دەسەڵات و دەسەڵاتی رەها

مادلین ئۆڵبرایت

دەسەڵات و دەسەڵاتی ڕەها

پێشەکی بەپێنووسی

بیل کلینتۆن

(سەرۆکی پێشووتری ئەمریکا)

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە

فوئاد یونس فرحان

دەزگای توێژینەوە و بڵاوكردنەوەی موكریانی

- **دەسەڵات و دەسەڵاتی ڕەها**

- **نووسینی:** مادلین ئۆڵبڕایت
- **وەرگێڕانی:** فوئاد یونس فرحان
- **نەخشەسازی ناوەوە:** گۆران جەمال ڕواندزی
- **بەرگ:** حەمیدە یوسفی
- **چاپ:** ٢٠١٢
- **نرخ:** ٣٠٠٠ دینار
- **تیراژ:** ١٠٠٠ دانە
- **چاپخانە:** چاپخانەی هێڤی (هەولێر)
- لە بەڕێوبەرایەتی گشتی كتێبخانە گشتیەكان ژمارەی سپاردنی (٩٤٣) ساڵی (٢٠١١)ی پێی دراوە

زنجیرەی كتێب (٤٤٤)

هەموو مافێكی بۆ دەزگای موكریانی پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com

ئیمەیل: info@mukiryani.com

ناوەرۆك

پێشەکییەك بۆ چاپی بەریتانیا ٩

پێشەکی لەلایەن ولیەم جێی. کلینتۆن چل و دووەمین سەرۆکی ئەمەریکا ١٣

بەشی یەکەم: خودا، ئازادی، وڵات ١٧

یەك: دەسەڵات و دەسەڵاتی رەها ١٩

دوو: هەموو خەڵك چاویان بڕیوەتە سەرمان ٣١

سێ: نییەتە باشەکان لە رێگا لادەدەن. ڤێتنام، شا ٤٦

چوار: پرسی ویژدان ٥٩

پێنج: عەقیدە و دیپلۆماسی ٧٥

شەش: شەیتان و مادلین ئۆلبرایت ٨٩

حەوت: لەبەرئەوەی ئەمە راستە ١٠٠

بەشی دووەم: خاچ، مانگ، ئەستێرە ١١٥

هەشت: تێگەیشتن لە ئیسلام ١١٧

نۆ: خاکی پیرۆز، بەڵام هی کێیە؟ ١٣٠

دە: گەورەترین جیهاد ١٥١

یانزدە: خودا منی وەك سەرۆك دەوێ ١٦١

دوانزدە: عیراق دەرئەنجامە نەویستراوەکان ١٧٠

سێزدە: رووبەڕووبوونەوەی قاعیدە ١٨٨

چواردە: کێشەی عەرەبستانی سعودی ٢٠٤

پانزدە: دیموکراسییەتی عەرەبی ٢١٧

شانزده: ئیسلام له رۆژئاوا.. ٢٣١
حەڤدە: ئەفریقیا، پێشبڕکێی رووحەکان................................ ٢٤٩

بەشی سێیەم: تێڕامانی کۆتایی ٢٦١
هەژدە: هەموو گونجاوە پێکاوەکان................................ ٢٦٣
نۆزدە: داواکردنی فریشتەیەکی باشتر................................ ٢٧٧

پێشکەشە بە:

- **تاڤگە کە ژیانێکی خۆشەویستی پێبەخشیم...**
- **دایکم کە خۆشەویستی ژیانی فێرکردم...**
- **باوکم کە فێری ئەوەی کردم هەمیشە بە بەرزی بڕوانمە ئەو کەسانە کە خەڵکان بە نزم سەیری دەکەن...**

پێشکەشە بە هەموو ئەو نەتەوە و باوەڕدارانەی کە هەمیشە بەرگری لە ئازادی دەکەن و ئاشتی بنیات دەنێن، نەزانی بنبڕدەکەن، ململانێ لەگەڵ هەژاری ژیاندا دەکەن، هەروا بەدوای دادگەریدا دەگەڕێن.

پێشەکییەك بۆ چاپە بەریتانییەکە

لە دیسەمبەری ساڵی ٢٠٠٥ دا، لە کڵێسەی خاتوو مارگرێتی پیرۆز بەشداریم لە هاوخەمییەکاندا دەکرد، کە کەوتبووە خانووی حکوومی پەرلەمانی شاری لەندەن. خۆی لەخۆیدا بۆنەکە وەك یادکردنەوەیەکی رۆبن کۆك بوو وەك وەزیری دەرەوەی بەریتانیا، هاوکات لەگەڵ ساڵانی خزمەتکردنی وەزیرایەتی خۆمەوە، خزمەتی وڵاتەکەی دەکرد. چوار مانگ زووتر لە یەکێك لە شەقامەکانی سکۆتلەند کەوت، لەوکات لەگەڵ گاینەری خێزانیدا رێیان دەکرد. دوو ساڵ بەرلەم رووداوە نامەیەکی وازهێنانی بۆ حکوومەتی بەریتانیا بەرزکردەوە لەبەر ئەوەی هەرگیز لەگەڵ داگیرکردنی عێراقدا هاوبیرنەبوو.

رۆبن کۆك هەرگیز بانگەشەی باوەڕهێنانی بۆ خودا نەدەکرد، وە نە مەبەستی ئەوەشی هەبوو کەوا ژیانی لە نێو کڵێسادا یادبکرێتەوە. ئەو خۆی، هەروەك دەڵێن، ئەندامی بەرێوەبردنی کڵێسە بووە لەهەمان کاتیشدا بڕوای بە بوونی خودا نەبوو. لە بۆنەکەدا، تۆنی بلێر لە لوك وتاری خۆی خوێندەوە. گاینەر چەند دێرە شیعرێکی بەدەنگی بەرز خوێندەوە کە پێشبینیکردنێك بوو بۆ رۆژانی داهاتوو-- تاوەکو ئێستاش هەر چاوەڕێین. گۆردن براون کۆکی وەك " گەورەترین پەرلەمانتار" ناودەبرد. منیش بیرەوەری خۆمم پێشکەشکرد، لەناویدا ناوی رۆبن یشی تێدا بوو لە بەشداریکردنم کە بە "X mins" ناومان دەبرد، وەك گرووپێکی وەزیرەکانی دەرەوەی پێشوو لە ئەوروپا و کەنەدا و ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا.

زیاتر لە ٨٥٠ نوێنەری وڵاتانی سەرتاسەری جیهان لە شوێنی بۆنەکە کۆببوونەوە. تەنها بۆ ساتێك، شێوازەکانی گفتوگۆی سیاسەتی گشتی و نێودەوڵەتی بەلاوەنراو باسیان لێوە نەکرا، چونکە هەمان پرسیارە سەرەکییەکان کەوایان لە رۆبن کۆك کرد کۆتایی بە ئاهەنگی پێشڕەوکردن بێنێ و ببێتە هۆی دروستبوونی بۆشاییەکی فراوانتر لە ئەمریکا و ئەوروپادا، هەروەها لەنێوان ئیدارەی بۆش و ئەو رەخنانەی کە لە سەرتاسەری جیهانەوە رووبەڕووی دەبێتەوە.

لەلایەکەوە، ئەوانەی کە سـەیری داگیرکردنـی عێـراق وەك وەڵامدانەوەیـەکی پێویسـت و خێرای ١١ی سـێپتێمبەر دەکـەن، رووداوێـك بـەجۆرێك یاسـاکانی جـەنگی بەتـەواوەتی لـە سەرتاسەری جیهاندا گۆڕی، هەروەها شەرعیەتێکی یاسایی بە ئەمەریکا دا کە لەهەر کات و شوێنێکدا و بە هەرجۆرێك دەتوانێ بەرگری لەخۆی بکات لـە کاتێکـدا سـەرکردەکان گلـۆپی سەوز هەڵبکەن بێگوێدانە رای گشـتی و یاسـاکانی نەتـەوە یـەکگرتووەکان. لەلایـەکیترەوە، هەندێکیتر هەبوون (لەنێوانیاندا خۆشم)، سەیری تیرۆری نێودەوڵەتی دەکەن وەك مەترسییەکی جیهانی کە هەردەبێ بەسەریدا سەربکەوین لەڕێگای هاریکارییەکی چالاکی هاوڕێیە کۆنـەکان و ئەم هاوپەیمانانەی کە بڕوای پتەویان بە مانەوەی درێژخایەنی مافەکانی مرۆڤ و بەرزڕاگرتنی یاساکانی نێودەوڵەتی هەیە. بۆیەش لەم ململانێیـە سـیلکی سـەربازی رۆلی ئـەکتیڤی خـۆی دەبینێ بەڵام گۆڕەپانی یەکلایی کردنەوەی جەنگ یەکێکە لە بۆچوونەکان نەوەك هەمووی.

قسەکردن لەبارەی ستراتیژی وڵات و پلانی جەنگ شتێکی ئاساییە بۆ هـەر لایـەنێك کـە بیکات، بەتایبەتی ئەو وڵاتانەی کە لەحاڵەتی جەنگدان. بەڵام ئـەوەی لێـرە جیـاوازە ئەوەیـە دەبێ دووبارە نەشتەرگەری بۆ رۆلی ئایین بکەینەوە لەبەڕێوەبردنی ئیدارەی وڵات. زۆرێك لـەو وڵاتانی ئەوروپی هەروەها ئەو لایەنگرانەش کە لە داگیرکردنی عێراقـدا بێـدەنگییان نیشـانی جیهاندا نیگەرانی ئەوەن کە ئایین زۆر بە روونییەوە بە روخساری وتارەکـانی سـەرۆك بۆشـەوە دەبینرێ، نەك هەربەوەشەوە نەوەستاوە بەڵکو بەجۆرێك لە وتارەکـانی جـەخت دەکاتـەوە کـە خودا تەنها ئەوی لاپەسەندە بۆ سەرکردایەتی کردنـی ئەمـەریکا و هـەموو وڵاتـانی جیهـان. ژمارەیەك لە ئەمەریکییەکانیش هەست بەم ناڕەحەتییە دەکەن، بەتایبەتی ئەو قوتابیانەی کە لە بواری مێژووی سیاسییەوە دەخوێنن باشتر درك بەمەدەکەن کە مەترسییەکان زیاتر لای ئەم سەرکردە سیاسییانەوە لەدایك دەبن کە خۆیان وەك جێنشینی خودا لەسەر زەوی نیشاندەدەن.

مشتومڕی ئێستای جیهان بەتەواوەتی ئالیکی دەرخواردی رای گشتی هەموو دونیای داوە بەتایبەت لەبارەی عەلمانییەتی ئەوروپی و دینداریيەتی ئەمـەریکی، بـەڵام خـۆی لـە خۆیـدا راستییەکان زۆر لەوە قوڵترن کـە خـەڵك خۆیـان پێیـەوە خـەریککردووە. ئەمـەریکا نەبۆتـە تیۆکراسی، وە ئەوروپاش زۆر لە بێ دینییەوە دوورە. خۆی لەڕاسـتیدا، رێـژەی ئەوروپییـەکان زۆر وریـاترن لـە تێکـەڵکردنی ئـایین و سیاسـەت بەیەکـەوە بەبـەراورد لەگـەڵ رێـژەی ئەمەریکییەکان، هەروەها کەمتر لەگەڵ ئەوەن کە ئایین و رەوشت بەیەکسانی سەیربکرێن. جیا لە ئەوروپا، ولایەتە یەکگرتووەکان هەرگیز ئەزموونی شەرێکیان بەخۆوە نەدیوە کـە ئامـانجی

سەرەکی ناکوکی ئایین بوویێت، هەرگیزیش لەلایەن کلێسەوە حوکم نـەکراوە. بـەلای زۆربـەی ئەمەریکییەکانەوە لێکدانەوەی ئایین بەڕوونی کاریگەری ئەرێنی هەیە. پاڵنەری موژدەبەر، کە لەسەرەتادا لە میراتی ئەوروپاوە ماوەتەوە، لە ئیمڕۆوە زۆر بەزەقی لە جیهانی نوێدا گەشـەی کردووە لەوە لەنێو جیهانی کۆندا.

کاتێ هەلی ئەوەم بۆ ڕێکەوت کە گەشتێك بەدەوری وڵاتانی ئەوروپی و ئەمەریکی بکـەم، زۆرجاران ناچاری ئەوە دەکرام هەوڵی ئەوە بدەم تاکەتاکە قسە لەگەڵ ئەم وڵاتانە بکەم و باسی سیاسەتی نێودەوڵەتی ستراتیژییەتی وڵاتی خۆمیان بۆ بکەم. وا هەست دەکەم وەك ئـەوەی لـە سەردەمی چنین و تەونکارییەوەبم، وەك ئەوەی سەدەیەك یاخود دووان بەرلە ئێستا ئەو کاتانەی کە ئـەوروپا وەك وڵاتێکـی دوور لەمــەدەنی و پێشـکەوتنەوە سـەیری ئەمــەریکای دەکـرد و هەروەها ئەمەریکاش وەك خودای سەر زەمین دەیڕوانییە ئەوروپا. ئەمە شتێك نەبوو کە خۆم وای بۆدەچووم لەوکاتــەی مـاوەی خزمــەتکردنم تــەواو کـرد و حکوومــەتم لـە سـاڵی ٢٠٠١ بەجێهێشت. هیوبێرت ڤێدرین، وەزیری دەرەوەی فەرەنسـای ئـەوکات، لەوانـەبوو رەخنـە لـە ئەمەریکا بگرێت لەوەی کە بۆتە خاوەنی "هێزێکی لەبن نەهاتووی" ناوچـەکە، بـەڵام کـاتێ قەیرانی خوێن ڕێژییەکەی کۆسۆڤۆ دەسـتی پێکـرد ولایەتـە یـەکگرتووەکان و فەرەنسـا شـان بەشانی وڵاتەکانیتری ئەوروپی بەیەکەوە کاریان دەکرد بۆ وەستاندنی ئەم ئاریشەیە.

خودا و دەسەڵات لەزۆر ڕووەوە وەك وەڵامێك خۆی دەردەخات بۆ تێگەیشـتنێکی زیـاتری نێوان ئەوروپا و ولایەتـە یـەکگرتووەکان، نێـوان سیاسـەتی ڕاسـت و چـەپ، نێـوان ئـایین و عەلمانییەت، هەروەها نێوانی هەموو بیروباوەڕە جیاوازەکـان. ئـەم کتێبـە بـاس لـەم هـەموو جیاوازییانە دەکات کە بەراوردێك لەگەڵ مرۆڤ بوونی ئاسایی دەکات کە پێمانـەوە بەسـتراون. بەجۆرێك نیشاندراوە کە گوتارێکی ڕاسـتە و پێویستیشـە کـاری بـۆ بکرێـت و بناسـرێتەوە. هەوڵەکان بۆ خۆ رزگارکردن و نکۆڵی کردن دەبێتە هۆی دروستبوونی شەڕ و ناکۆکی.

تێگەیشتنی سەلمێنراو تـەنها ڕێگەچـارەی کۆتـایی نییـە. هەڵـەی سیاسـی وا بەئاسـانی لێنابووردرێت چونکە دەبێ پاڵنەر و ئەگەرەکانی پشت ئەم هەڵانە روونبکرێتەوە. ئەوانەی کە هێز و دەسەڵاتیان لە ژێر دەسـتدایە دەبـێ بـەردەوام حیسـابیان لەگـەڵ بکرێـت لـەبارەی دوا ئەنجامی بڕیارەکانیانەوە تەنانەت ئامانجیشیان لە باشترینەوە بێت. وڵاتەکان ناتوانن کۆمـەکی ئەو سەرکردانە بکەن کە بەشێوەیەکی بەرچاو هەڵە دەکەن تەنانەت هەموو جیهانیش ناتوانێ. بڕوام وایە کە وڵاتە تاك لایەنەکان هەموویان هەڵەن و کارەساتی ١١ی سـێپتەمبەر زۆر لـەوە

دوورتر بوو له بەشەرعی کردنی پەیوەستە شەریکەکانی ئەتڵەنتی، لە دەستووری هاوپەیمانان و ئەو یاسایانەی کە یارمەتی ئەم شەریکانە دەدات. زۆر لەگەڵ پێشبینییەکانی رۆبن کوك کۆکم کە لە وتاری وازهێنانەکەی ئاماژەیی پێکرد "مێژوو بەم هەڵە لێکدانەوە دیبلۆماسییانە سەرسام دەبێت" کە لەدوای ١١ی سێپتەمبەر و پێش داگیرکردنی عێراقەوە دێنە بەرچاو.

نۆستالژیا لەبارەی ولایەتەکانی ئەمەریکا--پەیوەندییەکانی ئەوروپی لەکاتی جەنگی ساردەوە دەتوانرێ موبالەغەی تێدا بکرێت. هەمیشە ناڕازیبوون و ئیرەیی هەستی پێدەکرا. هەروەها، هەرچەندە دەنگۆیەکی قووڵ هەبوو لەوەی کە ئێمە لە سایدێکی جیاوازی ئەتڵەنتین، بەڵام لەهەمان سایدی وەڵامدانەوەی مەسەلەکانی مرۆڤی ئەم سەردەمەین. من خۆم لە رازیکردنەکەمدا ئاماژە بەوە دەدەم کە ئەم باوەڕە هەمەلایەنە هەرگیز هێزی خۆی لەدەست نادات و دەبێ دووبارە بەتەندروستییەکی باشتر دروستبکرێتەوە لە رێگای ئەو کەسانە کە خۆمان هەڵیاندەبژێرین بۆ پێشڕەوی کردنمان لەسالآنی داهاتوودا.

مادلین ك. ئۆلبرایت

٢٠٠٦

پێشەکی

لەلایەن ولیەم جێی. کلینتۆن
چل و دووەمین سەرۆکی ئەمەریکا

لەو ماوەیەی کە وەزیری دەرەوە بوو، جیهان فێری ئەوە ببوون کە من ئێستا دەیزانم: مادلین ئۆلبرایت بە باوەڕ بەخۆبوونەوە کارەکانی ئەنجامدەدا هەرگیزیش لە بڕیاردان نەدەترسا چونکە دەیزانی هەموو بڕیارەکان لە بەرژەوەندی وڵاتەکەی کۆتایی دێت. لە *دەسەڵات و دەسەڵاتی ڕەها*، ئۆلبرایت بە راشکاوییەکی سەیرەوە هەموو وردەکارییەکانی رۆلی نێودەوڵەتی ئەمەریکا لە جیهاندا دەخاتە بەردەست خوێنەرەکانی، ئایین، ئاکارزانی، هەروەها ئەو ولایەتە پارچەپارچەکراوانەی ئێستای جیهان. بەگوێرەی زانیاری خۆمەوە تا ئێستا هیچ وەزیرێکی دەرەوەی پێشوو شاکارێکی هاوشێوەی ئاوای نەنووسیوە. کتێبێکی چاوەڕواننەکراو بوو، رەشنووسێك بوو لەدژی ئامۆژگاری ئەم هاوڕێیانەی کە دوودڵ بوون لەوەی ئەم بابەتانە نابێت بێ هەنگاونان لەسەر پەنجەی پێیەکان باس بکرێت. بەڵام بەهۆی ئەزموونی خۆمەوە، تاکە رێگای خۆدەربازکردن لە هەنگاونانی سەر پەنجەکان ئەوەیە هێشتاکە لەسەر قاچەکان بووەستین. مادلین ئۆلبرایت هەموو بزووتنەوە سیاسییەکانی داهاتوو لەم کتێبەدا بەرجەستە دەکات.

دوای یەکەم گفتوگۆمان لەبارەی ئەم پڕۆژەوە، بانگی مادلینم کرد بۆئەوەی زیاتر لەبارەی ئەم کتێبەوە بدوێین، ئەوکات نەمدەزانی لەکوێیە. لەپاشان بەدیارکەوت لە گدانسکی وڵاتی پۆڵەندا بوو، بۆ بەشداریکردن لە یادکردنەوەی بیست و پێنجەم ساڵەی زیندووکردنەوەی یادی هاوکاری کردن، کە بزووتنەوەیەکی دیموکراسییە ببووە هۆی کۆتایی پێ هێنانی جەنگی سارد و هێنانی ئازادی بۆ ناو جەرگەی ئەوروپای رۆژهەڵات. ئەو کاتەی زەنگم بۆی لێدا مادلین لەنێو ئاپۆرایەك دەنگی دەبیسترا کە لەنێوانیاندا سەرۆکی پێشووی چیك ڤاکلاڤ هاڤێل و سەرۆکی ئێستای ئۆکرانیا و پۆڵەندای تیابوو. تەلەفۆنەکەی چەند جارێك دادەخست لەسەرەتادا بیرم بۆ هیچ نەدەچوو بەڵام توانیم لەرێگای چەند هاوڕێیەکی کۆنەوە هەواڵی مادلین

بزانم ئەوکات لەخۆئامادەکردنی دانانی تاجەگوڵینەی ڕێز و وەفاداری بوو لەسەر یادکردنـەوەی هاوکاری، وە هـەروەها بەشـداری لـە ئاهـەنگێکی سـێ کاتـژمێری ئـازادیکرد. یـەکێك لـە بابەتەکانی ئەم کتێبە کە سەرچاوەیەکە بـۆ بـەردەوام بـوونی مشـتومڕ لـە ژیـانی گشـتیدا، هەروەها ئاماژەیەکە بۆ بەستنەوەی پەیوەندی نێوان خودا و دیموکراسی.

واڵت وایتمان خاوەنی کتێبی "نـاوەرۆکی دیموکراسـی"، کـە بـاس لـە توخمـەکانی ئـایین دەکات، هەموو ئایینە کۆن و نوێکـان. مـن وای بۆدەچـم هـەموو خـەڵك رسـتەی یەکـەمی کتێبەکەی وایتمانیان لـەباوەش گرتبـێ بـەڵام رسـتەی دووەم بـەلاوە بنـێن، هەردووکیشـیان جێبەجێ بکات بێ تێگەیشتنی ماناکانیان. لەلایەن خۆیانەوە هەریەکە لە ئاین و دیموکراسـی ڕێزی یەکسانی و بەهای هەموو مرۆڤێك دەگرن: هەریەك لەئێمـە دەستەوەسـتاوین لـە وێنـە ئەندێشەی خودا دروستکاری مرۆڤ، و بە هەریەکەمان مافێکی نەبڕاوەی پێداوین. هەموو ئەم ڕێباز و فەرمایشتانە بێ لەکەوە لەتەك یەکەوە هاتوونە، هەمووشیان هەمەلایەن و گشتگرن. ئەوکاتە کێشەکان سەرهەڵدەدەن لەکاتێکدا ئێمە لێکدانەوەی خۆمان لە شوێنی لێکدانەوەکانی وایتمان دانابوایە، هەروەها بیانووی ئەوەمان بۆ ئەو کەسانە هێنابوایە کەدەیانـەوێت شـەریك بن لە لێکدانەوە تایبەتییەکانی خۆمان کە تایبـەتن بـە جیهانـەوە وە ئەوانـەش شایسـتەترن لەوانیترەوە. بۆئەوەی عەقیدەیەکی تەواوت هەبێت پێویستە بڕوات بەبوونی ڕاستییەکی ڕەهـا هەبێ. ئەمەش شـتێکیترە بـۆ سـووربوون لەسـەر ئـەو مرۆڤـە خەوشـدارانەی کـە دەتـوانن بەتەواوەتی خاوەنی مولك بن، یاخود ئێمە ئایدیۆلۆژییەکی سیاسیمان هەبێت کە بەتـەواوەتی ڕاست و ڕەوان بێت بەجۆرێك ڕێگای ئەوەمان پێبدات بۆئەوەی کەسێ سزا بدەین کە سەرپێچی یاسای کردبێت یاخود ئازاری کەسانی پێبدەین، زۆری لەو کەسانە بکەین، وەیان ئابڕووی ئـەو کەسانە ببەین کە بەشێوەیەکی جیاوازتر بیردەکەنەوە.

بەڕاستی دەستووری ولایەتە یەکگرتووەکان هەندێ شتی تازەی هێناوەتە کایەوە: سیسـتەمێکی حکوومی بەجۆرێك کە بەرزترین بڕوا و عەقیدە نەوەستاوە لەسەر ئەو پلەوپایە حکوومییانەی کـەوا دەورەدراو بـە سیسـتەمێکی تـازە و مـۆدێرنی چـاودێری و هاوسـەنگییەوە، بـەڵکو بەهـەموو خەڵکییەوە دەورەدراون. لەنێو سنوورێکی تایبەتییەوە دامەزرێنەرەکان شوێنی ئەوانە لەحکوومـەت دەگرنەوە کە ناتوانن حکوومەتێکی ئایینی دابمەزرێنن، و یاخود کورتکردنەوەی مـافی هەرکەسـێك لە خوداپەرستنی ئازادەوە. دامەزرێنەرەکان باش لەمێژووەوە تێگەیشتوونە کە دەسەڵاتی سیاسـی و ئایینی ژەهراوی دەبێت ئەگەر بێتوو بەیەك چاوەوە مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت.

ئێمە باش ئەوە دەزانین کە هەندێجار عەقیدە لەلایەن ئەو کەسانەوە قۆرخ دەکرێت کە لەسەر حیسابی کەسانیترەوە بەدوای هێز و دەسەڵاتی خۆیان دەگەڕێن. لە بەلقان، سلۆبۆدان میلۆسۆڤیچ زۆر لەبارەی بەرگریکردنی مەسیحییەکانی ئەورووپی قسەی دەکرد، بەڵام لەڕاستیدا، بەرژەوەندی شەخسی خۆی لەبەکارهێنانی ئایین بوو بۆ بەهێزکردن و پاراستنی کورسی و دەسەڵاتەکەی خۆی. ئوسامە بن لادن واخۆی نیشاندەدا کە بەرگریکاری ئایینی ئیسلامە، بەڵام هەموو ئاواتی کوشتنی کەسانی بێگوناهە، لەناویشیاندا موسڵمانان، ئەم هەموو کردارانە گوایە لە تێکستەکانی قورئاندا هاتووە بەڵام قورئان لەم جۆرە بیروباوەڕانەوە بەدوورە. بەشێوەیەکی هەڵەوە، ئایین بۆتە ئامێرێك بەکاردەهێنرێت بۆ خۆتێهەڵقوڵان لە کاروباری خەڵك، وە بەدەستهێنانی مەرامە شەخسییەکانی خۆیەوە لەسەر حیسابی کەسانیتر، نەك لەبەرئەوەی هەندێ ڕێبازی ڕووحانییەوە بەڵکو لەبەرئەوەی ئایین یارمەتی ئەو کەسانە دەدات کە نیازی هاتنە نێو کاروباری خەڵکەوە دەدات.

ئایا ئەوە مانای ئەوە دەگەیەنێت کە بەرهەمهێنەرەکانی سیاسەت پێویستە لەسەریان هەوڵی ئەوە بدەن بۆ پاراستنی ئایین لە جیابوونەوەی لەگەڵ ژیانی ئاساییدا؟ هەروەك مادلین ئۆلبرایت لەم بارەیەوە دەدوێ، وەڵامی ئەم پرسیارە نەخێرێکی زۆر گەورەیە. نەك لەبەرئەوەی کە هەوڵمان نەداوە، بەڵکو ئەگەر هەوڵیشی بۆ بدەین بەدڵنیاییەوە سەرناکەوین. بیروباوەڕە ئایینییەکان، ئەگەر ئەمانە بیروباوەڕن ئایا دەکرێ وەك جووتێ پێڵاو لە پێیان بکرێت دابیکەنرێت. سەرۆکێك یاخود وەزیری دەرەوە پێویستە بڕیاری ئەوە بدەن، بە لەبەرچاوگرتنی هەردوو بیروباوەڕی ئایینی خۆیان، هەروەها کاریگەرییان لەسەر ئەم بڕیارانەی کە لەسەر خەڵکەوەن بە بیروباوەڕی جیاوازەوە. هەروەکو، مادلینیش ئاماژەی پێداوە، بڕیاردان لەسەر ئەم کاریگەرییە کارێکی وائاسان نییە.

لەمیانەی سەردانەکەم بۆ وڵاتی هیند لەساڵی ۲۰۰۰، چەکدارە هیندۆزییەکانی بۆ هەڵڕشتنی تووڕەبوونی خۆیان بڕیاری کوشتنی سی و هەشت سیخیان دابوو لە خوێنی ساردا. ئەگەر ئەم گەشتەم نەکردبوایە، لەوانە بوو قوربانییەکان هێشتاکە زیندوو بانایە من دەڵێم ئەگەر ئەم گەشتەم نەکردبوایە چونکە ترسام لەوەی ئەم توندڕەوە ئیسلامییانە چی دەکەن، نەدەبوایە من وەك سەرۆکی ولایەتە یەکگرتووەکان کاری خۆم رابپەڕاندبوایە. سروشتی ئەمەریکا ئاوایە کە چەندین کەس خۆیان پێناس دەکەن—یاخود بەشێکیان—لەم پەیوەندییەوە، جا هەندێکیان لەگەڵن

هەندێکیشیان لەدژیەوە. ئەمەش بەشێکە لەو راستییەی کە پێویستە سەرکردەکانی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ئەمە پەیڕەوکەن.

کاتێ ئیمامە رادیکالییەکان هەوڵی تێکدانی بیرکردنەوەی کەسانی بێگانە دەدەن، کاریگەری نێگەتیفی لەسەر خەڵك دەبێ بەتایبەتی گەنجە خوێنگەرمەکان، نەك هەموو ئەوانەش کەسی هەژار و نەخوێندەواربن، ئەمەش بە پێدانی موژدەی خێرای گەشتی گەرەنتی بۆ بەهەشت لەبڕی ئەوەی کە ئەوانیش دەست لە خەڵکی سیڤیل نەپارێزن و بەهەوایان دابدەن لەناو خوێنی پڕ لە بەڕائەتیانەوە بگەوزێنن، ئەی ئێمە چۆن وەڵامیان بدەینەوە؟ دەتوانین هەوڵی ئەوە بدەین بیانگرین و بیانکوژین، بەڵام ناتوانین هەموویان دەستگیر بکەین. دەتوانین دەستەمۆی ئەوەیان بکەین کە واز لە توندوتیژی بهێنن، بەڵام ئەدی ئەگەر گوتارەکانمان هیچ بناغەیەکی لە ئەزمونی ئەوانەوە نەبێت، ناتوانین بە تەواوییەوە سەرکەوین. باشترین و تاکە هەلی ئێمە ئەوە کە هەماهەنگ بین بۆ پێکەوە کارکردن لەگەڵ جیهانی ئیسلامی ئەوانەی کە دەتوانن هەوڵی ئەوە بدەن بگەنە هەمان بیرۆکە کە رادیکاڵەکان پێیگەیشتوون، ئەمەش بەهۆی بەکارهێنانی وتارە ئایینیەکان بەرێگایەکی چەوت و تێکدانی سیمای راستەقینەی ئایینەکە.

باوەڕم بەوە زۆرە کە دەتوانین ئەمە بکەین، نەك بە لاوازکردنی بیروباوەڕە رۆحانییەکانیانەوە، بەڵکو بە پێوانەکردنی قوڵایەکانیان. هەرسێ عەقیدەی ئیبراهیمی پێکچوونیان زیاترە لە جیاوازییەکانیان. هەریەك لەمان بانگەشەی رێزگرتن، چاکەکردن، بێ فیزی و خۆشەویستی دەکات. هیچیشیان بەتەواوەتی ئەنجامیان نەداوە. بەرەنگاربوونەوە بۆ سەرکردەکانمان بەهۆی بەکارهێنانی ئەو ئاکارانەی کە لەهەردوولادا بوونیان هەیە وەکو خاڵێکی بەرایی بۆ زاڵبوون بەسەر زۆربەی تۆخمەکان و نەهێشتنی ترس. ئەوکات خەڵك لە مرۆڤایەتی خۆی دەڕوانێت و زەحمەتە چیتر دەست بۆ تێکدانی بونیەی یەکتر درێژبکەن. ئەمە زۆر ئاسانترە لەدۆزینەوەی چارەسەرێکی ناوەندی لەنێوان یەکێك و "ئێمە" لەوەی لەنێوان یەکێك و "ئەوان". باوەڕی ئایینی ئێمە دەتوانێ یارمەتیمان بدات لە سڕینەوەی هێلی کۆنی دابەشکراوماندا. هیچ کارێك لە کارێکیتر گرنگتر نییە، بەڵام لەم کتێبەدا مادلین ئۆلبرایت روونی کردۆتەوە، ئەمەش کارێکە—کە چوارساڵ و نیو دوای ١١ی سێپتەمبەر—تازە دەستمان پێکرد

نیویۆرك
فێبرایەر ٢٠٠٦

بەشی یەکەم

خودا، ئازادی، وڵات

(١)

دەسەڵات و دەسەڵاتی ڕەها

ئاگاداری هەموو وتارەکانی یەکەم ساتی وەرگرتنـی پۆسـتی سـەرۆکایەتی بوومـە، بـەڵام ئەوەی کە بەڕاستی لەبیرم دەسووڕێتەوە وتارەکەی جۆن کەنێدی بوو لەساڵی ١٩٦١. برایەکـەم ناوی (جۆن)ە، ئەو کات قوتابی پۆلی سێیەمی کۆلیژ بوو، هەروەها بووقی لە تیپـی پۆلیسـی مۆسیقی دێنڤەر دەژەنی، بانگێشت کرابوو بۆ ئەم مارشە سەربازییەی کە بۆ وتاری کردنـەوەی یەکەم ئیدارە کەنێدی بوو لە شاری واشنتۆنی پایتەخت. واپێدەچـێ هەریـەکێکمان بەفرەکـەی سەرزەمینی ئەم ڕۆژەمان بیرناچێتەوە، چۆن درەوشانەوەی تیشکی خۆر خوێندنەوەی ئەم پارچە هۆنراوەی ڕۆبێرت فرۆست کە بۆ ئەم بۆنەیەوە ئامادەی کردبوو بەزەحمەتکرد. سەرۆکی نوێش لەبەر هەوای ساردی ئەم ڕۆژە هەناسەکانی بەئاسانی دەبینران، زۆر بەزەحمـەت وتارەکـەی بـۆ تەواوکرا، داوای لێکردین "پرسیار نەکـەین" لەبـەر سـاردی هەواکـەی. وتارەکـەی لـەبارەی گەیاندنی مەشخەڵی ئازادی بوو بۆ نەوەیەکیتر. خۆم ئەم بۆنەیەم لـە تەلەفزیۆنـەوە بینـی— هەربۆیـەش شـارەزاییەکی باشـم لـەبارەی هـەموو وتارەکـانی دەسـتپێکی یەکـەم سـاتی سەرۆکایەتییەوە لە جیهان، بەتایبەتی ئەمەریکاوە هەیە تاساڵی ١٩٩٣. لەدواییدا، دووبـارە چوار ساڵ دواتر، سەرۆك کلینتۆنم بینی وتارەکەی خۆی لە پایتەختی ولایەتەکانی ئەمەریکاوە پێشکەشکرد. وتارەکەی کۆکراوەی خەڵکێکی زۆر و تێڕوانینی دیمەنی واشنتۆن بوو لە مێژووی ئەم ولاتە، کە ولایەتە یەکگرتووەکان شانازی بەم ڕۆژەوە دەکات.

وتارەکە هەلێکی باشی بە سەرۆکی ئەمەریکادا کە قسە بـۆ زیـاتر لـە ٦ ملیـار خـەڵك لەسەرتاسەری جیهان بکات لەنێوانیشیاندا ٣٠٠ ملیۆن هاونیشتیمانی خۆی.

بەپێناسـەکردنی ئامـانجی ولاتەکـەی سـەرۆك ئـەرکانی سـوپا دەتـوانێ مێژوویـەك دروستبکات، هەروەها پۆستێکی تایبەتیش بۆخۆی فەراهەم بکات (یاخود، لەوەیـە، ڕۆژێـك لەڕۆژان بۆ سـەرۆکێکی ئـافرەت) لـەم چوارچـێوەیەدا. لـە ٢٠ی کـانوونی دووەمـی ٢٠٠٥،

خەڵکێکی زۆر لەژێر سەهەندی پایتەختەوە کۆببوونەوە. سەرۆك جۆرج دەبلیو بـۆش وتـارێکی بۆ جیهان و خەڵکی ئەمەریکا خوێندەوە. هەر لە سەرەتای قسەکانیەوە وا پێدەچوو هـەردوولا خۆی و نووسەری وتارەکانی ئامانجی زۆر بەرزیان لە مێشکدابێت. لـە وتارەکەیـدا هـاتبوو، "ئەمە سیاسەتی ولایەتە یەکگرتووەکانە بۆ گەڕان و هاریکاریکردن بۆ گەشەکردنی بزووتنەوەی دیموکراتی لەنێو هەموو نەتەوە و کلتوورێکدا، لەگەڵ بـوونی ئەوپـەڕی ئامـانجی بـۆ کۆتـایی پێهێنانی زوڵم و زۆرداری لە جیهانی ئەمڕۆماندا". بۆش بەردەام بوو لەقسـەکانی دەیـووت، "مێژوو چەندین شەپۆڵی بەرزونزمی یاسایی هەیە، بەڵام هەمیشە ئاراستەی روونی خۆیشـی پاراستووە". سەرۆك بەوە کۆتایی بە وتارەکانی هێنـا کـە " ئەمـەریکا، لـەم سـەدە تـازەی خۆیدا، بانگەشەی ئازادی لەسەرتاسەری جیهاندا دەکات، هەروەها بۆ ئەم خەڵکەی کە تێنووی ئەم ئازادییەن". هەروەها لەدوای قسەکانیدا ئەمەشی وت، لە تەوراتـدا هـاتووە، کـە خـودا هەمان کاری تەرخانکردبووە، بەهەمان گوتارەوە، بۆ موسا پێغەمبەر.

ئەم قسانەی سەرۆك بۆش ئەوەندە کۆنە کەبۆ سەردەمی ترێ رنینەوە دەگەڕێتەوە. ئەمەش بەشێك بوو لە ماوەی سەرۆکایەتییەکەی بۆش، ئەو کاتەی کە وەڵامـی خوێنـاویترین هێرشـی بۆسـەر خـاکی ئەمـەریکا لەمێـژوودا دەدایـەوە بـەجۆرێك ئەمـەریکای تووشـی دوو شـەڕی وێرانکارکرد، هەروەها بەئاگاهێنانەوەی سۆز و بەزەیی بوو لەنێوان هەردوولای ئازادییـەکان و پارێزگارەکـان، ئەمەریکاشـی لـە هاوپەیمانییـەتی درێژخایـەنی ئەوروپییەکانـەوە بـەلاوەنا، لەهـەمان کاتیشـدا بـووە هـۆی لاوازبـوونی پەیوەنـدی لەگـەڵ کۆمـەڵگاکانی عـەرەبی و ئیسلامییەوە، گەیاندنی نییەتی روونـی ئەمـەریکا کـە ملیۆنـەهایان بـە خۆشـگوزەرانییەوە دەبینرێن کەچی ئەوانیتریان لەبارێکی ژیانی زۆر خراپدا گوزەردەکەن.

لەنێو ولایەتە یەکگرتووەکاندا، زۆرێك هەن کە سـەیری سـەرۆك دەکـەن وەك سـەرۆکێکی رادیکـاڵی بەسـەر سیاسـەتی دەرەوە دێتـە بەرچـاو، کـە بـەگوێرەی یـەکێك لـە راڤـەکارە سیاسییەکان، "زیاد لەپێشبینی کردن سەرۆك بەشێوەیەکی لاهوتی کەسـێکی بـێ ئـابڕووە، نەك تەنها یەکلایەنەیە و لەخۆباییە بەڵکو خۆی وەك رزگارکەری جیهانیش نیشاندەدا، کەچـی کەسێکی کوفر کاریش بوو". بەڵام لایەنگرانی سەرۆك وەسفەکان بەپێچەوانەوە لێکدەدەنـەوە، کە سەرکردایەتیکردنی سەرۆك زۆر نموونەیی و پاڵەوانی پێـوە دەبینرێـت، زیـاد لەمـەش بـۆ سـاتێکی ئـاوا مەترسـیدار هـاتووە بـۆ وەرگرتنـی سـەرۆکایەتیکردن، هـەروەها پاراسـتنی ترادیشناڵی ئەمەریکا.

یەکەم غەریزەی سروشتی مرۆڤایەتی خۆم بە چەپڵەڕێزانەوە پێشوازیم لەقسەکانی سەرۆك کرد بەتایبەتی لەوکاتەی زەنگی چەسپاندنی ئازادی لێدەدا. باوەڕم زۆر بەمە هەیە کە دیموکراسی لەهەرە باشترین داهێنانەکانی مرۆڤایەتییە: شێوەیەکی بەرز و بە پلەوپایەی حکوومەتە و هەروەها سەرچاوەیەکی بەهێزی هیوا و ئامانجەکانیشە. بەتایبەتیش ئەم دیموکراسییەی کە بۆ پێویستییەکانی سەرکردایەتی کردنی ئەمەریکا دەگونجێ. بۆچی بۆمن نەدەبوو؟ ئەوکاتەی کچێکی بچکۆلانەبووم، سەربازەکانی ئەمەریکا لەئۆقیانووس دەپەڕینەوە بۆ یارمەتیدان و رزگارکردنی ئەوروپا لەچنگی هەڕەشەی ئەدۆلف هیتلەر. لەوکاتەی کە تەواو لەتەمەنی هەرزەکاریدا بووم خەڵکی ئەمەریکا بەخێرهاتنی خێزانەکەی منیان کرد لەوکاتەی کە کۆمۆنیستەکان دەسەلاتیان لە چیکۆسلۆڤاکیای رەسەنی من وەرگرت. بەپێچەوانەی زۆربەی هاونەوەکانی خۆم ئەوانەی لەجەرگەی ئەوروپا لەدایك بوونە، من ئەم چانسەم بۆ هەڵکەوتووە کە لەنێو شەماڵی دیموکراسییەوە گەورەببم و دەرفەتێکی مەزنی ئاوام هەبووە کەتاهەتا سوپاسگوزار دەبم. من وشەکانی پێشوازی زۆر بەجیددی لە بنەمای پەیکەری ئازادییەوە وەردەگرم، هەروەها بەردەوام ویستوومە ئاوا بیرلە ئەمەریکا بکەمەوە کەوەك سروشتێك بووە بۆ هەموو خەڵکێك لەهەر شوێنێکی ئەم سەرزەمینە بن—بەتایبەتی بۆئەو کەسانەی کە نکۆڵی لە بوونی ئازادی دەکەن بۆ ولاتەکەیان.

وەك تکایەك لە وتارەکانی سەرۆك بۆشەوە دەبینرێت، هەرچەندە، خۆشم ئەوە دەزانم کە بانگەشەکردن بۆ ئازادی ئاسانترە لە بنیاتنانی دیموکراسییەکی جێگیر. ئازادی سیاسی حەبێکی جادوویی نییە خەڵك شەو قووتی بدات و بەیانی لەخەو هەڵسێت هەموو کێشەکانی چارەسەر کرابێت، هەورووەها لە دەرەوەش ئەم ئازادییەت بۆ نایەت. دەربارەی وتەکانی سەرۆك، "ئازادی دیارییەکی خودایە بۆ هەموو کەسێك لەجیهان". سەرۆك بە بۆب ودۆرد دەڵێ، "لەڕاستیدا، من کەسێك بووم کە هێلەکەم دەنووسییەوە، و یاخود دەریمدەبڕی. من نەمدەنووسییەوە، تەنها لە وتارێکدا دەرمبڕیبوو. دەبووە بەشێك لە زاراوە تەکنیکییەکە. باوەڕیشم پێی هەیە. باوەڕیشمان بەوە هەیە کە ئێمە ئەرکێکمان لەسەر شانە بۆ ئازادکردنی خەڵك. هیوامان وابوو کە ئەم ئەرکە بەشێوەیەکی سەربازی جێبەجێ نەکەین، کەچی لەهەمان کاتدا نابێ ئەوەشمان لەیادچێ ئێمەش بۆ ئەرکێك هەوڵدەدەین ئەویش بلاوبوونەوە و چەسپاندی ئازادییە لە جیهاندا".

بێگومان ئەمانە هەمووی قسەیەکن ورە بەرزدەکەنەوە، بەڵام دەبێ بەڕاستی مەبەستیان چی بێ؟ سەرۆك دەڵێ ئازادی دیارییەکە بۆ هەموو خەڵکێك، بەڵام ئایا ئەو لەوە دڵنیایە لەوەی کە خودا ئەمەریکای هەڵبژاردبێ بۆ بەخشینی ئەم دیارییە؟ هەتا ئەگەر بۆ گفتوگۆکردن لەسەر ئەم پرسیارە پێویست دەکات ئەوانیتریش بانگهێشت بکەین. ئایا ئەمەریکا باوەڕی بەوە هەیە کە پەیوەندییەکی تایبەتی لەگەڵ خودادا هەیە؟ ئایا ئەمەریکا پەیامێکی پیرۆز و نیگایی لای خوداوە پێیە تا بتوانی ئەم ئازادییە بەرزڕابگرێت و بەیەکسانی بیبەخشێ؟ کام رۆڵ، ئەگەر هەبێت، کە پێویست بێ لەسەر بیروباوەڕە ئایینییەکان بیگرنەبەر لەکاتی دەرکردنی بڕیارەکانی سیاسەتی دەرەوەی ولایەتە یەکگرتووەکان؟ بەڵام لەوانەیە لەسەرمان پێویست بێ و بپرسین کە بۆچی ئێمە بیر لەو پرسیارە دەکەینەوە، کە دراوەتە پاڵ ئەمەریکا بە جیاکردنەوەی دەستوورییانەی کڵێسە و دەوڵەت. ئەی ئایا ئێمە لەزووەکەوە درکمان بەوە نەکردووە کە هەڵە دەکەین بە تێکەڵکردنی ئایین و سیاسەت؟ بۆ ئەم مەبەستەش بیرم لەمە کردۆتەوە.

هەرچەندە من لە ژیانمدا درەنگ فێری ئەوە بووم—کە کەلەپوور و دابونەریتم جوولەکەییە و لە نێو کاسۆلیکی رۆمانیەوە سەرم بەرزکردۆتەوە. وەك منداڵێك دەرسی ئایینیم دەخوێند و نوێژم بۆ حەزرەتی مەریەمی پاکیزە دەکرد، خەیاڵی بوونە راهیبەم دەکرد، (تەنانەت کچێکی کاسۆلیکیش خەون بەمەوە دەبینێ). ئەو کاتەی تەمەنم لە گەشەکردن دابوو، پەروەردەکردنەکانی باوانم و ئەم وانانەی کە لە کڵێسە فێری ببووم کاریگەری تەواویان لەسەر رەوشت و رێزگرتنم هەبوو.

ئەم پەیامە هانی ئەوەی دەدام کە هەمیشە کارەکانی ژیانی رۆژانەم بەوپەڕی رێکوپێکییەوە راپەڕێنم و رێزی مافی کەسانی دەوروبەرم بەرزڕاگرم. لە ساڵی دووەمی خوێندنم لە کۆلیژی وێلێسلی، داوام لێکرا وەك مێژوو دەبێ کتێبی پیرۆز بخوێنم، هەروەها فێربوونی چیرۆکی ئیسرائیلی کۆن بەهەمان ئەو رێگایەی کە لەبارەی یۆنان و رۆم دەخوێندرێت(١).

(١) وێلێسی کۆلیژێکی ئافرەتانە. دروشمی ئەم کۆلیژە بریتییە لە " نابێ خزمەت بکرێی بەڵکو دەبێ خزمەت بکەی".

وەك کەسێکی کۆچکەر و کچی گەورە دیبلۆماتکارێکی چیکۆسلۆڤاکی، هەر لەسەرەتاوە خولیای دەنگوباس و رووداوەکانی رۆژانەی جیهانی بووم. هەرگیز کێشەکانی رۆژانەم لە نێو ئاوێنەی ئایینەوە سەیر نەدەکرد، نە ئەوانەی خۆم بەڵکو ئەوانەیتریش. نە منیش هەستم بە ئارامییەکی قووڵی زانیارییەکی ئایینی ئاوا نەدەکرد کە بتوانم لەنێو واناکانمدا باسیان بکەم کە ئەوانیش باوەڕیان پێ هەبێت. زۆر رەچاوی باوەڕە رۆحانییەکانم وەك بابەتێك نەدەکرد بۆ قسەکردن بەشێوەیەکی ئاشکرا و رەسمی. ئەمە شتێکی نموونەیی بوو بۆ ئەو نەوانەی کە منی لەهەمان کات و شوێندا تیا دەرکەوتووە. لەوە دڵنیام کەوا هێشتا شوێنی ئاوا هەیە لە ئەمەریکا کە تاوەکو ئێستا هەڵوێستی جیاجیایان لەم رووەوە هەیە. بەڵام توێژەر مایکڵ نۆڤاك ئەمەی بەڕاستی وەرگرتووە، هەمیشە لەسەر ئەم قسەیە سووربوو کە لە سەرەتاکانی ١٩٦٠ دەریدەبڕی،" ئا لەم شوێنەوە کە وەستاوین، تاکە وشە (کە ناتوانرێت بەکاربهێنرێت) لە گفتوگۆیە جدییەکان بێ ئەوەی هەستی کەسێکیتر بڕیندار نەکەی 'خودا'یە".

ئەستێرەگەشەی ئێمە کە رێگای بۆ زۆربەمان نیشانداوە مۆدێرنیزەیە، تاوەکو ئێستاش کەسانێك هەنە بەهاوتای عیلمانییەت هەژماردی دەکەن. ئەم سەرسوڕهێنەرانەی کە ئێمەی ئەمەریکی دەهۆڵیان بۆ دەکوتین کەمتر پەیوەستن بە کتێبی پیرۆزەوە لەوەی مەسەلەکە تەکنەلۆژیا بێت: پێشبڕکێی بۆشایی ئاسمان، دۆزینەوەی زانستی پزیشکی سەردەم، لەدایکبوونی توانای ناوەکی، پێشەکی رەنگەکانی تەلەفزیۆن، هەروەها کازیوەی تەمەنی کۆمپیوتەر. لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، شانۆ و فیلمی *میراتی با* سەرکەوتنی زانستی گەورەتر نیشاندا (تیۆری گەشەسەندن) لەسەر داهێنان (وەرگێڕانەکی وشە بۆ وشەی ئافراندنە)(٢).

خۆم و هاوڕێکانم نوکتەیەکمان لەم دروشمە دروستکردبوو دەمانووت مانای تەواوی ئەم دروشمە ئەوەیە " نابێ ببینە وەزیر بەڵکو دەبێ ببینە ژنی وەزیران".

(٢) ئەم "سەرکەوتنی زانستە" هەمووی بەجارێك نەهاتۆتە بوون، لەوانەشە بۆ هەمیشەش بەردەوام نەبێت. نەك تا ساڵی ١٩٦٨ بەشێوەیەکی شەرعی و یاساییەوە گەشەسەندن لەزۆربەی بەشەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکان فێردەکران، بەڵکو ئێستاکەش جۆرێك لە فشار هەیە لەلایەن هەندێك لە گرووپی کڵێسەکان بۆ خوێندنی 'نەخشەدانانی سیخوڕی' وەك ئەڵتەرناتیڤی تیۆری گەشەسەندن. بیرۆکەی نەخشەدانانی سیخوڕی، هەروەك ئەوەی کە خۆم تێیگەیشتووم، ئەوەیە کە ئاڵۆزی ژیان ئەوە دەسەلمێنێ کەوا دونیا دەبێ لەلایەن

کاتێ بیرمان لە پێغەمبەر موسا دەکردەوە، وێنــەی چــارلتن هێســتۆن مــان دەهاتــە نێــو مێشــك، لــە تــەکنیککاری ڕەنگــەوە. بــەها ئایینییــەکان بەرگــەی ئەمــە دەگــرن، بــەڵام حەماسییەتەکە لە چاوەڕوانییەوە دێتە بەرهەم کە چی لە تاقیگە و توێژەرەکانمان بەدیدەکرێت. ئێمەی ئەمەریکی لە مژۆڵــە کردارییــەکانمان تــەنها نــین. لــەدەرەوە، هەڵبــەزین و دابــەزینی سیاســییەکان ڕووی سۆشــیالیزمی و ناســیۆنالیزمیان گرتــووە، هــەروەك نەتــەوە ئــەفریقی و ئاسیاییەکان کەخۆیان لەدەستی داگیرکارەکانیانەوە ئازادکرد و دەستیان کرد بــە بنیاتنانــەوەی وڵاتەکانیان بۆئەوەی بتوانن خۆیان وەك خاوەنی لەسەری بوەستن.

لەسەرەتای ساڵی هەشتاکاندا، وەك پرۆفیسۆر لە زانکۆی جۆرج تاون دامەزرام. پسپۆڕییەکەم لەبارەی سیاسەتی دەرەوە بوو، نووسینەکانم زۆربەی پشتئەستووربوون بە بۆچــوونەکانی هەریــەك لە هانس مۆرجێنتو، جۆرج کێنان، وە دین ئاکیسۆن. لەڕوانگەی ئەوانەوە، تاك و گرووپەکان بەو نەتەوانەوە شوناس دەکرێن کە بۆی دەگەڕێنەوە. وڵاتەکان حکوومەتیان هەبوو. لەهــەمان کاتــدا حکوومەتەکان کاریان بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی نەتــەوەی خۆیــان دەکــرد، بەلایــەنی کــەم تادەگاتە ئەو خاڵەی کە خۆیان دیراسەت لەڕووداني جــەنگ هــەروەها لەلایــەن نێودەوڵەتیشــەوە ڕێپێدراوبوو. سیاسەتی دەرەوە هەمیشە بە یاری شەترەنج بەراورد دەکــرا، هــەردوولا یاســاکانی یارییەکە دەزانێ، ئەمەش پێشبڕکێیەك بوو کە لەلایەن لۆژیکــەوە کــۆنترۆڵ دەکــرا، یاریزانــەکان وەك پــارێزەر قســەیان دەکــرد، نــەك وەك جوانبێــژێیك. ئــەو کاتــەی تەمــەنم لەناوەڕاســتی هەرزەکارییەوە بوو، ســەرکردە ڕۆژئاواییــەکان بەگاڵتەپێکردنــەوە بەرژەوەندییــە سیاســییەکانیان بەدەست دەهێنا "کۆمیونیزمی بێ خودا"، ئــەگینا، نەمــدەتوانی وتــاری هــیچ ســەرکردەیەکی دیپلۆماتی ئەمەریکی (تەنانەت ئەگەر کریستیان جێمــی کارتــەریش دووبــارە لــەدایك بێتــەوە) بهێنمەوە یادی خۆم لەبارەی ڕۆڵی ئایین لە داڕشتنی جیهاندا. ئایین ڕێزگەری سنووری نەتــەوەکان نەبوو، لەسەر و لە پشت هەموو هۆیەکانەوە بوو، ئیدیعای قووڵترین سۆز و خۆشەویستی دەکرد، هەروەها ئەگەر لاپەڕەکانی مێژووی هەڵدەینەوە بۆتە هۆی خوێنڕشــتنێکی زۆر. دیپلۆماتــەکانی

هێزێکی سوپەر و نەبڕاوە دوور لە پێشبینییەکانی مرۆڤەوە دروستکرابێت. من خۆم وەك پسپۆڕێك نیشاندەم کەوا هەموو شتێك پێویست بکات لەنێو ژووری وانەوتنەوە بووترێت، بەڵام بڕوای تەواوم بەوە هەیە کە هەر بۆچونێکی ڕوون دەبێ بە زاراوەوە بنەخشێنرێت کە لەلایەن میتۆدی زانستییەوە داڕێژراو بێت و ئەوانەشی کە دانەڕێژراون.

سەردەمی من وافێرکرابوون کە داوەتی کێشە نەکەن، هەروەها هیچ بابەتێکیش بەشێوەیەکی میراتییەوە وەك ئایین غەدار و ترسناك نەبووە.

ئەمە تێگەیشتنێك بوو کە ڕێنمایی ئۆلبڕایتیان دەکرد لەوکاتەی وەك بالێوزی ئەمەریکا و وەزیری دەرەوەی سەرۆك کلینتۆن خزمەتی بە وڵاتەکەی دەگەیاند. هەروەها هاوکارەکانیشم هەمان هەستیان هەبوو. کاتێ، لە ساڵی ۱۹۹۳، پرۆفیسۆر ساموێل هەنتینتۆن لەزانکۆی هارڤەرد پێشبینی ئەوەی کرد کە ئەو ماوەیەی دوابەدوای کۆتایی هاتنی جەنگی سارد هات بە گەواهیدەرێکی باشی بەریەککەوتنی ئایینی شارستانییەکان دادەنرێت، هەموو شتێکمان کرد تا خۆمان لەم تیۆرە بەدوور بگرین. ئێمە بۆ داهاتوو بەرنامەی ئەوەمان لە مێشك دابوو کە هەموو نەتەوە و هەرێمەکان، بۆندێکی دیموکراسی لەیەکترەوە نزیك بکەینەوە، نەوەك جیهانێکی پارچەپارچەکراو و دووبارەکردنەوەی هەڵەی مێژوویی زەقەوە لەڕووی کلتوور و ئایینەوە.

کاتێ جەنگی بەڵقان دەستی پێکرد، هەردوو سایدی شەڕکەرمان ناچارکرد بە گرنگیدان بە مافی تاکەکەس نەك بە پێشبڕکێ کردن لەسەر مافی تایبەتی گرووپە ئیسلامییەکان. لەساڵی ۱۹۸۸، لەوکاتەی هەردوو باڵیۆزخانەی ولایەتە یەکگرتووەکان لە کینیا و تانزانیا لەلایەن تیرۆرستانەوە تەقێنرانەوە، دەستمان کرد بە بڵاوکردنەوەی پۆستەرات بۆ گەڕان بەدوای زانیاری و بەخشینی پاداشت، ئەم پۆستەراتانەش بە پێشینەیەکەوە دەست پێدەکران، " ئەمە پەیوەندی بە ئایینەوە نییە. ئەمە پەیوەندی بە سیاسەتەوە نییە. بە روونی و سادەییەوە ئەمە پەیوەندی بە تاوانی کوشتنەوە هەیە".

لەکاتی هەوڵە ماراسۆنە ئیدارییەکەوە بۆگەڕان بەدوای بناغەیەکی ئاشتی پتەو لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستەوە، خۆم و سەرۆك کلینتۆن بەتەواوی وشیاری پێداویستییە ئایینییەکانی شوێنە پیرۆزەکانی قودس بووین. هیواداربووین، هەرچۆنێك بێت، بتوانین بەبەکارهێنانی هاوکێشەیەکی یاسایی ژیرانە بۆ هێورکردنەوەی ئەم حەماسەت و پەیوەستیانەی کە لەڕابردووەوە پەیدابوونە. ئێمە داوامان کرد و چاوەڕوانی ئەوەمان لەهەردوو ساید دەکرد کە زیاتر واقیعبینتر بن و دەست بکەن بە ئیمزاکردنی گرێبەستێك کە خۆیان بڕوایان پێی هەیە و لەسەری رێکدەکەون.

بەڵام لەدوای ئەم هەموو رووداوانە هێشتاکە لەژیاندا ماوین. شەڕەکانی نێوان کاسۆلیکی و پرۆتستانت لەساڵی ١٦٤٨ کە ژیانی سێ یەکی دانیشتوانی مەسیحییەکانی ئەورووپای خستبۆوە مەترسی. شەڕی گەورەی نێوان مەسیحییەکان و موسڵمانەکان لەساڵی ١٨٦٣، لەو کاتەوە وەستا کە پێشوەچوونی عوسمانییە تورکەکان لە دەروازەکانی شاری ڤییەننا وەستێنران. بەش

بەحاڵی خۆم ئەمانە بەکارێکی دوور لە عەقڵەوە دەخوێنمەوە لەکاتێکدا لەسەدەی بیست و یەکەمەوە نزیك بووینەوە، کەچی دەبینین کاسۆلیکی و پرۆتستانتییەکان هێشتاکە لە ئێرلەندای باکوور دەمەقاڵێتیان، هەروەها هیندۆزی و موسڵمانەکانی باشووری ئاسیا تاوەکو ئێستاش گۆشە لەدژی یەکترەوە دەبەستن، بەدڵنیاییەوە، وای بۆدەچم کەئەم پێشبرکێ کردنە دەنگدانەوەی و رەنگدانەوەی زووتری پێوە دەبینرێ لەوەی ئاگادارکردنەوەیەك بێت کە هێشتاکە جەنگەکان بگەڕێنەوە.

هەر لەکاتی هێرشە تیرۆرستییەکان لە ١١ی سێپتەمبەرەوە دەستی پێکرد، تەواو گەیشتمە ئەو قەناعەتەی کە لەوانەیە ئەوە منبم لەماوەی رابردوودا زەرەرم پێگەیووە بێئەوەی ئاگاداریم لێی بێت. هەروەکو زۆرێك لە پرۆفێشناڵەکانی سیاسەتی دەرەوە، دەبوایە ئەم ئاوێنانە بگۆڕم کە بەهۆیانەوە جیهانی پێدەبینم، هەروەها تێگەیشتن لەم شتانەی کە واپێدەچوو ببنە راستییەکی نوێ بەڵام لەبناغەدا بەڵگەبوون بۆ کاتێکیتر. ساڵی نۆهەدەکان ببوونە دەساڵی جیهانگیری و دەستکەوتە سەرسوورهێنەرەکانی بواری تەکنەلۆژیا، شۆڕشی زانیاری بووە هۆی گۆڕینی ستایڵی ژیانی هەر تاکێك، گۆڕینەوەی شوێنی کارکردنمان، یارمەتیدان بۆ بەرەو پێشوەچوونی لیستی هەموو وشەکان. هەرچەندە، لێرەوە هێزێکیتر هەیە لەکاتی کارکردن. ماوە بڵێین، لە هەموو شوێنێکدا، بزووتنەوە ئیسلامییەکان گەشەدەکەن.

لەبەشی هەرە زۆری ناوەڕاست و باشووری ئەمەریکا، نووسراو و باوەڕەکانی پرۆتستانتی نکۆڵی دەکەن و دژی سەروەرێتی کڵێساکانی کاسۆلیکین. لە چین، دەسەڵات بە ئایدۆلۆژیایەکی تەواوەوە کاردەکات لە بەربەرەکانی کردن بۆ وەستاندنی بزووتنەوە ئایینی و رۆحانییەکان بەگومانی ئەوەی کەئەمانە دەبنە هۆی پەیدابوونی هەڕەشەی سیاسی. ناسنامەی هیندی وەك کۆمەڵگایەکی عیلمانی لەژێر بەرەنگاربوونەوەیە لەلایەن هیندۆزە ناسیۆنالیستەکان. لەسەرتاسەری یەکێتی سۆڤیەتی پێشوو پەیمانگا ئایینییە خەفەکراوەکانیان دووبارە هاتوونەتەوە مەیدان. لە ئیسرائیل پارتە ئایینییە ئۆرسۆدۆکسەکان بەدوای زیاتری کاریگەردا دەگەڕێن بەسەر یاساکان و کۆمەڵگە. ناسیۆنالیزمی عەرەبی عیلمانی، کە جارێك لەجاران بیریان لە بەرجەستە کردنی داهاتوو کردبۆوە، جیگای خۆیان کردۆتەوە لەڕێگای ئیسلامەوە و لەودیوی زەوییەکانی عەرەبەوە درێژبوونەتەوە تادەگاتە ئێران، پاکستان، ناوەڕاست و باشووری رۆژهەڵاتی ئاسیا و بەشێکی کیشوەری ئەفریقیاشی گرتۆتەوە. نەسرانییەت (مەسیحییەت) لە ئاسیا و ئەفریقیا هێرشی گەورە و لەناکاوی ئەنجامداوە، دە لە یانزە کۆمەڵە هەرە گەورەکانی جیهان

کەوتوونەتە کۆریای باشوور، ئەوەکەیتریش کەوتۆتە نایجیریا. دووبارە هەڵسانەوەی چالاکییەکانی مەسیحی گۆڕانی ئەوەی بەسەرداهاتووە کە ئێمەومانان چۆن بیر لەسیاسەت و کلتووری ولایەتە یەکگرتووەکان بکەینەوە. بەپێچەوانەی بۆچوونەکانی مایکل نۆڤاك کەبەر لە چلّ ساڵ وای بۆ دەچوو، ئێستا خەڵك هەموو کات قسە دەکات (بیرورا ئالوگۆڕ دەکات) لەبارەی خوداوە. تەنانەت لە ئەوروپاش ڕێژەی موسڵمانەکان بەخێرایی لە زیادبووندایە، هەروەها پاپای نوێ - بێنەدیکی نورسیا، بڕیارێداوە بۆ دووبارە پڕۆپاگەندەی دانیشتوانی مەسیحی خۆی.

ئایا کەسێك بەتەنها چۆن دەتوانێ مامەڵە لەگەڵ ئەم دیاردەیە بکات؟ بۆ ئەوانەی کە سیاسەتی ولایەتە یەکگرتووەکان دیزاین و جێبەجێی دەکەن، ئەوە مانای چییە؟ ئێمە چۆن دەتوانین بەباشترین شێوە ڕووداوەکانی جیهانێك بەڕێوەببەین لەکاتێکدا پڕیەتی لەئایینی جیاواز لەیەکتر، یاخود لەگەڵ ئەم سیستەمە بیروڕایانە کاربکەین کە لەخاڵە سەرەکییەکاندا لەگەڵ یەکتردا ناکۆك بن؟ چۆن بتوانین مامەڵە لەگەڵ ئەم هەڕەشانەدا بکەین کە لەلایەن توندڕەوەکاندا، لەژێر هەڵگری ناوی خوداوە، هەوڵی چەسپاندنی ئاواتەکانی خۆیان دەدەن لەسەر حیسابی کەسانیتر؟ باش ئەوە دەزانین کە سروشتی ئەم هەموو تاقیکردنەوانە هیچ نوێگەرایی پێوە نابینرێ جگە لە درێژکردنەوەی سەردەمی بت پەرستی نەبێت. ئەمەش تەکنەلۆژیایە کە بۆتە هۆی دروستکردنی ئەم هەموو جیاوازییە. جەنگی ئایینی کە شمشێر، زنجیر، مەنجەنیق و داری ئەستوور بەکاردەهێنرێت بۆ شەڕکردن کە خۆی لەخۆیدا دەکەونە ژێر یەك بابەتەوە. هەروەها جەنگێك کە بەرزترین کوالێتی تەقەمەنی تێدا بەکاردەهێنرێت لەدژی ئامانجەکانی سیڤیلەوە بابەتێکی تەواو جیاوازترە. دەرفەتی بۆمبی ئەتۆمی لەلایەن تیرۆرستانەوە تەقێنرایەوە، ئەمەش دێوەزمەیەکە لەوەیە ڕۆژێك لەڕۆژان ببێتە ڕاستی.

لەساڵی ٢٠٠١ ماوەی خزمەتکردنم لەنێو حکوومەتدا تەواوبوو، دەستبەجێ گەڕامەوە بۆلای خۆشەویستی یەکەمم کەئەویش نیو کلاسی زانکۆیە. لە جۆرج تاونەوە، تەنها یەك کۆرس وانەم دەووتەوە لەکۆی وەرزێکدا، یەك لە دوای یەك لەنێوان قوتابیانی دەرچوو و ئەوانەی خەریکن دەربچن. لەسەرەتای هەر کۆرسێکدا فەلسەفەی من وابوو دەبوایە قوتابییەکانی خۆم وافێرکردبوایە کە ئاشنایەتی تەواویان هەبوایە لەگەڵ سیاسەت هەروەها ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوەم بۆ شی دەکردنەوە کە بریتییە لە دەستەمۆکردنی وڵاتانیتر بەئەنجامدانی ئەو کارانەی کەخۆت دەتەوێ. لەم کۆتایەدا، سەرۆکێك و یاخود وەزیری دەرەوە ئامێری وای بەدەستەوەیە بۆ ڕێزکردنی هێزی سەربازی لەکارێکی زەحمەتدا بە ناوبژیوانکردن لە دانووسانەکاندا بۆ کارێکی

ساناتر ئەویش بە بەکارهێنانی زمانی گفتوگۆی ژیرانە. هونــەری سیاســەتی دەرەوە بریتییــە لــە دۆزینەوەی رێگای جۆراوجۆر بۆ لێـك نـزیکتر کردنــەوەی بۆچــوونە جیاوازەکـان و وەبــەرهێنانی باشترین ئەنجام. بەو هۆیەشەوە، داواکاری ئەوە دەبـین کـە بتــوانین زۆرتــرین کاریگــەری لەســەر بەرامبەرەکەمانــەوە دروســتبکەین لەکۆتایــدا بــەلای بەرژەوەنــدی یــەك لایەنــەی خۆمانــەوە بشکێتەوە. بۆ ئەو خەڵکەی کە لەبارەی بزنیسەوە کاردەکەن، ئەمــە مانـای ئـەوە دەدات کـە "کریارەکانی خۆت بناسە". هەروەها لە پرسەکانی جیهانییەوە، مانای ئـەوە دەدات کـە هەوڵـدە کلتووری وڵاتـانی دەرەوە فێرببــە، لەوکاتــەی کـە سـۆزە ئایینییــەکان دەسـتیان بەنەخشـاندنی جیهانەوە کرد، ئەمەش بەبێ وەرگرتنی رێبازە ئایینییەکانەوە نایەتە جێبــەجێ کــردن هــەروەها وروژان و هاندانەکانیش بەتەواوەتی هاتوونەتە هەژماردن.

لە نێو هــۆڵی خوێندنــدا، هەمیشــە لەگــەڵ هــاورێ و هاوپۆڵەکانمــدا گفتوگــۆ لەســەر ئــەم بیروبۆچوونانە دەکەین کــە کاریگەرییــە ئایینییــەکان لەســەر ڕووداوەکــانی ئێســتای جیهانــەوە دروستی دەکەن. یەکەمجار زۆرێك لەخەڵکان سەریان لەم گێژاوەوە دەرنــەدەکرد، نەیانــدەزانی بــیر لەچییەوە بکەنەوە، لەدواییدا بەرەبەرە خۆیان لەگەڵ ڕووداوەکان دەگونجاند. داواکارییــەکانی مــن تەنها خۆیان لەیەك بابەتەوە نەدەگرتەوە، بــەڵکو خــۆی بــەدەوری زۆر بابەتــەوە خولــدەکردەوە. ئەمەش ئەزموونی زۆرچاکە، ئاشکراکردنی زۆرێك لە مژووڵی و نیگەرانییەکانە بۆ ئەوانــەی کــە وەڵام دەدەنەوە.

قوتابییەکانم حەزیان بەیەکسانی کردنی ئایین و رەوشت دەکرد هەربۆیــەش وەڵامــەکانیان لــە چوارچێوەی دەستەواژەیەکی ئەدەبییەوە دەدایەوە. خولیای ئەوەبوون بــزانن کــە ئایــا جیهــان بــۆ دەست لەناو دەست هەوڵی کەمکردنەوەی هــەژاری و نەخۆشــی نـادات و ڕێگــە لــە جینۆسـاید ناگرێت، هەروەها یارمەتی پێشکەوتنی وڵاتان نادات لە پێشبرکێکردنی ئابووری جیهــانی. دوای ١١ی ســێپتەمبەر ژمارەیــەکی زۆر لەخــەڵکی ئەمــەریکا بەپــەرۆش بــوون پەیوەنــدی بکــەن بۆخزمەتکردن لەریزی سەربازییەوە و یاخود لە دەزگای هەواڵگری CIA، ئەمەش هەستێك بوو بۆ ناچارکردنێکی بەهێز لە خۆبەخشکردن، بەڵام ســەرئەنجام لەزۆربــەی ڕووەکانــدا ئــەم هەســتە کۆتــایی پێنــەهات. جــەنگی عێــراق گومــانێکی گــەورەی لــەنێو ژێــری سیاســەتی ولایەتــە یەکگرتووەکان دروستکرد بــەوەی کــە ئامــانجی ئەمــەریکا پێشــڕەوی کردنــی جیهانــە، یــاخود هەوڵدانێکە بۆئەوەی جیهان بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی. ئەو قوتابییە دەرەکییانەی کــەخۆم وانــەم

پێدەووتنەوە بە پێدانی چەند رایەکی تێکهەڵکێشراو ببوونە گرووپ گرووپ. بە پرسیارە راست و هەڵەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست زیاتر دابەشبوون لەوەی تووشی سەرسوڕمان ببنەوە.

هاوڕێیەکانم کە پسپۆڕن لە سیاسەتی دەرەوە، جەختیان دەکردەوە لەسەر ئەو هەڕەشانەی کە لەلایەن توندڕەوە ئایینییەکانەوە چەقیان گرتووە، هەروەها لەگەڵ ئەم ئەگەرانەی کە تیرۆرستان بتوانن چەکی کۆمەڵکوژ بەدەست بێنن. ئەوان ئاگادارکراونەتەوە لەبارەی ئەم بۆشاییەی بەپلەی یەکەم لە تێگەیشتنی نێوان کۆمەڵگا ئیسلامییەکان و رۆژئاوادا.

ئەو بڕیارە ئایینییانەی کە خۆم راوێژم لەگەڵ کردوون زۆر نەرم و لەسەرخۆن لەبارەی پێداویستی پێشەوایانی سیاسی بۆ خۆ رۆشنبیرکردن بە باوەڕە جۆراوجۆرەکان، هەروەها سەیری ئایین دەکەن زیاتر وەك هۆکار و ناوەندێکی شاراوە بۆ دووبارە ئاشتبوونەوە و پێکەوەکارکردن لەوەی وەك سەرچاوەیەکی ناکۆکی و دووبەرەکی.

چالاکە سیاسییەکان، نەك تەنها دیموکراتییەکان، دەورووژێن لەبارەی کاریگەری مافی ئایینی لەنێو کۆشکی سپی و کۆنگرێسدا، ئەم بابەتەش خاوەن قورسایەکی خۆیەتی لەنێو زیهنی دیپلۆماتەکانی دەرەوە.

کاردانەوەی خۆم لەسەر ناسنامە جۆراوجۆرەکانم بناغە دەگرێت، وەك کچێکی چیکۆسلۆڤاکی، ئەمەریکییەك زۆر بە وڵاتە بەکوڕکراوەکەی خۆیەوە شانازی دەکات، هەروەها بە وەزیرێکی پێشووی دەرەوە. لەوکاتەی کە لەگەشەکردندابووم پاڵەوانی دونیای من تۆماس گاریگ ماسەریك بوو، کە چیکۆسلۆڤاکیای نوێی لەساڵی ١٩١٨ دامەزراند. ماسەریك گەورەترین کاریگەربوو لەسەر بیرکردنەوەی باوکم و -لەڕێگای ئەویشەوە- لەسەر من. بەپێچەوانەی هەندێ خەڵك کە مرۆڤایەتی وەك ئەڵتەرناتیڤێك دادەنێن بۆ باوڕهێنان بە خودا، ماسەریك سەیری هەردوو لایەن دەکات وەك پەیوەستییەك بەیەکەوە. بەلای ئەوەوە، باوەڕی ئایینی مانای نیشاندانی رێز دەدات بۆ هەر کەسێك هەروەها ئامادەبوونت بۆ یارمەتیدانی ئەوانیتر. ماسەریك لەگەڵ ئەو باوەڕەدا نییە کە پێویست بکات بۆئەوەی باوەڕت بەخودا بێت دەبێ بەئەدەب بیت، بەڵام ئەو گفتوگۆ لەسەر ئەوە دەکات باوەڕی ئایینی، خۆی لەخۆیدا، بەتەواوەتی هانی ئەوە دەدات بۆ بەتواناترکردنی رەفتارێکی راست. منیش بۆچوونی هاوشێوەم هەیە، ئائەمە گۆڕینی باوەڕە بە گۆڕینی ئایین بۆ سەرچاوەیەکی ناکۆکی و رق لێهەڵگرتن، هەروەها هەر ئەمەشە دەبێتە هۆی دروستبوونی کێشەی سەخت بۆ ئەمەریکا و جیهان.

گەشەکردنم لەنێو ولایەتە یەکگرتووەکان بووە هۆی گـۆڕینی خـودی مـادلین ئۆلبرایـت. وەك ئافرەتێکی گەنج، مەغزای خۆم وەرگرت—بەڵام بەبێ گاڵتەوە—لەلایـەن وەرگـێراوی لیۆنـاردۆ بێرنسـتێنت: " هــەموو شـتێك بـۆ باشـترینە لـەم دونیایـە باشـترینەدا". ئـەم چـەند سـاڵەی خزمەتکردنم لە حکوومەت پارێزگاریم لە هەڵوێستە پۆزەتیڤەکەی خۆمەوە کردووە. لە ئیـدارەی کلینتۆنەوە زۆر قسەمان لەبارەی سەدەی بیست و یەکەمــەوە دەکـرد، بەتایبەتمەندییـەوە، لـەوە دڵنیا بووین کە ئەمەریکا لەگەڵ هاوپەیمانـەکانی دەیـانتوانی چارەسـەر بـۆ زۆربـەی کێشـەکان بدۆزنەوە. من هێشتاکە هەست بەم رێگایانە دەکەم، بـەڵام لـەوە نیگـەرانم کـەوا ئێمـە تـاوەکو ئێستاش چەند هەڵەیەکی ترسناك و ناپێویست دەکەین کە دەتوانین خۆمانی لێ بەدوور بگرین.

ئێستاکە رۆژی ئاوا هەیە کە ئاستەمە بتوانی رۆژنامەیەك هەڵگری. وای بۆدەچم حکوومەتی ولایەتە یەکگرتووەکان بەتەواوەتی وەڵامی خۆی بۆ تیرۆری نێودەوڵەتی گۆڕیـوە، هــەروەها بۆتـە هۆی رووخانی ناوبانگی ئەمەریکا و گـۆڕینی دروشمـەکان بـۆ سـتراتیژی بـەرزڕاگرتنی ئـازادی. بەخۆشحاڵییەوە دانیپیادەنێم، بەو کێشە زەحمەت و ئاڵۆزییانەی کە ئێستاکە رووبەڕووی ئیدارەی بۆش دەبێتەوە. هەمیشە ئەوە دەڵێم ئەو کەسانەی کە هەرگیز بەرزترین کارەکانی حکوومـەتیان وەرنەگرتووە نازانن تاچەند ئەم کارانە زەحمەت و ناخۆشن، هــەروەها ئەوانــەش کـە لـەم کارانـە خانەنشین بوونە حەز دەکەن زۆر بەخێرایی لەبیری خۆیان بسڕنەوە. رەخنـەگرەکان ئـەم ئەرکـەیان هەیە کە ببنە دادوەر بۆ پێشکەشکردنی ئایدیای بنیاتنەر. ئەمەش ئامانجی ئەم کتێبەیە. بەشی یەکەم باس لە شوێنگەی ئەمەریکا دەکات لە جیهاندا هەروەها گێڕانی رۆڵی ئایینی و ئاکار لـە داڕشتنی سیاسەتی دەرەوەی ولایەتە یەکگرتووەکان، لـە ئێسـتا و لـە رابـردوودا. بەشـی دووەم گرنگی دەدات بەم پەیوەندییە پڕ کێشەیەی نێوان کۆمـەڵگا ئیسـلامییەکان و رۆژئـاوا. بەشـی سێیەم بۆچوونی من پێشکەش دەکات لەوەی کە چـۆن سیاسـەتی دەرەوەی ئەمــەریکا و ئـایین بەباشترین شێوە بەیەك بگەن. لەگەڵ پاراستنی سروشتی خۆم، بەشەکانی ئـەم کتێبـە ئامانجیـان لەسەرەتادا لە دروسـتبوونی سیاسـەتێکی پراکتیکالییـەوە دەبێـت—ئـەم کارانـە بکـرێن کـە باشترینیانە. لەگەڵ پاراستنی سروشـتی ئایینـەوە، زۆرجـاران بەیەکـەوە دەکەونـە ژێـر بـاڵێکی تەریبەوە. ئەم کارە بکە کە راستە. یەکگرتنەوەی هەردوولا لەیەك خاڵدا کۆتایی ئامـانجی منـە هەروەك بۆ دانەری سیاسەتی هەر نەتەوەیەك، هەر لە رۆژی یەکەمیەوە، دەبێ بەدوای دادوەریـدا بگەڕێت بۆ ئەوەی بتوانێ دادگایەکی عادیلانەی هەردوولا بکات هەم بە کارامەیەوە وە هــەم بـە نموونەیەوە.

(٢)

"هەموو خەڵك چاویان بڕیوەتە سەرمان"

هەروەك قوتابییەكی ساڵی سێیەم، شەش ساڵ دوای ئەوەی خێزانەكەم گەیشتنە ئەم وڵاتە، كۆرسی یەكەمم دەربارەی مێژووی ولایەتە یەكگرتووەكان وەرگرت. هەر لەم كاتە سادەیەوە، خۆم و هاوپۆلەكانم فێری دیمەنێكی پۆزەتیڤی زیاتری رابردووی ئەمەریكا ببووین بەبەراورد لەگەڵ قوتابیانی ئەمڕۆ: چیرۆكی درێژ لەبارەی ئازادییەوە-خۆشەویستی نێوان پیاو و ژن، زاڵبوون بەسەر بەربەستەكان بەجۆرێك هەموو كێشەیەك بەكۆتاییەكی دڵخۆشكەرەوە دادەپۆشرێ. ئەمە، بۆمن، چیرۆكێكی زۆر سەرنجڕاكێش بوو كەوای كرد ئەم شوێنەی كەتیای دەژیم زیاتر واقیعیتر بێت—كۆلۆرادۆ. ولایەتەكان لەزۆربەی ولاتە ئەوروپییەكان گەورەتربوو، چیایەكان بەجۆرێك بەرز بوونەتەوە كە ببوونە جێگەی سەرسوڕمانی ئێمەوە كەچۆن یەكەم كەس توانیویەتی بەسەر ئەم چیایانەوە بكەوێت و بیانبڕێت. ئەم مێژووە منی قولابكرد و بۆخۆی كێشكردم، ئەمە یەكێك بوو لەهۆیەكان كە وەك ئەمەریكییەك قەبوول بكرێم. من بەبیرم نایەتەوە كە چەند كاتژمێرێكم بۆ خوێندنی ئایینەوە لە ولایەتە یەكگرتووەكان تەرخانكردبێت، بەڵام بەدڵنیاییەوە یەكەمجار دەستمان بە چیرۆكی ئەوكەسانە كردووە كە لەئەوروپاوە هاتوونەتەوە، ئەم خەڵكە ئازا و چاونەترسانەی كە گەشتێكی درێژ و ناخۆشیان هەڵبژاردووە بۆگەڕان بەدوای شوێنێك بۆئەوەی بتوانن پراكتیزەی بیروباوەڕی خۆیان بە ئازادانە بكەن، بێئەوەی حكوومەت دەست بخاتە نێو كاروباریانەوە.

نووسین لەنێو دەفتەری یادگاری لەساڵی ١٦٣٠، جۆن وینترۆپ، حاكمی ویلایەتی ماسەشوسێتس وای دەهێنایە بەرچاو كە ئەو كۆمەڵگەیەی كەخۆیی و دواكەوتەكانی بەنیازی دامەزراندنی بوون دەبوونە " وەك شارێك بوو لەسەر بەرزایەك، (لەگەڵ) بەرامبەر چاوی هەموو خەڵك...كەلەسەر ئێمەوە بوو".[(١)]

---

(١) دەستەواژەی وینترۆپ لەلایەن ماتیۆ ٥:١٤ ەوە داڕێژراوە " تۆ رووناكی جیهانی. شارێك كەلەسەر بەرزایەك دروستكرابێت شاردنەوەی ئاستەمە". ئەم نووسینە لە وتارێكی ئایینییەوە كۆپی كراوە، " شێوازێك لەچاكەی مەسیحییەوە". بەرلەوەی پیوریتانییەكان ئینگلەند بەجێبێڵن لەسەر پشتی كەشتییەكە

پیوریتانییەکان لەوبڕوایەدانە ئەگەر خودا زۆرحەزی بکردایە، کۆلۆنی نوێ دەبووە شێوازێك بۆئەوەی چۆن ژیانێکی خۆش بگوزەرێنین. ئەوان بۆ جیهانێکی نوێ هاتوونە بۆئەوەی لەچنگی دادگایی خوداوە هەڵبێن لە کڵێسە گەندەڵەکانی ئەوروپا، وە گەڕان بەدوای پەنابەرییەتی لە هەژاری و چڕی دانیشتوانی وڵاتی ئینگلەند، لەگەڵ ئەوەشدا گوێڕایەل بوون لەمەڕ فەرمانە پیرۆزەکان بۆبڵاوکردنەوەی کتێبی پیرۆز.

پەنابەرییەتی ئەوان ببووە کۆمەڵگایەك کە بناغەی لەسەر تێگەیشتنێکی دڵنیای حەزەکانی خوداوە بنیاتنراوە، پشت دەبەستێ بە کارەکانی خودا، پەرۆشن بۆ خۆشی وەرگرتن لە میوەجاتی سەر زەوی، بەڵام وریابە زۆر نزیکی کەلوپەل و سامانی دونیایی مەکەوە. بۆ پاراستنی چاکخوازییەکانیان خۆیان لەوکۆمەڵگایە جیادەکردەوە ئەوانەی بیرکردنەوەکانیان ناسازێ لەگەڵ ئایدیا رەق و وشکەکانیان.

لەکاتی شۆڕشەکەی ئەمەریکا، توخم و رەگەزی پیوریتانییەکان کەمایەتییەکی زۆر بچووکیان پێوە دیار بوو. پرۆتستانتییە ئەڵمانییەکان لە نیویۆرك نیشتەجێ بوون. ولیەم پێن کۆمەڵگای هاوڕێیەتی خۆی لە پەنسیلڤیانیا دامەزراند. ماریلاند لەلایەن ئەو کاسۆلیکانەوە دامەزراوە کە لەکۆتاییدا لەلایەن پرۆتستانتەکانەوە بەدەرنراون- کەبووە ئاوێنەیەکی هاوشێوەی جەنگی ناوخۆیی ئینگلیزی. بەپێچەوانەی ئەوەی کە دەیڵێن، ئەوان خەریکی بەخاوەن بوونی بەندن (عەبد)-لە تیۆرە هەرە سەرەتاییەکانی ئەوروپی لەبارەی سروشتی جیهانی مافەکانی مرۆڤ. ئەمەریکا، هەر لەئێستاوە بۆتە موگناتیسی کۆچبەرەکان، پڕبووە لە دواکەوتووەکانی لە هەموو جۆرە ئایین باوەڕ و میللەتان. ئەگەر بەشێوەیەکی ژیرانە سەیری بابەتەکە بکەین دەبینین ناکۆکی ئایینی لە ئەوروپا چ هەڵایەکی ناوەتەوە، سەیری ئەم رەنگدانەوەیەی بکە کە چۆن رەگی لەنێو مێژووی دەستبەسەرداگرتنەکانی خۆیان بەسەر وڵاتاندا داکوتاوە. دامەزرێنەرەکان چۆن چۆنی باوەش بۆ زاراوە ئازادییە ئایینییەکان دەکەنەوە. دەستووری نوێی ئەمەریکا ئەمەی دیاریکردووە، لە ماددەی شەش، کە "هیچ تاقیکردنەوەیەکی ئایینی داواناکرێت وەك تایبەتمەندییەك بۆ هەر راسپاردەیەکی نووسینگەیی یاخود گشتی لەژێر ولایەتە یەکگرتووەکان". یاسای مافەکان زۆر دوور دەڕوات، بۆ

پێشکەشکراوە. جارێکیان لە ماسەشوسێتس، وینترۆپ و کمیاترەوەوە ئاماژەی بۆکراوە، بۆنموونە، بەرەنگاری ئەم پێشنیارەی دەکرد کە هەندێك لە پیوریتانییەکان ژنەکانیان ناچاردەکرد بە داپۆشینی سەریان.

قەدەغەکردنی هەردوو دامەزراوە فەرمییە ئایینییەکان و هەر پوختەیەك لەمافی خوداپەرستن. هەر لەم روانگەیەوە، نە حکوومەت و نە کڵێسە ناتوانێت کۆنترۆڵ و یاخود ئازاری ئەویتریان بدات.

لەوکاتەی توێژینەوەم لەبارەی ئەم کتێبەوە دەکرد، فیکرەیەکی زۆرم نەدەدایە فەلسەفەی ئایینی دامەزرێنەرەکانی ئەمەریکا، من لەسەرەتادا ئەوانم وەك تیۆرزانێکی سیاسی لەقەلەم دەدا لەوەی وەك رۆحانی بن. بەڵام هەرچۆنێك بێ، بەشێوەیەکی زۆر قووڵەوە لە ئایینیان دەڕوانی. بۆنموونە، سەرۆکەکانی پێشووتر باوەڕدارێکی زۆر خۆگربوون بەرامبەر بوونەوەرە ئاسمانییەکان، بەڵام لەسەر رێبازی کڵێسەوە مارە نەدەکران. جۆرج واشنتۆن، لەیەکەم وتاری سەرۆکایەتیدا، دانیبەوەدانا کە قەرزێك بۆ ئاسمان لەڕێگەی وتنی ئەوەی کە هەر هەنگاوێکی ئەمەریکی " دەبێ بەچەند نیشانەیەکی داهاتووی حکوومەتەوە بناسرێت". بەڵێنی ئەوەی دەدا بە پێدانی قەرز "کە ئەو دامودەزگا سیاسییە نەتەواییانەی کەلەسەر رێبازێکی پاك و بێدەنگی رەفتاری تایبەتەوە دامەزراون". زیاد لەمە گرنگتر، شێوازێکی داهێنا بۆ ئیدارەیەکی داهاتوو لەڕێگای ئەم هاوکارییە بەردەوامییەی بۆ بەرگەگرتنی ئایینی. واشنتۆن بانگەشەی هیچ بەرژەوەندییەکی نەدەکرد تەنانەت ئەگەر خەڵکەکە " لە میللەتی موحەممەدی بێ، جوولەکە، یان مەسیحی، یاخود بێ ئایین بێت". تاکە ئاواتی ئەوەبوو کە ئەمانە هەموویان مافی ئەوەیان هەبێت بۆئەوەی پراکتیزەی ئازادی پەرستن و دەربڕین و بیرکردنەوە بکەین. لەساڵی ١٧٩٠ لەنامەیەکی بۆ کۆمەڵەی هیبرۆی نیوپۆرتدا، واشنتۆن بەدڵنیاییەوە بۆی نووسیبوو، " حکوومەتی ولایەتە یەکگرتووەکان هیچ سزایەك ناداتە توندڕەوەکان هەروەها هیچ هاوکارییەکی چەوساندنەوەش ناکات".

دامەزرێنەرەکانی ئەمەریکا بەجۆرێك وشیاربوون کە شتێکی زۆر نوێ و سەرسوڕهێنەریان بنیاتناوە- سیستەمێك کە بناغەکەی لەسەر مافەکانی لێپرسراویەتی تاکەکەسەکان داهێنراوە. ئەمەش چەمك و بیرۆکەیەکە کە کاریگەری لەسەر بیرکردنەوەی سیاسی لە تەواوی جیهاندا هەبوو. ئەمەریکا خۆی وەك دامەزراندنی کۆمەڵگایەکی بەپلەوپایە لەڕووی رێکخراو و رەوشتەوە دەبینێت بۆ پوکانەوەی ئەریستۆکراسی لە ئەوروپا. بەئازادانە خۆیان بەراورد دەکەن لەگەڵ ئیسرائیلی کۆن وەك خەڵکێك کە لەلایەن خوداوە هەڵبژێراون بۆ بەشداریکردن لە کارکردن لەسەر پلانە ئاسمانییەکان. بێنجامین فرانکلین پێشنیاری ئەوەی کرد کە گەورەترین مۆری وڵاتە تازە پێگەیشتووەکان وەسفی ئیسرائیل دەکەن کە بەنێو بەشە ئاوی دەریای

سووره‌وه‌ تێپه‌رده‌بن، وه‌ك پێغه‌مبه‌ر موسا كه‌ هاوه‌ڵه‌كانی به‌رزده‌كاته‌وه‌ و سوپاكه‌ی فیرعه‌ونیش خه‌ریكن نقووم ده‌بن[٢]. تۆماس جیفیرسۆن وای بۆ ده‌چوو كه‌مۆره‌كه‌ پێویسته‌ منداڵانی ئیسرائیلی به‌ سه‌رشێتانه‌ نیشانبدات، " رابه‌ری كردن به‌هۆی هه‌ورێك له‌ رۆژ و كۆله‌كه‌یه‌كی ئاگرین له‌شه‌و". بۆ ئه‌مه‌ریكییه‌كان له‌و كاتدا، به‌شێوه‌یه‌كی ئاسایی ده‌بینرا بۆ گونجاندنی ئازادییه‌كه‌یان له‌گه‌ڵ ئه‌وانه‌ی كه‌ له‌لایه‌ن پێغه‌مبه‌ر موساوه‌ به‌ده‌ستهاتبوون، زه‌وییه‌ نوێ و پیرۆزه‌كه‌ی ئه‌وان له‌گه‌ڵ ئه‌و به‌ڵێنه‌ی بۆ جووه‌كان دراوه‌، هه‌روه‌ها ئه‌ركه‌كه‌یان بۆ رێسای ژیانیان كه‌ " هه‌موو مرۆڤێك به‌یه‌كسانی دروستكراون" له‌گه‌ڵ دروستكردنی مرۆڤ به‌ ئه‌ندێشه‌ی خودای ئیبراهیم.

له‌ ده‌ ساڵی یه‌كه‌مه‌كانی سه‌ربه‌خۆیی نه‌ته‌وه‌ییدا، بڕوایی ئه‌مه‌ریكییه‌كان ئه‌وه‌بوو كه‌ وڵاته‌كه‌یان بۆته‌ وه‌رگر و نێوه‌ندێكی تایبه‌تی كاره‌كانی خودا. له‌گه‌ڵ گه‌ڕانه‌وه‌ی ئابوورییه‌كی رێكوپێك، به‌تاڵان بردنی كۆشكی سپی له‌لایه‌ن سوپای به‌ریتانیاوه‌ له‌شه‌ڕی ١٨١٢، ولایه‌ته‌ یه‌كگرتووه‌كان به‌جۆرێك چالاك بۆوه‌ كه‌ خه‌ریكه‌ له‌به‌ر زۆری دانیشتوانی بته‌قێته‌وه‌. كڕینه‌وه‌ی لویسیانا، گه‌شتی لویس و كلارك، پاشكۆی تێكساس، دۆزینه‌وه‌ی زێر له‌ كالیفۆڕنیا— هه‌موو ئه‌مانه‌ پاڵ به‌ ئه‌مه‌ریكییه‌كانه‌وه‌ ده‌نێ بۆ به‌رده‌وامی به‌ره‌و رۆژئاواوه‌ رێبكه‌ن. له‌كاتی به‌ره‌و پێشوه‌چوونیان، هه‌ڵسان به‌ دامه‌زراندنی بیرێكی دیموكراتی بۆئه‌وه‌ی ببێته‌ شێواز و نموونه‌یه‌كی كۆماری. له‌ ئه‌دگاره‌كانی باوه‌ڕ به‌خۆبوون، پرۆژه‌ی ئازاد، هه‌روه‌ها ده‌رفه‌تی یه‌كسان بۆته‌ ئایینی نه‌ته‌وه‌یی. رۆحی سنوور له‌وانه‌یه‌ ره‌ق و زبر بێت، به‌ڵام به‌هۆی وزه‌ و گه‌شبینییه‌وه‌ دووباره‌ گریانگرته‌وه‌. دوای هه‌ڵسه‌نگاندنی ئه‌مه‌ریكییه‌كان له‌سه‌ر كار، په‌رستن و هه‌روه‌ها له‌یاریكردن له‌ساڵی ١٨٣٠ یه‌كانه‌وه‌. ئه‌لێكس دی تۆكڤێل ده‌ینووسێت و ده‌ڵێ: "ئه‌مه‌ریكا زه‌وی سه‌رسوڕهێنه‌ره‌كانه‌، به‌جۆرێك هه‌موو شتێك له‌جوله‌یه‌كی نه‌گۆڕدایه‌، وه‌ هه‌موو گۆڕانێكیش خۆی له‌خۆیدا به‌ڵگه‌ و سه‌لماندنێكه‌.... بێگومان چوارچێوه‌ی سروشتی واده‌كه‌وێته‌ به‌رچاو كه‌ تواناكانی مرۆڤی پێوه‌ ده‌بینرێت، و ئه‌وه‌ی هێشتا نه‌كراوه‌ مانای

(٢) فرانكلین داكۆكیكارێكی ناسراوی لێبووردەیی ئایینی بوو. له‌ فلادیلفیا، پاره‌ی به‌خشی به‌مه‌به‌ستی دروستكردنی هۆلێكی گشتی كه‌ ببێته‌ هۆكارێكی به‌رجه‌سته‌ كه‌ هه‌موو جوانبێژێك ده‌توانێ به‌كاری بێنێ له‌هه‌ر ئاین و باوه‌ڕێكدا. ده‌یووت " هه‌تا ئه‌گه‌ر موفتی كۆنستانتینیپۆڵ موژده‌به‌رێكی ناردبوایه‌ بۆ بانگه‌وازكردنی موحه‌ممه‌دیزمی بۆلای ئێمه‌، مینبه‌رێكی له‌م هۆڵه‌ ده‌دۆزییه‌وه‌ بۆ وتاره‌كانی.

ئەوەیە تاوەکو ئێستا هەوڵی بۆ جێبەجێکردنی نەدراوە". مێژوونووس جۆرج بانکرۆفت کە هاوەڵی دی تۆکڤێڵە بەتەمەن لەو گەورەترە، دەڵێ دەربڕینی ویستی گشتی کە لەلایەن دیموکراسییەتی ئەمەریکاوە کارێکی مەحاڵە کەچی گونجاوە لەگەڵ مەبەستی خوداوە. " ماڵی کردنی سنوور" مانای درێژکردنەوەی گەیشتنە بۆ شارستانییەت. هەڵکشان بەرەو رۆژئاوا بۆتە فەرمانێك، لە قسەکانی رۆژنامەنووس جۆن ل.ئۆسولڤیان، بۆ بەدیهێنانی "داهاتووی روونی" ئەمەریکا[٣].

بێگومان، هیچ کەسێك بەهەمان شێوەی ئەویتر کارە پیرۆزەکان تەفسیر ناکات. هەندێ لە سەرکردە ئایینییە بەرەگەز ئەمەریکییەکان هۆشدارییان داوەتە دواکەوتووەکانی خۆیان بەوەی چاوەڕێی هیچ پاداشتێك لە ژیانی کۆتاییدا نەکەن هەتا ئەم داب و نەریتە بێ ئەدەبییانەی پیاوە سپی پێستەکان رەتکەنەوە یان بگەڕێنەوە بۆ شێوازە نەریتەکان. مانای وایە وازهێنان لە ئەلکهول و چەك، پشت دەبەستێتە سەر تیرەکەوان، وە پاراستنی باوەڕە رۆحانییەکانی باب و باپیرانیان. لەنێو ترادیشنالیسەکاندا رێد جاکێت، کە یەکێك بوو لەسەرکردەکانی سێنیکا کە سکالایان لەدژی موژدەبەری گاورەکان تۆمارکرد بەوەی سەرقاڵی بەگاورکردن بوون لەنێو خەڵکی هیندەوە: " برای بەڕێز تۆ دەڵێی تەنها یەك رێگا هەیە بۆ پەرستنی رۆحی پیرۆز و خزمەتکردنی. ئەگەر تەنها یەك ئایین هەیە، ئەی بۆچی ئێوەی خەڵکی سپی پێست زۆر لەم بابەتەوە جیاوازن؟... ئێمەش ئایینمان هەیە...فێرمان دەکات چۆن سوپاسگوزاری ئەم هەموو نیعمەتە بین کە پێمان بەخشراوە، یەکترمان خۆشبووێت و یەکگرتوو بین. هەرگیز دەمەقاڵێ لەسەر ئایین نەکەین. برای بەڕێز ئێمە خۆزگەی رووخانی ئایینەکەی تۆ ناخوازین یان لێتی بسەنین. ئێمە حەزدەکەین خۆشی لەئایینی یەکتر وەربگرین".

مامەڵە شەرمنانەکەی ئەمەریکییە رەسەنەکان بۆتە هۆی گەڕان بەدوای رۆح لەنێو خەڵکە تێگەیشتووەکان، بەڵام ئەمە کۆیلایەتییە کە ئەم وڵاتەی پارچەپارچە کردووە. خاوەن کۆیلەکان و ئەوانەی هەڵیدەوشێننە وەك یەکن لە پاڕانەوەی ناوی خودا لەکاتی داواکردنی دۆزەکەیان.

(٣) لەبارەی ئۆ سۆلڤیا (لە پێداچوونەوەی دیموکراسی)، داواکاری ئەمەریکا بۆ ئۆریگیۆن هەر لەو کاتدا سەلمێنرابوو " بەهۆی مافی داهاتووە روونەکەمان بۆ بڵاوبوونەوە و هەبوونی تەواوی کیشوەرەکان کە گرنگیدانی خودایی مەزنترین تاقیکردنەوەی لیبڕالی و فیدڕالی حکوومی زاتی بەئێمە بەخشی کەبووە جێگای باوەڕەی ئێمەوە".

باشوورییەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن کۆیلایەتی لەلایەن کتێبی پیرۆزەوە گەمارۆدراوە، نەیارەکانیان سوورِن لەسەرئەوەی کەوا کۆیلایەتی شتێکی قیزەوەنە. لەنێو کۆنگرێسدا، ئەم بابەتە لەلایەن جۆن کالهونەوە وەرگیراوە، خاوەن باخچەی کۆیلەکان بوو لە باشووری کارۆلینە، وە لەلایەن چارلس سۆمنەری ماساشوسێتییەوە، لەکاتی خۆیی و ئێستاکە ویلایەتەکی لیبرال بوو.

زیاتر لەوەی هەولدان بۆ گونجاندنی کۆیلایەتی لەگەڵ راگەیاندنی سەربەخۆیی، کالهون وێرا بەراشکاوانە باوەڕی ئەمەریکا رابگەیەنێ. ئەو سووڕبوو لەسەرئەوەی "هەموو مرۆڤ دروست نەکراوە". " بەگوێرەی کتێبی پیرۆزەوە، تەنها دووان، پیاوێك و ئافرەتێك، دروستکراون، هەریەکێکیشیان تەواوکەری ئەوەیتریانە. هەموو ئەوانیتر لەئەنجامی لەدایك بوونەوە دروست بوونە، بەشێوەیەك لەشێوەکان... ئازادن یاخود یەکسان". بەڵام سومنەر، لە ئایاری ١٨٥٦ مینبەری کۆنگرێسی بۆ ماوەی دوو رۆژی تەواو وەرگرت بۆ پێشکەشکردنی سیمینارێك لەبارەی یاسادانەرێکی کۆیلایەتی دەیووت:

ئەم سیناتۆرە چەندە کەم زانیارییە لەبارەی خۆی و یاخود توانای (رەتکەرەوەی کۆیلایەتی) کە دەیچەوسێنێتەوە! ئەو تەنها پیاوێکە کە دەبێ بمرێ، کەچی بەرەنگاری رێسا نەمرەکان دەبێتەوە. لەگەڵ بوونی هێزێکی دیاریکراو کەچی رووبەڕووی کارە لەبن نەهاتووەکان دەبێتەوە، و دەبێ هەر بشمرێ. ئەو لەبەرامبەر بەتالیۆنە بەهێزەکانەوە دەوەستێ لەوەی لەگەڵ ئەم کەتیبە بچووکەی کە لەلایەن مرۆڤێکەوە پێشرەوی دەکرێ——دڵی مرۆڤ هەر لەکاتی لەدایکبوونیەوە پڕیەتی لە هێز و توانای لەرادەبەدەر بۆیە دژایەتی هەموو سروشتی پێدەکات و ئەوانەی تیاشیدایە، دژایەتی خودای پێدەکات. با لێیگەرێین مل بۆ ئەم هەموانە کەچ بکات!

لەگەڵ ئەم هەموو دە ساڵییەی بڵاوبوونەوەی دەنگە دەنگ و شەڕ و گەشەکردنی ئابوورییەوە، رازیکردنێك هەیە گوایە خودا بەچاودێرییەوە رێنمایی داهاتووی ئەمەریکای کردووە. ئەم باوەڕە تا نزیکبوونەوەی سەدەی بیستەمیش هەر لەنێو زیهنی خەڵکدا مایەوە بۆیە توانا و بەرزخوازییەکانی ئەم وڵاتە ئەوپەڕی سنوورەکانی بەزاند، تا گەیشتە ئۆقیانووسی هێمنەوە. ولیەم میکنیلی لەساڵی ١٨٩٨ لەکاتی سەرکەوتنی ئیدارەکەی لە فیلیپین بۆ گرووپێك لە پیاوە ئایینییەکانی میتۆدیستی وتی:

راستییەکە ئەوەیە من فیلیپینم نە دەویست، لەوکاتەی کە بۆ ئێمە هاتن، وەك دیارییەك لەلایەن خوداکانەوە، نەمدەزانی چیان لەگەڵدا بکەم... شەوانە تا نیوەی شەو بەنێو مەمەڕی کۆشکی سپییەوە ڕێمدەکرد، شەرم لەوە ناکەم کە پێتان بڵێم، ئەی پیاوە بەڕێزەکان، لەسەر ئەژنۆکانمدا داچەمامەوە و لەبەر خودای باڵادەست دەپاڕامەوە بۆ ڕێنمایی و ڕووناکی... شەوێك ئەم ڕووناکییەم بۆهات... هیچ شتێکمان بۆ نەماوە تەنها گرتنی هەموویان نەبێ، بۆ پەروەردە و ڕۆشنبیرکردنی فیلیپینییەکان و بەرزکردنەوەی مەعنەویات و بەشارستانی و بەخشینی سەرکەوتن پێیانەوە.

مێژوو زۆر لەوە جیاوازتر دەبوو ئەگەر ئێمە بەڕوونی گوێمان لەخودا نەگرتبایە دەبوایە ئەوا گوێبگرین کە خودا دەیڵێت. میکنیلی حەزی بە فراوان بوونی دەسەڵاتی ئەمەریکا دەکرد وەك بەشێك لە پلانی ئاسمانی، بەڵام هەرچەندە شەڕی دژ بە ئیسپانیا خێرا و سەرکەوتوو بوو، کەچی کۆنترۆڵکردن بەسەر فیلیپین زەحمەت و لەسەرخۆبوو. زۆرێك لە فیلیپینییەکان، هەتا ئەوانەی کە لەزووەکەوە بوونەتە مەسیحی لەلایەن کاسۆلیکییە ئیسپانییەکانەوە، نەك بە باوەشێکی کراوەوە بەڵکو بە باوەشێکی زۆر بەرووحم و بەبەزەییەوە پێشوازییان لە ئازادیخوازەکان کرد. یاخیبووێك بۆماوەی چوارساڵ لە داگیرکردنی ئەمەریکییەکانەوە تووڕەبوو، هەروەها سەرلێشێواو بوو بەرامبەر ئەم هەموو ژمارە زۆرەی ئەمەریکییەکانەوە. یەکێك لە ڕۆژنامە ناسراوەکان بە مانشێتێکی گەورە نووسیبووی، "چەندە نامۆیە کە فیلیپینییەکان—یاخود زۆرێك لەوان—زۆر بەتوندی دژایەتی دەسەڵاتدارییەتی خۆمان دەکەن. پێویستە بزانن کە ئەمە باشترین سەلماندنە بۆ حاڵەتەکانی پێشووتر... لەگەڵ ئەوەشدا شەڕەکەیان بەردەوام بوو. حاڵەتەکە لەهەموو تێڕوانینێکدا زۆر خەمناك بوو ". هەرلەو کاتەی ئەم بەرگریکردنە کۆتایی پێهات زیاتر لە ١٠٠,٠٠٠ لە دوورگە نشینەکان مردن.

ئایا ئەمەیان دەچێتە قاڵبی ئیمپریالیزمیەوە؟ نەك لەبەر ئەوانەی کە زۆرتر لێپرسراویەتی سیاسییان هەڵگرتووە. لەکاتی هەڵمەتی بوونی جێگری سەرۆك میکنیلی، تیۆدۆر ڕۆزفێڵت لە یوتا بە هاندەرێکی وت، " هێشتا هیچ ئیمپریالیستێك لەو وڵاتانە نییە کەمن بینیومە". یەکێك لە سیناتۆرە دیارەکانی کۆماری، هێنری کابۆت لۆج، ئەم ڕوونکردنەوەی پێشکەشکرد: "لەو بڕوایەدا نیمە کە شتێك هەبێت بەناوی 'ئیمپیریالیزم'، بەڵام من تەواو لەگەڵ ئەم

بیرۆکەیەم کەشتیك بوونی هەیە بەناوی 'فراوانبوون'، وە ولایەتە یەکگرتووەکانیش پێویستە کۆنترۆڵی ئەم شوێنە دوورانە بکات کە پشت بەئەوەوە دەبەستن".

هەرچییەك ناوی دەنرێ، سەرەڕۆیی موژدەبەر لەگەڵ پاداشتەکانی دونیاوە تێکەڵ بووە. لەگەڵ ئاوابوونی سەدەی بیستەم، سیناتۆرێکی گەنج لە ویلایەتی ئیندیانا، بەناوی ئەلبێرت جێرمیا بێڤریج، کە بۆوە وتارێکی فەرمی بەناوبانگ، "مارشی بەرزکردنەوەی ئالاَ" کە چەند جارێکیش لە بۆنە گشتییەکان لەنێو مەمەڕی کۆنگرێسەوە دووبارەی کردۆتەوە. " فیلیپین تاهەتایی هەر هی خۆمانە"، سیناتۆرکە زۆر دڵخۆش بوو بەوەی کە دەیووت، "لە پشت ئەمانەوە راستەوخۆ رووبەڕووی بازارگای بێ کۆتایی چینییەکان دەبینەوە. هەرگیز پاشەکشێ لەم شوێنە ناکەین... واز لەهیچ هەلێکی رۆژهەلاَت ناهێنین. دەست لە هیچ بەشێکی ئەم پەیامەی خۆمان هەڵناگرین کە لەژێر راسپاردەکانی خوداوە جێبەجێی دەکەین بۆ بەشارستانیکردنی هەموو جیهان". و هەرچیەکیش دەوترێ، بێڤریج لە بەرزخوازی ولاَتەکەی کەم ناکاتەوە. لە وتاردان بەردەوامە و دەڵێ: " زۆری شەڕی داهاتوو دەبێتە هۆی دروستبوونی ململانێی بازرگانی. ئەم هێزەی کە فەرمانڕوایی ئۆقیانووسی هێمن دەکات، هەمان ئەو هێزەیە کە دەتوانێ فەرمانڕەوایی هەموو جیهان بکات. بەمانەوەمان لە فیلیپین، ئەم هێزە دەتوانێ تاهەتایە بۆ کۆماری ئەمەریکا بمێنێتەوە".

هەندێ هەڵوێست هەبوون بۆ ئەو کات زۆر نموونەیی بوون بەلاَم نابێ بۆ ئێمە جێی سەرسوڕمان بێ. کەچی دوای ئەمانەش، ئەو کات سەردەمی دۆزینەوەی شتی نوێ و حەماسەت بوو. بەریتانییەکان ئەم کارەیان وەرگرت کە کیپلینگ (Kipling) ئاماژەی پێکردبوو بەوەی کە " بەرپرسیاریەتی مرۆڤی سپی" بۆ بلاَوکردنەوەی مەسیحییەت و بەرزکردنەوەی ئاستی رۆشنبیرییە لە نیمچە کیشوەری هیندی و ئەفەریقیا. فەرەنسییەکانیش هەڵسان بە بلاَوکردنەوەی سوودی کلتووری خۆیان لەنێو ئەفەریقی و عەرەبەکان. ئیسپانییەکان، بەلجیکییەکان، پورتوگالییەکان و هۆڵەندییەکان هەموویان بوونە خاوەنی مولکی پشت دەریاوە. بەوەرگرتنی فیلیپین ولایەتە یەکگرتووەکان راگەیاندنی ئەوەیدا بە هاتنە نێو ریزی گەورە هێزی جیهانەوە.

هەرچەندە زۆربەی ئەمەریکییەکان پێشوازییان لەم پلەوپایە گەورەیەی ولاَتەکەیان کرد، بەلاَم هەندێکیان ئەمە بە دووڕوانە لەقەڵەم دەدەن، کە بناغەی لە هەڵە خوێندنەوەی کتێبی پیرۆز گرتووە، و هەروەها بەهەڵە تێگەیشتنی خەون و هیواکانی ئەمەریکایە.

مێژوونووس چارلس فرانسیس ئادەمس، نەوەی سەرۆکی دووەم بەبێ ڕێزییەوە تیبینی ئەوە دەکات:

پیاوە ئاینییەکان زۆر پابەندن بە ئەرکەکانیانەوە، ئێمەش پەیامێکمان هەیە، ئەویش بانگکردنێکی ڕوونی خودای باڵادەستە. دەیانەوێ بچنە دەرەوە، وە بوونی ئەم نەتەوە گەورەیە (ناردنە دەرەوە) و نیعمەتی ئازادی و کتێبی پیرۆز بۆ گەلەکانی دونیا، ئەوانەی کە چاوەڕێی ئێمە دەکەن، وەك پێغەمبەر مەسیحی ئەوانەوە، -- ئەوە لەسەرمانەوە پێویستە لەبیری نەکەین بردنی هەندێ گوللەی تەقەکردنە بۆئەوەی پارێزگاری لەو گەلە بەرز و بە پلەوپایانە بکەین،-- دەرکردنی هەموو ئەو گورگانەی کە لەنێو پێستی مەڕەکانە نێو مێگەلەکانمان خۆیان حەشارداوە. لەوەیە خۆشیان لێوەرگرتبێ—بەڵام ئێمە نا. نەخێر، ئەم بیرکردنەوانە ' ڕەشبینن' ، تۆ پێویستە باوەڕت زیاتر بەخەڵکی ئەمەریکاوە هەبێ!—بۆئەوەی!—من ماندوو نەکات.

پێکهێنانی چەند کۆمەڵەیەکی دژایەتیکردنی ئیمپیریالیزمی لە چەندین شاری ولایەتە یەکگرتووەکان، بەڵام ئەمەریکییەکان هێشتا بیرۆکەی ئەم پەیامەیان لەنێو مێشکدا گەشەدەکات، بەشێکی لەبەرئەوەی ئەم بیرۆکەیە لەزۆرێك لە بەلەمە جەنگی و بازرگانییەکانەوە بەرجەستە دەبێ. لەگەڵ زیادبوونی ژمارەی ئەمەریکییە باوەڕدارەکان بانگەوازێك دەکەن بۆ دابەشکردنی ئیمان و باوەڕەکانیان لەگەڵ ئەو خەڵکانەی کە لەزەوییە دوورەکانەوە دەژین. لەسەرەتای ساڵانی (١٩٠٠)ەوە دەیان هەزار موژدەبەری گاورەکان هاتنە بوون و بڵاوەیان کرد بەسەر وڵاتەکانی بێگانەوە. ئەوان لەنێو تایەفەی گاوری زۆر ئەسڵەوە هاتوون، لەگەڵ نوێنەرایەتیکردنی زۆر قورسەوە لە بزووتنەوەیەك کە لە ولایەتە یەکگرتووەکانەوە دەستی پێکردووە. کڵێسەی پێغەمبەر عیسای پیرۆز لە کۆتاییدا ئاماژەی بە ناوی مۆرمۆنس کردووە. موژدەبەرەکان هەردووکیان لەگەڵ خۆیاندا هەڵگرتووە هەواڵی خۆش بۆ کتێبی پیرۆز وە کاریگەری دیموکراتیزەکردنی بەها و کلتووری ئەمەریکی. موژدەبەرەکان لە پێشەوەی هەموو زانا و پسپۆڕەکانەوە دەهاتن بۆ فێربوونی داب و نەریتی ئەم گەلانە و فێربوونی زمانیان. لەنامەکانیان بۆ وڵاتەکەیاندا ئەوە دەوروژێنێ کە گرنگیدانی هاوەڵە ئەبرەشییەکان لەم وڵاتانەدا بەجۆرێکە کە هیچ ئەمەریکییەك لە پێشدا ئەم بیرکردنەوەی نەکردووە. بۆ یەکەم جارە، خەڵك لەشوێنەکانی وەك نیویۆرك، نیبراسکا، وە باکووری کارۆلینا دەست بکەن بە فشارخستنە سەر واشنتۆن بۆ دانپیانان بە مافی مرۆڤ (وە پاراستنی گۆڕینی

ئایین)، هەروەها هاوکاریکردنێکی بەرزی ڕەوشتی بازرگانی (بۆ قەدەغەکردن لە قۆرغکردنی کرێکارەکان)، وە بەدواداچوون لەئەدەبی سیاسەتی دەرەوە (بۆ پرۆتستۆکردنی بازرگانیکردنی ماددەی بێهۆشکەری چینی)یەوە.

جیاکردنەوەی کلێسە لە دەوڵەت دەوەستێتە سەر سێ "نا": نەبوونی تاقیکردنەوەی ئایینی لە هیچ ئیش و کارێکی گشتییەوە، نەبوونی ئایینێکی دیاریکراو لە دەوڵەت، و هەروەها نەبوونی هیچ پوختەیەك لە مافی ئازادی ئایین. ئەم سێ ڕێبازە زۆر گرنگ و پێویستە بۆ دیموکراتییەتی ئەمەریکا و بۆ پاراستنی ناسنامەی ئەمەریکا وەك نەتەوەیەك، وادانێین ئەوان هەرگیز پێشێل نەکراون. دەربڕینی ئەم ئاواتە، پێویستە ئەوە بزانین کە جیابوونەوەیەك لەم چەشنەوە مانای ئەوە ناگەیەنێ وەك دوورکەوتنەوەی خودا لە ژیانی مەدەنی، لە پارە و پوول، پارەی ئاسن، سرودە نیشتیمانییەکان، وە یاخود وتارە ڕەسمییەکانی ولایەتە یەکگرتووەکان. ئەم ڕاستییە ڕەنگدانەوەی لەسەر هەردوو قووڵایی ڕەگی ئایینی ئەمەریکی و یاسای نێودەوڵەتی سیاسەتی پراکتیکییەوە دەبێت: ئایین لەوەیە لە حکوومەت جیاببێتەوە، بەڵام لەنزیکەوە پەیوەندی هەیە بەوەی کە چۆن سەرکردەکان دادگایی بکرێن. هەروەك ماکیەڤێلی لەساڵی ١٥٠٥ نووسیویەتی و دەڵێ، " شازادە... پێویستە هەموو بەزەیەکی پێوە دیاربێ، بڕوا، پاکی و ڕاست و دروستی، مرۆڤایەتی، وە ئایین. هیچ شتێکیتر پێویست ناکات جێگای ئەمانە بگرێتەوە."(٤)

هەرلە سەرەتاوە لە جۆرج واشنتۆنەوە تادەگاتە سەرۆکی ئێستا، هەر سەرۆکێك شیاوبووە لەکاتی پێشکەشکردنی وتاری دەست بەکاربوونی سەرۆکایەتییەکەی بەباسکردنی خودا لەنێو دەقە نووسراوەکەی یاخود لەیەکێکیتر. زۆربەیان ئەم دەستکەوت و سوپاسگوزارییە دەردەبڕن کە بەدەستیان هێناوە. هەندێکیان ئاماژە بەوە دەکەن کە خودا یارمەتی بەردەوامی ولایەتە یەکگرتووەکان دەکات لەبەرئەوەی بەدرێژایی ماوەی سەرکردایەتییان سیاسەتەکەیان عادیلانە و ڕەوشت باش بووە. بەشێکیشیان پێشڕەوی ئەم نەتەوەیە دەکەن لە نوێژکردن لەکاتی ئاریشە و قەیرانە ناوخۆییەکاندا هەندێکیان فاکتەر دەدۆزنەوە بۆ گفتوگۆکردن لەبارەی سروشتی باوەڕ

---

(٤) هەندێ شت دەڵێ لەبارەی بارودۆخی کلێسەی کاسۆلیکی لەسەردەمی مەکیاڤێلی کە نووسەر ئامۆژگارییەکانی خۆی پێشکەش بە شازادە سیزار بۆرگیا کرد، کە باوکی دەبێتە پۆپ ئەلیکسەندەری شەشەم.

ئایینییەکانیان لە نێو کۆبوونەوە گشتییەکاندا. سەرۆك کولیدج باسی ئەوە دەکات کەوا مەسیحییەتی ئەمەریکا وەك بەڵگەیەکی نییەتی باشەیە. ("ئەم تیپانەی کە ئەمەریکا رەوانەیان کردوون، هەڵگری چەك نەبوون بەڵکو هەڵگری خاچ بوون") و بانگەشەی بوونە مەسیحییەتی مرۆڤایەتی دەکات وەك ئامانجێکی نەتەوەیی ("وڵاتێکی بەرز بەجۆرێك کە (ئەمەریکا) بەدوای ئەمەکداری هەموو مرۆڤدا دەگەڕێت ئەمەش بۆ مرۆڤایەتی نییە بەڵکو بۆ خودایە").

تاکەکان، نەوەك نەتەوەکان، وایان پێ دەووترێت کەبە وێنە ئەندێشەی خوداوە دروست بکرێن، بەڵام وێنە ئەندێشەی ئەمەریکا هەمیشە بەو هەستانە کاریگەر دەبێت—هەندێ جار بێهێز و هەندێ جاریش بەهێز—کە بۆتە ئامێری ئاسمانەوە. هەروەك سەرۆك رۆناڵد ریگان ئاماژەی بەو دا دەیووت: "ئەگەر تۆ باوەڕەکەت بۆ داهاتوویەکی گەورەتر بەلاوەنا، ناتوانی پێناسەی ئەمەریکا بکەیت—کە ئێمە خەڵکێك بووین بڕوامان بە زەوییەکی باوەڕپێکراوەوە هەبوو، ئێمە خەڵکێك بووین بڕوامان بەوە بوو کە لەلایەن خوداوە هەڵبژێراوین بۆ دروستکردنی جیهانێکی گەورەتر". ریگان دەستنیشانی ئەوەی نەکردووە کەئەم جیهانە چۆن چۆنی دروست بکرێت، بەڵام ئەو وەڵامەی کە زۆربەی سەرکردە ئەمەریکییەکان دەیدەنەوە "ئازادی"یە.

لەکتێبی پیرۆزی مەسیحییەکاندا پادشای ئاسمان لەگەڵ تۆوی خەردەڵ و خەمیرە بەراوردکراوە، شتی بچووکیان لێوە گەشەدەکەن. لایەنگرانی کتێبی پیرۆزی ئەمەریکییەکان باوەڕێکی هاوشێوەی ئەوەیان نیشاندا لەنێو نموونە دیموکراتییەکاندا. پێش لە مردنی، جیفیرسۆن ئەمەی نووسی کە سیستەمی دیموکراتی بەنێو جیهانەوە بڵاودەبێتەوە "بە زوویی دەگاتە هەندێ شوێن، درەنگتر بۆ هەندێکیتر، بەڵام لەکۆتاییدا دەگاتە هەموو شوێنێك". لەسەرەتادا ئەمەریکییەکان لەوە دڵنیا بوون کە پاداشتەکانی دیموکراسی زۆر روون و ئاشکرایە بەجۆرێك کە ئەوانیتر دەتوانی پەروەردەی ئەمە بکەن بێ ئەوەی پێویستیان بە هاندان هەبێت لەلایەن ولایەتە یەکگرتووەکان.

بەدرێژایی سەدەی نۆزدەهەمدا، ئەم وڵاتە کەوتە حاڵەتێکی دوودڵی زۆر بەقووڵی گیری خواردبوو بەهۆی بوونی هەندێ ئاریشەی ئەملاوئەولا. دوای ئەمانە، جۆرج واشنتۆن هۆشداریدا لەدژی چوونە نێو هاوپەیمانییەکی بەردەوام، جۆن کوینسی ئادەم ئەمەی راگەیاند کە ئەمەریکا پێویستە ببێتە خوازیارێکی باشی ئازادی بۆ هەموو لایەك، هەروەها ببێتە

بەرگریکاری ئازادییەکەی خۆی. بەڵام سەدەی بیستەم کۆمەڵێك لە پرس و پیداویستی نوێی لەگەڵ خۆی هێنا. لەسەرەتادا خەڵوز دواتر نەوت ئینجا هەوا بووە سەرچاوەی وزە، پەڕینەوە لەوبەری ئۆقیانووسەوە بۆتە شتێکی رۆتین، لەدواییدا فڕۆکە داهێنرا. جیهان بەرەو بچووکتر دەبێتەوە، کەچی بەرژەوەندییەکانی ئەمەریکا فراوانتر دەبێتەوە. لەگەڵ ئەمەشدا بۆ فیلیپنییەکان، ولایەتە یەککگرتووەکان دەستی کرد بە دەستتێوەردان بەنێو ئەم وڵاتە، بۆ پاراستنی بەرژەوەندییە ئابوورییەکان و زیاتر کۆنترۆڵکردنی لە کوبا، مەکسیك، هایتی، نیکاراگوا و کۆماری دۆمینیکان. ئەمەریکاش خۆی بەبێ توانایی بینییەوە - لەگەڵ بوونی تێکۆشانی زۆر—بۆپاراستنی ئاسایشی خۆی لەوکاتانەی خۆی بەبێ لایەنی دەگرت لە ناکۆکییەکانی وڵاتی ئەوروپی. رووبەڕووبوونەوە بەهۆی پێداویستییەکانی راکێشانی ئەمەریکا لەنێو ژوورەکانیان، کە زیاتر لە هەزاران میلیان بڕیوە بەسەر دەریاکان، ئەمە شتێکی ئاساییە بۆ سەرکردە ئەمەریکییەکان بۆ ناساندنی مەترسییەکان بەروونترین زاراوەوە.

"پێویستە شەڕ بۆ دیموکراسی بکەین" ئەمە قسەی (وودرۆ ویلسن)ە لەپەیامە جەنگییەکەی لەساڵی ١٩١٧، "بۆ مافی ئەوانەی کە سەردادەنوێنن بۆ دەسەڵات بۆئەوەی دەنگێکیان بۆ حکوومەتەکەی خۆیان هەبێ ، بۆ مافی نەتەوە بچووکەکان و سەربەخۆییان، بۆ سەروەرییەکی تەواوی مافەکانی نەتەوە ئازادەکان بۆ هێنانی ئاشتی و ئاسایش بۆ هەموو نەتەوەکان و بۆئەوەی جیهان لەکۆتاییدا لەژێر چەتری ئازادییەوە بژی". دوابەدوای شەڕەکە، ستایشی سەربازەکانی ئەمەریکای کرد بۆ سەرکەوتنەکانیان: "ئەمانە پیاوی جوان رەفتارن. ئەمانە نەڕۆیشتینە بۆ ئەوەی هێز و توانای ولایەتە یەککگرتووەکان بسەلمێنن. ئەمانە رۆیشتوون بۆئەوەی هێز و توانای یاسا و دادوەری بسەلمێنن، وە هەموو جیهان ئەوانیان وەك جوان رەفتار قەبوول فەرموونە، و هەروەها دەستکەوتە گەورە و ناسراوەکانیان وایان لەهەموو جیهان کرد کە باوەڕ بە ئەمەریکا بهێنن هەروەك ئەوەی باوەر بە هیچ نەتەوەیەکیتر نەهێنن بۆ رێکخستنەوە لەنێو جیهانی ئەمڕۆدا".

لەوانەیە ئەم داخوازییانە بێ ئومێدی پێوە ببینرێت، بەڵام بۆ خەڵکی زۆربەی نەتەوە بچووکەکانی ئەم کات، بەڕاست دەرچووە. لەوکاتەی سەرکردە ئەورووپییەکان بەپەرۆشییەوە دەستکەوتەکانی دوای شەڕیان لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و شوێنەکانیترەوە دابەش دەکرد، ویلسۆن داکۆکی لە دیموکراسی و مافی هەموو نەتەوەیەك دەکرد بۆ کۆنترۆڵکردنی داهاتووی خۆیان. بەشێوەیەکی گشتی هەرلەبەر کاریگەرییەکەیەوە بوو، چیکۆسلۆڤاکیای سەربەخۆ

لەدایك بوو، لەگەڵ دامەزراندنی پەیمانگا وەك نموونەی پەیمانگاکانی ئەمەریکا بوو. وەك منداڵێك، وافێرکرابووم بیرلە ویلسن بکەمەوە وەك پاڵەوانێك کە بووە هۆی رەنگدانەوەی نموونەی وڵاتێك جیا لەئەوانیتر، نەتەوەیەك لەگەڵ ئەم هێزە مەزنەوە باوەڕی وایە کە دەبێ جیهان نەك لەرێگای شمشێرەوە فەرمانڕەوایی بکرێ بەڵکو دەبێ لەژێر یاساوە بێت. ویلسن پیاوێکی شەڕانی و عیناد بوو بەڵام سیاسییەکی باش نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا ویلسن هەوڵی زۆریدا بۆ بەرزکردنەوەی ناوبانگی ئەمەریکا وەك منارەیەکی ئازادی و عادیلانە. ئەمەش بۆتە کارێکی ئاسایی بۆ گاڵتە پێکردنی پلانە نموونەیەکەی لەنێو کۆمەڵەی نەتەوەکان، بەڵام هۆشدارییەکەی—کە جەنگی جیهانی دووەم دەبوایە ببێ ئەگەر ئەمەریکا شکستی هێنابوایە لەپەیوەندی کردنی بە کۆمەڵەی نەتەوەکان—بەخەمناکییەوە بۆ بینین سەلماندراوە.

جەنگی دووەم لە دوو رووەوە دەستی پێکرد، دوابەدوای جەنگی ساردەوە هات لەدژی کۆمۆنیزمەکان، و هەروەها قایم کردنی خۆڕاگری ئەمەریکا لە بەرگریکردنی دیموکراسی لە جیهان. ئەم رۆڵەش بەروانگەیەکی لەبیرنەکراو لە وتارەکەی جۆن کەنێدی بەرجەستە دەبێ لەکاتی وەرگرتنی پۆستی سەرۆکایەتی وڵات بەڵێنی ئەوەیدا بۆ " پێدانی هەر نرخێك، بەرگەگرتنی هەر بەرپرسیارییەتێك، رووبەڕووبوونەوەی هەر ناخۆشییەك، هاوکاریکردنی هەر هاوپەیمانێك، دژ وەستانی هەر نەیارێك، بۆ دڵنیایی بوون لەزیندوو راگرتن و سەرکەوتنی ئازادی". ئەو هۆنراوەیەی کە رۆبێرت فرۆست ئامادەی کردبوو بۆئەم بۆنە رەسمییەی، بەڵام نەیتوانی بیخوێنێتەوە، رێزی لە ئەرکی ئەمەریکا دەگرت:

دەبینین کەچۆن بەجیددییەوە ئەم گەلە شالاو دەنێن

هەوڵدان بۆ فەراهەمکردنی سەروەری وڵاتیان.

ئەوان هەموویان منداڵی ژێر پەروەردەی ئێمەنە بەجۆرێك لەجۆرەکان

بۆ کاتی ئێستا و بەرەزامەندی خۆیانەوە،

بۆ فێرکردنیان لەمانای دیموکراسی .

ئایا دەڵێین " سیستەمێکی نوێیە لە چەرخەکان؟"

ئەگەر ئەمڕۆ هیچ رێکخستنێکی پێوە نەبینرێ،

ئەمە سەرئاڵۆزییەکە کە ئەوە هی خۆمانە بۆ دەست پێکردن

ئینجا پێویستە بەشداری بکەین لەهاندان.

هەندێ کەس، بەدڵنیاییەوە، لێرەولەوێ هەن گفتۆگۆ لەسەرئەوە دەکەن کە هەر گوتارێکی پەیامی ئەمەریکی لەجیاتی رەوشت یاخود دیموکراسییەوە دەربچێت بێ مانای مەترسیدارە. لەوبەری دەریاکانەوە، ئەمە زۆر بەباشی روونکراوەتەوە کە ئەمەریکا داواکاری بەرزی خۆی هەیە. ئەمەش لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی قەبووڵ نەکراوە. هەرچەندە کارەکانی ئەمەریکا بناغەیان لەسەر حیسابی شکۆدارییەوە بووە نەك لەسەر حیسابی نەتەوەکانیترەوە. سەرکردەی هەموو وڵاتەکان شانازی بەخۆیانەوە دەکەن، هەروەها بە بەشێك لە ئیش و کاری خۆیانەوە وەسفدەکەن. گومانبراوەکان دەڵێن، جیاوازی لەگەڵ ئەمەریکییەکان ئەوەیە، ئارەزوو و خولیایان لەبارەی بڕواهێنان بۆ گوتارەکانیانە.

بەرامبەر ئەم بۆچوونە پێچەوانەوە، ئەمەریکا لەهەموو شتێکەوە بەدەر نییە، بەڵکو نەتەوەیەکە لەنێو چەندین نەتەوەوە—بەڵام گەورەتر و بەهێزتر. ئەمەریکییەکان لەوەیە خۆیان وا نیشان دەن یاخود وا باوەڕ بکەن بەپێچەوانەی ئەوانیتر، گفتوگۆیەکە کاری خۆی دەکات، بەڵام وڵاتەکەمان وەڵامی ئەم مەترسییانە و ئەم دەرفەتانە دەداتەوە بەهەمان شێوە و بەهەمان ئاستی بەرژەوەندی کەسی پراکتیکی هەروەك کەسانیتر وادەکەن. ئامانجی هەموو سیاسەتێکی دەرەوەی هەر حکوومەتێك بۆ پاراستنی ئابووری خەڵکەکەی خۆیەتی و باشترکردنی ئاسایشی سروشتییە. سەرکردەکانمان مەیلیان بۆ خۆگۆڕین هەبوو بۆ تەسك کردنەوەی بەرژەوەندییەکان لەڕێگای وتارەکانیان لەبارەی بەها گشتییەکان و رەنگدانەوەی ئارەزووەکانیان بۆ خۆنیشاندانێکی باشتر لەوەی کە هەن، و هەروەها بۆ بەردەوام بوونی ئەم ئەفسانەیەی کە ئەمەریکایان بە سپێشیاڵ داناوە. نزیکتر لە نیشتیمان، جۆرج کێنان ئەم هۆشدارییەیدا کەئەمەریکییەکان وا خۆیان دەبینن " وەك سەنتەری رووناککردنەوەی سیاسەت و وەك مامۆستای بەشێکی گەورەی بەجێماوەکانی جیهان ئەوانەی کەمزانن و ئەوانەی کەس ئارەزوو ناکرێن".

ئارەزووی تایبەتی خۆم وتنی: "بانك"ە بەوانەی گفتوگۆ لەسەر ئەوە دەکەن کە ئەمەریکا هەڵاوێردن نییە. دەتوانم ئاماژە بە راگەیاندنی سەربەخۆیی، دەستوور، راگەیاندنی مافی مرۆڤ، وتاری گێتسبێرگ، رۆڵی ولایەتە یەکگرتووەکان لە هەردوو جەنگی جیهانییەوە، و نموونەی ئەوەی کە ئەمەریکا وڵاتێکی فرەرەگەزە، وڵاتێکی فرەنەتەوەی دیموکراسییە، و پرسیاری ئەوە دەکەم: کام دەوڵەتە دەتوانێ خۆی بەراورد بکات؟ هەندێکیان وەك ئەمەریکا گەورەنە، هەندێکیان وەك ئەو ئازادن، و هەندێکیشیان ئەدگاری سەرنج راکێشیان هەیە، بەڵام

هیچ کامێکیان هەمان ئەم کاریگەرییە پۆزەتیڤەی لەسەر مێژووی جیهانەوە نییە وە هیچکام لەوان نەبوونەتە هاوواتای ئەو دەرفەت و ئازادییە.

ئایا ئەوە ئەو مانایە دەدات کە من یەکێکم لەنێو ئەوانەی کە باوەڕیان وایە ولایەتە یەکگرتووەکان خاوەن پەیامێکە بۆ بڵاوکردنەوەی ئازادی بەسەر هەموو جیهاندا؟ نەخێر. من دڵخۆش نیم بەو ئایدیەوە، وەك ئەوەی ئەگەر ئامانجی وڵاتەکەم لەلایەن هێزی دەرەکییەوە پێناس کرابێ—خودا، چاودێری ئاسمان، سروشت، یاخود مێژوو. هەرچەندە منیش بەتەواوی بڕوام بەو رێبازە هەیە کە پێشبینی زۆر بۆ ئەوانە دەکەم کە زۆریان پێدراوە. ولایەتە یەکگرتووەکان دەوڵەتێکە لە زۆری سەرچاوە و گرنگی کارامەییەکانی، توانا بێ هاوتایەکانی. ئێمە لێپرسراوییەتەکمان لەسەر شانە بۆ پێشڕەوی کردن، بەڵام ئێمە ئەم ئەرکەمان بەجێهێناوە پێویستە ئەوە لەمێشکی خۆمانەوە هەڵگرین کە ئازادی، بەلایەنی کەمەوە لەڕووی تواناوە سەربەستە، دیارییەکی خوداییە، نەوەك هی خۆمان بێ، و هەروەها بێلایەنیشە. دەکرێ بۆهەموو ئامانجێك بەکاربهێنرێت، باشە یاخود خراپە. دیموکراسی، بەپێچەوانەی ئەوەوە، دروستکراوەی مرۆڤە، مەبەستەکەشی ئەوەیە ئاراستەکردنی راستەوخۆی ئازادی بۆئەو کەناڵانەی کە رێز لە مافەکانی هەموان دەگرێت. ئەمەریکا، وەك بەتواناترین دیموکراسی لەجیهان، پێویستە یارمەتی ئەوانە بدات کە ئارەزووی دامەزراندن و بەهێزکردنی پەیمانگا سەربەستەکانن. بەکردنی ئەمانەوە، ئێمە پێویستە ئەوەمان لەبیربێت کە گەورەکردنی دیموکراسی خۆی لە خۆیدا سیاسەتە، نەوەك پەیام، وە سیاسەتەکان لەسەر ئەرزی دیپلۆماسییەتەوە تاقی دەکرێنەوە، سیاسەتی پراکتیکی و رێزگرتن لە هاوکێشە نێودەوڵەتییەکان. کێشەکەمان هیچ سوودی نابێت ئەگەر بێتو تەواو لەڕاستی خۆمان دڵنیابین لەکاتێکدا ئێمەش وەك مرۆڤ هەڵە دەکەین. ئەمەریکا لەوەیە هەڵاوێردن بێ، ئێمە ناتوانین ئەم هەڵاوێردنانە داوابکەین بۆئەوەی پێمان بدەن. ئێمە لەسەرووی یاساوە نین، و هیچ هاندانێکی خوداییشمان نییە بۆ بڵاوکردنەوەی دیموکراسی، هەروەك چۆن ئەم پەیامە نیشتمانییەمان نییە بۆ بڵاوکردنەوەی مەسیحییەت. بەکورتی، مافی داواکردنمان هەیە لەوەی خودا رەحمەتی خۆی بەسەر ئەمەریکادا بڕێژێ—بەڵام بێ رژد کردن.

(٣)

نیەتە باشەکان لە ڕێگا لادەدەن

ڤێتنام و شا

لە ساڵی پەنجایەکانی سەدەی رابردوو پەیوەندیم بەزانکۆوە کرد، لەکاتێکی (ئێستاشی لەگەڵ دابێ بەقوتابییەکانم دەڵێم) دۆزینەوەی ئاگر و داهێنانی ئامێری بلاك بێری (Black Berry)ی تەلەفۆنی گیرفان (لاسلکی). بەلای زۆربەی ئەمەریکییەکانەوە ئەمە کارێکی زۆر ئەخلاقی بوو. لەوکاتەی باوکم خەریکی نووسینی کتێبەکەی بوو لەسەر مەترسییەکانی کۆمۆنیزم، بۆمن زۆر ئاستەم بوو کەسانی باش و جوان رەفتار لەکەسانی شەڕانگێز لەم جیهانەدا جیابکەمەوە. هەندێ بابەتی زۆر سادە هەبوو، بەتایبەتی نەك هەر لە ولایەتە یەکگرتووەکان، ئەوکاتەی جێگری سەرۆك نیکسۆن دووپاتی ئەوەی دەکردەوە " ئێمە لەسایەی خواوەین". دوای چەند هەفتەیەك لەکۆلیژ دەرچووم، نیکسۆن رووبەڕووی سەرۆك وەزیرانی یەکێتی سۆڤیەتی، نیکیتا خرۆشۆڤ بۆوە، بەناو " گفتوگۆی نانـدین (مەتبەخ)" لەپێشانگایەکی ئامێری مۆدێرنی ماڵی لەمۆسکۆ. جێگری سەرۆك باس لەوەی دەکرد کە سیستەمی ولایەتە یەکگرتووەکان لەپێشەنگ بوو لە نیشانکردنی باشترین جۆری ئامێری بەکارهێنانی ماڵی ئەمەریکی. لەساڵی ١٩٦١، لەلایەن بەڵگەی بەرجەستەی دابەشبوونی ئەخلاقی، ئەم دابەشبوونە تەکنەلۆژییە گونجاوبوو، لەگەڵ دروستکردنی دیوارەکەی بەرلین (یاخود، وەك دەسەڵاتدارییەتی ئەڵمانیای رۆژهەلات وابەپەسەندی دەزانی ناوی بنێن "دیواری پاراستن لەدژی فاشستەکان"). بەپێچەوانەی کۆمۆنیستەکان، جیهانی ئازاد پێوستی بەدانانی بەربەست نییە بۆ پاراستنی خەڵکەکەی لە مەترسی هەڵاتن. رۆژئاوا، شان بەشانی پێشەنگی ولایەتە یەکگرتووەکان، بەڕوونییەوە جەنگی ئایدیاکانی بردەوە.

لەدواییدا ڤێتنام هات.

بەشداربوونی ئەمەریکا لەجەنگی باشووری ئاسیا، درێژەی زۆری کێشا لە سەرەتای ساڵانی شەستەکان تا بەهاری ١٩٧٣. ئەمە ناکۆکییەك بوو بەجۆرێك هیچ هاندانێك نەبوو بۆ

بەشەکانی سوپای ئەمەریکا کە بتوانن سەرکەوتن بەدەست بێنن. لەناوەرۆکی کۆمۆنیزمدا دژوارییەکی زۆر لەم هەرێمەدا دەسەلمێنیٚ کە ناسیۆنالیزم و هەلوێستی نەیارەکانی ئیمپریالی لەلایەن سەرکردە کاریزماتییەکانەوە قۆرخ دەکران وەك (هۆش کی مین)ی باکووری ڤێتنام. باوەڕ و گەشبینی دوو ئەدگاری گەورەن بۆ بەشداریکردن لە بەرزکردنەوەی ئەمەریکا و ئاراستەکردنی ستراتیژییەکەی بەئاراستەیەکی هەڵە لە ڤێتنام.

سەرکردە ئەمەریکییەکان بیٚ توانان لە تێگەیشتنێکی تەواو کە چۆن ئەم دەوڵەتە بچووکە کۆمۆنیزمە بەرگەی ئەم هێزەی گرتبوو کە لەدژی ئەوەوە بەڕەڵاکرابوو. کلتوورە ناوخۆیەکەیان بەهەڵە خوێندبۆوە، هەروەها باوەڕێکی زۆری گەندەڵ لەنێو مێشکیاندا خولی دەخواردەوە، وە بەکارهێنانی بەرزکردنەوەی هەنگاو بەهەنگاوی ستراتیژی سەربازی کە تووشبوونی وڵاتەکەمان تێیدا قووڵ چوبۆوە بەبیٚ ئەوەی جیاوازییەکی یەکلاییکەرەوە بکەن لە گۆڕەپانی جەنگدا. لە شەقامی رای گشتی جیهانییەوە هێز و توانای ئەمەریکا بە کەمئەندامی دێتە باسکردن، لەگەڵ دەرکەوتنی کۆمەڵکوژی لە مای لای و راکردنی مندالانی ڤێتنامی لەترسی ناپاڵم وای لە ولایەتە یەکگرتووەکان کرد وەك ئەوکەسانە دەربکەویٚ کە هێزیان لەدژی لاوازان بەکاردێنن لەوەی وەك پاڵەوانی ئازادی.

تابڵێی کارێکی سەرسورهێنەرە کە چۆن ئەو رەخنانەی کە لەکاتی شەڕی ڤێتنامەوە دەبیسران هاوتەریبی ئەم رەخنانەن کە ئێستاکە دەبیسرێن لەبارەی جیاوازی جۆری جەنگ، داگیرکردنی عێراق لەلایەن ولایەتە یەکگرتووەکانەوە. لەساڵی ١٩٦٥، هانس مۆرگێنساو، ئەو کاتەی لە والیزلی بووم نووسینە کلاسیکییەکانی لەبارەی مێژوو و سیاسەتی دەرەوەم خۆێندبۆوە، سکاڵای ئەوەی دەکرد، "لەوکاتەی کە کارێکی نۆرمەڵە بەوەی کە سیاسەتی دەرەوە و سەربازی لەسەر هەواڵگرییەوە بناغەی دانراوە-کە ئەمەش، هەڵسەنگاندنێکی بابەتییە بۆ راستییەکان—پرۆسەکەش لێرەوە دەستی بەگۆڕان دەکات: سیاسەتێکی نویٚ بڕیاری لەسەر دراوە، و هەروەها هەواڵگریش پێویستە راستییەکان پێشکەشبکات بۆ سەلماندنی بابەتەکە". لە یاڵی، جۆن کێری ئەوکاتەی کە لەتەمەنی بیست و دوو ساڵی دابوو هاوڕێیە پارتەکەی خۆی ئاگادارکردەوە لە "مەترسییەکی گەورەی پێشبینی کردووە لەبارەی پۆلیس، داواکاری گشتی، دادوەر، دەستەی دادوەری، هەموویان لەکاتێکدا، و دواتریش، پاساوهێنانەوەی رێگای حوکم کردنمان بۆ قوولتر و قوولتری بۆشاییەکی ئەرکەکانمان کە نەتەوەکانیتر نە تێدەگەن و نە یارمەتیشی دەدەن". گەورە کۆنگریسمان بەڕێز مۆریس یۆدال

له ئەریزۆنە، رای زۆربەیانی تۆمارکرد لەوکاتەی زۆر بەقسە لەڕوویەوە ئەوەی راگەیاند کە ڤێتنام "جەنگێکی هەڵە بوو لەشوێنێکی هەڵە وە لە کاتێکی هەڵە".

بەدڵنیاییەوە ئەم ناکۆکییە بووە هۆی دابەشبوونی ئەمەریکا. هەرچەندە ریتشارد نیکسۆن بانگەوازی ئەوەی دەکرد کە"زۆرینەی بێ دەنگ"ی خەڵکی ولایەتە یەکگرتووەکان پشتگیرییان لەم جەنگە دەکرد، بەڵام ملیۆنان خەڵکی ئەم وڵاتە دژی وەستان، لەسەر حیسابی ئەخلاقی ئەم زەوییانە. سەرکردە ئایینییە دیارەکان—وەك ولیەم سلۆن کۆفن لە (یاڵی) وە رابی ئەبراهەم جوشو هیشل لەکۆلیژی خواناسی (لاهوتی) جوولەکە—لەنێو ئەمانە بوون کە دەنگی خۆیان بەرزکردەوە و لەدژی وەستان. مارتن لۆسەر کینگ ئیدانەی ئەم شەڕەی کرد بە لەدەستدانی پارە و کات و سەرچاوەی پێویست بۆ رووبەڕووبوونەوەی هەژاری لەجیهاندا، و داوای لە ئەمەریکییە ئەفریقییەکان کرد بە بەرگەگرتنی بەشێکی ناشەرعی لەم مەترسییانە (risks)، لاوازکردنی رێبازی نا توندوتیژی و، کوشتنی ڤێتنامییە بێ گوناهەکان. هەروەها کینگ قسەی لەبارەی ئەم زیانەش کرد کە بە هەڵوێست و پێگەی ئەمەریکا کەوت لە ئەوروپا و شوێنەکانیتر: " هەموو رۆژێك شەڕ بەردەوامی هەیە کەچی رق و کینە تادێ لەنێو دڵی ڤێتنامییەکان و دڵی هێزی سروشتی مرۆڤایەتی زیاتر دەبێ. ئەمەریکییەکان بەجۆرێك زۆری لە خەڵك دەکەن تەنانەت هاورێکانیشیان دەکەنە دوژمنی خۆیان. وێنەی ئەمەریکا هەرگیز وەك وێنەیەکی شۆرش، ئازادی، دیموکراسی دووبارە نابێتەوە، بەڵکو وێنەی توندوتیژی و هەیمەنەی سەربازی وەرگرتووە".

نەیارەکانی شەڕ هاوبەش (شەریك)ێکیان لە بزووتنەوەی مافەکانی مەدەنی ئەمەریکییە ئەفریقییەکان هەبوو. هەردوو دۆزەکە زۆر بەپەرۆشییەوە لەسەر منبەری شوێنە پیرۆزەکان، حەوشی زانکۆکان، شەقامەکانەوە بەرزڕاگیران. ئەم بزووتنەوانە شتیتریان بەرهەمهێنا: هەڵمەتی پشتگیریکردن لە دەنگی ئافرەت، پاراستنی ژینگە، شەرکردن لەدژی برسییەتی لەجیهان، وەستاندنی فرۆشتنی چەك بە رژێمەکان، وە زیادکردنی رێزگرتنی مافی مرۆڤ. ئەم چالاکییە لەوەوە پێکهاتبوو کە ئەمەریکا خۆی بێبەری کرد لە ئایدیەی ئەوەی کە ئەمەریکا وڵاتێکی هەڵاوێردنە، زیاتر لەوەی کە نەتەوەیەکە بۆ خەون و هیوایەکانی خۆیەوە دەژی.

خۆپیشاندەرەکان ئەوە دەردەخەن کە رۆح و ئازایەتی راستی ئەمەریکا لەلایەن ئەو سەرکردانەوە رووخێنرا کە پشتیان تەواو بە هێزەوە بەستبوو، و پراکتیزەکردنی ستاندەری دوولایەنە کە پەیوەندی بە مافی مرۆڤەوە هەیە، و هەروەها کەم گرنگیپێدان بەڕای گشتی

جیهانی. ڕەخنەگرەکان هەستیان بەئازار دەکرد لەوکاتەی ریشاڵە دڕاوە ئەخلاقییەکەی ئیدارەی نیکسۆن بەدیارکەوت کە بووە هۆی ئەوەی وازهێنانی یەکەمجار جێگری سەرۆك، دواتر نیکسۆن خۆیشی. خۆپیشاندەرەکان ستایشی ئەوەشیان دەکرد لەکاتێکدا پشکنەرەکانی کۆنگریس هاوشەریکی خۆیان نشاندا لەنێو دەزگای هەواڵگری CIA لە پاڵپشتی کردنی دەسەڵاتدارییەتی حکوومەت و جێبەجێکردنی تیرۆرکردنە سیاسییەکان.

ئەزموونی تراژیدی لە ڤێتنام نەبووە هۆی کەمکردنەوەی ئەرك و چالاکی ئەمەریکا لە شەڕکردن دژی کۆمۆنیزم، بەڵام چەند پرسیارێکی وروژاند سەبارەت بە چۆنیەتی بەشداریکردن لەگەڵ شەڕەکە. هەروەها داواکارییەکیشی دروستکرد بۆ زیاترکردنی سەرکردەی دڵسۆز. ئەوکاتەی جیمی کارتەر، حاکمی ولایەتی جۆرجیا بوو ناوبانگییەکی زۆر کەمی هەبوو، خۆی هەڵبژارد بۆ هەڵمەتی هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی ساڵی ١٩٧٦، بەرلە هەڵبژاردن پەیمانی بە هەوادارانی و خەڵکی ئەمەریکادا کە هەرگیز درۆ لەگەڵ ئەم خەڵکە نەکات و هەروەها حکوومەتێکیشیان پێبدات وەك خۆیان باش و بەسوود بێ. ئەمە پەیامێکی راستی ئەو سەردەمە بوو لەئەنجامدا کارتەر بەسەرۆك هەڵبژێردرا. زۆر خۆشحاڵ بووم بەوەی کە سەرۆکی نوێ زبیغنیو برزیزینسکی هەڵبژارد وەك راوێژکاری ئاسایشی نەتەوەیی، کە تیۆرزانێکی بەناوبانگی مەسەلە نێودەوڵەتییەکان بوو، و هەروەها پرۆفیسۆری من بوو لەزانکۆی کۆلۆمبیا، لەوکاتەی قوتابی خوێندنی باڵا بووم. هەرچەندە ئەوکات کۆلۆمبیا ببووە سەنتەری پرۆتستۆکردنی دژی شەڕ، نە من و نە برزیزنسکی هەرگیز پەیوەندیمان پێوە نەکردبوون. لەسەرئەوە رازی بووە کە شەڕەکە ببووە هۆی خراپ بەڕێوەبردنی وڵات، بەڵام ئێمە نەبووینە بەشێك لەم هەڵوێستە بێ مەبەسەی کە زۆرێك لە سەرکردە پرۆتستۆکارەکان دەریان دەبڕی لەبەرامبەر مەترسییەکانی کۆمۆنیزمدا. تەواو باوەڕمان بە ئامانجەکانی ئەمەریکا هێنابوو بۆ جەنگی سارد وە بیریشمان دەکردەوە کە ئەمە کارێکی ئاستەم نییە بۆ پێشوەچوونی نزیکبوونەوەیەکی باشتر بۆ دەست هێنانیان. ئەوکاتەی برزیزنسکی کارێکی لەنێو ستافەکەی خۆیدا پێشکەش کردم، من پەیوەندیم بە ئیدارەکەیەوە کرد کە هەوڵی دۆزینەوەی بالانسێکی راستی دەدا لەنێوان دوو داواکاری ئەخلاقییەوە: شەڕکردنی کۆمۆنیزم بەشێوەیەکی کاریگەرەوە، وە یاخود پیشاندانی رەزامەندی بۆ هاوکاریکردنی رێبازە دیموکراتییەکان و مافەکانی مرۆڤ.

لەم نێوەندەدا بۆچوونێکمان بۆ ماوەتەوە کە هاتۆتە رادەی کولآن لەسەر ئاستی جەنگی ساردەوە لەبارەی چۆنیەتی رووبەڕووبوونەوەی کۆمۆنیزم بەشێوەیەکی ئاقل و ژیرانە. یەکێك لەسایدەکانی ئەم بۆچوونە گفتوگۆی ئەوەی دەکرد کە ئەمەریکا پاساوی دەهێنا لە بەکارهێنانی زۆربەی رێگاکان بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو هەڕەشانەی کە لەلایەن گرووپە سۆڤیەتییەکانەوە کێشرابوون. ئەگەر ئەم رێگایانە هاوکاریکردن بێ لەدژی دیکتاتۆرییە کۆمۆنیزمەکان، با ئەمە ببێ، ئەمەش هێشتا گونجاوتر بوو بۆ شۆڕشگێڕانی مارکسیزم بۆ وەرگرتنی هێز، خنکاندنی ئازادی، وە بەجێ نەهێشتنی هیچ هیوایەك بۆ چاکسازی کۆتایی. سایدەکەیتری ئەم بۆچوونە مکوڕبوونە، کە ئەمەریکا دەیتوانی بەباشترین رێگا بەسەر کۆمۆنیزمدا زاڵببێت ئەویش لەرێگای یارمەتیدان و پشتیوانی رێسا مرۆڤایەتییەکان. لەم رووەوە ئەمەریکا هیچ شتێکی نەدەهاتە پێش تا لێیەوە بترسێ ئەگەر ئەمەریکا خۆی بەتوندی لە سایدی ئەم خەڵکە بووبایە کە ململانێ دەکەن بۆ باشترکردنی ژیانی خۆیان. ئیدارەی کارتەر گەڕا بەدوای کۆکردنەوەی ئەدگارە چاکەکانی هەر ئاریشە و وتووێژێك. ئەم داواکارییە هاتنی چەند زاراوەیەك و جیاوازی ناوەخۆیی لەگەڵ بوو. برزیزنسکی هیچ بیرۆکەیەکی هەڵەی لەبارەی ململانێی ئێمە و یەکێتی سۆڤیەتەوە نەبوو. بڕوای بە کرێملن نەدەکرد، هەستی بەوە دەکرد کە ئێمە بەهۆی کردار و سیاسەتی خۆمانەوە دەبێ رەق بین. کارتەر زیاتر ئایدیالی بوو، دەیویست ئەمەریکا وێنەیەکی نەشێواو و بەرەوشت پێشکەشی هەموو جیهان بکات. هەردووکیان دەبێ رازی بن، هەرچەندە، ئێمە زیاتر سەرکەوتووتر دەبووین لە رووبوڕوونەوەمان لەگەڵ کۆمۆنیزمدا ئەگەر بێتو ئێمە رێزمان بۆ مافەکانی مرۆڤ نیشان دابوایە و دانانی ئایدییەکی فێندەمێنتاڵی لە سیاسەتی دەرەوەمان.

دوای چوار مانگ لە وەرگرتنی ئۆفیسی سەرۆکایەتی، لە وتاری بەرایی لەنۆتردامدا، سەرۆك کارتەر بەرنامەی نوێی ئێمەی راڤەکرد. لەگەڵ رەتکردنەوەی " پەندی ئەخلاقی سادەیەوە" وتی ئەمەریکا باوەڕی زۆری هەبوو بە رێگاکانی دیموکراسی کە هیچیتر هەڵناخڵەتێ بەتاکتیکی نەشیاو چ لەناوەوە، یاخود لە دەرەوەی وڵات:

باوەرمان بەداهاتوومانەوە هەیە، ئێستا ئێمە ئازادین لەو ترسە زۆرەی کۆمۆنیزمدا بەجۆریك رۆژێك وای لەئێمە کرد باوەش بۆهەر دیکتاتۆرییەك بکەینەوە کە ئێمەی بەرەو ئەم ترسەوە دەبرد. ماوەی چەندین ساڵە، خۆمان ئامادەکردووە بۆ وەرگرتن و بەکارهێنانی رێبازە بەخەوش و تاکتیکەکانی نەیارەکانمانەوە، هەندێ جاریش وازمان

له بەهاكانی خۆمانەوە هێناوە لەبەرخاتری ئەوانەوە. ئێمە شەڕمان لەگەڵ ئاگر دەكرد بەئاگرەوە بەنیازی دامركاندنی، هەرگیز بیرمان لەوە نەدەكردەوە كە ئەم ئاگرە بەهۆی ئاوەوە باشتر دەكوژێتەوە. ئەم تێگەیشتنە لەكاركەوت و دەرنەچوو، ڤێتنام باشترین نموونەیە بۆ هەژاریی زیرەك و بەرەوشتەكەیان. بەڵام لەنێو بێ ئومێدیدا، ڕێگای گەڕانەوەمان دۆزییەوە بۆ ڕێباز و بەهای خۆمان، هەروەها دووبارە باوەڕی لەدەست چووی خۆمان بەدەست هێناوە.

وتارەكەی سەرۆك وەك پەرەسەندنێكی زۆر گرنگەوە لەلایەن ئەم گرووپەوە پێشوازی لێكرا كە لە ماوەی جەنگی ڤێتنامەوە پشتگیرییان لەمافی مرۆڤ و ئاشتییەوە دەكرد. زۆر خۆشحاڵ بوون لەوكاتەی، كە بۆ یەكەم جارە، جێگرێكی وەزیری دەرەوە بۆ كاروباری مافەكانی مرۆڤ دەستنیشان دەكرێ. وەك راسپاردنی كۆنگرێس، ئیدارەكە دەستی كرد بەدەركردنی راپۆڕتی ساڵانەی خۆی لەبارەی پڕاكتیزەكردنی مافەكانی مرۆڤ لەو وڵاتانەی كە یارمەتی ولایەتە یەكگرتووەكانی پێدەگات. خۆبەستنەوەی نوێ هاتە ئاراوە لەسەر راهێنانی سەربازی و فرۆشتنی چەكی سوپا بەهاوڕێیانە، بەڵكو حكوومەتە دەسەڵاتدارییەكان وەك ئەو وڵاتانە: فیلیپین، ئەرژەنتین، سیلڤادۆر، گواتیمالا و نیكاراگوا هەرچەندە، یەك دیكتاتۆر، لە هەموو ئەم گەماڕۆیانە رابكات: شای ئێران.

موحەممەد رەزا پەهلەوی لەساڵی ١٩٥٣بووە هاوپەیمانی ئەمەریكا، ئەم ساڵەی كە دەزگای هەواڵگری CIA لەهەوڵێكی كۆدەتادا شای ئێرانی لەشوێن سەرۆك وەزیرانی هەڵبژێراو دانا، بەڵام دژی رۆژئاوا دانا. لەوكاتەی كورسی دەسەڵاتی وەرگرت شا خۆی وەك حاكمێكی توند و نوێخوازێكی پەرۆشەوە دەسەلماند. "شۆڕشە سپی یەكەی" لەلایەن رۆژئاواوە بەباش وەرگیرا لەچاككردنی پەروەردە، بنیاتنانی رێگاوبان، باشتركردنی چاودێری تەندروستی، و فراوانكردنی دەرفەت بۆ ئافرەتان. ئیدارەی نیكسۆن رەزامەندی نیشاندا بەفرۆشتنی هەموو جۆرە چەكێك بە ئێران جگە لە چەكی ناوەكی نەبێ كە حكوومەتەكەی نیازی فرۆشتنی هەبێت، بەو چاوەڕوانییەی لەبەرامبەر ئەوەوە رژێمێك كە خزمەت بەوە بكات وەك پاراستنی سەقامگیری دژی كۆمۆنیزمەكان.

بۆ سەرۆك كارتەر، شای ئێران ئەزموونێكی زووی بوو. سیاسەتی دەرەوە تەنها لەسەر بناغەی مافەكانی مرۆڤ بنیاتنراوە كە خۆی لێ لادەدات وەك دیكتاتۆرییەك، كە پۆلیسەكانی لەسەر ئازاردانی نهێنییەوە لێ راهاتوون. لەبڕی ئەوەوە، ئیدارە شای لەباوەش گرت. ئێران،

لەگەڵ پاراستنی نەوتی یەدەگ و پایەی ستراتیژییەتی بەدرێژایی بەشی باکووری کەنداوی فارسەوە، زۆر بەگەورەیی تەماشا دەکرێت وەك شایانێك بۆ ترس. ئەمەش مەسەلەیەکە بەجۆرێك هەردوو سەرۆك و برزیزینسکی لەسەر ئەوە رێککەوتن کە ولایەتە یەکگرتووەکان رێگایان بە سایدی ریالیستیکی خۆیدا بۆ سەرکەوتن بەسەر زیاتری غەریزەی ئایدیالیستیکی خۆی. لەکۆتاییدا ئێمەومانان دەستمان خستۆتە نێو یارییەك کە کۆی یارییەکە دەکاتە سفر و کەوتۆتە سەر بەرزترین مەترسییەکان. واشنتۆن و مۆسکۆ بەرامبەر یەکتر دانیشتوون لەسەر مێزی یاری شەترەنجی جیهانییەوە. جیهان لەم کاتییەوە بۆ دوو بەش دابەش بوو، یاخود بەوجۆرەی کە خۆمان بۆی دەچین. کاتێکی دیاریکراوی دەوێ بۆئەوەی زلهێزەکان بتوانن ئەوانە بناسنەوە کە پیاوێکی ریشداری عەبا درێژ لەتەنیشتیانەوە دانیشتووە ئەم هەنگاوانە دەنێ کە تایبەتە بەخۆیەوە.

هیچکەس گرنگی بەمە نەدەدا لەوەی کە سالأنی شەستەکان لەوکاتەی سەرکردەیەکی ئایینی نەناسراو، ئایەتوولاّ رۆح الله خومەینی، لەشاری خوی بەدەریانا لەبەر نارەزایی گرتنی دژی "پووکانەوە و رووخانی" رژێمی شا. خەڵکێکی کەم تێبینی ئەوەیان دەکرد لەوکاتەی ئایەتووڵلای دوورخراو دەستی کرد بە پەیوەندی کردن لەگەڵ هاوولاّتیانی ئێرانی، لەرِێگای بەکارهێنانی کاسێتی دەنگی کە لە فەرِەنساوە بەقاچاغ دەهێنرایە ئێران. زۆر لە دوودڵییەکەی دەرنەدەخست، لەوکاتەی لە نۆڤێمبەری ساڵی ١٩٧٧، کورِەکەی خومەینی لەلایەن هێزی ئاسایشی شاوە کوژرا.

ساڵی داهاتوو، لەوکاتەی شا یاسای هاوسەرگیری راگەیاند، سەربازەکانی شا دەستیانکرد بە تەقەکردن لە خۆپیشاندانێکی قەرەباڵغی بێ چەك، لەئەنجامدا ٩٠٠ کەس بوونە قوربانی. لەکۆتاییدا، ولایەتە یەکگرتووەکان شای لە هاوکاری کردنی بەردەوامی خۆی دڵنیاکردەوە لەگەڵ ئەوە بەکاریشی دەهێنا، بەبێ سوود، بۆ گەشەپێدانی ریفۆرِم کە لەوەیە ببێتە رازیکردنی نەیارەکانی و گەرِانەوەی هێمنی بۆ ناوچەکە.

چەند ساڵێك دواتر، لەنێو کلاّسی خوێندندا، توانیم وەسفی ئەو رووداوانە بەنموونەوە بکەم لەوەی کە چی روودەدات ئەگەر بێتو حکوومەتەکەمان دابەشبوو. برِیاردەرە سەرەکییەکانی نێو کۆشکی سپی، ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوەیی، وەزارەتی دەرەوە، و هەروەها باڵوێزخانەی ولایەتە یەکگرتووەکان لە تەهران هەموویان سەرچاوەی زانیاری جیاوازیان هەبوو، تێگەیشتنی جیاوازیان هەبوو لەوەی لەمەودوا چی روودەدات، وە تەنانەت ئایدیای

جیاوازیشیان هەبوو سەبارەت بەوەی کە چی بکرێ باشە. بەنزیکەییەوە لەکۆتاییدا، باڵوێزەکە گەیشتە ئەم قەناعەتە بەوەی کەوا باشترە شا لەسەر حوکم بمێنێتەوە. وەزارەتی دەرەوە لەواشنتۆن خەریکی دۆزینەوەی ڕێگایەك بوو بۆ کۆتایی پێهێنان بە شاهایەتی و دانانی، لەجێگای ئەوەوە، هاوپەیمانییەکی میانڕەو. برزیزنسکی لەو بڕوایەدابوو کە شا، ئەگەر پێویستی کرد، دەبوایە هێزی سەربازی بەکاربێنێ بۆ دامرکاندنی خۆپیشاندەران. لەهەمان کاتدا، CIA پێویست بوو تا رادەیەکی کەمێك ڕۆڵی خۆی بینیبایە. لەیەکێك لە کۆبوونەوە یەکلایکەرەوەکاندا، ستانسفیلد تورنەر، کە لەدواییدا بووە بەڕێوەبەری ئاژانس، پرسیاری ڕاپۆرتی لێکرا لەبارەی خۆپیشاندانەکەی ئێرانی لەدژی شا. وەڵامی دایەوە بەوەی کە هیچ ڕاپۆرتەکی لانییە: شا ڕێگای بە CIA نەدەدا بۆئەوەی قسە لەگەڵ هیچ نەیارێکی سیاسی ئەم ڕژێمە بکات. لەئەنجامدا هیچ هەنگاوێکی برایانە لەلایەن ولایەتە یەکگرتووەکانەوە بۆ خومەینی نەهاوێشترا، وە هەموو تێکۆشانێك لەلایەن هاریکاری خومەینییەوە بۆ پەیوەندی کردنی بە لێپرسراوانی ئەمەریکا ڕەتکرانەوە. لەسەر ئاستی هەرە بەرزی حکوومەتی ئەمەریکا، یاخیبووەکانی ئێرانی هەموویان نەناسراو بوون-باندێك لە کۆنەپەرستی ئایینییەوە بوون، کە ئەندام و ئامانجەکانیان شاراوەبوو.

ڕووبەڕووی شۆڕشێکی ئێرانی بووینەوە، ئەمەش لەبەر هۆیەکی زۆر سادەوە کە هەرگیز شتی ئاوامان بەخۆوە نەبینیبوو. وەك هێزێکی سیاسییەوە، ئیسلام واپێدەچێ بچووك ببێتەوە لەوەی بەرزببێتەوە. هەموو کەسێك لەم هەرێمە خۆی سەرقاڵ کردبووە بە کێشەی پراکتیکی ئابووری و مۆدێرنەوە. شۆڕشی ئێران بناغەی لەسەر کاردانەوەیەکی توندی ئایینی بوو لەدژی ئەمەریکا و ڕۆژئاوا؟ لەوەی کە دەمارگیرییەکی کەمی لەدواوە بێ، ئەوانەی کە هاوکاری ئەمجۆرە شتانە دەکەن؟

پسپۆڕانمان بێ ئومێدبوون لەگرتنی نەیاری بەرامبەر شا، یاخود دواکەوتە دڵسۆزەکانی کە سەرکردە موسڵمانەکان بەیەکەوە لەخۆ کۆبکاتەوە، هەتا لەنێوان مەتیریالزمی بەربڵاوەوەی کۆتایی سەدەی بیستەمەوەشدا. دروستکەرە سیاسییەکان درکیان بەهەڵەکانی خۆیانەوە کرد بەو گریمانەیەی کە دەبوو شۆڕشگێڕەکان ڕازیکرابوونایە بەلادانی شا لەسەر کورسی و دانانی حکوومەتێکی دیموکراتی لەجێگای ئەوەوە. هەر لەزووەکەوە فێری ئەوە بووینە کە ڕاپەڕینەکەی ئێرانی تەنها کودەتایەك نەبوو، یان "گۆڕینی ڕژێم نەبوو" یاخود هەتا شەڕی ناوەخۆش نەبوو، بەڵکو بوومەلەرزەیەکی سیاسی ڕاست بوو، هەروەك شۆڕشەکانی فەڕەنسا و

رووسیا. دوای ئەوەی لەکۆتاییدا شا لە کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٧٩ کورسی دەسەڵاتی بەجێهێشت، ئایەتوولا خومەینی دەسەڵاتی وڵاتی وەرگرت و پێکهاتەی هێزی ئاسایشی کۆنی تێکشکاند. بەندی و پاسەوانی زیندان ڕۆڵیان گۆردرا. وێنەیەکی نوێی جیهانی دروست بوو وەك ڕاستییەکی رەسمی، لەوەش سەرسوڕهێنەرتر، ئەم ڕاستییە هیچی بۆ نەکرا نە لەبەرامبەر کۆمۆنیزم و نە لەبەرامبەر دیموکراسییەوە. ئەمەش ڕاستییەك بوو کە گرنگی نەدەدا نە بە پێویستەکانی ئابووری کۆمەڵگا و نە بەمافە سیاسییەکانی تاك، بەڵکو لەبڕی ئەمانە ڕاستی بناغە دەگرێت لەسەر لێکدانەوەیەکی تەسك و نەرمی ویستی خواوە.

لەوکاتەوە ولایەتە یەکگرتووەکان تاکە زلهێزی جیهان نەبوو بۆ کەمکردنەوەی بەها و گرنگی ئایین. سەرکردەکانی یەکێتی سۆڤیەت بڕوایان وابوو بەپچڕانی پەیوەندی نێوان واشنتۆن و تەهران وەك دەرفەتێکی ستراتیژی، لەبەرئەوەی هەست بەدوودڵی دەکەن هەر لەسەردەمی قەیسەرەکانەوە لەئاستی ئەو دانیشتوانە ناکارامەیانەی کە بەدرێژایی سنووری باشوور، ئێستا ئەم هەلەیان بۆ ڕێکەوتووە بە داگیرکردنی ئەفغانستان (کە لە دیسەمبەری ١٩٧٩) بەبێ ئەوەی دوودڵی پێوە دیاربێ کە ئێران هەر بنکەیەکی سەربازی دابنێ ئەوا ئەمەریکا وەڵامی دەدایەوە. هەرچەندە سەرکردە سۆڤیەتییەکان کێشەی بچووکیان هەبوو لەبارەی حکوومەتێکی بێ دەسەڵات، هەروەها بێ ئومێدبوون لە پێشبینیکردنی ئەم تووڕەبوونەی کە داگیرکردن دەبێتە هۆی دروستکردنی لەنێوان موسڵمانەکان نەك هەرتەنها لە ئەفغانستان بەڵکو لەسەرتاسەری باشووری ئاسیا و نیمچە دوورگەی عەرەبییەوە. ئەم دوژمنداریيە، بەنەوبە، دەستی بە دەرفەتێکی ستراتیژی کرد بۆ ولایەتە یەکگرتووەکان. ئێستا ئێران ناوچەیەکی قەدەغەکراوە، ڕووی خۆمان بۆ دراوسێیەکیتری ئەفغانستان وەرگێڕا ئەویش پاکستانە. بەدواکەوتنی لۆژیکی پێشبڕکێ لەهەموو شوێنێکدا (دوژمنی دوژمنم دۆستمە)، یارمەتییەکی زۆری ئەو موسڵمانانەماندا لەڕێگای پاکستانەوە ئەوانەی کە بڕیاریاندابوو بجەنگن لەدژی سۆڤیەتییە گومڕایەکان.

برزیزنسکی وای بۆ دەچوو کە ئەمە کارێکی پێویستە بەوەی رووسیا پارەیەکی زۆر بدات بۆئەم داگیرکردنە (جەنگە)، کە خۆی وای دەبێنێ وەك پەڕینەوەی هێڵی مەترسی لەڕێگای بەڕێوەبردنی جەنگی ساردەوە. لەسەردانەکەی بۆ ناوچە سنوورییەکانی پاکستان بۆ ئەو جەنگاوەرە موسڵمانانەی کە لەوێوە کۆببوونەوە ڕایگەیاند "خودا لە سایدی ئێوە دایە". دە ساڵێکی خایاند، بەڵام ئەفغانییەکان، لەگەڵ هاوپەیمانەکانیان، لەکۆتاییدا داگیرکەرەکانیان

بەدەرنا و، وڵاتەکەیان وەرگرتەوە. بەپێچەوانەی ئێران، ململانێ لە ئەفغانستان واپێدەچوو سەرکەوتنێکی بێسنووری ولایەتە یەکگرتووەکان بێ. بێگومان، ئەوەمان نەدەزانی کە لەدواییدا ئەم چەند جەنگاوەرە موسڵمانە کە زۆر بەکاریگەرییەوە شەڕیان لەدژی دوژمنەکانی هەردوولامانەوە دەکرد رۆژێك دابێ تووڕەبوونەکەیان لەدژی ئێمەوە سەرهەڵبدات.

ئەزموونەکانی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە ڤێتنام و ئێران لەساڵانی حەفتاکان، چەند وانەیەکی پێشکەشکرد کە ئەمەریکییەکان کاری وایان دەکرد بۆ یادکردنەوەی ئەمڕۆکە. یەکەم وانە ئەوەیە کە دەبێ ئێمە زۆر بەرزتر بیر لەخۆمانەوە بکەینەوە بەر لەو کەسانەی کە بیرمان لێدەکەنەوە. ئێمە دواتر توانیمان لەوە تێبگەین کە بۆچی ژمارەیەکی زۆری ڤێتنامییەکان لەدژی بوونی ئەمەریکییەکان لە وڵاتیان شەڕیان دەکرد. کاتێ تەلەفزیۆنمان بەکار دەخست لەساڵانی ١٩٧٩ وە ١٩٨٠ دەمانبینی خەڵکانێکی زۆری ئێرانی بەدەم هاوارەوە دەیان وت " مردن بۆ ولایەتە یەکگرتووەکان"، رووبەڕووی شاڵاوێکی رق لێبوونەوە ببووینەوە کە نەماندەتوانی لەوەوە تێبگەین. لەدوای ئەمەوە ئێران چیتر نەبووە باشووری رۆژهەڵاتی ئاسیا. هیچ سەربازێکمان بۆئەم شوێنە نەنارد، هەروەك ئەوەی هیچ بۆمبێکیشمان دانەباراند. ئێمە وا هەستمان بەخۆمانەوە دەکرد کە بەرگریکاری ئازادی بووینە، ئەم کوڕە چاکانە کە هەرگیز ئەزیەتدانی ئەم وڵاتە دوورەیان لا ئامانج نەبووە. تووڕەبوونەکەی خەڵکی ئێرانی دوورە لە ئەقڵەوە، ئەمە دەبێ گەمژەیی پێوە دیاربێت. چۆن خەڵکێکی ئاقل و تێگەیشتوو ئاماژە بە مامە سام دەکات وەك " ئەهریمەنی گەورە"؟

ئەم پرسیارە راستەوخۆ دەمانباتە سەر وانەی دووەم: گرنگی ئایین. لەروانگەی موسڵمانەکانی ئێرانەوە، ولایەتە یەکگرتووەکان گیانی بەگیانی دیکتاتۆرییەتە کە دەیەوێت خۆیشی لەبەها ئیسلامییەکانی بەدوور بگرێت. هەربۆیەش ئەم شۆڕشە ئایینییە ئاراستەیەکی دژایەتیکردن بوو بۆ هەردوولایان شا و ئەمەریکا. چونکە ئێمە گرنگی نەریت و باوەڕی موسڵمانە ئێرانییەکانمان بەکەم زانیبوو، دوژمنمان دروستکرد کەچی مەبەستمان لەدروستکردنیان نەبوو. هەتا جەنگی ڤێتنام، لەسەرەتادا تێکۆشانێك بوو لەسەر ئایدیۆلۆژیای سیاسی و ناسیۆنالیزم، کە پێکهاتەیەکی ئایینی لەخۆ دەگرت. لەدەرەوە، دۆزی نەیارە کۆمۆنیستییەکان کۆتایی پێهات چونکە حکوومەتەکەی سایگۆن بووزایەکانی کپ و دەمکوت کردبوو، زۆرترین دەزگای ناکۆمۆنیسی لەم وڵاتەدایە. مکوڕبوون لە مافی پیشاندانی ئاڵای ئایینی لەئاهەنگی لەدایکبوونی بووزا، جەنگاوەرە دەریاییەکان ئاژاوەیان نایەوە، و هاندانی

سەربازەکان بۆ تەقەکردن، کاردانەوەیەك کە کاری ئاژاوەیی زۆری بەدواوەبوو. کۆمەڵێك لەپیاوی ئایینی عەمامە زەرد لەبەردەم وێنەگرانی ئاژانسی نێودەوڵەتییەوە کوشت، بەو یارمەتییەی کە رای ناوخۆ و جیهانی لەدژی سیاسەتی ئەمەریکا بگۆڕێت. سەرۆك دایەم، کە ئێمە یارمەتی حکوومەتەکەیمان دا، یاسای هاوسەرگیری راگەیاند دەستیکرد بە گرتنی سەرکردە بووزایەکان. ژن برای دایم بەئاشکرا لەبەردەم کەسە نزیکەکانی ئەم کارەساتەی بە " ئاهەنگی گۆشت برژاندن" وەسفکرد. ئەمەش رێگایەکی زۆر رەق بوو بۆ سەرکەوتن بەسەر دڵ و مێشکی خەڵکی ڤێتنام.

نووسەرێکی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، لەساڵی ١٩٧٧، بێرنارد لویس، دەنوسێت، " رۆژئاواییەکان، لەگەڵ بوونی کەمێك لە هەڵاوێردن، کۆتایی هێنا بە پێدانی پێگەیەکی ناوەندی بەئایین لەنێو نیگەرانییەکەی خۆیان، هەر لەبەر ئەوەشەوە ئامادە نەبوون بۆ درکاندنی کە کەسێتر جگە لەخۆیان نەبێ ناتوانن ئەم کارە بکەن. بۆ ئەقڵێکی مۆدێرن و پێشکەوتوو، ئەمە کارێکی رێگە پێنەدراوە بەوەی خەڵك لەسەر جیاوازی بچووکی ئایینییەوە شەڕ بکەن و بمرن". هەروەها وانەیەکی دژواربوو فێری ئیدارەی کارتەری کرد. دوای شۆڕشەکەی ئێران، سەرۆك فەرمانیدا بە سازدانی کۆمەڵێك راپۆرتی کورت لە کۆشکی سپی لەلایەن زانا و پسپۆڕەکانەوە لەبارەی رێباز و سیاسەتی ئیسلام. هەوڵەکان چڕکرانەوە دوای ئەوەی باڵوێزەکەمان لەتەهران دەستی بەسەرداگیرا و دیپلۆماتکارەکان بە دیل گیران. راپۆڕتە کورتەکان تاڕادەیەکی کەم جیاوازی دروستکرد، هەرچۆنێك بێت، بەڵام چونکە لەوکاتەوە جەماوەری (شەعبیەتی) ئیدارەکە بەرەو نزمی دەچوو کە بووە هۆی هەرەسهێنان لەدووبارە هەڵبژاردنەوەی.

وانەی سێیەم ئەوەیە کە خەڵکانی زیرەك و نییەت پاك دەتوانن گریمانەی وا ئاکار بەرز دابنێن کە ئەم کارانە دوورن لەڕاستی. تێکەوتنی ولایەتە یەکگرتووەکان لە ڤێتنامەوە دەستیکرد بە مەبەستە دڵسۆزەکان و کەمی نیگەرانی خۆیان، بۆیە دەیویست خەڵکی باشووری ڤێتنامی سوپاسگوزار لەچنگی بەندایەتی کۆمۆنیزمییەکان رزگار بکەن. کاتێ شەڕەکە بووە جێی بیزارکەری دەوروبەر، هەستەکان بەوجۆرە گەشەیان دەکرد کە گونجاوترین رێگا ئەوەبوو پاشەکشێ بکەین. جارێکیان ئەمە روویدا و، چالاکەکان ئاهەنگیان دەگێڕا. بەڵام زۆربەیان رووگرژبوون لەوکاتەی حکوومەتە گەندەڵ و یارمەتیدەرە رۆژئاواییەکان لە باشووری ڤێتنام و کەمبۆدیای دراوسێ لەسەر کورسی دەسەڵات لەلایەن رژێمەکان لابران کە

یەکەمجار حوکمی تاکڕەویان چەسپاند و دواتر گۆڕەپانی کوشتاریان بە سەرکردایەتی پۆڵ پۆت دروستکرد. بوونی ئەمەریکا لە ڤێتنام وەك دێوەزمەیەکی لاشەکانەوە دادەنرا، گەڕان و تێکدانی پەیامەکان، ناپاڵم، چاوەڕوانکردنە بێ کۆتاییەکانی سەرکەوتن کە هەرگیز نایەنە دی. ئەمەریکا لەدەرەوەی ڤێتنام وەك دێوەزمەیەکە بۆ ملیۆنان خەڵك ئەوانەی لەنێو بەلەم و چی کە لە سەرەوە دەژین. بوونی ئەمەریکا لە ڤێتنام وەك دێوەزمەیەکی لاشەکانەوە دادەنرا، گەڕان و تێکدانی پەیامەکان، ناپاڵم، چاوەڕوانکردنە بێ کۆتاییەکانی سەرکەوتن کە هەرگیز نایەنە دی. ئەمەریکا لەدەرەوەی ڤێتنام وەك دێوەزمەیەکە بۆ ملیۆنان خەڵك ئەوانەی لەنێو بەلەم و چیا کەلە سەرەوە دەژین.

لە ئێران، سیناریۆیەکی هاوشێوە ئاشکرا کرا. شا سەرکردەیەکی توندوتیژ و جێگای متمانە نەبوو کە بەشێوەیەکی زۆر نامرۆڤانەوە نەیارەکانی خۆی دەمکوت دەکرد. ئەوکاتەی دەسەڵاتی شا دەستی بە خلیسکان کرد، چالاکەکانی مافی مرۆڤ هەڵسان بە تاوانبارکردنی دووڕوویی ئیدارەکەی کارتەر لەیارمەتیدانی بەردەوامی شا. زۆربەیان دڵشادبوون بە نەمانی شاهایەتی شا، بەڵام لەڕووی بابەتییەوە، ئەوەندەی کە پەیوەندی بە مافی مرۆڤەوە هەیە پراکتیزەکردنی حکوومەتی ئێرانی سەرکەوتوو زۆر خراپتر بوو لە پراکتیزەکردنی حکوومەتەکەی شا. لەساڵەکانی سەرەتای تەمەنی ئەم حکوومەتەدا هەزاران خەڵك بە تۆمەتی هەڵگەڕانەوە سیاسی و "تاوانی ئەخلاقییەوە" لەسێدارەدران. "پاسەوانە باوەڕەکانی (شۆڕش)"ی ئایین جێگای پۆلیسی نهێنی شایان گرتەوە کە زۆر لەمان دڵڕەقتر بوون. سەدان هەزار ئێرانی، تەنانەت ئەوانەی بۆماوەیەکی درێژیش بەرهەڵستی شایان دەکرد، هیچ دەرفەتێکی وایان لەبەردەست نەما تەنها بەدواکەوتنی شا نەبێ لە وڵات دوورخرانەوە. ئیمڕۆکە، زیاتر لە چارەگە سەدەیەك تێدەپەڕێت بەسەر ئەم شۆڕشە، دەسەڵات لە ئێران تاوەکو ئێستا لەژێر دەستی گرووپێکی بچووکی مەلای هەڵنەبژێردراوە.

جیمی کارتەر، وەك هەر سەرۆکێکی پێش خۆیی و دوای خۆیشی، بەوجۆرە بیریان دەکردەوە کە جوانڕەوشتی دەبێ سەنتەری ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوەی ولایەتە یەکگرتووەکان بێت. کار و ئەرکەکانی لەبارەی مافەکانی مرۆڤەوە وایان لێکردم شانازی بەخۆمەوە بکەم بەخزمەتکردن لە ئیدارەکەیدا. هەروەها رۆلی خۆیشی بینی لە باوەڕپێکراوەی (مصداقیەت) سەرکردایەتی ئەمەریکا و لە فراوانبوونی بێ کۆتایی دیموکراسییەت لە ئەمەریکای لاتینی، ئاسیا، ئەفریقیا، هەروەها جەرگەی ئەوروپا. رازیبوونی سەرۆك وای لە

مەسەلەی بەها دیموکراتییەکان کرد ببێتە بەشێك لە دانوساندن لەسەر سیاسەتی دەرەوە، هەتاوەکو هەندێ جار بڕیارەکانی کۆتایی قورساییەکی زیاتر دەبەخشنە فاکتەرەکانیتر، هەروەك مەسەلەکەی ئێران. ئەزموونی ئێمە لەم شوێنەدا وامان پێنیشاندەدا کە بڕیاردان سەبارەت بە سیاسەتی دەرەوە چەندە ئاڵۆز و زەحمەتە. بۆ پاراستنی هێلی دژوار لەدژی سەرچاوەیەکی شەڕانگێزەوە (کۆمۆنیزمی یەکێتی سۆڤیەت) شان بەشانی سەرچاوەی دووەمەوە وەستان ئەویش (شای سەرکورتکەرە)، لەئەنجامی ئەو یارمەتییەوە بۆ بەرزکردنەوە و رێگا خۆشکردن بۆ سەرچاوەی سێیەم کە ئەویش (ئایەتوڵا خومەینی)ە.

هەرچەندە من ئەوکات بڕیاردەرێکی گەورەی سیاسی نەبووم، ئەو هەستە بێ ئومێدانەم بەبیردێتەوە کە ئێمە هەرهەمووومان هەستمان بەوە دەکرد گریمانەکانمان هەڵە بوون، هەڵبژاردنەکانمان تەسك بوونەوە، هەروەها بارودۆخەکانیشمان لەدەرەوەی کۆنترۆڵی ئێمەوە دابوون. هەندێك لەرەخنەگرەکان دەیانوت دەبوایە ئێمە یەکەمجار بەها دیموکراتییەکانمان چەسپاندووایە و زووتر دەستبەرداری شا بووباینایە. هەندێکیتریان بەوە رازیبوون کەوا دەبوایە ئێمە یەکەمجار ئاسایشمان چەسپاندبوایە دواتر هاوکاری شا بکەین، بە هێزی سەربازی گەر پێویستی کردبوایە. لەتێگەیشتنی دوای ئەم رووداوانەوە، کارێکی ئاسانە بەدەستنیشانکردنی ئەم هەڵانەی کە ئایا فەرامۆشکردنە یاخود ئەرك و راسپاردەیە. ئەمە ئەستەمترە بۆ تێگەیشتن بەروونی بەرلەوەی هیچ بڕیارێك بدرێت، لەکاتێکدا ئەنجامەکان هێشتاکە جێی گومانن هەروەها بکەرەکانیش دەستی خۆیان ئاشکرا نەکردووە کە ئاخۆ چیان تێدا حەشارداوە. لەم بارودۆخانەدا، پێویستیمان بە رێنمایی هەیە، بەڵام بۆ ئەمە-بۆ کێ، بۆ چی، ئێمە ئاراستەی بکەین؟

(٤)

پرسی ویژدان

ئۆپۆزسیۆنی مارتن لوسەر کینگ جونیۆر لەشەڕی ڤێتنامەوە چی بۆ نەماوە جگە لە بەشێکی کەم نەبێ لە کار و میراتەکانی. پابەند بوونی بە یاسا و نەرمرەوی، داوای دووبارە خوێندنەوەیەکی ئەخلاقی دەکرد لەبارەی بنەمای کۆمەڵگەی ئەمەریکی و سیاسەتەکەی لەهەردوو رووەوە ناوەخۆیی و دەرەکی. لە روخساری بێشوماری کلێسای قەرەباڵغ و هۆڵی کۆبوونەوەکان، دەنگە بەرزەفرەکەی بروسکئاسا بەرەنگار دەبۆوە:

ترسنۆکی پرسیار دەکات—ئایا ئەمە ئارامە (ئەمانە)؟ بەرژەوەندی پرسیار دەکات—ئایا ئەمە سیاسییە؟ غروری پرسیار دەکات - ئایا ئەمە جەماوەرییە؟ بەڵام ویژدان پرسیار دەکات—ئایا ئەمە راستییە؟ رۆژێك دادێ یەکێك پۆستێك وەردەگرێ کە نە ئارامە، نە سیاسییە، نە جەماوەریشە، بەڵام لەبەرئەوەی ئەم پۆستە وەردەگرێ چونکە راستییە.

وتارەکەی دوکتۆر کینگ قایلکەرە (مقنع)، هەرچەندە، کاریگەری بەجێدەهێڵێ لەوکاتەی بڕیاردەرەکان لەدەورەی مێزەکە کۆدەبنەوە، لەپێشیانەوە چەند دەفرێك هەیە کە هەڵبژاردنەکان زۆر بەروونییەوە وەسفکراوە "ئارام"، "سیاسی"، "جەماوەری"، و هەروەها " راستی"- هەروەك قاپی تاکەکەس لە خوانێکی چێشتخانەوە.

هەروەك نموونەکەی ڤێتنام و ئێران، ئەمە مەسەلەیەکی دەگمەنە. بۆ دەرکردنی بڕیارێکی ژیرانە. پێویستە سەرکردەکانی ولایەتە یەکگرتووەکان بە زانیارییەکی باش دەستپێبکەن. ئەو کاتەی وەزیری دەرەوە بووم، هەموو رۆژێك کردبوومە بەرنامەی خۆم رۆژنامەیەکم لە نێو

ناندین (مەتبەخ) بەدەم کوپە قاوەکەمەوە دەخوێندەوە. لەوکاتەی دەگەیشتمە نووسینگەی خۆم کە لەنهۆمی حەوتەمی وەزارەتی دەرەوە بوو، پاکەتێك لە زانیاری کە لەلایەن ئۆفیسی هەواڵگری و توێژینەوەی وەزارەتەوە ئامادە کرابوون لەسەر مێزەکەمەوە دادەنران. شیکردنەوەی ئۆفیسکە لەسەر دەقی مێژوو و دیپلۆماسی حاڵەتە تایبەتییەکان باش دەبینران: کێ دەیکات بۆ کێ، بۆچی، لەکەیەوە. دواتر دەستمکرد بەخوێندنەوەی کورتە راپۆڕتی رۆژانەی سەرۆك. ئەمەیان دۆکیومێنتێکی بەرزە پۆلینکراوبوو بەڵام لەچاو رۆژەکانیتر سەرنجڕاکێش نەبوو. لەوکاتەی دەمخوێندەوە، نوێنەری CIA ئامادەبوو و سەیریکردم، لەحاڵەتی ئەوەی کە ئەگەر هەر پرسیار یاخود داواکارییەکی تایبەتم هەبێت.

کورتە راپۆرتی رۆژانەی سەرۆك زۆر کورت بوو، خوێندمەوە بۆئەوەی لەوە دڵنیابم کە چی بەسەرۆك رادەگەیەنرێت. دواتر بەپەرۆشەوە کۆپیەکی درێژترم خوێندەوە لەهەمان بابەت پێی دەوترا راپۆڕتی رۆژانەی هەواڵگری نیشتمانی (نەتەوەیی). لەپاشاندا راپۆڕتێکم بەدەست گەیشت لەبارەی هەڕەشەی تیرۆرستی چاوەڕوانکراو. لەناوەندی ئەم راپۆرتەدا، هەمیشە یەکێك لە پێکهاتەکان ون دەبوو: دڵنیایی. ئەگەر بێتو هەواڵگری ئامێری تەلەفزیۆن بوایە، ئەوا دەبووە شێوازی رەش و سپی سەرەتایی بۆ پێشوازی هەژاری، هەربۆیە وێنەکان رەساسی بوون هەروەها شێوەی وێنەکان لەسەر شاشەکە رەنگ بەفری نادیار بوو. دەتوانی ئەم شێوەیە بگۆڕی بەهۆی دەسکەکان هەرچۆنێك کە خۆت بتەوێت، بەڵام ئەگەرنا بوەستە، لەو شتانەی کە دەیانبینی پشتیان پێدەبەستی زیاتر لەوانەی کە پێشبینیان دەکەیت یاخود هیوای ئەوە دەخوازی بۆ بینینی ئەوانەی کە بەڕاستی بوونیان هەیە.

هێشتاکە تیمی سیاسەتی دەرەوەی ئیدارەی کلینتۆن لەسەریان پێویست بوو بڕیاری زۆرتر دەربکەن، کە ئایا ئێمە جێگای باوەڕین لەوەی زۆر دەزانین یاخود نا، رووداوەکان چاوەڕوان ناکەن. هەتا بڕیارە بچووکەکانیش بەشێوەیەك لەشێوەکان گرنگی خۆیان هەیە، چونکە ئەگەر دەستمانکرد بە جوولەکردن بۆ ئاراستەیەکی دیاریکراو، ئەوا گەڕانەوە و پەشیمان بوونەوە زەحمەت دەبێ. بڕیارەکان پێویستە یەك لەسەر یەکەوە بنیاتبنرێن ئێمە ئاگاداری ئەم بڕیارانەین هەروەها هەڵبژاردنەکانیشمان قورستر دەکات. ئەرکی یەکەممان پاراستنی خەڵکی ئەمەریکا بوو. هەروەها هەریەکێکمان سوێندی ئەوەمان خوارد کە بەرگری لە دەستوور بکەین و بەدڵسۆزییەوە لەسەر ئەرکی ئەو پۆستانەی کە هەیتمان جێبەجێی بکەین. بەڵام کەی ویژدانمان رۆلی خۆی بدیتبا؟ ئایا ئێمە لێپرساوییەتەکی ئەخلاقیمان هەبوو؟

دین ئاکیسۆن پیاوێکی زۆر زیرەك بوو بەڵام کەسێکیش بوو دوور لە بەزەیی وەك وەزیری دەرەوە لە ئیدارەی سەرۆك ترۆمان خزمەتی دەکرد. لەساڵی ١٩٦٥، ئەمەی نووسی "مامەڵەیەکی باش لەگەڵ کێشەکان بەهۆی پێداویستی بەرجەستەیی دێتە بوون بە حیسابکردنی نەتەوەکان وەك تاکەکان وە جێبەجێکردنی رەوشتی نەتەوەیی خۆمان بەسەریانەوە، بۆ نموونە، سیستەمی زێڕین—تەنانەت لە پراکتیزەکردندا تاکەکان بەکەمی بەکاریدەهێنن. راستییەکەی ئەوەیە نەتەوەکان ناکرێ وەك تاکەکان سەیر بکرێن، مەبەست و ئەنجامی کردارەکانیان بەتەواوەتی جیاوازە".

دوای بیست ساڵ، جۆرج کێنان گفتوگۆی ئەوەی دەکرد "بەرژەوەندییەکانی کۆمەڵگایەکی نەتەوەیی بۆئەوەی حکوومەتێك پابەندی خۆیەوە بێت بناغە لەسەر هەموو ئەوانە ئاسایشی سەربازییەکەی، راست و دروستی ژیانی سیاسییەکەی، و هەروەها خۆشگوزەرانی خەڵکەکەی دەگرێت. ئەم پێداویستییانەش ئەدگاری ئەخلاقییان نییە، ئەم پێویستییانەش خۆبەدوورگرتنی ئاستەمە بۆ بوونی نەتەوەیی هەر بۆیە بابەت نییە بۆ پۆلێنکردنیان بە 'چاکە' یان بە 'خراپە'".

هەردوو گوتاری ئاکیسۆن و کێنان دەربڕینی کلاسیکی قوتابخانەیەکی فیکرین لە سیاسەتی دەرەوە، لەلایەن ئەکادیمییەکانەوە ئاماژە بەوە دەکرێت کەوەك " قوتابخانەی ریالیزمەوە" ریالیستییەکان ئاگاداری ئەوە دەکەنەوە کە لە دژی ئەوەن گرنگی بە رەچاوە ئەخلاقییەکانەوە بدرێت چونکە هەندێك لەو رەچاوگرتنانە لەوەیە ببنە هۆی لەدەستدانی روانگەی ئەوەی رەفتاری حکوومەت پێویستە چۆن بێت لەنێو زیهنی ئێمەوە. کاتێ من قوتابخانەی فیکریم لەکۆلیژ خوێند، بەهەمان شێوە ئەوەش فێرکرام کە رەچاوی نەتەوەکان وەك "ئاکتەری عەقڵانی"یەوە بکەم بۆئەوەی بەوجۆرە رەفتار بکەن کە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی خۆیانەوە بگونجێت. ئەم شێوازی بیرکردنەوەیە جەماوەری خۆی لەدەستدا، دوای ئەوەی رۆژێك بە " مقنع"ەوە رەچاوکرا. بەدڵنیاییەوە، لەجیهانێکی بەکەموکوڕییەوە، سیاسەتێکی دەرەوەی خۆبەخشی تەواو نایەتە ئەنجام، بەڵام بۆ گفتوگۆکردن لەوەی کە هۆ و ئەنجامی کارەکان لەلایەن وڵاتەوە "زۆر جیاوازە" بۆ هەموو ئەو تاکانەی کە پشتیان بە ئاراستەکانیترەوە دەبەستن. دوای ئەوانەش، ئەنجامی سیاسەتی نەتەوەکان لە بڕیارەکان و کردارەکانی تاکەکانەوە دەردەچێت.

بەگوێرەی ئەم جەختکردنەوانەی کینان، یەکێ لەوەیە بڵێ کە بەرژەوەندییەکانی تاکی ئێمە بەدەستهێنانی خواردن و جێگای حەوانەوە و پاراستنیانە لەدژی هەڕەشەکانی دەرەکی.

ئەم دووانەش، "پێویستییەکن کە خۆبەدوورگرتنیان ئاستەمە" ئەدگاری ئەخلاقییان نییە. بەڵام بۆ پاراستنی ئەم بەرژەوەندییانە پێویستە لەسەرمان کاربکەین، و کاتێکیش کارمانکرد، ئەوا دەرگا بۆ دادپەروەری ئەخلاقی والآ دەکەین. پێداویستییەکانمان نابێتە هۆی بەشەرعی کردنی رێگاکانمان. ئەمەش راستە لەسەر ئاستی تاکەکان و نەتەوەکان. ئەمە رێگایەکە بۆمن بۆئەوەی خۆم لە دراوسێکانم بپارێزم بە دانانی ئاگادارکەرەوەیەك لە خانووەکەم، بەڵام بە لێدانی باریەیەك[1] لەسەری ئەو تەواو شتێکیترە. ئەمە شتێکە کە حکوومەتێك بە دابینکردنی سوپایەك بۆ پاراستنی سنوورەکانی کەچی ئەمەش تەواو شتێکیترە کەئەم حکوومەتە سوپاکە بنێرێت بۆ قڕکردنی دانیشتوانی وڵاتەکانی دراوسێی. بە جێبەجێکردنی تاقیکردنەوەیەکی هاوشێوە لەسەر ئەوەی کە چۆن ئێمە وەڵامی ئەم هەموو پێویستییانەی کەسانیتر بدەینەوە. هەرەسهێنانی رۆژئاوا لە وەرگرتنی ژمارەیەکی زۆرتری پەنابەرە جوولەکەکان لە ماوەی جەنگی جیهانی دووەمەوە بەزەحمەت پۆلێن دەکرێت وەك بێ لایەنەکی ئەخلاقی.

ئەو کاتەی لە حکوومەت خزمەتم دەکرد نە بەتەواوی واقیعی بووم و نە بەتەواوی ئایدیالستی بووم، بەڵکو تێکەڵەی هەردوولا بووم. ئەم حکوومەتەم وەك پرۆژەیەکی پراکتیکی دەبینی بۆ هەڵسوڕاندنی ئەم جیهانە پڕ لەمەترسی و ژاوەژاوەیە، هەرچەندە بیرۆکەی واقیعی منیان وەك کەسێکی رەق لەقەلەم دەدا. لەوە تێناگەم کە چۆن دەتوانین بەبێ رێبازە رەوشتییەکان (ئەخلاقییەکان) ئاراستەی رووگەیەکی سەقامگیر بگرین بۆئەوەی یارمەتیمان بدات لە رێنمایی کردن. ئەمە چ مانا دەدات؟ بەبۆچوونی من، رەوشتایەتی بەهۆی کاریگەری کردارەکانی ژیانەوە پێوانە دەکرێت. هەرلەبەر ئەم هۆیانەوەیە من هەمیشە وەك وەزیری دەرەوەی وڵات دەچوومە ئەم دیوی سنوورە رۆتینییە کۆبوونەوە دیپلۆماسییەکانەوە. دەمویست لەم خەڵکە ببیستم و ببینم ئەوانەی کە کارتێکراوبوون بەهۆی ئەم بڕیارانەی کە حکوومەت دەریدەکردن.

بۆ ئەم مەبەستە، سەردانی ئەو پەناهەندانەم کرد، کە بەهۆی نەخۆشییەکانی HIV, AIDS دەناڵێنن، ئەم خێزانانەی کە بەخێوکەرەکانیان ئەندامەکانی لەشیان بەهۆی کێڵگە مینرێژکراوەکان لەدەستداوە، ئەو خەڵکەی کە ململانێ دەکەن بۆ سارێژکردنەوەی برینەکانیان ئەوانەی کە بەهۆی بۆمبی تیرۆرستانەوە پێککراون، ئەم بێوەژنانەی کە خۆشەویستەکانیان بەهۆی ئەتنیکییەوە (ethnicity) مردوونە، هەروەها ئەم دایکانەی کەوا بوونەتە هۆی

---

(١) پارچە ئاسنێکە بۆ کردنەوەی سندووق بەکاردێت.

لەدەستدانی هۆیەکانی شیرپێدانی منداڵەکانیان. ئەوەم بەبیرە، بەتایبەتی ئەم کچە سێ ساڵانییەی سیرالیۆنم هەڵگرتبوو. ناوی مامونە بوو، جلێکی سووری پۆشیبوو، زۆر بەکەیفخۆشییەوە بەدەستێکی یاری لەگەڵ ئوتۆمبێلێکی منداڵانەی بچکۆلانە دەکرد. سەربازێك بەهۆی چەقۆیە حەربییەکەیەوە دەستەکەیتری لەبنرا قوتکردبوو. لەهەمانکاتدا، منیش نەوەیەکم هەبوو لەهەمان تەمەندا. نەمدەتوانی لەوە تێبگەم کە ئایا هیچ کەسێك جورئەتی ئەوە دەکات چەقۆ لەدژی منداڵێکی ئاوا بەکاربێنێ. ئایا کەسێك هەیە ئەم کچە هەڕەشەی لێ کردبێ؟ دەبێ ئەم کچە دوژمنی کێ بێت؟

لەهەرکاتێکدا، خۆزگەی ئەوەم دەخواست بمتوانیبایە هەموو ئەمەریکا لەگەڵ خۆم هەڵگرتبایە. دەرفەتی ئەوەم بدابانێ بۆ دیتنی ئەو بارودۆخە شکێنراوەی کە زۆربەی ئەم خەڵکە تیایدا دەژین، دڵنیابووم لەوەی کە دەمانتوانی وەڵامی ئەم خەڵکە بەبەخشندەیەوە بدەینەوە. بەدڵنیاییەوە نەمدەتوانی هەموو ئەمەریکا بە فڕۆکەکەی خۆم بگوازمەوە، هەروەها نەشمدەویست بناغەی دڵی برینداری سیاسەتی دەرەوەی خۆمان نیشانبدەم. هەربۆیە هەر ئەوکاتەی گەرامەوە ئەمەریکا، دەستبەجێ دەستمکرد بە هەژمارکردنی هەموو ئەو هۆکارە پراکتیکییانەی کە ئەمەریکییەکان پێویستە هەڵوەستەی لەسەر وەرگرن: چونکە بەرژەوەندیمان لە سەقامگیرییەوە هەیە، بڵاوبوونەوەی سەرکەوتنی بازاڕی و ئابووریمان، بەهێزکردنی حوکمی یاسامان، فراوانکردنی کاریگەریمان، رۆشەنکردنەوەی ناوبانگیمان. بەڵام تاوەکو ئێستا ئەم گوتارانە دەردەبڕم، هەست دەکەم ئەوان دەبوایە زیاد لەپێویست کاریان کردبوایە.

بۆ زیاتر روونکردنەوە بۆچی، من ئەم چیرۆکە سەرنجڕاکێشەی خۆم لەبارەی ئیبراهیم لینکۆڵن باسدەکەم: کاتێ هێشتا پارێزەرێکی گەنج بوو لەم دادگایە بۆ ئەم دادگایە دەڕۆیشت بۆ گەڕان بەدوای کریارەکان، تووشی بەرازێك بوو ململانێی دەکرد خۆی دەربازبکات لەو زۆڵکاوەی کە تێی کەوتووە. لینکۆڵن بۆ ساتێك وەستا، کەوتە نێو گێژاوی بیرکردنەوە لەنێوان هەڵبژاردنی سۆزێك بۆ بەرازەکە و بیرکردنەوە لەبارەی ئەوەی کە ئایا ئەم قوڕە چی لەجلوبەرگی دەکات ئەگەر بێتو خۆی نزیك بکاتەوە لەم زەڵکاوە. بەردەوام بوو لە رۆیشتن. دوای رۆیشتنی نزیکەی دوو میل، گەڕایەوە نەیدەتوانی لەبیرکردنەوەی ئەم ئاژەڵە و ئاریشەکەیەوە بوەستێ. گەیشتە سەر دیمەنەکە، هەندێ تەختەداری درێژی شۆڕکردەوە خوارێ تابگاتە بەرازەکە، کاتێ گەیشتە بەرازەکە ئینجا بە تێچووی جلەکانیەوە تەختەکانی رادەکێشا. کاتێ پرسیار دەکرا بۆچی ئەم هەموو کارەی لەپێناو بەرازێك کرد، لینکۆڵن بە

دڵفراوانییەوە وەڵامی دەدایەوە، "من ئەم کارەم بۆ بەرازەکە نەکردووە، بەڵکو بۆ خۆمم کرد - بۆ دەرهێنانی ئەم ئازارەی لەنێو مێشکمدا گەڵاڵەی دەخواردەوە.

بۆ رازیبوون لەو رێسایەی کەوا مەسەلەکانی ئەخلاقی پێویستە بچنە نێو بڕیارەکانی نێو دادگا لەبارەی سیاسەتی دەرەوە ئەوەیە بە دانانی مەسەلەیەك بۆ رووبەڕووبوونەوەی دوو پرسیار. چۆن دەتوانین بگەینە ئەم بڕیارەی کە ئەخلاق چییە؟ و چەندە کێش پێویستە بەڕووی ئەخلاقەوە بلکێنین، بەشێوەیەکی روونتر گرنگی بەرژەوەندی کەسی؟

بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە، پرۆفیسۆر مایکل والزەر، لە پرینستۆن، پێشنیازی چوار ئەرکی کردووە، بە لەچاوگرتنی رێکخستنی رۆچونەوەی گرنگیان. لە روانگەی والزەرەوە، یەکەم پێشینەی (اولویات) وڵات پاراستنی ژیان و سەربەستی خەڵکەکەیەتی، ئەگەر لەم بوارەوە سەرکەوتنی بەدەستنەهێنا، ئەوا ناتوانێ خۆی بگەیەنێتە ئەو ئاستەی کە یارمەتی خەڵکانیتر بدات. دووەم پێشینەی وڵات ئەوەیە ئازاری خەڵکەکەی نەدات. سێیەم پێشینە، ئەگەر شیاوبێت، یارمەتیدانی خەڵکە بۆ رزگاربوونیان لە کارەساتی سروشتی و ئینسانی. چوارەم پێشینە یارمەتیدانی ئەوانەیە کە بەنیازی پاڵپشتیکردنن بۆ بنیاتنانی سیستەمێکی سیاسی باشتر و کەمتر کپکردن.

رێگایەکیتر بۆ بەخشینی هەمان چەمك ئەوەیە بە پێناسەکردنی ئەخلاقی ئەم کردارانەی کە دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی تۆڕێك بۆ زیادکردنی ئەرکە چاکەکان. وەك ژیان، سەربەستی، دادوەری، سەرکەوتن، تەندروستی، و هەروەها سەلامەتی مێشك - بەرهەڵستییەك بۆ مردن، دەمکوتکردن، بێ یاسایی، هەژاری، نەخۆشی، هەروەها ترس. بۆنموونە، بۆ کۆتایی پێهینان بە شەڕی ناوەخۆ، بە پێشکەشکردنی لێبوردنی گشتی بۆ ئەندامانی ئەم میلیشیایەی کە لەدەرەوەی یاسادایە لەبەرامبەر چەکدانان و خۆبەدەستەوەدانی سوپاکە. لەژێر ئەم رێکخستنەوە پێویستیان بە وەرگرتنی چەند پێشینەیەك هەیە لەسەر نموونەکانی دادوەری. ئەمەش پراگماتیکییە. تاقیکردنەوەکە ئەوەیە کە ئایا ئەگەر کارێك ئەخلاقی نەبێت مانای وانییە کە ئیتر لەگەڵ رێسا رەقەکان ناگونجێت، بەڵام ئاکامە ئەخلاقییەکەی بەدەست دێنێ (تا ئەو رادەیە کە دەتوانین بەدەستیان بێنین).

لەهەندێ مەسەلەدا، رێگای راست هەمیشە روونە، بەڵام لەهەندێکیاندا، دەتوانم بڵێم لە زۆربەیاندا، ئەخلاقی رێژەیی هەڵبژێردراوە جۆراوجۆرەکان کارێکی گرانە بۆ وەسف کردنیان بەشێوەیەکی چڕوپڕ.

هەندێجار، بڕیاردان تەنها لەبەر بوونی زانیاری ناتەواو نییە بەڵکو لەبەر داخوازی دژیەکەوە دەبێ یاخود لەبەر نەبوونی دڵنیابوونی تەواو، وە یان لەبەر راستی تەواوەیە کە دەبێتە هۆی بچووك بوونەوە بۆ نیوە راستییەك لەوکاتەی کە بەجیددی تاقیدەکرێتەوە. هەرچەندە چاکە و خراپە بوونیان هەیە، حەزدەکەن بەیەکەوە تێکەڵ بکرێن لەوەی لێکتر جیابکرێنەوە. ئەم راستییە، بابەتێکی گرنگی فەلسەفە، دراما، ئەدەب، هونەر، هەروەها فێرکردنی منداڵیەتی منە[٢]، لەلایەن سەرکردە سیاسی و رەوانبێژییەکانەوە پشتگوێ دەخرێت. ئەمەش نەریتێکی خۆنیشاندانە، هەرچەندە، کاتی قسە دەوەستێ و کردار دەستپێدەکات. ئەو کاتەی بۆشایی نێوان لەوەی خۆمان نیازمانە و لەوەی جێبەجێی دەکەین بتوانرێ ببێتە بەڵگەیەك و ببێتە ئاڵۆزییەك لەنێوان راست و هەڵە. بۆنموونە، لەساڵی ١٩٩١، دوای جەنگی کەنداوی فارس، ئیدارەی سەرۆك بۆشی یەکەم وای بۆدەچوو کە سەددام حسێن پێویستە لەلایەن خەڵکەکەی خۆیەوە لەدەسەڵات لابدرێ. ئەمەش رووی نەدا. لەئاکامدا لەجێگای ئەمەوە ئابلوقەی ئابووری " کاتی" لە سەری چەسپێنرا هەموو شەش مانگ درێژمان دەکردەوە تا نزیکەی دە ساڵی خایاند. ئابلوقەکە دەرمان و خواردنی نەدەگرتەوە، بەڵام ئابووری عێراق ئازاری پێدەگەیەنرا و خەڵکانی بێ گوناە باجەکەیان دەدا. سەددام سوودی لەم بارودۆخە وەردەگرت بۆ بەهێزکردنی پڕۆپاگەندەکانی خۆی. لەڕێگای رژاندنی ئاشکرای فرمێسکە تیمساحەکانی خۆیەوە بۆ بەگەندەڵکردنی هەوڵەکانی نێودەوڵەتی لە یارمەتیدانی خەڵکی عێراقی لەبەرنامەی نەوت بەرامبەر خۆراك. ئەگەر ئەم ئابلوقەیە هەڵگیرابوایە سەددام دووبارە سوپا سەربازییەکەی بنیات دەنا و جارێکیتر دەبووە سەرچاوەی هەڕەشەی بەردەوامی ئەم ناوچەیە.

لە ماوەی ساڵانی خزمەتکردنم لە نوسینگەکەمدا؛ عێراق کەوتبووە نێوان دوو هەڵبژاردەی شەڕانییەوە: هەموو هەوڵی خۆمان لەپێناو کەمکردنەوەی ئەو ئازارانە دەبەخشی کە هۆکاری دروستبوونیان بۆ ئێمە دەگەڕایەوە لەو ئەڵتەرناتیڤەی کە ئێمە هەڵمانبژاردبوو. بەداخەوە لەپرۆسەی هەوڵەکان بۆ راڤەکردنی سیاسەتەکەمان، شتێکم وت بووە هۆی جێگای سەرسوڕمان لەبەرامبەر زۆرانێك کەمن چۆن دەتوانم کتێبێکی وا لەم چەشنە بنووسم. رۆژنامەنووسێك پرسیاری ئەوەی لێکردم لەوەی کە ئایا مانەوەی ئەم سزا ئابوورییە بەوجۆرە گرنگە بۆپاساو هێنانەوە کە لە

(٢) لەبارەی ئەم فێرکردنە (پارەگرافی ١٧٠٧)، مرۆڤ لەنێو خۆیەوە دابەش بووە. لەئاکامدا، هەموو ژیان مرۆڤ، هەردوو تاك و کۆمەڵ، خۆیان وانیشاندەدەن بینە ململانێیەك و دراماتیکییەکەوە، لەنێوان چاکە و خراپە، لەنێوان رووناکی و تاریکی.

ئەنجامیدا بۆتە هۆی مردنی ژمارەیەکی زۆری منداڵانی بێ تاوانی عێراقی. لەسەرەتادا دوودڵی دایگرتم، بەڵام دواتر هەر وەڵامم دایەوە، " ئەمە هەڵبژاردنێکی زەحمەتە، بەڵام باجەکەی——بەبۆچوونی ئێمەوە باجەکە شایانیەتی". پێویستە بموتبایە" بەدڵنیاییەوە نەخێر——بەشێوەیەکی روونتر ئەوەی لەتوانامانداییێت ئەنجامی دەدەین بۆدابینکردنی پێداویستییەکان لەکڕینی خواردن و دەرمان لەگەڵ ئەوەشدا عێراق خاوەن سەرمایەکی زۆری خۆیەتی". لەبەرئەوەی دەمم خێراتر کاری خۆی دەکات لەوەی لە عەقڵم، بۆیە هەمیشە بە خوێنسارد و شەڕانی دەردەکەوم. ئەم حوکمکردنە بۆ خەڵکانیتر جێدەهێڵم، لەگەڵ رەچاوکردنی کارکردنم و خزمەتکردنم بەشێوەیەکی گشتی، کە ئایا ئەم دوو سیفەتە لەگەڵ سروشتی من دەگونجێن. بەڵام من دان بە تاوانی خۆم دادەنێم لە داخستنی مێشك و هەڵبژاردنی وشەی ترسێنەر.

دووەم کێشەی (Dilemma)ی ئەخلاقی جینۆساید بوو لە رواندا، وڵاتێك کە بەهۆی ململانێی دوو ئەتنیکەوە وێرانکرابوو - هوتویەکان و تۆتسیەکان. لەئابی ١٩٩٣ نەتەوە یەکگرتووەکان شاندێکی ئاشتیپارێزیان نارده ئەم شوێنە بەمەبەستی چاودێریکردنی ئاگربەستی نێوان ئەم دوو گرووپە. تەواوی شاندەکە رووبەڕووی کێشە بوونەوە لەبەرئەوەی کەیسێکی زۆر زەحمەت لەم ناوچەیە هەبوو. کۆتایی جەنگی سارد بووە هۆی بەرهەمهێنانی بەرزبوونەوەی ژمارەی ئاشتیپارێزانی نەتەوە یەکگرتووەکان لەنزیکەی ١٨.٠٠٠ ەوە بۆ زیاتر لە٨٠.٠٠٠ لەماوەی کەمتر لە (٢) ساڵدا. بەشێوەیەکی زۆر خراپ ئەم سیستەمە درێژکرایەوە. زیاتر لە دوانزە ئۆپەراسیۆن——لەگەڵ چوار ئۆپەراسیۆنیتر لە ئەفەریقیا——لەژێر جێبەجێکردندان. فەرماندەی نەتەوە یەکگرتووەکان توانای تەنها نیوەی ئەم ژمارەیەی کە داواکراوبوون لەریزی سەربازییەوە تۆماربکرێن هەبوو. زۆربەی ئەوانەی ناویان تۆمارکردبوو پەرۆشی (رغبە)یەکی کەمیان لەم ئەرکە هەبوو. لەدوایدا ماندێتی شاندی UN بەوجۆرە نەخشێنرا وەك ئەو کاتەی شاندی UN چۆن لەسۆماڵ بەکارەساتەوە کۆتاییان پێهات. ئەم وانەیەی کە UN لەم کارەساتەوە وەریگرت ئەوەیە خۆی بەدوور بگرێت لەوەرگرتنی لایەنەکانی هەر شەڕێکی ناوخۆیی. هەربۆیەش ئۆپەڕاسیۆنی رواندا فەرمانی پێدرا بە بێلایەنی بمێنێتەوە. بەو مانایەی سەرکەوتنی رواندا بەتەواوی دەوەستێتە سەر پەرۆشی پارتەکانی بۆ هاوکاریکردن و بەرهەمهێنانی هەموو پێویستییەکانیان. لەڕاستیدا لایەنی هۆتو پلانی شەڕێکی قڕکردنی گشتی داڕشتبوو.

کاتێ شەڕەکە هەڵگیرسا، دەستبەجێ هێزەکانی ئەوروپی و نەتەوە یەکگرتووەکان هاتنە نێو مەسەلەکە——بۆ رزگارکردنی هاووڵاتی خۆیان. زۆر لەسەرەخۆوە کاریان دەکرد تا کاتەکە دواکەوت

له یارمەتیدانی خەڵکانی رواندی، ئەوانەی کە بەهۆی دوو مانگ شەڕی نەوەستاو هەموویان سەربڕان. لەژیاننامەی خۆمدا، بەدرێژی گفتوگۆی ئەوە دەکەم، کە بۆچی و چۆن ئەم هەمووە رووباندا، کەچی دەرئەنجامەکەی نە بەرگری لێدەکرێت و نە نکۆڵیشی لێدەکرێت. هێزە باڵادەستەکان نسکۆیان لەبینینی رۆلی خۆیان هێنا، ئەنجامەکەش بووە هۆی کوشتنی بەکۆمەڵ. بەرەنگاربوونەوەی ئەخلاقی لەوێ کۆتایی پێنەهات. و کاتێ کوشتن و بڕین دامرکان، نەتەوە یەکگرتووەکان بڕیاریدا بە پێشڕەویکردنی هەڵمەتێکی مرۆڤانە بۆ رزگارکردنی ئەم پەناهەندانەی کە ماڵ و حاڵیان لە رواندا جێهێشتووە بەرەو وڵاتەکانی دراوسێ هەڵاتوون. ئاریشەی ئەم پەناهەندانە زۆر بەروونی لەتەلەفزیۆنی CNN وێنەی گیراوە. زۆر بە هێواشی رێدەکەن، میل دوای میل، ترس بە رووخساریانەوە دیارە، پێویستییەکانی ژیانیان بە کۆڵیانەوە هەڵگرتووە، هەروەها منداڵەکانیشیان بە باوەشەوە گرتووە. ئەم دیمەنە دراماتیکییە سۆزی خەڵکیان دەورووژاند، بەڵام بەباشی لە راپۆرتەکان بڵاونەکرابوونەوە لەڕاستیدا لەنێوان پەنابەرەکان زۆرانێك هەبوون بەشداریانکردبوو لەم جینۆسایدە - خەڵکەکە هەڵدەهات لەتۆڵەی ئەوەیە تاوانەکانیان بوونەتە هۆی تووڕەبوونیان. نووسینگەی بەرزی کۆمیسیۆنی UN بۆ کاروباری پەنابەران کاری خۆیان بەباشی ئەنجامداوە لەچاودێریکردنی رێبواران. زۆرێك لە گیانەکان رزگارکران. بەڵام ئامادەبوونی کوژەرەکان لەنێو کەمپەکان دواتر پێشڕەوی توندوتیژی داهاتوو دەکات، هەروەها بەشداركردنیان لە شەڕێکی ماڵوێرانی کۆماری کۆنگۆی دیموکراتی دراوسێ. نەك بەمەشەوە تەنانەت حەوانەوەی پەنابەرەکان پاك و بێگەردە.

هەر لەهەمان ساڵدا، سەرکردە دیموکراتییەکان رەخنەیان لەسەرۆك کلینتۆن دەگرت بەهۆی سیاسەتی ناردنەوەی کۆچبەرەکان بۆ هایتی ئەوانەی کە لەسەر دەریاکەوە گیریان خواردبوو هەولێاندەدا خۆیان بگەیەننە ولایەتە یەکگرتووەکان. ئەم هەموو رەخنە نییەت باشانە ئەوە دەردەبڕن کەوا ئەم سیاسەتە سیایەتێکی بێ ئەخلاق و رەگەزپەرستییە، بەگەڕانەوەی ئەم خەڵکە بێ کەس و لێقەوماوە بۆ وڵاتێك کە ئەوکات حکوومەتێکی سەربازی نایاسایی و زۆردار فەرمانڕەوایی دەکرد. ئەنجامەکەشی بەمجۆرەی لێکەوتەوە کە ژمارەیەکی زۆری هایتییەکان لەڕێگەی دەریاچەیەکی نایاسایی و بەلەمە جەنجاڕییەکانەوە لەدورگەکەیانەوە هەڵدەهاتن. دواجار هەندێك لەم بەلەمانە سەراوژێر دەکەوتن و سەدان خەڵك نقوومی نێو دەریاچەکە دەبوون.

هەروەك ئەم حاڵەتانە شیدەکرێنەوە، هەوڵەکان بۆ گەڕان بەدوای رەوتی ئەخلاقی لەسیاسەتی دەرەوە لەلایەن ئەنجامە نەویستراوەکانەوە بایەخیان کەم پێدەدرێت. بۆبەدەستهێنانی ئەنجامە

ئەخلاقییەکان، کاربەدەستان ئارەزووی هەردوو شت دەکەن گەڕان بەدوای راستی، هــەروەها توانــای پێشبینیکردنی رووداوەکــان. بەشــێوەیەکی نموونــەیی، پێویســتە ویــژدانی قــەدیس و حکوومــەتی فەیلەسووف و پێشبینی پێغەمبەرێکیان هەبێ. لەڕاســتیدا، تــابتوانین بــەرەو گەشەســەندن دەچــین لەگەڵ رەچاوگرتنی کەموکورِییەکانی لە هەرسێ تایبەتمەندییەکان.

بێگومان دژوارترین بڕیارە سیاسییەکان ئەوانەن کە حوکم بە بەکارهێنانی هێز دەکەن. کاتێ لــە پۆســتەکەی خۆمــدابووم، ســەردانی زۆرێــك لــە ســوپای ئەمــەریکام کــرد کــەوا خزمــەتیان بــە نیشتیمانەکەی خۆیان دەکرد لــە ژمارەیــەکی زۆر خــاکی بێگانــان. لــە هەریــەك لــەم ســەردانانە، هەوڵمدەدا بێجگە لە سوپاسکردنی سەرباز و دەریــاوان و فڕۆکەوانــە ئەمەریکییــەکان و گەیانــدنی سلاوی هاوولاتییە ئەمەریکییەکان بۆیان، زۆرتــرین کاربکــەم کــە ببێتــە مایــەی رەزامەنــدی ئــەم سەربازانە، لەگەڵیان دادەنیشتم و نانم لەگــەڵیان دەخــوارد، گــوێم لــە چــیرۆك و بەســەرهاتەکانیان دەگرت، هەوڵم دەدا پرسیارەکانیان وەڵام بدەمەوە و رووخسارەکانیان بخوێنمــەوە. چــونکە دەمزانــی هەر هەڵەکردن و بەکەم زانینی کارەکانیان لەسایدی منەوە دەبێتەوە هۆی تێکشــکاندنی ژیانیــان و لەدەستدانی ئەو شتانەی کە هەرگیز لەلایەن خۆشەویستانیانەوە قەرەبوو ناکرێنەوە.

لە وەزارەتی دەرەوە، زۆرجار لــەنێو پەنجــەرەی نووســینگەکەم ســەیری رێــزی نیشــانەی بــەردە ســـپییەکانی گۆڕســـتانی ئـــارلینگتۆنی نیشـــتیمانم دەکـــرد و هـــەروەها ئـــاپۆرای گەشـــتیارانی یادگارییەکانی شەڕەکانمان لەگەڵ کۆریا و ڤێتنام. نەمدەتوانی واز لە پرسیارکردنی خۆم بهێنم: ئایــا چ کاتێ زۆر پێویستە لەسەرمان بەرەو شەڕکردن بڕۆین؟ ئایا لەم جۆرە بارودۆخانە هەڵبــژاردنێترمان لەبەردەستدا نییە؟ ئەی هەستم چۆن دەبێ گەر خۆشــم ســەربازێك بوومایــە؟ بــڕوام وابــوو، ئەگــەر تەمەنم بچووکتربوایە، ئامادە دەکرام بۆ خزمەتکردن لە ریزی سەربازی و هــەروەها لــەو کاتەشــەوە تووشی ترس و تۆقینیی زۆر دەهاتم. ئەمەش دەربڕینێکی بێ مانایە، بەڵام راســتە: فــەرمانکردن بە سوپا بۆ دەستپێکردنی شەڕ دژوارترین بڕیارە کە سەرۆکێك دەریبکات یــاخود وەزیرێکــی دەرەوە رایبگەیەنێت. خۆشبەختانە، بەکارهێنانی هێــز وابەئاســانی بیــانووی بــۆ نادۆزرێتــەوە. بەداخــەوە هەندێجار هەیە ئەم بیانوویانە دەربازیان نابێت.

لە کاردانەوەی رای جیهانی رابمێنە ئەگەر بهاتایە، سەرۆك بــۆش ئێــوارەی ١١ی ســێپتێمبەری ٢٠٠١ پێش خەڵکەکەی بکەوتبوایــە و راگەیاندبوایــە، "بــەرگری لــەکاری خراپــە مەکــەن: بــەڵام هەرکەسێ زلەیەکی لە روومــەتی لای راســتییەوە دای لایەکەیتریشــی بــۆ ئامــادە بکــە". لەگــەڵ ئەمەشدا چ شتێك سروشتیتر دەبوو بۆ سەرۆکێکی مەسیحی باوەڕدار لەوەی ئاماژە بە رێنمایی ئەو

ساتەی کێشەکانەوە بکات بۆئەوەی هێمنی بنوێنن؟ ئایا چ شتێ لـەوە زیـاتر لۆژیکیتربـوو لـەوەی گەورە جێبەجێکاری ئەمەریکی (کە سەرۆك بۆشە)، داوا لە هاوولاتیانی خۆیەوە بکات بـۆ ئـەوەی بەدوای ئامۆژگارییەکانی فەیلەسووفی سیاسییە پەسەندکراوەکەی خۆیانەوە—عیسای مەسـیح— بکەون، هـەروەها پێشـنیاری لێخۆشـبوون بـۆ ئەوانـە بکـەن کـە هێلـی سـوور لـەدژی ولایەتـە یەکگرتووەکانەوە دەبەزێنن؟ لەجێگای ئەمانە، سەرۆك بۆش پێچەوانەکەی ئەنجامدا، هێرشی کـردە سەر تیرۆرستان بەمەبەستی ریشەکێشکردنیان و دەستگیرکردنی داواکراوەکان. ئایا ئەمە دووڕوویـی نەبوو؟ ئایا حکوومەت گوناهێك ئەنجامدەدات، بە شەڕکردن لەدژی خراپـە و بـەکارهێنانی هێـزی سەربازی کە سـەرئەنجام کوشـتنی بێتاوانـانی لێدەکەوێتـەوە؟ و ئایـا حکوومەتـەکان بـووراون لـە فەرمانەکانی کتێبی پیرۆز؟

لە بووراى پڕاکتیکیدا ولاتەکان کـرداری سـەربازی لـەدەرەوەی ئـەم رێبازانـەوە ئەنجامـدەدەن، هەنـدێجار لەلایـەن نەتـەوە یەکگرتووەکانـەوە چـاودێری دەکـرێن، هەنـدێجاریش نـەخێر. لەگـەڵ ئەمانەشدا، پێوەرەکان هەر لەنێو بەڵگەنامەکانەوە دەمێننـەوە، هـەروەك ئـەم یاسـایانەی لـەدژی کوشتنەوە دەمێننەوە تەنانەت هێشتاکەش کوشتن و تۆقاندن هەر بەردەوامە.

هەرچەندە زۆربەی ئـەو یاسـایانەی کـە سـنوورێك بـۆ بـەکارهێنانی هێـز دادەنـێن لەنەریتـە ئایینییەکان بوونیان هەیە، ئەم یاسایانەش بەجۆرە دژوار نییە بۆ ئـەو کەسـانەی کـەوا بانگەشـەی باوەڕی ئـایینی دەکـەن. لەبـەهاری سـاڵی ٢٠٠٤، وتـارێکم لەسـەر ئـایین و سیاسـەتی دەرەوەی ئەمەریکا بۆ ئامادەبوانی کۆلیژی لاهوتی لە یال پێشکەشکرد. سەرنووسـەری گۆڤـاری کۆلیژەکـە هەندێ تویێژەری داوەتکردبوو، نامەیەکی لەلایەن ستانلی هاورواس بەدەست گەیشت، ئـەو کەسـەی کە لەلایەن گۆڤاری *تایم* ەوە بە "باشترین لاهوتی ئەمەریکا" دادەنرێت.

هاورواس هەندێ بابەتی نووسی وەك نارەزایەك نـەك بـەو زۆرییـەی لەسـەر وتارەکـەم بـەڵکو لەسەر ئەو بەرژەوەندییەی بۆ وتاردانم بۆ قوتابییە ئایینییەکان بوو. نووسـیبووی تۆمـارکردنم لـەنێو حکوومـەت "هـەموو شـت بـوو جگـە لـە رێزگـرتن" هـەروەها " بـوونم بـە مەسـیحی... تومارکردنەکەمی زەحمەت کرد نەك مەحاڵ، بـوونم بـە وەزیـری دەرەوەی ئەمـەریکا". بـەگوێرەی هاورواس، مەزهەبی ئاشتەوایی و میـانرەوی بەشـێکی بنەڕەتییـە بـۆ بـوون بـە مەسـیحی. وای بۆدەچێ کە ئەو ئەمەریکییانەی شەڕیان کردووە یاخود پشتگیری کردەی سەربازی دەکـەن هـەرگیز مافی بوون بە مەسـیحییان نییـە. لەلۆژیکەکـەی تێگەیشـتووم بـەڵام قەبووڵیشـی ناکـەم. هـیچ چیرۆکێك کاریگەرتر نییە لە نموونەکەی پێغەمبەر مەسیح لەوکاتەی دەمرێـت لەهـەمان کاتیشـدا

لەکوژەرەکانیەوە خۆش دەبێ. بەڵام هەموو بڕگەکانی ڕێبازی " جەنگی داد" ئەوەیە کە کردە سەربازییەکان هەندێجار بۆ هۆکارە ئەخلاقییەکانەوە پێویستن. هاوڕواس ئەم ڕێبازە ڕەتدەکاتەوە چونکە، دەڵێ، ئەم ڕێبازە بۆ پاساوهێنانەوەی چەندین شەڕ بەکاردێت، لەم ڕووەوە هاوڕواس ڕاست دەکات. بەڵام ڕێبازێکی باشی ئاوا نابێ عەیبدار بکرێ لەبەرئەوەی بەهەڵە بەکاردێت. هاوڕواس هەست بەوجۆرە بیردەکاتەوە کە زۆر گرنگ نییە ئەوەی لەشەڕەکان دەباتەوە لێرە و لەوێ لەسەر ئەم زەوییە، چونکە لەکۆتاییدا ئێمە هەمووومان لەژێر دەستی پەروەردگاردایینە، بەڵام لەبەرئەوەی کردە سەربازییەکانی پێشووتری ئەمەریکی توانی ئازادی خۆی وەربگرێ.

کاتێ لە پۆستەکەمدابووم هەموو جارێ لەکلێسە گوێم لەوە دەبوو کە " کەسانی پیرۆز دروستکەری ئاشتینە"، ئەم قسەیەم بەقووڵی لەنێو دڵمدا جێگای خۆی کردبوو. تەواو ڕێز لە ئاشتی و کەسایەتی غاندی و کوەیکەرز و ئەو کەسانەی کە پشتگیری لە بەرگریکردنی دوور لەتوندوتیژی دەکەن دەگرم، بەڵام کاتێ سەیری هیتلەر و زنجیرەیەك هەڵمەتی پاککردنەوەی نەژادی و جینۆساید دەکەم، بەوە ڕازی نابم کە میانڕەوی و هەڵمەتی ناتوندوتیژی هەمیشە باشترین بواری ئەخلاقییە بۆ پاراستنی ئاشتی لەناوچەکە. لەهەندێ بارودۆخەکاندا، ئامانجەکان وەرنەگیراون. لێرەوە بۆچوونەکانم ڕەنگدانەوەی دابونەریتەکەمن. چاکە و خراپەکانی بەرگریکردنی چەکداری زۆر بە چڕوپڕی لە کۆماری چیکۆسلۆڤاکیا لەنێوان هەردوو جەنگی جیهانییەوە گفتوگۆیان لەبارەیەوە کراوە. ئەوەبوو سەرۆك مەسارێك زۆر بە حەماسەتەوە ئەوەی ڕاگەیاند کەوا مانای مێژوو و دیموکراسییەتی چیکۆسلۆڤاکیا دەبێ لەنێو ژیانی عیسای مەسیحەوە بدۆزرێتەوە، نەوەك ژیانی قەیسەر. هەروەها کتێبێکیشی نووسیوە بەناوی : "جەنگ گەورەترینی خراپییەکان نییە. بەڵکو ژیان بەسەربردن بەناپاکی، بوونی بەندە، بە بەندەکردن، ئەمانە هەمووی شتگەلێکن زۆر لە جەنگ خراپترن". لەتەمەنی هەشتا ساڵیدا، بە ڕۆماننووس جۆن گالسوێرتی وت: " ئێستاکە پیر بوومە، ئەگەر یەکێك هێرشی بکردایە سەرم، بەم دەستە پیر و بێ هێزانەم گاشە بەردێکم هەڵدەگرت و بەسەریدا دەمکێشا." هەندێجار تاکە ڕێگای بەدەستهێنانی ئاشتی، شەڕکردنە لەپێناوی.

ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە وەرگرتنی بڕیارێك بۆ دەستپێکردنی بەکارهێنانی هێز پێویستی بە بیرکردنەوەیەکی قووڵ نییە. توندوتیژی دەبێتە هۆی زیان گەیاندن بەو کەسانەی کە بەکاری دێنن و هەروەها ئەو کەسانەش کە لەدژیانەوە بەکاردێت. هەندێجار کارەساتی لێدەکەوێتەوە کەچی ئەنجامەکەشی بەمجۆرە دیارنییە. هەروەك مارك توەین زۆر بە غەمبارییەوە دەڵێ نوێژی جەنگ *"War Prayer"*[٤] بەبیرمان دێنێتەوە کە دوعاکردن بۆ سەرکەوتن لەکاتی جەنگ مانای

داواکردنی هاتنی ترس و تۆقینەرە بۆسەر بێ گوناهەکانی لایەنی بەرامبەر. ئـەرکی سـەرکردایەتی بەجێنەهێشتنی گۆڕەپانی جەنگە و دانانی باشترین هەڵبژاردە لەگەڵ زەحمەتی ئەنجامـدانی و ترسـی ئەوەی کە هەڵە نەکات. لەماوەی ئەم چەند ساڵەی رابردوودا، ولایەتە یەکگرتووەکان لە ئەفغانستان و عێراق رووبەڕووی پرسیاری " جەنگی داد" بۆوە. منیش وەك وەزیـری دەرەوەی ولات لـە بـەلقان تووشی هەمان بەرەنگاربوونەوە بوومەوە. لەسەرەتای سالانی ١٩٩٠، دیکتاتۆری سربی، سـلۆبۆدان میلیسۆڤیج دەستپێشخەری سێ جەنگی سەرنەکەوتووی لەگەڵ سلۆڤینیا و کرواتیا و بۆسنیە کـرد. لەساڵی ١٩٩٩ تووڕەبوونی خۆی بـە نەتـەوەی ئـەلبانی، زۆرینـەی نێـو کۆسـۆڤۆ هەلڕشـت، کـە هەرێمەکە لە ولاتی سربیا. بۆماوەی ساڵێکی تەواو هەموو هەوڵێکم خستەگەڕ بۆ فەراهـەمکردنی دەسـتکەوتێکی دیبلۆماسـی کەتیایـدا رێـزی هــەردوولا بگیرێـت. لەکۆتاییـدا ئەلبانییـەکان پێشنیارەکەی ئێمەیان قەبووڵکرد، بـەلام میلۆسـۆڤیج رەتـی کـردەوە لـەبری ئەمـەوە هەلسـا بـە بەرەلاکردنی سوپاکەی بەنێو گیانی خەلکی سیڤیلی کۆسۆڤۆ. مەبەسـتی میلۆسـۆڤیج راگواسـتنی ئەلبانییەکان بوو لە کۆسۆڤۆ لەڕێگای کوشتنی سەرکردەکان و سووتاندنی لادێکان و بلاوکردنـەوەی تیرۆر لەناوچەکە. تاکە ئامانجی "چارەسەرکردنی" کێشەی کۆسۆڤۆیە بۆهەتاهەتایە.

هەتا ئەو کاتەی ئـەم هەرێمـە بەشـێك بـوو لـە ولاتـی سـربیا، تاوانـەکانی میلۆسـۆڤیج وەك دوژمنکـاری نێودەولـەتی حیسـاب نـەدەکرا. هـیچ ئەنـدامێکی NATO (پـەیمانی بـاکووری ئەتلەسی) رووبەڕووی هیچ هێرشێك نەببۆوە بۆیە هاوپەیمانانیش داوای هیچ مافێکی بـەرگریکردنی خودیان نەدەکرد. سربیا هەڕەشەی لەهیچ ولاتێکەوە نەکردووە بۆ ئەوەی داگیربیکـات، بۆیـە هـیچ پاساوێك نییە بۆئەوەی هێرش و زەربەیەکی بەرایی لێبدرێت. ئێمە ئەرکێکمان لەسەر شانە ئـەویش بەرگریکردن و پاراسـتنی کەسـانی کـەمتوانا و بـێ دەسـەلاتە. ئەنجوومـەنی ئاسـایش بڕیـارێکی پەسەندکرد بە کشانەوەی دەستبەجێی سوپای سربی، بەلام دیبلۆماتکاری رووسی لەنێو ئەنجوومەنی ئاسایش، کە لە مێژوودا پەیوەندییەکی سۆزداری باشی هەیە لەگەڵ سلۆڤییەکان، بەلێنیاندا مـافی ڤیتۆ لەدژی هەر بڕیارێکەوە بەکاربێنن کە دەبێتە هۆی وەستاندنی ئەم سوپایە.

ئەم رووداوە ئیدارەی کلینتۆن و ناتۆی لەگـەل هەلبـژاردنێکی زۆر زەحمـەت بەجێهێشـت. یـان ئەوەتا رێگا بە ڤیتۆیە پڕ لەهەڕەشەکەی رووسـیا بـدەین و بمانوەسـتێنێ لەهەلوێسـت وەرگـرتن، و یاخود هێز لەدەرەوەی وەرگرتنی رووخسەتی راشـکاوانەی ئەنجوومـەنی ئاسایشـەوە بـەکاربێنین بـۆ رزگارکردنی خەلکی کۆسۆڤۆ. منیش زۆر بەتوندی هەولم دەدا سەرکەوتوانە پشـت بـە هەلبـژاردنی دووەمەوە ببەسـتین. هۆکارەکانیشـم بەشـێکیان سـتراتیژین: ئـەورووپا هـەرگیز ئـەمن و ئاسـایش

بەخۆیەوە نابینیٚ هەتاوەکو بەلقان بەمجۆرە ناسەقامگیربیٚ، هەروەها بەلقانیش هەرگیز سـەقامگیری بەخۆیەوە نابینیٚ هەتاوەکو میلۆسۆڤیج لەسەر دەسەڵات بیٚ. هەرچۆنێك بیٚ هاندانە سـەرەکییەکەم ئەخلاقی پێوە دیاربوو: نامەویٚ خەڵکی بیٚ گوناە ببینم بەناهــەق بکــوژریٚ. بــوونی NATO لــە ئەوروپا یارمــەتیمان دەدا بــۆ نەهێشــتنی پاکتــاوی رەگــەزی لــەم کیشــوەرە، وە هیــوام وایــە بــە ئەنجامدانی ئــەم کــارە بتــوانین کــارە دژ بەمرۆڤایەتییــەکانی شــوێنەکانیتریش کۆتــایی پێبهێــنین. هەڵوێستمان نابیٚ لەسەر ئەمن و ئاسایشمان بناغە بگریٚ بەڵکو دەبــیٚ لەســەر راســتییەوە بناغــە بگرێت.

لەبەر نەبوونی ماندێتییەکی دیــاریکراوی UN بــۆ ئەنجامــدانی کــردەی ســەربازی، بۆیــە زۆر هەوڵماندا بۆ نیشاندانی عەدالەتی دۆزەکەمان. یەکەم: ئیدارەی کلینتــۆن ســەرجەم پاڵپشــتییەکانی NATO ی بەدەستهێنا. دووەم بەردەوام لە پەیوەندیدا بووم لەگەڵ سکرتێری گشتی UN کۆفی عەنان بەجۆرێك کە ئەو خۆیشی بەڕەسمی ئەوەی راگەیاند کە کردە ســەربازییەکانی ســڕبی جێگــای قەبووڵکردن نییە. سێیەم لەکاتی شــەڕەکە ئامانجــەکانی NATO کەوتنــە ژێــر چــاودێریکردنی شارەزایانی سەربازی ئەوانەی هەریەك لــەم ئامانجانــەیان لەگــەڵ پێوەرەکــانی پەیماننامــەی جنێــڤ بەراورد دەکرد. لەهەموو حاڵەتەکاندا بڕیاری دادگایی لەوکاتە دەردەچیٚ کە ئایا بــەهای ئامانجەکــە زیاترە لە مەترسییە شاراوەکانی سەر خەڵکی مەدەنی.

کاتیٚ جەنگ گەشەی سەند، ئێمــەش فشــارە ســەربازییەکانی خۆمــان لــە بــەلگراد زیــادکرد، لەکاتێکدا هێشتاکە راهێنان دەکەین بۆ کەمکردنەوەی ژمارەی قوربانیــان. ســیٚ ئامــانجی ســیڤیل (بالوێزی چینی، و شەمەندەفەری گەشــتیاران، و کــاروانی کۆچــبەران) بەهەڵــە دەکەونــە شــاڵاوی هێرشکردن. چاوەڕوان دەکریٚ ژمارەی قوربانیــان بــەهۆی بۆردوومانەکــە بگاتــە ٥٠٠ تــا ٢،٠٠٠ هاووڵاتی. سڕبییەکان، پێش ئەوەی ناچــاربکرێن لــە کــارە نامرۆڤانــەکانیان وەســتێنرێن، نزیکــەی ١٠،٠٠٠ ئەلبانیان لەکۆسۆڤۆ کوشت، هەروەها سەدان هەزار کەسیتریشان لەماڵ و حــاڵی خۆیــان دەربــەدەرکرد. لــەماوەی جەنگەکــە، ئێمــە بــەردەوام بــووین لەهەوڵــە دیپلۆماســییەکانماندا بــۆ بەرقەراربوونی ئاشتی و ئاسایش لەناوچەکەدا. لەکۆتاییدا ئەم هەوڵدانانە ســەرکەوتن. میلۆســۆڤیج ناچارکرا دەست لە کردەی سەربازی هەڵگرێت و ســوپاکەی لــە کۆســۆڤۆ بکشــێنێتەوە، رێگــا بــەم خێزانە دەرکراوانە بدریٚ بگەڕێنەوە ماڵەکانیان و هێــزی ئاشــتی پــارێز، کــە NATO پێشــڕەوی دەکرد، بێتە ناوچەکە، هەروەها UN یــش تێچــووی دووبــارە بنیاتنانــەوەی وڵاتەکــە لــە ئەســتۆ بگرێت.

تۆوەکانی ناکۆکی و دووبەرەکی، هەروەك لەشەڕەکانی پێشووتری دابەشبوونی یوگوسلافیا بڵاوبۆوە، لەنێو مێژووی ئاینی هەرێمەکە چێنران. بۆ پاساوهێنانەوە لە بارودۆخی سڕبیا، میلۆسۆڤیج پێی راگەیاندم کەوا خەڵکەکەی چەند سەدەیە بەرێبکات لە بەرگریکردنی "مەسیحییەکانی ئەوروپا". چیرۆکی نیشتمانی داستانی سڕبیا هەروەك لە جەنگی کۆسۆڤۆ ناوبانگی دەرکرد، شەڕی لەدژی عوسمانییە تورکەکان لە گۆڕەپانی باڵندەی رەش لەساڵی ١٣٨٩ هەڵگیرساند. بەگوێرەی ئەم ئەفسانەیە، پێغەمبەر ئیلیا لە رۆژە یەکلایکەرەوەکاندا خۆی بە ئەمیری سڕبی لازەر نیشانداوە. ئیلیا دوو هەڵبژاردنی پێشکەشکرد یان رازیبوونت بە سەرکەوتن لەجەنگەگە (هەروا مانەوەت وەك ئیمپراتۆری سەر زەمین)، یاخود شکست هێنانت (بەجۆرێك لە بەهەشت قەرەبوو دەکرێیتەوە). بەڵام ئەمیر سەرکەوتنی بەردەوامی بەهەشتی هەڵبژارد. ئەمەشیان بۆتە چیرۆکێکی سروش ئاسا، یەکێك دەتوانێ رۆڵێك لە دەرکردنی بڕیارە نەبەزەکانی سڕبیا بۆ بەرگەگرتنی نازییەکان لەجەنگی جیهانی دووەم بمێنێ[*]. کێشەکە لێرە ئەوەیە هەندێ سڕبی ئەم کۆنە قینەی تۆڵەسەندنەوەی شکستیان لەکۆسۆڤۆ هەر لەدڵدا ماوە ئەوە بۆ نزیکەی ٦٠٠ ساڵ دەچێ، کە لەلایەن هەستێکی توندوتیژی بیری ناسیۆنالیزمی و پەیوەندییە تایبەتییەکانیان لەگەڵ پەروەردگار هاندەدرێن.

کاتێ جەنگی کۆسۆڤۆ لەبەردەوامی خۆی دابوو، ڤالکاف هاڤێل بەمجۆرە ئەم جەنگەی شی دەکردەوە. ئەگەر یەکێك بڵێ هەموو جەنگێك ئەخلاقی خۆی پێوەدیارە، و یاخود بۆ هۆکارێکی ئەخلاقییە و ئەنجام دەدرێت، ئەم بۆچوونە بۆئەم جەنگە راستە و لەسەر ئەم جەنگە جێبەجێ دەبێت. کۆسۆڤۆ (بەپێچەوانەی کوەیت) هیچ بیرە نەوتێکی

(*) کاتێ سەرکردەکانی خەڵکی مەدەنی سڕبی هاریکارییان هەڵبژارد لەلایەن سوپاکەیانەوە لەسەر دەسەڵات لابران. لەپەخشی رادیۆییدا، بتریرك ئۆرسۆدۆکسی سڕبی بڕیاری بەرگەگرتنی بۆ خەڵکەکە روون دەکردەوە: " لەم رۆژانەی کە بەسەر نەتەوەکەمان رادەبورێن پرسی چارەنووس خۆی خۆی دەناسێنێ. لە بەرەبەیانی ئەم رۆژەدا وەڵامەکەی خۆی بەدەست گەیشت. ئێمە پادشایەتی ئاسمانمان هەڵبژارد—پادشایەتی راستی و داد و هێزی نیشتیمانی و ئازادی. ئەم بیرۆکە نەمرەیە لەنێو دڵی هەموو سڕبییەکەوە هەڵگیراوە، لەنێو هەموو مەزارەکانی کڵێسەکانمانەوە پارێزگاری لێدەکرێت و هەروەها لەسەر رووی ئاڵاکەمانەوە نووسراوەتەوە.". بۆ وەڵامدانەوەی ئەم هەڵبژاردنە ئازایە، نازییەکان وڵاتی سڕبیایان داگیرکرد—بەڵام لەلایەن پارتیزانە سڕبییەکانەوە رووبەڕووی شەڕێکی زۆر توند بوونەوە.

لێنییه بۆ ئەوەی چاوی ببڕێتێ، و هیچ ئەندامێکی نەتەوەکان لەنێو ئەم هاوپەیمانییه هیچ داوایەکی هەرێمەکانیان نییه، میلۆسۆڤیچ هەرشەی لە ئەمن و ئاسایشی هەرێمەکانی ئەم ئەندامانەی هاوپەیمانی ناکات. کەچی هێشتاکە هاوپەیمانەکان لە جەنگدانە. بە دوودڵییەوە شەڕەکە بۆ چارەنووسی ئەوانیترەوە دەکەن. شەڕدەکات لەبەرئەوەی هیچ کەسێکی پاك و دڵسۆز ناتوانێ دەستەوەستان بوەستێ و سەیری فەرمانەکانی حکوومەت بکات لە کوشتنی کەسانی بێگوناه... ئەم جەنگەش وا لە مافەکانی مرۆڤ دەکات لەسەرەوەی مافەکانی دەوڵەتەوە بێت.

زۆربەمان لەسەرئەوە رازین کەوا ئـەخلاق (رەوشـت)، هەرچـەندە زەحمەتـە بتـوانی پێناسـەی بکەیت، زۆر پێویستە بۆئەوەی ئێمە بتوانین لەگەڵ یـەکتریان بگـونجێنین. زۆر هەسـت بـە ئـارامی دەکەین کاتێ دەبینین ویژدان خۆی وەك راسپاردەیەکی سەرەتایی خزمـەت بـە هـەموو کردارەکـانی هەردوولا نەتەوەکان و تاکەکانەوە دەکات. بەڵام ئەی دەربارەی ئایین؟ پێتوایە ئایین تاکە بـەهێزترین کاریگەرە لەسەر نەخشـاندنی ویـژدانی مرۆڤـەکان، وە هـەروەها هێشـتاکە وەك سەرچـاوەی رق و ناکۆکی هەژمار دەکرێـت. هـەروەك گەواهیـدەری بارودۆخـەکانی بـەلْقان و شـوێنەکانیتر بـوون، پرسیارێك لێرە خۆی قوت دەکاتەوە، ئایا ئایین هێشتاکە شتێکە کە ئێمەی مرۆڤ پێویستە زیاترمان هەبێ تێبگەین؟

(٥)

عەقیدە و دیبلۆماسی

ئەم جیهانە دەبێتە باشترینی جیهانەکان ئەگەر ئایین بوونی نەبیَ!! ئەمەش هەروەك جۆن ئادەمس لەنامەیەکدا بۆ تۆماس جێفەرسۆنی نووسیبوو. ئەم دەربڕینە، لەلایەن بێ باوەڕەکانەوە بەباشی ناسراوە و بەجیاوازییەوە بەدیار دەکەوێ. ئەمەش هەموو نووسینەکەیە:

بیستەم جارە لەخوێندنەوەی کۆتاییم دەگەمە خاڵی لوتکە، " ئەم جیهانە دەبێتە باشترینی جیهانەکان ئەگەر ئایین بوونی نەبیَ!!" بەڵام لەم سەرسوڕمانەدا، تووشی دەمارگیری دەبم.... ئەم جیهانە بەبیَ بوونی ئایین دەبێتە دۆزەخ.

لەگۆرانییەکەی بەناوی imagine " بێنە بەرچاوت" جۆن لینۆن ناچارمان دەکات بەوەی خەو بە جیهانێکی دوور لە رێبازی ئایینییەکانەوە ببینین. لەبارەی زۆرێك لە بێ باوەڕەکان ئایین بەلایانەوە چارەسەری هیچ شتێ ناکات. بۆ چەندین سەدە دەچێ، خەڵك یەکتر بەناوی خوداوە بێزار دەکەن. خوێندنەوەکان وا ئاماژە دەکەن کە ئەو جەنگانەی تیایدا پێکهاتەی ئایینی لەخۆی دەگرێ زۆر درێژتر و وەحشیانەتر کۆتاییان دێت بەبەراورد لەگەڵ ناکۆکییەکانیتر. هەروەك نووسەری ستوونی لیبراڵی ئای. ئێف. ستۆون تێبینی ئەوەی کردووە، " لەماوەی رابردوودا ژمارەیەکی زۆر سەر بەناوی خوداوە بڕاون، ناوی خودا بە بەرائەتەوە تێکەڵ بە زۆرێك لە جەنگەکان کراوە. شەڕکردن لە وەرزش و تاڵانکردن هەرگیز خراپتر نییە لەو شەڕکردنەی لەبەرئەوەی لایەنی تیۆری عەقیدەی یەکێك لەگەڵ عەقیدەی ئەوەیتریان ناگونجیَ".

هەڵەی ئەمجۆرە لۆژیکەیە، هەرچەندە ئێمە دەزانین کەوا جیهان چۆن بەبۆنەی ئەم ململانێی ئایینییەوە تووشی سەرئێشە و شەڕ و شۆڕ هاتووە، کەچی ناشزانین ئایا ژیان بەسەربردن لە جیهانێکی بێ ئایین چۆن دەبێ. هەرچۆنێك بێ، بەڵگەی ئەوەمان لە لینین و ستالین و ماو زێدۆنگ دەست کەوتووە هەروەها خۆشم گفتوگۆی ئەوە دەکەم کە نازییەکان، ئەوانەی بانگی مەسیحییەتی بێ گیان دەکەن بەجۆرێك نکۆڵی و ناو زڕاندن لە رەگ و ریشەی جووەکان لەسەر

ئەم عەقیدەیە دەکەن. زۆر ئاسانە لۆمەی ئایین بکەیت—یاخود باشتر بڵێین، ئەوەی خەڵك بەناوی ئایینەوە ئەنجامی دەدەن—لەگەڵ بوونی هەموو کێشەکانمان بەڵام کارێکی زۆر سادەیە بەکردنی. ئایین خۆی لەخۆیدا هێزێکی زۆر بەتوانایە، بەڵام کاریگەرییەکەی بەتەواوەتی پشت بەوە دەبەستێ کەچۆن سروش بۆ خەڵکەکە دێنێ. ئەو بەرەنگاربوونەوەی کە تووشی سیاسەتدانەرەکانەوە دێت فریودانێکی شاراوەی یەکگرتنەوەی عەقیدەکەیە، لەکاتێکدا توانای ئەوەی تێدایە دەست بە دابەشبوون بکات. ئەمەش ئەوەمان لێ داوادەکات کە ئەو مەسەلە رۆحانییەی تێدا دەبینینەوە کە شایەنی دیراسەت کردنن. زۆرجاران زانای لاهوتی کاسۆلیکی بریان هەیهەر بەمجۆرە تێبنی دەکات " گریمانەیەك هەیە کەوا پێویست ناکات تۆ لە ئایین تێبگەیت تا لەرێگای ئەوەوە لەم دونیایە فراوانە تێبگەیت. تۆ لەسەرتە لە بوارەکانی سیاسەت و ئابووری و یاسا و ستراتیژییەتەوە تێبگەیت، بەڵام لەسەرت پێویست نییە لە ئایینەوە تێبگەی. ئەگەر تۆ سەیری کتێبە ستانداردەکانی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانەوە بکەیت یاخود سەیری ئەو رێگایە بکەی کە ئێمە وەزارەتی دەرەوەی خۆمان پێ رێکخستووە و پەیرەوی دەکەین، لەهیچ شوێنێك مامەڵە لەگەڵ تێگەیشتنێکی پێشکەوتوانەی ئایین وەك هێزێکی گشتی لە جیهان ناکەین".

بۆ پێشبینی کردنی رووداوەکان لەبری وەڵامدانەوەیان، دیپلۆماتە ئەمەریکییەکان پێویستیان بەوەرگرتنی ئامۆژگارییەکانی هەیهەرە، هەروەها بیرکردنەوەی زیاتر لەبارەی رۆڵی ئایین لە سیاسەتی دەرەوە و ئەزموونەکان. پێویستە گەشە بەو توانایە بدەن بۆ ناسینەوەی ئەوەی کە ئایا لەکوێ و چۆن باوەڕە ئایینییەکان لە ناکۆکییەکان بەشداریی دەکەن، وەکەی رێبازە ئایینییەکان بۆ کەمکردنەوەی ناکۆکییە ئایینییەکانەوە بەکاردێت. هەروەها لەسەریان پێویستە بە دووبارە ئاڕاستەکردنەوەی دەزگاکانی سیاسەتی دەرەوەی ولایەتە یەکگرتووەکان بۆ وەرگرتنی تەواوی حیساباتەکانی هێزی گەورەی ئایین بۆ کاریگەری ئەوەی کە چۆن خەڵك بیردەکەنەوە و هەست دەکەن و مامەڵە دەکەن. هێماکانی ئەمجۆرە کاریگەرییە هەموو لەدەوروبەرماندانە لە چوارچێوەی ژیانی خەڵکەکە بەڵام بە عەقیدەی جیاوازەوە. هەربۆیەش بۆ روونکرنەوەی زیاتری باسەکەم، سێ بەسەرهات دەخەمەڕوو.

لەساڵی ١٩٨١، سەردانی وڵاتی پۆڵەندام کرد، ئەم کاتە ساڵی دووەمی ئەو راپەڕینە بوو کە لەلایەن بزووتنەوەی هاوکاری لەدژی حکوومەتی کۆمۆنیستییەوە ئەنجامیان دابوو. بۆماوەیەکی زۆر دیراسەم لەبارەی ئەورووپای ناوەڕاست و رۆژهەڵات کرد، چەند دەیە ساڵێك

بوو، بەڵام هەندێ گۆڕانی کەم روویان دابوو. ئێستاکە تـەواوی ئـەم هەرێمـە لەخـەوێکی زۆر قووڵەوە هۆشیاربوونەتەوە. گەورەترین بەش ئەوەبوو کەوا پاپا یۆحنا پۆڵسی دووەم بۆ یەکەمجار گەڕایەوە وڵاتی پۆڵەندا--خاکی دایکی. لەپێشدا کارۆل وتیلا، مامۆستا و قەشـە و کـاهینی کراکۆف، پاپا نموونەی ئەوەی دەهێنایەوە کە ئـایین چ رۆڵێکـی گرنگـی لەمێـژووی پۆڵەنـدا بینیوە. لەکاتێکدا سەرکردە کۆمۆنیستەکان لە وارشۆ ئەوەیان دەخوێندنەوە کە پۆڵس ئەنجامی دەدان، قەشەی کڵێسەکانی هەموو کونجێکی ئەم وڵاتە قسەیان لەبارەی ئەوە دەکـرد کـە پاپـا باوەڕی پێ هەبوو. حکوومەت، زۆر لە هاتنی پاپا دەترسا، بۆیە یادداشتێکی بۆ مامۆستایانی قوتابخانەکان نارد تیایدا ئاماژەی بەوە کردبوو کەوا پاپا یۆحنا پۆڵس وەك " دوژمنـی ئێمـە" ناساندووە، هەروەها هۆشداریدا بە " کارامەیی نائاسایەکان و هەستە گاڵتەجارییەکانیـەوە". دەسەڵات هەڵەیەکی تەکتیکی کرد ئەویش بە رێگادانی بەرپرسانی کڵێساکان بە رێکخسـتنی ئەم سەردانەی پاپا، هەروەها پێدانی هەلێك بۆ دانانی خشتەی زنجیرەیەك پەیوەندی راستەوخۆ لەنێوان "پاپای خەڵکەکە" و "خەڵکی پاپاکە".

یـەکێك لەناونیشـانەکانی قەشـەی رۆمـانی 'بۆنتیفیکـۆس ماکسـیمۆس'ە، یـاخود دروستکەری گەورەترین پرد. پاپا یۆحنا پۆڵسی دووەم لە وڵاتی پۆڵەنـدا یارمـەتی بنیاتنـانی پردێکی دا کە لەکۆتاییدا بووە هۆی چارەسەرکردنی پەیوەندییەکانی نێوان ئەورووپای رۆژئاوا و ئەورووپای رۆژهەڵات. لەبڕی بەکارهێنانی بەرد، وشەی هەڵبژێردراویان بۆ نیشـاندانی بـەتاڵی نـاوەڕۆکی سیسـتەمی شـیوعیەت بـەکاردەهێنا، ئەگـەر خـەڵك هەڵسـن بـە راپەڕانـدنی لێپرسراوییەتەکەیان بۆ بەردەوامی ژیان بەگوێرەی رێبازە ئەخلاقییەکان، پێویستە لەسـەرەتادا مافی ئەنجامدانی ئەم کارەیان هەبێ. تاوانەکانی خۆی بە راشکاوانە باس بکات بـەوەی کـەوا رژێمی تاکڕەوی نـاتوانێ بـەردەوام بـێ ئەگـەر پۆڵەندییـەکان ئـەم ئازایەتییـەیان هـەبێ بـە رەتکردنـەوەی بیرکردنـەوەکانیان. لەسـەرووی هەمووشـیانەوە، نـەوەکانی نیشـتیمانی خـۆی ناچارکرد بەوەی کە هەست بە ترس نەکەن—داوایەکی سادەیە بەڵام کاریگەرییەکی گەورەیە. لەسەرەتادا، بەڵام دواتر بووە هـۆی کۆکردنـەوەی هێـز، گـوێگرانی پاپـا هێزیـان لەیـەکترەوە وەردەگرت. چیتر بۆ گرووپی بچـووکتر جیانابنـەوە، دەستبەسـەرداگرتنی کۆمۆنیسـتەکان بـە بیرۆکە ترسناك و دوورەپەرێزەکانەوە رووبەڕووی هاوواتەکەی خۆیەوە بۆوە. گوێگرەکـان لـەنێو ئەم ئاپۆڕایە وەستاون و جارێکیتریش یەك لەدوای یەك شانازی بەو ئەدگارانە دەکەن کە ئەوانی کردۆتـە پۆڵەنـدی—باوەڕهێنانیـان بـە پـەروەردگار و خۆشـحاڵی ئامادەبوونیـان بـۆ

رووبەڕووبوونەوەی هەموو مەترسییەك ئەمەش لەپێناو ئازادییە. سەردانەكانی پاپا بوونە هۆی پڕشنگكردنی شۆڕشی گیان، دواجار پۆڵەندای ئازادكرد، دیواری گەورەی بەرلینی رووخاند و یەكگرتنەوەی ئەوروپا و گۆڕانی رووخساری جیهانی.

پاپا یارمەتی خەڵكی پۆڵەندایدا بە زاڵبوونیان بەسەر ترس و نیگەرانییەكانیاندا .بۆب سیپڵ، كە بەیەكەوە لە وەزارەتی دەرەوە خزمەتمان دەكرد هەروەها وەك یەكەم بالیۆزی ئەمەریكا لە ئازادی ئایینی نێودەوڵەتییەوە كاری دەكرد، دووەم بەسەرهات دەگێڕێتەوە، ئەمەیان دەربارەی زاڵبوونە بەسەر رق. ئەم بەسەرهاتە پەیوەندی بە ماری هەیە، ئافرەتێكی گەنجی لوبنانی، چاوی بەسەرۆكی روانینی جیهانی (World Vision)، و دەستەی گەشەسەندن و حەوانەوەی مەسیحی كەوت. لە ساڵانی ١٩٨٠ی سەدەی رابردوو، لوبنان بووە شانۆی دیمەنی تێكدراو و شەڕی ناوخۆی تایفە جیاوازەكانەوە. ماری لە لادێیەك دەژیا كە زۆربەی دانیشتوانەكەی مەسیحی بوون، كاتێ میلیشیا ئیسلامییەكان ئەم لادێیەیان داگیركرد، هەموو دانیشتوانەكە هەڵاتن. ماری لەكاتی هەڵاتنیدا بەسەر دارێكەوە هەڵخلیسكا بەسەر دەم كەوت. ئەوكاتەی هەڵسایەوە، كوڕە لاوێك كە تەمەنی لە بیست ساڵ تێپەڕی نەدەكرد تفەنگێكی لەسەر سەری دانا و داوای لێكرد، " رەتی مەسیحی بوونت دەكەی یان بتكوژم". ماری هیچ جوولەی نەكرد و وەڵامی داواكەی نەداوە. وتی: "من بە مەسیحی لەدایك بوومە و بەمەسیحیش دەمرم". لەم كاتە دەمانچەكە تەقەی لێوەهات و گولەیەك لە لوولەكەیەوە دەرچوو بە مل و بڕبڕەی پشتی ماری كەوت. زۆر بەبێ بەزەییانە، چەكدارەكە بە حەربەی سەر تفەنگەكەی خاچێكی لەسەر سنگی ماری حەفركرد و بۆ مردن بەجێیهێشت.

لەڕۆژی دواتر، میلیشیاكان گەڕانەوە و خۆیان بۆ داگیركردنی لادێیەكە ئامادەكرد. ئەوكاتەی میلیشیاكان لاشەی مردووەكانیان دەگواستەوە، هەندێكیان تووشی ماری بوون لەسەر ئەرزەكە كەوتووە هێشتاكە لەژیاندا مابوو بەڵام نەیدەتوانی لەجێی خۆی بجولێت چونكە تووشی شەلەلی جەستەیی ببوو. لەجیاتی ئەوەی لەباری ببەن و بیكوژن، بەسەرسوڕمانییەوە میلیشیاكان بەسەر نەقالەیەكی دار و پارچەیەك قوماشەوە گواستیانەوە بۆ نەخۆشخانە. سیپڵ بەردەوام دەبێ لەگێڕانەوە:

من خۆم لەبەرامبەر ماری ەوە دانیشتبووم و قسەم لەگەڵی دەكرد، پێموت: "ماری بەڕاستی ئەمە هیچ مانایەك نادات. ئەم چەكدارانە هەوڵی كوشتنی تۆیان دا كەچی بۆچی بۆ رۆژی دواتر تۆیان گەیاندە نەخۆشخانە؟"

ماری وتی، "دەزانی هەندێجار کەسانی خراپ کاری باش دەکەن".

منیش وتم: "ماری هەستت چۆنە بەرامبەر ئەو کەسەی کە تەقەی بەرامبەرتەوە کردووی؟ تۆ وەك ئافرەتێکی عەرەبی لە خاکێکدای کە لەیەك کاتدا دووجار داگیرکراوە، ئیسرائیلییەکان لەلای باشوورەوە، سوورییەکانیش لەهەموو شوێنێکی ئەم خاکە. تۆش لەسەر کورسییەوە ژیان بەسەر دەبەی و جەستەکەت بۆتە بارمتەی ئەم کورسییە، ئەم ماوەی ژیانت کە ماوە دەبێ گوێڕایەلی فەرمانەکانی بیت. ها هەستت بەرامبەر ئەم کوڕە چۆنە کە تەقەکەی لێکردووی نەگۆڕاوە؟"

وتی: " لێی خۆش بووم" .

" ماری چۆن لەم جیهانە پڕ لە زوڵمە لەکەسێکی ئاوا خۆش دەبی؟"

"باشە، دەزانی بۆچی لێ خۆشبوومە؟ چونکە پەروەردگار لەمن خۆشبووە. ئەمەش وەڵامێکی سادەی پرسیارەکەتە" .

لەڕوانگەی (سیپلێ)ەوە، لەم بەسەرهاتە دوو وانە هەیە دەبێ لێیەوە فێرببین. یەکەم: هێشتا هەندێ خەڵك هەنە ئامادەن بمرن و بکوژرێن لەپێناو عەقیدەکەیان. بەڵام بە بۆچوونی من ئەم بیرکردنەوەیە راستبوو بەڵام بۆ هەزاران ساڵ پێش ئێستا نەك بۆ جیهانی ئیمڕۆکە. وانەی دووەم ئایین بەباشترین شێوە فێری لێبوردن و ئاشتەواییت دەکات، نەك هەر تەنها لەو کردارە ئاسانانەوە بەڵکو لەهەموو کردارە زەحمەتەکانیشەوە (دەمەوێ ئەوەش زیاد بکەم، ماری کەسێکە خاوەنی گەورەترین گیانی لێبوردەیە بەبەراورد لەگەڵ ئەوانیتر، بە منیشەوە).

بەسەرهاتی سێیەم تایبەتە بە منداڵێکی خاوەن دوو چاوی غەمبار کە لە نیوڕۆیەکی گەرمی دیسەمبەری ساڵی ١٩٩٧ بینیومە کە لەیەکەم سەردانم بۆ کیشوەری ئەفریقیا بوو وەك وەزیری دەرەوەی ولایەتە یەکگرتوەکان. منداڵەکە پێدەچوو تەمەنی لە دەوری پێنج ساڵان بێ، بە دەنگێکی پڕ لەسۆزەوە دەئاخافت. پێی وتم دوو هەفتە پێش ئێستا ئەو لادێیەی خێزانەکەی تیا دەژیا کەوتە بەر هێرشکردن. لەکاتی هێرشکردنەکە دایکم منی فڕێدایە سەر ئەرزەکە و خۆی کردە زرێ (درع) بەسەر گیانی منەوە. دیاربوو کاتێ بارودۆخەکە هێمن بۆوە دایکم بەسەر منەوە گیانی لەدەستدابوو. لاشەی ئافرەتانیتر بەدەورمانەوە کەڵەکەی کردبوو هەموویان لەگیان دەرچووبوون، ژمارەیان گەلێك زۆربوو خوێن جۆگەڵەی بەستبوو. دواتر منداڵەکە گوێی لەدەنگی منداڵێکی ساوا دەبێ لەنێو لاشەی مردووەکان دەگریێ، کاتێ سەیری کرد بینی خوشکە بچووکەکەیەتی. هەڵسا منداڵ بچووکەکەی لە ئامێزی خۆی توند

گرت و ڕۆیشت. بۆ چەندین کاتژمێر ڕێی کرد بەسەر گرد و گاشەبەردەوە سەردەکەوت لەملاشەوە منداڵەکە هەر هاواری دەکرد و دەگریا. لەکۆتاییدا گەیشتنە شوێنێك کە منداڵەکە بە ئەزموونی خۆی کە دەبێ ئەمە شوێنێکی ئەمین و هێمن بێت دەتوانن تیایدا بپارێزرێن.

ئەم شوێنە ناوی گولو بوو، شارۆچکەیەك بوو لەبەشێکی دووری ئۆغەندای باکوور. کۆمەڵەی ڕوانینی جیهانی (World Vision) ئەم کەمپە بەڕێوەی دەبەن و نەخۆشخانەیان لێ کردووە—پەناگەیەکە بۆ لادێیە ناوخۆیەکان، ئەوانەی لەلایەن گرووپە میلیشای نایاسایەکانەوە هەڕەشەیان لێدەکرێت و شاربەدەر دەکرێن. دە ساڵ پێش ئێستا نزیکەی ٨،٠٠٠ منداڵ لەم ناوەیە فڕێنران واپێدەچێ زۆربەیان مردبن. ئەو کوڕانەی لەژیان ماون و هەڵنەهاتوون وایان لێدەکەن بێنە ڕیزی یاخیبووەکان خزمەت بکەن، هەروەها کچەکانیش وەك خزمەتکار بەکاریان دێنن یان دەیانکەنە "خێزانی" خۆیان.

لێپرسراوانی کەمپەکە گلەیی لە سەرکردە یاخیبووەکانەوە دەکەن بەوەی کە ئایینیان لەگەڵ هەندێ شتی سەیر تێکەڵکردووە. تراژیدیاکە خۆی لەساڵی ١٩٨٦ ەوە دەستی پێکرد کاتێ گۆڕانکاری لەحکوومەت هەڕەشەی لە خێڵی باڵادەستی ناوچەکە کرد کە، ئەکولو بوو. ترس خۆی هاندەرێکی بەهێزە، ئەکولو لە سزای ئەم هەڵانە دەترسا کاتێ لەسەر دەسەڵات بوون و ئەنجامیان داوە. ڕزگارکەرێکی بەتوانا گەیشتە ناوچەکە کە تەمەنی لەدەروی سی ساڵی دەبوو، ناوی ئەلیس ئوما، بوو. دەیووت من توانام هەیە پەیوەندی لەگەڵ گیانەکان (ڕۆح) بکەم—کارێکی دەگمەنە بەڵام پێش ناچی هیچ زانیارییەکی ئاوای لا دەست کەوێ. ئەلیس بە هاوڕێکانی وت: لەلایەن ئەفسەری خوالێخۆشبووی سوپای ئیتاڵییەوە ڕاسپێردراوم بە ڕێکخستنی سوپایەکی بەهێز بەمەبستی وەرگرتنەوەی پایتەختی ئۆغەندا، کامپالا. کاتێ سەرکەوتنەکە بەدەست هات، گیانەکان فەرمانیاندا بەوەی ئەکولو دەبێ خۆیان پاك بکەنەوە لەڕێگای گەڕان بەدوای لێخۆشبوون. هەڵمەتی پیرۆزی ئۆما دەستی پێکرد بەڵام نەبوونی کاریگەری سوپا بۆ گونجاندنی سروشە هێزە لەڕادەبەدەرەکەی. دوای چەند سەرکەوتنێکی سەرەتایی، بزووتنەوەیەکە—کە بە دار و بەرد و هەندێ شتومەکی سیحرییەوە چەکدارکرابوون، تێکشکا و لەناوچوو. ئوما، کەچیتر بیری لە ئەفسەرە ئیتاڵییەکە نەکردەوە، خۆی وەك پەناهەندەیەك لە سنووری کینیا بینییەوە.

لەوەبوو کۆتایی هاتبوایە گەر جۆزیف کۆنی، برازای ئوما، بڕیاری ئەوەی نەدابایە بە بەرزکردنەوەی دۆزی ئەم جەنگە پیرۆزە. گرووپە بچووکە یاخیبووەکان یەکیانگرتەوە و ناوینان

سوپای بەرگریکاری خودا (س.پ.خ). لە ساڵی ١٩٨٧ ەوە س.پ.خ چەند هێرشـێکی بۆسـەر دانیشتوانی لادێیەکانی ئەم ناوچەیە ئەنجامدا، هەروەها ئامانجیشیان حکوومەتەکانی ناوخۆیی و کۆمەڵە خێرخوازییەکان بوو. چونکە کۆنی بەزەحمەت دەیتوانی هەرزەکارێك کۆنترۆڵ بکات و وای لێبکات خزمەت لە ریـزی سـوپاکە بکـات، ناچـار هەڵدەسـتان منـداڵیان دەفرانـد وەك ڕێگایەك بۆ زیادکردنی ژمارەی سوپاکەیان. هەرکەسێکیان گرتبایە دوو هەڵبژاردنی دەدایێ یا ئەوەتا دێت ئامادەیی خۆی دەردەبڕێت و گوێڕایەلیان دەبێـت و لەگـەڵ ئـەوان کاردەکـات یـا ئەوەتا ڕووبەڕووی کوشتن دەبێتەوە، هەروەها گوێڕایەلییەکەش ئەوەیە دەبێ ئەوەی ڕووبـەڕووی ئەم سوپایەیان بۆیە بیکوژن تەنانەت مەگەر ئەندامەکانی خۆشـیانەوە بـێ. دیسـیپلینی ئـەم سوپایە بەهۆی لێدان و قامچی و بڕینەوەی ئەندامانی جەستە بەڕێوەدەچـوو، هـەروەها پشـت دەبەسترا بە خوێندنەوەی دوارۆژی سەرکردەکان لە پەیمانی کۆن (تەورات). ئامـانجی سـەرەکی س.پ.خ ڕووخانـدنی دەسـەڵاتی حکوومـەتی ئۆغەنـدی و هـەروەها جێگرتنـەوەی لەلایـەن دەسەڵاتێك کە بناغەی لەسەر دە وەسیەتەکە وەستا بـێ‌ـــیـاخود دە کـۆ یـەك. یازدەمیـان لەلایەن (کۆنی)ەوە زیاد کرا کە ئەویش سنووردانان بوو بۆ بزووتنەوە نەیارەکانە، ئەویش " تۆ بۆت نییە سواری پایسکل بیت".

ئەم سوپایە بەهۆی بەرهەمهێنانی ترسەوە توانی بەردەوامی بداتە خۆی هەروەها بۆماوەی بیست ساڵ توانی ترس و تـۆقین لـەنێو دڵـی خـەڵك بچـێنێ. حکوومـەتی ئۆغەنـدی تـوانی ئاڕاسـتەی خـۆی لـەنێوان هەوڵـەکانی بـۆ بەرقـەراربوونی ئاشـتی لەگـەڵ ئـەم سـوپایە و لەلایەکیتریشەوە هەوڵەکانی بۆ لەناوبردنیان بگۆڕی، بەڵام لێپرسراوەکان نەقسـیان هـەبوو لـە سەرچاوەکانی پاراستنی ئەو خەڵکەی کە لەو ناوچانەی کەوتوونەتە ژێر دەسەڵاتی یاخیبووەکان دەژیـان. ئـەم ئەرکـەش بـۆ کۆمەڵـەی ڕوانینـی جیهـانی (World Vision) و گرووپـە هاوشێوەکانیتر بەجێماوە ئەوانەی کە سەرچـاوە و کۆمەکـەکانیان سـنووردارە، هـەروەك خـۆم لەماوەی گەشتەکەمدا بۆ کەمپی گولو بینیمن. دەورووبەرەکەش ئەم وێنانەی بەبیردەهێنامەوە کە لە جەنگی کریمین بینیبـووم. نەخۆشـخانەی کەمپەکـە بـۆنی دیتـۆڵ و پاشمـاوەی مرۆڤـی لێدەهات، دڵۆپ دڵۆپ دەتکایـەوە، مێشـوولەش ئـەم نـاوەی داپۆشـیبوو. سـەدان نـەخۆش لەهۆڵەکە پاڵ کەوتبوون زۆربەیان منداڵ بوون، هەندێکیان بە پارچـە قوماشـێك نێوچـاوانیان داپۆشرابوو، هەندێکتر بە لەفاف بڕینیان بۆ بەسترابوو، ئاوای تێـدابوو ئەنـدامێکی جەسـتەی پەڕیبوو. چاوم بە گرووپێکی کچی هەرزەکار کەوت بەیەکەوە لەسەر دۆشەکەکان دانیشتبوون و

قژی یەکتریان شانە دەکرد و دەهۆنیەوە. واپێدەچوون قوتابی قۆناغی ناوەندی بوون، کەچی هەندێکیان دایك بوون، باوکی منداڵەکانیان لەلایەن س.پ.خ ناچارکرابوون لەگەڵیان کاربکەن. یەکێکیان کۆڵی دڵی خۆی هەڵڕشت و وتی، تەنانەت ئەگەر تۆ منداڵ بیت تیشێرتێکی میکی ماوست لەبەردابوایە، ئەوان ئامادەبوون تۆیان بدابا بەشوو بە پیاوێك کە تەمەنی وەك تەمەنی باوکم بایە".

کاتێ ویستم ئەم شوێنە جێبێڵم، کوڕە گەنجێك هەڵسایەوە مەلۆتکەیەکی لەباوەش گرتبوو. "ئەم کچەیە، منداڵێکی تازە پێگەیشتوو بۆئێمەی هێنا، پێدەچێ خوشکی بێ.. ناویشی چاریتی یە". کاتێ سەرپۆشی هەتیوە بچووکەکەم هەڵدایەوە، پێیانوتم، ئەم کچە بەناوی یەکێك لە قوربانیانی ئەم هێرشانە ناونراوە. زۆرانێك لەمجۆرە قوربانیانە هەیە. ئێرە شوێنێکە بە ئازار و ئەشکەنجەوە پڕکراوتەوە بەڵام ساتێ خۆشیشی تێدایە. نەخۆشەکان پێدەکەنن و گۆرانی دەڵێن و یاری بەیەکەوە دەکەن لەهەمان کاتیشدا چاودێری یەکتریش دەکەن. ئەو پزیشکە ئیتاڵییەی کە سەرپەرشتی ئەم نەخۆشخانەی گولو دەکرد بۆ ماوەی بیست ساڵ دەبوو لەم شوێنە کاریدەکرد. چ جیاوازییەکی زۆر هەیە لەنێوان ئەو عەقیدەیەی کە لەلایەن خۆشەویستی و یارمەتیدانی ئەم نەخۆشانەوە بەدیدەکرێت هەروەها لەگەڵ ئەو عەقیدەیەی کە لەلایەن س.پ.خ پەیڕەو دەکرێت(*).

یەکێك لەم وانانەی لەم بەسەرهات و چیرۆکانەوە لەبەرچاوە و زیاتر لە باوەڕە ئایینییەکەوە بەدی دەکرێت ئەوەیە کە ئێمە پەیوەندی خزمایەتی لەگەڵ یەکتردا دەبەستین و پارێزگاری لێدەکەین.

لەگەڵ ئەوەی ماوەی نێوانمان زۆر دووره بەڵام هەموو لە یەك وێنەی خوداییەوە دروست بووینە. ئەمەش وامان لێدەکات لێپرسراویەتی دراوسێکان هەڵبگرین. ئەم ڕێسایانەش دەبێتە هۆی بەخشینی بنەمایەکی پتەوی ئایینەکە هەروەها بناغەیەکی بەڕێز بۆ ڕێکخستنی ئەگەرەکانی کۆمەڵگای عیلمانی. ئەوەی ئەم مەسەلانە ئاڵۆزدەکات ئەوەیە کە ئایین بەجۆرێك تەفسیردەکرێت کەدەبێتە هۆی بەلاوەنانی ژمارەیەکی زۆری خەڵکەکە لە

(*) لە ئۆکتۆبەری ساڵی ٢٠٠٥ دادگای دادی نێودەوڵەتی کە تایبەتە بە تاوانبارانی جەنگ فەرمانی دەستگیرکردنی جۆزیف کۆنی و چوار لە سەرکردەکانی س.پ.خ دەرکرد بە تۆمەتی ئەنجامدانی تاوان لەدژی مرۆڤایەتی. دادگا هیچ توانایەکی سەربەخۆی نەبوو بۆ ناچارکردن و چەسپاندنی ئەم فەرمانانە.

بانگەشەکردنی خزمایەتی. ئەوانەی کە بەڕاستی بە عەقیدەی ئایینەوە پڕبوونە--- وەك پاپا یۆحەنا پۆڵسی دووەم و ماری بۆب سیپڵ ، هەروەها فیداکارانی گولو—لەوەیە جەخت بکەن لەسەر ئەوەی " ئێمە هەموومان منداڵی پەروەردگارین"، بەڵام کەسانیتر هەنە بەدوای ئەم باوەڕە کەوتوونە بۆ کۆتاییەکی وتوێژخوازتر ئەویش بەوەی کە " من لەسەر راستم ، تۆ هەڵەی، بڕۆ بۆ دۆزەخ".

کاتێ لەیەکێك لەو نەدوەیەکان لەگەڵ نووسەر و بیرمەندی جوولەکە ئیلی ویزڵ، رزگارکەری هۆلۆکۆست بەدیارکەوتم، ئەوەی بەبیرهاتەوە کە چۆن گرووپێکی توێژەران پرسیاریان لێکراوە لەبارەی ناونانی غەمبارترین کارەکتەری نێو کتێبی پیرۆز. هەندێك ئەڵێن پێغەمبەر ئەیوبە لەبەر بەرگەگرتنی زۆری میحنەتەکانی. هەندێکیتر دەڵێن پێغەمبەر موسایە لەبەرئەوەی بێبەشکرا لە چوونە ژوورەوەی بۆسەر زەوی بەڵێندراو (**الارض الموعودة**)، هەندێکیتر دەڵێن پاکیزە مەریەمە لەبەرئەوەی شاهێدی مردنی کوڕە تاقانەکەی بووە. بەڵام باشترین وەڵام، کە ئیلی ویزڵ پێشنیازی بۆکردووە، لەوەیە خودای گەورە غەمبارترین کارەکتەری نێو کتێبی پیرۆزبێت ئەمەش لەبەرئەوەیە مرۆڤەکان هەرچی کوشتن و بڕین و تاڵانکردن و شەڕکردنە بەناوی ئەوەوە دەکەن.

هەر لەبەرئەم هۆیەوەیە زۆربەی پەیڕەکەرانی سیاسەتی دەرەوە—بەمنیشەوە—بەدوای ئەم رێگەچارەیە دادەگەڕێن بۆ جیاکردنەوەی ئایین لە سیاسەتی گشتییەوە، بۆ رزگارکردنی لۆژیك لەو باوەڕانەی کە سنووری لۆژیك دەبەزێنن. کارێکی زەحمەتە بەوەی پارچە زەوییەك لەنێوان دوو گرووپدا دابەش بکەیت لەسەر ئەساسی یاسایی و یەکسانی ئابوورییەوە، بەڵام زۆر زەحمەتترە ئەگەر یەکێکیان یان هەردوو داخوازییەکە بەوەی کە زەوییەکە لەلایەن خوداوە پێیان ببەخشرابوایە. بەڵام هاندانە ئایینییەکان وابەئاسانی ون نابن چونکە باسنەکراون، تەنها بۆساتێك دووبارە سەرهەڵدەدەنەوە. هەروەك رەنگدانەوەی ئەزموونمان لە وڵاتی ئێران، ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەمیشە بەتەواوەتی لەم باسەوە تێنەگەیشتووە. بۆ پێشڕەویکردنی جیهان، پێویستە لەسەر دانەرانی سیاسەتی ئەمەریکا تادەتوانن لە ئایین فێربن، دواتر زانیارییەکان لەگەڵ ستراتیژییەکەیان یەکدەگرێتەوە. برایان هەیهەر ئەم بەرەنگاربوونەوەیە لەگەڵ نەشتەرگەری مێشکی بەراوردکردووە—ئەرکێکی زۆر پێویستە، بەڵام چارەنووسسازە ئەگەر بەباشی ئەنجام نەدرێت.

لەهەموو ناکۆکییەکان، ئاشتبوونەوە کارێکی ئاسایی دەبێ گەر نەیارەکان دەست لەم کارە نامرۆڤانە هەڵبگرن. بۆیەش ئەمە تەکنیکێکی نوێی دانوساندنە بەداواکردنی هەر لایەنێك بۆئەوەی خۆی لەشوێنی ئەویتر دابنێ. زۆرجاران حاڵەتەکە بەم شێوەیە زەحمەت نییە کەوا دەردەکەوێت. لەڕاستیدا نەیارەکان لەسەر هەمان خەلات و مەسەلەوە شەڕدەکەن دەتوانن ئەزیەتی هاوبەش بەدەست بێنن. بۆماوەی چەندین سەدەیە، پرۆتستانت و کاسۆلیکییەکان ململانێ لەسەر سەرکەوتنی ڕێبازە ئایینییەکەی خۆیان لە ئەوروپا دەکەن. ئەمەش خاڵێکی پێکچوونە لەنێوانیاندا، دەیانەوێ هەر یەك لەلای خۆی ببێتە ژمارە یەك. بۆماوەیەکی دوورودرێژ موسڵمان و مەسیحی و جوولەکەکان ململانێ لەسەر بەدەستهێنانی شاری قودس دەکەن، ئەمەش خۆی لەخۆیدا خاڵێکی پێکچوونی نێوانیانە—دەیانەوێ هەمان شوێن داگیربکەن. لەبەشەکانی ئاسیا و ئەوروپا موسڵمان و مەسیحییەکان لەپێناو ئایینەکەیان شەڕ لەگەڵ یەکتردەکەن، بەڵام ئازادی تەواویان هەیە بۆ پەرستن و بەشداریکردن لە مەڕاسیمە ئایینی و نەریتە پیرۆزەکانیان بەبێ هەستکردن بە ترس. کاتێ خەڵکانێك بەدوای هەمان ئامانجدا دەکەوێ، هەر لایەنێك پێویستە لەوە تێبگات کەچی هانی لایەنەکەیتردەدات. بۆ چارەسەرکردنی جیاوازییەکانیان، تەنها پێویستیان بە هاوکێشەیەك هەیە بۆ دابەشکردنی ئەوەی کە دەیانەوێ—ئەرکێکی زەحمەتە، بەڵام دەتوانرێ بەشێوەیەکی عەقڵانییەوە مامەڵە لەگەڵ مەسەلەکە بکرێ.

نەك هەموو ناکۆکییەك ڕێگا بەخۆی دەدا ئەمجۆرە دانوسانانە وەرگرێت. لە جەنگی جیهانی دووەم، مەحمور و هاوپەیمانان لەسەر بۆچوونێکی جیاوازی داهاتوو کردیانە شەڕ. ئیمرۆکە ناتوانی بەهۆی کەرەستەکانی ترساندن و تۆقین خۆت لەگەڵ ئارەزووکانی شەڕکردنی تۆڵەسەندنەوەی گرووپی تیرۆرستی ئەلقاعیدە بگونجێنی. هەندێك جیاوازی هەیە زۆر گەورەترە لەوەی تۆ بتوانی لێکیان نزیك کەیەوە. لەزۆربەی بارودۆخەکان، ئاشتبوونەوە زۆر باشتر و پەسەندترە لە بەردەوامبوونی جەنگ وخاڵی سڕبوون. بەڵام پرسیارەکە لێرە ئەوەیە چۆن ئاشتبوونەوە بەدەست دێت؟

کاتێ بەشداربوانی هەر ناکۆکییەك بانگەشەی بوون بەپیاوی باوەڕدارەکان، لەوەیە دانوستکارێك خۆزگە بەبوونی هەندێ باوەڕ و موسداقیەت بخوزایێ بۆئەوەی بتوانێ بەرەنگاربوونەوەی خۆی بسەلمێنێ. ئەگەر جەنگاوەرەکان گفتوگۆ لەسەر ڕەوشتی مەسەلەکانیان بکەن، ئەی چۆن ڕەوشتایەتی ڕەنگدانەوەی لەسەر کارەکانیان دەبێ؟ ئایا ئەوان خۆیان ڕێگا بە

ئاییینەکـەیان دەدەن بۆئـەوەی ڕێنماییـان بکـەن یـاخود وەك خـاڵێکی گفتوگـۆ لـەپێناو پێشوەچوونی بەرژەوەندییەکان بەکاری بێنن؟ ئایا عەقیدەکەیان هەستی لێپرسراویەتی لەنێو مێشکیان چەسپاندووە یاخود هەستێك وایان لێبکات مافی ئەوەیان هەبێ بەرگری لـە مـافی کەسانانیتر بکەن؟

ئەگەر ئەمڕۆکە وەزیری دەرەوە دەبووم، چیتر لەسەر ئەساسی ڕێسا ئایینییەکانەوە بـەدوای گفتوگۆی ناوبژیکارانە نەدەکەوتم لەوەی ئەوەندەی هەوڵی دانوساندنی ڕێککەوتنـە بازرگانییـە ئاڵۆزەکان و پەیماننامەکانی چەك داماڵینم دەکرد. لەهەر بارودۆخێکدا، پرسیارم لەو خەڵکانـە دەکرد کە لەمن زیـاتر شـارەزاییان هەیـە بـۆ دەسـتپێکردنی پڕۆسـەی ناسـاندنی مەسـەلە ئەساسییەکان، گەڕان بەدوای گریمانەکان، پێشنیازکردنی بواری کارکردن. لەوەیە دەستێوەردانی من یاخود هی سەرۆك زۆر پێویست بێت بۆ تەواوکردنی ئەم پەیماننامەیە. ئەو کاتەی وەزیـری دەرەوە بووم نووسینگەیەکی تەواوم هەبوو لە شارەزایانی ئابووری، و هـەروەها لەگـەڵ بـوونی کادیرێکی زۆر لە بوارەکانی ڕێگە گرتن تەشەنە نەکردن لە بڵاوبونەوەی چەك، کاری سـەرەکی دەست کەوتنی نازناوێك بوو ئەویش " قەشایەتییە". لەگەڵ هەڵاوێردن (استثناء) بۆ بـاڵوێز سیپڵ، هیچ شارەزاییەکی هاوشێوەم نەبوو بۆ ئاوێتەبوونی ڕێسا ئایینییەکان لەگەڵ هەوڵـەکانم لەنێو بواری دیبلۆماسیدا. ئەم زانیارییانە زۆر پێویستن لە سروشتی دونیای ئەمڕۆدا.

ئەگەر کاری دیبلۆماسییەت ڕازیکردن و قەناعەت هێنانی کەسانیتربێ بە ئەنجامدانی ئـەو کارانەی کەخۆمان خۆزگەی بۆ دەخوازین، سیاسەتی دەرەوە داوامان لێدەکات لـەوە تێبگـەین کەوا بۆچی ئەم خەڵکە ئەم کارانە ئـەنجام دەدەن کـە خۆزگـەی بـۆ دەخـوازن. خۆشـبەختانە، داخوازنامەی دەستووری ولایەتە یـەکگرتووەکان جیاکردنـەوەی دەوڵەتـە لـە کڵێسـە جـەخت ناکاتەوە لەسەرئەوەی کە دەوڵـەت بـێ ئاگابێـت بەرامبـەر کڵێسـە و مزگـەوت و کڵێسـەی جوولەکە و پاگودە و مەعبەدەکان. لەداهاتوودا هیچ ئەمەریکییەك وەك باڵوێز بۆ وڵاتێك کـە هەستە ئایینییەکانی تێیدا زۆر بەهێزە دیاری ناکرێت تاوەکو خۆیشی تێگەیشتنێکی تەواوی لەبارەی ئەم ئایینەوە نەبێ وە نەتوانێ بەتەواوی پەیڕەوی بکات لەم وڵاتـە. هـەر باڵوێزێـك و نوێنەرێك کە بۆ هەر وڵاتێکەوە دەستنیشان دەکرێ پێویسـتە لەسـەری پەیوەندییـەکی قـووڵ لەگـەڵ سـەرکردە ئایینییـە لۆکاڵییـەکان دابمـەزرێنێ. لەسـەر وەزارەتـی دەرەوە پێویسـتە کۆمەڵێکی تایبەت بۆ مەسەلە ئایینییەکان بەکاربێنێت و بیاننێرن بـۆ هـەردوولا واشـتنۆن و بالویێزخانە هەستیارەکانی جیهانی.

لەساڵی ١٩٩٤ ناوەندی دیراساتی ستراتیژی و نێودەوڵەتی کتێبێکی بەناوی "*Religion, the Missing Dimension of Statecraft*" دەرکرد. ئەم کتێبە حاڵەتێکی دروستدەکرد ئەمەش بۆ ناسینەوەی رۆڵ و کاریگەری ئایین لەسەر مامەلەی سیاسی و بەکارهێنانی کەرەستە رۆحانییەکان بۆ یارمەتیدان لەچارەسەرکردنی ناکۆکییەکان. دۆگلاس جۆنستۆن، هاودانەری ئەم کتێبە، شێوەی ناوەندی نێودەوڵەتی بۆ ئایین و دیبلۆماسی نەخشاندووە، بەجۆرێك بەردەوام بووە لەسەر ئەوەی کە ناوی دەنێ " دیبلۆماسی لەسەر بنەمای باوەڕ"، هەروەها گێڕانی رۆڵێکی ناوبژیکارانەی گرنگ لە سودان و دامەزراندنی پەیوەندییەکی بەسوود لە کشمیر و پاکستان و ئێران. جۆنستۆن، کە ئەفسەرێکی پێشووی دەریاوانی و گەورە لێپرسراوی وەزارەتی بەرگری بووە، باوەڕی وایە هەرکەسێك کە کاریگەری لەسەر بارودۆخەکانی دەوروبەری هەبێ خراپ نییە، و هەروەها ئەوانەی کە خراپن مانای وانییە هەموو کات خراپن. گفتوگۆ لەسەر ئەوە دەکات کەوا نێوانکەری بنەمای-باوەڕ رێگای زۆری هەیە بۆ کەمکردنەوەی دیبلۆماسی تەقلیدی، ئەوانیش، نوێژ و رۆژی و لێخۆشبوون و تۆبەکردن و سروشی کتێبە ئاسمانییەکانە.

ناوەندی نێودەوڵەتی بۆ ئایین و دیبلۆماسی تاکە لایەن نییە لەم هەوڵدانانە. دوای ئەوەی بۆب سیپڵ وەزارەتی بەرگری بەجێهێشت، هەڵسا بە دامەزراندنی پەیمانگایەك بۆ بەڵێندانی جیهانی، بەجۆرێك کاردەکات بۆ سەلماندنی کەش و هەوا بۆ فەراهەمکردنی ئازادی ئایینی لەو نەتەوانەی کە خەریکی تازەگۆڕانن وەك ئۆزبەکستان و لاوس. دروشمی ئەم پەیمانگایە ئەوەیە " بەباشترین و قوولترین ئاست عەقیدەکەی خۆت بناسە، بەلام تا ئەو ئاستەی عەقیدەی دراوسێکەت بزانە کە رێزی لێدەگری".

کاتێ لە پۆستەکەم بووم، هەلی ئەوەم بۆ رێکەوت لەنزیکەوە کار لەگەڵ کۆمەڵەی سانت ئیگیدیۆ بکەم، بزووتنەوەیەکی عیلمانی بوو لەسالانی (١٩٦٠)ی سەدەی رابردوو لە رۆما دەستی بەکارەکانی کرد، هەروەها لەلایەن ئەنجوومەنی ڤاتیکانی دووەمی پاپا یۆحنای (بیست و سێیەم)ەوە نیگایان بۆ دەهات. دوای چەند ساڵێك، کۆمەڵەی سانت ئیگیدیۆ بەسەرکەوتوانە دەستیان کرد بەدانوساندنەکان بۆ کۆتایی هێنانی شەڕی درێژی ناوەخۆی خوێناوی لە ولاتی مۆزەمبیق. هەروەها رۆڵێکی بنیاتنەری دەگێڕا لەشوێنەکانیتریش، وەك کۆسۆڤۆ، جەزائیر، بوروندی و کۆنغۆ. کۆمەڵەکە سەیری نوێژ و خزمەتی هەژاران و هاریکاری نێوان ئایینەکان و

هەوڵی یەکگرتنەوەی هەموو کڵێسە مەسیحییەکان و دیالۆگ بۆ دانانی بەردی بنیاتنانی هاریکارییەکانی نێوان ئایینەکان و چارەسەرکردنی کێشەکان دەکرد.

ژمارەیەکی زۆری ڕێکخراوەکانی بنەمای باوەڕ و نوێنەرایەتیکردنی هەموو ئایینە سەرەکییەکان لەکارکردندا. کاریگەرییان زیاتر دەبێ کاتێ بەیەکەوە کاردەکەن و سەرچاوەکانیان بەش دەکەن هەروەها دۆزینەوەی شوێنەکان بۆ ڕاهێنانی پسپۆڕی. هەندێکیان زۆر دەستڕەنگینن لە نێوەندکردن، و هەندێکیتریشیان زۆر چالاکن بۆ یارمەتیدانی جەنگاوەرە کۆنەکان بۆ گونجاندنیان لەگەڵ ژیانی شارستانیەتی. هێشتاکە هەندێکیتر هەن جەخت لەسەر پاراستن و مامەڵەکردنی کێشەکان دەکەن بەرلەوەی توندوتیژی لێبکەوێتەوە. زۆربەیان پسپۆڕن لە گەشەسەندنی ئابووری و بنیاتنانی دیموکراسی، کەچی هەردووکیشیان سیاسەتێکن دژی جەنگ. بەیەکەوە ئەم چالاکانە زیاتر دەبنە خاوەن سەرچاوە و کارمەندی کارامە و گرنگیدان و ئەزموون و تەرخانکردن و سەرکەوتنی ئاشتبوونەوە لەسەر هەر حکوومەتێکدا.

بەناوبانگترین نموونەی دروستکردنی ئاشتی بنەمای باوەڕ لەلایەن سەرۆك جیمی کارتەرەوە ڕێکخرا لە کەمپی دیڤید لەساڵی ١٩٧٨. زۆربەی چاودێران وای بۆدەچن کەوا ڕێککەوتننامەی ئاشتی نێوان میسر و ئیسرائیل هەرگیز واژوو نەدەکرا مەگەر توانای سەرۆك کارتەر نەبوایە لە تێگەیشتنی قووڵی قەناعەتە ئایینییەکانەوە لەنێوان سەرۆك سادات و سەرۆك وەزیران بیغن. بەم دواییانە پرسیارم لە سەرۆکی پێشووتر کرد کە ئایا سیاسییەکان چۆن دەڕواننە ئایین وەك بەشێك لە مەتەڵی سیاسەتی دەرەوە. پێی وتم ئەمە مەحال نییە بە جیاکردنەوەی ئەوەی کە خەڵك هەستی پێدەکەن لەگەڵ ئەوەی کە بڕوایان پێی هەیە لە چوارچێوەیەکی ڕۆحانییەوە بەڵکو ئەوەی کە دەیکەن لە بوارێکی سیاسەتی گشتییە. وتی"ئەمە هەڵێکە، چونکە توخمە ئەساسییەکانی عەقیدەی ئایینە سەرەکییەکان زۆر هاوشێوەی یەکترن، تەوازوعی، داد، وە ئاشتی". دەڵێ لە بواری دیبلۆماسی دوور لە ڕەسمیات زۆرجار لەمامەڵەکردن لە سەنتەری کارتەر پرسیاری لێدەکرێت، یەکێك لە بوارەکان کە خۆی تێدا لێکۆڵینەوەی لەسەری دەکات ئەوەیە کە ئایا پارتەکان هەموویان نوێنەرایەتی هەمان عەقیدە دەکەن؟ وەڵامی دایەوە وتی: کارێکی زۆر ئاسانترە بەوەی کە مامەڵە لەگەڵ خەڵکانێك بکەی کە عەقیدەکەیان تەواو جیاوازە لەوەی مامەڵە لەگەڵ ئەوانە بکەی کە لەهەمان ئایین بەشدارن بەڵام ڕازی نین بەڵکو یەکتر ڕەتدەکەنەوە لەسەر چۆنیەتی تەفسیرکردنی بڕگەکانی ئەم ئایینە. کارتەر وتی: وەك تەعمیدکەرێکی بێ لایەن، گفتوگۆکردن لەگەڵ

تەعمیدکەرێکی کاسۆلیکی زۆر ئاسانترە لەوەی لەگەڵ یـەکێکی فەندەمێنتالیسـتی بکـەیت، لەگـەڵ کاسـۆلیکییەکە زۆر ئاسـانتربوو بـە وەرگرتنـی جیاوازییـەکان و هەسـت نـەکردن بـە ناچارکردنی گفتوگۆ لەگەڵیاندا.

کاتێ هەمان بابەتم لەگەڵ سەرۆك بیل کلینتۆن کردەوە، جەختی لەسەر دوو خـاڵ کـردەوە: یەکەم، سەرکردە ئایینییەکان لەتواناياندا هەیە گرنگی بە هەڵمەتی بەرقەراربوونی ئاشتی بدەن چ لەپێش، چ لەکاتی و چ لەدوای دانوسانەکانەوە بێت، هەروەها کاریگەریان لەرێگای وتـار و دایلۆگەکانیان وادەکات دەستکەوتن و پاراستنی ئاشـتی ئاسـانتر بێـت. دووەم، رازیکـردن و قەناعەت پێکردنی خەڵکەکە بە عەقیـدەی جیـاوازەوە بـۆ ئـەوەی بەیەکـەوە هاریکـاربن، و هەروەها داواکارن بۆ جیاکردنەوەی ئەم مەسەلانەی کە وتووێژی زیاتر لە کتێبـە پیرۆزەکانـەوە هەڵدەگرێت و ئەوانەشی وتووێژ هەڵناگرن. لەپاشان وتی: " ئەگـەر تـۆ مامەڵـە لەگـەڵ ئـەو کەسانە بکەیت کە بانگەشەی پابەندن بە عەقیدەکەی خۆیانەوە دەکەن، دەبێ باوەڕیشـیان بـە بوونی دروستکارێك (پەروەردگار) هەبێ. ئەگەر باوەڕیان بەبوونی پەروەردگار هێنا ئەوا دەبێ باوەڕیش بەوە بێنن کە ئەم پەروەردگارە هەموو خەڵکی دروستکردووە. ئەمەش وایان لێدەکات لە حاڵەتێکی تایبەتەوە ببێتە جیهانی. هەرکاتێك هەستمان بە بـوونی هاوبەشـی مرۆڤایـەتی یەکترکرد، زۆر زەحمەتە یەکێك بتوانێ یەکێکیتر بکوژێت، لەدواییـدا مسـاوەمەکردن ئاسـانتر دەبێ چونکە خۆیان دان بەوە دادەنێن کە مامەڵە لەگەڵ کەسانی وەك خۆیانەوە دەکەن، نـەك لەگەڵ جۆرێك لە شەیتان یاخود جۆرە دروستکراوێکی دوور لە رەگەزی مرۆڤایەتی".

دیبلۆماسی بنەمای باوەڕ کەرەستەیەکی بەسوودە بـۆ بـەکارهێنانی لـەبواری سیاسـەتی دەرەوە. هەرچەندە گفتوگۆ لەسەر ئەوە ناکەم کە ئەم کەرەستەیە دەتوانێ جێگەی دیبلۆماسی تەقلیدی بگرێتەوە. زۆرجاران پاڵەوانانی درامای سیاسـی زۆر بـەهێزترن لـەو تکایانـەی کـە لەسەر ئەساسێکی ئـایینی و ئەخلاقییـەوە دروسـت دەبـن. بـەڵام ئەگـەر پێشـبینی پـەرجو (موعجیزە) نەکەین، شتێکی کەم لە دروستبوونی هەڵمەتەکان لەدەست دەدرێ. بڵاوبوونەوەی هەستی ئایینی بەردەوام دەبێ لە کاریگەرییەکانی بەسەر رووداوەکانی جیهان. سیاسەتمەدارانی ئەمەریکا ناتوانن خۆیان لەم بابەتە بەدووربگرن، بەپێچەوانەوە دەبـێ پێشوازیشـی لێبکـەن. ئایین لە باشترین حاڵەتەکەی خۆیدا هۆکارە بۆ بەهێزکردنی ناوەرۆکی بەهاکان کە زۆر پێویستن بۆ خەڵك بە جیاوازی کلتـوور و رۆشـنبیرییان بۆئـەوەی بتـوانن بەیەکـەوە بـژین، پێویسـتە لەسەرمان سوود لە باشترین ئاستی ئەم ئەگەرانە وەربگرین.

(٦)

شەیتان و مادلین ئۆلبڕایت

لەنێوان ساڵانی١٩٨١ تا ١٩٩٣ لەدەرەوەی حکوومەت کاری هەمیشەیی خۆم دەکرد وەك پرۆفیسۆری زانکۆ، و کاتێکیش داوام لێکرا وەك راوێژکاری کاندیدە دیموکراتییەکان کارم دەکرد، ئەو کاندیدانەی کە تووشی گەورەترین رق لێبوونەوەی جەماوەری هاتبوون تا ئەوکاتەی بیل کلینتۆن لەم نێوەندەدا بەدیارکەوت. لەکۆتایی ئەم ماوەیەدا، گەڕامەوە نێو حکوومەت بۆ دۆزینەوەی ئەو جیهانەی کە لەلایەن یەکێتی سۆڤیەتەوە شێوەکەی گۆڕا، بۆ دووبارە یەکگرتنەوەی ئەورووپا و سەرکەوتنی هاوپەیمانان لە هەڵمەتی رەشەبای بیابان. ئەم ماوەیە بۆمن کاتێکی زۆر نامۆ و نائاسایی بوو. رووداوەکانی جیهانی زۆرن، نەمانی دیواری گەورەی بەرلین و جوولانەوەی ملیۆنان خەڵك بەئازادی. وادەردەکەوت بۆمن کە باشترین کاتە بۆئەوەی هەوڵبدەم بۆ دووبارە دەست پێکردنەوەی پەیوەندی دوولایەنەی حیزب و سیاسەتی دەرەوە. لەدوای ئەمانەشدا، موحافیزکاران و لیبڕالیزمەکان دەمەقاڵێی ئەوەیان بوو چۆن شەڕ لەگەڵ کۆمۆنیزمدا بکەن، لەگەڵ ئەوەی ئەم هەڕەشەیە نەما، ئایا چ مەسەلەیترمان ماوە لێیەوە نارازیبین؟

بۆئەم باسانە وەڵامێکی زۆر هەیە. کاتێ لەنیویۆرك لە پۆستەکەی خۆم وەك باڵوێزی وڵاتەکەم لە نەتەوە یەکگرتووەکان دامەزرام. زۆر بەخێرایی درکم بەوەکرد کە سیاسەتەکەمان بەرامبەر ئەم دامەزراوەیە لەنێوان جەرگەی دابەشبوونێکی نوێدایە. لەلایەکەوە بەکارهێنانی نەتەوە یەکگرتووەکان بوو بۆ هێرشکردنە سەر کێشەکانی جیهانی، لەلایەکەیتریشەوە، دۆزینەوەی بزووتنەوەیەکی مەسیحی موحافیزکاری گەشەکردنی هێزبوو. بەدڵنیاییەوە دەزانم، کەوا تۆڕێکی فراوانی رادیۆ و تەلەفزیۆنی باڵ راستی مەسیحی بەدرێژایی ئەم وڵاتەدا بڵاوبۆتەوە. بەڵام ئەوەی منی سەرسامکرد، رادەی رێکخستنی سیاسی ئەم بزووتنەوەیە بوو لە

وەڵامی هێرشە چاوەڕوانکراوەکانی بۆسەر بەهای تەقلیدە خێزانییەکان. دوای تێپەربوونی چارەکی کۆتایی سەدەی رابردوو، دادگای باڵا تەفسیری دەستووری کرد بە پاراستنی مافی ئافرەتان بۆ لەباربردنی جەنینەکانیان، پەروەردەی سێکسی هێنرایە نێو پۆلەکانی خوێندن، نوێژکردن لەنێو شوێنە گشتییەکان قەدەغەکرا، رێگا بە فێمینیستەکان درا بۆ هەڵمەتی هەموارکردنی یەکسان بوونی مافەکان لەگەڵ پیاوان، نێربازی و مێ بازی زۆر ئاسایی و کراوە بێت لەژیانی رۆژانەیان، هەروەها هۆلیوود دەتوانێ فیلمی " رابواردن" بەرهەم بێنێ کە دیمەنی سێکس و توندوتیژی تێدا بێت. هەروەها دەربارەی گۆرانی میللی، ئەو باوانانەی کە سەماکانی ئێلڤز و پەرچەمەکانی بیتڵی لیڤەرپوڵ بێزاریان دەکات پێویستە مامەڵە لەگەڵ ئەو دروستکراوانە بکەن کە لە ساتی گۆرانی وتن و سەماکردنیان ئاگر لە گیتارەکەیان بەردەدەن.

هەندێك لەم خولیایانە پەیوەندییان بە مافی تاکەوە هەبووە، ئەوانیتر پەیوەندییان بەئاڕاستەی کلتووری میللییەوە هەبووە، ئەمانەش توخمی جیاوازن، بەڵام لەڕاستیدا هەموو ئەم خولیایانە هەمووی وەك هەڕەشەکردنە بۆسەر مافی مەسیحییەکان. کاردانەوەی خۆم ئەوەبوو بە لەئامێزگرتنی ئەم هەموو گۆڕانکارییەی لەکاتی ئەنجامدانی کارەکانم بە باشترین شێوە و کەمتەرخەمیم بۆ ئەوانیتر. من خۆم لەدژی جیاوازی نێربازی و مێ بازییەوە دەوەستم و قەناعەتیشم بەوە هەیە کە زینای نێوان رەگەزی جیاواز مەترسی زۆر زیاترە لە زینای نێوان هاوڕەگەزەکان بۆسەر دامەزراوەی خێزان. بڕوام وایە بوونی پەروەردەی سێکسی لەنێوان قۆناغەکانی خوێندن قەدەغەی روودانی زۆر کێشە دەکات لەوەی دروستیان بکات. من پاڵپشتی لە *Reo v Wade* دەکەم چونکە پێموایە ئافرەت مافی هەڵبژاردنی خۆی هەیە، و کرداری لەباربردنە نایاساییەکان زۆرجاران ژیانی ئافرەتەکە دەخاتە مەترسییەوە. بەبۆچوونی من، بیرکردنەوەی سەرۆك کلینتۆن بەمئامانجەوە بووە: کرداری لەباربردن پێویستە سەلامەت و یاسایی دەگمەن بێت، پێویستە لەسەرمان هەموو رێگایەك بگرینە بەر بۆ هاندانی گەشەکردن و گەورەکردن وەك ئەڵتەرناتیڤی لەباربردن و کەمکردنەوەی دووگیانە نەویستراوەکان لەڕێگای راوێژکردن و ئامۆژگاری و سەلماندنی بارودۆخە کۆمەڵایەتییەکانەوە. وەك تەلەفزیۆن و رادیۆ و فیلمی سینەمایەکان، لەدژی هەر "بیرکردنەوەیەکی مەرج" دامە، بەڵام زۆریش لە کاری توندوتیژ و بازاڕییەوە دەترسم. هەست بە ریسواکردنەکی زۆر دەکەم لەوەی کە ئەم دیمەنەی ئەمەریکا نیشانی خەڵکی جیهان دەدات کاریگەری خراپی دەبێ، زۆری لەلایەن ئەم بەرنامە بێ سوود و بێ مانایانەیە کە لە فیلمە بازرگانییەکانەوە دەردەکەون. من وەك دایك و وەك

داپیره، بەوە فریودەدرێم بە بەکارهێنانە دەستەیەك سابون کە دەمی ئەم ئەکتەرانـە بنوسـێنم، چاودێرییەکی توندیان لەسەر دابنێم، کەچی سزادانەکانیان بەپێی پێویسـت نییـە لەبەرامبـەر دەرکردنی هەر بەرنامەیەکی نێگەتیف بەسەر زیهنی خەڵکەکـە، مانعیشـم نییـە بـەوەی بـە کەسێکی بێ هیوا و شەرمن بانگ بکرێم.

لەگەڵ ئەم باکگراوەند و ئەقڵە پڕ لە ژاوەژاوەیە، کچەکانم بەشێوەیەکی زۆر باش پـەروەردە کردوون، لەگەڵ ئەمەشدا کارەکانیشم زۆر بە سـەرکەوتوانە رادەپەڕانـد. هـەر شـتێك بێـزاری کردبامایە، ئەوا کەناڵێکی ترم دەگرتە بەر یاخود بە شێوازێکیتر هەوڵی چارەسەرکردنیم دەدا. ئەندامانی مەسیحی باڵی راست زۆر وریای خۆیانن. وەك موحافیزکارە دینـدارەکان لـە پـێش رووداني شۆڕشی ئێرانی، لەو بڕوایەدابوون کە کیانیان لەژێر مەترسی و هێرش کردندایە، بۆیە ناچارکران منداڵەکانیان بە قووڵترین بیروباوەڕی خۆیانەوە پەروەردە بکـەن. زۆربـەیان وەرگـری بیرۆکەی نوێن بۆ گفتوگۆکردن لەبارەی ئـەوەی کـە هێـزە شـەڕانگێزەکان پـیلان لەدژیانـەوە دەگێڕن بـەجۆرێك پێویسـتیان بـە یەکگرتنـەوە و کاردانـەوە هەیـە. یـەکێك لـەم سـەرکردە مەسیحییە موحافیزکارانە وەسفی ئەم خەڵکە دەکات دەڵێ" تەنها خەڵکی سادەن... هـەوڵی گەورەکردنی منداڵەکانیان دەدەن... کارێکی باش ئەنجامدەدەن...خۆیان لەگەڵ ئەو فشـارانە دەگـونجێنن کـە بەسـەریانەوەن. نیگـەرانن لـەبارەی فێربـوونی منداڵـەکانیان لـەنێو کلاسـە سێکسـییە دڵنیاییـەکان. نیگـەرانن بەرامبـەر ئـەم هـەموو کێشـەی مـاددە بێهۆشـکەرە کۆکراوەنەی کەلە وڵاتەکەیان بڵاوبۆتەوە. نیگەرانن بەرامبەر ئەو پەتایـەی کـە لـە ئـەنجامی کاری سێکسییەوە بڵاودەبێتەوە. نیگەرانن بەتایبەتی لەبارەی کلتۆورێك کە بڕوایان پێی هەیە و ئێستاکە لە بەرەنگاربوونەوەدایە".

سیناتۆر (جێسی هێڵمس)ی باکووری کارۆلین هەمان مەسەلە گشتییەکانی خستەڕوو بەڵام بەزمانێکی راشکاوانەتر. نووسـیبووی، " بەتایبـەتی لـە بیسـت و پێـنج سـاڵی رابـردوودا، حکوومەتی فیدراڵی تەنانەت هەوڵی نەدەدا بۆ شاردنەوەی دوژمنایەتی خۆی بەرامبەر ئـایین، بەڵام ئێستاکە چەندین کڵێساکانمان تووشی ئاشوب هاتوونە، بۆیە هێرشەکە لەدژی خێزانە وەك قەڵایـەکی رکابـەری دەوڵـەتی تۆتالیتـاری ئەنجامـدەدرێ. میلیشـیا بـێ باوەڕەکـان و سۆشیالیستەکان زۆر دووربوون لە سەپاندنی بۆچوونیان لەبارەی ژیان و مرۆڤ لەسەر هەموو دام و دەزگاکانی ئەمەریکا". هەروەك هـێڵمس رایگەیانـد، ئـەنجامی هـەموو ئەمانـە بـووە، " قوتابخانە بێ باوەڕەکان، تاوانی توندوتیژی، ماڵی ترسێنەر، موخەدەرات، لـەباربردن، فیلمـی

رووت و سێکسی، بەڵێن و هەستی قۆشمەچیەتی و بێ ئومێدی رۆحانی، کەچی ئەمانە هەرگیز لە مێژووی وڵاتەکە روویان نەداوە.

کاتێ ئەرکەکانم لە نەتەوە یەکگرتووەکان وەرگرت، مەسیحی باڵ راست هێزێکی سیاسی بەرزبوو. سیناتۆر هێڵمس جێگری سەرۆکی دەستەی پەیوەندییەکانی دەرەوەی ئەنجوومەنی پیران بوو. هاوپەیمانی مەسیحی کە لەلایەن بابە پات رۆبێرتسۆنەوە سەرکردایەتی دەکرا بووە هێزێکی گەورەی نێو پارتی کۆماری. گەورەترین رێکخراوی ئافرەتانی وڵات رێکخراوێکی نیشتیمانی عیلمانی نییە بۆ خودی ئافرەتان بەڵکو ئافرەتە پەیوەندیدارەکانی ئەمەریکا مەسیحییە موحافیزکارەکانیان دامەزراند. ئەم بزووتنەوەیە لائیحەیەکی بەرزکردۆتەوە کە ناوی چەند برگەیەکی تێدا دەستنیشانکردووە بۆ رکابەریەتی نێودەولەتییانە بەجۆرێك کاردانەوەی مەسەلە ناوخۆیەکانیانەوە بداتەوە: وەك لەباربردن، هەرەشەکان بۆسەر سەروەری ئەمەریکا، "خیانەتکردن" لە بەها خێزانییەکان. بە بۆچوونی مەسیحی باڵ راست لەنێو ولایەتە یەکگرتووەکان "حکوومەتی گەورە" دوژمنی هەموو کارێکی باشە بوو، و هەروەها لە گۆرەپانی جیهانییەوە، حکوومەتی نێودەوڵەتی (لەروانگەی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە) رۆڵێکی شەرانگێز دەبینێ.

لەساڵی ١٩٩١ پات رۆبێرتسۆن پڕ فرۆشترین کتێبی نووسی (*The New World Order*) *سیستەمی نوێی جیهانی*، لەم کتێبەدا باسی لە کودەتایەکی دەکرد بۆ جێگرتنی " دیکتاتۆری شەیتانی" کە لەسەر هەمووما‌نەوە لێپرسراوبێ.

بەگوێرەی رۆبێرتسۆن، کودەتایەکە لەساڵی ١٧٧٦ لەدایك بووە و هەر لەوکاتیشەوە بەدیار کەوت. لیستی ناوی پیلانگێرەکان، یان ئەوەتا ناسراوبوون وەیاخود نەناسراو، لەگەڵ فەرمانی کۆنی نەوە ئازادەکان، پێشرەوانی شۆرشی فەرەنسی، کارل مارکس و مارگرێت سەنگار (یەکەم سەرۆکی باوکێتی بەرنامەدانراو)، ئەدۆلف هیتلەر، خێزانی رۆکفیلەر، هێنری کیسەنجەر، کۆمیتەی سێ لایەنە، دانەرانی ئەدەبی نوێ، بەرێوەبەرانی دەزگاکانی دارایی جیهانی، دیزاینەرەکانی پارەی دۆلاری ئەمەریکی، زبیگنیو برزێزنسکی، و هەروەها ئەندامانی ئەنجوومەنی پەیوەندییەکانی دەرەوە (کە خزمەت بە بۆردەکەیانەوە دەکەم).

کاتێ ئەم دیکتاتۆرە دەسەڵاتی هاتە دەست هەوڵی کۆنترۆڵکردنی هەموو لایەنەکانی ژیانمان دەدا. هەموو چالاکییەکانی مرۆڤایەتی لەرێگەی مانگە دەستکردەکانەوە دەخرێتە ژێر چاودێریکردن. هەموو پیاو و ئافرەت و منداڵێك دەبێ ناسنامەی نێودەوڵەتی لە گیرفان

هەڵبگرێ. ئازادی ئایینی دەبێ هەڵبوەشێنرێتەوە، و هەروەها مافی هەڵگرتنی چەکی تایبەتی کۆتایی پێدێت. هەرکەسێك وتارێك یاخود قسەیەکی ناڕاست و دروستی سیاسی بکات دەبێ لە دادگایەکی جینایەتەوە دادگایی بکرێت، لەوەیە لەڕێگای یاسای ئیسلامییەوە بێت. هیچ شتێ نەدەکڕدرێت وەنە دەفرۆشرێت بێ وەرگرتنی رەزامەندی دەسەڵاتە جیهانییەکانەوە. منداڵەکان دەبێ لەکاتی لەدایك بوونیانەوە فێربکرێن گوێڕایەڵی سەرکردە شەڕانگێزەکانیان بن، هەروەها سوپای ئەمەریکا پێویستە لەلایەن ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە فەرمانی بەسەردابسەپێنرێن بۆ داگیرکردنی ئیسرائیل. رۆبێرتسۆن وتی: "دوو سەد ساڵ پێش ئێستاکە، زاراوەی ' سیستەمێکی نوێی جیهانی ' کۆدی ئەو کەسانە بوو کە ئارەزووی رووخاندنی عەقیدەی مەسیحیان هەبوو... خۆزگەی شوێنگرتنەوەی ئەمە دەخوازن لەگەڵ دیکتاتۆرییەتێکی سۆشیالی جیهانی ناوخۆیەوە". رۆبێرتسۆن وتوویەتی بەشێوەیەکی سروشتی، بارەگای سەرەکی ئەم دیکتاتۆرە جیهانییە دەبێ لەناو نەتەوە یەکگرتووەکانەوە بێت.

کاتێ رۆڵی باڵوێزی وڵاتیان لەنێو UN پێسپاردم، باشترین رێگا بۆ بێدەنگکردنی ئەم رەخنەگرانە کاراترکردنی ئەم رێکخراوەیە بوو. لەوە تێنەدەگەیشتم بەشێکی زۆری ئەم رەخنەگرانە بەرژەوەندییان لەگەڵ بەرزبوونەوەی توانستی UN نەبوو. بە بۆچوونی ئەوان، من کەمترم لەوەی ببمە دیپلۆماتکارێك کە پارێزگاری لە بەرژەوەندییەکانی ئەمەریکا بکەم— بەمانایەکیتر- من تەنها پارێزەرێکی شەیتان بووم. بەنێو وڵاتاندا گەشتم دەکرد بۆ پێناسکردنی پلانەکانم بۆ چاکسازی UN، زۆرجار خۆم وەك بەرگریکارێك دەبینییەوە بۆ رەواندنەوەی ئەم هەڵە لێك تێگەیشتنەی رەخنەگران و ئەوانەی پرسیار لەبارەی داهاتووی UN دەکەن. منیش دەموت، نەخێر، UN توانای سەپاندنی باجی داهاتی جیهانی نییە، دەسەڵاتی فەرمانکردنی بەسەر هیچ وڵاتێکەوە نییە بۆ بەرپابوونی جەنگ، بەرنامەی دەستبەسەرداگرتنی چەك و تەقەمەنییەکانمانی نییە، هەوڵی بەرپاکردنی کودەتای نییە بۆ هەڵوەشاندنەوەی سەرمایەی تایبەت، نیازی بەگەڕخستنی کۆمەڵێك هەلیکۆپتەری رەشی نییە بۆ ئەوەی بەشەو بەسەر ئاسمانی شارەکانی ئەمەریکا بفڕن، و هەروەها هەرگیز بیری لە دەستبەسەرداگرتنی جیهان نەکردۆتەوە.

ئەو بیرۆکەیەی کە گوایە UN هەوڵیداوە یاخود هەوڵدەدات بۆ دەستبەسەرداگرتنی ولایەتە یەکگرتووەکان بەڕاستی بیرۆکەیەکی گاڵتەجاریانەیە. دەسەڵاتی UN بەتەواوی بریتییە لە توانای ئەندامەکانی، بەمەش خزمەتکارییە نەوەك گەورەیی. لەبەرئەوەی UN

خاوەنی هیچ هێزێکی سەربازی بـەخۆی نییـە، هـیچ دەسـەڵاتێکی دەسـتگیرکردنی نییـە، و هەروەها مافی باج وەرگرتن و ماندێتی رێکخستن و تـوانی بـەتاڵ کردنـەوەی پەیماننامـەکانی نییە. کۆبوونەوە گشتییەکەی دەسەڵاتێکی کەمی هەیە. ئەنجوومەنی ئاسایش، بەلایەنی کـەم دەسەڵاتی تیۆری هەیە بۆ فەرمانکردن بەسەر کردارەکان، بەڵام ناتوانێ بەبێ رەزامەندی هـەر پێنج ئەندامە هەمیشەییەکەی هیچ هەنگاوێکی پڕاکتیکی بنێ. جا من دەپرسم مەترسی ئەم رێکخراوەیە (UN) لەکوێیە؟

لەم نێوەندەشدا، بەرنامەی خۆراکی جیهانی UN ساڵانە خواردنی بۆ نزیکەی ٩٠ ملیـۆن خەڵك دابیندەکات، کۆمیسیاری باڵای UN تایبەت بە مەسەلەی پەنابـەران پارێزگـاری لـە ژیانی بێ مـاڵ و حاڵـەکانی جیهـان دەکـات، رێکخـراوی منـداڵانی جیهـانی UN دەسـتی بەهەڵمەتی کۆتایی پێهێنانی ژنهێنانی بـەزۆری منـداڵ کـردووە. رێکخـراوی UNAIDS هەڵمەتێکی جیهانی دەستپێکردووە بۆ زاڵبوون بەسەر HIV/AIDS، و هەروەها سندووقی UN بۆ دانیشتوان، یارمەتی رێکخستنەوەی خێزانەکان و مانـەوەی دایکـان و گەشـەکردنی منداڵ بەتەندروستییەکی باش لە زۆربەی شوێنە هەژار و کەم دەرامەتییـەکانی سـەر زەمـین دەدات. باوەڕناکەم قۆشمەچییەکی کارامە بتوانێ دیمەنێکی شەرمەزارتر نیشانبدات. هەوڵێکی زۆرمدا بۆ پاککردنەوەی ئەم کۆمەڵەیە لەنێو لیستی UN.

ئەمانە سنوور بەزاندنی کۆمەڵەی گشـتی UNە بـەجۆرێك سـەرنجی رەخنـەگرتن لـەلای موحافیزکارەکانەوە بۆلای خـۆی رادەکێشـێ، بـەڵام ئەگـەربێتو هـەلێکی گونجـاو هـەبێ بـۆ وروژاندنی سۆزی مەسیحییە باڵ راستەکان، ئەوا کۆنفرانسی چوارەمی جیهـانی بـوو کـە لـە پـەکینی پایتـەختی چـین لەسـاڵی ١٩٩٥ سـازدرا. کۆنفرانسـێکیتری UN هـەبوو لەسـەر چاکترکردنی بارودۆخی ئافرەتان، کە شـیوعیەتی چـینی میوانـداری کردبـوو، تیایـدا خـانمی یەکەمی وڵات هیلاری کلینتۆن و باڵوێز مادلین ئۆلبڕایت بەشدارییان تێداکردبوو.

لـەم هەفتانـەی کـە تیایـدا ئـەم کۆبوونەوانـەیان تێپـەڕدەکرد، زانایـانی کۆڵـەمنی (columnists) و پێشکەشکارانی بەرنامەی تەلەفزیۆنی داوایان دەکرد بەوەی کە پێویستە شاندی ئەمەریکا هەوڵی دووبارە پێناسکردنەوەی ئەرکی دایکایەتی و باوکایـەتی و خێـزان و جێندەر بدەن، هەروەها گەڕان بەدوای یەکسانی نێوان پیاو و ئـافرەت لەهـەموو نووسـینگە و شوێنی کارکردنێکەوە، هەروەها ئـەم کۆنفرانسـە داوا لـەدایك و باوکـان دەکـات بـۆ دانـانی سەعاتی یەکسان بۆ منداڵەکانیان و چـاودێریکردنیان. راپۆرتێـك لەلایـەن کۆڕگـەی جیهـانی

سەربەخۆیی موحافیزکارەکانەوە دەگێڕدرا، ئەوەی خستۆتەڕوو کەوا پلانی ئێمە بۆ فرۆشتنی رای گشتی جیهانە لەسەر یەکسانی یاسایی نێودەوڵەتی "پێنج جێندەرەکان" (رەگەزی جیاوازی نێر و مێ، هاورەگەزی نێر و مێ، نێرەموك)، لەگەڵ ئەمەشدا ئەوەشمان پێدەسەپێنرێ کەوا بیر لە پاڵپشتکردنی جێندەری شەشەم دەکەینەوە، ئەمەش زۆر شوومە بۆ رووداني وەك (هەموو رەگەزێکی شەهوانی). هەروەك راپۆرتەکە رایگەیاندبوو، ئەنجامەکەی ئەوەی کە " تێگەیشتنمان بۆ زەواج و یاسای تایبەتی بەخشراو بۆ منداڵانی لەدایکبووی ئەم زەواجە لەلایەن ئەخلاقی سەپێنراوی فێمنیستە رادیکاڵەکانەوە سەراوگێرکراون". جایمس دۆبسۆن، ئەو کەسەی کە پەخشی رادیۆیەکەی دەگاتە زیاتر لە ملیۆنان گوێبیستی نێو وڵاتەکانەوە، ناوی لەم کۆنفرانسە نابوو "گەورەترین هەڕەشە بۆسەر خێزان کە تاوەکو ئێستاکە لەمێژووی جیهان روویدابێ".

لەگەڵ بوونی رێکخراوی ئافرەتانی ئەمەریکا، "هیلاری رۆدهام کلینتۆن، بەگەشتێکی ئاسمانی چووە 'کۆنفرانسی ئافرەتان' کەتیایدا سەرنشینی فڕۆکەکە پڕ بوون لە ئافرەتانی مالوس (ئەو ئافرەتەی لەڕووی سێکسییەوە سەرنجی ئافرەتانیتر رادەکێشێ. و) و فێمینیستە رادیکاڵەکان". لەڕاستیدا منیش لەو گەشتە لەگەڵی بووم. لەگەڵ ئەمەشدا، پێشینەی (اولویات)ی یەکەمی ئێمە و زۆربەی شاندەکە سۆز و سەرنجی رەخنەگرە موحافیزکارەکان نەبوو، بە راشکاوانە بڵێین: بەتایبەتی لیبراڵە هاوکارەکانمان. زۆر بە دوای مافی ئافرەت و کچان گەڕاین تا دەستمان کەوت بۆئەوەی داهات و مافی یەکسانیان شانبەشانی پیاوان هەبێ لەبواری پەروەردە و خوێندن و تەندروستی، و هەروەها بەشداریکردن لە ژیانی ئابووری کۆمەڵگاکانیان و ژیان بەسەربردنی ئازادانە دوور لەبوونی هەڕەشەی توندوتیژی. بۆ دامەزراندنی رێککەوتنی گشتی لەسەر ئامانجەکانیان. لەسەرووی ئەمانەشەوە نوێنەرانی کاسۆلیکی و موسڵمانانمان دڵنیاکردەوە لەداواکردنیان بۆ رازیبوون لەسەر ئەو سیاسەتانەی کە پێچەوانەی بیروباوەڕ و ئەخلاقی ئایینییەکانیانەوە دەوەستێ—وەك قەناعەت پێهێنانیان لەسەر بەجیهانیکردنی مافی یاسایی لەباربردن. کۆنفرانسی پەکین تەنها کۆنفرانسێك بوو و بەس، بەڵام وەڵام و چارەسەری بۆ نیوەی دانیشتوانی سەر زەوی دروستکرد، کە زۆربەیان رووبەڕووی ریسوایی و توندوتیژی جیاوازی رەگەزی ببوونەوە لەو ژینگەیەی کەتیایدا دەژیان. زۆر شانازی بەخۆم دەکەم کەلەم گەشتەدا سەرۆکایەتی شاندی وڵاتم کرد. جایمس دۆبسۆن، بەپەرۆشییەکی کەمەوە، وەسفی کارەکەی دەکرد بە " کاغەزی پوولەکەی شەیتان".

پێش ئەوەی وەك باڵیۆزی وڵاتەکەم لە UN کاربکەم، وای بۆدەچووم، ئەخلاق لە مەسەلە جیهانییەکانەوە بەدەوری کێشەی شەڕ و ئاشتییەوە، سەربەخۆیی و ستەمکاری، پێشکەوتن و هەژاری دەسورێتەوە. لەسالانی نۆهەتی ١٩٩٠سەدەی رابردوو دۆزەکان بە دەرەجە یەك وەك کەسی وتایبەتەوە سەیردەکران—لەبارچون، قەدەغەی سکپڕی، رۆڵی جێندەری، مافەکانی منداڵان، و هەروەها ئاراستەکانی سێکسی—خۆی لەنێو قۆناغێکی نێودەوڵەتییەوە دۆزییەوە. لەنێو ئەم پڕۆسەیەدا چالاککەرانی ئەمەریکی لەهەردوولا باڵی چەپ و راست دەستیانکرد بەتاوانبارکردنی یەکتر و هەوڵدان بۆ سەپاندنی بەها ئەخلاقییەکانی خۆیان بەسەر هەرتاکێکی ئەمەریکی بەمەش هۆیەك بوو بۆ ناشرینکردن و زڕاندنی ناوبانگی وڵات لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی. هەروەك بەشێوەیکی گشتی لەنێو دونیای سیاسەتدا بەم شێوەیەیە، پاڵپشتیکردنی توندی لایەنێك یارمەتی بەشەڕعی کردنی بابەتەکانی توندڕەوەکانی لایەنەکەیتری دەدا. لێرەوەش باڵی راستی سیاسی هۆشداری دایە فێمینستە سۆسیالە عیلمانییەکان بۆ خۆ بەرێوەبردن، لەلایەکیتریشەوە باڵی چەپی سیاسی هۆشداریدا بە مەسیحییە فێندەمێنتالیستەکان بۆ رەخساندنی مامەڵەکردن لەگەڵ ئاریشەی راستەقینەی جیهانییەوە.

هەردوو باڵی راست و چەپ هەوڵیاندەدا بۆ پەیداکردنی هاوپەیمانییەتەکان. موحافیزکارەکان هەڵسان بە پەیوەندیکردن بەهێزەکان لەیەك کاتدا بە موسڵمانەکان و هێزەکانی ڤاتیکان، هەروەها لیبڕالییەکان دەستیانکرد بەرێکخستنی پەیوەندی لەگەڵ ئەورووپییە رۆشنبیرەکان و چالاککەرەکانی جیهانی سێیەم. بۆ هەر گرووپێك سەرسامییەکی خۆی تێدایە. موحافیزکارەکان پەرۆشن بۆدەستکەوتنی لایەنی موسڵمانەکان لە ئیدانەکردنی لەباربردن، و هەروەها نێربازی بەمەش ئەم کارانە لەدەوری جیاوازییەکانیان دەخولێتەوە کە پەیوەستە بە رێکخستنی زەواج و فرە ژنی. لیبڕالییەکان پەرۆشن بۆ رەخنەگرتنی ئاشکرای هەندێ کرداری رەتکراو وەك خەتەنەکردنی ئافرەتان هەندێجار هاوپەیمانان پێشبینی ئەو کارە لە وڵاتە نوستووەکان بە کەم وەردەگیرێن، پێشنیازی ئەوە دەکەن لەبری ئەمەوە تەرکیز بکەنە سەر دادگەری ئابووری.

گفتوگۆکانی نێوان باڵی راست و چەپ بەهۆی جوێندان و زێدەڕۆیی و تەکتیکەوە گەرمی بەخۆیەوە بینییەوە. من بەشبەحاڵی خۆم لەزۆرێك لەپۆستەکانی موحافیزکارەکان نارازیم. کاتێ لە حکوومەت خزمەتم دەکرد، هەوڵی زۆرم دەدا بۆ پێشکەشکردنی زیاتری پارە و

یارمەتی بۆ فێربوونی تەواوی زانیـاری لـەبارەی AIDS/HIV بەرنامــەکانی تەندروسـتی منداڵ و دایك، و هەروەها پلانی خێزانی نێودەڵەتی دەدا. من لێرەوە بەرهەڵستی ئەو قەیدانە دەکەم کە سەرۆك بۆش هەیەتی لەوەتەی دانانی ئەم پرۆگرام و هەوڵانەی لەلایەن موحافیزکارە دیندارەکان—جـا کاسـۆلیکی بـێ، پرۆتسـتانتی، یـاخود موسـڵمان—بـۆ هـان نـەدان بـۆ دابەشکردنی کۆندۆم. هەرچەندە من خـۆم هەڵـە لـە ئەنـدامانی مەسـیحییە بـاڵ راسـتەکان نابینمەوە بۆ دەربرینی بۆچوونی ئـەخلاقی، هـەر لەوکاتـەی زۆربـەی کارمەنـدانی سیاسـەتی گشتی--بە منیشەوە—هەمان شت ئەنجامدەدەین. دەربڕینی رێسا ئەخلاقییەکان ئەوەیە کـە بزووتنــەوەکان هــەوڵی دامەزرانــدنی هاوکێشــە نێودەوڵەتییــەکانی دەدات ئەوانــەی لــەبواری بزنسەوە کاردەکەن. ئەمەش بە وردی وادەگەیـەنێ کـە چـۆن نـەیاری سـەربازی، بەندایـەتی، چەتەیی، ئازاردان، مامەڵەی توندی ئایینی، و هەروەها جیاوازی رادیکاڵی بوونەتە نایاسایی. لەگەڵ ئەوەشدا کەچۆن مامەڵەی خراپ لەدژی ئافرەتان، بەتایبەتی توندوتیژییەکانی ناوەخۆیی وەك "زەوتکردنی مارەیی"، "تاوانی شەرەف"، هەڵاتن، و هەروەها کوشتنی مێیینە لەوەیـە رۆژێك بێت کەم ببێتەوە. ئەمەش مەسەلەیەك نییـە کـە ئێمـە لەپاڵێـەوە بمانـەوێ بۆچـوونی خۆمان بەسەر ئەوانیتر بسەپێنین، بەڵام تەنها بۆ قەناعەت هێنانی ژمارەیەکی زۆری خەڵکە لە کۆمەڵێك شوێن بەوەی کە سیاسەتی ئێمە راستە. ئەمەە رازیکردنە نەك سەپاندن.

هەردوولا باڵی چەپی سیاسی و بـاڵی راسـتی مەسـیحی رازیـن لەسـەر ئـەوەی "بـەهای ئەخلاقی" ناوەندی سیاسەتی دەرەوەی وڵات نزیك بێتەوە. هەریـەك لـەوان نیشـتیمانپەروەر و خاوەن هیوای بەرزن بۆ ئەمەریکا، لەگەڵ ئەمەشدا هەردووکیشـیان بـەم سیاسـەتەوە رازیـن، بەڵام بە هۆکاری جیاواز. کۆتایی باسەکە بە کۆپلە هۆنراوەیەکی ئۆلیڤەر ویندڵ هۆڵمز دێنم:

بەرنامەیەی خودا دەستپێکی هیوا بەخش دادەرێژێ

بەڵام مرۆڤ هەڵەکەی خۆی لەرێگای گۆرانی وتنەوە تێکدەشکێنێ

بڕوامان وایە کەئەمە چیرۆکی کۆتایی بە شکۆمەندی خودا دێنێ

کەچی، لە کاتی ئێستادا، لایەنەکەیتر دەباتەوە.

باڵی راست بەجۆرێك سەیری ولایەتە یەکگرتووەکان دەکات، بەلایـەنی کـەم بەشـێوەیەکی نموونەییەوە، وەك لایەنێکی خاوەن ئەخلاقێکی بەرز بەبـەراورد لەگـەڵ هـەموو بەشـەکانیتری جیهان. بەبۆچوونی ریتشارد لاند، بیرمەند و جێبەجێکاری کۆمەڵـەی باشـووری مەعمـەدانی (Baptist)، پەندێکی هەیە و دەڵێ، " ئێمە هیچ کاتێك نەتەوەیـەك نەبووینـە و ناشـبینە

نەتەوەیەك بە مانا سادە و ساکارییەکەی خۆیەوە. ئێمە لـەزۆر رووەوە تـاکین. ئەمـەش ئـەوە ناگەیەنێ کە ئێمە نەتەوەیەکین خودای پەروەردگار هەڵیبژاردبین یـاخود جێنشـینی ئیسـرائیل بین. ئەوە ناگەیەنێ کە خودای پەروەردگار پەیوەندییەکی باشی لەگـەڵ خـەڵکی ئەمەریکیـدا هەیـە. یـاخود، مانـای ئـەوە ناگەیـەنێ نەتەوەکـەمان هێشـتاکە دڵ و گیـانی ئـەژدادی پیوریتانییەکانیان لەنێو دڵیانەوە ماوە وەك، 'شارێکی سەر بەرزە گردێکەوە' ببیننەوە".

بەگوێرەی لایەنانی باڵ راست، خەوشەکانی ئەمـەریکا بەشـێوەیەکی سـەرەتایی لـەبواری هەڵسوکەوتی کەسییەوە لەمانە خۆی دەبینێتەوە: دیمەنی رووتـی سێکسـی، کـاری سێکسـی لەگـەڵ هاورەگـەز، و هـەروەها دوورکەوتنـەوە لەبـەهاکانی نـەریت و کڵێسـەوە. حەزدەکـەن رەخنەکانی رۆڵی نێودەوڵەتی ئەمەریکا ببینن، بەتایبەتی ئەم رۆڵانـەی کـە لـەژێر ئیـدارەی سەرۆك جۆرج دەبلیو بۆشەوە دەردەچن بەوەی کە یارمەتی پێشکەش بە دوژمنەکان دەکـات و دڵنەوایش بۆ هێزە شەرانگێزەکان دەبەخشێ. بە بڕوای من هاوچوونێك لەنێوان فەنـدەمێنتاڵی ئایینی و نیشـتیمانپەروەرە بڕاوەکـان هەیـە بـەجۆرێك هـەموو مێـژوو لەهاوێنـەی تەسـکی ئەمەریکییەوە سەیردەکەن. هەردوو ئەدگار لەڕێگای خولیای دڵنەوایی و برسی وەڵامە راسـت و دروستەکان لەسەر دروستکردنی ئارامی و وێنەیەکی دیاری جیهان هاندەدرێت.

هەمان تێنویەتی دڵنیابوون لەوەیە لـە لایەنەکـەیتری چـەپکەوە بدۆزرێتـەوە لـەنێو ئـەو خەڵکەی کەوا تەرکیز دەکەنە سەر ئەو خەوش و کوفرەکان کە لەنێو مێژووی ئەمەریکادا هەن. بەلایەنی، رای گشتی جیهانییەوە، جەنگی سـارد پێشـبڕکێیەکی نادیـاری ئـەخلاقی بـوو بـۆ راکێشـانی دەسـەڵاتەکان لـەنێوان هـەردوو لایەنـدا لـەڕێگای دووڕوویـی و سـەربازگەری و دەستێوەردانی توندی لەکاروباری یەکترەوە لەوەی ململانێیـەکی پێوسـتی ئـەخلاقی بـێ بـۆ زاڵبوون بەسەر هەیمەنەی کۆمـۆنیزمی. ئەمـەش لەوەیـە لەبەرئـەوە بـێ کـەوا مـن خـەڵکی شـوێنێکم تیایـدا کۆمـۆنیزمی باڵادەسـتە، و هـەروەها ئاراسـتەیەك دەدۆزمـەوە بـۆ دەستنیشانکردنی هەڵەکانی سیاسەتەکانی ئەمەریکا. هەڵەکان بەدڵنیاییـەوە ئەنجامـدەدرێن. بەڵام سەرکەوتنی ئەخلاقی رۆژئاوا بەبەراورد لەگـەڵ یـەکێتی سـۆڤیەت بەجیددییـەوە نـابێ ببێتە جێگای پرسیارکردن. من وای بۆدەچم کە ئەمە کارێکە بەم شێوەیە ئاسانە لە هەڵوەستە وەرگرتنی باڵی چەپ لە جیهانگیری و بەکارهێنانی هێز. بەزەییم لەگەڵ پەیوەندی ئایینی بـاڵ چەپەوە پیادێتەوە لەبارەی ئەم بۆشاییە گەورەیەی نێوان چینی دەوڵەمەند و هـەژارەکان. مـن بڕوام وایە راستییەك هەیە کەدەبێ هەموو کەس بیزانێ ئەویش بۆچوونیانە بۆ ئەمـەریکا کـە

کۆمەڵگایەکی سنووردراوە بۆ دوورخستنەوەی چاوەکانی خاوەن پێداویستی لەوەی کە وڵاتێك بێ لەسەر بەرزەگردێکەوە بنیاتنرابێ.

بەتایبەتی، لە هەڵبژاردنە تاڵە نەتەوەییەکانی ساڵانی ٢٠٠٠-٢٠٠٤، پێشکەشکارانی دەزگا ڕاگەیاندنەکان زیاتر ڕۆڵی ئایینیان لە فراواکردنی دابەشبوونە سیاسی و کلتوورییەکانی لەنێو ئەمەریکا دیاری دەکرد. بیرکردنەوە نەریتییەکان پێشنیاری ئەوەدەکەن کەوا ئەم دابەشبوونانە بەردەوام لەگەشەکردندانە. ئەگەر ئەمە ڕوویدات، ئەوا تاگەورە دەبم پێناسکردنی ئەمەریکا زیاتر زەحمەتتر دەبێ. من هەر ئێستاکە زۆر لە گفتوگۆیە سادەیەی دابەشبوونی نێوان بەناو ولایەتی "سوور" و ولایەتی "شین" تووڕەبوومە، هەروەك ئەوەی ئەمەریکییەکان بەڵێنی دڵسۆزی خۆیان بۆ ئەم سێ ڕەنگەی ئاڵایە لەهەمان کاتدا دەرنەبڕیوە. زۆر داخ لەوە دەخۆین کەوا کلتۆرێکی سیاسیمان گەورە کردووە کە پاداشت و یارمەتی توندڕەوکان دەکات، کلتوورێك بەجۆرێك باوەڕە دۆگماییەکان وەك چاکە و کردنەوەی ئەقڵە لاوازەکان تێبینی دەکاٽ، وادەکات هێرشە ئابڕوبەرەکان گفتوگۆیە کراوەکان لەئەرز بدات. ئایا زیاترمان لەوە هەیە؟ پێویستیمان بە ژەمە دەرمانی یەکگرتنەوە هەیە. لەسەرمان پێویستە پێشبینییەکانی جۆن وینترۆپ بەبیرخۆمان بێنینەوە، " هەموو جیهان چاویان بڕیوەتە سەر ئێمە" هەروەها بە پرسیارکردنی ئەوەی کە، " ئایا ئێمە چ جۆرە ئەمەریکایەکمان دەوێ بۆئەوەی سەیری جیهان بکات؟"

(٧)

" لەبەرئەوەی ئەمە راستە"

ئەمەریکییەکان خۆیان بە خەڵکانی بەخشەندە حیساب دەکەن، ئەمەش راستە چونکە زۆربەی رێکخراوە نێودەوڵەتییە خێرخوازییەکان بۆ جێبەجێکردنی کار و بەرنامەکانیان پشت بە ئەمەریکییەکان دەبەستن. بەڵام حکوومەتی ئەمەریکا رەزیلە، لە مەرتەبەی پێش کۆتایی دێت لەنێوان ئەم بیست و دوو دەوڵەتە پیشەسازییەی کە پشکی سامان و داهاتەکانیان بۆ گەشەکردنی وڵات خەرج دەکەن. لەساڵی ٢٠٠٢ لەو لوتکەیەی کە لەسەر هەژاری جیهان بەسترابوو، سەرۆك بۆش رێککەوتننامەی مونتێری پشتڕاستکردەوە بەوەی کە لەسەر دەوڵەتان پێویستە رێژەی ٠,٧٪ ی داهاتیان تەرخان بکەن بۆ یارمەتیدانی دەوڵەتەکانیتری خاوەن پێویستی. تاوەکو ئێستاکە پێنج دەوڵەتی ئەوروپی پابەندن بەم رێککەوتنە و بەشە داهاتی دیاریکراوی خۆیان دەنێرن بۆ وڵاتە هەژارەکان هەروەها شەش دەوڵەتیتریش خشتەی کاتی خۆیان داناوە بۆ پابەندبوونیان(*). لەگەڵ زیادبوونی ئەم بڕەیە، ئێستاکە ئەو پارەیەی کە ولایەتە یەکگرتووەکان دەیبەخشێ دەگاتە ١٦،٠٪ یاخود ساڵانە ٤٠ ملیار دۆلار.

(*) ئەم پێنج دەوڵەتەی کە رێژەی ٠.٧٪ی داهاتەکەیان دەبەخشن ئەوانیش: سوید، نەرویج، دانیمارك، هۆڵەندا، و هەروەها لۆکسۆمبۆڕگ. کەچی بەڕیتانیا، فنلەندا، ئیسپانیا، فەڕەنسا، ئیرلەندا، و هەروەها بەلژیکا، بەرنامەیان داڕشتووە بۆئەوەی بەشداربن لەم رێککەوتنەیە. ئابووریناس، جێفری ساچ ئیشارەت بەوە دەدا کە" هەرچەندە ئەمەریکا ساڵانە ئەم رێژەیە بە وڵاتە هەژارەکان دەبەخشێ، بەڵام لەلایەکیترەوە کەرتە تایبەتییەکان بۆشایی لەنێوانیان دروستدەکات. بەڵام لەڕاستیدا، رێکخراوی هاریکاری ئابووری و گەشەپێدان ئەوەی خەملاندووە کەوا دامەزراوە تایبەتی و رێکخراوە ناحکوومییەکان ساڵانە ٦ ملیار دۆلار وەك یارمەتی نێودەوڵەتی دەبەخشن کەدەکاتە ٠،٠٥٪ی بەرهەمی نەتەوەیی ئەمەریکیی (ب.ن.ئ) لەم رووەشەوە، کۆی

ئەمەش هەمیشە بەمجۆرە نییە. دوابەدوای جەنگی جیهانی دووەم، ئەمەریکا دەستیکرد بە گۆڕینی ڕەوتی مێژوو ئەویش بە یارمەتیدانی ئەوروپای پارچە پارچەکراوی بەهۆی شەڕی جیهانی دووەمەوە بۆ ئەوەی دووبارە خۆی بنیاتبنێتەوە. پلانی مارشاڵ نموونەیەکی کلاسیکی بوو بەوەی " کاری باش بە هەوڵدانی باش بەدەست دێت". ئەوروپا دەستیکرد بەبنیاتنانەوە، ئەمەریکاش سوودی لە هاوکاری بەهێز و گەشەکردووی ئەوروپای ڕۆژئاوا وەرگرت. ئەمە تەنها دەستپێکێك بوو. لەساڵی ١٩٤٩ سەرۆك ترۆمان هەڵسا بە دارِشتنی بەرنامەیەك بۆ یارمەتیدانی ئەو دەوڵەتانەی کە بەڕاستی پێویستیان بە یارمەتیدان هەیە، گرنگ نییە لەچ شوێنێکی ئەم زەمینە بن. وتی، " ئامانجمان دەبێ یارمەتیدانی نەتەوە ئازادەکانی جیهان بێ، لەڕێگای هەوڵەکانی خۆیانەوە، بۆ بەرهەمهێنانی زیاتری خواردەمەنی، پۆشاك، خانووبەرە، و هەروەها هێز و توانا. بەمەش تەنها بەیارمەتیدانی بەدبەختترین ئەندامەکانی بۆئەوەی مرۆڤایەتی بتوانێ ژیانێکی خۆش بەدەستبێنێ کەمایەی خۆشی و ڕازیکردنی هەموولایەك بێ."

دەستپێکەکەی ترۆمان لەلایەن سەرۆك جۆن کەنێدییەوە بایەخی زۆری پێدرا و بەردەوام بوو، کە خۆی ئاژانسی ولایەتە یەکگرتووەکانی دامەزراند بۆ پێشکەوتنی نێودەوڵەتی و دەستەی ئاشتی و هاوپەیمانییەتی بۆ گەشەکردن. لە ئاهەنگی دەستبەکاربوونیدا، جۆن کەنێدی بەڵێنی پابەندنبوونی ئەمەریکای بەهەموو جیهاندا دەرکرد بەوەی کە" ئەمەریکا ئامادەیە یارمەتی هەموو نەتەوەیەك بکات ئەوانەی لە ژێر کوخ و لادێیەکانی ئەم جیهانە دەژین بۆ شکاندنی پەیماننامەکانی ڕەزیلی بەکۆمەڵ و هەژاری... گەورەترین هەوڵەکانمان بۆ یارمەتیدانیانە، لەهەر کاتێکدا بێ--- نەك لەبەرئەوەی کەوا کۆمۆنیستەکان ئەم هاوکارییە دەکەن، نەك لەبەرئەوەی ئەمەریکا پێویستی بە دەنگی ئێوەیە، بەڵکو لەبەرئەوەیە چونکە ئەمە ڕاستە".

یارمەتییە دەرەکییەکان لەسەرەتاوە لەلایەن هەردوو پارتە سەرەکییە سیاسییەکان پاڵپشتی لێدەکرا، بەڵام هەرزوو ڕەخنەگرەکان دەستیان بە قسەکردنکرد. زاراوەی بەرنامەی " بەلاش" پێچەوانەبۆوە بۆ پشت بەخۆبەستنی بەهای ئەمەریکی. بەمەش خێرکردن بە مانا

یارمەتییە نێودەوڵەتییەکانی ئەمەریکا دەگاتە نزیکەی ٠،٢١٪ی (ب.ن.ئ)—کەچی هێشتاکە لەنزمترین مەرتەبەی دەوڵەتە کۆمەك بەخشەکاندایە."

فراوانییەکەی، تەنها بۆ هەژارە شایستەکانە، کەچی هەموو هەژارێك شایستەی ئەم یارمەتییە نییە. لەهەر حاڵەتێکدابێ خێرکردن دەبێ سەرەتا لە نزیکەکانەوە دەست پێبکرێ. بۆچی ئەو پارە تەرخانکراوەی کەبۆ یارمەتیدانی خەڵکانی دەرەوە دانراوە لەکاتێکدا هەمان پارە بەکاردەهێنرا بۆ ناساندنی پێداویستییە کۆمەڵایەتییەکانی ئەمەریکا؟ هیچ سیاسییەك ئەم نیگەرانییانەی بۆ بەرژەوەندی خۆی بەکارنەهێناوە زیاتر لە رۆناڵد ریگان نەبێ. لەساڵی ١٩٦٤ لە وتاری دەستکردنی بە کاری خۆی وەك رەمزێکی پارێزگاران، ریگان داوای ئەوەی کرد کەوا یارمەتییەکانی ئەمەریکا بۆتە هۆی "کڕینی یەختێکی دوو ملیۆن دۆلاری بۆ (سەرکردەی ئەسیوبی) هیلا سیلاسی... پۆشاکێکێك بۆ مردوونێژەکانی یۆنان، هێنانی ژنی زیادە بۆ لێپرسراوانی حکوومەتی کینیا، و هەروەها هەزران تەلەفزیۆن بۆ شوێنێکی بێ کارەبا". ریگان جەختی لەسەر ئەوە دەکردەوە کەوا یارمەتییەکانی ئەمەریکا بۆتە هۆی فراوانبوونی بیۆرۆکراسە دەرەکییەکان، بەمەش نووسینگەی حکوومەت نزیکترین شتە بۆ ژیانی هەتا هەتایی کە لەسەر ئەم زەمینە دەیبینین. هەروەها "وتاری گەورە" هەمیشە نابێتە هۆی گرتنی راستییەکان، بەڵام هیچ کەسێکی باشتر نییە بۆ گۆڕینی نیوەی راستییەکان بۆ خوڕافیاتێکی بەردەوام. هەروەك سەرۆك، کە بەردەوام یارمەتییە دەرەکییەکانی زیاد دەکرد بەڵام هیچ شتێکی رەسمیشی نەدەکرد بۆ دەستبەرداربوونی ئەم کاریگەرییانەی پێیەوە ناسراوە. هەر لەوکاتیشەوە ئەم ستیریۆتایپە بەباشی دروستکراوە: ئەم بەرنامانە هیچ شتێکی بەسەرکەوتوویی ئەنجامنەداوە، هانی پشت بەخۆبەستنی دەدا، هەروەها پارەیەکی زۆری باجدەرەکانی ئەمەریکای لەدەستدا.

ئەمەیان راستە بەوەی هەندێ لەو پڕۆژە یارمەتییانە زۆر بە خراپی بەڕێوە دەبردرێن، هەندێکیتریش ئامانجیان رازیکردنی حکوومەتەکانە بۆلای باڵی راستی پێشبڕکێی نێوان رۆژئاوا و رۆژهەڵات لەوەی باشترکردنی ژیانی ئەو کەسانە بێ کە بێبەشن لەهەموو پێداویستییە سەرەتاییەکانی ژیان. ئەو یارمەتییەی کە تۆمار نەکراوە زۆر باشترە لەوانەی کە لە راگەیاندنەکانەوە بانگەشەی بۆ دەکات. لەنێوان ساڵانی ١٩٦٠ و تا ناوەڕاستی ساڵانی ١٩٩٠ی سەدەی رابردوو ئەو کەسانەی پێویستیان بە یارمەتی هەبوو لە وڵاتە هەژارەکان لەنێوان تەمەنی بیست ساڵی دابوو. هەروەها رێژەی مردنی منداڵان بۆ نیوەی رێژەی سەرەتایی خۆی کەمبۆوە. ئەم کوتانە هەرزانە بووە هۆی رزگارکردنی ژیانی دەیان ملیۆن کەس. نەخۆشی پێست بەرەو نەمانچوو و شەلەلیش لەسەر لێواری نەماندابوو. کۆمەکییە دەرەکییەکان بووە

هۆی یارمەتیدانی زۆربەی نەتەوەکانی کیشوەرەکانی ئاسیا و ئەمەریکای لاتینــی و ئــەفریقیا بۆئەوەی لەهەموو لایەنەکانی ژیان گەشە بەخۆیان بدەن، لەگەڵ تێپەڕانــدنی نزیکــەی ســەدان ملیۆن خەڵك لە سنووری هەژاری.

ئــەم هــەموو دەســتکەوتانە دەبوایــە کاریگــەرییان زۆربــێ، بــەڵام لەڕاســتیدا نــەیانبوو. لەوساڵانەی کە لەحکوومەت کارم دەکـرد، کۆمەکـە دەرەکییــەکان بــەجۆرێك زۆربــوو ببــووە کارێکی میللی وەك کێچ بەربڵاوببۆوە. نەدەتوانرا زاراوە "کۆمەکی دەرەکی" بــەنادیاری وەك خیانەتکردن بەکاربهێنرێت. بووە هۆی دوورخستنەوەی ئــەم دەســتەواژەیە لــەنێو فەرهــەنگی وشــەکانم لــەجیاتی ئــەو زاراوەی " پاڵپشــتی ئاسایشــی نەتــەوەییان" دانــا. ئەمــە لەوەیــە بەرگریکردنەکە کەمبکاتەوە بەڵام زۆریش نییە. لەگــەڵ کەمبوونــەوەی بــەردەوامی بودجــە و هەڕەشەکان لەلایەن یەکێتی سۆڤیەتی، ئەندامانی کۆنگرێس خۆشحاڵ نین بە کۆکردنەوەی پارە بۆ پڕۆژەکانی دەرەوەی ئەمــەریکا. ســەرۆکی کۆمیتــەی فــەرعی کــۆنگرێس کــە لێپرســراوە بەرامبەر خەرجکردنی پارەی ئەم پڕۆگرامە پێی ڕاگەیاندم کەوا هیچ جارێك دەنگی بۆ یاســای کۆمەکی دەرەوە نەداوە، مانای وایە هەرگیز دەنگیشی بۆنادات. سەرکردە دیارەکانی کۆماری زۆر بەشانازییەوە قسەدەکەن و هیچ حــەزێکیان نییــە بــە ســەردانیکردنی وڵاتــانی دەرەکــی. زۆربەی هەڵبژێردراوەکان قەناعەتیان بەوە هەیە کەوا کۆمەکی دەرەکــی " بــەلاش" نزیکــەی سەدا ٢٠٪ بودجەی فیدڕالی بۆخۆی قوتداوە، لەبڕی ئەوەی سەدا ١٪ ببات. من وەك وەزیری دەرەوەی وڵات، زۆر بە ڕاشکاوانە هەستم بە شەرمەزاییەکی زۆر دەکرد کاتێ سەردانی کلینك و خێمەی پەنابەران و دراوسێیە هــەژارەکانی شــوێنە دوورەکــان دەکـرد، لەگــەڵ گەشــەکردنی بەرچاوی ئابووری ئەمەریکی ئەوسا، تاکە یارمەتی خێرا پێشکەشکردنی دەفتەر و پێنووســی ڕەنگاوڕەنگی بوو بەسەر منداڵانی ئەم شوێنانە.

لەکۆتایی ســاڵانی ١٩٩٠ وتارەکــانی پــارتی کۆمــاری زۆر چــاوەڕوانکراوبوون بــەجۆرێك هەرگیز پێشبینی شتێکی جیاوازم نەدەکرد. بەڵام لەپڕێکا ئــەوەی پێشــبینیم نــەکرد ڕوویــدا. لەنێوان ئەم پرسیارانەی لەیەکێك لە دانیشتنەکان کە ئاڕاستەمیان کرد، شتێکی نوێم بەرگوێ کەوت—ئێمەیان تاوانبارکردووە بەوەی کە حکوومەتەکەمان یارمەتییەکی کــەمی خــەڵکانی دەرەوەی ئەمەریکایان داوە. من لەوە لێڕاهــاتبووم کــەوا گــوێم لــە لیبڕالییــەکان بــێ کــاتێ مەترســی خۆیــان بەرامبــەر لەناوچــوونەکانی بــەهۆی نەخۆشــی HIV/AIDS دەربــڕن، لەکاتێکدا موحافیزکارەکان پێشبینی ئەوەدەکەن قوربانییەکان تــەنها خۆیــان هەیــە بۆئــەوەی

لۆمەی بکەن. بەڵام لەماوەی ساڵانی کۆتایی پۆستەکەم، تا ئەوکات مەسیحییە باڵ راستەکان دەهاتن رەزامەندی خۆیان دەردەبڕی بەوەی وەستاندنی ئەم نەخۆشییانە کارێکی ئەخلاقی زۆر بەرزە. چەند ساڵێك بەر لەئێستا جێسی هێڵمز هاتەلام دانی بەوەنا کەوا، " واهەست دەکەم AIDS نەخۆشییەکە توانای بڵاوبوونەوەی زۆری هەیە بەهۆی کەمتەرخەمی کرداری سێکسی و بەکارهێنانی مادده بێهۆشکەرەکان، بەمەش ئەم نەخۆشییە لەنێوان خاڵکانی پلەوپایەی بەرزەوە دەمێنێتەوە، من هەڵە بووم".

چی روودەدات؟ وەڵامەکە ئەوەیە کە ئایین دەبێتە هاوشانی سیاسەتی دەرەوەی ئەمەریکا لەسەر رێگایەکی نوێ. کاتێ لەپۆستەکەم بووم، کۆمارییەکان بە " ساویلکە" یاخود "خێرخواز" بانگیان دەکردم. یەکێك لە ئەکادیمیا بەرهەڵستکارەکان بەپێکەنینەوە ئەوەیان دەووتەوە کە ئیدارەکەی کلینتۆن مامەڵە لەگەڵ "سیاسەتی دەرەوە وەك خزمەتگوزارییەکی کۆمەڵایەتی دەکات". کەچی ئێستاکە سیناتۆری کۆماری سام براون باکی کەنساسی، کە موحافیزکارێکە دەڵێ، لەسەر ولایەتە یەکگرتووەکان "پێویستە بە ژیرانە و بە سادەییەوە هەنگاوە سیاسییەکان بهاوێژێ، نەك لەبەر بەرژەوەندی ئابووری و ستراتیژی خۆمانەوە بەڵکو لەبەرئەوەی کە چ شتێ ئەخلاقییەن دەخوازێ".

ئایدۆلۆژیای باڵی راست و چەپ بەپێچەوانەی هەموو مەسەلەیەکی نێودەوڵەتییەوە وەستاون، ئەمەش راست نییە. بەتایبەتی لە مەسەلە مرۆڤایەتییەکان، بەجۆرێك موحافیزکارە دیندارەکان بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان رەچاوکردووە، هەروەها هەردوو مەسەلەکان پەیوەندییان بەیەکەوە هەیە. هەردوولا تەنها بەرژەوەندییە پڕاکتیکییەکانیان ناناسنەوە بەڵکو ئەرکە ئەخلاقییەکەش بڕیارمەتیدانی ئەوانەی کە بەجیددیەوە خاوەن پێداویستین. و هەردووکیان باوەڕیان وایە کە چیرۆکی سامریە باشەکە، کە لەلایەن سەرۆك بۆشەوە لەیەکەم وتاری دەستبەکاربوونیەوە باس لێوەکرابوو، بەلایەنی کەمەوە دەبێ لە سیاسەتی دەرەوەی ئەمەریکا دەنگدانەوەیەك هەبێ. ئەمەش تەنها کارێکی سەرنجڕاکێش نەبوو، بەڵکو هەلێکی مێژوویی بوو.

لەماوەی ئەم چەند ساڵەی رابردوودا گوێمان زۆر لە "تەوری شەڕانگێزی" بووە. ئەوانەی توێژینەوەیان لەبارەی کاری شەڕانگێزی دەکرد ئەم تەورەیان لە نێو هەژاری و کەمتەرخەمی و نەخۆشییەوە دەدۆزییەوە و هەروەها دیاریکردنی بازنەی نائومێدی بەجۆرێك لەنێوان دوو تا سێ ملیار مرۆڤ کە کەوتوونەتە نێو داوەکەوە. ساڵانە نزیکەی ٣٠،٠٠٠ منداڵ لەبەر نەخۆشی و برسییەتی دەمرن، ئەمەش ئەگەربێتو بەراوردی بکەین دەکاتە دە هێرشی ٩/١١ لەهەر

بیست و چوار کاتژمێردا. ملیاران خەڵك ئێستاکەش لەژێر سایەی حکوومەتەکانیان دەژین کە بەسادەترین مافە بنەڕەتییەکانی مرۆڤەوە ئاشنانین. ئاریشەی هەژاری و چەوساندنەوە پێویستە هۆکارێك بەس بێت بۆ ئەمەریکییەکان تاوەکو ریزەکانی خۆیان رێك بخەنەوە، ئەگەربێتو لەهەندێ مەسەلەوە یەکیشیان نەگرتەوە، بەڵام پێویستە لە خاڵە میحوەرییەکان یەکگربن. لیستی پڕۆژە هاریکارییەکان زۆرن، بەڵام من لێرەوە پێشنیاری دەستپێکردنی سێ یانیان دەکەم.

یەکەمیان پاڵپشتیکردنە بۆ رێسا و پراکتیزەی ئازادی ئایینی.

دە ساڵ پێش ئێستاکە، هاوپەیمانییەکی نێوان چالاککەرانی مەسیحی و یەهوودییەکان لە ولایەتە یەکگرتووەکان دەستیانکرد بە هەڵمەتێك لەدژی چەوساندنەوەی ئایینی لە ولاتانی دەرەکی. بۆ وەڵامدانەوەی ئەم هەڵمەتە کۆنگرێس رەزامەندی خۆی دەربڕی و بەم بۆنەیەوە یاسایەکی دارشت کە سەرۆك کلینتۆن واژووی لەسەر کرد، یاساکەش پێی دەووترا یاسای ئازادی ئایینی نێودەوڵەتی. ئەم یاسایە هەڵسا بە دروستکردنی لیژنەیەکی سەربەخۆی ولایەتە یەکگرتووەکان لەسەر ئازادی ئایینی نێودەوڵەتی و هەروەها داواشی لە وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا کرد بەوەی کە ساڵانە راپۆرتێك لەسەر بارودۆخی ئازادی ئایینی لە ولاتانی جیهانی ئامادەبکات. برگەکانی ئەم یاسایە پێناسەی هەموو شێوەکانی چەوسانەوەی ئایینی و ئیدانەی بەشێکیانی دەکات بەمەش بەشێکی زۆر پێویستی سیاسەتی دەرەوەی ئەمەریکایە، لەگەڵ ئەمەشدا والە دیپلۆماتە ئەمەریکییەکان دەکات بۆئەوەی زیاتر هەست بە ئارامی بکەن بۆ پراکتیزە و باسکردنی ئەم مەسەلەیە بکەن.

شتێکی سروشتییە بەوەی ئەمەریکییەکان گرنگی بە ئازادی ئایین بدەن، نەك تەنها لەبەرئەوەی ئەم رێسایە لەسەنتەری دیموکراسیەتاندایە، بەڵکو ئەزموونێکی باشە بۆ بڕیاردان لەسەر حکوومەتەکانیتر. ئەگەر حکوومەتێك رێزی کەرامەتی هاوولاتیانی خۆی نەگرت، مانای وایە رێزی کەسانیتری لا گرنگ نییە. ئەو ولاتانەی کەوا چەوسانەوەی ئایینی تێیدا بەرچاوە (وەك کۆریای باکوور، ئێران، بۆرما و سودان) و هەروەها -بەرێکەوت نییە- ئەمانە سەرچاوەی مەترسییەکانن وەك تیرۆریزم و بڵاوبوونەوەی چەکی بەکۆمەڵ کوژی. ئەو بڕیارەی کە لە ساڵی ٢٠٠١ەوە لەلایەن حکوومەتی تاڵیبانەوە دەرچوو بە رووخاندنی هەردوو پەیکەری دێرینی بووزا لەناوەڕاستی ئەفغانستان هەمان شەرمەزاری بوو بەرامبەر بە رای گشتی جیهان بە داڵدەدانی و میوانداریێتی رێکخراوی تیرۆیستی ئەلقاعیدە. چین ولاتێکیترە بەوەی

سەرکەوتوو نەبووە لەسەر تێبینی کردنی ئازادی ئایین، بەڵام ئەم نەتەوەیە، سەرەڕای قەبارە و کاریگەرییەکەی، هەندێ زەحمەتی خستۆتە بەردەم دانەرانی سیاسی ئەمەریکا.

ئەو ساڵانەی لەپۆستەکەم خزمەتم دەکرد ئەندامانی کۆنگرێس سکاڵایان لای من تۆماردەرکرد بەوەی کە مەسیحییە چینییەکان ڕێگایان پێنادرێ ئەرکی ئایین پەرستنی خۆیان لەو کڵێسانە ئەنجامبدەن کە خۆیان حەزی پێدەکەن بەڵکو تەنها لەو کڵێسایانە ڕێگایان پێدەدرێ کە حکوومەت بە یاسای بۆیانی دیاریکردوون. بەڵێنی ئەوەم پێدان بە باسکردنی ئەم مەسەلەیە لەگەڵ بەرپرسانی پەکین، بەڵێ بەڵێنەکەم بەجێگەیاند خۆم لەگەڵ هەردوولا کۆبوونەوەم کرد لەگەڵ بەرپرسان هەروەها پیاوانی ئایینی نێو کڵێساکان(*)(*). بەڵام ئەرکەکانم لەوێ کۆتایی پێنەهات. چونکە هەندێ مەسەلەیتریشم پێشکەشکرد وەك خراپ مامەڵەکردن لەگەڵ بووزییە تبتییەکان و ئەندامانی فاولۆن گۆنگ، کە ئەمەش ڕێکخراوێکی تەندروستی ڕۆحانییە. هەروەها وڵاتی چین م ناچارکرد بەوەی ڕێگا بەهاووڵاتیانی خۆی بدات بۆئەوەی لەلایەنی سیاسییەوە خۆیان ڕێکبخەن و یەکێتییەکی کرێکارانی سەربەخۆیان هەبێ. لەگەڵ ئەمانەشدا دیاریکردنی چارەنووسی بەندکراوە سیاسییەکان، داوام لێکردن بۆ پۆڵێنکردن سیاسەتی کۆنترۆڵکردنی دانیشتوانەکەی و دۆزینەوەی زنجیرە مامەڵەیەکی سیاسی و سەربازی بە ئاراستەی ئەخلاقی—وەك بەرنامە ئەتۆمییەکانی کۆریای باکوور، پەیوەندی ئاشتییانە لەگەڵ تایوان، دیکتاتۆرییەتی سەربازی بڕۆما، پەیماننامەی نێودەوڵەتی تایبەت بە گۆڕینی ژینگە و کەش و هەوا، و هەروەها پاراستنی ئاشتی نێودەوڵەتی. دوای چەند ساڵێتر ئەم مەسەلانە و زیاتریش هەر لە ئەجێندای ئەمەریکا و چین مابوونەوە. لەگەڵ بوونی ئەم لیستە درێژەیە، هەمیشە ئەو هەڵە هەیە کەوا مەسەلەکانی تایبەت بە ئازادی ئایینی زەرەرمەندبوونە، جا ئەگەر کاریگەرییان هەبووبێ لەسەر مەسیحییەکان یاخود ئەوانیتر. و پێویستیش نییە ڕوودەن. بۆمن سەرسامی نییە ئەگەر بێتو گەشەکردنی ئایینی لە وڵاتی چین

(*) لە مانگی فێبرایەری ١٩٩٨، سەرۆك کلینتۆن شاندێکی لە گەورە بەپرسانی ئایینداڕانی ئەمەریکای نارد بۆ وڵاتی چین بۆ دڵنیابوون لە ڕەوشی گرنگیدان بە ئازادی ئایینی. شاندەکە پێکهاتبوو لە: ئارسەر سشنێر لە ولایەتی نیویۆرك، ئەسقەفی کاسۆلیکی ڕۆمانی تیۆدۆرمیك کاریك، وە دۆناڵد ئەرگیو کاهنی دەستەکانی خواوەند و سەرۆکی کۆمەڵەی نیشتیمانی ئینجیلی.

لـەم چـارەگە سـەدەیەی داهـاتوو بگۆڕێـت و دەشـبێتە زەحمـەتترین بـەڕێوەبردن دەربـارەی سەرکردەکانی وڵاتی چین.

ئەوانەی پەرۆشی ئەوەن بۆ بەرزرکردنەوەی ئاستی ئازادی ئایینی دەبێ ئەوەش بزانن کـەوا رێگای راست و هەڵە هەیە بۆ ئەنجامدانی ئەم کارەیە. گۆڕانی هەتاهـەتایی لـە رازیکردنـەوە دەستدەکەوێت لەوەی لە داواکردنـە راشـکاوەکانەوە بێـت. لـە لاوس، پـەیمانگای کـارگێڕی جیهانی کە لەلایەن بۆب سیپلێ ەوە سەرپەرشتی دەکرێ رێگایەکی هەنگاو بەهـەنگاوی لـەنێو وڵاتە هەژارەکان گرتۆتەبەر لەگەڵ ستایڵی حکوومەتی سـۆڤیەتی، زۆرینـەی بودیسـتییەکان، بەبێ نەریتی دیموکراتی. جەختکردنەوە لەسەرگرنگی ئازادی ئایینی لەو وڵاتانەی کە نقـوومی کێشەی ئابووری و کۆمەڵایەتی بوونە. هێشتاکە گەشەی بەردەوام و بەرچاوی تێدا بەدیدەکری. هەروەها بەندییەکانی ویژدان هاتوونەتە ئازادکردن. کاربەدەستانیش راهێنراون لەسـەر ئـەوەی کە چۆن رێزی ئازادی ئایین پەرستن بگرن. سـەنتەرەکانی دیراسـات کراونەتـەوە بـۆ هانـدانی هاریکارییەکان لەنێوان ئایینە جیاوازەکان. لەلادێیەك، کاربەدەستێکی حکوومەت کە هەزاران مەسیحی ناچاردەکرد بۆئەوەی وازهێنـانی ئـایینی خۆیـان رابگەیـەنن، پـێش ئـەوەی بمـرێ، چاودێری تایبەتی لەو کڵێسەیە وەردەگرت کەپێشتر هەوڵی داخستنی دەدا.

دووەم بوار بۆ هاریکاری لەسەرتاسەری چەپکی سیاسەتی دەرەوەی ئەمەریکا پێویسـتە ململانێ هەبێ بۆ هێورکردنەوەی ئاریشەی هەژاری جیهانی. لەکۆتایی ساڵانی ١٩٩٠ زۆربەی لقەکانی ئایینی چوونە پاڵ ئیدارەی کلینتـۆن بـۆ پاڵپشـتیکردنی پلانێـك بـۆ رەشـکردنەوەی زۆربەی قەرزەکانی سەر وڵاتە هەژارەکانی جیهان. هەرچەندە کەموکوڕی هەبوو لە ئامانجەکان بۆیە دەستکەوتەکانیش پەرت و بڵاوبوونەوە. رێکخراوە لیبراڵییەکان ئەوانەی کە بۆماوەیـەکی زۆرە هەڵمەتی کەمکردنەوەی قەرزەکانیان دەکرد، لەپڕێکا خۆیان لەگەڵ سیاسییە بەهێزەکانی نێو مەسیحی باڵ راست دۆزییەوە ئەوانەی هەڵسان بە دابەشکردنی شانۆی بۆنۆ، چـالاککەر و ئەستێرەی رۆکی. لایەنگرانی کەمکردنـەوەی قـەرزەکان بەرِادەیـەك زیـرەکن بـۆ داپۆشـینی دەستپێکەکانیان لە نیشانەکانی کتێبی پیرۆزەوە بۆ پەنجا ساڵەیەوە "یۆبیلی زێرین" لەوکاتەی خودا فەرمانی بە ئیسرائیلییەکان کرد بـە لێخۆشـبوونی قـەرزەکان و " گەڕانـەوەی هـەموو شتەکان بۆ خاوەنەکانیان". ئەم هەنگاوە سەرەتایە دوابەدوای هەنگاوەکانیترەوە دێت، لەساڵی ٢٠٠٥ بڕیارێك دەرچوو بە رەشکردنەوەی قـەرزی هـەژدە دەوڵـەتی زۆر هـەژار کـە قـەرزاری سندووقی نەقدی نێودەوڵەتی و بانکی جیهانی بوون.

لەگەڵ ئەمانەشدا پێشکەوتنی کەمکردنەوەی قەرزەکان و هەوڵەکان بۆ زاڵبوون بەسەر ئاریشەی هەژاری هێشتاکە کەموکوڕی لە خێرایی جێبەجێکردنیەوە دەبینرێت. هۆکارێك هەیە ئەویش زۆر سەختە بتوانین ئەم خوراڤییەتە بکوژین. زۆربەی ئەوانەی بەخۆیان دەڵێن پسپۆڕ و زانا بەردەوام گفتوگۆی ئەوەدەکەن کە کۆمەککردنی دەرەکی کارێکی زیادەیە و دەبێتە هۆی رۆچوونی ئابووری وڵات، هەروەها چارەسەرییەکانی "حکوومەتی گەورە" هیچ کاریگەرییەکی نییە، چونکە هەژاری بۆتە بەشێکی بەردەوام و دانەبڕاوی ژیانی مرۆڤایەتی. ئەگەر بەدرێژی وەریبگرین، ئەم بیرکردنەوەیە زۆر بەئاسانی وەردەگیرێت. چەندین دە ساڵی کۆمەککردن نەیتوانیوە هەژاری بنبڕبکات، ئەوەتا لەماوەی ساڵانی رابردوودا لە بیابانی باشووری ئەفریقیا بارودۆخەکان بەرەو خراپتر دەچن. بۆچی؟ لە هۆکارەکانی ئەم ئەنجامە ئەوەیە: ناکۆکی ئەتنیکی هەیە، شێوازەکانی ئابووری بەرەو نەمان چوونە، فاکتەرەکانی دیمۆگرافی وەك گەشەکردنی زۆری ژمارەی دانیشتوان و نەخۆشی و بەکارهێنانی سەرچاوە سروشتییەکان بەبێ سوود لێوەرگرتن. هەندێك خەڵك ئاماژە بە نەبوونی حکوومەتێکی دیموکراتی لەو ناوچەیە دەکەن، زەقترین نموونەش رژێمە گەندەڵییەکەی رۆبێرت مۆگابییە لەزیمبابۆیی. ئەوانەی لە باڵی راستن لۆمەی سیاسەتی ئابووری و بازرگانی وڵات دەکەن بەوەی کە ئەم سیاسەتە لەدژی چینی هەژاران (هەژارەکانی وڵات دایە) و تەنها یارمەتی چینی دەوڵەمەندەکان دەدات. بەڵام بە بڕوای من هەموو فاکتەرێك کاریگەری خۆی هەیە بۆ لەدایکبوونی ئەم هەژارییە، بۆیە دەبێ هەموو هۆکارەکان بە پێویست وەربگیرێن.

شەڕکردن لەگەڵ هەژاری، بەدڵنیاییەوە، تەنها مەسەلەکە پێشکەشکردنی پارەی زۆرنییە بە چینی هەژاران. ئەگەر سەیری مێژوو بکەین، دەبینین باڵی چەپ بڕوایەکی زۆری وەك یارمەتی پێشکەش بە حکوومەتە دەرەکییەکان کردووە لەکاتێکدا باڵی راست تەنها بیرۆکەی عەیبداری پێشکەش دەکرد بەمەش دەبووە هۆی لەناوچوونی ئابووری ئەم کۆمەڵگایە. هەردوولا زۆر بە ئاڵۆزی گەشەیان کردووە. پسپۆڕانی ئەم بوارە فێری زۆر شت بوونە لەبارەی ئەوەی کەچۆن بتوانن رێگایەکی کاریگەر بەکاربێنن بۆ کۆمەککردن بە ئاڕاستەکردنی زۆربەی پارە نەقدییەکان لەڕێگای دەزگا ناحکوومییەکان، جەختکردنەوە لەسەر هەلەکانی بەردەم ئافرەتان، دووپاتکردنەوە لەسەر چارەسەرییەکان، گرنگیدان بە بواری ژینگە، هەروەها دۆزینەوەی رێگایەك بۆ بەشداریکردنی خەڵکە هەژارەکان لە بواری ئابووریدا. هەروەها زۆر پێویستە لەسەر دەوڵەتە پێشکەوتووەکان بۆ کۆتایی پێهێنان بە دووڕوویی پاڵپشتیکردنی

بـازاڕی ئـازاد لەکاتێکـدا بـڕە پارەیـەکی زۆر خـەرج دەکـەن لـە پاڵپشـتی کشـتوکاڵی بـۆ جووتیارەکانی خۆیان بەمەش کارەکە مەحاڵ دەکات بـۆ جووتیارەکـانی دەوڵەتـە هـەژارەکان بۆئەوەی بتوانن پێشبڕکێ بکەن.

ڕێگایەکیتر بۆ یارمەتیدانی هەژاران هەیە ئەویش بە پێشکەشکردنی یاسای پاراستن. ئـەو لێژنە ئاست بەرزەی بۆ بەتواناکردنی یاسای هەژارەکان کە من و ئابووریناسی پیرۆڤی هێرناندۆ دی سوتو سەرۆکایەتیمان دەکرد، بەدوای ڕێگا چـارەکان دەگـەڕێ بـۆ ئەنجامـدانیان. زۆربـەی هەژاران خاوەنی سـەرمایەکی تایبـەتن وەك زەوی، خانووبـەرە، بابـەتی خواردەمـەنی، بـەڵام ناتوانن بەپێی پێویسـت بـەکاری بێـنن و سـوودی لێـوەربگرن لەبەرئـەوەی ئـەم سـەرمایانە کەموکوڕییان لە ناونیشانی یاسـاییەوە هەیـە. لـە هەنـدێ وڵاتـدا، نزیکـەی سـەدا ٩٠٪ ی سەرمایەکان لەدەرەوەی یاساوە خاوەندارییان کراوە. ئەمەش مانـای وایـە ئـەم خەڵکانـە زۆر بەئاسـانی ڕووبـەڕووی فریـودان و دزی و بێبەشـکردن لـە سـامانەکانیان و بـەکارهێنانی مولکەکانیان دەبنەوە لە بەدەستهێنانی قازانج و کارپێکردنیان لەبواری وەبـەرهێنان و بـژێوی ژیان. ئەم کارەش زەرەر بەخۆیان و کۆمەڵگاکەیان دەگەیێنێ لەبەرئەوەی حکوومـەت نـاتوانێ هیچ یاسایەکی باجیان لەسەر دابنێ بەمەش هیچ خزمەتگوزارییەکی بنەڕەتی لەم حکوومەتە بەدیناکرێت. ئەنجامەکەشی وەك قوماشێکی کۆمەڵایەتییـە کـە بـە نەچـنراوی دەمێنێتـەوە، هەروەها دەبێتەهۆی دواکەوتنی ئابووری و ناکۆکی ناوخۆیی. من خـۆم لەلایـەنێك حـەز بـە درێژکردنەوەی یاسای پاراستنی هـەژاران دەکـەم لەبەرئـەوەی بـەرەنگاری هـەموو پلیتێکـی ئایدیۆلۆژی دەبێتەوە. ئەمەش دوولایەنەیە—تێکەڵکردنێکە لە" کۆمەڵگایەکی خاوەنیەتی" و دەسەڵاتی خەڵك".

سەرۆك بۆش لەیەکێك لە وتارەکانی ڕایگەیاند، " ئێمـە شـەڕ لـەدژی هـەژاری دەکـەین چونکە بوونی هیوا وەڵامێکە بۆ تیرۆریزم". لە یۆلیۆی ساڵی ٢٠٠٥ بۆش بەشداریکرد لەگـەڵ سەرکردەکانی هەر هەشت وڵاتە پیشەسازییە گەورەکەی جیهان بەو بەڵێنەی کـەوا ئەمـەریکا ئامادەیە لەماوەی پێنج ساڵی داهاتوودا کۆمەکەکانی بۆ وڵاتانی کیشـوەری ئـەفریقیا بکاتـە دووئەوەندەی پێشووتر، بۆنموونە لە ٢٥ ملیار دۆلارەوە دەیکاتـە ٥٠ ملیـار دۆلار. دوای دوو مانگ بووقی ئەمەریکا دەنگی دڵنیاییەکی کەمتری دەدایەوە. باڵیۆزی ئەمەریکا لـە UN، جۆن بلتۆن، سەرسوڕمانی خۆی نیشاندا بەوەی حکوومەتەکەی بە دووری دەزانێ لەبەدیهێنانی ئامانجی نێودەوڵەتی بۆ کەمبوونەوەی ڕێژەی هەژاری بۆ نیوە لەساڵی ٢٠١٥. دوای هەفتەیەك

لەسەر ئالۆزبوون و هێمای تێکەڵاو، سەرۆك بۆش وتی ولایەتە یـەکگرتووەکان بـە پڕاکتیکـی پاڵپشتی لەم ئامانجەی نێودەوڵەتی دەکرد و کاریشی لەسەر دەکـات بـۆ نیشـاندانی دڵسـۆزی خۆی. پێویستە لەسەرمان ئەم بەڵێنە و بـەڵێنی زیـاتریش بـەجێ بگەیـەنین، نـەك هەرتـەنها لەبەرئەوەی هیوامان وابێ ئیتر لە وڵاتێکی ئارامتر دەژین، بەڵام لەبەرئەوەی—هەروەك جـۆن کەنێیدی وتی—ئەمە راستە.

بەندی سێیەم کە مـن زۆرجـاران لەسـەرووی هـەموو ئەجینداکانـەوە دایـدەنێم، ئـەویش هاریکاری هەردوو پارتەکەیە بۆ رێگەگرتن لە کۆمەڵکوژی مرۆڤایـەتی. لەگـەڵ تێپـەڕبوونی کات، جیهان کارامەیی خۆی نیشانددا لـە بەخشـینی خواردەمـەنی، ئـاو و دەرمـان بۆئـەو شوێنانەی کەلـەم بـوارەوە بێبەشـن، کەچـی بەخشـینی چـەك نابێتـە هـۆی چارەسـەرکردنی ئاریشەکانیان. هەرچەندە ئەمەش نابێتە هۆیەکی دڵنیاکەرەوە بۆ نەهێشتنی جینۆساید.

لەوکاتەی ئەم کۆمەڵکوژییەی لە روەندا لەساڵی ١٩٩٤ روویدا، لەدوای ئەمەوە قسەیەکی زۆر هەیە کەئایا ئێمە جارێکیتر چۆن رێگە دەدەین کارێکی وا دووبارە ببێتەوە. لەم کاتەشـدا شتێکیتر نزیك ئەمە روویداوە. لـە دە سـاڵی رابـردوودا، شـەڕێکی گـەورە و یەکلاینـەکراوە لەکۆماری کۆنگۆی دیموکرات روویدا کە مردنی ٣ ملیۆن خـەڵکی لێکەوتـەوە. هـەروەها لـە هەرێمی دارفۆری سـودانی ٣٠٠،٠٠٠ هـاووڵاتی بـەهۆی توندوتیـژی کۆمـەڵکوژی گیانیـان لەدەستدا. هەڵگیرساندنی شەڕ لەم وڵاتانە—جگە لە روەندا—شەڕێکی هـەنگاو بەهـەنگاوە لەوەی شـەڕێکی بوڕکـان ئاسـا بێـت، کـاتێکی تـەواو دەدەنـە کۆمـەڵگای نێودەوڵـەتی بـۆ وەڵامدانەوەیان. وەڵامیان دانەوە بەڵام زۆر بە لاوازی و لەسەرخۆییەوە. کێشـەکە ئـەوە نییـە کەموکوڕی هەبێ لە تووڕەبوونی ئەخلاقی- توندوتیژییەکەی دارفۆر زۆر بەفراوانی ئاشکراکراوە - بەڵکو بەکارهێنانی هێزەکە بەشێوەیەکی کاریگەرییانە سەرکەوتوونییە.

یەك رێگاچارەی شیاو هەیە بۆئەم حاڵەتانە تاوەکو لەم قەیرانانە رزگاریمان بێت ئەویش بـە نوێنەرایەتیکردنی ئەنجوومـەنی ئاسایشـە بـە پێکهێنـانی هێزێکـی گـەورە بـۆ رێکخسـتنی هاوپەیمانییەك کەبتوانێ کۆنترۆڵی هەموو ویستەکانی جیهان بکات. دەستتێوەردانی هـاییتی، لەسـاڵی ١٩٩٤ بەسـەرکردایەتیکردنی ولایەتـە یـەکگرتووەکان بـوو، رزگـارکردنی تـەیموری رۆژهـەڵات، لەسـاڵی ١٩٩٩ بەسـەرکردایەتیکردنی ئوسـتڕالیا بـوو، هـەروەها کـردارە سـەربازییەکەی بـەڕیتانیا لـە سـیرا لیـۆن لەسـاڵی ٢٠٠٠ ئەمانـە هـەمووی زۆر کـاری سەرکەوتووبوون. کێشەی پشت بەستن بەم "هاوپەیمانی ویستن"، هەرچەندە دڵنیاییەك هەیە لە

کارەکانی بەڵام تاوەکو ئێستا هەنگاوەك نەچۆتە پێش. ئەمەش نەك زۆربەی لەبەرئەوەی سەرکردەکان دڵیان رەقە لەهەنگاونانی جیددی بەڵکو زیاتر لەبەرئەوەیە کە ئەرکەکانی هێزی ئاشتیپارێز ئەرکێکی زەحمەت و بە تێچوو و مەترسیدارە تائەوکاتەی سوپاسنەکراویشە.

ئەو کەسانەی چەك هەڵدەگرن، پێویستە باش رابهێنرێن، چونکە ئەم هێزە پێویستی بە کەسانی ئاوا هەیە، بەڵام دۆزینەوەیان بەمجۆرە ئاسان نییە. چاوەڕوانکردنی سەربازێك بۆئەوەی رووبەڕووی مەترسی بێتە لەپێناو بەرگریکردنی نیشتیمانەکەی شتێکە، هەروەها هەمان سەرباز کاتێ چەندین میل دەبڕێ، لەوەیە گیانی خۆشی لەدەست بدات، بۆ دەستتێوەردانی لەناکۆکی کەسانیتر ئەمەشیان شتێکیترە. زۆربەی خەڵك بەمجۆرە خۆبەخش نییە، بەتایبەتی کاتێ هێزە نێودەوڵەتییەکان بەم لۆمەلێکراوییەوە دەبینرێن زیاتر لەوەی بەدەستیان هێناوە. لەئەنجامدا، ئێمە لەگەڵ سیستەمێکی وەڵامدانەوەی ئەم ئاریشانەوە بەجێنەهێشتراوین کە هەندێجار بە باشی کارەکانی دەکات و هەندێجاریتریش کارەکان بەمجۆرە نییە.

لە سێپتەمبەری ٢٠٠٥ بۆ یەکمجاری کۆمەڵەی گشتی UN بڕیاری لەسەر لێپرسراوییەتێکی نێودەوڵەتی کۆکراوەیدا بۆ پاراستنی هاوولاتیان لە جینۆساید، تاوانی جەنگ، پاکتاوی کەمینەکان، و تاوان لەدژی مرۆڤایەتی. قەبووڵکردنی بوونی ئەم لێپرسراوییەتە یارمەتی هیچ کەسێك نادات هەتا ئەگەر خاوەنی هەردوولا نەبێ دەسەڵات بۆ پاراستنی خەڵکەکە، هەروەها ویستی خۆبەخشانەی ئازاد بۆ ئەنجامدانی ئەم کارە. رێکخراوی UN شەست ساڵ لەمەوبەر دامەزراوە لەگەڵ پێشبینی ئەوەی کە سوپایەکی تایبەت بەخۆی بەرەو پێشببات. ململانێی نێوان هێزە زەبەلاحەکان هەر زوو کۆتاییەکی خێرایان بۆئەم بیرۆکەیە دانا، کەچی هێشتاکەش هیچ پاڵپشتییەك نییە بۆ دووبارە زیندووکردنەوەی بیرۆکەکە. رۆڵی لۆژیکی UN لەهەر ئاریشەیەك رێگادانی هێزە سەربازییە نەتەوە کۆکراوەکانە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئاریشەکە. هەروەها رۆڵی لۆژیکی ولایەتە یەکگرتووەکان سەرکردایەتیکردنی ئەم هێزانەیە هەرکاتێ پێویست بوو، سەرکەوتنیانە کاتێ دەگوازرێتەوە بۆ رووبەڕووبوونەوەی جەنگ. بۆ ئەنجامدانی ئەم کارە، پێویستە هەوڵی زۆربدەین بۆ کەمکردنەوەی دوودڵییەکانی نییەت و مەبەستەکانمان. پێویستە زۆر روون و ئاشکرابین لەوەی کە چیمان لێوە داوادەکرێ.

هەر هێزێك کەبیەوێ رووبەڕووی قەدەغەکردنی جینۆساید بێتەوە دەبێ خۆی پڕۆژەیەکی سەربازی جیددی بێ، نابێ کۆمەکی لێرە و لەوێ بۆ پەیدابکرێت و بۆ ماوەیەکی کورت

پێکبهێنرێت و هەروەها لە خولەکەکانی کۆتایی ئاریشەکە خۆی یەك بخات. لەسەر ولاّتان پێویستە دەستنیشانی کەسانی بەتوانا و کارامە بکەن بەجۆرێك کە چەند سالێك خەریکی ئامادەکردنیان بووبن بۆئەوەی لێهاتوانە ئەرکەکەی خۆی رابپەڕێنن. بەشێوەیەکی نموونەیی، ئەم هێزانە پێویستە زۆر بە باشی رابهێنرێن بۆ پێشوەچوونی ئەرکەکانیان و تەواوکردنی کەموکوڕییەکانیان هەروەها بۆ پاراستنی ئامادەیی خۆیان لەکاتی گواستنەوەیان بەماوەیکی زۆر کورت. لەگەڵ ئەمانەشدا ئەم هێزە دەبێ بەباشترین چەکی سەردەم و کەرەستەکانی پەیوەندیکردن و گواستنەوە تێربکرێن، هەروەها دەبێ لەلایەن دەزگا هەوالگرییەکانی ولاّتەکانەوە یارمەتی بدرێن. ئەم هێزە لەلایەن پێکهاتە سەربازی و نیمچە سەربازییەکان و ئیدارییە مەدەنییەکان و داواکارانی گشتی ئەوانەی لە دەسەلاّتی یاسای نێودەولّەتییەوە کاردەکەن هاوکاری بکرێن. کاتێ هێزەکە بۆ راپەڕاندنی ئەرکەکانیان دەردەچێ، ئەرکی سەربازی جێبەجێکردنی فەرمانەکانە، ئەرکی رێکخراوە مەدەنییەکان دووبارە نۆژەنکردنەوەی ناوچەکەیە، هەروەها ئەرکی داواکارانی گشتی گەیاندنی ئەم لێپرسراوییەتەیە بۆ دادگای نێودەولّەتی کە وەك تاوانی جەنگ مامەلّەی لەگەڵدا بکرێت.

جارێکیتر دەیلێمەوە ئەمە پێی نالێین هێزی ئامادەی UN. بەڵکو ئەم هێزە هاوشێوەی هێزێکی سوار وایە بەجۆرێك سەرکردەکان وەك سوارچاك بەکاریدێنن بۆ رزگارکردنی کاتە پێویستییەکانیان. لەوەیە درێژەی ئەم باسە مابێت (وەك لایەنی داراییەکەی) کە پێویستە چارەسەر بکرێت(*)، بەلاّم لەبیرۆکەیەکدا ئەمەیان رێگایەکی باشترە بەوەی رێگەبگرین لە داهاتووی دارفۆرەکانیتر لەوەی کە ئێستا چیمان دەستکەوتووە. بەرلەوەی ولایەتە یەکگرتووەکان دیزاینی یاخود بەشداری لەم هەلّمەتانە بکات پێویستە لەسەر موحافیزکاران و لیبرالییەکان دەستبەرداری هەندێ لایەنگیرییە نەریتەکان ببناوە. مومکین نییە میکانیزمێك کەجێی باوەڕبێ بۆ رێگەگرتن لە روودانی جینۆساید بەبێ ئاستەکانی هاریکاری سەربازی نێودەولّەتی دروستبێ. UN لەوەیە لێپرسراوییەتەکە هەڵنەگرێ بەلاّم هەر دەبێ لەم هەلّمەتەیە بەشداربێ. ئایا مەسیحییە باڵ راستەکان ئامادەن بە ئەقلێکی کراوە بەدوای ئەم

(*) یەکێك لەم درێژکردنەوانە هەلّوێستی ولاّتە یەکگرتووەکانە بۆ پالّپشتیکردنی دادگای تاوانی نێودەولّەتی. هەتا ئەگەر بەردەوامیش بین لەسەر قەدەغەکردنی بەشداریمان لەم دادگاییە، ئێمە سەرکەوتنی لێ چاوەڕان دەکەین.

جۆرە بیرۆکانە بگەڕێن، وەیاخود بە کۆتی دوودڵییە کۆنەکانەوە بمێننـەوە، تەنانـەت نەخۆشـی چەوسانەوە خودیش، ئەوەی کە پەیوەندی بە UN ەوە هەیە؟ لـەم کاتەشـدا، سیاسـەتی بـاڵ چەپ رازی بوون لەسەر خەرجکردنی بڕێکـی زۆری پـارە بـۆ کـاراکردنی تواناکـانی سـەربازی نێودەوڵەتی، تەنانەت لەسەر حیسابی فشاری پێویستە کۆمەڵایەتییەکانیشەوە.

ئەگەر رابردوو پێشەکییەك بووبێ، ئەوا هـیچ هیوایـەك نـامێنێ. بـەڵام ئەگـەر رابـردوو رابردووبـێ، ئـەوە لەوەیـە هـەوڵێك هـەبێ. لەکۆتاییـدا، ئـەو خەڵکانـەی کـە بەرهەڵسـتی کۆمەککردنی دەرەکی و بنیاتنانی نەتەوە و رووبەڕووبوونەوەی HIV/AIDS یـان دەکـرد، ئـەوا ئێسـتاکە پاڵپشـتی لـە هەرسـێکیان دەکـات. رۆناڵـد ریگـان، دوای ئـەوەی لـە سەرۆکایەتیکردنی وڵات خانەنشین کرا، بە یەکێتی ئۆکسـفۆردی وت: " پێویسـتە لەسـەرمان پشت بە دەزگا بێ لایەنەکان ببەستین... پێشنیاری هیچ شتێ ناکەم جگە لـە دەستکێشـێکی کوتاڵی مرۆڤایەتی پشت بەستوو بە مستی هێزی سەربازی" یەوە نەبێ.

هاریکاری بەرفراوانی نێـوان مەسـیحییە بـاڵ راسـتەکان و چـالاککەرە ئەمەریکییـەکان لەبارەی مەسەلە مرۆڤایەتییە نێودەوڵەتییەکان خەونێکی دوور لە واقیع نییە. من و سـیناتۆر براون باك بەشداریمان لە کۆنفرانسـێکی زۆر سـەرکەوتوو کـرد کـە لەسـەر ئـەم بابەتـەوە لـە نۆڤەمبەری (٢٠٠٥)ەوە رێکخرابوو. بوونی ئـەم مەسـەلە هاریکارییانـە تـەنها باشـییەکەی بۆئەوە نییە یارمەتیمان بدات تاوەکو لەکارەکان سەرکەوتن بەدەست بێـنین بـۆ کـۆنترۆڵکردنی مەسەلە دەرەکییەکان، بەڵکو یارمەتی ئەمـەریکا دەدات تـاوەکو خۆیـان لەیـەکتر تێبگـەن. هەروەك خۆم قەناعەتم پێی هەیە، ئێمـە ئـەوها دابەشـکراونینە هـەروەکو وابەدیاردەکـەوین. زۆربەی ئەمەریکییەکانمان نایانەوێ سەرلێشێواوییەك لەنێوان ویستی سەرکردەکانیان و ویستی پـەروەردگار رووبـدات، هـەروەها ناشـیانەوێ کەمتەرخـەمی بنـوێنن لـە رێسـا ئـەخلاقی و ئایینییەکانەوە. ئێمە پاڵپشتی لە جیاکردنـەوەی کڵێسـە لـە وڵات دەکـەین، بـەڵام هـەرگیز پاڵپشتی لە جیاکردنەوەی بە زۆری ئایین لەژیانی گشتی نەتەوەکەمان ناکـەین. زۆربـەمان بـە بەردەوام دوعا دەکەین بۆئەوەی پەروەدگار رێنمایی سـەرکردەکانمان بکـات. هیـوا دەخـوازین ئەوانەی نوێنەرایەتی ئێمە دەکەن و بەناوی ئێمەشەوە بڕیارەکان دەردەکەن بیرکردنـەوەی قـووڵ بکەن لەبارەی راست و هەڵەی مەسـەلەکان ئینجـا بڕیارەکـە دەربکـەن. لێیانـەوە داواکـارین بمانپارێزن لەهەمان کاتیشدا وامان لیبکەن شانازی بەبوونی خۆمان وەك ئەمەریکی بکەین.

هاریکاری نێوان ئەم دوو پارتــە ســەرەکییە لەســەر مەســەلە مرۆڤایەتییــەکان یارمــەتی ئەوەدەدات کە جیهان چۆن سەیری کارگەری ئەمەریکا دەکـات. بێگومــانم لــەوەی زۆربــەمان حەزدەکات وڵاتەکەمان بەشێوەیەکی بڕوادار، گرنگیدەر، خـاوەن ڕێبــاز، دڵســۆز، و هــەروەها بەهێز بەدیاربکەوێت. زۆر لەمێژەوەیە فێری ئەوەبووینە، هــەر لــە ڤێتنــام و ئێرانــەوە بگــرە، جیهان بەو جۆرەوە سەیرمان ناکات لەوەی کەخۆمان دەمانەوێ. هەندێك وابیردەکەنــەوە ئــیتر پێویستیمان بە رای کەســانیترەوە نییــە، بــەجۆرێك بــەهێز و بەتوانابووینــە پێویســتیمان بــە خۆدەرخستن نییە، هەروەك لەڕاگەیانــدنی ســەربەخۆیماندا هــاتووە و فــەرمانمان پێــدەکات، " پێویستە ڕێزی گەورە لە رای مرۆڤایەتی بگرین". چاوپۆشیکردن لەم لووتبەرزی و لەخۆباییــە دەبێتە هۆی پەیدابوونی هەڵەیەکی کوژەر و بیٚ ئومێدی لەبەرامبەر هاوڕێیــە راســتەقینەکانی ئەمەریکا لەهەموو شوێنێکی جیهان. و هەروەها هەڵوێستی ولایەتــە یــەکگرتووەکان لەهــەر هەنگاوێك لەهەنگاوەکانی مێژوو یەکلایکەرەوە دەبیٚ، ئێستاکە ئەم هــەنگاوە زۆر پێویســتە، هەروەکو ئەمڕۆکە بەدوای کلیلی سەرکەوتنی ئەم دوو جەنگە هاوکاتە دەگەڕێین. ئەم گەڕانەش بەو زانیارییــە دەســت پێــدەکات کــە ئێمــە ســەرکەوتن لــەجیهان بەدەســت نــاهێنین تــاوەکو لەسەرەتادا لەو کەسانە تێنەگەین کە ئێمە پێویستیمان بەکاریگەرییانــەوە هەیــە، بەتایبــەتی دواکەوتوانی ئیسلام.

بەشی دووەم

خاچ، مانگ، ئەستێرە

(٨)

تێگەیشتن لە ئیسلام

یەکەم رووبەڕووبوونەوەی ئیسلام و مەسیحی لەشەڕێکدا بوو لە ساڵی ٦٣٦ نزیك رووباری یەرمووك، کە یەکێکە لەجۆگەلەکانی وڵاتی ئوردن، ئەم شەڕە خوێناوییە بە سەربڕینی ٧٠،٠٠٠ مەسیحی و دەستپێکی کۆنترۆڵکردنی ئیسلامی بەسەر شاری قودس کۆتایی پێهات، کە پێشتر شوێنگەی ئیمپراتۆرییەتی بیزەنتی بوو. لەساڵی ١٠٩٩ خاچ پەرستەکان دووبارە دەستیان بەسەر ئەم شارە پیرۆزەدا گرتەوە لەئەنجامیشدا سەبڕینی ٧٠،٠٠٠ موسڵمانی لێکەوتەوە لەگەڵ کوشتنی هەر جوولەکەیەك کە مەسیحییەکی سەرکەوتوو بیتوانیبایە. لەساڵی ١١٨٧ شاری قودس دووبارە لەلایەن ئیسلامەوە دەستی بەسەرداگیرایەوە بە سەرکردایەتیکردنی جەنەڕاڵ (صلاح الدين)، ئەم سەرکەوتنەش دوابەدوای خاچ پەرستانەوە دێت کەبووە هۆی مردنی دەیان هەزار کەس. لەزۆربەی بەشی ئەم شەڕانە جیهانییە ئەمانە بە شەڕی پیرۆز ناودەنران.

شارستانییەت لە سەدەی بیست و یەکەم پێشوەچوونی باشی بەخۆیەوە بینیوە، ئێستاکە دووبارە هەمان دەنگ دەبیسترێتەوە. جوولەکە و عەرەب بەر لە ١٠٠٠ ساڵ چەندین جار لەسەر زەوی و شوێنە پیرۆزەکانەوە رووبەڕووی یەکتربوونەتەوە. چەتەی تیرۆریستان کە ئەوەی بیانەوێ بەناوی پەروەردگارەوە ئەنجامی دەدەن، تاکە هێرشێکی خوێناویان کردە سەر زەوی ئەمەریکا. وەڵامدانەوەی خێرای ئیدارەی بۆش بووە جێگای هەڵقووڵاندنی تووڕەبوونێکی زۆر لەنێو هەستی موسڵمانەکان. نیگەرانی لەئەورووپا لەگەشەکردندا بوو، کەتیایدا کۆچکردنی موسڵمانان بەرفراوان بوو، و هەروەها کارە تیرۆریستییەکان و دەمارگیری روو لەزیادبووندایە. لە ئەفریقیا لایەنی ئیسلامی و لایەنی مەسیحی تووشی پێکدادان دەبنەوە. لە ئاسیا، لە شیشانەوە تا فیلیپین دابەش بوونی دواکەوتوانی ئیسلام و دواکەوتوانی ئایینەکانیتر شەڕ و ململانێی خوێناوییان لێدەکەوێتەوە. وەکو خێزانێك وایە لەسەر ناڕازیبوونی وەسیەتەکەی

باوکیان لێك بترازێن، منداڵەکانی پێغەمبەر ئیبڕاهیم ئەوەندەی بە ئیرەیی و ئاژاوە و رق لێبوونەوە سەرقاڵن ئەوەندە بە هەستی خزمایەتی و نزیکبوونەوە ئاشنا نین.

ئەوکاتەی دەستم بۆ سوێندخواردن وەك وەزیری دەرەوەی وڵات بەرزکردەوە، لەنێو مێشکمدا پرۆژە لیستێکم رێکخست بۆئەوەی لەرۆژی دەست بەکاربوونمەوە هەوڵی ئەنجامدانیان بم، لەسەرووی هەمووشیانەوە بەهێزکردنی پەیوەندی نێوان ئەمەریکا و جیهانی ئیسلامی بوو. دەست پێکردنی ئەم کارە زۆر پێویست بوو. ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بەرژەوەندی دووروودرێژی هەیە لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاست و باشووری ئاسیا، و هەوڵی پاراستنیشیان دەدات. کۆتایی هاتنی جەنگی سارد بووە هۆی دروستکردنی هەندێ دەرفەتی بەسوود بۆ پێکهێنانی شەریکایەتی لەگەڵ ئەو وڵاتە نوێیە سەربەخۆیانەی کە لە ئاسیای ناوەڕاستدا کاریگەری تایبەتیان هەیە. هەڵبژاردنی لەناکاوی میانڕەوی سەرۆکایەتی ئێران گەرموگوڕییەکی دەدایە پەیوەندی ساردوسڕی لەمێژینە لەگەڵ ئەم وڵاتە. هەروەها پرۆژە دیموکراتییەکان لە ئەندەنوسیا و نایجیریا، کە هەریەکەیان وڵاتی زەبەلاحی ناوچەکەن کە ئیسلام بەفراوانی هەستی پێدەکرێت. بەدرێژایی ساڵانی ١٩٩٠ میدیای سیاسەتی دەرەوە وتارە زۆری لەبارەی " ئیسلامییە توندڕەوەکانەوە" دەردەکرد. منیش کۆبوونەوە دوای کۆبوونەوە، هەموو تێبینییەکانم بەکەمتەرخەمییەوە لەسەر دەفتەری تێبینییەکانم دیاردەکرد بۆئەوەی " تێگەیشتنم هەبێت لەبارەی ئیسلام".

بەدڵنیاییەوە ئاشنایەتیم لەگەڵ هەندێ لەم بابەتەوە پەیداکرد. کاتێ تەمەنم دە ساڵان بوو، باوکم وەك سەرۆکی کۆمیسیۆنی UN لە هیندستان و پاکستان خزمەتی دەکرد بۆ چارەسەرکردنی کێشەی نێوانیان لەبارەی هەرێمی کشمیرەوە. تەنانەت لەم تەمەنیشەوە، لە راستییە بنەڕتییەکانەوە تێدەگەیشتم. لەبەر هۆکاری ئایینییەوە نیمچە کیشوەری هیندی بووە دووبەش. سەرکردەکانی هیندی وڵاتێکی عیلمانی فرە نەتەوەیان لە کشمیر دەویست. کەچی پاکستانییەکان وڵاتێکی ئیسلامییان دەویست. لەم نێوەندەشدا کشمیر بەدەست ئەم دووانەوە گیری خواردبوو. رێژەی دانیشتوانی زۆربەی موسڵمان بوون، بەڵام کەمە نەتەوایەتییەکی گەورەی هیندۆزی تێدابوون، هەروەها فەرمانڕەوایی کردنی کشمیر لەلایەن هیندۆزەکانەوە بوو. کاری دیپلۆماتکارەکان دۆزینەوەی رێگا چارەیە کەبتوانن هەردوولا رازیبکەن. ئەمەش بەنزیکەیی شەست ساڵ پێش ئێستایە، لەکاتێکدا باوکم مردووە، خۆشم

چوومەتە تەمەنەوە، هەردوو ولاّتیش خاوەن چەکی ئەتۆمین، کێشـەکە خەریکـە تۆزێـك لـە چارەسەربوون نزیك بۆتەوە.

ژمارەیەکی زۆر موسڵمان لە دێنڤەر نییـە، ئـەو شـوێنەی کـە سـالاّنی هـەرزەکاریم تیـا بەسەربردووە. ئەو کاتەی باوکم لە UN کاریدەکرد پەیوەندییەکی زۆری لەگـەڵ کەسـایەتییە بەناوبانگەکان دروستکردبوو، دواتر هەندێکیان سەردانی باوکمیانی دەکـرد. یـەکێك لەوانـەی لەبیرمە بەڕێز **ظفـرالله** خان، وەزیری پێشووی دەرەوەی پاکسـتان بـوو. زۆر پێیـەوە سەرسـام بووم، چونکە کەسایەتییەکی خاوەن ویقارو پڕ زانیاری و سەرنجڕاکێش بـوو. ڕۆژێکیـان منـی لەگەڵ خۆی بۆ نانخواردنی بەیانی بـردە دەرەوە کـاتێ هاوپۆڵـەکانم منیـان بینـی بەئیرەییـەوە نوکتەیان پێدەکردم بەوەی کە ئەم پیاوە خەریکە ژنی دووەمی پێکدەینی سـەرەڕای پاراسـتنی یەکەمیشی. ئەوەی منی ڕاکێشابوو بۆ ئەوەی قسە لەگەڵ ئەم پیاوە بکەم لەبارەی کشـمیرەوە ئـەوەبوو کـەوا ژیـان چـەندە سـەختە لـەو شـوێنەی کـە گفتوگۆیـەکان لـە ڕێگـای ئـایین و ناسیۆنالیزمییەوە گرێدەگرن کەچی هەریەکێکیشیان تەواو قەناعەتیان بەوە هەیـە کـە خۆیـان خاوەن تاکە ڕاستینە.

دوای چەند ساڵ کارکردن لە وەزارەتی دەرەوە، هەر بیرم لە کەسایەتی بەڕێز **ظفرالله** خـان دەکردەوە بەجۆرێك چۆن کارەکان لەدەرەوەی دێنڤەر دەست پێبکرێ باشە. لەڕاستیدا ئەم پیاوە لەساڵی ١٩٩٧ لەوەزارەتی دەرەوە بەغـەریب بەدیاردەکـەوت: هـیچ موسـڵمانێکمان نـەبوو لەپۆستێکی بەرز کاربکات، تەنانەت هەنـدێکیان ئـەوانیش لـە پۆسـتی ناوەندییـەوە کاریـان دەکـرد. بڕیـاری ئەوەمـدا کـە پێویسـتە پەیوەندییـەکانمان باشـتربکەین. بـەم هۆیەشـەوە، چاوپێکشانەوەمان لەبارەی هەموو کارەکانی فەرمانبەران و ڕاهێنانیان دەکرد بە دیـاریکردنی لیستی ڕۆژانی پشووی موسڵمانان شانبەشانی ڕۆژانی پشووی مەسیحی و جوولەکەکان لەسـەر ڕۆژژمێری ڕەسمی. لەگەڵ ئەمەشـدا دەسـتمانکرد بـە زنجیرەیـەك گفتوگـۆ لەگـەڵ نوێنـەرانی موسـڵمانانی ئەمـەریکا، هـەروەها داوەتکردنیـان لـەڕۆژی یەکـەمی مـانگی ڕەمـەزان بـۆ فتارکردنەوە لەلایەن وەزیری دەرەوە ئەم میوانداریيانە ڕێك دەخران.

هەروا پێشەکییە ڕێنماییەکی ڕوونمان بەو کەسانە دەدا کە بەنیازبوون وەك نوێنەری ولایەتە یەکگرتووەکان گەشت بۆئەو ولاّتانە بکەن کە تیایـدا زۆرینـەی دانیشـتوانەکەیان موسـڵمانن. بڵاوکراوەکە ئەم زانیارییانەی خوارەوەی لەخۆی دەگرت، هەرچەندە زانیاری سەرەتایین، بەڵام بۆ زۆربەی ئەمەریکییەکان شتێکی نوێیە:

- موسڵمانەکان هەمان ئەو خودایە دەپەرستن (کە بە زمانی عەرەبی پێی دەڵێن، الله) هەروەك مەسیحی و جوولەکەکان دەیپەرستن.
- "ئیسلام" مانای ملکەچ بوونە بۆ پەروەردگار. ئەگەر یەکێك ملکەچی پەروەردگاربێ و ژیانێکی راست و دروست بەسەربەرێ ئەوا ژیانێك دەدۆزێتەوە کە زۆر گونجاوبێ بۆ خۆیی و ئاواتەکانی.
- موسڵمانان بڕوایان بە رۆژی دوایی و ژیانی دوای مردن و لێپێچینەوە لەسەر ئەم کارە ئەخلاقییانەی هەر تاکێك هەیەتی. لەیەکەم لپێپرسراوییەتی موسڵمانان ئەوەیە چاودێری هەژار و هەتیو و بێوەژن و ستەملێکراوان بکەی.
- کتیبی پیرۆزی موسڵمانان "قورئان"ە، کەتیایدا هەموو وشەکانی راستەوخۆ لەلایەن خوداوە بۆ سەر بازرگانێکی شاری مەککە بەناوی موحەممەد کوڕی عەبدوللا (کە پێغەمبەری موسڵمانانە)، لەڕێگای فریشتەی ئاسمان جبرائیلەوە دەستنیشانکرا، لەساڵی ٦١٠ دەست بەدابەزینی کرا بۆماوەی زیاتر لە بیست و دوو مانگ.
- شەریعە، یاخود یاسای ئیسلامی پێکهاتووە لە فەرموودەکانی پەروەردگار و کار و فەرموودەکانی پێغەمبەر و تەفسیری زانایانەوە. یاساکە هەموو لایەنەکانی کەسێتی و کۆمەڵایەتی و مەدەنی ژیانی داپۆشیووە.
- پێنج کۆڵەگەکەی ئیسلام بریتییە لە: ١- راگەیاندنی بڕواکەت، ٢- نوێژکردن، ٣- خۆپاککردنەوەی لەڕێگای زەکات، ٤-رۆژووگرتن، ٥- حەجکردن (سەردانیکردن بۆ مەککە).
- موحەممەد لەلایەن موسڵمانانەوە بە دواهەمین زنجیرەی پێغەمبەران دادەنرێت کە ئەم زنجیرەیە لە ئادەم و نووحەوە دەستی پێکردووە، بەردەوامبووە لەگەڵ ئیبراهیم و موسا پێغەمبەرەوە، هەروەها پادشا داود و عیسای نەسرانیشی گرتۆتەوە. قورئان ئەوە ڕووندەکاتەوە کەوا راگەیاندنی موحەممەد وەك پێغەمبەر جەختکردنەوە و بەردەوامبوونی پەیامی پێغەمبەرانی پێش خۆی بووە. موحەممەد وەك (عیسا) هەرگیز بیری لەوە نەدەکردەوە کەخۆی دامەزرێنەری ئایینێکی نوێیە، بەڵکو لەبری ئەمەوە خۆی وەك نێردراوێکەوە حیساب دەکرد و هەروەها بانگی خەڵکەکەی دەکرد بۆ گەڕانەوەی بۆلای راست و دروستی تەنهایی خودای پەروەردگار.
- نەسەبی عەرەبەکان لەڕێگای ئیسماعیلەوە—کوڕی هاجەر، لەگەڵ ئیبراهیم یەکدەگرێتەوە، کەچی نەسەبی جوولەکەکان لەڕێگای ئیسحاقەوە - کوڕی سارەوە لەگەڵ

ئیبڕاهیم یەکدەگرێتەوە. ئەم مەسەلە ئایینییە زۆر گرنگە لەبەرئـەوەی هـەردوو موسـڵمانان و جوولەکەکان (تەنانەت مەسیحییەکانیش) بڕوایان وایە کە خودای پـەروەردگار فـەرمانی بـە ئیبڕاهیم کردبوو بۆئەوەی بچێتە زەوی کەنعان لەگەڵ ئەو بەڵێنەی کەوا منـداڵـەکانی دوای خۆی لەم شوێنە جێگیردەبن و دەبنە گەورەترین نەتەوە.

- موسڵمانەکان بڕوایان بەوە هەیە کە عیسای مەسیح پێغەمبەرێکی گەورەیە، بـەڵام بەوە رازینابن کە بووترێ خودای پەروەردگار " کوڕ" ێکی هەیـە. بڕوایـان بـەوە هەیـە کـەوا عیسای مەسیح لە پاکیزەیەکی داوێن پاکەوە لەدایك بووە دواتریش بەرەو ئاسمان هەڵکشـاوە، بەڵام هەرگیز رازینابن بەوە کە لەخاچ درایە و و زیندوو بۆتەوە.
- لە کلتووری ئیسلامیدا، یەکـەم مـاڵی خـودا مەککەیـە کـە لەلایـەن (ئـادەم)ەوە بنیـاتنرابوو دواتـریش لەلایـەن ئیـبڕاهیم و ئیسـماعیلەوە دووبـارە بنیاتنرایـەوە. ئـەم دوو مزگەوتەی لەمەککە و مەدینە هەیـە، کـە دوو شـاری پـیرۆزن پێغەمبـەر موحەممـەد خـۆی تیاژیاوە، پیرۆزترین شوێنن لە ئایینی ئیسلام. سێیەمیشـیان مزگـەوتی ئەقسـایە لـە شـاری قودس، ئەو شوێنەی کە موحەممەد سەردانیکردووە، جا لەخەوندا یاخود بەلاشـەیەوەیە ئەمـە جێگای گفتوگۆی تیا هەیـە، لەوێـدا نوێـژی بـۆ عیسـا و پێغەمبـەرانیتر کـردو دواتـر بـە هاوڕێیەتی جیبرائیل بەرەوە حەوت چینی ئاسمان بەرێکەوتن.
- قورئان ئاماژە بەوە دەکات کە ئەگەر مەسیحی و جوولەکەکان لەشوێنێك دەژیان کە تیایدا ئیسلام فەرمانڕەوایی دەکرد، لەسەر فەرمانڕەوایی ئیسلامی پێویستە سامان و یاسـا و نەریتی ئایینی و شوێنی پەرستنیان بپارێزن. لەزۆربـەی هـەرە زۆری سـاڵانی هـەزارەی دووەم کۆمـەڵگاکانی موسڵمانان زۆر نەرم و نیانیـان لەبەرامبـەر ئایینـەکانیترەوە دەردەبـڕی زیـاتر لەوەی کە مەسیحییەکانی ئەوروپا دەیانکرد. هەرچـەندە مەسـیحی و جوولەکـەکان ئازادانـە پـەیڕوکردنی ئایینـەکانیان رادەپەڕانـد، بـەڵام هـەر لـەنێو کۆمـەڵگاکانی ئیسـلامی وەك کەمینەیەکی سیاسییەوە مامەڵیان لەگەڵدا دەکرێت.
- جیهاد لە زاراوەی ئیسـلامیدا—تەنانـەت لـەلای زۆربـەی موسڵمانانیشـەوە ئـەوا دەخوێندرێتەوە—زۆر بەئاسانی چەمکی شەڕی پیرۆز دەدات. ئەگەر وشەی جیهاد بە راست و رەوانی وەرگێڕین مانای " هەوڵدان" یاخود " تێکۆشان" لەپێناو خودای پـەروەردگار دەدات. لەلای زۆربەی موسڵمانان "گەورەترین جیهاد" ئەوەیە مرۆڤ لەگەڵ نەفسی خۆی جیهاد بکات.

" جیهادی بچووك" ململانێیە لە پێناو دادگەری، لەوێشەوە بەرگریکردن لـە ئیسـلام لـەدژی ئەوانەی هێرشی دەکەنە سەری جا بەهەر چ جۆرە وەسیلەیەك بێت.

- موسڵمانان جیاوازی دەکـەن لـەنێوان شـەڕێکی پاسـاو هـەڵگر و شـەڕێکی پاسـاو هەڵنەگر. شەڕێك لەپێناو خودا—بەرگریکردنی خود کەسی یاخود لەدژی ستەمکارییەوە—ئەوا شەڕێکی دادگەرییە. شەڕێکیش وەك داگیرکردنی هەرێم و ناوچـەیەك کـە پەیوەنـدی بـە خاوەنیـەتی تـۆوە نییـە، ئـەمجۆرەیان جێگـای قـەبوولکردن نییـە و بەشـەڕی لـەپێناو خـودا ناژمێردرێت. بێگومان لەئیسلام یاسا هەیە کەچۆن دەست بە شەڕکردن دەکەی. نابێ هێـرش بکرێتە سەر کەسانی مەدەنی و خاڵی لە هەڵگرتنی چەك، نـابێ مامەڵـەی خـراپ بەرامبـەر بەندکراوەکانەوە بکرێت. بەگوێرەی خالد ئەبو فەزڵ زانای بەئەزموونی شـەریعەتی ئیسـلامی، ئێستاکە لە ولایەتە یەکگرتووەکانەوە ژیان بەسەردەبات، دەڵێ فتوادەرانی ئیسلامی "جـەخت دەکەنەوە کە ئەگەر دوژمن بـەدیلگیراوە موسـڵمانەکانی ئـازاردا و کوشـتنیانی، موسـڵمانان قەدەغـەکراون لەوەی بچن هەمان شت ئەنجامبدەن".
- خۆکوشتن لە ئیسلام قەدەغەکراوە، بەڵام ئەگەر یەکێك لە پێناو خزمەتکردنی خـودا گیانی خۆی بەخشی و شەهیدبوو، ئەوا راستەوخۆ جێگای بەهەشت دەبێ.
- هەرچەندە ئیسلام لە نیمچە دوورگەی عەرەبییەوە پەیدابووە، بەڵام ئیمڕۆکە لە کۆی پێنج موسڵمانی هەموو جیهـان یـەکێکیان عەرەبـە (کەچـی لـەکۆی پێـنج عـەرەب تـەنها یەکێکیان موسڵمانە). زۆربەی هەرە زۆری موسڵمانان کەوتۆتە لای کیشوەری ئاسیای باشـوور و ناوەڕاست.
- موسڵمانان ئەرکێکیان هەیە ئەویش یارمەتیدانی موسڵمانانیترە، بەتایبەتی ئەوانەی ئازار دەچێژن و ستەمیان لێدەکرا.

کلتووری ئیسلامی رەتی هەڵواسینی وێنە و تابلۆی موحەممەد دەکاتەوە، تەنانـەت لـەنێو مزگەوتەکانیشەوە. لەماوەی ژیانی خۆیدا، گەر وەسفی موحەممەد بکەین، کەسێکی باڵابەرز و خاوەن دوو چاوی رەش و رووخسارێکی زەرد و قژێکی پڕی رەش و ریشـێکی زۆر کـە بەسـەر سینگییەوە کەوتبوو. شارەکەی کە مەککەیە، شوێنێکی بازرگانی بـوو، ئـەو کەسـانەی کـە بەمەبەستی جێبەجێکردنی پەرستنی خوداوە روویان لەم شوێنە دەکرد چەندین قوربانییـان بـۆ سەدان خودای خێڵەکانەوە پێشکەش دەکرد. بازرگانە ناوخۆیەکان قازانجی زۆریـان لـە پێـدانی

خواردن بەم خەڵکەی هەروەها فرۆشتنی هەموو جۆرە شتومەکییەکان دەکرد، جا زیندوو بوایە یاخود نازیندوو، بۆئەوەی لەکاتی جێبەجێکردنی ئەم ئەرکە ئایینییەوە بەکاربیێنن. سروشی موحەممەد خۆی لەیەك شتدا دەبینییەوە ئەویش باوەڕهێنانبوو بۆ خودایەکی تاك و تەنیا، هەروەها هەڕەشەکردن بۆ ئەو کەسانەی کە کاری دوور لە نەریتی ئایینەوە دەکەن تەنها بۆ دەستکەوتنی هەندێ قازانج لەگەڵ ئەوانەی ڕێگری دەکەن لەبەردەم بڵاوبوونەوەی ئەم ئایینە تازەیە و ئەوانەی هەوڵی کوشتنی موحەممەد دەدەن. لە دوا ساتی هەوڵی کوشتنی، موحەممەد بە نهێنییەوە کۆچی بۆ شارێکی نزیك مەککە کە پێی دەڵێن مەدینەوە کرد، ئەو شوێنەی کەخۆی وەك سەرکردەیەکی سیاسی و ڕۆحانییەوە تیا هەڵکەوت. هەرئەو کاتەی پاڵپشتییەکی کۆکردەوە دەستبەجێ بەسەرکەوتنەوە گەڕایەوە مەککە، دەستیکرد بە شکاندنی هەموو بتەکانی دەوروبەری شاری مەککە، و تەرخانکردنی ئەم شوێنە پیرۆزە تەنها بۆ پەرستنی پەروەردگار و هەروەها چەسپاندنی دەسەڵات بەسەر تەواوی دوورگەی عەرەبی.

کاتێ تەمەنی لە شەستساڵ بەسەرکەوت، موحەممەد وتاری خواحافیزبوونی لەسەر بەرزایی بەزەیی (جبل الرحمە) نزیك کێوی عەرەفە پێشکەشکرد، کە کەوتۆتە ڕۆژهەڵاتی شاری مەککە. خەڵکەکەی هۆشیارکردەوە لەوەی " ئازاری کەس مەدەن تاوەکو کەس ئازارتان نەدات. ئەوەتان بەبیربێتەوە کە ڕۆژێك دادێ لەگەڵ خودای پەروەردگار چاوپێکەوتن دەکەن و ئەویش (پەروەردگار) بەهەموو کارەکانتانەوە دەزانێ" دواتر قسەی لەبارەی یەکسانی ڕەگەزی دەکرد، بەمەش بڕیارێکی یارمەتیدەرە بەوەی کە ئایینی ئیسلام وەك ئایینی هەموو جیهان قەبوولدەکرێ، " هیچ عەرەبێك لە عەجەمیەك باشتر نییە و نە سپی پێستێك لە ڕەش پێستێك باشتربێ تەنها بە کرداری چاکە و خوا پەرستییەوە خەڵکان جیاوازی دەکرێن".

وەك عەقیدە تاك پەرستییەکانیترەوە، ئیسلام وەك "ڕەشماڵێکی گەورە" وایە بە چەندین ڕێگای جیاوازەوە تەفسیر دەکرێت. دەوڵەمەندی بیرکردنەوە لە ئەنجامی کاریگەرییەکانی نیشتیمانی و ئەتنیکییەوەیە، هەروەها جیاوازییەکانیش لەنێوان زانیارییە دیارەکان و دابەشبوونی مەزهەبییەکانەوە دێت. لەئەنجامدا هەموو گشتگیرییەك لە ئیسلامدا بەشێکی هەڵەیە. داواکردنەکان لەهەندێ کۆمەڵگادا، بۆنموونە خۆداپۆشینی ئافرەتان کاتێ لە شوێنێکی گشتیدانە ڕەنگدانەوەیەکە لەنێو کلتووری عەرەبیدا نەوەك یاسایەك بێ لەنێو ئەم ئایینە — هەروا پیاوانی عەرەبیش جلێکی درێژی بێ فێز دەپۆشن. زۆربەی هەرە زۆری ئافرەتانی موسڵمان سەرپۆش لەسەر ناکەن. قورئان جیاوازی لەدژی ئافرەتان دەکات (بەتایبەتی لەزمانی

بەکارهێنانی فرە ژنی، تەلاق و میراتدا) بەڵام لەهەر حاڵەتێکدا ئـەم ئایەتانـە جیاوازییەکـەی کەمتر دەگەیەنێ لەوەی ئێستاکە عەرەبەکان پەیڕەوی دەکەن. موحەممەد بە هاوەڵەکانی دەوت: "راستە ئێوە مافتان بەسەر ژنەکانتانەوە هەیە، بـەڵام ئـەوانیش مـافی خۆیـان بەسـەرتانەوە هەیە".

شاژنی ئوردن، شاژن نوور، ئاماژەی بەوەداوە "ژمارەیەکی کـەم لـە رۆژئاواییـەکان دەرك بەوەدەکەن کەوا ئیسلام لە سەدەی حەفتەمەوە مـافی سیاسـی و کۆمەڵایـەتی و یاسـای بـە ئافرەتانەوە بەخشیوە، کە ئەو رۆژئاوا هەر گوێشی لێنەبووە، لەڕاستیدا هێشتاکە ئافرەتان لە ولایەتە یەکگرتووەکان و شوێنەکانیتر لەسەدەی بیستەمدا ململانێی بەدەستهێنانی ئەم مافانە دەکەن. هەر لەسەرتاوە ئیسلام لەسەر ئەم مافانـەوە بنیـاتنراوە، وەك مـافی یەکسـانی بـۆ فێربوون و پەروەردە، خاوەنیەتی، پشك وەرگرتنی مـیرات، مامەڵـەی بازرگـانی، و هـەروەها ناچارنەکردن لـەکاتی زەواجکـردن، چـونکە هـەردوو رەگـەز لەبەرامبـەر خـودای پـەوەردگار یەکسانن—کەچی ئەوانیتر لەجیهان ئافرەتیان وەك کاڵا و خواردەمەنی حیساب دەکرد". هیچ شـتێك نییـە لـەقورئان ئامـاژە بەقەدەغـەکردنی ئافرەتـان بکـات لـە دەنگـدانیان لـەکاتی هەڵبژاردنەکان، لێخوڕینی ئۆتۆمبێل، تێکەڵ بوونیان لەگەڵ پیاوان لە شوێنی کارکردنی گشتی دەرەوەی ماڵ (هەروەك خێزانی پێغەمبەر، خدیجە، بازرگانێکی زۆر سـەرکەوتوو بـوو). ئـەو وڵاتانەی کە گەورەترین ژمارەی موسڵمانانی تێدایـە—ئەندەنوسـیا، هیندسـتان، پاکسـتان، بەنگلادیش، و هەروەها تورکیـا، هەریـەك لەوانـە ئافرەتێکیـان هەڵبـژاردووە وەك سـەرۆکی حکوومەتی ئەم وڵاتە، بەمەش نە وڵاتە عەرەبییەکان وەنە ولایەتـە یـەکگرتووەکان ئەمـەیان قەبووڵە.

مردنی موحەممەد لەساڵی ٦٣٢ بووە هۆی هەڵگیرساندنی کۆمەڵێك شەڕ لەسەرئەوەی کـە کێ ببێتە خەلیفە و جێگای ئەو بگرێتەوە، دەرئەنجام ئیسلام بەسەر دوو مەعەسکەری گـەورە دابەشبوو. بەشی گەورەتری کە پێیان دەڵێن سوننە، سەرەتا پاڵپشتی خەزورانی پێغەمبـەریان دەکـرد، بەشـی دووەم، پێیـان دەڵـێن شـیعە، ئەمانـەش لـە نـەوەی عـەلی ئـامۆزا و زاوای پێغەمبەردابوون. تاوەکو ئێستاش دوای تێپـەربوونی نزیکـەی ١،٤٠٠ سـاڵە هێشـتاکە ئـەم دابەشبوونە بـەردەوامی هەیـە و کاریگـەری کردۆتـە سـەر سیاسـەتی جیهـانی و هـەرێمی. لەزۆربەی هەرێمە سوننییەکان زۆرینەیان پێکهێناوە، بەڵام شیعە زۆرتر و بەهێزترن لەهەنـدێ هەرێم وەك ئێران، عێراق، لوبنان و بـەحرێن، هـەروەها کاریگەریشـیان هەیـە لـە سـووریا و

ئازربایجان و باشووری ئاسیا. ئەم دابەشبوونە زۆر لە جیاوازی بیروڕای سیاسییەوە دوورە. کەمینەی شیعەکانی نێو ئەو هەرێمانەی کە سوننەی تێدا زاڵە هەمیشە سکاڵای ئەوە دەکەن کە جیاوازییان لەگەڵدا دەکرێت لێبوردەییان نییە. بە رای سوننییە توندڕەوەکان شیعەکان هەر موسلمان نینە.

دابەشبوونی دووەم، لەنێوان نوێخوازان و موحافیزکارانە، کە کاریگەری لەسەر شیعە و سوننە دەکات. نوێخوازەکان لەسەر رێگای سەرەکی ئیسلام وەستاون بەدوای ئاشتبوونەوە "عەقلانی" و باوەڕی ئایینی دەکەون. ئەوان حەزدەکەن ئارامتربن بۆ پێکەوە ژیان لەگەڵ حکوومەتە عیلمانییەکان، زیاتر قەناعەت بکەن بە بەهای پەروەردە لەنێو زانست و ماتماتیك و مێژوو و زمانەکانی دەرەکی، لیبراڵتربن لەمامەڵەکردنیان لەگەڵ ئافرەتان، زیاتر حەز بە لەباوەشگرتنی دەزگا دیموکراتییەکان بکەن. موحافیزکارەکان سوورن لەسەر زیاتر کۆنترۆڵکردنی مەسەلە خێزانییەکان وەك جیاکردنەوەی رەگەزەکان، بەرگریکردنی نەریتە دەرەکییەکان.

وڵاتی عەرەبی سعودی ماوەیەکی زۆرە وەك سەنتەرێکی سوننی موحافیزکاری ئیسلامی خزمەت دەکات، کە لەلایەن بزووتنەوەی ئایینی وەهابی (یاخود سەلەفی) لەسەدەی هەژدەمەوە کاریگەرە. شۆڕشی (١٩٧٩)ی ئێران بووە هۆی نیشانکردنی شیعەی موحافیزکار ئێران وەك ئەوەی ئەمڕۆکە هەیە بووە: مەیدانی شەڕی نێوان موحافیزکاران و نوێخوازان بووە.

موسڵمانەکان هەموویان لەسەرئەوە رازین قورئان قسەی خودای پەروەردگارە بەڵام جیاوازن لەسەر تەفسیرکردنی ئایەتە دیاریکراوەکان و جێبەجێکردنیان بەپێی دەقەکانەوە. بۆماوەی چەندین سەدەیە، پراکتیزەکردن یاخود ئەوەی کەناوینراوە *ئیجتیهاد* کە لەلایەن بیرمەندە ئیسلامییەکانەوە بەکارهاتووە بۆ تەفسیرکردنی رێسا یاساکان لە دەقە نوێیەکانەوە و جێبەجێکردنیان و بڵاوبوونەوەی ئیسلام بەنێو زۆرێك لە ئیمپراتۆرییەکانی بێزەنتین و فارسەوە تا بەرەو ئیسپانیا، باکووری ئەفریقیا، تورکیا، هیندستان، ئاسیای ناوەڕاست، وە دوای ئەوانیشەوە هەڵکشاوە. ئەم فراوانبوونەی یارمەتیدەر بوو بۆ کۆکردنەوەی بارودۆخەکانی کڵێسەی مەسیحی و دەزگاکانی ئایینەکانیتری ئەم سەردەمە. ئیسلام داوا لە دواکەوتەکانی ناکات بە قەبوولکردنی یاخود تێگەیشتنی لاهوتییەکی زەحمەت وەك سێیانە (Trinity). هەموو ئەوەی لێیانی داواکردبوو ملکەچکردنە بۆ خودای پەروەردگار، بەجۆرێك هەموو کەس دەتوانێ راستەوخۆی قسەی لەگەڵ بکات. بەپێی قسەکانی یەکێك لە مێژوونووسەکان دەیووت

ئیسلام" دەرگای رزگاربوون بەسەر جیهانێکی فراوانی نائومێدی و دابەشبوونی خیانەتکاری و بەرگەنەگیراوەکان کـردەوە بۆئـەوەی برایـەتی زیادببێـت و شایسـتەکردنی مرۆڤـەکان بگاتـە ئەوپەری بۆئەوەی بگەن بە بەهەشت...هەروا یەکسانی هاوڕێیەتی و شادییەکی ئاسان دەست بکـەوێت". ئـەم ریفۆرمخوازانـە جێگـای رەخنـەی رۆژئـاوان، بـەڵام موحافیزکارەکـان بـەوە تاوانبـاردەکرێن کـەوا بـۆ بەرژەوەنـدی رۆژئاواییـەکان کاردەکـەن، بـۆلاوازکردن و رووخـانی رۆحییەتی ئیسلامی راستەقینە. هەر لەوکاتەی سوننییەکان بێبەش بوونە لە ناوەندی هەرەمی کەهنوتی، بانگەشەکردن بۆ کوفر زۆر بەدەگمەن چارەسەر دەبێ.

ئەوروپای مەسیحی، لە شـەڕەکانی لەگـەڵ موسـڵمانەکان لەزۆربـەی کاتـەکانی چـەرخی ناوەڕاست دەترسا، هەروەها وەسیەتی بۆ ولایەتە یەککگرتووەکانیش کـردووە تـاوەکو بـەگومان بێت لەبەرامبەر ئیسلام. زۆربەی ئەمەریکییەکان ئەم ئایینە بـە ئـایینێکی غـەریب و ئـاڵۆز وەردەگرن جیاواز لەگەڵ نەریتی مەسیحی و جوولەکـە کـە زۆر پێیانـەوە ئـارام و مورتـاحن. لەساڵانی (١٩٦٠)ی سەدەی رابردوو، نەتەوەی ئیسلام ناوبـانگێکی خراپیـان لـەنێو ولایەتـە یەککگرتووەکانەوە بۆخۆیان تۆمارکرد ئەمەش بەهۆی گفتوگۆیان لەسـەر سـەرکردایەتیکردن و تووڕەبـوون و جوداخوازییانـە. زۆربـەی ئەمەریکییـەکان سەرسـام بـوون کـاتێ گوێبیسـتی راگەیاندنی ئیسلام بوونی وەرزشەوانەکانیان بوون وەك، کاسیۆس کـلای (موحەممـەد علـی) و لیۆ ئەلسیندۆر (کەریم عەبدول جەبار) هەروەها بە شانازیشەوە ناوی خۆیان گـۆڕی " بـەناوە بەندەییەکان" یاخود ئیسـلامییەکان. ناونـانی وەك موحەممـەد عـەلی وەك تەحەددایەکـە بـۆ ئیسلامبوونی، دەیووت: " مـن ئەمـەریکیم، بەشـێکم ئێـوە نایناسـن. بـەڵام تـەنها بـۆمن بەکاردێت. من کەسێکی رەش پێستم بە بڕوا و بەدەنگەدەنگم، نـاوم وەك نـاوی ئێـوە نییـە، ئایینم وەك ئایینی ئێوە نییە. ئامانجم تایبەتە بەخۆمـەوە، دوورە لـەئامانجی ئێـوە". لەسـەر ئاستی نێودەوڵەتی، ئەو هەستە زەحمەتییەی ئەوەی کەوا ئیسـلام لەلایـەن گـەماڕۆی نـەوتی عەرەبی، و ئاژاوەیی پیاوانی ئایینی ئێرانی و ترس و تۆقینەکانەوە بەهێزدەبێت.

هەرچەندە، ئەم مەسەلانە ناتوانن رێگربن لەبەردەم ولایەتە یەککگرتووەکان بۆ باشـترکردنی پەیوەندییە دیپلۆماتییەکانی لەگەڵ ئەو وڵاتانەی کەزۆرینەی دانیشتوانەکەی موسڵمانن. هـەر لەسەرەتاوە سیاسەتی ئەمەریکا نەگۆڕبووە بەرامبەر رەتکردنەوەی هـەر بیرۆکەیـەکی شـەڕی کلتووری. لە یەکەم ماوەی سەرۆکایەتییەکەیدا، بیـل کلینتـۆن بـە پەرلـەمانی ئـوردنی وت: "هەندێ کەس هەنە سوورن لەسەر ئـەوەی کـە لـەنێوان ئەمـەریکا و خۆرهـەڵاتی ناوەڕاسـت

بەربەستی ئایینی حەتمی هەیە کە هەرگیز ڕێگا بەگونجانی ئەم دوولایەنە نادات، بەجۆرێك بڕوا و کلتوورەکانمان رووبەڕووی یەکتر دەبنەوە. بەڵام من لەو بڕوایەم ئەوانە بەهەڵەدا چوونە. ئەمەریکا رەتی قەبوولکردنی ئەوە دەکاتەوە کە شارستانییەتەکەمان هەرگیز تووشی پێکدادان ببێتەوە لەگەڵ شارستانییەت و باوەڕەکانیتر.

ئیدارەکەی کلینتۆن زۆر جەختی لەسەر ئەم بابەتە دەکردەوە چونکە ئێمە دەمانویست عەرەب و موسڵمانەکان بە روێکی پڕاکتیکییەوە سەیری داهاتوو بکەن نەوەك ئایین بە رووخساری یەکەم دابنێن ئینجا هەموو شتەکان لەم روانگەیەوە سەیربکەن. بەو هیوایەشیبووین کە خۆمان ئازاد نیشانبدەین لە لایەنگیری کردنی دژی ئیسلام. ئەمەش بەتەواوەتی ئەوپەڕی دلسۆزی و راستگۆییە. ئێمە بە کارێکی ناڕەوا و دوور لە نۆڕمالیتی سەیری تیرۆریزمان دەکرد. هەروەك چۆن هیچ شتێ نییە لەناو مەسیحییەت دەربارەی توندوتیژی دەمارگیری کوکلوکس کلان، هەروەها هیچ شتێکیش نییە لەناو ئیسلام بەناوی تیرۆریزم. زەحمەتە بەهۆی کاری توندوتیژی هەندێ کەسانی سەرەڕۆ و ناتێگەیشتوو لە ئیسلام ناوی ملیارێك و سێ سەد ملیۆن خەڵك بەلاوە بنێی و وەك ئەم کەسانە حیسابیان بکەیت. قورئان ئاماژە بە قەدەغەکردنی کوشتنی تاکە کەسێکی بێگوناه دەکات بەجۆرێك وەك ئەوە وایە تۆ هەموو مرۆڤایەتیت کوشتبێ. ئەم قسانە نەیتوانییەوە دەمی ئەو خەڵکانە بگرێت کە ئیسلام وەك " شەڕانگێز و خراپە" یاخود موحەممەد وەك " تیرۆرست" ناودەبەن(*). رەخنەگران بەخوێندنەوەیەکی دیاریکراوەوە، ئاماژە بەم ئایەتانەی قورئان دەکەن کە رێنمایی موسڵمانان دەکات بۆ بەکارهێنانی هێز لەدژی دوژمنانی ئایین، ئەم رێنماییانە کەوا لە

(*) بابە جێری فۆڵوێلْ، موحەممەد بە "تیرۆرست" ناودەبات. بابە فڕانکلین گراهام ئیسلام وەك " شەڕانگێز و خراپە" ناودەبات. دواتر گراهام دەیووت، " من رێزی ئەو کەسانە دەگرم کە هەڵگری بیروباوەڕی ئیسلامین و هاتوونەتە ئەم وڵاتە. هاوڕێی موسڵمانم هەیە. بەڵام ئەوە هەرگیز رێگام لێناگرێ لە یارمەتیدانیانم. بەدڵنیاییەوە من باوەڕم بەوە نییە کە ئەوان باوەڕیان پێی هەیە، و هەروەها ئەوانیش باوەڕ بەو ناکەن کەمن باوەڕیم پێی هەیە. بەڵام ئەوەش ناتوانێ وام لێبکات رقیان لێهەڵگرم، بەڵکو زۆریش خۆشیانم دەوێ. حەز دەکەم هەموو جۆرە یارمەتییەکیان بدەم ئەوەی کەخۆم دەمەوێ... دەمەوێ زانیارییان لەسەر عیسای مەسیحەوە هەبێ، بەڵام ناچاریشیان ناکەم لەوەی زانیاری لەمبارەیەوە بزانن. زۆر حەزدەکەم رۆژێك دابێ موسڵمانەکان لەو کارانە ئاگاداربن کە مەسیحییەکان ئەنجامی دەدەن.

توندڕەوەكان دەكـات—ئەوانـەی حەزدەكـەن هەمیشـە دەنگیـان بەبـەرزترین ئاسـت قەبووڵبكرێت— بتوانن قۆرخی هەڵوێست بكەن و پاساو بـۆ كردارەكـانی خۆیـان بێننـەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا زمانی توندوتیژی و خوێناویش لەنێو كتێبی پیرۆزی تەورات ئـەوەی كـە مەسیحییەكان بە پەیمانی كـۆن (العهـد القـدیم) نـاوی دەبـەن هەیـە. كتێبـەكانی جۆشـوا و دادوەرەكـان كەتـەلۆگی شـەڕە پیرۆزەكـان دەبەخشـن، و هـەروەها (Deuteronomy) پاڵپشتی لە كۆمەڵكوژی دەكات بەناوی خودای پـەروەردگار(*). لـە پـەیمانی نوێـدا عیسـای مەسیح هۆشداری دەدات بەوەی، " بیرلەوە مەكەنەوە كە من هاتبم بۆئـەوەی ئاشـتی بێنمـە سەر زەوی: و نەشهاتووم تاوەكو ئاشتی بنێرم، بەڵام شمشێرێك". هەروەك لە كتێبـی سـروش، ئەم وتەیە دەكرێ بەچەندین ڕێگا تەفسیر بكرێ بەڵام بانگەشەی ئاشتی ناكات.

قورئان بەماوەی دوو دەیە ساڵ كۆكرایەوە، بەڵام تەوراتی جوولەكەكان بە چـەندین سـەدە كۆكرایەوە. هەروەها پەیمانی نوێ بەنزیكەی سەد ساڵێك كۆكرایەوە، لەنێو ئەم دەمەتەقێیـەدا وتەی كێ ماوەتەوە و وتەی كامەیان دوورخراوەتەوە. لەهەر كتێبێكدا گۆڕان لـە كەسـاكانەوە دەبینرێ.

بۆدروستكردنی دۆگمایەك لە هەندێ قسەی وەرگـیراوەوە كـارێكی سەفسـەتییە. خوێنـەر بەدوای زمانی دەمارگیری و شەڕكردن لەنێو تێكستە پیرۆزەكانەوە دەگەڕێ و دەیاندۆزێتەوە جا تێكستەكان هی مەسیحی بێ، ئیسلامی، وەیاخود جوولەكە. بۆ ئاگادری دەبێ هەر یەك لـەم كتێبە پیرۆزانە زۆر بە دادگەرییانەوە بخوێندرێتەوە و دیراسەیان بۆ بكرێ هەروەك بە پێی كات و شوێنی خۆیانەوە وەربگیرێن. بۆیەش نەوەی عولەمایەكان كاری زۆریانكردووە بۆ ئاماژەدان بـە نووسـینە ئەساسـییەكان، تەفسـیركردنی جیاوازییـەكان، روونكردنـەوەی ئاڵۆزییـەكان، راستكردنەوەی وەرگێڕدراوە هەڵەكان، و هەروەها دۆزینەوەی دەستەواژە گرنگ و نادیارەكان.

بەپێی ئەزموونی كاركردنم زانیاریم لەسەرئەوە هەیە كەوا ئەوانەی لێپرسراویەتی سیاسەتی دەرەوەی ولایەتە یەكگرتووەكانیان بەدەستەوەیە وایان دەوێ كـەوا ئاڕاسـتە ئایینییـەكان بـەم ڕێگایانەوە وەربگێردرێن كەببێتە هۆی كەمكردنەوەی مەترسییەكانی ناكۆكی نێودەوڵـەتی—

(*) بۆنموونە، لە (Deuteronomy) 20: 16-17: ئەو خەڵكانەی كە خودای باڵادەست، میراتێكی پێبەخشیون، لەسەرتان، پێویستە هیچ شتێ بە زیندوویی نەهێڵنەوە، ئەوەی هەیە تێكیبشكێنن: ئەوانیش، (الحثیون والاموریون والكنعانیون والفرزیون والحوین والیبوسیون).

ئەمــەش هیوایــەکی بەتاڵــە. دوو بیرۆکــە بوونەتــە هــۆی دروســتبوونی کێشــە. یەکــەمیان بانگەشەکردنە بەوەی دیاری خودای پەروەردگار بەخشینی زەوییە بە ئیسرائیل هەروەها پێدانی ئەم رووخسەتەیە بەوەی مافی فەلەستینییەکان پێشێل بکرێت. بەرامبەر ئەم بیرۆکەیە ئایەتی قورئانی هەیە کە هانی موسڵمانان دەدات شەڕ لــەپێناوی وەرگرتنــەوەی زەوی داگیرکراوەکــان بکەن. خالد ئەل فەزڵ، " بەپێی هەندێ لە زانایــانی فیقــە ئــەو شــوێن و ناوچــە و هەرێمــەی هەمیشە موســڵمانەکان فــەرمانڕەواییان تیــاکردووە تاهەتایــە بــۆ خــاك و زەوی موســڵمانان دەمێنێتەوە".

ئەم رێباز و ئاڕاستانەی، کــە بەشــێوەیەکی کــوێرەوەری و دوورلــە فێرکردنــی کەســانیتر، بەخوێنــەوە نووســراونەتەوە. مێــژوو هــیچ ماددەیــەکی ســۆزداری لــەنێوان ئایینەکانــەوە بەجێنەهێشتووە. هەروەها زۆریشی ناوێ بە رێنیشاندانی خەڵکەکــە بــە روانینــی توندڕەوانــە بەوەی کە عەقیدەکەیان لەمەترسی هێرش کردنــە ســەردایە هــەروەها ئــەرکیان بەرگریکردنــە بەهەر رێگایەکی دیاریکراو.

(٩)

خاکی پیرۆز، بەڵام هی کێیە؟

لە ٢ ی نۆڤەمبەری ساڵی ١٩١٧، ئەم ڕۆژە بەدیاریکردنی سەرەتایەك بۆ چەرخێك (ماوە)یەکی نویٔ لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دادەنرێت، ئەم ڕۆژە بۆ هەندێکیان ڕۆژێکی درێژی- چاوەڕوانکراو و دوعابۆکراوە، بەڵام بۆهەندێکیتر ڕۆژێکی بەترس و دوعا لەدژ کراوە. نامەیەك کە لەلایەن وەزیری دەرەوەی بەریتانیا، ئارتر جێی. بلفۆر، واژووکراوە، ئەمەش دەقەکەیەتی:

خاوەنی شکۆ حکوومەت بەچاوێکی سۆزەوە سەیری دامەزراندنی نیشتیمانێکی نەتەوەیی جوولەکە لەناو فەڵەستین دەکات، و هەروەها بەکارهێنانی هەموو ڕێگایەك بۆکارئاسانی ئەم ئامانجە. زۆر بەئاشکرا روونکراوەتەوە کە هیچ شتیٔ ناکریٔ بۆ لایەنگیرکردنی مافە ئایینی و مەدەنییەکانی بوونی کۆمەڵگاکانی خەڵکی ناجوولەکە لە زەوی فەڵەستینی.

لەدوای جەنگی جیهانی یەکەمەوە، کۆمەڵەی نەتەوەکان بەریتانیای راسپارد بۆئەوەی فەرمانڕەوایی فەڵەستین بکات، دەسەڵاتی سیاسی لەخاکی پیرۆز لەدەستی موسڵمانەکان بۆ یەکەمجار وەربگیرێتەوە لەدوای سەرکەوتنی سەلاح الدین لە سەدەی دوانزەمدا. ڕاگەیاندنی بەڵێنی بلفۆر بووە سیاسەتێکی رەسمی، ڕێگادان بە هێزی ڕۆژئاوایی بۆ هاندان و بەشەرعیکردن و پاراستنی کۆچکردنی جوولەکەکان. مەسیحییە کاریگەرییەکانیش بەدوای ئەم گۆڕینە مێژووییەدا دەگەڕێن کە بەرهەمی چەندین دە ساڵەی فشارەکانی زایۆنییە. لەساڵی ١٨٩١، سکاڵانامەیەك - یادگاری بلاکستۆن(*)- ئاڕاستەی سەرۆك بینیامین هاریسۆن و

(*) ئەم یادگارییە کە لە کۆنفرانسێکی مەسیحییەکان و جوولەکەکانەوە کە لە ولایەتی شیکاگۆوە سازکرابوو سەری هەڵدا لەلایەن ولیەم ئی. بلاکستۆنەوە ڕێکدەخرا، کە بازرگانێکی بەرچاو و بەرپرسی کاروباری ئینجیلی بوو. بلاکستۆن خۆی وەك خزمەتکارێکی بچووکی خودای پەروەردگار حیساب دەکرد، پڕفرۆشترین نامیلکەی نووسی، بەناونیشانی " مەسیح دەگەڕێتەوە" وەسفی گەڕانەوەی جوولەکەکان بۆ ئیسرائیل دەکات وەك مەرجێکی پێشینە بۆ هاتنەوەی دووەمی مەسیح.

سەرکردەکانیتری جیهان کرا کە ناچاری سازدانی کۆنفرانسێکی نێودەوڵەتییان کـرد بۆئـەوەی دەوڵـەتێکی جوولەکـە دابمـەزرێنن. سـەدان ئەمـەریکی بـەناوبانگ واژوویـان لەسـەر ئـەم سکاڵانامەیە کرد، لەوانەش سـەرۆکی دادی ولایەتـە یـەکگرتووەکان، سـەرۆکی ئەنجوومـەنی نوێنەران و جۆن دی. رۆك فێلەر و هەروەها جێی. پی. مۆرگان. سکاڵانامەکە ئەوەنیشان دەدا کە هێزە سەرەکییەکان هەرئێستاکە بە "کۆشـش دەسـت کەوتوونـە" لـە بـەلگاریا، سـربیا، رۆمانیا، مۆنتێنگێرۆ، و هـەروەها یۆنـان " لـە تورکەکانـەوە" گەڕانـەوەیان " بـۆ خاوەنـە راستەقینەکانیان". پرسیار دەکرێ، بۆچی فەڵەستینییەکان نیشتیمانی جوولەکەکان نادەنـەوە، خۆ ئەگەر بەگوێرەی دابەشبوونی نەتەوەکان بێ لەلایەن خوداوە ئەوە نیشتیمانی خۆیانە".

بۆ بێ ئومێدی داهاتووی نـەوەی دیپلۆماتکارەکـان، نـە یادگارییەکـەی بلاکسـتۆن و نـە بەڵێنی بلفۆر هیچ مەسەلەیەکی یەکلایکەرەوەیان باس نەکردووە. ئایا بە وردی چـۆن دەکـرێ دەوڵەتێکی جوولەکـە بـەبێ هـەبوونی لایـەنگری یاسـایی و رەچـاونەکردنی مافـە ئـایینی و مەدەنییەکان و لەسەر کۆمەڵگایەکی دوور لە نەتەوەی جوولەکە دروست بکرێت؟ بەڵێننامەی بلفۆر لەم رووەوە هیچ گرنگییەك بەم مەسەلەیە نادات. بلفۆر دەڵێ، "زایـۆنیزم" رەگـی لـەم نەریت و پێداویستییەکانی ئێستا و هێوای داهـاتووی داکۆتـاوە ئەمـە باشـترە لـە خۆزگـەی ٧٠٠،٠٠٠ عەرەب کە لە ناوچەکەوە جـێگیرن". بلفـۆر زۆر بەتیـژی وەڵامـی دایـەوە کـاتێ دیپلۆماتی بچووك تێبینی ئەوەی کرد، " لەبەرخاتری خودا، با بەموسڵمانەکە نـەڵێین لـەوەی کە پێویستە بیر لەچییەوە بکاتـەوە. نـازانم بۆچـی هێـزی ئاسمـانی یـاخود هـەر هێـزێکیتر بەرهەڵستی قسەکانی ئێمە دەکەن لەوەی کە موسڵمانەکە ئەرکە لەسەری بیرلەدژی بکاتەوە"

کەمتر لە سـێ دەیـە سـاڵ، جـەنگی جیهـانی دووەم نزیـك بـوو کۆتـایی بێـت، ولایەتـە یەکگرتووەکان خەریك بوو جێگای بەریتانیای گەورە بگرێتەوە ئەو ولاتەی کە کاریگەرییەکەی بەسەر جیهانەوە زۆر بوو. بۆ بەرز راگرتنی سەقامگیری رۆژهەلاتی ناوەڕاست، سەرۆك فرانکلین رۆزێڤڵت بە نهێنی لەسەر کەشتییەکی جەنگی نزیك کـەناڵی سـوێس چـاوی کـەوت بـە ئـیبن سعود، پادشای ولاتی سعودیا. سەرۆك هەوڵی رازیکردنی ئیبن سعودی دەدا بۆئەوەی پاڵپشتی لە دۆزی ئیسرائیل بکات لەناو خاکی فەڵەستین. هەرچەندە کورسـییە جوولاوەکـەی رۆزێڤڵـت زۆر سەرنجی پادشای بۆلای خـۆی راکێشـابوو، هـەرگیز ئەمـەی لەپێشـتر نـەبینیبوو، بـەلام قسەکانی سەرۆك هیچ کاریگەرییەکیان بەسەر بڕیاری پادشادا نـەهێنا. وتـی: "بـا دوژمـن و ستەمکاران باجەکەی بدەن. پێویستە تاوانبارەکان بـاجی هەڵـەکان بدەنـەوە لـەوەی کەسـانی

دووره پەرێزی بێگوناه. ئایا عەرەبەکان چ ئازارێکی جوولەکەکانی ئەوروپای داوە؟ ئەوە مەسیحییەکان بوون کەوا ماڵ و ژیانیانی لە ئەڵمانیا لێ دزین". رۆزێڤڵت زۆر هەستی بەبێ ئومێدی کرد لەم رەتکردنەوەی پادشا، بەڵام هێشتاکە هەوڵ دەدات بۆ رازیکردنی بەوەی، "من هیچ هەنگاوی کرداری لەبەرامبەر فەلەستین ناوێم تاوەکو راوێژ لەگەڵ عەرەبەکان نەکەم. هەروەها کورسییە جوولاوەکەی خۆیشی بە دیاری پێشکەش بە پادشا کرد. دوای دوو مانگ رۆزێڤڵت مرد. بەبیرم دێتەوە دوای ئەم هەموو گەشتەم کە بۆ رۆژهەڵاتی ناوەڕاست ئەنجامم دەدان، سەرکردە عەرەبەکان بەڵێنەکەی رۆزێڤڵتیان لەبیرنەدەچوو هەمیشە دەیان وتەوە کە بەڵێنەکەی هیچ رێز و شەڕەفێکی تیانەبوو. دەتوانم بڵێم ئەوان لەسەر ئەم بابەتەوە نیوە راستن. وەزارەتی دەرەوە راوێژی زۆری لەم رووەوە کردووە دەرباەوەی کۆچبەرانی جوولەکەی ئەوروپا بۆ فەلەستین، بەڵام نەدەگەیشتنە هەولێستێکی دوولایەنە. عەرەبەکان دەیانەوێ ئەم کۆچکردنە بوەستێت، سەرۆك ترۆمان هەستی بە ئەرکێکی ئەخلاقی کرد، دوای ئەم هۆڵەکۆستەیە پالپشتیکرد. لە مایسی ١٩٤٨ کاتێ راسپاردەکەی بەریتانیا ئیکسپایەر بوو ئیسرائیل سوودی لەم کاتە وەرگرت و سەربەخۆیی خۆی راگەیاند هەروەها ئەمەریکاش یەکەم وڵات بوو ئیسرائیلی وەك دەوڵەت ناساند. عەرەبەکان سکاڵای ئەوەیان دەکرد کەوا عەرەب راوێژی لەگەڵ نەکراوە، ترۆمان جەخت لەوە دەکاتەوە کەوا بڕیارەکەی کارێکی سەرسوڕمان نییە.

راگەیاندنی دەوڵەتی سەربەخۆیی ئیسرائیل وابە بەهێمنی بەسەرنەچوو. سوپای عەرەبەکان دەستیان بەهێرشکردنە سەر ئەم نەتەوە نوێیە کرد. شەڕەکە بووە هۆی بەجێهێشتنی سەدان هەزار هاووڵاتی فەلەستینی لەسەر ماڵ و حاڵی خۆیان، زۆربەیان لە کەمپی پەنابەران لە ئێستای ئوردن و لوبناندا خۆیان گرتەوە، تا ئێستاش ژمارەیەکی زۆر لەنەوەکانیان لەم شوێنە دەژین. لەساڵی ١٩٦٧ شەڕی دووەم، کە تەنها شەش رۆژی خایاند، بووە هۆی فراوانکردنی ئەو ناوچانەی کە ئیسرائیل کۆنترۆڵیکردبوون دوای ئەوەی لەزۆربەی گۆڕەپانەکانی شەڕ سوپاکانی عەرەبی بەزاند. هەواڵی سەرکەوتن لەهەموو شوێنێك بڵاوبۆوە. مێناجم بیگن، سەرۆکی پارتی هێروتی پارێزگارانی ئیسرائیلی، فەرمانیدا هەرچی زووە بیگەینە ئەو شوێنەی کە پەیکەری پێغەمبەر سولەیمانی تیا بەرزکراوەتەوە. بۆیەکەمجارە لەماوەی دێرینیدا ئەو خاکە پیرۆزە بکەوێتە ژێر دەستی ئیسرائیلی. بیگن بەهاوڕێیەتی سەرکردەکانیتری پارتەکان سوپاسگوزار بوو و دوعای کرد.

لەم نیشتیمانەدا نەوەیەکی زۆرباش سەری هەڵداوە..لە جەنگاوەران و پاڵەوانان. کاتێ هەنگاو بەرەو رووی دوژمنان داوێن دەنگدانەوە لەنێو دڵی نەوەکان بەتەواوی خولدەخواتەوە، بانگێك لە باوکی پێغەمبەرانەوە، رزگارکەری ئیسرائیل لەژێر دەستی بەندایەتی مسری: "ئەی خودایە دوژمنەکانت لەبەردەمتدا بڵاوەیان پێبکەو پارچە پارچەیان بکەی" . بەڵێ پارچە پارچەمان کردن و هەڵاتن.

دوعاکانی بیگن رەنگدانەوەی قووڵترین خۆشەویستی خەڵکانێکە کە زیاتر لە ۲۰۰۰ ساڵ لەئاوارەیی و دەربەدەری و ئەزیەتدانەوە ژیان بەسەر دەبەن، دوور لە نەریت و باوەڕ و خەونەکانی گەڕانەوەیان بۆ نێو باوەشی مێژوویی نیشتیمانیانەوە. هەروەك بابلییەکان، یۆنانییەکان، سریانەکان، رۆمانییەکان، موسڵمانەکان، و هەروەها داگیرکارە مەسیحییەکان ئەوانەی پێش ئەوان لە قودس بوون، بیگن بەزمانی سەرکەوتنەوە قسەی دەکرد. بەڵام یەك لایەن دەبێ سەربکەوێ، لایەنەکەیتر دەبێ ببەزێنرێت. شەڕی ۱۹٦۷ بووە هۆی فراوانکردنی دەسەڵاتی جوولەکەکان بەسەر زەوییەکی زۆری کۆنترۆڵکراو لەلایەن عەرەبەکانەوە بەمەش وایکرد ئیسرائیل ببێتە خاوەنی قودسی رۆژهەڵاتی عەرەبی. لەزۆربەی شوێنەکان، بەتایبەتی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، کاردانەوەی هەرکەسێك کە شتێکی لەدەست دابێ، هەوڵدانیەتی بۆ گەڕاندنەوەی.

لەناوەڕاستی ساڵانی ۱۹۸۰ یەکەمجار بوو سەردانی شاری قودسم کرد. لەلای پەنجەرەی ژوورەکەم لە هۆتێل وەستابووم سەیری یەکێك لە سەرنجڕاکێشترین دیمەنی جیهانم دەکرد— ئەویش قوببەی بەردین بوو کە بە دیوارەکانی شاری کۆنەوە دەورەدراوە، پیرۆزترین شوێن لەپیرۆزترین شار. ئەم کاتەش زۆر بەهێمنی لە مێژووی ئیسرائیلەوە تێپەڕ دەبوو چونکە هێشتاکە راپەڕینی فەڵەستینییەکان دەستی پێنەکردبوو. هەستەکانم بەهۆی چڕی دەنگەدەنگ و رووناکی و سۆزەوە پڕببوون. هیچ شتێ یارمەتی نەدەدام، جگە لە کاردانەوەی ئەم مێژووەی کە لەبەردەممدا روویاندەدا، لەنێو کۆڵانە تەسکەکان، لەنێو بیستانە زەیتونەکان، لەسەر چوارچێوەی گردەکان.

کڵێسەی قیامەتی پیرۆز ۹۰۰ ساڵ پێشتر لەلایەن خاچ پەرستەکانەوە بنیاتنرایەوە، شوێنێك بەپێی نەریتەکان، گوایە کاتی خۆی لاشەی مەسیح لێرەوە لە خاچەکەی هێنراوەتە خوارەوە. منیش دەستم لەسەر ئەو شوێنە دانا کە پێیان وتبووم ئێرە ئەم شوێنەیە کە مەسیحی لێ لە خاچ دراوە. هەستم بە ترس دەکرد لەوەی بپرسم ئایا کەس هەیە تەواو لەوە

دڵنیابێت کە ئەم شوێنە خۆیەتی، هەستم بە لەرزین دەکرد. ئەزموون لەگەڵ تێپەڕبوونی کات لاواز دەبێ بەهۆی مێژووی رووداوی سەیر لەنێو کڵێسەکە بەهۆیەوە کڵێسەکە دابەشکرابوو. گرووپە مەسیحییەکان شەڕیان لەسەر شوێنێك دەکرد کە بۆ یەکەمجار دیاریکراو بوو، بەڵام ئەمڕۆکە شوێنەکە دابەشکراوە لەلایەن شەش گرووپەوە کۆنترۆڵ دەکرێ یۆنانییەکان، فرانسیسکانەکان، ئەرمەنییەکان، قوپتەکان، ئەسیوبییەکان، و هەروەها سوورییەکان. کەچی کلیلە سەرەکییەکە لەلایەن موسڵمانەکانەوە پارێزراوە چونکە مەسیحییە جۆراوجۆرەکان زۆر بڕوایان پێی هەیە لەوەی خۆیان بڕوایان بە یەکتر هەبێ[(١)] .

هەر لەنزیك کڵێسەکەوە ئەو شوێنەبوو کە سولەیمان پێغەمبەر مەعبەدێکی لێ دروستکردووە، بیگن نوێژی تیاکرد. ئەم شوێنە پیرۆزە یەکەم شوێن بووە دوای دەربەردەری جوولەکەکان لە بابل نۆژەنکرایەوە، دواتر لەلایەن پادشا هێرۆدەوە دووبارە چاککرایەوە. لەسەدەی یەکەمدا رۆمانییەکان هەڵسان بە وێرانکردنی تەواوی شارەکە جگە لەدیواری دەرەوەی نەبێ، وەك خۆی بەجێیان هێشت لەبەربوونی مەعبەدەکەی سولەیمان. ئەم پێکهاتەیە، تاوەکو ئێستاش هەرماوە، لەلایەن ئایینی جوولەکەوە زۆر پیرۆزە. من وەك پیاوێکی ریشدار سەیری دەکەم سەری داپۆشیوە بە خۆیی و بە شاڵی نوێژکردن و لەبەرامبەریەوە وەستاوە و هەندێ وەرەقەی لەنێوان بەردەکانیەوە جێهێشتووە.

جوولەکە ئایین پەروەرەکان رۆژانە دوعای لەبەرامبەریەوە دەکەن، " خودایە پەرستن بگەڕێنیتەوە نێو مەعبەدی زایۆنی خۆت"[(٢)] . بەشێکی زۆر لە یاسای جوولەکە تەرخانکراوە بۆ ئەو قوربانییانەی کە بۆ ماوەی چەند سەدەیەکە لەنێو ئەم مەعبەدەیە خوێنیان رژاوە. سامانەکان لەنێو سندووقی زێڕەوەن بە دە وەسایەکانەوە قوفلدراوە و بەو باوەڕەی کەوا

---

(١) توندوتیژی لەنێو کڵێسەی قیامەتەوە لەم دوایانە لە سێپتەمبەری ٢٠٠٤ ەوە بەرپابوو، کاتێك یۆنانییە ئۆرتۆدکسەکان و راهیبەکانی فرانسنکان لەفیلمێکدا گیرابوون لەوکاتەی بەڕاکێشان و شەق تێهەڵدان و مست وەشاندنەوە رووبەڕووی یەکتر دەبنەوە.

(٢) ئەمە لە ئامید وەرگیراوە، یاخود لەنێو نوێژ وەرگیراوە، کۆمەڵەیەکە لە سوپاسکردن و شوکرکردن. خەڵك رووخسارێکی سوپاسگوزاری دەبێ لە ئاراستەکردنی ئیسرائیل ئەگەربێتو لەدەرەوەی ئیسرائیل بن، لە ئاراستەی قودس دەبێ ئەگەربێتو لەئیسرائیل بن بەڵام لەدەرەوەی قودس، و یاخود لەئاراستەکردنی مەعبەدی چیایی ئەگەربێتو لەنێو قودس بن.

نوێنەرایەتی جێبەجێکردنی بەڵێنەکەی خودای پەروەردگار بۆ ئیسرائیل دەکات "بەلەمەکەی نوح پێغەمبەر".

لەژێرەوەی دیواری گەورەی رۆژئاوادا، رێگایەك هەیە بەرەو سی و پێنج شوێنی نافورە و باخات و بیناياتی بەرزت دەبات کە جوولەکەکان ناویان لێناوە پەیکەری چیایی، کەچی موسڵمانەکان ناویان ناوە هەرەمی پیرۆز، یاخود " شوێنی پیرۆزی خانەدانەکان". دوای ژاوەژاوەیەکی زۆری نێو شار دووبارە هێمنی باڵی بەسەر ئەم شارە کێشایەوە. دەنگی ئاو بەنەرمییەوە دەبیسترا وەك ئەوانەی کە تازە خۆیان بۆ دەستنوێژ هەڵگرتن ئامادە دەکەن. ناو ژووری مزگەوتی ئەقسا زۆر ساردبوو بە ستوون و رووناکییەکانی ناوەوەی رازانرابۆوە. ئەم هەرەمەش لەکۆتایی سەدەی حەڤدەمدا لەلایەن موسڵمانەکانەوە دروستکراوە. ئەم شوێنە پیرۆزە بۆ یادگاری ئەم شەوە دروستکراوە کاتێ موحەممەد شەورۆیی لەمەککەی پیرۆزەوە بۆ شاری قودس کرد (*ئەقسا* وەك "ماوەیەکی دوور" وەرگێردراوە). بەگوێرەی کلتووری ئیسلامییەوە، موحەممەد شەوی سەرکەوتنی بۆ ئاسمانەکان لەم گردەی ژێر ئەم قوببە زێرینەوە دەست پێکردووە. کلتووره جیاوازەکانی جوولەکە لەو بڕوایەدانە کەوا ئەم گردە خودای گەورە وەك بناغەیەك بۆ بنیاتنانی ئاسمانەکان و زەوی دروستی کردووە، یاخود ئەم کڵێسەیەی کە ئیبراهیم پێغەمبەر کە بەنیاز بوو منداڵەکەی خۆی ئیسحاق[٣](٣) بکاتە قوربانی بۆ خودای پەروەردگار، یان شوێنی پشوودانی یەعقووب پێغەمبەر کەتیایدا خەونی بینی و بە پەلیکانەکانەوە بەسەر ئاسمان دەکەوت. بەغەمبارییەوە، خاکی پیرۆز چاوی بڕیوەتە خاکەکەی. لەکاتی هەڵمەتی خاچ پەرستیدا، مەسیحییە سەرکەوتووەکان شێوەی خاچێکیان لەسەر قوببەکە بەرزکردەوە، گردەکەیان بۆ پاڵپشتکردنی خۆیان بەکاردەهێنا، هەروەها داپۆشینی نووسینە هەڵکەنراوەکانی قورئانیان بە تێکستە لاتینییەکان و گۆڕینی مزگەوتی ئەقسا بۆ پێگەیەکی سەربازی. هەرچی ئیمڕۆکەیە گەورە موفتی فەڵەستینییەکانی شاری قوودس داوای ئەوە دەکات کە پەیکەری چیایی و هەموو پێکهاتەکانیتری، بەدیواری گەورەی رۆژئاواشیدا تەنها بۆ موسڵمانەکان شوێنی پیرۆزن. کەچی گرووپی جوولەکەکان بەدوای پاڵپشتیکردن دەگەڕێن بۆ دروستکردنەوەی مەعبەدەکە و گواستنەوەی مەزارگەکانی موسڵمانان بۆ شوێنێکیتر.

---

(٣) لەروانگەی ئایینی موسڵمانەکانەوە ئیسماعیلی کوڕی بوو نەوەك ئیسحاق (وەرگێڕ).

بەشێوەیەکی ئاسایی کاتێ دیپلۆماسییەکان لەسەر مێزی گفتوگـۆ دادەنیشـن دانوسـاندن لەسەر سنوورێك دەکەن، نەخشەی ئەم شوێنە دەخەنەڕوو و پێشنیازی موسـاوەمەش دەکـەن. لەڕۆژهەلاتی ناوەڕاست ئەم شێوەیە بـەس نییـە. ئیسـرائیل و فەلەسـتینییەکان هەریەکـەیان گرنگییـەکی قـوولّ بـە مەسـەلەکانی ئـابووری و ئـەمنی دەدەن. بـەدەنگێکی بـەرز و هەڕەشەکارییەوە باس لە ئەمنیەت، ڕێکخستنەکان، ڕێگاکانی بەدەستهێنانی ئاو، ڕێگاکانی گواستنەوە، کۆنترۆلکردنی مەجالی هاتوچۆی ئاسمانی دەکەن، بـەلام بـۆ دانوسـتکارەکان ئـەم کێشانە لەکاتی پرۆسەی بەخشین و وەرگرتنەوە چارەسەردەبێ. گفتوگۆیە بەسـوودەکان لێـرەوە دەوەستێ، کاتێ لایەنەکان گفتوگۆ لەسەر راستی شـوێنەکانی خۆیـان دەکـەن نـەوەك لەسـەر بناغـەی یاسـاکانی مرۆڤایـەتی و ئـەوانی پێشـووتربێ بـەلکو لەسـەر بناغـەی بـەلێن و مەبەستەکانی خودای پەوەردگارەوەیە.

لەگەلّ نووسینەوەی ئەم کتێبە، لەسەرەتاکانی سالّی ٢٠٠٠، خەونی ئاشتی لەڕۆژهـەلاتی ناوەڕاستدا زۆر دوورتر خۆی نیشاندەدا. لایەنە فەلەستینییەکان لەدژی یەکتردا پارچـە پارچـە بوون. ئیسرائیلییەکانیش لەلایەن خۆیانەوە گەیشتنە ئەو کۆتاییەی کە ئیتر لایەنی دووەم نییە بۆئەوەی گفتوگۆی ئاشتی لەگەلّدا بکەین. زۆربەیان سـەیری دانوسـانەکانی سـالانی ١٩٩٠ی سـەدەی رابردوویـان وەك هەلەیـەك دەکـرد ، ئەنجامەکـەی ئـەوەبوو کـە یاسـر عـەرەفات و بزووتنەوەی رزگاریخوازی فەلەستینی دانیان بە بوونی ئیسرائیلدا نا. بڕوام وایە، راستییەکە زۆر ئالۆزترە. بۆ تێگەیشتن لە ئیحتیمالاتەکانی داهاتوو، زۆر پێویستە چاوپێخشانەوەیەك بکـرێ لەوەی کە چۆن خالّی سڕبوون هاتۆتە بوون.

لەسالانی ٢٠٠٠، کە دواسالّی خزمەتکردنمان بوو لەم نووسینگەیە، من و سەرۆك کلینتۆن و دانوستکار دێنیس رۆز، ململانێی زۆرمان کرد لەگەلّ نوێنـەرانی ئیسـرائیلی و فەلەسـتینی بـۆ دۆزینـەوەی ڕێگـە چـارەیەك بـۆ لابردنـی ئـەم هـەموو بەربەسـتانەی کەدێنـە بـەردەم بەرقـەراربوونی ئاشـتی. لـەم بەربەسـتانە، لەهـەموویان زەحمـەتتر شـاری قـودس بـوو. فەلەستینییەکان سووربوون لەسەرئەوەی کەوا ئەم شارە، کە بۆ ئەوان بە القدسـی ("پـیرۆز") ناسراوە، پێویستە ببێتە پایتەختی دەولەتی فەلەستینی. هەروەها داوای دەسـەلاتی تـەواویان بۆئەم شوێنە پیرۆزە دەکرد. لەکاتی گفتوگۆکانماندا، هەندێ ناکۆکیمـان لـەبارەی یاسـادانان و دەسەلاتەوە هاتەپێش. تەنانەت داوامان لە هەردوولا کرد بـەوەی کـە ئایـا ئێـوە رازی دەبـن

لەسەر ئەو بیرکردنەوە نوێیەی کە ئێمە لای خۆمان هەمانە بەوەی: " دەسەڵاتی خودایی" بۆ پیرۆزترین شوێنەکانەوە بگەڕێتەوە. لەکاتی ئەم گفتوگۆیانەدا، سەرۆك کلینتۆن بەتایبەت کاتی خۆی تەرخانکردبوو بۆ خوێندنەوەی بەشەکانی قورئان و تەورات. لەکۆتاییدا، پێشنیازی ئەوەی کرد، "کە ئەو بەشەی عەرەبییە لەم شارە دەبێ بۆ فەڵەستینییەکان بێ، و ئەوەی تایبەتە بە جوولەکەکان دەبێ بۆ ئیسرائیل بێ". ئەمەش ئەو مانایەی دەدا کەوا دەسەڵاتی فەڵەستینی دەکەوێتە "شوێنی پیرۆز (قودس)" و دراوسێیە عەرەبییەکان- ئەو شوێنانەی کە فەڵەستینییەکان پایتەختی ئەوانیان لەنێواندایە—هەروا دەسەڵاتی ئیسرائیلیش بەسەر بەشەکانیتر دادەبێ، بە دیواری گەورەی رۆژئاواشدا. سەرۆك وەزیرانی ئەوکاتی ئیسرائیل ئەیهود باراك بەم بیرۆکەیەی سەرۆك رازیبوو. پێش جێبەجێکردن، و رازیبوون بە دابەشکردنەوەی قودس، سەرکردە ئیسرائیلییەکانی دواتر بە (باراك)یشەوە، بەڵێنی ئەویان دا کە پابەند نەبن بەم بەڵێننامەیە. کەچی رازی بوونی خۆیان لەمەڕ دامەزراندنی دەوڵەتێکی فەڵەستینی نیشاندا کە بریتیبێ لەسەدا ٩٧ ی کەناری رۆژئاوا و غەززە و قودسی رۆژهەڵات.

بێگومان ئێمە یەکەم لایەن نینە بۆ گەڕان بەدوای هاوکێشەیەك کە ببێتە هۆی هێنانی ئاشتی بۆ شاری قودس. لەساڵی ١١٩٢ (صلاح الدين) و ریتشارد کۆیەر (دڵی شێر)، هەردووکیان فەرماندەیی سوپاکانیان دەکرد کەبەهۆیەوە چەندین کوژرانی لێکەوتەوە، هەوڵی دانوساندنیان دا بۆ کۆتایی پێهێنان بە هەڵمەتی خاچ پەرستی سێیەم. ئەم مەرجانەی کە ریتشارد پێشکەشی کردبوو زۆر نزیك بوو لەوەی لە بیرۆکەکەی ئێمەدابوو، بەجۆرێك (کاریگەری لەسەر مەسیحییەکانەوە دەبوو نەوەك جوولەکەکان). بەگوێرەی پلانەکەی ریتشارد، موسڵمانەکان بۆیان هەبوو کۆنترۆڵی قوبەی بەردینی (قبة الصخرة) و مزگەوتی ئەقسا بکەن، مەسیحییەکانیش شوێنە پیرۆزەکانیتریان بەربکەوێ، هەروەها شوێنەکانیتری شاری قودس و دەوروبەریشی بەیەکسانی بەسەر هەردوولا دابەش بکرێ. لەگۆڕینەوەی نامەکانیاندا، هەردوو سەرکردە جەختیان لەسەر گرنگی وەرگرتنی ئەم شارە پیرۆزەیان دەکردەوە، ریتشارد نووسی، " قودس بۆئێمە زۆر پیرۆزە شوێنی پەرستنی ئێمەیە، ناتوانین دەستبەرداری بین هەتا ئەگەر یەککەسیشمان تێیدا بەجێمابێ". (صلاح الدين) وەڵامی دایەوە بەوەی، " شاری قودس... بۆئێمە زۆر پیرۆزترە لەوەی بۆئێوە، چونکە ئەمە شوێنێکە کاتی خۆی پێغەمبەری ئێمە تیایدا گەشتە شەوڕۆیەکەی لێرەوەکردووە و ئومەتی ئێمەش هەرلێرەوە لەڕۆژی دواییدا کۆدەبنەوە. بیرلەوەنەکەنەوە رۆژێك دابێ دەستبەرداری خۆمان لەم شارە

پیرۆزەوە رابگەیەنین". لەکۆتاییدا، دانوسانەکان لەناوەڕاستی هەڵمەتی سیاسی و نسکۆی سەربازی و شاندە مەبەست خراپەکانەوە هەرەسیان هێنا. ریتشارد کشایەوە، و مەسیحییەکانیش لەنێو شاری قودس تەنها بەبوونی مافی سەردانیکردن بەجێهێشتران.

دوای هەشتا و هەشت ساڵ دانوسانەکانی ئێمەش شکستیان خوارد. بەپێچەوانەی نەرمونیانەکانی باراك، یاسر عەرەفات کەللە رەقی خۆی نیشاندا بەرامبەر بەم پێشنیارەی کە سەرۆك کلینتۆن پێشکەشی هەردوولای کردبوو بۆ بەرەو پێشوەچوونی پرۆسەی ئاشتی لەم ناوچەیە. لەدوا هەوڵدانمان بۆ رازیکردنی یاسر عەرەفات، داوای پاڵپشتیکردنی سەرکردە عەرەبەکانمان کرد لە میسر و ئوردن و مەغریب و سعودیەی عەرەبی. بەو هیوایە بووین پاڵپشتی و یارمەتی ئەوان ببێتە هاندەرێك بۆئەوەی عەرەفات رازیبکەن و وشەی "بەڵێ" ی لەدەم دەربێنن. گەڕانەوە بۆدواوە، پاڵپشتییەکانیان زۆر سوودبەخش نەبوو. سەرۆکەکانی سعودییە و میسر فشاری زۆریان نەدەخستە سەر عەرەفات، بەهەر حاڵەتێك بڕوات، حکومەتەکانیان ئەم متمانەیەیان لەنێو عەرەبەکان نییە بۆ رازیکردنی عەرەفات بۆبەڕێوەبردنی مەترسییە کەسییەکان و پێویستی نیشتەجێبوونیان. لەتەفسیرکردنی ئەم بارودۆخە، عەرەفات دوودڵ نەبوو لە پێشکەشکردنی پاساوەکەی: کەموکوڕی هەبوو لە دەسەڵات، دەیوت: دەیتوانی دەستبەرداری هەندێ شوێنی پیرۆزبێ کە پەیوەندییان بە ئیسلامەوە هەیە. نەیدەتوانی دەستبەردای ئەم شوێنانە بێ کەپەیوەندییان بە موسڵمانەکانەوە هەیە لەهەمووو شوێنەکان تەنانەت لەکاتی داوەتکردنیشی بۆ دواکەوتنی جەنازەکەی. خراپتر ئەوەبوو، درۆی لەگەڵ ئێمەکرد—لەنێو پڕۆپاگەندە میللییەکانی عەرەبی—کەوا جوولەکەکان داوای شاری قودس ناکەن، لەبەرئەوەی مەعبەدی یەکەم و دووەم لەشوێنێکیتر دروستکراون. عەرەفات یەکەم سەرۆك نییە فەڵەستینی بەجیهان بناسێنی، لەبری ئەوە پێشوازی بەچەپڵەی پشتیوانەکانی هەڵبژارد بەرەتکردنەوەی واژووکردنی تەنها پارچە "زەوییەکی عەرەبی" و یاخود داننانی بە دەسەڵاتی ئیسرائیلی لەلای دیواری گەورەی رۆژئاوا. کاتێ بۆ کەناری رۆژئاوا گەڕایەوە بە ئالای نووسراوی "سەلاح الدینی فەڵەستینی" پێشوازییان لێکرد.

پرسیارەکە بۆ داهاتوو ئەوەیە کەئایا سەرکردە فەڵەستینییەکانی داهاتوو ئەوە قەبووڵ دەکەی کە عەرەفات رەتی کردبۆوە--ئەگەربێتو رێککەوتنێکی لەم چەشنە پێشکەشکرایەوە؟ وەڵامەکە زۆر ئاڵۆزە بە پەیڕەوکردنی فەرمانی قورئانی بۆ موسڵمانان بەوەی: " وقاتلوا فی سبیل الله الذین یقتلونکم... واقتلوهم حیث ثقفتموهم واخرجوهم من حیث اخرجوکم".

ئەمەش لەلایەن سیاسەتی درێژی ئیسرائیلییەکانیشەوە سەختترە بۆ دروستکردنی یەکەی نیشتەجێبوون لەسەر خاکی داگیرکراو لەوەتەی شەڕی ١٩٦٧ەوەیە.

یەکەم یەکەی نیشتەجێبوون، لەناوەڕاستی ساڵانی ١٩٧٠ دروستکران بە پاساوی پاراستنی ئاسایشی خاکی بەرزی وڵات بناغەی گرتبوو. لەدواییدا حکوومەتە موحافیزکارەکان بەسەرۆکایەتی میناجم بیگن و ئیسحاق شامیر هاتنە نێو نووسینگەکانیان بەمەبەستی بیرۆکەی " ئیسرائیلێکی گەورەتر" و دووبارە دروستکردنەوەی داواکانی وڵات بۆ کەناری رۆژئاوا بەتەواوەتی (هەموو یەهودە و سامیرەکانی تەورات) گرنگینەدان بە خەون و بەرزخوازییەکانی ملیۆنان فەلەستینی. لەژێر دەسەڵاتی ئەم دووانەیە، ئیسرائیلییەکان کۆمەکێکی باشی دارایی کران بۆ دروستکردنی کۆمەڵگایەك لەو شوێنەی کە لەمێژوودا عەرەبەکان تیایدا نیشتەجێببوون. بیگن ناوی لەم شوێنە داگیرکراونا " خاکی ئیسرائیلی ئازاد"(*). شامیر بەدروستکردنی ئەم کۆمەڵگە نیشتەجێبووەی دەووت: "کارکردنی پیرۆز". یەکێك لەرابییەکانی (زانا) ئیسرائیلی دەیووت: "رزگاربوونی هەموو جیهان دەوەستێتە سەر رزگاربوونی ئیسرائیل. لەم رووەشەوە کاریگەری ئەخلاقی و رۆحانی و کلتووری ئێمە بەسەر هەموو جیهان دەڕوانێت. بەرەکەت بەسەر هەموو ئەو مرۆڤانە دادێت کە لەنێو خاکی ئیسرائیلەوە دەژین".

ئەم رابییە بڕوای وابوو کە یەکە نیشتەنگەکان کاریگەربوونی ئیسرائیل پتەودەکات، بەڵام بەڵگەکەی بەهێز نەبوو. هەروەك زۆربەی ئیسرائیلی ئەمەیان روونکردۆتەوە کەوا پرۆگرامی دوژمندارانەی دروستکردنی ئەم یەکانە لەسەر خاکێکی یەکلایی نەکراوە دەبێتە هۆی زڕاندنی ناوبانگی ئەخلاقی وڵات و قووڵترکردنی تووڕەیی عەرەبەکان. ئەم نیشتەنگایانە خۆیان بەسەر باڵی ئیسرائیلییەکان چەسپاندووە تاوەکو لەلایەنی ئاسایشەوە بپارێزرێن لەدژی دراوسێیە عەرەبە نەیارەکانی فەلەستینییەوە. لەم پێناوەشدا سەرۆك وەزیرانی ئیسرائیلی ئاریەل شارۆن، لە ئابی ٢٠٠٥، فەرمانی بە کشانەوەی هێزە ئیسرائیلییەکان و نیشتەنگاکان کرد لە

(*) لەنێوان ساڵانی ١٩٧٧، ئەو کاتەی بیگن نووسینگەی سەرۆکایەتی وەرگرت، وەکاتی شامیر نووسینگەی بەجێهێشت، ژمارەی نیشتەجێبووە ئیسرائیلییەکان لە کەناری رۆژئاوا، کەرتی غەززە، بەرزاییەکانی جۆلان، و هەروەها قودسی رۆژهەڵات لە ٥٧٠٠٠ (کە ٥٠،٠٠٠ لە قودسی رۆژهەڵات بوو) بەرزبۆوە بۆ زیاتر لە ٢٤٠،٠٠٠ نیشتەجێبوو.

کەرتی غەززە. بەڵام مشتومڕی مانەوەیان لە کەناری ڕۆژئاوا تاوەکو ئێستاش هەر بەردەوامە. گەر بگەڕێینەوە بۆ دەیان ساڵ پێش ئێستای خاڵی سڕبوون، زۆر غەمباربووم بە ڕێککەوتننامەکەی لیۆن ویزلتیر، سەرنووسەری گۆڤاری (New Republic) " بیرۆکەی ئیسرائیلێکی گەورەتر... هەمیشە بیرۆکەیەکی گەمژەبووە چ لەلایەنی ئەخلاقی و چ لەلایەنی ستراتیژیش. دەبێتە هۆی بەرزڕاگرتنی خۆشحاڵی بۆ هەندێ کەس و لەکۆتایشدا ئاسایش بۆ هەموان دێنێ، و هەروەها ناساندنی ژەهری موژدەبەرانە و سۆفیگەرانە بەنێو سیاسەتەکانی دیموکراسییەتێکی نوێتر".

نیشتەنگاکان باڵێکیتریشیان بەسەر سەپاندووە. ئیگاڵ عامیر، کوڕە ئیسرائیلییەکی نۆزدە ساڵان بوو، ئیسحاق رابینی لەساڵی ١٩٩٥ کوشت بەمەبەستی جێبەجێکردنی سزای ئایینی لەوەی کە تاوانی لەدژی ئایینییەکەیەوە ئەنجامداوە. رابیەکی توندڕەوتر هات جەختی لەسەر کوشتنی رابین کردەوە بەوەی کەوا ئەم کوڕە گەنجە (بکوژە) لەژێر یاسای ئایینی جوولەکەدابووە ئەویش بە کوشتنی رابین خۆی ئارام کردۆتەوە، لەبەرئەوەی سەرۆك وەزیران پاڵپشتی لە ئاشتی کردووە کەچی موساوەمەکردن بووە لە مافەکانی نیشتەنگاکانی ئیسرائیلی لەناو خاکی فەلەستینی. پرسیاری ئەوە لە عامیر کرا کەئایا ئەم کارە بەتەنها ئەنجامیداوە: وتی نەخێر خودای پەروەردگار لەم کارە لەگەڵمدابووە.

هەرچەندە من لەگەڵ هەندێ سیاسەتی حکوومەتی ئیسرائیلیدا کۆك نیم، بەتایبەتی دوژمنداری زۆر بەرامبەر نیشتەنگاکانەوە ئەنجام دەدات، لەگەڵ ئەوەشدا بەتەواوی پابەندم بە پاراستنی بوون و ئاسایشی ئیسرائیلی. زۆربەی ئەمەریکییەکانیش بەمجۆرە دەڕواننە بارودۆخەکە. بۆچی؟ دەزانین کەوا کۆمەڵگای ئیسرائیلی بۆماوەیەکی درێژ تووشی مامەڵەی خراپ بوونەتەوە هەر لەسەردەمی بەندایەتی میسرییەکان و کوشتارگەکانی قەیسەری رووسی. پێمانوایە، هۆلۆکۆست دەبێ ببێتە تایبەتمەندییەکی خۆیان - بەجۆرێك هەڵمەتێکی تراژیدی بوو لەدژیانەوە ئەنجامدراوە — و ناشبێ لەبیربکرێت و دووبارەبێتەوە. ئێمە نەك هەر لەدروستکردنی ئیسرائیلەوە دەیانبینین بەڵکو لەئامادەکردنی خەڵکەکەیشەوە دەیانبینین، بەڵام وەك نیشانەیەکی گونجاوە تەواوی رەگەزی مرۆڤایەتیشەوەیە. ئەم ڕێککەوتننامەیە قەبوڵ دەکەین بەوەی کەوا چیتر داوای زیاتر لەو عەرەبانە نەکەین کە شوێنی پیرۆز یان خاکی زۆریان هەیە بۆئەوەی ڕێگە بدەن شوێنێك بۆ ئیسرائیلی بچووك بکەنەوە لەبەرئەوەی نیشتیمانی راستەقینەی خۆیانە. تەنانەت ئەوەشمان بینیوە ئەم جۆرە وڵاتەی—بەدیموکراسییەتێکی

گەشەکردوو - کە ئیسرائیلییەکان بنیاتیان ناوە. گەڕان بەدوای وەڵامی ئەم پرسیارەی کە بۆچی ولایەتە یەککگرتووەکان هاوپەیمانی لەگەڵ ئیسرائیل دەکات، بەوەش تاچەندی ڕێژەی سەدی هاووڵاتیانی ئەمەریکا جوولەکەن، بەپێی یەکێك لە توێژینەوەکان لە سەدا ١٠ تا ٨٥ ی دانیشتوانی ئەمەریکا جوولەکەن، بەڵام ڕێژەی تەواو جوولەکە کەمتر لەسەدا ٢ ی دانیشتووانی ئەمەریکا پێکدێنن. یەکێك لە مەسیحەکانی عەرەبی ئەوەی دەرخستووە، کەوا (لۆبی زایۆنی) گەورەترین کاریگەری بەسەر سیاسەتی دەرەوەی ولایەتە یەکگرتووەکانەوە هەیە. زۆر دەقیقە بەوەی بووترێ کە ئەمەریکییەکان بەو ئایدیلۆژییەوە پالپشتی لە ئیسرائیل دەکەن چونکە لەم کۆمەڵگایە هەندێ تایبەتمەندی دەبینین دەیانناسینەوە و سەرسامین پێیانەوە.

بێگومان، ئەمەریکییەکان گرنگی بە بارودۆخی ئیسرائیلییەکان دەدەن، لەبەر هاوبەشی کلتووری ئایینییەکانیان. لەوەیە ئەم هۆلۆکۆستە ببێتە خالی هاندانی ولایەتە یەکگرتووەکان بۆیارمەتیدانی دروستبوونی دەوڵەتی ئیسرائیلی، بەڵام سیاسەتی ئەمەریکا قووڵ چووتەوە بۆ ڕاگەیاندنەکەی بەڵێننامەی بەلفۆر - کەتیایدا خاکێکی بەڵێندراو هەیە (الارض الموعودة) هەروەها ئیسرائیلییەکانیش وەرگری ئەم خاکەن. بەگوێرەی دیپلۆماسییەتەکانی ئێمەوە، ململانێیەکە لێرە گەیاندن و ڕازیبوونی خالی دەستپێکە لەگەڵ مافە شەرعییەکانی فەڵەستینییەکان. کەئەمەش کارێکی زۆر زەحمەتە لەتێپەڕبوونی هەر بارودۆخێکدابێت. بەلای هەندێ ئەمەریکی، گوناهبارکردنە ئایینییەکان لادانە لەسنووری هەر گرنگیدانێك بە یەکسانی فەڵەستینییەکان. بەوە ڕازین، عیسا پێغەمبەر ناگەڕێتەوە سەر زەوی مەگەر پەیکەری سلێمان دووبارە دروست نەکرێتەوە و هەروەها شەڕی یەکلاییکەرەوەی نێوان چاکە و خراپە دەست پێدەکات، هەروەك لەکتێبی سروشەوە باسی لێوەکراوە.

پڕفرۆشترین زنجیرەی ڕۆمانەکان بەمجۆرە باس لە چیرۆکەکە دەکەن. دارمانی شارستانییەتی دوابەدوای (خۆشی) دێت لەوکاتەی مەسیحییە باوەڕدارەکان بەرەو ئاسمان هەڵدەکشێن و کەسانیتریش بەدوای خۆیانەوە جێدەهێڵن. لەدواییدا دەجال دێت خۆی وەك سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان نیشاندەدات. بەهۆی بەڵێنەکانەوە ئیسرائیل هێمن کرایەوە و هەڵسا بە واژووکردنی پەیماننامەی ئاشتی لەژێر بنیاتنانەوەی مەعبەد لە شاری قودس (لەگەڵ ئەوەشدا لەلایەن دەجالەوە ناوبانگیان زڕا). لەگەڵ ئەم نەگبەتیانەشدا، خودای گەورە نەخۆشی بەسەر زەویدا باراند بۆهاندانی دۆزینەوەی باوەڕ. سوپایەکی زۆر لەدوورەوە خۆی بۆ هێرش کردنە سەر

ئیســرائیل ئامــادەکرد - ســوپایەك نزیکــەی ٢٠٠ ملیــۆن جــەنگاوەردەبێ. ئــەم شــەڕە یەکلایکەرەوەیە لەنزیك شارۆچکەی مەگیدۆی کەرتی رۆژئاوا روودەدات، کەمتر لە پەنجا میل لە شاری قودسەوە دوورە. ئەم شوێنەیە کــە عیســای مەســیح دووبــارە بــەدیار دەکەوێتــەوە، لەئاسمانەوە دادەبەزێتە سەر زەوی بۆ پێشــڕەویکردنی مەســیحییە باوەڕدارەکــان و ١٤٤،٠٠٠ جوولەکەی گۆڕاو (ئەوانەی ئایینی خۆیان گۆڕیووە.و) (ئەو جوولەکانەی کە لەژیاندا ماون) بۆ سەرکەوتنێکی خوێناوی خۆیان ئامادە دەکەن. ئەمەش دوابەدوای هەزار ساڵی حوکمی مەسیح دەبێ لەسەر زەوی.

لەساڵی ١٩٩٩ لەیەکێك لە راپرسییەکانی گۆڤاری *نیوزویك* ئەوەی ئاشکراکرد کەوا ســەدا ٤٠ ی ئەمەریکییەکان—کەدەکاتە ١٠٠ ملیــۆن ئەمــەریکی—" بڕوایــان وایــە، هــەروەك تەوڕاتیش ئاماژەی پێدایە، دونیا کۆتایی پێدێت بەهەڵگیرســاندنی جــەنگی نێــوان مەســیح و دەجال". هەروەها سەدا نۆزدەی وەڵامدەرەوەکان بڕوایان وایە ئەمڕۆکە دەجال زیندووە. ســەدا سێزدە بڕوای وایە، " کەیف خۆشی" بەتایبەتی ئەوانەی ئاگــاداری بڵاودەکەنــەوە " وەرن بــۆ خۆشی ژیان، ئەم ئۆتۆمبێلەش لەوەیە بێ شوفێربێ".

لەبەرئەوەی لەنێو کلێسەی رۆمانی کاسۆلیکی گەورەبوومە، بەجۆرێك فشار ناخاتــە ســەر کتێبی سروشەوە، تێکستەکان بە دیمەنێکی کاریگەرتر دەبینم لەوەی بە نەخشەدانراوەوە بێــت بۆ مەسیحییەکان لە رزگاربوونیان لەدوژمنداریــیەتی رۆمانییــەکان. منــیش بــە دیمەنــەکانی دەجال مانووبووم. لەکاتی شەڕی خاچ پەرستیدا، راوێژکارە ئایینییەکان ریتشارد دڵی شــێریان دڵنیاکردەوە کە (صلاح الدین) هەڵگری وەسف و پیاهەڵدانەکانیــەتی، هــیچ قــازانجێکی زۆری لەم باشەیە نەکردووە. مارتن لۆسەر، ئەو کەسەی ریفۆڕمی دەستپێکرد، ئەوەی راگەیاند کەوا پاپا دەجال بووە، ئەوروپا بەهۆی شــەڕە ئایینییــەکانی ســەدان ســاڵێتر پارچــە پارچــە دەبــێ. کلێسەی ئۆرتۆدۆکسی رووسی وەسفی ناپلیۆنی کرد بەوەی شەڕ و لەناوچوونی زیاتر روودەدەن. زمانی سروش زۆر دراماتیکییە بەجۆرێك کەسانێك فریودەدات بــۆ هــاوڕێگرتن، بەتایبــەتی، نەیارەکان وەك کارەکتەرێکی دیاریکراو. ئێمە بەهۆی هەستەکانی خۆمانەوە فریــودراوین کــە ئەگەر مێژوو خاڵی گۆڕانی یەکلایکــەرەوەی هــەبێ ئــەوا پێویســتە لــەکاتی ژیــانی ئێمــەوە رووبدات. خەیاڵی ئەوە بکە رابردوو بێ بــوونی ئێمــە کــارێکی زۆر زەحمــەت نییــە، خــەیاڵی ئەوەبکە داهاتوویێکی ئاوا زەحمەتتر و خۆشتر نییە—بۆیە ئێمە بەدوای ئەو هۆکارانە دەگەڕێین کە خەیاڵی شتیترمان پێدەدەن.

لەوەیە شەڕی نێوان چاکە و خراپە لەسەر حیساباتەکانمان بەرپابێ. بەمەش دەبێتە کارێکی پاساو هەڵنەگر بەوەی ئەگەر سەرکردەکانمان پشت بەم گریمانانە ببەستن بۆ هەموو نەکردارەکانیان، تەنها بۆ سەلماندنی هەڵەکان، ئێمە لەگەڵ ئەم هەموو وێرانکاری هیچ شتێك لەبەهەشت بەجێدێڵن. رەخساندنی قۆناغی ناکۆکی نێوان چاکە و خراپە بەرگریکردنی سیاسەتی دەرەوە نییە. بەڵکو لەوەیە بەرگریکردنی ئاشتی بێ. ئائەمەشە بووەتە هۆی لێك تێنەگەیشتن لەنێوان سیاسەتمەداران و وتاربێژەکان. لە کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٩٨ بیل کلینتۆن هەردوو سەرەك وەزیرانی ئیسرائیلی بنیامین نەتنیاهۆ و یاسر عەرەفاتی بۆ کۆشکی سپی داوەتکرد. ئامانجی سەرۆك کلینتۆن بۆ رازیکردنی ئەم دووانە بوو بۆ دووبارە نوێکردنەوەی پرۆسەی ئاشتی، کەبەهۆی کاری تیرۆریستی و چالاکییە نیشتەنگاکانەوە بۆماوەیەك وەستابوو. پێش ئەنجامدانی کۆبوونەوە، نەتنیاهۆ چاوی بە سەرکردەکانی مەسیحی باڵ راست کەوت بەجۆرێك سلاویان لە نەتنیاهۆ کرد وەك " رۆناڵد ریگانی ئیسرائیلی" پێشوازییان لێکرد، و بەشێوەیەك هانیان دەدا—کەبڕوای من هاندانێکی زۆر بێمانابوو—کە هەرگیز موساوەمە لەسەر مافەکانی خۆیان نەکات. چالاکەکانی مەسیحی باڵ راست و رەخنەگرەکانی ئیدارەی کلینتۆن مشتومڕی ئەوەیان بوو کە پابەندبوونی ولایەتە یەکگرتووەکان بە پرۆسەی ئاشتی فشارێکی زۆری خستۆتە سەر ئیسرائیل. بەپێی بیرکردنەوەکانیان، هەر سیاسەتێك ببێتە هۆی گەڕانەوەی ئیسرائیل بۆسەر زیاتری خاکی فەلەستینییەکان پێچەوانەی تەوڕاتە یاخود مەترسیدارە بۆسەر ئاسایشی ئیسرائیلی و یاخود هەردووکیانە.

کاتێ سەرۆك بۆش پۆستی سەرۆکایەتی گرتە دەست، بڕیاریدا ئەو هەلانەی سەرۆك کلینتۆن دووبارە نەکاتەوە کە لە رێگای ئەم پرۆسەیە هەوڵی بۆ دابوو. سەرۆك بۆش رەتی مامەڵەکردنی لەگەڵ عەرەفات کردەوە، وە کەسێکی وەك وتوێژکاری بەردەوام لەناوچەکە دیاری نەکرد، هەروەها پەیوەندی خۆشی لەم هەولانە رانەگەیاند بۆ وەستاندنی توندوتیژی لەنێوان ئیسرائیلی و فەلەستینییەکان کە نزیکەی ٤،٠٠٠ خەڵك تیا کوژرابوو. لەوەیە روانگەکانی بۆش لایەنی سوودبەخشی پێوە ببینرێت لەپاراستنی سەرچاوەکانی دیبلۆماسییەتی ئەمەریکی لەبەرامبەر مەبەستەکانیتر. بەلام ئەمەش لایەنێکی نێگەتیڤی زۆر روونی هەیە بۆ خراپبوونی پێگەی ئەمەریکا لەنێوان عەرەب و موسڵمانەکان.

بەداخەوە، ئەم مەسەلانە دەبوایە بەرلەوەی پرۆسەی ئاشتی گەشەیکردبوایە چارەسەرکرابانایە لەوەی بەزەحمەتتر بکەوێت لەکاتی وەرگرتنی پۆستی سەرۆکایەتی لەلایەن

جۆرج بۆشەوە. ساڵانی شەڕکردن وایکرد گرووپی توندڕەوی حەماس - کـە لـە مێـژوودا ئـەم گرووپە دژی بەرقەراربوونی ئاشـتی بـووە - ببێتـە بـەراوردکارێکی بـەهێزتری بەربـەریکارە عیلمانییەکـەی، فـەتح، کەگـەورەترین پێکهاتـەی بزووتنـەوەی رزگـاریخوازی فەڵەسـتینییە. ئابووری فەڵەستینی بەرەو دواوە دەچوو، بەڵام لەبەرهـەمهێنانی بۆمـب و بـۆمبی دەسـتی و رۆکێت بەرەو زیادبوون دەڕۆیشت. دیواری ئەمنی کە لەلایەن ئیسرائیلەوە لەبەشی هەرە زۆری کەناری رۆژئاوا دروستیکرا، بەمەش هیچ فەڵەستینییەك بەم دیـوارە ئەمنیانـە رازی نـەبوو، کەچـی ئیسـرائیلییەکان نەیانـدەتوانی بـەبێ بـوونی ئـەم دیـوارە بتـوانن بـژین. سـەرکردە ئیسرائیلییەکان رەتی داواکانی فەڵەستینیان کردەوە بە ئازادکردنی بەندییە عەرەبەکان لـەنێو بەندیخانەکانی ئیسرائیلی، ئەگەر بێتـو ئـەم بەندییانـە "دەسـتیان بـەخوێنی ئیسـرائیلییەوە سووربووبێ" ، ژمارەی بەندییەکان زۆر زیاتر بووە بەبەراورد لەگەڵ ساڵی ٢٠٠٠.

مردنی یاسر عەرەفات لـە سـاڵی ٢٠٠٤ بـووە هـۆی کردنـەوەی دەرگایـەك بـۆ لایـەنی سەرۆکایەتیکردنی فەڵەستینی. سەرۆکی دوای عـەرەفات، مـەحموود عـەبباس، بـە گـۆڕانی سیاسەتی فەڵەستینی بەدیارکـەوت لـەکاتی دانوسـتانەکانی سـاڵی ١٩٩٠ عـەبباس لایـەنی فەڵەستینی بوو ئێمەش بەهەموو راشکاوییەکەوە گفتوگۆمان دەکرد. هـەرگیز خیانـەتی لـەم متمانەیە نەدەکرد کەپێیان سپاردبوو، بەڵام هیچ کاریگەرییـەکی ئەوتۆشـی نـەبوو. جـەختی لەوەدەکردەوە کە چارەسەری کێشەکانی فەڵەستینی لەکاتی دانوساندنەکان بە پێدان و بەخشین دەبـێ لەگـەڵ لایـەنی بەرامبـەر. وەك سـەرۆکێك، عـەبباس، بـەرەنگاری هـەموو ئـەو کۆبیرکردنەوەیانەی دەکردەوە کەپێشتر پێیان وابوو توندوتیژی تاکە رێگای پێشکەوتنی وڵاتـە. بەپێچەوانەی عەرەفات، عەبباس بیری بۆ خەیاڵی گەورە نەدەڕۆیی بە گەڕانەوەی فەرمانڕەوایی عەرەبی هـەر لـە رووبـاری ئوردنـەوە تـا دەریـای ناوەڕاسـت. تاکـە ئامـانجی دروسـتکردنی دەوڵەتێکی بەتوانای فەڵەستینییە، هەروەك خۆی دەیووت، کەبتوانێ ئەم کارە بـە رێگاکـانی ئاشتییەوە بەئەنجام بگات.

کێشەکەی عەبباس لێرە ئەوەیە - هەرچەندە بە رێگایەکی دیموکراتیشەوە هەڵبژێردراوە - بەڵام کەموکوڕی هەیە لە بناغەیەکی سیاسی پتـەو. بزووتنـەوەی فـەتح، کـە عـەبباس وەك میرات لە عەرەفاتی وەرگرتەوە، ناوبانگێکی باشی بەدەست هێناوە لە مەسەلە گەندەڵییەکان، کەچی بەهۆی بەربـەرەکانی کەسـی و ئایـدیۆلۆژی و جیلییـەوە پارچەپارچـە بـووە. کێشـەی عەبباس لەوە کۆبۆتەوە کە لایەنەکانی وەك ولایەتە یەکگرتووەکان و ئیسرائیل بەوە نازانن کە

کەمی یارمەتیدانی ئەوان بۆتە لاوازی سەرکەوتنی. لەبری ئەوەوە داواکاری فەڵەستینییەکان بەرووی عەبباس ئەوەیە کە توانای جێبەجێکردنی پرۆسەی ئاشتی بۆ دەوڵەتەکەیان نەماوە. ئەمەش عەبباسی لەهەردوولادا بە خراپترین بار جێهێشتووە. لەلایەن بەرهەڵستکارە فەڵەستینییەکان عەبباس بە باشترین کاندید بۆ ئیسرائیل و رۆژئاوا ناسراوە. بۆیەش هیچ یارمەتییەك نەدراوە بۆ بەدەستهێنانی پێداویستی مافەکانی خەڵکی فەڵەستینی. بۆ کڕینی کات، عەبباس هەڵبژاردنەکانی پەرلەمانی دواخست لە حوزەیرانی ٢٠٠٥ بۆ کانوونی یەکەمی ٢٠٠٦. ئەم تاکتیکەش هەرەسی هێنا لە پەیداکردنی جەماوەری زیاتر بۆ بزووتنەوەی فەتح. بەڵام لەکۆتاییدا کاتێ هەڵبژاردنەکان دەستیپێکرد، بزووتنەوەی حەماس زۆرینەی دەنگەکانی بۆخۆی کۆکردەوە—کەبووە جێگای سەرسوڕمانی بزووتنەوەی فەتح و ئیسرائیل و ولایەتە یەکگرتووەکان و تەنانەت بزووتنەوەی حەماسیش بۆخۆیان.

سەرکەوتنی حەماس بووە هۆی گەڕانەوەی پرۆسەی ئاشتی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بۆ سەرەتای دەستپێکردنی بەنزیکەی ١٥ ساڵ پێش ئێستا. حەماس، وەك بزووتنەوەی رزگاریخوازی فەڵەستینی پێشووتر، رازی نابێ بەبوونی ئیسرائیل لەناوچەکە تەنانەت ئامادەش نییە چەکی دانێ و توندوتیژیش کەمبکاتەوە. تاوەکو ئەم کارانە ئەنجامنەدات، بەرقەراربوونی پرۆسەی ئاشتی کارێکی مەحاڵە. باشترین رێگا بۆ کاتی ئێستادا راگرتنی دوژمنارییە. ئەمەش وا لەهەردوو لایەن دەکات بیرێك بکەنەوە و هەنگاوێك بۆ بەرەو پێشوەچوونی ئاشتی بدەن. بۆلایەنی حەماس بەرەنگاربوونەوەی ئەم حاڵەتە بە جیبەجێکردنی بەڵێنەکانی هەڵمەتی هەڵبژاردنیەتی " گۆڕان و چاکسازی". ئەم بەڵێنانەش هیچ پەیوەندییەکی بە ئیسرائیلەوە نییە ئەوەندەی پەیوەندی بە باشترکردنی بەڕێوەبردنی حوکمی فەڵستینەوە هەیە.

لەلایەکیتریشەوە، کارێکی زۆر چاوەڕێی ئیسرائیلییەکان دەکات. پێش ئەوەی ئاریەل شارۆن ببێتە نێچیری نەخۆشییەکەی (سەکتەی مێشکی) لەساڵی ٢٠٠٦، هەڵسا بە جێبەجێکردنی پلانێك بۆ زامنکردنی ئاسایشی ئیسرائیل بە جیاکردنەوەی ئیسرائیلییەکان لە فەڵەستینییەکان. ئەم پلانەش، هەرچەندە بەتەواوەتی روون نەبوو، بەوجۆرە دیزاینی بۆ کرابوو بۆ زیندوو راگرتنی دەوڵەتی جوولەکە بە بەجێهێشتنی ژمارەیەکی زۆری جوولەکە و کەمێك لە فەڵەستینییەکان لەناو زەوی جوولەکە کە ئیسرائیل ئەرکی پاراستنی گرتۆتە دەست. ئەم پلانەش بەدیاریکراوی حوکم دەدات لە ئیحتیمالەکانی دابەشکردنی شاری قودس، یاخود کشانەوەی ئیسرائیل بۆ سنوورەکانی ساڵی ١٩٦٧. هەنگاوەکان ئێستاش لەجێبەجێکردندا

بەردەوامن کە دروستکردنی دیواری ئـەمنی و بڵاوکردنـەوەی هێـزە ئیسـرائیلییەکانە لـەناو کەرتی غـەزە و چـڕکردنەوەی یەکـە نیشـتەنگەکانە لـەناوەوە و دەوروبـەری شـاری قـودس. ناخۆشترین هەنگاوەکان ئەوانەن بە داخستنی هەنـدێ لـە نیشـتەنگەکان لـە کـەرتی ڕۆژئـاوا بۆئەوەی ببێتە پارێزگاریکردنی داهاتووی ئەوانیتر.

بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی بەرهەڵستە موحافیزکارەکانی نێـو پـارتی لیکـۆدی خـۆی، شـارۆن هەڵسا بە پێکهێنانی پارتی کادیما، هاوپەیمانییەتێك بوو کە تـوانی پاڵپشـتی لەلایـەن هێـزە سیاسییە فراوانەکانەوە بۆخۆی رابکێشێت. ماوەتەوە بڵێین ئایا سەرۆکی دوای شارۆن دەتوانێ ستراتیژییەتی بەم پارتەیە بەرەو پێش ببات. دیارکەوتنی حـەماس بەدڵنیاییـەوە بۆتـە هـۆی دواخستنی داننانی ئیسرائیل بە دەوڵەتی سەربەخۆی فەڵەستینی، لەکاتێکدا ئامـانجی شـارۆن جیاکردنەوەی جوولەکە و فەڵەستینییەکانە هـەر بـە خـاڵی وەسـتانی سیاسـەتی ئیسـرائیلی هەژماردەکرێت.

ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست شوێنێکە تیایدا برینەکان وابەئاسـانی سـارێژ نـابن، غەمـەکان زوو لەبیرناکرێن، هەروەها کاتیش بەشێوەیەکی ئاسایی هاوڕێیەتی ئاشتی ناکات. کات بۆلایـەنی فەڵەستینی زۆر پێویستە بۆ گەشەسەندنی دەزگاکانیان تـاوەکو بتـوانن کاروبارەکـانی خۆیـان بەشێوەیەکی لێپرسراوانە پێ بەڕێوەببەن. ئیدارەی کاریگەر پێویستی بە دڵسۆزی و کارامەیی و ئامـادەیی موسـاوەمە هەیـە. کەچـی هـیچ کـام لـەم دوولایەنـە حـەماس و فـەتح ئـەم کارەکتەرانەیان لێبەدیناکرێت. خەڵکی فەڵەستینی زۆر بە ڕوونی ئەوەیان لەکاتی دەنگدانەکان نیشاندا کەوا چاوەڕێی زیاتریان لە سەرکردەکان دەکرد لەوەی ئێستا بەدەستیان هێناوە ئەمەش هاندانێکە لەوەی کەوا هەڵبژاردنەکان ئازاد و دادگەر و پێشـبڕکێکەربوو. ئەمـەش هـەنگاوی یەکەمە لەدروستکردنی حکوومەتێکی گوێڕایەل و وەڵامدەرەوە. هێشتاکەش هەنگاوی زیـاتر پێویستە. لەسەر دەوڵەت و ڕێکخراوە دەرەکییـەکان پێویسـتە یارمـەتی گـەلی فەڵەسـتینی بدەن، بەڵام ئەگەر بتوانن ئەم یارمەتییە بدەن بەبێ خۆشکردنی ڕێگا بۆ بزووتنەوەی حەماس و توخمە توندڕەوەکانیتر بۆ پاراستنی هەڵبژاردنی (ئیختیاری) توندوتیژی.

یەکێك لە لێکۆڵـەرەوە گەشـبینەکان پێشـنیازی ئـەوەی کـرد کـەوا بەشـداریکردن لـە حکوومەت والە حەماس دەکات میانڕەوتر بێت. کەچی من گومانی خۆم هەیـە. وای بۆدەچـم بارودۆخی سیاسی نوێی بزووتنەوەکە دەبێتە هـۆی خراپترکردنـی دابەشـبوونەکانی نێـو ئـەم بزووتنەوەیە. لەم نێوەندەشـدا پراگماتیکییـەکان و ئایدۆلۆژیکییـەکان پێشـبڕکێی وەرگرتنـی

دەسەڵاتیان بوو. لەسەر ولایەتە یەکگرتووەکان پێویستە هەموو کارێك بکات بۆئەوەی زۆرترین میانڕەوی لەنێو هێزە فەڵەستینییەکان دروستبکات، بەڵام کەموکوڕی دەستێوەردانی ئەمەریکا لەماوەی ئەم پێنج ساڵەی رابردوودا بووە هۆی لەدەستدانی متمانە و کاریگەریمان بەبەراورد لەگەڵ ساڵانی پێشووتردا.

گۆڕانەکان لە سەرکردایەتی هەردوولا لە ئیسرائیل و دەسەڵاتداریەتی فەڵەستینی بووە هۆی دروستکردنی دینامیتێکی نوێی سیاسی لەکاتێکدا دەرفەتی ئاشتیش کورتتربوو. بەڵام ئەی لەبارەی دەرفەتی درێژەوە؟ ئایا بەڕاستی ئیحتیمالاتی بەرقەراربوونی ئاشتی مردووە؟ لەنەبوونی بیرکردنەوەی نوێدا، دەترسم وەڵامەکە بەڵێ بێ.

زۆربەی کاتەکان دەمویست گوێی وتوێژکارانی فەڵەستینی و ئیسرائیلی بۆلای خۆم رابکێشم و لەهەستەکانیان بدەم بۆئەوەی هەوڵی ئاشتی بدەن. لەکۆتاییدا هەموو تواناکانم خستەگەر بۆ بەکارهێنانی زمانێکی زیرەکانە و دادگەرییانە بۆئەوەی بتوانم قەناعەت بەم دوولایەنە بێنم و بەرگری لە پڕۆسەی ئاشتی بکەن. لەگەڵ بوونی چەندین نسکۆ لەم پڕۆسەیەدا، هێشتاکە بیرم لەم ئیحتیمالاتانە دەکردەوە کەدێنە بەردەم ئەم پێکهاتەیە. پێشنیازێك لەلایەن سەرۆك بیل کلینتۆنەوە پێشکەش بە هەردوولایەن کرا بەجۆرێك میانڕەوی پێوە دیاربوو کە هەردوولا چاوەڕوانیان دەکرد. پرسیارەکە لێرە ئەوەیە ئایا لۆژیکی ئاشتی بەمجۆرە بەهێز و بەتوانایە بتوانێ بڕیار لەسەر داهاتووی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بدات. داواکردنی هۆکار و بەرژەوەندییە کەسییەکان تاکە رێگای پڕاکتیکی بەردەوامبوونی ئەم پڕۆسەیەیە، بەڵام ئەگەر دیزاینکردنی نیشتەنگاکان تەنها بۆ مامەڵەیەکی بازرگانی راست بێت ئەوا چەند ساڵێکی دەوێ بە تەواوبوونی پڕۆسەکە. ئەگەر دانوسانەکان دووبارە ببنەوە پڕاکتیکی، دیپلۆماسیەتە تەقلیدییەکان زۆر پێویست دێنە بەرچاو. بەڵام هێشتاکە هەندێ شت دەمێنێ ئەنجامدانیان زۆر پێویستە: تێگەیشتنمان بۆئەوەی کە خودای پەروەردگار بەڕاستی چی دەوێت.

لەمێژوودا، حیکمەتی تەقلیدی لەنێوان وتووێژکارە ئەمەریکییەکان بەرامبەر رۆژهەڵاتی ناوەڕاست کەم قسەکردن بەرامبەر خودا باشترین رێگابووە. ئەمەشیان قەبوولکراوە، دیمەنی گۆڕاوی ناوچەکە، بەڵام ئەمەش شیاو نییە بە جیاکردنەوەی ئایین و مێژوو کە بەیەکەوە بۆ بەرەو پێشوەچوونی پڕۆسەی ئاشتی دەگونجێن. شارۆن شاری قودسی وەك "پایتەختی ئیسرائیلی و یەکگرتوویی هەتاهەتایی" دەستنیشانکردبوو.

لەگەڵ ئەم دابەشکردنەدا، فەڵەستینییەکان بیر لە هیچ چارەسەرێکی دوو دەوڵەتی ناکەنەوە بێئەوەی قودس نەبێتە پایتەختی خۆیان. گەورەترین نیشتەنگاکانی ئیسرائیلی لە کەناری رۆژئاوا جێگیرە، کەچی پرۆپۆزەڵی ئاشتەوایی کە لەلایەن عەرەبەکانەوە پێشکەشکراوە گەڕانەوەی هەموو ئەو زەوییە داگیرکراوانەیە لەوەتەی ساڵی ١٩٦٧ ەوە بەزۆری لە عەرەبەکان زەوتکراوە. دژواری شارۆن لە شەڕکردنی بەرامبەر راپەڕینی دووەمی فەڵەستینییەکان ئامانجی قەناعەت پێهێنانی فەڵەستینییەکان بوو بۆئەوەی پێیان رابگەیەنێ کەوا بەرگەگرتن هیچ هیوایەکیان پێنابەخشێ. لەکاتی کشانەوەی هێزە ئیسرائیلییەکان لە غەزە، فەڵەستینییەکان تی شێرت (T- shirt)یان لەبەر کردبوو لەسەری نووسرابوو " ئەمڕۆ غەزەیە، بەیانی کەناری رۆژئاواو و قودسە". لەسەرەتای سەدەی حەڤدەهەمدا، موسڵمانەکان بۆماوەی نزیکەی ١٣٠٠ ساڵ کۆنترۆڵی شاری قودسیان کردبوو کەمتر لە شەست ساڵ - لەڕوانگەی مێژووەوە - بەسەرچووە لەدروستبوونی دەوڵەتی ئیسرائیلی. ئایا فەڵەستینییەکان ئێستاکە چیان دەوێ بەئەنجامی بگەیەنن—دەرفەتی دوورودرێژ (خوێن رشتن) بۆ دووبارە سەرکەوتنەکەی (صلاح الدین)، و یاخود دەرفەتێکی راستەقینە بۆ پەروەردەکردنی خێزانەکانیان لە شکۆمەندی و ئاشتیدا؟ ئایا خەونیان بۆ شەهیدبوونە یان بۆ بنیاتنەری دەوڵەتێکی فەڵەستینییە؟

جیمی کارتەر لەباسکردنی ئایین نەدەترسا لەوکاتەی هەردوو سەرکردەکانی ئیسرائیلی و میسری کۆکردەوە لە کەمپی دێڤد. بیل کلینتۆن توانی کارەکانی خۆی بە سەرکەوتوویی ئەنجامبدات چونکە لە مێژووی حاڵەتەکە گەیشتبوو، هەروەها زۆریش ئارام بوو لە باسکردنی مەسەلە رۆحانییەکان. وتووێژکارانی داهاتوو ناتوانن هیچ گەشەسەندنێکی داواکراو بەدەست بێنن، تاوەکو نەتوانن رووبەڕووی هەموو پێکدادانەکان نەبنەوە. ئایا ئەمەش واقیعییە؟ نازانم. زۆر بە قسەکەی جۆرج بێرنارد شۆ، کاریگەرم بەوەی دەڵێ، " کەسی عاقڵ هەوڵ دەدات خۆی لەگەڵ جیهان بگونجێنێ، کەسی ناعاقڵیش هەوڵدەدات، جیهان لەگەڵ خۆی بگونجێنێ. بۆیەش، هەموو گەشەسەندنەکان دەوەستێتە سەر پیاوی ناعاقڵ".

ئەگەربێتو لە قورئان و ئینجیلدا پاساوی ئاوا بدۆزرێتەوە بۆئەم ناکۆکییە بەردەوامانە، بڕوام وایە ئەوانیتریش دەتوانن فەرمانی ئاوا گرنگ بدۆزنەوە بۆ گەڕان بەدوای پێچەوانەکان. یەکێك لەدەستپێکە هاندەرەکان پرۆسەی ئەلیکسەندەرە کەلەساڵی

٢٠٠٢ ەوە دەستی پێکرد و لەلایەن سەنتەری کۆبوونەوەی موسەوی بۆ هاریکاری ئایینی چاودێری دەکرا. بەپێی ئەم پرۆژەیە ئاشتی لەنێوان نەتەوەکان بەدەست نایێت بەبێ بوونی تەوافقێکی ئایینی و کلتوورەکان، لەگەڵ ئەمانەشدا، هێزی ئایین دەبێ لـە سەرچـاوەی دوژمنداری و نەیاری بـۆ سەرچـاوەیەکی بەرگـەگرتن و لێـك تێگەیشـتن بگوازرێتـەوە. رێساکانی راگەیاندنی ئەلیکسـەندەر بـەکاردەهێنرێن بـۆ چارەسـەرکردنی ناکۆکییـەکان لەساڵی ٢٠٠٣—کە پاڵپشتی لەئاشتی و ناتوندوتیژی و رێزگرتن لە شـوێنە پیرۆزەکـان دەکات- لەوکاتەی فەڵەستینییەکان کلێسەی مەهدیان تەسلیم کردەوە، یەکێکیتر لەساڵی ٢٠٠٤، ئەوکاتەی دەسەڵاتەکانی ئایینی ئیسلامی کۆبوونـەوە بـۆ گفتوگـۆکردن لەسـەر کێشەی وروژاندنی دژی سامییە (anti-Semitism) لەنێو کۆمـەڵگاکانی عـەرەبی. لەسەر بناغـەی رۆتینـی، رێسـاکان لەلایـەن سـەنتەرەکانی " ئـادەم" جێبەجێـدەکرێ کەکەوتوونەتە ئیسرائیل و ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی فەڵەستینی، دامەزرێنەر و هاندەری ئەم بزووتنەوەیە رابی مایکل ملکیۆر بوو، جەنگاوەرێکی ئازا و قسەڕەوان بۆ کاروباری ئاشتی، پاڵپشتییەکی بەهێزی لەلایەن شێخ عیماد فالوجی بەدەستـهێنا، دامەزرێنـەری حەماس، هەر خۆیشی ئەم رێکخراوەی بەجێهێشت لەبەرهۆی هێرشەکانی ئەم رێکخراوەیە بۆسەر خەڵکی سیڤیل بەمەش لادانە لە ئیسلام.

ئەوانەی کەوا زۆر دڵنیان لە مەبەستی خودای پەروەردگار لـە رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت تەنها شەڕی جیاکردنەوەی نێوان چـاکە و خراپەیـە دەبێتـە رەنگدانـەوەی نووسـینەکانی (اشعیا) بۆ پێشبینیکردنی لەوکاتەی کە خودای گەورە تەنها لەلایەن ئیسرائیلییەکانەوە ناپەرسـترێت بـەڵکو لەلایـەن عەرەبـەکانی نێـو (میسـر) و (سـووریا)ش دەپەرسـترێت. پێغەمبەر ئەوەی راگەیاند کەوا "ئەو رۆژەی ئیسرائیل دەبێتە سێیەم توخم لەدوای میسر و ئاشوورییەکان، تەنانەت لەنێو ئەم خاکەشەوە پیرۆزکراوە، ئەو دەوڵەتەی کە خودا پیرۆزی دەکات، بە وتنی، بەرەکەت بۆ خەڵکی میسری، بۆ کار و چالاکییەکانی ئاشوری، وە بـۆ ئیسرائیلییەکان کە خۆم هەڵمبژاردوون". هەر لەوکاتەی موحەممەد پێغەمبەرایەتی خـۆی راگەیاندووە، عەرەب و جوولەکەکان هەمان خودا دەپەرستن. هـەر ئـەو رۆژە هـات و بـۆ پێشکەشەکردنی ناوەرۆکی پرۆسەی ئەلیکسەندەر بـۆ جێبـەجێکردنی بەسـەر هـەردوولا. لەدواییدا، بە قسەکانی ئیسحاق رابین وتی ئیسـرائیلی و فەڵەسـتینییەکان دەبـێ "لـەم کانیانەی کە سەرچاوەی رۆحانیی ئێمەنە دووربکەونەوە بۆ لێخۆشبوونی ئەم ئازارانەی کە

یەکێك بە ئەوەیتری گەیاندووە، هەروەها بۆ پاککردنەوەی ئەم شوێنە بەمینچێنراوانەی کە ماوەی چەند ساڵێکە هەردوولایەنی دابەشکردووە". لەوەیە ئەو کاتە کە هەردوولا گرنگی بدەن بە رێنماییەکانی قورئان: "وان جنحوا للسلم فاجنح لها وتوکل علی الله".

تا ئەو رۆژە، ئەو کێشەی بەڵێنی بەلفۆر هەر بەردەوامی هەبوو، کارەکتەری سەرکردەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەشێوەیەکی رێکخراو تاقی دەکرێتەوە، رێگا شیاوەکەی ولایەتە یەکگرتووەکان جێگای مشتومڕە، خەڵکی ئەم ناوچەیە لە ترس و دڵەڕاوکێوە دەژین. فشاری ئەمڕۆکەی موسڵمان و جوولەکە و مەسیحییەکان بەرەو خراپی هەنگاو دەنێ وە بۆ ئەوپەڕی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستەوە درێژەی دەبێ، هەروەها هەڕەشەیەکە بەڕاستی بۆتە هەژاندنی جیهان.

(١٠)

" گەورەترین جیهاد"

خەڵكی ئیسرائیل بەم وشكییەوە هاندران بۆئەوەی لەلێژاییەكانی بەرزایی كارمل كۆببنەوە تا شاهێدی ئەم بەربەرەكانییە بدەن. لەلایەكەوە ٤٥٠ قەشەی بەعلی و خواكانی كەنعان وەستاون. لەلایەكەیترەوە ئیلیا وەستاوە، پێغەمبەری یەهودییەكان، خودای ئیبراهیم، موسا، داوود. لەنێو وەستاوانیشدا، اهابی تێدایە، كە پادشایەكی بێهێزی كەللەڕەقە. پرسیارەكە لێرە ئەوەیە ئایا خودای كامەلا باڵادەستتر و بەتواناترە. بەڵگەكەش داوای ئەوەدەكات دەبێ وەك كردارێك نیشانی خەڵكەكە بدرێ بە گڕگرتنی مێزی پیرۆزی كڵێسە بەجۆرێك گایەك ببێتە قوربانی ئەم بەڵگە و وەڵامەیە. لەسەرەتادا، دواكەوتوانی بەعل، خۆیان تاقیكردەوە، هەڵسان بە دوعاكردن و سەماكردن و گۆرانی وتن، چەند سەعاتێك خۆیان ماندووكرد بۆئەوەی بیسەلمێنن خوداكەیان باڵادەستترە، بەڵام ئەم هەمو هیلاكییە بەبێ سوود كۆتاییان پێهات. ئیلیا گاڵتەی پێدەكردن پێی دەووتن: " بەدەنگی بەرز هاواربكەن: چونكە ئەم خوایە، لەوەیە سەرقاڵ بێ، یان ماندوو، یاخود چوبێتە سەفەر، كێ ناڵێ نەخەوتووە، بەئاگای بێننەوە". دواتر نۆرەی پێغەمبەر هات. مێزێكی پیرۆزی دروستكرد، دوانزە بەردی بەكارهێنا كە ئاماژە بە خێڵەكانی ئیسرائیل دەكەن، ئاویانی بەسەردا پرژاند، لەلایەن خودای پەروەردگارەوە دوعای بۆكردن، ئینجا كشایەوە دواوە. لەماوەی چەند چركەیەكدا، قوربانییەكە گڕی گرت. ئەوانەی لەلایەن خۆیانەوە سەیریان دەكرد دەستیان بەهاواركردن كرد، " خودا هەر خۆی باڵا دەستە، خودا هەر خۆی تاك و تەنهایە".

دوای تێپەربوونی زیاتر لە ٢،٨٠٠ ساڵ هێشتاكە پەیوەندی نێوان مرۆڤایەتی و خوداوەندەكان بەم زۆرییە نەگۆڕاوە. هێشتاكە چاومان بڕیوەتە نیشانە و بەڵگەی زۆرتر لەسەر ئەم زەوییە بۆ نیشاندانی مەبەست و سروشتی خودای پەروەردگار.

له ١١ی سێپتەمبەری ٢٠٠١ هەردوو تاوەرە جمکەکەی سەنتەری بازرگـانی جیهـانی ئاگریان تێپەربوو تەقێنرانەوە. ئایا ئەمە نیشانەیەك بوو؟

دوای دوو رۆژ لەم رووداوە تراژیدییە، لەیـەکێك لـە چـاوپێکەوتنە تەلەفزیۆنییـەکان جێری فۆلۆیل وتی: "خودا بەردەوامە لەهەڵدانـەوەی پـەردەکان و رێگـا بـە دوژمنـانی ئەمەریکا دەدات بۆ ئەوەی ئەوەی شایانمانە لەدژمانەوە ئەنجامی بدەن". جێری بـەردەوام دەبێ لەقسەکانی، دەڵێ، " بەڕاستی بـاوەڕم وایـە کـەوا بتپەرسـتان و ئەوانـەی منـداڵ لەباردەبەن، فێمینیستەکان، هەڵگرانی دروشمی نێربازی و مێبازی ئەوانـەی کـە هـەوڵی فەراهەمکردنی رێگاژیانێکی ئەڵتەرناتیڤی تایبەت بەخۆیانەوە هەیە، ئەو ئەمەریکییانەی کـە هـەوڵی ئـازادی شارسـتانی دەدەن—هـەموو ئەوانـەی هـەوڵی بـەعیلمانیکردنی ئەمەریکایان دایە—دەتوانم بە پەنجە ئاماژەیان بە نێو چاوانیان بـدەم و پێیـان بڵـێم، " ئێوەن یارمەتی تیرۆریستانتان دابوو بۆئەوەی ئەم تراژیدیایە رووبدات[١] (١)"

فۆلۆیل بڕوای وایە کە دەستی خودایی تەنها نییە لەپشت ئەم هێرشانەی تیرۆریستان. سەرکردەکانی رێکخراوی ئەلقاعیدە زۆر لەوە دڵنیان کەوا سەرکەوتنەکانیان بەڵگەیە لـە بەزەیی و بەرەکەتی خودایی. لـە فیلمێکـی ڤیدیۆییـدا ئوسـامە بـن لادن و یـەکێك لـە شێخەکانی سعودیە، دوای ئەم هێرشانە ئاهەنگ دەگێـڕن بەبۆنـەی سـەرکەوتنیان. ئـەم هەولانە بە دیارییەکی خودا دادەنێن " سەرکەوتنی ئاشکرا"، هەروەها چیرۆکەکانیان بۆ یەکتر دەگێڕنەوە بەوەی کە چییان لەخەونەکانیان بینییەوە کەچۆن فڕۆکەکان بـەرەو رووی ئەم بینایانە دەهاتن و تێکیانی دەشکاندن. شێخەکە بە خۆشحاڵییەوە هاواری دەکرد، " ئەمە دەبێتە گەورەترین جیهاد لەمێژووی ئیسلامیدا".

لەکلتووری جوولەکەکاندا، سەرکەوتن و نسکۆ هەردووکیان دەگەڕێنـەوە بـۆ ویسـتی پەروەردگار. هەربۆیەش خودا دەفەرمووێ، " ئەگەر تۆ گوێڕایەڵم بیت، من دەبمە دوژمنی دوژمنت و دوژمنداری لەگەڵ دوژمنکارییەکانت دەکەم". موسڵمانانی پێشتر لەو بڕوایـە دابوون کەوا پەروەردگار یارمەتی سەرکەوتنەکانیانی داوە توانیوتیان ئایینەکـەی خۆیـان فراوان بکەن. کاسۆلیکەکانی ئیسپانیا لەوە دڵنیان کەوا ئەم دەسـتکەوتنانەی کـە بۆتـە هۆی پەرینەوەی ئیمپڕاتۆرییەتەکـەیان بـۆ ئەوپـەڕی دەریاکـان لـە سـەدەی پانزەهـەم و

(١) فۆلۆیل بەم قسانەیەوە رووبەڕووی شاڵاوێك لە رەخنەگرتن بۆوە، دواتر داوای لێبوردنی کرد.

شانزدەهەم پاداشتێکی خودایی بوو بەسەر چەوسانەوەی موسڵمانان و مەسیحی و جوولەکەکان. کاتێکیش هێزە ئەوروپی و بەریتانییەکان هەڵسان بە داگیرکردنی ئەفەریقیا بڕوایان وابوو کارێکی خودایی ئەنجام دەدەن. هەروەکو ئێستا خۆشمان دەیبینین، زۆربەی ئەمەریکییەکان سەرهەڵدانی وڵاتەکەیان بە کارێکی خودایی دەبەستنەوە. کاتێ جولیا وارد هاو کتێبەکەی بەناوی (Republic Battle Hymn of the) *جەنگی سرودی خودایی بۆ کۆمارییەکان*، ئەم کتێبە لەوە سەرچاوەی گرتووە کاتێ سەردانی سەربازگەی سوپاکانی کرد لەرۆژانی زووی شەڕی ناوەخۆیی وڵات، کە تێکەڵەی مەسەلەی خودایی و ململانێی یەکێتی بوو لەدژی هێزی جیابوونەوە.

بێگومان ئەوەش سروشتی مرۆڤە کە هەمیشە حەز دەکات کاری خودایی لەکارەکانی خۆیی و مەبەستی خودایی لەنێو مەبەستەکانی خۆیەوە بەدی بکات. وەك تاکەکان زۆرجاران چاوپۆشی لە پاڵنەرەکە دەکەن بەبێ هیچ هۆیەکی ئازاردان، لەوانەشە هەندێ شتی باشەش بکەن. وەك مەسەلەیەکی پراکتیکی، هەر نەتەوەیەك (گرووپێك) بڕوای وایە سەرکەوتن و شکستی ئەنجامی راستەوخۆی خۆزگەکانی خودایە وەك ئەوە وایە یان داوەتی کێشە دەکات یان دروستی دەکات. لەکاتی بەدەست هێنانی سەرکەوتن، نەتەوە و سەرکردەکان خۆیان وەك کەسانی خاوەن راستی نیشاندەدەن هەروەها پڕدەبن لە هەستی پڕتوانایی. بەڵام لەکاتی شکست خواردندا، هەموو لایەك تووشی گرژی و دابەشبوون دەبن، هەریەکەو ئەوەیتر تۆمەتباردەکات. بەکام رێگا بێت، نەتەوە دەڵێتە خودای، "هەمووی لەسەر تۆوە وەستاوە" لەبڕی ئەمەوە مەترسییەکان گرنگی نادەن بە ئەرکەکان. هەروەك

ئێمیل دیکنسۆن لە وتاری جیاوازدا نووسیویەتی، " عەقیدە داهێنانێکی زۆر گەورەیە/ کاتێ پیاوان دەیبینن/ بەڵام مایکرۆسکۆب زۆر وردبینە/ لەکاتی حاڵەتی فریاکەوتنەوە".

هەر دوای ماوەیەکی کورت لەهێرشەکانی ١١ی سێپتەمبەر داوەتیان کردم بۆ وتارێك لە کۆشکی هیوای کڵێسەی بریسبیتاریەن لە سانت پۆڵ، مینێسۆتە. کورسی نێو کڵێساکە هەمووی پڕببوون لە هاووڵاتی بەهەستێکی پەرۆشەوە گوێیان راخستبوو. کاتێ بەسەر قاڵدرمەکان سەرکەوتم بۆ سەر سەکۆی وتار خوێندنەوەکە، سەیرم کرد هەموو دەستە سڕ و کلێنسەکان بەدەرەوەن. لە یادگاریمدا، تاکە ساتی بەراوردکراوی یەکگرتنی نیشتیمانی

لەم نەهامەتییە تەنها تیرۆرکردنی جۆن کنێیدی بوو. بەهەرحاڵ زۆر خۆم ئامادە نەکردبوو بۆ پێشکەشکردنی وتار بەڵام بەقەد توانا ویستم زۆر بە کورتی ١١ی سێپتەمبەر روون بکەمەوە کە مانای چی بوو.

بەشبەحاڵی خۆم هیچ نیشانەیەکی خودایی لەم تاوانانەوە نابینم و هیچ کاریگەرییەکی عەقیدەی ئایینی وەنە هیچ ویژدانێکی کۆمەڵایەتی لە هاندانەکانیانەوە نییە. ئەنجامدەرانی ئەم تاوانە پێویست ناکان بەهۆی ئەم کردارانەیان دڵسۆزی خۆیان بۆ ئیسلام دەرببڕن، بەڵکو خیانەتیان لە فێربوونی عەقیدەکەی خۆیانەوە کردووە. تاوانبارانی ئەم کردەیە هیچ گرنگییەك بە فەڵەستینییەکان نادەن، بەجۆرێك کە سەرکردەکانیان تووڕەیی و غەم لەبەرامبەر ئەم هێرشانەوە دەرببڕن. هەرگیز گرنگی بە هەژاران نادەن، چونکە سەرچاوەی خۆراکیان بۆ فێربوونی دەست رەنگی کارامەیەك بەکارناهێنن بەڵکو بۆ چاندنی رق بەکاریان دێنن. ئەمان شێت نین، چونکە مامەڵە لەگەڵ حیسابی دڵ بەستووەکان دەکەن. ئەمانە هەمووی تاوانی شەڕانگێزین، پاساوەکانی هۆکاری سیاسی و کلتووری و ئیمانی هەڵناگرێ.

زۆرجاران ئەو پرسیارە دەکەین کە بۆچی خودا کە بەبەزەیی و بەتوانایە رێگایدا ئەم تراژیدییە رووبدا. بەشێك لەوەڵامەکە ئەوەیە کەوا ئێمەی ئەمەریکی ئازادیمان پێدراوە بۆ بیرکردنەوە و کارەکان بەدەستی خۆمانەوە دەکەین. هەندێك لەئێمە ئەم ئازادییە بۆ بنیاتنان و فێربوون و چاککردنەوە و پێکهێنان بەکاردەهێنێت، کەچی ئەوانیتر ئەم بنیاتنانانە تێکدەشکێنن. ئەمانەش کردارەکانی خۆمانە، نەوەك هی خودا (هەرچەندە لەباربێ بۆ لۆمەکردنی لەکردارەکانی نەوەك هی شەیتان). کاتێ نەخۆشی یاخود رووداوێك مەرگی منداڵێك لەگەڵ خۆی دەبات، ئێمە تەنها دەتوانین ئازار و غەمی خۆمان بۆ ئەم ناخۆشی و نادادگەری چارەنووسە دەرببڕین. هەروەك روودانی گەردەلوولی بەهێز و بومەلەرزە و تسونامی، ئەوا لۆمەی سروشت دەکەین. کەچی باقی وەڵامەکانیتر لەدواوەی ئەوەیە کەئێمە دەیزانین. هەروەك وتاربێژەکان خۆیان بە گوناهبار دەزانن بە بیرهێنانەوەمان لەوەی کە ئێمە بە عەقیدەوە رێدەکەین نەوەك بە بینین. هەرچەندە ئێمە رێدەکەین، بەڵام ئەرکێکمان هەیە لەکاتی رۆیشتن ئەویش چاودێریکردنی خەڵکی و پارێزگاریکردنی یەك بۆ یەکێکیترە. هێرشەکانی ١١ی سێپتەمبەر ئاڕاستەی نوێی زیادکرد بەوەی کەئەم ئەرکەیە چی پێویستە.

لەهەفتـــەکانی دوابـــەدوای هێرشـــەکانی ١١ی ســـێپتەمبەر، ســـەرۆك بـــۆش بـــۆ گومانبارەکانی سەلماند کەوا سەرکردەیەکی راستەقینەیە. لە وتارێکی هاوبەشـی بـەردەم کۆنگرێس، بەڵێنی دا بەوەی بەر لەهەڵبژاردنی ببێتە خاڵی یەکگـەرەوەی ناکۆکییـەکان. ئاماژەی بەوەدا کەوا هەموو خەڵك لەسەرتاسەری جیهان وەلامی رفێنەرەکانیان داوەتەوە بـە دوعـاکردن بـە زمـانی ئینگلیـزی و عـەرەبی و عیـبری، و هـەروەها هۆشـداری بـە راستەقینەکی سەرسوڕمانیشدا بەوەی کەوا قوربانییەکانی ١١ی سێپتەمبەر خـەڵکانێك بوون کەمتر نەبوون لە هەشتا نەتـەوەی جیاجیـای جیهـان. سوپاسـگوزاری خۆیشـی بـۆ رێکخراوە نێودەوڵەتی و هاوپەیمانانی لـە ئـەوروپا و ئاسـیا و ئەفـەریقیا و ئەمـەریکای لاتینەوە دەربڕی. سەرۆك بەڵێنی ئەوەیدا کـە هـەموو کەرەسـتەیەکی سیاسـەتی دەرەوە بەکاربێنێ بۆ رووبەڕووبوونەوەی " رێکخـراوە تیرۆریسـتییەکان و فراوانبوونیـان بەسـەر پانتـایی جیهـان" ئەوەشـی روونکـردەوە کـەوا "رێکخـراوی ئەلقاعیـدە، نوێنەرایـەتی گرووپێکی توندڕەوی ئیسلامی دەکات بەجۆرێك زۆربەی زانایان و بیرمەندانی ئیسـلامی رەتی ئەم گرووپە دەکەنەوە - ئەم گرووپـە توندڕەوەیـە ناوبـانگی فێربـوونی ئاشـتەوایی ئیسلامیشی پیس کردووە". قسەکانی سەرۆك چاککردنەوەی ئازارەکانی پێوە دەبینـران، هەروەها هەوڵێکیش بوو بۆ دیزاینکردنی رای گشتی هەموو جیهان تـاوەکو بەرهەڵسـتی ئەلقاعیدە و پشتیوانانی بکەن. ئەمەش ستراتیژییەکی زۆر راست و رەوانە. بـۆ زاڵبـوون بەسەر تیرۆر، ئەمەریکا پێویستی بە یارمـەتی و هاوپـەیمانی هـەموو لایەکـەوە هەیـە، بەتایبەتی ئەو ولاتانەی کە زۆربەی دانیشتوانیان موسڵمان و عەرەبن.

هێڵـی یەکلاکـەرەوەی قسـەکانی سـەرۆك زۆر روون خـۆی نیشـاندەدا: " هـەموو نەتەوەیەك، لەهەر هەرێمێکدابێ، دەبێ هەر ئێستا بڕیاربدات. یان ئەوەتا لەگەڵ ئێمەن، یان لەگەڵ تیرۆریستەکانن(٢)". لە دوابەدوای هەفتەکاندا، زۆربەی ولاتـان دوودڵ نـەبوون لەبڕیاردان.

---

(٢) لەدەرکردنی ئەم بەرەنگاربوونەوەیە، سەرۆك بۆش لەوەیە بیری لە ئاگادارکردنەوەی مەسیح کردبێتەوە، " ئەوەی لەگەڵم نەبێ واتە دژی منە" (لۆقا ١١:٢٣). هەروەها تەواو هاو وێنەی ئەمەش نییە بەوەی هەوڵی ئەوە بدات بۆ بیرهێنانەوەی جیهان بەهۆی وتەکەی لینین لەکاتی شۆڕشی رووسیا کردووی" : ئەوەی لەگەڵمان نەبێ واتە لەدژمانەوەیە".

هاوپەیمانانی ئەمەریکا لە پەیمانی باکووری ئەتلەسی (NATO) بۆ یەکەمجار ئەوەیان ڕاگەیاند ئەم هێرشانە کارێکی شەڕانگێزییە لەدژی تەواوی هاوپەیمانییەتەکەیان. جگە لەعێراق، هەموو حکوومەتەکانی جیهانی ئیسلامی، بە ئێران و فەڵەستینیشەوە، ئیدانەی ئەم هێرشانەیان کرد بەکارێکی نامرۆڤانەیان وەسفکرد. کاتێ سوپای ئەمەریکا هاتنە نێو ئەفغانستان بۆ ڕووخاندنی ڕژێمی تاڵیبان و دەورەدانی ڕێکخراوی ئەلقاعیدە، هاوپەیمانانی ئەمەریکا وەك: کەنەدا، ژاپۆن، ئوستڕالیا، پەلەیانکرد لەیارمەتیدانی ئەم سوپایە. پاکستان سەرەڕای پەیوەندی نزیکی لەگەڵ سەرکردە رادیکاڵییە ئەفغانییەکان ڕازیبوو بە یارمەتیدانی سوپای ئەمەریکا. چین و ڕووسیا بەڵێنی هاوکاری یەکتریاندا، لەگەڵ ئەوەی لەلایەن موسڵمانە جیاخوازییەکانەوە بەرەنگاری دەکرێن. تەنانەت ئەو موسڵمانانەی کەلەسەرەتادا پرۆتستۆی هێرشەکانی ئەمەریکایان بۆ سەر تاڵیبان دەکرد، کاتێ ڕوون بۆوە کە لادانی ئەم ڕژێمە توندڕەوانە لەلایەن زۆربەی ئەفغانییەکانەوە پێشوازی گەرمی لێکرا ئەوانیش بێدەنگ بوون. لە ولایەتە یەکگرتووەکان، گرووپێکی شەست ئەکادیمی—پێکهاتبوون لە مەسیحی، جوولەکە، موسڵمان، بێباوەڕەکان—نامەیەکیان واژووکرد بەوەی پاڵپشتی خۆیان بۆئەم ئۆپەڕاسیۆنە سەربازییەی ئەمەریکا لە ئەفغانستان دووپات دەکردەوە، هەروەها ناویاننا بەرگری لە" ئەخلاقی مرۆڤی جیهان" یاخود " جەنگی دادگەری". چەند مانگێك دوای ١١ی سێپتەمبەر، ئیدارەی بۆش سەرکەوتوو بوو لە یەکگرتنی ئەمەریکا و حکوومەتە دەرەکییەکان بۆ بەرهەڵستکردنی هەڕەشەیەکی هاوبەش.

وەك دیموکراتییەك، زۆر شانازی بە ئەندامانی پارتەکەم دەکەم بۆ ئەو پاڵپشتیکردنەی کۆشکی سپی. ئەندامانی کۆنگرێس و فەرمانبەران ئەوانەی لە ئیدارەی کلینتۆنەوە خزمەتیان دەکرد بە چەپڵەڕێزان پێشوازییان لەم بڕیارانەی ئیدارەی بۆش دەکرد. لەهەموو دەرفەتەکاندا، من هەمیشە پاڵپشتی خۆم پێشکەش بە سیاسەتەکانی سەرۆك کردووە. کاتێ بینیم ڕژێمی تاڵیبان ڕووخێنرا، زۆر کەیفخۆش بووم. کاتێ لە حکوومەت خزمەتم دەکرد، چاوم بە ئافرەت و کچانی ئەفغانی کەوت لە کەمپی پەنابەران لە وڵاتی پاکستان نزیك مەمەڕی خەیبەر، گوێم لە داوا و چیرۆکەکانیان دەگرت بەوەی کەچەندە بێبەش و ئازاردراون. منیش لەلایەن خۆمەوە بەڵێنی ئەوەم پێدان کەوا ئەمەریکا هەرگیز ئەم زۆرداری و ستەمانە قەبووڵ ناکات و لەبیریان ناکات. هیوادارم ئێستاکە ئەم پەنابەرانە

توانیبیێتیان گەڕابنەوە نێو ماڵ و وڵاتی خۆیان و ڕێز لـە مافـەکانیان گیرابـێ. هـەروەها پاڵپشتی خۆم بۆ بڕیارەکانی پێنتاگۆن دووپات دەکەمەوە بـەوەی راوەدووی تیرۆریسـتان دەنێ و دەیانگرێ دەستگیریان دەکات دەیانداتـە دەسـتی دادگـا، جـا ئەگـەر تاوانبـارن دادگای بکرێن و ئەگەر بێتاوانیان لەسەر راست بۆوە ئازاد دەکرێن.

لە فێبرایەری ١٩٩٨، بن لادن فتوایەکی دەرکرد کەوا خۆیی و سەرکردە تیرۆریستەکان بانگی هەموو موسڵمانانی جیهانیان کرد کە لەهەر شوێنێك ئەمەریکییان بینی بیکوژن. هۆیەکەشی ئەوە بوو ئەمەریکا پاڵپشتی لە سزا ئابوورییەکەی عێراقی کردووە، یارمەتی ئەمەریکا بۆ ئیسرائیل، و هەروەها بوونی هێزە ئەمەریکییەکان لە سـعودیەی عـەرەبی. ئەمەریکای بە راگەیاندنی شەڕ لەدژی خودا و پێغەمبەر و موسڵمانان تۆمەتبار دەکرد. بۆ پەیڕەکردنی ئەرکی ئایینی دەگەڕێنەوە بۆ سەرچاوە ئایینییەکان بـە بەرپەرچـدانەوەی هێرشەکان بۆسەر عەقیدەی موسڵمانان. دواتر بانگی هەموو موسڵمانانی کرد بۆ ئـەوەی بەشداری بکەن لە هێرشکردنی سەر " سوپای شەیتانی ئەمەریکا".

ئەگـەر لەلایەکـەوە بـاس لـە خاڵـەکانی بـن لادن بکـەین، هێشـتاکە خـاوەن ئـەو تایبەتمەندییە نییە بۆئەوەی بتوانێ موسڵمانان فێری ئەرکە ئایینییەکان بکات. تەنانـەت خاوەن ماڵ و چاودێرەکەشی مەلا محەممەد عومەر دانی بەوەنا، " بـن لادن کەسـێکە ئـەو مافەی نییە لە مەسەلە فتواکانـدا نزیـك ببێتـەوە، چـونکە هێشـتاکە وانـەی قورئـانی نەخوێندووە، دەبێ دوانزە ساڵ ئەم وانەیە بخوێنێ تا دەگاتە شوێنی موفتییـەکان. تـەنها موفتی دەتوانێ فتوا بدات. بۆیە بن لادن ناتوانێ فتوابدات ئەگـەر هـەر فتوایەکیشـیدا ئەوە ناچێتە بواری جێبەجێکردن چونکە فتوایەکی ناشـەرعی و ئـاڵۆز و بەتاڵـە". ئـەم قسانەی مەلا نەیانتوانی ڕێگا لە بن لادن بگرن لە فتوادانەکانی. بەرێکەوتی سروشـتی، ئیسلامی سوننە بێبەشن لە سەرکردەیەکی یەکگرتوو. هیچ کەس و دەزگایەکی تایبەتی نییـە ئـەم لێپرسـراوییەتە هـەڵگرێ لـە جیـاتی هـەموو موسـڵمانانەوە قسـە بکـات، روونکردنەوە بدات لەم پەیامانـەی کـە بـن لادن دەریـدەکات، سـەرئەنجام دەبێتـە هـۆی قەناعەت پێهێنانی موسڵمانەکان و پەیڕەوکردنیان بەشێوەیەکی نادروست.

ئەوکاتەی وەك وەزیری دەرەوە لەحکوومەت خزمەتم دەکرد، ئوسامە بن لادن هەڵاتوو و لەدوورترین شوێنی ئەم زەوییە داواکراو بوو. بەزانیاری تایبەتی خۆمانەوە هیچ وڵاتێك لەدەرەوەی ئەفغانستان یارمەتی چالاکییەکانی نەدەدا. بن لادن کەسێکی تیرۆریست بوو،

بکوژی موسڵمانان بوو، لە وڵاتی خۆی (سعودیە) حاشای لێکراوە، هەروەها لەو وڵاتەی کە تیایدا گەورە بووە (سودان) بەدەرنراوە. ئاگاداری ئەوە ببووین لەهەوڵی گرتنی عاتیفەی موسڵمانان دابوو بۆئەوەی بۆ مەرامەکانی خۆیەوە بەکاریان بێنێ، بەناوی دەربڕینی تووڕەی و عەقیدەیان بەرامبەر بێباوەڕان و گەیشتن بۆ پلەی " شەهید". دیماگۆگ زۆر مەترسیدارە لەکاتێکدا بەخەڵکەکەیان دەووت ئایا حەز دەکەن گوێتان لە چی بێ و چیتان دەوێ، هەرچەندە کاری تیرۆریستی پێویستی بە ژمارەیەکی کەم هەیە بۆ خولقاندنی گەورەترین کێشە.

بێگومان شتێکی بێ مانایە بەوەی بڵێین ئەمەریکا جەنگی دژی ئیسلامی راگەیاندووە. لەژێر ئیدارەی کلینتۆن، ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەهێلی پێشەوەی بەرگریکردنی موسڵمانان بووە بەتایبەتی لە بۆسنە و کۆسۆڤۆ، هەروەها یارمەتیدەری دیموکراسی بوو بۆ موسڵمانانی ئەندەنوسیا، باسکردنی ئاشکرای لادانەکانی رووسیا لەبەرامبەر پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ لە شیشان، و هەروەها هێنانی ئاشتی بۆ قەوقاز و رۆژهەلاتی ناوەڕاست. لەسەردەمی کارتەر و ریگان، ئەمەریکا یارمەتی موجاهیدە دوورخراوەکانی نێو سوپای رووسی دەدا لە ئەفغانستان.

سەلماندنی نێگەتیڤانە کارێکی ساکارنییە، بەتایبەتی بۆ ئەوانەی گومانیان هەیە، هەندێك لەو موسڵمانانەی کە لەلایەن بن لادنەوە بەکارنەهێنراون هێشتاکە بەشدارن لە بەرهەڵستەکانی بن لادن بەرامبەر سیاسەتی ئەمەریکا. بەلایەنیکەم گوێبیستی قسەکانی بن لادن دەبن کاتێ باسی " پاککردنەوەی" خاکی پیرۆز دەکەن لە بێ باوەڕەکان، هەروەها گەڕانەوەی فەرمانڕەوایی موسڵمانان لە شاری قودس، زیندووکردنەوەی رۆحی ئەو جەنگاوەرانە کە لەرۆژانی زووی ئیسلامەوە بەجێیان هێشتوون. کاتێ پێیان دەووترێ ئەمەریکییەکان پێویستە بەرگەی ئەم سیاسەتە رەخنەگراوییە بگرن کەلە رۆژهەلاتی ناوەڕاست و کەنداوی فارسییەوە پەیڕەوی دەکەن سەریان دەهەژێنن. کاتێ هێرشە تیرۆریستییەکان بۆسەر بالیۆزخانەی ولایەتە یەکگرتووەکان لەساڵی ١٩٩٨ لە کینیا و تانزانیا روویاندا، وەزارەتی دەرەوە بڕی ٥ ملیۆن دۆلاری وەك پاداشت تەرخانکرد بۆ ئەو کەس و لایەنانەی کە زانیاری دەدەن لەسەر ئوسامە بن لادن. ئەمەش بووە هۆی بەرزکردنەوەی بەخشینە سێلاوییەکانی بۆ بن لادن لەلایەن عەرەبە دەوڵەمەندەکان. هەرچەندە وڵاتانی موسڵمان زۆر بەبەزەیی نەبوون لەگەڵ بانگەشەکانی بن لادن بۆ ئەوەی

بەدوای قسەکانی بکەون بۆ ئەنجامدانی شەڕی پیرۆز، بەڵام هەندێ هاوولاتیان ئەم کارەیان دەکرد.

بن لادن هەڵدەستێ بەگەڕان بەدوای بەگەڕخستنی پاڵپشتی بەهۆی داواکردنی کۆکردنەوەی تووڕەیی و ئیرەیی خەڵکەکە. هەمیشە بن لادن بیر لە رووداوە کۆنەکانی مێژوو دەکاتەوە، بەجۆرێك کەمێك لەوانەی دەرەوەی جیهانی ئیسلامین بیری لێدەکەنەوە، بەڵام موسڵمانانیش بەئاسانی لەبیری ناکەن، ئەوانیش: رووخانی ئیمپڕاتۆرییەتی عوسمانی، دابەشکردنی رۆژهەلاتی ناوەڕاستی عەرەبی و باکووری ئەفەریقیا لەنێوان هێزە مەسیحییەکانەوە، و هەتا دەرکردنی موسڵمانان (شانبەشانی جوولەکەکان) لە ئیسپانیا لەهەمان ئەو ساڵەی کۆلۆمبۆس یەکەم کەشتی خۆی بۆ جیهانی نوێ هەڵگرت. موسڵمانەکان سکاڵای ئەوە دەکەن ئایینەکەیان کەوتۆتە ژێر هەڕەشە و ترسی ئازاردانیان هەیە (paranoid) لە بەرامبەر رۆژئاواییەکان، بەڵام سنووری جیهانی ئیسلامی لەم چەرخانەی دواییدا کەم بۆتەوە. کاتێ فەرەنسییەکان لەساڵی ١٩٢٠ هەنگاویان بەرەو دیمەشق نا، سەرکردە گەورەی سوپاکە، جنراڵ هێنری گورود، بەرەو مەزارگەی گەورە پاڵەوانی بەرێزی ئیسلام—سەلاح الدین— رۆیشت لەسەر مەزارەکە وەستا و وتی: "ها سەلاح الدین ئێمە هاتووینەتەوە بۆئەوەی سەرکەوتنی خاچی مەسیحییەکان بەسەر مانگەکەی موسڵمانان پیرۆز بکەین". لەداگیرکردنی ولاتانی عەرەبی، نوێنەرەکانی هێزە رۆژئاواییەکان زۆر بەمەبەستەوە هانی پێشکەوتنی هەڵبژاردە عیلمانییەکانیان دەدا ئەوانەی دەسەلاتی سەرکردە ئایینییەکانیان زەوتکردبوو. لەم کاتەشدا، ئەندامانی مەکتەبی سیاسی یەکێتی سۆڤیەتی چەندین دە ساڵەیان بەڕێکرد و بەملیۆنان موسڵمانیان رادەگەیاند کەوا هیچ خودایەك بوونی نییە. ناسیۆنالیستی عەرەبی وەك جەمال عەبدولناسری میسری بەجۆرێك وێنەی ئیسلامی کێشا کە گوایە ئیسلام دژی پێشکەوتنە. خەونی زایۆنییەکان بەیارمەتیدانیان لەلایەن هێزە رۆژئاواییەکان هاتە دی ئەمەش لەسەر حیسابی عەرەبەکان.

ئامانجی بن لادن دروینەوەی ئەو تاڵیەتییەیە کە لەڕێگای کێلانی ئەم و ئەو بەهۆی سکاڵای زۆرەوە دێنە بەرهەم. دەیەوێ دابەشبوونێکی جیهانی لە بیرکردنەوە دروستبکات لەنێوان موسڵمانان لەلایەك و رۆژئاوا لەلایەکیتر—بەتایبەتی ئەوەی کەخۆمان دەمانەوێ خۆی لێ رزگارکەین. بن لادن و ئەوانەی وەك ئەو بیردەکەنەوە، تەرکیزیان کردۆتە سەر

دادی کۆن و نەمانی دەرفەتەکانی داهاتوو. کاتێك دەگەڕێنەوە سەر قورئان، ئەم ئایەتە ناخوێننەوە کە دەڵێ، "عسى الله ان يجعل بينكم وبين ماعاديتم منهم مودة والله قدير والله غفور رحيم"— خودای گەورە خۆشەویستی و هاوڕێیەتی نێوان ئێوە و ئەوانەی کە ئێستاکە وەك دوژمن قەبووڵتان کردووە بەرز رادەگرێ، چونکە خودای گەورە توانای بەسەر هەموو شتێکەوە هەیە، زۆر بە لێبوردە و بەبەزەییە. کەچی بن لادن و دواکەوتەکانی لەبڕی ئەمجۆرە ئایاتە قورئانیانە هەوڵی پەنابردنە بەر کوشتن و خوێنڕشتنی کافرانن. هیچ بیرۆکەیەك پێشکەش ناکەن بۆ دەوڵەمەندکردن و باشترکردنی ژیانی مرۆڤایەتی لەسەر رووی زەوی. خۆیان بەو شکۆمەندییانەوە سەرقاڵکردووە کەلە رۆژی دواییدا پێشبینی دەکەن. بە بۆچوونی خۆیانەوە ئەخلاقیان لەوپەڕیدایە، وە سروشی پەروەردگاریش تەنها راسپاردەی کوشتنە.

رووداوە دڵتەزێنەکانی ٩/١١ بە مردنی زیاتر لە ٣٠٠٠ مرۆڤ کۆتاییان پێهات. هەر ئەم رۆژەش بە بەرەنگاربوونەوەیەکی نوێ و ئاڵۆزی ئاسایشی نەتەوەیی ولایەتە یەکگرتووەکانەوە نیشانکرا. بەپێچەوانەی ئەمەوە کۆمۆنیستە "بێ باوەڕەکان" ئەم دوژمنە داوای هاریکاری لەکاری پیرۆز دەکرد. بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسانە، ئەمەریکا پێویستە ببێتە داهێنەر نەك تەنها بۆ ئامادەکردنی رێگای جیاواز بۆ خۆپاراستنی لە هێرشی چاوەڕوان نەکراو، بەڵکو لەپێشکەوتنی پەیامێك بۆئەوەی سەرکەوتوانە بتوانێ بناغەی یارمەتیدانی دوژمنەکانی بڕووخێنێ.

(١١)

"خودا منی وەك سەرۆك دەوێ"

دوای ٩/١١ سەرۆك بۆش هەڵبژاردنی دراماتیکییەکەی خۆی بەرووی جیهانەوە پێشکەشکرد، پەیامەکەی زۆر روون بوو: جیهان گۆڕاوە ئەمەریکاش بەرگری لەخۆی دەکات. هاتنە ژوورەوەی سوپای ئەمەریکا بۆناو ئەفغانستان پشتڕاستی ئەم پەیامەی کردەوە، رێکخراوی ئەلقاعیدەی پەرش و بڵاوکرد، رژێمی تالیبانی لەسەر کورسی دەسەڵات لادا. بە بۆچوونی من، هەنگاوەکانی داهاتووشی ئاشکرابوون. یەکەم، کردەی *سەربازی* بۆ رێگەگرتن لە ئەلقاعیدە لە دۆزینەوەی حەشارگە لەسەر سنووری نێوان ئەفغانستان و پاکستان. دووەم، کردەی *سیاسی* بۆ بنیاتنانی دەزگای دیموکراسییەکان لەسەرانسەری ئەفغانستان و هەروەها دڵنیابوون لەوەی کە توخمە رادیکاڵییەکان ناتوانن دووبارە لەم ناوچەیەیە پێگەی خۆیان دابمەزرێننەوە. سێیەم، کردەی *دیپلۆماسی* بۆ ناونووسکردنی یارمەتی وڵاتانی دراوسێی ئەفغانستان—وەك ئێران، پاکستان، وڵاتانی موسڵمانی ئاسیای ناوەڕاست—بۆپێکهێنانی هاوپەیمانییەتێکی زۆر بەهێز لەدژی ئەلقاعیدە. ئامانجی گرنگ ئەوەبوو تا ئەوپەڕی بتوانین تۆڕەکەی بن لادن برووخێنن، وە پەراوێزکردنی ئەوانەی ماونەتەوە، هەروەها رێگەگرتن لە دووبارە ریشەگرتنەوەی.

هەر لەم کۆتاییەوە، وای بۆدەچووم، سەرۆك بۆش بەردەوام بێت لە باسکردنی ئەم بابەتانەی کە زۆر بە کاریگەرییەوە لە هەفتەکانی سەرەتای دوای ٩/١١ ئاماژەی پێدابوون: یەکگرتنی جیهانی، زاڵبوون بەسەر تیرۆریستان، کارکردن لەگەڵ هاوپەیمانان، گەیاندنی دەستی دۆستایەتی بۆ عەرەب و موسڵمانان. کەچی ئەم پێشنیازە هیچی لەجێی خۆیەوە نەهاتنە دی. ئالەم ساتەدا کاتێ بەردەوامی ئاڕاستەکە دەیەوێ بکەوێتە سەر سکەی لۆژیکی و پێویستی، سەرۆك ئاڕاستەکەی خۆی دەگۆڕێ.

لەبری ئەوەی سەرۆك بۆش کاتی خۆی تەرخانبکات بۆ لەناوبردنی رێکخراوی ئەلقاعیدە، بەڵکو هەڵدەستێ بە پەیرەوکردنی رێگایەك کە بەتەواوی پێچەوانەی ئەوەی پێشووتربوو. لەساڵی ٢٠٠٢ لە وتارەکەی کاتی یەکگرتنەوەدا، سەرۆك زیاتر جەختی لەسەر تیرۆریستەکان

و بیناتنانی نەتەوەیەکی نویٚ لە ئەفغانستان نەکردەوە، بەڵکو هەڵسا بە جەختکردنەوە لەسەر " تەوەرەکانی شەڕانگێزی"- عێراق، ئێران، وە کۆریای باکوور. لەتێبینییەکانی دواتری هەمان ساڵدا، دووپاتی لەسەر پێداویستییە سەرەکییەکانی هاوپەیمانییەتەکی فرەنەتەوەیی دژ بەتیرۆر نەدەکردەوە بەڵکو دووپاتی پاراستنی مەبەستی بیٚ لایەنی ئەمەریکا دەکردەوە بە دانانی "هێزێکی فرەنەتەوەیی لەڕادەبەدەر لەتوانا لۆجستییەکان کەهیچ لایەنێك نەتوانیٚ بەرەنگاری ببێتەوە". لە بلاوکردنەوەی ستراتیژییە ئاسایشە نەتەوەیەکەیدا، سەرۆك جەختی لەسەر مافی هێرشکردنە سەر نەتەوە دەرەکییەکان دەکردەوە، بەوەی کە گومانی ئەوە بکات ئەم نەتەوە و دەوڵەتانە رۆژێك لەڕۆژان چالاکی لەدژی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ئەنجامدەدەن. ئەمەش رێبازێکی پاساو هەڵگرە بەوەی مافێك دەداتە ئەمەریکا بەجۆرێك ئێمە هەرگیز ئەوەمان بە یاسایی نەزانیوە ئەگەر لەلایەن هەر حکوومەتێکیترەوە داواکرابوایە. هەروەها داوای لە کۆنگرێس کرد بۆئەوەی دەسەلاتی پێبدات بە دروستکردنی نەوەیەکی نویٚ لە چەکی ئەتۆمی بۆئەوەی لەسەر زەخیرەی چەکی مەترسی ئێستای ولایەتە یەکگرتووەکانەوە زیادبکات.

ئەم وتارە هاندەرانە سەرنجی زۆربەی موعجیبانی سەرۆك بۆخۆی راکێشا بەلاٚم ئەمە نەبووە پاراستنی ئاسایشی زیاتری ئەمەریکا. بەپێچەوانەوە بووە هۆی ئالۆزترکردنی ئەو هەڵبژاردنە ساکارانەی کە پێویست بوون ئەنجامبدرێن. سەرۆك داوای لە هەموو ولاٚتان کرد بۆئەوەی رووبەڕووی قاعیدە ببنەوە. لەوکاتەی سەرۆك داوای رووبەڕووبوونەوەی قاعیدەی دەکرد کەچی لەهەمان کاتیشدا پالٚپشتی لە دیمەنێکی دوور لە سنووردراوی هێزی ولایەتە یەکگرتووەکانی دەکرد. بەرامبەر بەم هەڵبژاردنەیە، زۆربەی ئەوانەی رقیان لە تیرۆریزم دەبوٚوە دوودلٚ بوون لەبەرامبەر بوونیان لەیەك سایدی گۆڕەپانەکە لەگەلٚ ئەمەریکا. بەهۆی هەرەس هێنانی لە گرنگیدان بە ئامۆژگارییەکانی تیۆدۆر رۆزڤلت بە قسەکردن بەشێوەیەکی نەرم و نیان، ئیدارەی سەرۆك بۆش دەستی کرد بە گۆڕینی سەرنجی جیهان بەرامبەر بەوەی کە تیرۆریستان چیان ئەنجامداوە و ئەمەریکاش بەنیازە چی ئەنجامبدات.

لە سێپتەمبەری ٢٠٠٢، سەرۆك بۆش فەرمانی بە جەماوەرێکی زۆردا لەوکاتەی سەفەری بۆ مەنهاتان دەکرد بەمەبەستی ئامادەبوونی لە کۆبوونەوەی سالاٚنەی ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان. لەوکاتەدا ئەگەر من لەو پۆستە بوومایە کەبتوانم ئامۆژگاری سەرۆك بکەم، فشارم دەکردە سەری بۆئەوەی لەم کۆبوونەوەیەدا هاریکاری ئەو ولاٚتانە بکات کە دژی

ڕێکخراوی قاعیدەن، هەروەها یارمەتی ئەم حکوومەتانەش بدات کە گومانلێکراوانی قاعیدەیان دەستگیرکردووە، لەگەڵ ئەمەشدا تکا لە پیاوانی ئایینی و توێژەران و کەسانی ڕۆشنبیر بکات بۆئەوەی هەموو ئەو بارودۆخانە ڕەت بکەنەوە کە وەك پاساو بۆ کاری تیرۆریستی بەکاریاندێنن. کەچی لەبری ئەمانە سەرۆك داوای پاڵپشتی دەکرد بۆ هەڵگیرساندنی جەنگ لەگەڵ سەددام حوسێن. بەدرێژایی ئەم پاییزە، کاتێ سەرۆك باسی مەسەلەی قاعیدەی دەکرد، وێنەیەکی کەمتری لە بەرەنگاربوونەوە وەك ململانێیەکی فرەنەتەوەیی لەدژی هەڕەشەی جیهانی پێشکەشکرد لەوەی هات باسی هەڵمەتێکی دەکرد بۆئەوەی تیرۆریستان راپێچی "دادگای ئەمەریکی" بکات، بەوپێیەی "دادگا" خۆی بەس نییە بۆ دادگایی کردنی تیرۆریستان.

لە کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٠٣، سەرۆك دەرفەتێکیتری هەبوو بۆ نیشاندانی پێشینەکانی خۆی لەڕێگای وتاری یەکگرتنەوە. ئەمجارەیان، عێراقی بەچوارجار مەترسیدارتر دانا لە ڕێکخراوی ئەلقاعیدە—لەم وتارە هەژدەجار ناوی سەددام حسێنی هێنا بێئەوەی جارێکیش ناوی ئوسامە بن لادن بێنێ. بۆ پاڵپشتیکردنی ئەو بڕیارەی کە دەریکردبوو بە داگیرکردنی عێراق، سەرۆك بۆش هەردوولا حکوومەتی بەغدا و قاعیدەی بەیەکەوە بەستەوە، وەك دووڕووی یەك هەڕەشە وەسفیانی دەکرد. ئەم تاکتیکە وای لە زۆربەی ئەمەریکییەکان کرد کەوا سەددام حوسێن لەپشتەوەی هێرشەکانی ٩/١١ دایە—ئەگینا بۆئێمە هەموومان لەم شەڕە لەگەڵ سەرۆکدا بووین؟ ئەمەش وای کرد توانا ببەخشێتە ئیدارەکە بەوەی تۆمەتباری هەموو ئەوانە بکات کە پرسیار لەوە دەکەن کەوا داگیرکردنی عێراق مامەڵەیەکی نەرم و نیانەیە لە شەڕکردن لەگەڵ تیرۆر. هەندێ وڵات وەك ئەڵمانیا و فەڕەنسا ڕەخنەی توندیان لەلایەن وەزیری بەرگری ئەمەریکا ئاڕاستەکرا، و هەروەها ئەم دوو وڵاتە لەلایەن هەندێ لە ئەندامانی کۆنگریس بە خائین تۆمەتبار دەکران. ئەمەش نادادگەرییە. سەربازانی فەڕەنسا بەبەردەوامی شانبەشانی سوپای ئەمەریکا لەئەفغانستان خزمەتیان دەکرد، ئەو شوێنەی کە پێگەی سەرەکی قاعیدەیە، و هەروەها ئەڵمانیاش لەم شوێنە پێشڕەوی هێزەکانی ئاسایشی نێودەوڵەتی دەکرد.

لەوکاتەی شەڕ لەگەڵ عێراق ڕاگەیەنرابوو، دوای چەند مانگێك، دەنگۆی سەرکەوتن بەنێو ئیدارەکەی بۆش دەخولایەوە. ئەوانەی کە پلانی ئەم شەڕەیان دانا شانازییان بەو " شۆك و ترس" ە دەکرد کە سوپای ئەمەریکا لەناوچەکە دروستیکردبوو. جێگری سەرۆك چاوەڕوانی ئەوەی دەکرد کەوا سوپاکەیان وەك " رزگارکەر" پێشوازییان لێدەکرێ. کۆندالیزا رایز

پلانەکەی شیکردەوە و هەروەها بۆ تەواوی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەگوازرێتەوە. سەرۆك زۆر بە خێرایی و توڕەییەوە وەڵامی شکستی خۆی دایەوە لە کۆبوونەوەی هاوپەیمانی فرەنەتەوەکان، " لەهەندێ خاڵدا، ئێمە تاکە لایەنین لەگۆڕەپانەکە دەمێنینەوە. ئەمەش زۆر باشە بۆ من. ئێمە ئەمەریکین".

لەماوەی ئەم مانگانەدا، ئیدارەی سەرۆك سەرکەوتنی لەپاڵپشتیکردنی زۆربەی ئەمەریکییەکان بەدەستهێنان، لەکاتێکدا سەرۆك بۆش توانی سەرەك وەزیرانی بەریتانیای گەورە تۆنی بلێر و چەندین سەرۆکی تری دەرەکی رازی بکات بە ناردنی سەربازانیان بۆ یارمەتیدانی هێزی داگیرکردن لە عێراق. بەڵام ئایا کاری هەریەك لەمانە چی بوو بۆ سەرکەوتنی لەشەڕی تیرۆر؟ ئەم پرسیارە زۆر بەربڵاوبوو، لەبەرئەوەی ئەگەر ئامانجی روونی ئەمەریکا پەراوێزکردنی تیرۆر بوایە ئەوا قاعیدەش ئامانجی خۆی هەبوو. ستراتیژییەتەکەی بۆ رازیکردنیان بوو، یاخود بەلایەنی کەمەوە بۆ حاڵەتێکی بێ لایەنی سەرسوڕمانی، تەنانەت هەموو موسڵمانانیش بەرهەڵستی سیاسەتەکانی ولایەتە یەکگرتووەکانیان دەکرد. لەلایەن خۆیشیەوە بن لادن، لەقسەکانیدا، بەڵێنی خۆ یەکخستنەوەی دا لەگەڵ داواکارییەکانی فەڵەستینی بەگەڕانەوەی خاکی پیرۆز و هەروەها بەرگریکردن لە ململانێی عەرەبی لەدژی ئیمپریالیستی مەسیحییەکان لە شەڕی عێراق. لینکی نێوان هێرشەکانی سەر ئیسلام و داگیرکردنی دەرەکی یەکلایکەرەوەیە، چونکە توێژینەوەکە ئەوە دیاریدەکات، کە ئەوانەی لە پشت تەقینەوە خۆکوژییەکانن زۆر بەدەگمەن لەلایەن باوەڕە ئایینییەکانەوە هاندەدرێن. رێکخستنی هەڵمەتی تیرۆرستی هەمیشە فشارێك بووە بۆ کشانەوە لەم هەرێمانەی کە جێگای گفتوگۆبووە. دەنگی ئەمەریکی خۆی وای لەکارەکانی قاعیدەکرد ئاسانتر بێ لەوەی کە هەبووە.

هەفتەکانی دوای هێرشەکانی ٩/١١ رای گشتی بەتەواوەتی بەزەییان بە ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەهاتەوە. هەر دوای دووساڵ وێنەیەکی تەواو جیاواز هاتە پێشەوە. لە وڵاتی ئەندەنوسیا، کە گەورەترین دەوڵەتی ئیسلامییە لەڕووی دانیشتوانیەوە، هەڵوێستیان بەرامبەر ئەمەریکا بەشێوەیەکی لەناکاو هاتە خوارەوە بەجۆرێك لەساڵی ٢٠٠٠، ٧٥٪ ی خەڵکەکەی پشتیوانییان لە ئەمەریکا دەکرد کەچی لەساڵی ٢٠٠٣، ٨٣٪ ی خەڵکەکە لەدژی ئەمەریکا هەڵوێستیان گۆڕا بۆ دژایەتیکردنی ئەمەریکا. زۆربەی وڵاتە ئیسلامییەکان لەخۆیان دەترسان لەوە نەوەکو ولایەتە یەکگرتووەکان پلان دابڕێژی بۆئەوەی هێرش بکاتە سەریان. پاکستان کە تەوەرێکی ناوەندی جەنگەکە بوو، پاڵپشتی ئەمەریکاش بوو لەم جەنگەیە، ١٦٪

خەڵکەکەی پشتیوانییان لە شەڕکردن دەکرد. ئاستەکانی پاڵپشتیکردن لەساڵی ٢٠٠٥ بەرەو کەمبوونەوە دەچوو: ١٢٪ لە ئەردەن، ١٧٪ لە تورکیا، ٣١٪ لە لوبنان.

لەگەڵ ئەمانەشدا، هاندانەکانی ئەمەریکا بۆ شەڕکردن لەگەڵ تیرۆر دڵسۆزی و پاکی پێوە دیار نەبوو. زۆربەی خەڵکی، نەك هەرتەنها کۆمەڵگا ئیسلامییەکان، لەو بڕوایەدابوون کەوا ئامانجە راستەقینەکانی ئەمەریکا دەستگرتنە بەسەر نەوت، زاڵبوونە بەسەر موسڵمانان، گەشەپێکردنی بەرژەوەندییەکانی ئیسرائیلە، و هەروەها کۆنترۆڵکردنی جیهانە—هەروەك قاعیدە بانگەشەی بۆدەکات. دەستەی راوێژکردنی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا ئەوەی ئاشکراکرد کەوا ئێستاکە ئەمەریکا " کەمتر لە منارەیەکی هیوا دەبینرێ لەوەی وەك هێزێکی مەترسیدار رووبەڕووبیێتەوە" و ئەم زۆرینە گەورەیەش لە میسر و مەغریب و سعودیە بەجۆرێك سەیردەکەن بەوەی کەوا هەڕەشەی بوونی جۆرج دەبلیو بۆش زۆر زیاترە بۆسەر جیهان لەوەی ئوسامە بن لادن".

وەك بیل کلینتۆن لەپێش ئەویشەوە، سەرۆك بۆش دەیان وت زۆربەی کاتەکان بە دڵسۆزییەکی زۆریشەوە ئەمەریکا نەکەوتۆتە نێو پێکدادانی ئایینەکان. لەم کاتە ناسکەدا، دیپلۆماسییەتێکی خراپە بەوەی بڵێی ئەمەریکا پەیوەندییەکی تایبەت و تاقانەی لەگەڵ پەروەدگارەوە هەیە. لەکاتی قسەکردنیدا، هەندێجار مەبەستەکانی دەگۆڕێن. وتارەکەی سەرۆك، هەروەك پێشووتریش لەلایەن سەرۆکەکانیترەوە بەکارهاتووە، نموونەیەکی باشە پڕیەتی لە قسەی کراوە و وێنەی ئایینییەوە. هیچ شتێ روونادات گەر بڵێین قاعیدەی گوێی لەوە گرتبوو کاتێ سەرۆك خۆی وەك خاچ پەرستێکی دونیای ئەمڕۆ دەناسێنی.

بۆنموونە، سەرۆك چەند جارێك ئەمەی دووبارە کردۆتەوە، کەوا ئەرکی ئەمەریکا " نەهێشتنی شەڕانگێزییە لە جیهان" ئەمەش بۆ مرۆڤ کارێکی مەحاڵە. ئەمەی راگەیاندووە کە " مەبەستی ئەمەریکا زۆر لەوە زیاترە بەدوای پڕۆسەیەك بکەوێ. بەمەش بەدەستهێنانی ئامانجێکە: کۆتایی پێهێنانی هەڕەشە مەترسیدارەکانە لە جیهانی شارستانییەت". لە مایسی ٢٠٠٣، لەکاتی وتارە بەناوبانگەکەی (ئەرکەکە بەسەرکەوتوویی کۆتایی هات"، دوای شەڕی عێراق، سەرۆك قسەی اشعیای بە نموونە هێنایەوە، " بۆئێوەی دیل، وەرنە دەرەوە، بۆ ئەوانەی لەتاریکی خۆتان حەشارداوە، وەرنە دەرەوە ئازاد بن". ئەمە تەنها وتارێکە، بەڵام لەوەیە بۆکاتێکی دیاریکراو وترابێت. سەرۆك قسە لەبارەی بەرهەمەکانی سوپای ولایەتە یەکگرتووەکانی دەکرد، لەکاتێکدا اشعیا قسەی لەبارەی دیاری خودا بە رزگاربوونی هەتا هەتایی لە ئەهریمەن دەکرد. کاتێ سەددام حسێن دەستگیرکرا، سەرۆك لە وتارەکانی ئەوەی

دەووتەوە کەوا ئەمەریکا ئەرکێکی خودایی جێبەجێکرد بە گەڕانەوەی ئازادی بۆ گەلانی عێراق. لەلایەن یەکێك لە رۆژنامەنووسەکان پرسیاری ئەوەی لێکرا ئایا باوکت (بۆش ی باوك) ئەم شەڕکردنەی ئەمەریکای لەگەڵ عێراق لا پەسەندبوو، وتی: "ئەو باوکێکی گونجاونییە بۆئەوەی داوای هێزی لێبکەم. باوکێکی بەرزتر هەیە بۆئەو داواکردنە". تەنانەت پێش کاندیدکردنیشی بۆ کۆشکی سپی، نهێنی ئەوەی لە ئینجیل درکاند بەوەی، " من بڕوام بە خودا هەیە و منیشی وەك سەرۆك دەوێت[1]".

بێگومان، زەحمەتیەکە لێرە ئەوەنییە کە ئیدارەی بۆش بەدوای ئەوە بگەڕێ بۆئەوەی پراکتیزەی سەرکردایەتی لەسەر ئەرزییەتی ئەخلاقی بکات، بەشێوەیەکی پراکتیکی هەموو ئیدارەیەك هەوڵی ئەوەی داوە بەجۆرە سەرکردایەتی بکات. کێشەکە لێرە ئەوەیە وتارەکان زۆر نزیکن لە پاساوی سیاسەتەکانی ولایەتە یەکگرتووەکان لە زاراوە ئاشکراکانی ئایینی— و هەروەها ئەمەش وەك ئەوەیە ئالای سوور لەبەرامبەر گایە سەرخۆشەکان بجوولێنییەوە. بەڕاستی ئەمانەش ئەرزییەتێکن کە قاعیدە زۆر بەپەسەندی دەزانی بۆ شەڕکردنی. لەگەڵ بوونی سەرکردایەتییەکی بەهێز، ولایەتە یەکگرتووەکان دەتوانێ هەموو جیهان بەیەك بگەیەنێت بۆ بەرهەڵستیکردنی کوشتنی خەڵکی بێگوناه. بەڵام ئێمە هەرگیز ناتوانین یەکگرتن لەدەوری ئەم پێشنیارەوە لەنێوان هیچ کەسێکەوە بکەین بەوەی، رازی نەبوون بە وتەکانی سەرۆکی ولایەتە یەکگرتووەکان مانای دەست پێکردنە بە دەمەقاڵێ لەگەڵ پەروەردگار.

(١) لە چاوپێکەوتنێکی کەناڵی NBC بەرنامەی (Meet the Press) چاوپێکەوتن لەگەڵ رۆژنامەگەری لە ٢٧ی ئازاری ٢٠٠٥، پرسیاریان لە ریتشارد لاند لە کۆمەڵەی مەعمەدانی باشوور کرد کەئایا ئەم قسە وەرگیراوەی سەرۆك راستە و خۆیەتی، وەڵامی دایەوە وتی: "بەڵێ راستە، بەڵام ناتەواوە. بەڵام میدیاکان سوورن لەسەر ئەم ناتەواوییە، بەجۆرێك کەتەواوی دەقەکە دەگۆڕێت. وتی، ئەمە راست بوو کاتێ بووە خزمەتکارێکی پەرستنی ئایینی لەو بەیانییەی کە وەك حاکم بۆجاری دووەم هەڵبژێردرایەوە، و هەروەها قەشەی میتۆدی وتارێکی زۆر بەکاریگەری پێشکەشکرد لەبارەی، خودای پەروەردگار مەبەستێکی هەیە بۆ ژیانی تۆ و هەروەها پلانێکشی بۆ ژیانت داناوە. دایکیشی گەیشت و پێیووت: جۆرج، ئەوە قسە لەگەڵ تۆ دەکات، دواتر گەڕایەوە کۆشکی حاکمایەتی چاوی بە کۆمەڵێکی ئێمە کەوت و وتی، من بڕوام بەخودا هەیە منیشی وەك سەرۆك دەوێت، بەڵام ئەگەر ئەمە روونەدات، بەلامەوە گرنگ نییە".

لەکاتێکدا ئەمە دەبێتە دووەم سروشتی سەرۆك بۆش بە ئامـاژەکردنی شـەڕکردن لـەدژی تیرۆریستان وەك شەڕێك لەنێوان چـاکە و شـەڕانی، ئایـا ئەمـەش تائـەم ئاسـتە پێچـەوانەی ئەوەیترە؟ ئەگەر قاعیدە شەڕانگێز نەبێ، کەواتە هیچ شتێ شـەڕانی نییـە. بـەڵام ئـەی کـێ بەتەواوی بێ خەوشە؟ وەك ئەمەریکییەکی شانازیکەر، تەنانەت پێویستە دان بەوە بنێم گـەر بەهەموو هەستێکی پاکەوە وەڵامە راشکاوەکە ئەوەیە—ئێمـە نـین. لەوەیـە سـەرکردەکانمان خاوەن دڵسۆزترین دڵ بن، بەڵام کاتێ لەشەڕکردن لەگەڵ تیرۆر داینە یـاخود بـەدوای هەنـدێ ئامانجدا دەگەڕێین، زۆرجاران هاندەرەکانمان پاك نـین، پلانـەکانمان خەوشـدارن، زانیارییـەکانمان تەواو نین، کردارەکانمان بـەهۆی هەڵـەکانی فەرامۆشـکردن و کۆمیسـیۆنەوە شکسـت دێـنن. ئەمەش پشتڕاستە لەهەموو قۆناغەکانی مێژووی ئەمەریکا و مەودایەکی زۆرتـر یـان کـەمتر لەسەر ئەزموونی نەتەوەکانیتریشەوە سەلمێنراوە. تەنانەت مەسیحی نەسرانیش، کاتێ لەلایەن کەسێکی غەریبەوە بە " مامۆستای بێ خەوش، بانگکرا، وەڵامی دایەوە، " بۆچـی بـە بـێ خەوش بانگم دەکەی؟ هیچ کەس نییە بێ خەوش بێ، جگە لـە خـودای پـەروەردگار نـەبێ".

لەشەڕکردن لەگەڵ تیرۆر، دەبێ زۆر وردبین لەئاماژەکردن بەوەی بـە رووبەڕووبونـەوەی نێـوان شەڕانی و " نزیکەی باشە" یان نێوان شەڕانی و " نەخراپە" یـان نێـوان شـەڕانی و " کـاری باشە ئەوەی لـە توانامـان دابـێ". لەوەیـە ئێمـە ئـەو فۆڕمـەی ئـەبراهام لینکـۆڵن گەشـە پێبدەین—شەڕی نێوان شەڕانی و "راستی وەك ئەوەی پەروەدگار توانای پێداوین ئەو راستییە ببینین".

من ئەو خاڵەم لە وتارێکی ئازاری ۲۰۰٤ دیاریکردبوو، ئەوەشم زیادکرد کە دەڵێم "ئـەوە رەخنەگرتن نییە لە سەرۆك، چونکە بەشێوەیەکی گشتی هەوڵی داوە لە قسەکانی هۆشیاربێت هەروەها لەبەرئەوەی من خۆم تووشـی وتـارە شـانازییەکان ببوومـەوە وەکـو هەریـەکێکیتر. هەمووومان پەرۆشین بۆ باوەڕکردن بەوەی کەدەمانەوێ باوەڕی پێبینین و هەروەها ئەوەی وامان لێدەکات هەست بەباشە بکـەین بـاوەڕی پێبکـەین. بـەڵام عەقیـدە هەمیشـە نابێتـە رێگـا نیشاندەری زیرەکی. لەجیهانی گڕگرتووی ئیمڕۆدا، باشترە رێگایەك بدۆزینەوە بۆئەوەی دەست بە دانانی رووناکییە کۆنەکە بکەین لەبڕی ئەوەی رووناکییەکی نوێ دابگیرسێنین.

هەوڵدانەکەم لـە ئامۆژگارییـەکانم شکسـتی هێنـا بـۆ راگەیاندنـەکانی سـەرۆك لـەخێرا جێبەجێکردنی بۆ رزگاربوونی لەم قەیرانـەی کـەتیای کـەوتووە. لـە رۆژی دواتـردا، بێـژەری بەرنامەیـەکی گفتوگـۆیی، سـین هـانتی، لەتەلـەفزیۆنی فـۆکس وەسـفی منـی کـرد وەك

"سەرکردەیەکی باڵ چەپی دەنگ تیژ" بە ڕەوانبێژییەوە پرسیاری کرد، " ئایا تاچەند ڕاستە کە لیبرالییەکان عەشقی گەڕانەوەیانە بۆسەر کورسی دەسەلأت بەجۆرێك لەم ڕووەوە هەموو شتێك دەڵێن؟"یەکێك لە هاوڕێیانی هانتی بەزەردەخەنەیەکی پڕ لە گاڵتەجارییەوە پێشنیاری ئەوەی کرد کەوا پلانەکەی من بۆ شەڕکردن لەگەڵ تیرۆر دەبووە " گۆرانی کومبایا لەعەرەبی".

هەروەك بینیمان، سەرۆك بۆش یەکەم سەرکردەی ئەمەریکی نییە کە ئەجیندای خۆی لەگەڵ ئەجیندای خودا بەیەك ببەستێتەوە. پشتیوانانی نەهێشتنی بەندایەتی، بزووتنەوەی مافەکانی مەدەنی، هەوڵەکانی شەڕکردن لەدژی هەژاری و نەخۆشی، هەمان شتیان ئەنجام دابوو. بەتایبەتی لەبارودۆخەکانی ئێستادا، هەرچەندە، ئەمەش تاکتیکێکە بەوریاییەوە بەکاردەهێنرێت، کواڵیتێکە وەك بەڵگەیەکی زۆر لە کۆبوونەوەی پارتی کۆمار ساڵی ٢٠٠٤ بەدیار نەدەکەوت. بەمەش کاتێ حاکمی ولایەتی ئۆهایۆی پارتی کۆماری ئەمەی ڕاگەیاند کەوا (GPO) 'واتە پارتی ڕەسمی خودایی'". بەرنامەی سیاسی کۆمارییەکان لە ولایەتی تەکساس دووپاتی ئەمە دەکاتەوە کەوا " ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا نەتەوەیەکی مەسیحییە". کۆمیتەی کۆماری نەتەوەیی داوای بەشداریکرد بۆ پێشکەشکردنی "زرێی خودا" بەسەرۆك بۆش. جێگری سەرۆك دیك تشینی قسەی یەکێك لە مێژووناسانی وەرگرتووە کە نووسیوەتی، " کاتێ ئەمەریکا دروستبوو، ئەستێرەکان لەئاسمان خەریکی سەماکردن بوونە". هەروەها سەرۆك بۆش لە ڕاگەیاندنی قەبووڵکردنی وەك کاندید وتی: "وەکو هەموو حکوومەتەکانی پێش ئێمە، دەعوەتێکمان لەپشتەوەی ئەستێرەکانەوە بەدەست گەیشتووە بۆ وەستان و ژیان بەسەر بردن لەگەڵ ئازادی". سەرۆك بۆش شانازی بەو عەقیدەیە دەکات کە لەنێو حوکمەکانی خۆیەوە پەیڕەوی دەکات لەبارەی چاکە و خراپە، هەروەها بە پێشبینییەکانی لەبارەی ئەوەی کەخودا چی دەوێت و چی ناوێت. وای بۆدەچێ ئەم ئاستە دڵنیایە زۆر پێویستە بۆ تایبەتمەندی وەك سەرۆکێك. لە پاییزی ٢٠٠٤ بە گوێگرانی وت: " بۆ ئێوە باشترە بزانن بەچی باوەڕدەکەن یاخود ترسی هاوێشتنی هاتوچوونی ماستاوچییەتی هاوڕێیان و یاخود کۆمەڵەی ڕەخنەگران. زۆر گرنگە بۆ سەرۆکی ئەمەریکا کەوا نەگۆڕ بێت لە بڕیاردان " بەردەوام بوو و دەیووت: " لەسەر سەرۆکی ئەمەریکا پێویستە بڕیارەکانی لەسەر بنەمای ڕێسا و قەناعەتی جەوهەرییەوە بێ کە نەبێتە هۆی پەشیمان بوونەوە".

ئایا کێ مشتومڕی ئەمە دەکات؟ بێگومان هەموو سەرکردەکان پێویستیان بەوەیە بڕوایان بەخۆیانەوە هەبێ،، بەڵام هێڵێکی روون هەیە لەنێوان بڕوابەخۆبوون و خۆبەڕاست زانین. بڕوا لەوەوە دێت کەیەکێك هەوڵبدات بۆ فێربوونی هەموو لایەنەکانی کێشەکە، کەچی خۆبەڕاست زانین لەو ئارەزووەوە دێت کەیەکێك بڕوای وابێ هەموو ئەو شتانە فێربووە کە پێویستە بیزانێ. سەرکردەی بڕوا بەخۆ ئەو بڕیارە دەردەکات کە باشترینیانە، بەڵام ئەو پێویستییەش قەبووڵ دەکات بۆ دووبارە چاوپێخشانەوە بەسەر مەسەلەکە کاتێ زانیارییەکی نوێ دێتە پێش، بەڵام سەرکردەی خۆبەڕاست زانی سوور دەبێ لەسەر هەموو ئەو زانیارییانەی کە پێچەوانەی ئەوەیە کە خۆی بڕوای پێ هەیە.

ئەمەش لێپرسراویەتی سەرکردایەتیکردنە بۆ کێشانی جیاوازی ئەخلاقی، هەروەها بەشێکە لە سروشی مرۆڤ بە بیرکردنەوە لە شتە رەهاکان، بەڵام بڕیاردان دەبێ ئامۆژگاری بکرێت. ئەگەر هەبێ، ژمارەیەکی کەم لەئێمە روانینی ئەخلاقی هەیە کە (٢٠-٢٠)ە. ئەگەر دڵنیابین لەوەی کە لەسەر راستین، لەوەیە بەدوای ئەڵتەرناتیڤ بگەڕێین یاخود بۆ پێشوەچوونی پلانێکی B پێویستە پلانیA بەلاوە نێین. لەوەیە خۆمان بەجۆریك قەناعەت بە ئەدگارەکانی مەسەلەی خۆمانەوە بێت کە خەمساردی بکەین لە قەناعەت هێنانی ئەوانیتر. لەوەیە بەجۆرێك جەخت لەسەر ئەوە بکەینەوە بۆ بەدەستهێنانی ئامانجە راستەکان کە شکست لە هەڵبژاردنی رێگا راستەکان بێنین. مێژوو پڕیەتی لەو پڕۆژانەی کە شکستیان هێناوە لەبەر بڕوا نەگۆڕی ئەوانەی کەدەستیان پێکردوون. بڕوا جەوهەرییەکانی سەرۆك بۆش لە ٩/١١ ەوە پێشڕەوی ئەمەریکای کرد بە هەڵگیرساندنی جەنگ و درێژەکێشانی داگیرکردنەکە بەسەر وڵاتێك کەهیچ پەیوەندییەکی بە هێرشەکانی ٩/١١ ەوە نەبوو. ئەم رووداوانە بووە هۆی فراوانبوونی بۆشایی نێوان موسڵمانان و ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، ژیانێکی نوێی بەخشییە قاعیدە، هەروەها ئەمەریکای هەنگاوێك دوورخستەوە لە زاڵبوونی بەسەر تیرۆری نێودەوڵەتی.

(١٢)

عێراق: دەرئەنجامە نەویستراوەکان

ساینت ئۆگستن دەینووسێ، " جیاوازاییەکی گەورە دروستدەبێ، بەوەی کام هۆکار و لەژێر کامە دەسەڵاتدا مرۆڤ لێپرسراویەتی ئەم شەڕانە هەڵدەگرێ کە پێویستن رووبدەن".

بەنزیکەی دوای ١.٦٠٠ ساڵ، لە ئاداری ٢٠٠٣، کاردینالْ پیۆ لاغی هەوڵی رازیکردنی سەرۆك بۆشی دا بۆئەوەی هەنگاوی پڕاکتیکی نەهاوێ لەو بڕیارەی کەداویەتی بە داگیرکردنی عێراق. کاردینالْ، کە نێردەی تایبەتی ڤاتیکانە، هۆشداریدا بە روودانی قوربانییەکی زۆری خەڵکی سیڤیل و لاربوونی پەیوەندییەکانی نێوان مەسیحی و موسڵمانان، هەروەها جەختی لەسەر ئەوە دەکردەوە کە نە کارێکی ئەخلاقییە وەنە یاساییشە بە هێرش کردنە سەر وڵاتێك تەنانەت بۆ رووخانی رژێمێك بێت کە رق هەڵگریش بێت وەك رژێمەکەی سەددام حسێن. بەڵام سەرۆك بۆش هەڵوێستی خۆی نەگۆڕی. سەرۆك وتی: شەڕ " کارەکان باشتر دەکات".

لە وتارێکی هەمان هەفتەدا، گفتوگۆی ئەوەم کرد کە، " ئەگەر پاساوێکی عەقلانیش هەبێت بۆ داگیرکردنی عێراق، بەڵام ئەمە بۆ ئەمەریکا ژیریەتی نییە بەدەست پێکردنی ئەم شەڕە لەژێر ئەم بارودۆخە ناسکانە". من لەم ئاگرە نیگەرانم بە کەمکردنەوەی ئەم هەوڵانەی بۆ دەستگیرکردنی ئوسامە بن لادن بەمەش ئەم کارە لەلایەن قاعیدەوە ئیستغلال دەکرێت بۆئەوەی ژمارەیەکی زۆرتری تیرۆریست ناونووس بکات. هۆشداری ئەوەشمدا کەوا دابەشبوونە نێوخۆیەکان لەعێراق لەدوای ئەم ململانێیەوە ئاڵۆزتر دەبن و شتی نوێ سەرهەڵدەدات. هەروەها دوودڵم لەنەبوونی یارمەتی نێودەوڵەتی، دەڵێن هەرچەندە ولایەتە یەکگرتووەکان شەڕەکەی بردەوە و بێ ئەوەی یارمەتییەکی زۆر بدرێت، بەڵام پێویستی بە یارمەتییەکی زۆرتر دەبوو بۆ دامەزراندنی سەقامگیرکردنی دیموکراسی لەم وڵاتە. بۆیەش وای بۆدەچم لەوە هەیە کەوا زۆربەی خەڵك لەنێو حکوومەتدا، بەتایبەتی ئەوانەی لەنێو وەزارەتی دەرەوە کاردەکەن و

ئەوانەی لەنێوەندی سوپاوە خزمەت دەکەن، هەمان ئەم بۆچوونەیان بەرزکردۆتەوە کەوا تێبینییەکانم و تێبینی ئەوانیتر هەمووی بەبێ سوود بوون.

گومانەکانم لەبارەی حیکمەتی شەڕ لەسەر هیچ خەیاڵێکەوە لەبارەی سەددام حسێن بناغەیان نەگرتبوو. کاتێ لە حکوومەت کارم دەکرد، من خۆم پێداگیریم لەوە دەکرد کەوا هێرشە سەربازییەکان نابێتە پاساوێك بۆ سزادانی هەڵە زۆرەکانی عێراق، لەمانیش ئامادەنەبوونی هاوکاریکردنی پشکێنەرانی چەکی بەکۆمەڵکوژی نەتەوە یەکگرتووەکان. ئێستاکە لەدەرەوەی حکوومەتم، بڕوا وابوو- لەسەر ئەساسی ئەم داتا هەواڵگرییانەی کە پێشتر خوێندنەوەم لەسەرکردوون- لەوەیە عێراق چەکی بایلۆژی و کیمیایی هەبووبێ، بەڵام توانای ئەوەیان نەبوو لەکاتی بەکارهێنانیان دەرەوەی سنوورەکانی خۆیەوە ببەزێنی. هیچ نیشانەیەکیش نەبوو بەوەی ئەم وڵاتە هەوڵی دووبارە دروستکردنەوەی ئەم چەکەی دابووبێ. دان بەوەش دەنێم کەوا حسێن هەوڵی ئەوەی نەدەدا بۆ دووبارە دروستکردنەوەیان تەنانەت ئەگەر دەرفەتیشیان پێدابێ. سەددام لەنێو سندووقێکەوە گیری خواردبوو- وەك ڕێوییەك کە هیچ ڕێگایەکی نەبێ بۆئەوەی بگاتە نێو قەفەسی مریشکەکان. سوپای عێراقی قەدەغەی کڕینی چەکی قورسی لێکرابوو و بە هێزێکی تەواو دەورەدرابوو، تەنانەت گەورەترین بەشی بۆشایی ئاسمانیش لەدەرەوەی کۆنترۆڵی ئەم سوپایەدابوو. حسێن ئاگادارکرابۆوە بەوەی ئەگەر دووبارە بیر لە داگیرکردنی وڵاتان بکاتەوە ئەوا لەبوونی خۆی نامینێ. وەکو ڕێسایەکی گشتی، ئەو کەسانەی پەیکەری خۆیان دروست دەکەن مانای خۆکوژی ناگەیەنێ. دوای زیاتر لە دە ساڵ کۆنترۆڵکردنی عێراق ئەو مەترسییەی بۆ داگیرکردنی وڵاتانی هەبوو لەدەستیدا.

لەساڵی ٢٠٠١، کۆڵن پاوڵ، کەلەدواتر بووە وەزیری دەرەوەی ولایەتە یەکگرتووەکان، بارودۆخەکەی زۆر بەوردی شیکردەوە. لەبارەی ئابلۆقەکە، وتی: "بەڕاشکاوانە، کارەکە سەرکەوتوو بوو". تێبینی ئەوەیدا کەوا حسێن "هیچ هەوڵێکی نەدا بۆ پەرەپێدانی چەکی بەکۆمەڵکوژی. ناتوانێ هیچ پرۆژەیەکیش لەدژی دراوسێکانی جێبەجێ بکات. بۆیە، بەکاریگەرییەوە، سیاسەتەکەمان ئاسایشی دراوسێکانی عێراقیان بەهێزکردووە، هەربۆیەش ئەم سیاسەتانەی کە ئێمە هەوڵی پاراستنیان دەدەین لەم ناوچەیە". هەرچەندە، پاوڵ پێشبینی ئەوەی نەکرد کە تاچەند ئەم سیاسەتە بەردەوام دەبێ. لە سەرەتاکانی ٢٠٠٢، سەرۆك بۆش بڕیاری دەستبەرداربوونی ئەم سیاسەتانەی دا و لەبڕی ئەوە بڕیاری ئامادەکردنی سوپای دا بە داگیرکردنی عێراق.

نەریتی " شەڕی دادگەری" بووە هۆی پەیدابوونی زنجیرەیەك زەحمەتی كە پێویستە پێش هەر بڕیارێك پاكبكرێنەوە. ئەمانیش: (١) مەسەلەی دادگەری، (٢) مەبەستی پاك، (٣) دەسەڵاتی راستەوان، (٤) هیوای گونجاو بۆ سەركەوتن، هەروەها (٥) باڵانسێكی گونجاو لەنێوان چاكەی بەدەستهاتوو و بەبەراورد لەگەڵ ئەو ئازارەی كە دەبێتە هۆكاری. كاتێ مەبەستی ئیدارە روون بۆوە، كۆمەڵێك لەدەسەڵاتی ئایینی پەیوەندییان بە ڤاتیكان كرد گفتوگۆی ئەوەیان دەكرد كە بیرۆكەی داگیركردن لەم ستاندرە سەركەوتن بەدەستناهێنێ. قەشەی میتۆدی شیكاغۆ گفتوگۆی ئەوەی دەكرد كە، " هیچ رێگایەك نییە بۆ خوێندنەوەی پێوەر و بنچینەكانی " تیۆری شەڕی دادگەری" كە بتوانێ پاساو بۆ ئەم سەرەڕۆییە بێ مانایە بێنێتەوە. ئەمەش كرداری بەرگریكردنی خۆیی نییە. هەموو هەڵبژاردنەكانیتر بێ سوودبوون. ئەم رووخانە چاوەڕوانكراوانە لەگەڵ دوژمنداریيەكانی سەددام حسێن ناگونجێت. سیڤیلی بێ گوناه—بەتایبەتی ئافرەت و منداڵان—ناپارێزرێن.

بیترۆسی حەوتەمی ئەلیكسەندەر، دووەم گەورە پاتریاركی كڵێسەی ئۆرتۆدۆكسی مەسیحی، هۆشداریدا، بەوەی داگیركردنی عێراق " وەك هێرشێ بۆسەر ئیسلام سەیردەكرێت، و گەیشتن بە ئەنجامەكانیشی زۆر درێژخایەن دەبێ." دەستەی جێبەجێكاری كۆنفڕانسی جیهانی لەسەر ئایین و ئاشتی بانگی بەغدای دەكرد بۆئەوەی بە یاساكانی ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەكگرتووەكان رازی بێت، بەڵام ئەو ترسەشی راگەیاند بەوەی "هەر كردەیەكی سەربازی لەدژی عێراق دەبێتە هۆی لێكەوتنەوەی كارەساتێكی مرۆڤایەتی دووردرێژ و بەرەو دواوە چوونی سەقامگیری لەناوچەكە و سەرهەڵدانی گرووپی توندڕەو". تیمی كاركردنی پرۆتستانتی، لە كوڵ ەوە تا رینیوڵ، هەڵبژاردنەكەی شەش خاڵیان پێشكەشكرد بۆ شەڕكردن، لەوانەش تۆمەتباركردنی سەددام حسێن لەلایەن دادگای نێودەوڵەتی، پشكنینی زۆرەملێ، یارمەتی مرۆڤایەتی، جەختكردنی زۆری هەڕەشە كە لەلایەن خۆكوژەكان دادەنرێنەوە.

پشتیوانانی ئیدارەكە ئەم ئەڵتەرناتیڤەیان بەلاوەنا، حیسابی ئەوەیانكرد كە هێرشەكانی ٩/١١ پێوەرێكی تەقلیدی بوو كەبووە هۆی ئەوەی شەڕی دادگەری چیتر بەكارنێت. گفتوگۆی ئەوەیان دەكرد ولایەتە یەكگرتووەكان موعەڕەز بوو بۆ هەر هێرشكردنێكی لەناكاو لەلایەن دوژمنانەوە ئەوانەی كە پێشوازییان لەمردن دەكرد و رێگایان لێنەدەگیرا. دروشمی ئەوەیان بەرزكردەوە كەوا سەددام حسێن و رێكخراوی قاعیدە بەنیازی پێكهێنانی تیمێك بوون (یاخود

هەر ئێستا تیمەکەیان پێکهێناوە)، بەو مانایەی حسێن لەدەسەڵاتێك دایە کە کۆمەکی قاعیدە دەکات بەچەکە مەترسیدارەکان. تەنانەت ئەگەر ولایەتە یەکگرتووەکان نەیتوانی ئەوە بسەلمێنێ کە عێراق یارمەتی قاعیدەی داوە، مانای ئەوەنییە کە عێراق یارمەتی ئەم ڕێکخراوەی نەداوە. دۆناڵد رامسفیلد دەیووت: "نەبوونی بەڵگە مانای بەڵگەی نەبوون نییە". ئەم گفتوگۆیانە زۆر پێویستن بۆ سەرکەوتنی پشتیوانی موحافیزکاران و هەندێ گرووپە میانڕەوە مەسیحی و جوولەکەکان[1] (١).

بۆ هێنانەوەی پاساو، کاربەدەستانی ئیدارە ئاماژەیان بە " کۆبوونەوەی مەترسی" دەکرد کە لەلایەن رژێمی عێراقییەوە دروستبووە. کۆندەلیزا رایس وێنەی دووکەڵی دوای تەقینەوەی بۆمبی ئەتۆمی نیشاندا، وەك ئاگادارکردنەوەیەك کەهەر شکستێك لەئەرکمان بۆ هێرشکردن لەوەیە ببێتە قەلاچۆکردنی ئەتۆمی. من وەك تاکێك زۆر کاریگەربووم بەم سیمینارەی کە کۆلن پاوڵ لە فێبرایەری ٢٠٠٣ لەبەردەم ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان پێشکەشی کرد. ئەو کات سەرۆکی ئاژانسی هەواڵگری (CIA)، جۆرج تێنەنت، لەولا تەنیشتەی دانیشتبوو، هەندێ شتی پێشکەشکرد، لەوانە جەختکردنەوە—منی لەشوێن خۆی راچڵەکاند—کە عێراق خاوەنی کۆمەڵێك تاقیگەی گەڕۆکی چەکی بایۆلۆژییە. ئەمە بەڵگەیەکی بەهێزبوو، بەڵام بێئەوەی پاوڵ بزانێ، ئەم هەواڵە کاریگەرییانە—لەوانە تاقیگە گەڕۆکەکان—درۆ بوون. عێراقییە دوورخراوەکان، لەسەرووی ئەمانیشەوە زانیاری بەخشی بەناوی خوازراوەوە کێرڤ بۆڵ ئەم چیرۆکە خەیاڵ ئامێزانەیان دروستکردبوو بۆ دەربڕین و هاندانی ئەمەریکا بۆ ئەنجامدانی شەڕ لەدژی عێراق[2]. هەروەك زوو بینیمان، چەکی کۆمەڵکوژی بوونیان نەبوو.

(١) کۆمەڵەی نەتەوەیی ئینجیلی ئەم داگیرکردنەی بە کرداری بەرگریکردنی خودی ناو دەبرد. یەکێتی ریفۆڕمی جوولەکە رازیبوو بە پاڵپشتیکردنی ئەم کردە سەربازییە، بەڵام دوای پشکنینی هەموو رێگایەك بۆ چارەسەرکردنی کێشەی " هەبوونی چەکی کۆمەڵکوژی عێراقی".

(٢) واپێدەچێ، بەپێی حیساباتەکان، ئەوەی کە وەزیری پاوڵ هەوڵی زۆری داوە بەوەی ئەم زانیارییانەی کە لەبەردەم نەتەوە یەکگرتووەکانەوە پێشکەشی کردبوو راستن و دەقیقن. پرسیاری راستی دەکرد، بەڵام کێشەکە لێرەوە سەری هەڵدا کاتێ وەڵامەکانی وەرگرتەوە. لە سێپتەمبەری ٢٠٠٥، لەچاوپێکەوتنێك لەگەڵ باربارا وۆڵتەرزی ABC، پاوڵ... وتی: "هەندێ کەس هەبوون لەناو دەزگای هەواڵگری دەیانزانی بەشێك لەم

شتێکی روونه گەر بگەڕێینەوە رابردوو، عێراق بۆ هەموو لایەنەکانی ناوچەکە جێگای مەترسی بوو جگە لە خەڵکی عێراقی نەبێ. بێگومان هیچ مەترسییەکی ئەوتۆی بۆ ئەمەریکا و هاوپەیمانانی ئەمەریکی دروست نەکردبوو. هیچ بەڵگەیەکیش لەئارادانییە بەوەی پەیوەندی هەبوبێ لەگەڵ رێکخراوی قاعیدە. هیچ پاساوێکیش نییە بۆ ئیدارەکەی بۆش، کە سەرکەوتنێکی دیبلۆماسی بردەوە بەهۆی فشارکردنێکی سەرکەوتوانە بە گەڕانەوەی پشکێنەرانی چەکی ئەتۆمی بۆ عێراق، بۆ تێکدانی ئەم سەرکەوتنەیە بەناچارکردنی کۆتاییەکی ناتەواو بۆ ئەم پشکنینانە. ولایەتە یەکگرتووەکان کەموکوڕی لە "دەسەڵاتێکی راست" هەبوو بۆ شەڕکردنی لەگەڵ عێراق. کارێکی زەحمەتە بۆکارکردن بە ناچارکردنی ویستی ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان لەوکاتەی زۆربەی ئەندامانی ئەم ئەنجوومەنە بەرهەڵستی پلانەکەی سەرۆکیان دەکرد. بەگوێرەی ئەم گفتوگۆیەی لەنێوان لێپرسراوێکی بەریتانی و ئەمەریکی لە هاوینی ٢٠٠٢، " بۆش دەیەوێ لەڕێگای کردەی سەربازی سەددام لەسەر کورسی دەسەڵات لاببات، بەبیانووی ئەوەی پەیوەندی هەیە لەگەڵ رێکخراوی قاعیدە و چەکی کۆمەڵکوژی هەیە. بەڵام هەواڵگری و زانیارییەکان لەگەڵ ئەم سیاسەتە ناگونجێن".

هەرزوو، شەڕەکە مەبەستێکی گەورەی بەدەستهێنا—لادانی سەددام حسێن لەدەسەڵات. زۆر بەخێرایی روون بۆوە، کەوا نرخی ئەم " ئەرکە سەرکەوتووە" زۆر بەفراوانی دابەزی. کاربەدەستانی ئیدارە پێشبینی ئەوەیان دەکرد ئەم شەڕە و دەرئەنجامەکانی زۆر ئاسان و تێچووی کەم و دوور لە مەترسیی بێت. لەبەرئەوەی چاوەڕوانی روودانی ئەم کێشانەیان نەدەکرد، بۆیە لەپلانداندان خەمسارد بوون. لەکۆبوونەوەیەکی پێش دەست پێکردنی ئەم شەڕە، بەئارامی دانیشتبووم لەوکاتەی سەرکردە مەدەنییەکانی وەزارەتی بەرگری نەخشەکانیان نیشان دەکرد و پوختەی پێشبینییەکانیان روون دەکردەوە. دەستم بەرزکردەوە و پرسیم، "ئەوانەی ئێوە باستان کرد زۆر جوانە، ئەی باشە کوا پلانی دوای جەنگ؟" لەبری ئەوەی وەڵامم بدەنەوە، کاربەدەستەکان پێیان وتم، نیگەران مەبە، بیر لەهەموو شتێك کراوەتەوە، هەموو شتێك بەدڵی ئێمە دەبێ. هەموویان زۆر دڵنیابوون لەوەی باسیان دەکرد. لە تۆمارکردنی سەددام حسێن، بەلایەنی کەم توانیم ئەوە قەبووڵبکەم کەوا هەندێ هۆکار هەبوون بۆئەوەی شەڕی پێ

زانیارییانە راست نینە، و ناشکرێت پشتی پێببەسترێت، بەڵام دەنگیان نەکرد. بەمەش بووە هۆی رووخانی تەواوی پاوڵ".

هەڵبگیرسێت. نەمدەتوانی لەم کاتەدا لەم بڕیارە تێبگەم کـە فـەرمانی شـەڕکردنی دەدا، بـەبێ بوونی سوپایەکی تەواو، بەبێ بوونی چەك و تەقەمەنییەکی گونجاو، بەبێ بـوونی سـتراتیژییەکی واقیعی بۆ گەڕانەوەی سیستەم، و هەروەها بەبێ بوونی لێکۆڵینەوەیەکی جیددی ژینگە بەجۆرێك سەربازە پیاو و ئافرەتانی ئەمەریکا لەمەترسی ژیانی خۆیان لێیان دەپرسرێت.

سـوپای ئەمـەریکا لـە عێـراق ئـەرکی خۆیـان بـە کارامـەیی و هاندانـەوە جێبـەجێکرد. بەڕێوەبردنی پنتاگۆن لـەم داگیرکردنـە، ببـووە تراژیدیایـەك لەهەڵـەکردن. بـارودۆخی ئاسـایش سەرلەنوێ بەرەو وێرانی چوو، بوژانەوەی ئابووری بەمردوویی لەدایکبوو، پڕۆسەی کۆنتراکت بۆنی هاوڕێیەتی لێدەهات، ئاراستەی بێ لایەنی ئیدارە، هاوپەیمانـەکانی خـۆی بـەلاوەنا، و هـەروەها تێچووی دارایی و مرۆڤایەتی گەیشتە ئەوپەڕی نرخەکانەوە. هەروەکو ناویان تۆمـارکراوە، زیـاتر لە ٢،٤٠٠ سەربازی هاوپەیمانان لەم شەڕەدا کوژرا، نزیکـەی ١٦،٠٠٠ی تـریش برینداربوونـە. هەندێك لەم بریندارانە تووشی کەمئەندامی هاتوونە. دەیـان هـەزار عێراقـی بێگونـاهیش لـەم نێوەندەدا گیانیان لەدەستدا. لەگەڵ ئەمانەشدا، زیاتر لە ٢٥٠ $ملیار، کە بۆ بەرەنگاربوونەوەی قاعیـدە و دووبـارە بنیاتنانـەوەی دوای کارەسـاتە سروشـتییەکان، یـاخود بـۆ مەبەسـتە پێویستییەکانیتر تەرخانکرابوو، لەجیاتی ئەمانـە لەشـەڕی عێـراق قووتـدران. کەچـی تـاوەکو ئێستاش، سـوپای ئەمـەریکا، لەنێوانیشـیاندا پاسـەوانانی نەتـەوەیی و بەشـە ئیحتیاتـەکانمان لەئاگادارکردنەوەی مەترسیدانە.

یەکێك لە پێوەرەکانی شەڕی دادگەری " مەبەستی پاکە" هەر ئەمەشـە وای لـەم ئیدارەیـە کرد بە نمرەی سەرکەوتوو دەربچێت. سەرۆك زۆر بە دڵسۆزییەوە بە باڵیۆزی پاپای ڕاگەیاند کـەوا خۆی بڕوای وابوو شەڕ "کارەکان باشتر دەکات". لەڕاستیدا سەرۆك زۆر بڕوای بـە بۆچـوونەکانی خۆی هەیە بەجۆرێك ڕاوێـژی هەمووڵایـەکانی پشـتگوێ دەخـات چ لـە نـاوەوە، چ لـە دەرەوە. زنجیرەی لۆژیکەکەی، هەروەك بەبەڵگە خراوەتەڕوو لـەڕێگای وتارەکانیـەوە، ئەمانـەی خـوارەوە لەخۆ دەگرێ" (١) چاکە و شەڕانگێزی هەردووکیان لـەم جیهانـە بوونیـان هەیـە، (٢) سـەددام حسین شەڕانگێزە، (٣) لادانی ئەو لەسەر دەسەڵات کارێکی باشەیە، (٤) عێراقێکی دیمـوکراتی نوێ دەبێتە مۆدێلێك بۆ وڵاتانی عەرەبیتر. گەورەترین زەحمەتی لەگەڵ ئەم بیرکردنەوەیـە ئەوەیـە کە چی لەبیرکراوە—ئەم ئاڵۆزیانەیە لەلایەن ئایین و مێژووەوە دروست بوونە.

ئەم ڕاسپاردەیەی کە دەسەڵاتی بەریتانی دایاننابوو لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست هەردوای جەنگی جیهانی یەکەم سنووردار نەبوو بۆ فەڵەستینییەکان، بەڵکو درێژکرایەوە بۆ سێ هـەرێمی سـەربە

ئیمپراتۆرییەتی هەڵوەشاوەی عوسمانی: یەکێکیان بە دەرەجـە یـەك نەتـەوەی کوردەکـان، دووەم عەرەبی سوننە، و هـەروەها سـێیەم عـەرەبی شـیعە. هەرێمـەکان کەوتوونەتـە سـەر درێـژایی رووبارەکانی دیجلە و فورات، کە دۆڵەکانی بە لانەی میزۆپۆتامیا (وڵاتی نێوانی دوو رووبارەکـە) ناسراوە. لەمەبەسـتەکانی ئیـدارەی بـۆش، بەریتانییـەکان ئـەم هەرێمانـەیان پێکـەوە بەتاکـە وڵاتێکەوە کۆکردەوە ئەویش: عێراقە.

وەك سەرکردەکانی ئەمەریکا، هەشتا و هەندێك سـاڵە، بەریتانییـەکان چاوەڕوانیان دەکـرد بەگەرمی پێشوازییان لێبکرێت، دوای ئەمانەش، بەریتانیا ئەم خەڵکەیان ئازادکرد دوای چەندین ساڵ لە رووبەڕووبوونەوە و بەرهەڵستیکردن. کۆماندەری بـەریتانی، جەنـەراڵ فریـدریك مـاودی، کاربەدەستە ناوخۆیەکانی بینی و بەدڵنیایی کردنەوەی ئەم قسانەی کـە " سـوپاکەی ئێمـە وەك داگیرکەر و دوژمن نەهاتۆتە ناو شارەکان و خاکی ئێوە بەڵکو وەك رزگارکەر هاتوونە... (ئەوەش خۆزگەی ئێمەیە) کە ئێوە گەشەدەکەن وەك ئەوەی لەڕابردوو ئەنجامتان دەدا، کاتێ دەسـتەکانتان دەبنە بەرهەمهێن، کاتێ باپیرانتان ئەدەب و زانست و هونەریان پێشـکەش بـە جیهـان دەکـرد، کاتێ بەغدا یەکێك بوو لە شوێنە هەرە سەرنجڕاکێشەکانی جیهان".

قسە بۆندارەکانی جەنەراڵ لە ئارامکردنەوەی بارودۆخەکە سـەرکەوتوو نـەبوو. عێراقییـەکان لەبەرژەوەندییاندا نەبوو بەگۆڕینی گەورەیەکی مەسیحی لەجیاتی گەورەیەکی موسڵمان دابنرێت، دەیانویست خۆیـان خۆیـان بەڕێوەببـەن. لـەهاوینی ١٩٢٠، یـاخیبوان لەزۆربـەی بەشـی وڵات هەڵسانەوە. جـەنگاوەران دەسـتیانکرد بـەبڕینی هێڵـە ئاسـنینەکان، هێرشـکردنە سـەر شـار و شارۆچـکەکان، و هـەروەها کوشـتنی ئەفسـەرە بەریتانییـەکان. ئینگلیزەکـانیش زۆر بەتونـدی وەڵامیـان دانـەوە، بەبـەکارهێنانی بۆمـب و گـازی ژەهـراوی و سـەربڕینی یـاخیبوان وەك مەدەنییەکان. دەسەڵاتدارییەتی شیعەی عێراقی، ئەوانەی کـە سـەرکردایەتی ئـەم راپەڕینـەیان دەکرد، رەتی خۆبەستەوەدانیان دەکرد. کاتێك بەریتانییـەکان لەکۆتاییـدا توانییـان دەسـەڵات و سیستەم بگەڕێننەوە، هەڵسان بە دانانی حکومەتێکی پاشایەتی کە لەلایەن کەمینەی سوننەوە بەڕێوەدەبرا، هـەروەها شیعەکانیشـیان بـۆدواوی تووڕەبـوون و رقـەکان پـەراوێزکرد. هـەروەها نەوتەکەی عێراقیش، قازانجەکـەی بـۆ بەرژەوەندییـەکانی ئەمـەریکا و بـەریتانیا و فەرەنسـا و ئەڵمانیا دابەشدەکرا.

هەرچەندە ماندێتی بەریتانیا لەساڵی ١٩٣٢ کۆتایی پێهات، تا ساڵی ١٩٥٨عێـراق لـەژێر پاراستنی پاشایەتی مایەوە، کاتێ گرووپی لەسێدارەدانی ئەفسەرانی سەربازی لەپاشایەتی خۆیان

کێشـایەوە. لەسـاڵی ١٩٧٩ بـە ئەنجامـدانی کودەتایـەك سـەددام حسـێن جڵـەوی دەسـەڵاتی گرتەدەست. حسێن--کە سـوننەکی عیلمـانی بـوو، لەسـەرکردایەتیکردنیدا شـێوازی جۆزیـف ستالینی پەیڕەو دەکرد—بە وەحشیانە وەڵامی ئەوانەی دەدایەوە کە بەرهەڵستی و رەخنەیان لـە سەرکردایەتیکردنەکەی دەگرت، بەتایبەتی بەرامبەر شیعە و کوردەکان.

ئەم مێژووە مانای ئەوە دەدات کـە لـە بـەهاری ٢٠٠٣—کـاتێ رژێمـی بەغـدا شکسـتی خوارد- سوپای ئەمەریکا رووبەڕووی دانیشتوانێکی تەواو پارچە پارچەکراو بۆوە بەجۆرێك بـووە جێگای گومانی رۆژئاوا کە سـەربازانی مەسـیحی شـارێکیان داگیرکـردووە کـە مـاوەی چـەند سەدەیەك پایتەختی ئیسلامی بووە لـە چـەرخی زێڕینـدا. سەرسـوڕمانەکە لێـرە ئەوەیـە کـە، جارێکیتر، نییەتی پاکەکان و قسە بۆن گوڵەکان لە هێمن کردنەوەی بارودۆخەکە هەرەسیان هێنا.

هەرچەندە زۆر بە پاکییەوە هیوامان بە پێچەوانەکەیەوە دەخواست، داگیرکردنی عێراق—وە ئەوەی بەدوایدا هات—لەوەیە لەکۆتاییدا ببێتە خراپترین کارەساتی مێژووی سیاسەتی دەرەوەی ولایەتە یەکگرتووەکان. بڕیاری هێرشکردن بووە دیراسەیەکی حالەی دەرئەنجامە نەویسـتراوەکان. سەرسوڕمانییەکە ئەوەیـە، کـەوا سـەرکەوتنی گـەورەترین یـاری قومـاری ئیـدارەی بـۆش لـە مەسەلەکانی جیهانی پشت بە بەردەوامی نەخۆشی ئایەتوڵای تەمەن حەفتا و پێنجساڵی ئێرانی دەبەستێ کە بەهۆی ئازارەکانی نەخۆشی دڵیەوە دەیناڵاند. کاتێ لادانـی سـەددام حسـێن بـووە هۆی سەراوژێرکردنی سیاسەتی عێراقی، کەمینەی سوننە کە بۆ ماوەیەکی زۆر لەسـەر کورسـی دەسەڵات فـەرمانڕەواییان دەکـرد لەلایـەن زۆرینـەی شـیعەکانەوە دەسـەڵاتیان لێـوەرگیرا، کـە کاریگەرترینیان ئایەتوڵای عوزما سیستانییە.

بەپێچەوانەی سەرکردە شیعییە ئێرانییەکان ئەوانەی کە سوورن لەسـەر بـەکارهێنانی هێـزی سیاسی، سیستانی کەسێکی "خۆپارێزە" رێچکەی نـەریتی شـیعەی خـۆی گرتـووە، دوورە لـە رۆتینی ژیانی گشتی، خۆشیان پاراستووە لە بەکارهێنانی دەسـەڵات لـە کاتـە پێویسـتییەکان. لەوەتەی رووخانی رژێمی بەغداوەیە، سیستانی ئەم رۆڵەی خۆی زۆر بەتـەواوی بەجێگەیانـدووە. لەگەڵ دووبارەکردنەوەی ئەم هەڵەیەی بە ئاشکرا راگەیاندنی یاخیبوون لـەدژی سـوپای رۆژئـاوا، سیستانی رێگایەکی دۆزییەوە بۆئەوەی داگیرکەران کار بۆ بەرژەوەندی ئەو بکەن. لەساڵی ٢٠٠٣ کاتێ ولایەتە یەکگرتووەکان پلانی خۆیان بۆ عێـراق ئاشـکراکرد بـە دیـاریکردنی ئەنجوومـەنی نیشتیمانی و دانانی رەشنووسی دەستوور، سیستانی رەتی ئەمانەی کردەوە—نـەك لەبەرئـەوەی ئەم پلانە دیموکراتی بوو، بەڵکو ئەم پلانە بـەپێی پێویسـت دیمـوکراتی نـەبوو. ئەمەریکییـەکان

پرۆسەیەکی تەواو کۆنترۆڵکراویان دەویست کە ببێتە هۆی دامەزراندنی یاساکان پێش ئەوەی هەڵبژاردن سازبکرێت. سیستانی دەیووت ئەو دەستوورەی کە لەلایەن ئەو نوێنەرانەی بەبێ هەڵبژاردن نوێنەرایەتی خەڵك دەکەن پەسەند بکرێت دەستوورێکی نایاساییە، بۆیە جەختی لەسەر ئەوە دەکردەوە کە هەڵبژاردن پێویستە پێش نووسینەوەی دەستوور سازبکرێت. دوای ئەوەی یەکەمجار ئەمەریکییەکان گرنگییان نەدا بەم داوایە، لەدواییدا شکستیان هێنا لە موساوەمەکردنی، کاربەدەستانی ولایەتە یەکگرتووەکان هیچ ڕێگایەکیتریان لەبەردەم نەما—— هەموو قسەکانیان بەلایەنی دیموکراتییەوە دەشکاندەوە——جگە لە ڕێگادان بە هەڵبژاردن نەبێ. پاڵپشتی بەردەوامی سیستانی دڵنیایی سەرکەوتنی دەبەخشییە ئەم هەڵبژاردنانە، سەرەڕای هەڕەشەی تیرۆریستان، تەنانەت فەرمانیدا بەوەی ئافرەتانیش بچن بۆ سەر سندووقی دەنگدان بەمجۆرەی ئایا هاوسەرەکانیان دەیانەوێ یاخود نا. کاندیدە پەسەندکراوەکانی سیستانی زۆر بەئاسانی توانییان بەسەر ئەوانە زاڵبن کە نزیکن لە ولایەتە یەکگرتووەکانەوە.

ئایەتوولڵا سیستانی وەك پێشینەکانی خۆی بۆماوەی چەندین سەدە کاری ئایینی دەکات، جگە لە بەکارهێنانی تۆڕی پەیوەندیکردنی فراوان. سیستانی کەسێکی خۆپارێزە، لە خانووێکی بچووك لەشاری پیرۆزی نەجەف ژیان بەسەر دەبات و بەردەوامە لە وتاردان و ئامۆژگاریکردنی ئایینی. هەروەها ڕەتی کۆبوونەوەی ڕاستەوخۆی لەگەڵ کاربەدەستانی ولایەتە یەکگرتووەکان دەکاتەوە. وێنە و ئەندێشەکانی لەلایەن ڕاوێژکارانی کارامەوە پەروەردە و ڕێنمایی دەکرێن، کاریگەرییەکانیشی لەلایەن ئەو ڕێکخراوە کۆمەڵایەتی و خێرخوازییەکانەوە کەخۆی سەرپەرشتی دەکات بڵاودەکرێتەوە. سیستانی بەمجۆرە بەهێز نییە بتوانێ ئەجیندای نیشتیمانی بسەپێنێ، بەڵام هیچ لایەنێکیتریش ناتوانێ بێ ڕەزامەندی ئەو ئامانجەکانی خۆی بپێکێ. سیستانی ئەم هێزە بەکاردێنێ بۆ دڵنیاکردنەوەی ئەوەی کەوا ئیسلام ڕۆڵی بەرچاو دەبینێ لە داڕشتنی یاسا و کۆمەڵگای عێراقی. زیرەکی سیستانی لەوە دووبارە تاقیدەکرێتەوە وەك موسڵمانە موحافیزکارەکان، کە بۆماوەیەکی درێژ کپ کرابوون، لەڕێگای میانڕە و بانگەشەکارانی مافی ئافرەت بۆ بڕیاردان لەسەر چۆنیەتی بەرگەگرتن و جیاوازی لەوەی عێراقی نوێ بەخۆیەوە دەبینێ.

لەنێو سەرکردە کاریگەرییە شیعییەکان کە بەربەرەکانی سیستانی بکات، موقتەدا سەدرە، گەنجێکی ئایین پەروەری لە خێزانێکی ناسراو. باپیرە گەورەی سەدر ناوبانگێکی گەورەی بەدەستهێنا لەدژی هێزی بەریتانیا لەساڵانی ١٩٢٠. باوکی، کە لەلایەن ڕژێمی سەددامەوە لەساڵی ١٩٩٩ تیرۆرکرا، کەسایەتییەکی ئایینی ناسراوبوو. سەدر بڕیاریدا دەست بە نەریتی

خێزانەکەیەوە بگرێ ئەویش یاخیبوونی ئاشکرابوو بەڵام نازانێ چ ڕێگایەك باشترینیانە تاوەکو بیگرێتەبەر. کەوتۆتە دوای ستراتیژییەکی هەڵگەڕاوە، هەندێجار ناوی دەنێ جەیشی مەهدی ئامادەنەکراو بۆ هێرشکردنە سەر هێزی هاوپەیمانان، و هەندێجارشی هەڵوێستی بەرگری وەردەگرن، کەچی هەندێجاریش ئیعلانی ڕاگرتنی توندوتیژی دەکەن و ئامادەبوونی خۆیان دووپات دەکەنەوە لەبەشداریکردنی سیاسی وڵات. ڕۆڵی سەدر زۆر یەکلایکەرەوەیە، چونکە ستایڵی دیماگۆگی ئەو جەماوەرەکی زۆری بۆ پەیداکردووە زیاتر لەهەر کەسایەتییەکیتری بێبەشی نێو بەغدا، چ سوننە و چ شیعە. ئەم هەڵوێستانەی وای لەسەدر کردووە دیاریبکات هەڵبژاردنی یەکگرتنەوەی وڵات یان ئەوەتا بە پارچە پارچەبوونی. ئەمەش بۆتە خاڵێکی یەکلایکەرەوەی پێشکەوتنی عێراق. ئەگەربێتو ناوی تێکەڵ بێت لەگەڵ بەهێزکردنی یەکگرتنی نیشتیمانی، ئەوا هۆکارێکە بۆ هاندان. ئەگەر ناویشی پەیوەندی هەبێت لەگەڵ هەڵگیرساندنەوەی سەرلەنوێی شەڕکردن، دەرفەتەکان زۆر مەترسیدار دەبن.

لەوکاتەی سەددام لەسەر دەسەڵات لابرا، کورد و شیعە دەسەڵاتیان وەرگرت، عەرەبی سوننە هێزی خۆی لەدەستدا. دوای دەست بەسەرداگرتنی دەزگا ئیدارییەکانی حکومەت بۆماوەی زیاتر لە هەشتا ساڵ، لە ٢٠٠٣ کاربەدەستانی ئەمەریکا سوپای عێراقیان هەڵوەشاندەوە و هەروەها ئەندامەکانی حیزبی ئیدارەی کۆنی قەدەغەکردن لەسەر ئیش و کارە گشتییەکان. ئەم هەنگاوە خراپە بووە هۆی بێبەشکردنی وڵات لە پێکهێنانی ئاسایش و دەیان هەزار خەڵکی سوننە مەزهەب بێ کارکرد لەکاتێکدا بڕێکی کەم جێگرەوەی کار هەیە. عەرەبە سوونەکان زۆر بێ هیوان لە هەڵوێستەکانیان. هەندێکیان بە قەناعەتەوە بڕوایان پێی هەیە، تەنانەت ئێستاکەش، کەوا ئەوان زۆرینەی دانیشتوانی عێراق پێکدێنن، پسپۆڕان لەسەر ئەوە ڕێك کەوتوون کەوا دانیشتوانی عەرەبی سوننە زۆر نزیکە لە ٪٢٠ی دانیشتوانی هەموو عێراق.

سوننەکان کێشەی بوونی سەرکردەیەکی بە ویقاریان هەیە کە هاوشانی سیستانی بێت. هەندێك لە کەسایەتییە دیارەکانیان تیرۆرکراوە، ئەوانیتر لەرابردوودا ناوی خۆیان لە پەیوەندیکردن لەگەڵ سەددام حسێن پیس کردبوو، هێشتا هەندێکیان دوورخراونەتەوە پەیوەندییەکی ئەوتۆیان بە حیزبەکانەوە نەماوە. کاریگەرترین کاریان بەرگریکردنە لە داگیرکردن، هەرچەندە هێشتاکە بۆچوونی جیاواز هەیە بەوەی کە تاچەند بەکارهێنانی توندوتیژی پاساوە بۆ ئەم مەسەلەیە. لەهەمان کاتدا، ژمارەیەکی زۆری تیرۆریست کەلە وڵاتە عەرەبییە سوننەکانەوە ڕەوانەی عێراق کراون شەڕ لەدژی ئەمەریکا دەکەن (بۆنموونە، مەسیحییەکان، بێ باوەڕان)،

ئیرانییەکان (بۆنموونە، شیعەکان) بەکرێگیراوی ئەو جوولەکانەی ئەوانەی بانگەشەی ئەوە دەکەن کەوا وڵاتەکەیان دزی و تاڵانی لێکراوە و هێرش کراوەتە سەر عەقیدەیان. لەدیارترین کەسایەتییەکانی دەرەوەی عێراق تیرۆریستی لەدایکبووی ئوردنی ئەبو موسعەب ئەلزەرقاوی بوو، کە ناوبانگێکی خراپی بۆخۆی تۆمارکرد بەهۆی فڕاندنی خەڵك و سەربڕینیان و بڵاوکردنەوەی وێنەکان لە تۆڕی ئینتەرنێت. هەرچەندە زەرقاوی پلانی زۆرتری دانابوو بۆ هێرشکردنە سەر بەرژەوەندییەکانی عێراق، بەڵام دەیان گرووپی چەکداری توندڕەو لێپرسراوییەتی کوشتن و بڕین و خۆتەقاندنەوە و هێرشکردنە سەر هێزەکانی ئاسایش و کاری تەخریبییان گرتۆتە ئەستۆ. هەردوولا بەیەکەوە، ئەم گرووپانە لەلایەن چەند کەسێکەوە سەرکردایەتی دەکرێت کە پێشبینی زیادبوونی ژمارەیان لێدەکرێت بەمەبەستی بەفیڕۆدانی سەرچاوە سروشتییەکانی وڵات و هەڕەشەکردنی عێراق بەهەڵگیرساندنی ناکۆکی فراوانی تایفییەوە. لەلایەکیترەوە لەبەرئەوەی زۆر لامەرکەزییەتی پێوە دەبینرێت، یاخیبوان دەتوانن ئەم شکستانە هەرس بکەن بەبێ ئەوەی توانستی خۆیان بۆ جێبەجێکردنی تاوانکارەکانیان لەدەست بدەن. یاخیبوان هیچ هەلێکیتریان لەبەر دەستدا نییە بۆ دووبارە کۆنترۆڵکردنی عێراق، بەڵام لەلایەنی سەربازیش کۆنترۆڵ نەکراون، تەنها لەنێو خۆیاندا کەوتوونەتە مشتومڕ و شەڕکردن لەگەڵ یەکتردا. ئەجیندای کارکردنیان بریتییە لە وەدەرنانی هێزی هاوپەیمانان و کوشتنی ئەو کەسانەی کە لەگەڵ ئەم هێزانە کاردەکەن. یەکێك لە ڕاهێنراوانی سوننە کەخۆی بۆ تەقینەوەی گیانی خۆی ئامادەکردبوو بە گۆڤاری تایم (Time) ی وتبوو: "هەنگاوی یەکەم دەرکردنی ئەمەریکییەکانە لەعێراق. پاش ئەوەی ئەم هەنگاوەمان بەدەست هێنا، ئینجا کار بۆ درێژەی ئەجینداکەمان دەکەین".

سەرکردە ئەمەریکییەکان وەسفی ئەم ڕووبەڕووبوونەوەیەی عێراق وەك شەڕێك دەکەن لەنێوان هێزەکانی ئازادی و ستەمکاران، ئەوانەی بەبێ سەرکەوتنێکی گەورە بیر لە کەمکردنەوەی ئاراستەی ئایینی دەکەنەوە. نەك هەموو کەسێك ئاییندارە، بێگومان، ملیۆنان کەس ڕۆژانە سەرقاڵی پەیداکردنی بژێوی ژیانن، بەجۆرێك ئەو کاتەیان نییە بیر لە کارەکانیتر بکەنەوە، بەڵام عەقیدە چەقی ناسنامەی زۆربەی عێراقییەکانە. لەوەتەی ڕژێمی بەغدا ڕووخاوە، سەرکردە ئایینییەکان بەشێوەیەکی بەردەوام توانای خۆیان نیشاندەدەن لەڕێگای ڕژانە سەر شەقامی زۆرینەی خەڵکی عێراقی لەبری ئەم مەسەلە پەسەندکراوەیە. بوونی سەربازانی ئەمەریکی وەك کارێکی لێبووردە وەرگیراوە هەروەك سیستانی بەمجۆرە ڕێنمایی دەرکردبوو. کەچی ئەم کارە لەلایەن عەرەبە سوننەکانەوە موقاوەمە دەکرێن، لەبەرئەوەی دەستەی زانایانی موسڵمان، کە

گرووپێکی دیاری نێو عەرەبی سوننەیە، بانگەشـەی ئـەوە دەکـات رووبەڕووبوونــەوە ئــەرکێکی ئایینییە. لەگەڵ ئەوەشدا، زۆرینەی عێراقییە ئایینداره‌کان موتەعەسیب نینە، هەندێکیان نەبێ. کارێکی ئاساییە رۆژانە رۆژنامەیەك هەڵگری بیخوێنیتەوە، چیرۆکێکی لێ بدۆزیتــەوە دەربــارەی کەسێك کە ئامادەی مــردن و گیانبەخشــینیەتی ئەگــەربێتو لەلایــەن ئیمامەکەیــەوە فــەرمانی پێبکرێت. بۆنموونە، مستەفا جەبار، گەنجێکی بیست و سێ ســاڵییە، منــداڵێکی ســاوای کــوڕی هەیە، یەکەم منداڵیەتی، وتی: "من و خێزانەکەم ئامــادەین ئــەم منداڵــەمان بۆمبرێژبکــەین و بیتەقێنینەوە"، ئەگەربێتو فەرمانمان لەلایەن موقتەدا سەدرەوە پێبگات.

یەکێك لەو کارە پێچەوانانەی سیاسەتی ولایەتە یەکگرتووەکان ئەوەیە کــە ئیــدارەی بــۆش، لەهەموو دەستپێشخەرییە عەقیدە بنەڕەتییەکاندا، زیاتر کاری لەگــەڵ ســەرکردە عیلمانییــەکان دەکرد لــەوەی (پارتــە سیاســییە عێراقییــەکان)، ئەوانــەی کــە ئــایین بۆتــە ناوەنــدی هــەموو هەنگاوەکانیان. ئەمەش راستە کاتێك ســەرکردە ئایینپــەروەرەکان میــانڕەو بــن و بەشــێوەیەکی گشتی قەبووڵی ئامانجەکانی ئەمەریکا بکەن.

بەڵگەی ئەم مەسەلانە بەدیارکەوت لەوکاتەی هەڵمەتی خۆ ئامادەکردن بۆ دەورەی یەکــەمی هەڵبژاردنەکانی کانوونی دووەم ٢٠٠٥ بــەڕێوەبوو. پەیمانگــەی دیمــوکراتی نەتــەوەیی (NDI)، کەمن خۆم بەڕێوەی دەبەم، راستەوخۆ کاری لەگەڵ پارتە سیاسییەکانی عێراقی دەکرد، کەخۆیان بۆ ئەم رووداوە مێژووییە ئامادە دەکرد. پڕۆگرامەکانی ئێمە بەجۆرێك دیزاینکرابوو کە یارمەتی پارتەکانی دەدا بۆ تێگەیشتن لە میکانیزمەکانی پڕۆسەی هەڵبژاردن، رێکخستن و ئاشـکراکردنی بیرۆکەکانیان، کۆکردنەوەی لیستی دەنگدەران، هــەروەها دڵنیــابوون لەدەرفــەتی بەشــداریکردنی ئافرەتان. توانستی (NDI) بۆ ئەنجامدانی گونجاندنی ناکۆکییەکانی لایەنە عێراقییەکان هەر بە بێ لایەنی دەمێنێتەوە. بــەهیچ شــێوەیەك نابینرێــت کــە پاڵپشــتی لەلایــەنێك بکــات لەســەر ئەوەیتریان.

هەر لەبەر ئەم هۆکارە بوو، تووشی شۆك هاتم کــاتێ زانــیم بۆچــوونی جیــاواز هەیــە لــەنێو وەزارەتی دەرەوە لەمەڕ تەرخانکردنی دەیان ملیۆن دۆلار وەك یارمەتی بۆ پارتە عیلمانییــەکان. ئەوکاتەی لەم بیرۆکە مەترسیدارە تێگەیشتووین، کین وۆلاك (سەرۆکی NDI) و لێس کامبێڵ (بەڕێوەبــەری NDI بــۆ رۆژهــەلاتی ناوەڕاســت) نارەزاییــان دەربــڕی. شانبەشــانی نوێنــەری رێکخراوەکانیتر بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی دیموکراتی لە ولات، بەبیری ئیــدارەیان هێنایــەوە کــەوا ئامانجی بنەڕەتی سیاسەتی ولایەتە یەکگرتووەکان یارمەتیدانی خەڵکی عێراقە بــۆ ئەنجامــدانی

هەڵبژاردن و دامەزراندنی حکوومـەتێکی یاسـایی. ئەگـەر ئێمـە بـەمجۆرەوە کارەکانمـان ئـەنجام بدابایە، ئەوا جەختمان لەسەر هەموو گومانەکانی مەبەستمان دەکردەوە، و قسـەکانمان لـەبارەی دیموکراسی بە گەمژەیی وەردەگیرا و پرسـیاری نـوێتر لـەبارەی هەڵوێسـتمان بەرامبـەر ئیسـلام دەهاتە پێش. NDI هۆشداریدا ئەگەربێتو ئیدارە هەڵسابوایە بەئەنجامـدانی ئـەم کـارە، ئـەوا پەیمانگا چاوێکی بە بەرنامـەکانی خۆیـەوە دەخشـاندەوە، چـونکە میسـداقیەتی بـەرەو نـەمان دەچوو، بارودۆخی ئاسایشی تێك دەشێوا.

پرۆپۆزەلی یارمەتیدانی ئەو کاندیدانە بەشێوەیەکی جیددی چەند مانگێکی خایانـد بەرلـەوە کاربەدەستانی وەزارەتی دەرەوە رەتی بکەنەوە. بیرۆکەی هاوشێوە، بۆپەیوەندی بەم هەڵبژاردنـەوە پێشنیارکرابوو. بەپێی زانیاری خۆم، هیچ پلانێکی لەم چەشنە نە لەلایەن وەزارەتـی دەرەوەو نـە لەلایەن هیچ ئاژانسێکی فیدرالییـەوە جێبەجێنـەکراوە. هـەوڵێك هـەبوو بـۆ رێکخسـتنی ئـەم دەستکەوتانەی کە خۆشـحاڵمان دەکـات، سـەرەڕای هـەموو ئـەو توانایانـەی ئەمـەریکا وەك وەبەرهێنان هێناویەتە ناو عێراق. بەڵام ئایا ئێمە بڕوامان بە دیموکراسییەت هەیە یان نا. ناردنی سوپای ئەمەریکی بۆ عێراق و مردنیان بیرۆکەیەکی پاسـاو هـەڵگرە لەهـەموو بارودۆخەکانـدا. ئەگەر پرسیاریشیان لێبکەین بۆ پێشکەشکردنی هەمان ئـەو قوربانیدانـەی کـە ئێمـە داومانـە لەکاتێکدا دیموکراسییەتێکی تەخریبکراو بۆتە عەیبە لەنێو خۆماندا.

داگیرکردنی عێراق ویستێك بوو توانـای ئەمـەریکای نیشـاندا، بـەجۆرێك سـنووری هێـزی ئەمەریکای بۆ جیهان خستەڕوو. سەرۆك بۆش بڕیاری شەڕیدا بەسەر عێراق چونکە بڕاوی وابـوو ئەنجامدانی ئەم بڕیارە زۆرپێویسـتە بـۆ پاراسـتنی ئاسایشـی ئەمـەریکا. بەدڵنیاییـەوە ئـەوەی نەدەویست کە ئێستاکە روودەدا: گۆڕینی مێژوویی موسڵمانە شیعە و سوننەکانە نەك هەرتەنها لەعێراق بەڵکو لەتەواوی ناوچەکەش. بۆ یەکـەمجارە لەمێـژوودا شـیعەکان دەسـەڵاتی وڵاتێکـی عەرەبی بگرنە دەست. کاربەدەستانی پایتـەختی گـەورەی سـوننەی سـعودی و ئـوردن و میسـر نیگەران بوون لەسەرهەڵدانی هیلالی شیعی کە لەبەحرێن و عێراق و سـووریا و لوبنانـەوە خـۆی دەبینێتەوە. لەکۆبوونەوەیەکی واشنتۆن لە بەهاری ٢٠٠٥ پادشا عبداللەی ئوردن پێ راگەیانـدم کە زۆر نیگەرانە لە پێکدادانی شـیعە و سـوننە بـەجۆرێك جێگـەی نـاکۆکی نێـوان عـەرەب و ئیسرائیل بگرێتەوە ببێتە کێشەی بنەڕەتی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاسـت. بـۆ هـەزار سـاڵ دەچـێت، سوننەکان هەر سەرکەوتوو بوونە لەنێو ئایینی ئیسلامدا. لەداهاتوودا باڵانسەکە زیاتر تـەختایی بەخۆیەوە دەبینێ، هیچ کەسێکیش نازانێ ئەم مەسەلانە چ مانـا دەبەخشـن. پاشـا عەبـدوللا

هۆشداری ئەوەیدا بەڕێگادانی سەرکردە شیعەکانی ئێران و عێراق بۆ ئەوەی خۆیان وەك نوێنــەر و خەلیفەی شەرعی موحەممەد نیشان بدەن. هەرچەندە لە هەردوولادا کەسـانی میـانڕەو هەنـە بـۆ کپکردنی ئەم توندڕەوییانە، بەڵام ئێمە دەبێ حیسابی رووداني ناکۆکی نێوانیان بکەین—شـەڕە قسەی نێوانیان بۆ تیرۆرکردنی یەکتر بەکاردێنن، لەکۆتاییدا دەبێتە پێشـبڕکێی چـەکی ئـەتۆمی نێوان شیعە و سوننە.

دوابەدوای دەرئەنجامەکانی ئەم شەڕە، بەجۆرێك نەویستراوبوو، پەیدابوونی کاریگەری وڵاتـی دەوروبەری وەك ئێرانی لێکەوتەوە، کە هەزارانی خـەڵکی ئـەم وڵاتـە لـە شـارە پیرۆزەکـان وەك نەجەف و کەربەلا ژیان بەسەر دەبەن. زۆربەی سەرکردەکانی ئێستای عێراق پێشـووتر بـۆ ئێـران دوورخرابوونەوە، خەریکی دامەزراندنی پەیوەندی بـوون لەگـەڵ ئـەم وڵاتـە. بەپێچـەوانەوە ئـەو پەیوەندییەی کە لەنێوان عێراق و پایتەختانی عـەرەبی سـوننە هـەبوو ئێسـتاکە گـۆڕدراوە بـۆ پەیوەندی نێوان عێراق و ئێـران، هـەروەها سـەردانی کردنـی هاوڕێیانـەی نێوانیـان و بەسـتنی پەیماننامەی دووقۆڵی بۆ بەرگریکردن و لایەنی ئەمنی وڵات. هێزەکانی میلیشـیای شـیعە، کـە کۆنترۆڵی باشووری عێراقیان کـردووە، هاوپـەیمانی کردەییـان لەگـەڵ ئـیران هەیـە، و هـەروەها ئاژانسی ئەمنی و هەواڵگری تەواویان لەگەڵ ئەم وڵاتە دروسـتکردووە. ئـەم شـەڕە بـووە هـۆی لادانی تاڵترین دوژمنی ئێرانی، سەددام حسێن. بەڵام ئێستاکە دوو دوژمنیتری مـاوە ئـەوانیش، ولایەتە یەکگرتووەکان و سوننەیە توندڕەوەکانە، کە بەخوێن رووبەڕوویان دەبنەوە. لـەنێو خـودی ئێران، موحافیزکارانی ئایینداز کە بەتوندی بەرهەڵستی بۆچوونەکانی ئیسرائیل دەکەن توانییـان لـە هەڵمـەتی هەڵبـژاردنی ٢٠٠٥ سـەرکەوتنی چـاوەڕواننەکراو بەدەسـت بێـنن. لەبۆچـوونی مەلایەکانی ئێران وادەردەکەوێت، زۆر زەحمەتە بە خەیاڵکردنی رووداوی زیاتری ئەم کێشانە.

ئەگەر پلاندانەرانی ئەمەریکا هۆکاریتریان هەبوایە، ئەوا میلیشـیاتی شـیعە و میلیشـیاتی کوردی لە باکووری وڵات لەمێژبوو هەڵدەستاندەوە و یاخود بەیەکەوەی گرێدەدان بـۆ نێـو هێـزی نیشتیمانی. ئەمەش بەم زووییە روونادات، ئەگەر بکرێ. لـەبری ئـەوەی بەیەکـەوەبن، عێـراق ئێسـتاکە لەقـەراغی مەترسـی پارچـە پارچـە بووندایـە. هەرچـەندە، ئێسـتاکە، کوردەکـان سەقامگیرییان بەخۆیەوە بینیـووە، بـەڵام پێشـینەی هـەموو شـتێکیان و ئامـانجی کۆتاییـان، دامــەزرانی کوردســتانێکی ســەربەخۆیە. بۆمــاوەی دوو ســاڵە شـیعەکانی باشــوور چــاوەڕێی راگەیاندنی فەرمی ئۆتۆنۆمی خۆیانن لەگـەڵ بـوونی بـیرە نەوتـەکان و بەنـدەری بەسـرای سـەر کەنداوی فارس، و هەروەها حکوومەتێك کە بە تەواوی ئیمتیازات و توانای خۆیەوە جیابێت لـە

حکوومەتی بەغدا. هەرچەندە سیاسییە ئایینی و نەتەوەییەکان رۆڵی گەورە لەنێو ئەم تایفیانەوە دەبینن، بەڵام رۆڵی پارەش لەم نێوەندەدا کەم نییە. لەرێگای راهێنانی کۆنترۆڵکردن بەسەر سنوورەکان، میلیشیا جیاوازەکان دەرفەتی گەورەیان بۆ رێککەوتووە بۆ کاری قاچاغی و نایاسایی. بەهۆی هەبوونی لایەنگیرییەك و نەوتێکی زۆر، سەرکردەکانی ئەم ناوچەیە هیوای زەوییەکی پڕ لە خێر و بێر و قازانجێکی گەورە لە وەبەرهێنەرە دەرەکییەکان دەخوازن. ئەگەربێتو ناوەڕاستی وڵات بێ هێز و هەژار بوو، ئەوە وەك تۆڵەسەندنەوەیەك وایە کە بۆماوەی چەندین دەیەساڵ پایتەخت ئەم ناوچانەی بۆ مەرامەکانی خۆی قۆرغکردبوو. بۆ سیاسەتڕێژانی ئەمەریکا، دابەشبوونی عێراق بۆ سەر سێ هەرێمی نایەکسان جێگای قەبووڵ نییە، چونکە دەبێتە هۆی پارچەبوونی وڵات، قووڵبوونەوەی تووڕەیی نێوان عەرەبی سوننە و شیعە، هەروەها ئاڵۆزبوونی پەیوەندی نێوان تورکەکان و کوردەکان. عێراقێکی دابەشکراو دەبێتە هۆی پەیدابوونی کەموکوڕی تایبەتمەندی و دیموکراسی، دەرئەنجام لە ولایەتە یەکگرتووەکان دەکات هێزەکانی خۆی لەماوەیەکی زوو نەکشێتەوە تاوەکو باوەڕی ئەوەی بۆ دروست نەبێ کە ئەرکەکەی لەعێراق بەسەرکەوتوویی کۆتایی پێهاتووە. راوێژکارانی ئەمەریکی فشاریان خستۆتە سەر سەرکردەکانی شیعە و کوردی تا واز لە جیابوونەوە بێنن و تەرکیز بکەنە سەر وەزعی سیاسی ئێستای وڵات و کار لەگەڵ عەرەبی سوننە بکەن بۆ بنیاتنانی تاکە دەوڵەتێکی یەکگرتوو. ئەم پرۆژەیە کاتێ سەردەکەوێ ئەگەر عێراقییەکان بڕوایان بەوە بێ کە ئەم پرۆژەیە هەم مەرغوبە وەهەم مومکینیشە، بە لەبەرچاوگرتنی دابەشبوونەکانی رابردوو و تاوانکارییەکانی ئێستا.

لەگەڵ زیادبوونی ئەم کێشانەش کەمەنەتەوەیی مەسیحییەکانی عێراق رووبەڕووی بارودۆخێك بوونەتەوە، بەجۆرێك ژمارەیان نزیکی ملیۆنێکە ئەمانیش، ئاشووری، کلدان، کاسۆلیکی، ئەرمەنی، و هەروەها سریانییەکانن. بە بۆچوونی هەندێ میلیشیاتە ئیسلامییە توندڕەوەکان مەسیحییەکانیش لایەنگیری ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکان، بۆیە هەندێك لەکڵێسەکانیان تەقێنراونەتەوە. زۆربەی مەسیحییەکانی عێراق بەڵێنیان پێدراوە کە نەترسێن، بەڵام بەهەزارانیان ناوچەکەیان جێهێشتووە. ئەو کێشەیەی تووشی مەسیحییەکانی عێراق بۆتەوە زیاتر بەهۆی ئەم بزووتنەوە تەبشیرییەوە خراپتربووە کە دوابەدوای سەربازەکانی ئەمەریکا کەوتوونە و هاتوونەتە نێو عێراق.

دوای شەڕی بەغدا، بەڕێوەبەری جێبەجێکردنی کۆمەڵەی نیشتیمانی ئینجیلی پێشبینی ئەوەی کرد کەوا " عێراق دەبێتە ناوەندی بڵاوبوونەوەی زانیاری لەسەر ژیان و کارەکانی پێغەمبەر مەسیح بۆ ئێران، لیبیا، و هەروەها تەواوی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست. سەرۆك بۆش دەیووت، دیموکراسی لە عێراقەوە بۆ وڵاتانی دەوروبەری بڵاودەبێتەوە. عێراقێکی ئازاد رێگامان پێدەدات بە بڵاوکردنەوەی رێنماییەکانی پێغەمبەر مەسیح تەنانەت لەنێو ئەو نەتەوانەی کە یاساکانیان بوار بەدەرکردنی ئێمە دەدەن".

نەتەوەی مەسیحییەکانی عێراق بەقەد مێژووی مەسیحییەوە کۆنن، بەهەوڵی نەگۆڕینی ئایینیان بۆ ئیسلام ماونەتەوە. بەگوێرەی قەشەی کاسۆلیکی رۆمانی لە بەغدا، " ئەو رێگایەی کە ویعازەکان گەیشتوونەتە ئێرە... لەگەڵ سەربازەکان... شتێکی باش نەبوو. وای بۆدەچم ئەوان نییەتێکیان هەبوو بۆئەوەی بتوانن خەڵکی موسڵمانی ئەم وڵاتە لە ئایینی خۆیان هەڵبگەڕێنەوە، لەکاتێکدا ئێمە لێرە بۆماوەی ۲۰۰۰ ساڵە ئەم کارەمان نەکردووە". هیچ کەس نییەتێکی باشتری نییە لە موژدەبەرەکان لەنێو ئەم خاکە دوژمنارییە. لەگەڵ رەچاوکردنی بارودۆخی ئێستای عێراق، پێشبینیکردنی تەبشیری مەسیحی بۆ هەڵگەڕاوانی موسڵمانان هیچ یارمەتییەکی سیاسەتی ولایەتە یەکگرتووەکان نادات، و هەروەها تەبشیرکردن رێگایەك نییە بۆ کەمکردنەوەی ئەو مەترسییانەی کە دێنە پێش سوپای ئەمەریکا.

لەگەڵ روودانی ئەم هەموو دەرئەنجامە نەویستراوانەی داگیرکردنی عێراق لەلایەن ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاوە، ئیدارەی بۆش سوورە لەسەر بەدیهێنانی بەڵێنەکەی سەرۆك بەوەی " وا لەکارەکان دەکەین باشتر بچن بەڕێوە". بۆ لێکۆڵینەوە لەم قسەیە، بەشداری کۆبوونەوەیەکی نێو کۆشکی سپیم کرد لە کانوونی دووەمی ساڵی ۲۰۰۵، کە هەموو وەزیرەکانی دەرەوە و بەرگری تیا بەشداربوون ئەوانەی کە تاوەکو ئێستا لەژیاندا ماون. گرووپێکی زۆر بەڕێزبوون، خاوەن ئەزموونی زۆربوون وایان لێکردم هەست بە گەنجییەتی زۆر بکەم. هەموومان لەژوورەکەی رۆزڤێلت کۆبووینەوە، ئەو ژوورەی کەتیایدا گوێمان لە وتارێکی یەکلایکەرەوەی سەرۆك بوو کە لەیەکێك لە راپۆرتە ڤیدیۆییەکان لەرێگای باڵیۆزمان لەعێراق نیشاندەدرا. کاتێ ڤیدیۆیەکە بەشێکی بە نەبیستراوی نیشاندا، ئەوەم بەبیرهاتەوە کەوا لەکارکەوتنی تەکنەلۆژیا زۆر لە کۆبوونەوەکانی ئێمەی دەبڕی لەوکاتەی لە وەزارەتی دەرەوە خزمەتم دەکرد. تەنانەت لەنێو کۆشکی سپیش لە سەدەی بیست و یەکەمدا، بۆیە ئێمە زیاتر لەوە چاوەڕوان دەکەین کە تەکنەلۆژیا دەتوانێ پێشکەشیبکات.

لەوکاتەی هەموومان دانیشتبووین، ستافی سەرۆکایەتی نامیلکەیەکی بەسەرمان دابەشکرد کە تیایدا قسە وەرگیراوەکانی جێگری سەرۆك دیك تشینی لەبارەی عێراق و کۆمەڵەیەك لە خاڵی گرنگی دەربارەی دەستکەوتەکانی سیاسی سەربازی ئەوانەی تاوەکو ئێستاکە بەدەست هاتوون تیا نووسرابوونەوە. لەدوای راپۆرتێکیتر، ئەمەیان لەلایەن فەرماندەی سەربازی ولایەتە یەکگرتووەکان لەعێراق پێشکەشکرا، دەرفەتی ئەوەمان پێدرا گفتوگۆ لەگەڵ سەرۆك بکەین. وەزیرانی بەرگری—ژمارەیەکی زۆر بوون، هەرلە سەردەمی رۆبێرت مکنمارا وە—مشتومڕی تاکتیکەکانی سەربازییان دەکرد لەگەڵ گەورە جێبەجێکاری و هەروەها دەربڕینی ئەو کاریگەرییەی کە لەسەر سوپاکەی ئێمەدایە گەربێتو بۆماوەیەکی درێژ لەدەرەوەی ئەمەریکادا بمێننەوە. کاتێ سرەی من داهات، سەرەتا سوپاسی سەرۆکم کرد بۆ ئەم دانیشتنە و هیوای سەرکەوتنی سوپاکەمان خواست. هەروەها هاونیگەرانی خۆمم دەربڕی بەرامبەر لاوازبوونی هەلۆێستی جیهانی ئەمەریکی کە مامەڵەکردنمان چەندە مەترسیداربووە بەهۆی ئەوەی ئێستاکە سوپاکەمان لەعێراق چی بەسەردێت. سەرۆك سوپاسیکردم بۆ بیرکردنەکانم لەهەمان کاتیشدا بەرەنگاری رەخنەکانیشم بۆوە. لەدواتر گوازراینەوە نووسینگەی هێلکەیی بۆ وەرگرتنی وێنەیەکی یادگاری کۆمەڵەیی. کۆبوونەوەیەکی زۆر بەئەدەبانە بوو، بەڵام بەداوای لێبوردنەوە، هیچ بەرهەمهێن نەبوو.

هەرچەندە سیاسەتی ئەمەریکا بەهۆی چەند شکستێکییەوە تاوەکو ئێستاش ئازار دەخوات، بەڵام هێشتاکە ئیدارەی بۆش باسی " سەرکەوتن" دەکات. لەڕاستیدا، ئەو دەرفەتە بۆ ئەمەریکا دووبارە نەبۆوە کە لە جەنگی یەکەمی کەنداودا سەرکەوتن بەدەستی هێنا. دوای سێ ساڵ لەداگیرکردن، هێشتاکە داهاتووی عێراق ئاڵۆز و نادیارە. هەستێك لە هەردوولا هەیە لە وڵات و لە ئەمەریکا، بەجۆرێك کە سوپای هاوپەیمانان—لەگەڵ بوونیان—چەندە هەوڵی یەکخستن و مانەوەی یاخیبوان دەدات بەوەی زاڵبێت بەسەریاندا. تەنانەت راهێنانی سەربازان و پۆلیسی عێراقی ئاکامێکی چاوەڕواننەکراو دێنێتە پێش ئەگەر ئەم هێزانە دڵسۆزی خۆیان پێشکەش بە سەرکردەکانیان نەکەن ئەوانەی کە نوێنەرایەتی تەواوی وڵات دەکەن. هێڵێکی ورد هەیە، بەڵام زۆر گرنگە، لەنێوان دروستکردنی سوپایەکی نیشتیمانی راستەقینە لەگەڵ تەنها فێرکردنی ژمارەیەکی زۆر خەڵك ئەوانەی حەز بە یەکتر ناکەن و نازانن چۆن چەك بەکاردەهێنرێت.

لەگەڵ داگیرکردندا، ولایەتە یەکگرتووەکان گریمانەی لێپرسراوییەتەکی ئەخلاقی بەخۆیدا بەیارمەتیدانی عێراق بۆئەوەی ببێتە وڵاتێکی ئاشتیخواز و دیموکراس پارێز. لەلایەکەوە، عێراق

سەرکردایەتییەکی یاسایی هەیە، دەتوانیٚ ئەمن و ئاسایش بەرقەرار بکات—لەم قۆناغەدا— کە باشترین دەستکەوتە. ئەم ئامانجەش جێبەجیٚ دەکرێت ئەگەربێتو یاخیبوان دەست پارچەپارچە بوون بکەن و بەهۆی جیاوازییەکانیان لە ئامانج و تاکتیکییەکانیان لێك بترازێن. هەروەها هیوایەك هەیە، لەڕاستیدا هەندێك لە لەعێراقییەکان، لەهەموو بەشەکانی وڵات، بۆیەکەمجارە بەئاشکرا بەشداری چالاکی سیاسی دەکەن، لەرێکخستن و مشتومڕکردندا، لەگەڵ ئەوەشدا حەز بە چ جۆرە کۆمەڵگایەك دەکات بۆئەوەی وڵاتەکەی رێچکەی تیا بگرێت. دیموکراسی رێگایەکی بەهێزە بۆ بەدەستهێنانی هیواکان. رێزگرتنی مافەکانی ئۆپۆزۆسیۆنی سیاسی وەك مەترسییەکی گەورە سەیردەکرێت لەلایەن ئەوانەی کەوا ژیانیان بەهۆی ترسەوە کۆنترۆلکراوە. بۆ ماوەی دەیان ساڵە خەڵکی عێراق لەژێر سێبەری ترسەوە دەژیت—لەلایەن رژێمی سەددام حسێنەوە- ئێستاش لەبەر ئەو نادڵنیایی و ستەمکارانەی کەدوابەدوای ئەوەوە هاتووە. ئەوەی بۆ ستراتیژییەتی ئەمەریکا ماوەتەوە بەهێزکردنی هیواکانە لەڕێگای کارەکانی حکومەتێکی نموونەیی و جێبەجێکردنی بەڵێنەکان—لەکۆتاییشدا—بۆ فەراهەمکردنی ئابوورییەکی سەرکەوتوو. پرسیارەکە لێرە هێشتاکە پێویستی بە وەڵام هەیە، ئایا ئەم ستراتیژییە دەتوانیٚ سەرکەویٚ لەبەردەم زۆرێك لە بەرەنگاربوونەوە سیاسی و ئەمنییەکانی وڵاتدا، و لە سێبەری ئەم ترسەی کە عێراقییەکان لەناوەوە و دەرەوە هەستی پێدەکەن.

بەگرنگیینەدانی ئامۆژگاری پسپۆڕان، سەرۆك بۆش قوماری ئەوە دەکات کەوا داگیرکردنی عێراق سەرکەوتوو دەبیٚ لەگەڵ ئەم ئاڵۆزییانەی کە لەلایەن ئایین و مێژووەوە دروستبوونە، لە کەمتەرخەمی مەنتقی " شەڕی دادگەری"، هەروەها نەبوونی بەردەوامی پاڵپشتی نێودەوڵەتی. بۆ پاساوهێنانەوە، زێدەڕۆیی زۆری لە هەردوولا کردا، لەو مەترسییانەی کەوا حکوومەتی عێراقی شێوەی نەخشاندووە هەروەها سوودمەندییانەی کەوا سەددام حسێنی لادراو دەیهێنا. سەرۆك زۆر بەجیددییەوە بەڵێنی بە سوپای ولایەتە یەکگرتووەکاندا کەوا " هەڕەشەی تیرۆریستان لەسەر ئەمەریکا و جیهان کەمدەبێتەوە لەو ساتەی سەددام حسێن چەك دەکرێت". لەڕاستیدا داگیرکردن و شەڕکردن بووە هۆی زیادکردنی ئەم مەترسییانە.

(١٣)

رووبەڕووبوونەوەی قاعیدە

کاتــەکی زۆری نیــوەی یەکــەمی ژیــانی هــەرزەکاریم لــە خوێندنــەوەی حکوومەتــەکانی کۆمۆنیســتی بەســەربرد. لــە بــەهێزترین کاتــەکانیان کــە لــەنێوان ســاڵانی ١٩٥٠ تــاوەکو ســەرەتاکانی ســاڵانی ١٩٨٠، فــەرمانڕەوایی نیــوەی جیهانیــان دەکــرد. بیرۆکــەکانی دواوەی کۆمۆنیزم هەڵگری داوایەکی بەهێزبوو. بۆ زۆربەی ئەو خەڵکانــەی هــەژارن، کۆمۆنیســتەکان لەنێو نائاسایشی جەنجاڵی ژیــان بــەڵێنی گوزەرانیــان پێــداون: مــافی کــارکردن، پــەروەردە و فێرکردن، تەندروستییەکی باش، شوێنێك بۆ گوزەرکردن، و هــەروەها پێــدانی خــواردن دەبــێ لەلایەن ئابوورییەکی بەهێزەوە کۆمــەك بکرێــت کــە بناغــەی لەســەر پلانێکــی ناوەندییــەوە دانرابێت.

بۆ دڵنیایی ئایین گۆڕەکان، بانگەوازانی کۆمۆنیستی پێویســتیان بــە کــاری شــەڕانگێزییە لەدژی نیشاندانی وێنەکانیان: تەنها دانەیەکیان لێ دروســتکردووە بــۆ بنیاتنــانی خــانووێکی شوشە لە رۆژئاوا- کێشانی وێنەی شارستانییەتێك نــەك بــۆ ســەرهەڵدانی نیســبی و ئــازادی بەڵکو بۆ رەگەزپەرستی و مــاددەی بێهۆشــکەر و بێکــاری و قۆرخکردنەوەیــە. لــە مەســەلە جیهانییەکان، رۆژئاوا ئەوەی راگەیاندووە وەك ئیمپریالیست و دوژمنــدارێك ئــەو وڵاتــە تــازە پێگەیشتوانە راو دەکات بۆئەوەی قازانجەکانیان بدوورێتەوە بەناوی هاریکارییە فرەنەتــەوەکان. زۆربەی بەشە دوورەکانی ســەر زەوی، ئــەم ناوزڕاندنانــەیان قــەبووڵکردووە. دوای ئەمانــەش، زۆربەی وڵاتانی ئەفەریقیا و ئاســیا و رۆژهــەڵاتی ناوەڕاســت بۆماوەیــەکی درێــژ رووبــەڕووی دەستبەسەرداگیرکردنی کۆلۆنیاڵ بوونەتەوە، هەروەها سەرچاوە سروشتییەکانی ئــەم هەرێمانــە هــــەمووی بەهــــەدەر دراو دووراونەتــــەوە لەبەرامبــــەر دابینکردنــــی پشــــکێکی کــــەم بــــۆ دانیشتوانەکانیان. لەگەڵ ئەمەشدا، کۆمــۆنیزم هەرەســی هێنــا، چــونکە ئایــدیاکانی، کــاتێ کەوتنە بواری پڕاکتیزەکردنەوە، کاری تەواویان پێنەکرا. لەکۆتاییەکانی ساڵانی ١٩٨٠، نــەك تەنانەت ســەرکردە کۆمۆنیســتەکانیش نــەیانتوانی کارێــك بکــەن بــۆ پێکهــاتنی کۆمــەڵگا

یەکسانەکان و دروستکردنی وێستگەی ئـابووری نـاوخۆیی بـەجۆرێك بتـوانێ ڕۆژئـاوا لـە "گۆڕ"نێت. کاتێکیش سیسەتەمەکە دەستی بە هەرەسهێنان کرد، زۆر بەخێرایی دەستیپێکرد.

بەپێچەوانەی مارکسـییەکان، سـەرکردەکانی قاعیـدە و هاوپـەیمانانی بـیر لـە دەربڕینـی فەلسەفەیەکی ئابووری پەیوەست ناکەنەوە، وە هەرگیز بـەڵێنیش بـە دواکـەوتوانی نـادەن بـۆ ئەنجامدانی کارێکی باشتر، چـاودێری تەندروسـتی و ماڵێـك—بـەجۆرێك هێشـتاکە هەنـدێ تیرۆریستی چاڵاکوان مشتومڕ لەسەر ئەم بەندانە دەکەن. مەبەستی قاعیدە ئەوە نییـە ببێتـە هەموو شتێکی هەموو خەڵکەکە، بەڵکو ئامانجی ڕاکێشانی کۆنترۆڵی ئایینێکە. بەپێچەوانەی کۆمۆنیزم لەدوای شۆڕشی رووسـیای سـاڵی ١٩١٧، قاعیـدە ئیـدارەی هـیچ حکوومـەتێك و هەرێمێکی دیاریکراو ناکات، بەڵام کۆمۆنیزم، توانیوەتی پاڵپشتی بۆ هۆکارێك پەیدابکات: بۆ پێناسکردنی ئازار و ئاڕاستەکردنی تووڕەبوون بۆ ئامانجەکان، بە لایەنیکەم بۆ هەندێ خـەڵك، کە پێدەچێ شایانی ئەمە بن.

بەهێزترین گوتاری قاعیدە ئەوەیە موسڵمانان لەهەموو شوێنێکدا ڕووبەڕووی هێرشکردن و چەوسانەوە هاتوون، و لەسەر هەموو موسڵمانانەوە پێویستە بەرگری لـەخۆیان بکـەن و شـەڕ لـەدژی دوژمنـانی ئیسـلام هەڵبگیرسـێنن. تیرۆریسـتان بـەراورد لـەنێوان سـوپای ولایەتـە یەکگرتووەکان لە عێراق و ئەفغانسـتان لەگـەڵ مەغۆلییـەکان دەکـەن ئەوانـەی لـە سـەدەی سێزدەهەمدا وەك لافاو هاتنە نێو ئـەم هەرێمـە و کەوتنـە گیـانی دانیشـتوانەکەی و مـاڵ و سامانی موسڵمانانیان بەتالان برد و مزگەوتەکانیان ڕووخاند. ئەم تێزەیە—کە ئیسلام لـەژێر هێرشکردندایە- تەنها لەلایەن توندڕەوکانەوە باوەڕی پێ ناکرێت، بەپێچەوانەوە، بۆتـە شـتێك کە زۆر نزیکە لە حیکمەتی تەقلیدی لەنێو ئەو وڵاتانەی کە زۆرینەیان عەرەب و موسـڵمانن. وا بیردەکرێتـەوە، کـەوا موسـڵمانان هەڕەشـەیان لێـدەکرێت، نـەك تـەنها لەلایـەن سـوپای ئەمەریکاوە، بەڵکو لەلایەن زایۆنییەکان ئەوانەی کە ولایەتـە یـەکگرتووەکان لـە ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاست چەك و تەقەمەنییان پێدەدەن و لەلایەن ڕژێمەکانی قـەوقاس، ئاسـیای ناوەڕاسـت، کشمیر، چین، بەڵقان، ئەندەنوسیا، فیلیپین، تایلەند و بەشەکانی ئـەفریقیا. هێشـتاکە زەلیلـی زۆرتر ماوە، دیعایەی ئەوە هەیـە کـەوا زۆرێـك لـە جیهـانی عـەرەبی لەلایـەن حکوومـەتی مورتەدەوە فەرمانڕەوایی دەکرێت و گیانی خۆیان بە ئەمەریکا فرۆشتووە یاخود ئایـدیۆلۆژیای بێ باوەڕەکانیان لەباوەش گرتووە وەك بەعسییەکانی سووریا یان عیلمانییەکان لە تورکیـا—ئەو ئایدیۆلۆژیایانەی نامۆبن لەگەڵ بوونی ڤێرژنی ئیسـلامی " شـارێك لـە بـەرزایی" یـان

نەتەوەیەك لەژێر چاودێری پەروەردگارەوە". بەهایەکانی کلتووری ئیسلامیش لەژێر مەترسی کاریگەرییەکانی رۆژئاواییەکاندایە، بەوجۆرەی وەك ماددی و بەرەڵایی و دەستکردەوە بەدیار دەکەوێت. ئەم وێنە جیهانییە بەتایبەتی لەلایەن ئەو گەنجە بێ کار و دوودڵ و رەشبینانەوە بەرچاو دەکەوێت.

سەرۆك بۆش بە دڵنیاییەوە دەڵێ قاعیدە ئەم کارە تیرۆریستیانە دەکات، چونکە " قاعیدە رقی لە ئازادی دەبێتەوە". لەبری ئەمە ئوسامە بن لادن وەڵامی دایەوە، ئەگەر بەگوێرەی ئەوە بێت کەوا قاعیدە رقی لەئازادییە ئەی بۆچی قاعیدە هێرشی نەکردۆتە سەر "سوید ، بۆ نموونە". هەروەك سەرۆك بۆش، بن لادن ئەوە وێنەدەکات کە پێکدادانێك لەنێوان بەرگریکارانی چاکە و دوژمنانی شەڕانی هەیە، بەڵام هەریەك بە رۆڵێکی جیاواز. لەساڵی ٢٠٠٤ ، یەکێك لە ئەندامانی بۆردی راوێژکاری وەزارەتی بەرگری ولایەتە یەکگرتووەکان ئەوەی روونکردەوە کەوا "موسڵمانان رقیان لە ئازادی نابێتەوە بەڵکو رقیان لەو سیاسەتانە دەبێتەوە کە ئێمە پەیڕەوی دەکەین". ئەمەشی روونکردەوە، "کردارەکانی ئەمەریکی و لێشاوی رووداوەکان بۆتە هۆی زیادبوونی دەسەڵاتی جەنگاوەرانی جیهاد هەروەها بەهێزکردنی شەرعیەتیان لەنێو موسڵماناندا. ئەوەی پێشتر تۆڕێکی پەراوێز بوو ئیمڕۆکە بۆتە بزووتنەوەیەکی فراوانی جیهان". هەروەك کۆمۆنیزمەکان لەنێو ناوەندی هەژارانی جیهان خۆیان وەك رێگایەکی بەرەنگاربوونەوەی رۆژئاوا حیساب دەکرد، بۆیەش قاعیدە لەلایەن زۆرێك لەخەڵکانەوە بەوجۆرە حوکمی لەسەر دەدرێ نەك قاعیدە چییە بەڵکی قاعیدە لەدژی کێوە شەڕ دەکات.

بەمەبەستی بەخشینی هێزێکی عاتفی، سەرکردە تیرۆریستەکان دەگەڕێنەوە سەردەمی محەمەد، کاتێك جەنگاوەرانی ئیسلامی باوەڕی خۆیان راگەیاند دواتر بەرهەڵستی دووڕوو و بێ باوەڕانیان دەکرد. رووداوەکانی ٩/١١ گۆڕانکارییەکی گەورە و سایکۆلۆژی بوو، و هەروەها ئاهەنگگێڕانێك بوو بۆ " هێرشێکی پیرۆز کە بووە هۆی دارمانی ئەمەریکییە خیانەتکارە گەمژەکان و هۆیەکیش بوو بۆ لەخەو هەڵسانی ئەم خەڵکانەی کە لە خەوێکی قووڵ دانە". هەر لەو کاتیشەوە، کردارە خۆکوژییەکان بەشێوەیەکی بەرچاو بەرەو زیادبوون چوون، هەروەها ژمارەی ئەو گرووپانەی کە ئەم کارە توندوتیژییانە دەکەن لەشەشەوە بەرزبۆتەوە بۆ زیاتر لە سی.

تیرۆریستەکان دەڵێن، ئێستاکە کاتی ئەوە هاتووە موسڵمانی راستەقینە لەرێگای کردارەکانیان خۆی پێناس بکات بۆ زامنکردنی شوێنێك لە بەهەشت بەهۆی بەشداریکردن لە

جیهادە موقەدەسەکانەوە. جەنگاوەرەکان لەڕێگای بەڵێنە پێدراوەکانیانەوە هەڵدەخەڵـەتێنرێن و بەو چاوەڕوانییەی کە ڕێگایان پێ بدرێن حەفتا لە ئەندامانی خێزان و هاوڕێکانیانەوە لەگەڵ خۆیان ببەنە بەهەشت. ئەم بیرکردنەوەیە سادەیە زۆر ترسناکە بەبەراورد لەگـەڵ تەکنـەلۆژیای سەدەی بیست و یەکەمـدا. هـەزاران ماڵپـەڕی تـۆڕی ئینتـەرنێت نـاوی "شـەهیدان" بـەرز دەنرخێنن و باسی قوربانیانی موسڵمانان دەکەن، و هەروەها هانی پەیدابوونی سەرلەنوێی ئـەم کردارانە دەدەن. یەکێك لە مانشێتی گۆڤارەکان کەلەسەر تۆڕی ئینتـەرنێت بڵاویکردبـۆوە، " برای موجاهید، بۆ پەیوەندیکردن لە گەورەترین سـەربازگە ڕاهێنانییـەکان، پێویسـت ناکـات بەتەنها بۆ خاکەکانیتر گەشت بکەیت. تۆ دەتوانی لـەنێو مـاڵی خـۆت بەتـەنها یـاخود لەگـەڵ برایەکانت ئەم کارەیە جێبەجێ بکەیت". وەکو هاندەرانی فوتبۆڵێن و جـابی پـارە کۆکردنـەوە، کۆبوونەوەی جیهادکاران بۆ دابەشکردنی ئەم پەرۆشیەی کەبەیەکەوە کۆیان دەکاتەوە. هەربۆیەش هەندێجار، ئەم پەرۆشییە گەشەدەکات و دەبێتە کردەیی. ئـەم پەیوەندییانـە زۆرجـاران دەبێتـە تۆڕێکی نادیاری بەکاربەرە تیرۆریستەکان ئەوانەی لەبەشەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، ناوەڕاست و باشووری ئاسیا، باکووری ئەفەریقیا، و ئەوروپا، هەروەها بەدڵنیاییەوە ئەمەریکا کاردەکەن.

لەوەتەی ٩/١١ ، ڕوویداوە هـەوڵی ڕووبەڕووبوونـەوەی تیرۆریسـتەکان بـە سـەرکردایەتی ولایەتە یەکگرتووەکان دەستپێکرد کەبۆتە هۆی لاوازکردنی تۆڕی ڕێکخراوی قاعیدە. دەیـان سەرکردەیان لێ کوژران و دەستگیرکران، چـەندین سـەربازگەی ڕاهێنانیـان هەڵوەشـێنرایەوە، هێرشـە پلانرێـژەکانیان پووچـەڵکرایەوە. ئێسـتاکە پەیوەندیکردنـەکان زۆر زەحمـەت بـووە، کارمەندانی هەواڵگری زۆر هۆشیارن لەکارکردن. هەروەك سەرۆك بـۆش دەڵـێ، " لەوکاتـەی تیرۆریستان بەشەو و ڕۆژ هەوڵی خۆ ڕزگارکردنی خۆیان لە کوشـتن و دەسـتگیرکردنیان دەدەن، ئـەوا کـەمتر توانـای پلانـدانانی هێرشـەکان دەبـێ". زۆر بەروونیـەوە دیـارە، هەرچـەندە، خۆبەخشـەکان هـەوڵی جێگرتنـەوەی ئـەو کەسـانە دەدەن کـەوا گـیراون یـاخود ناچـارکراون دەستبەرداری کارەکانی خۆیان بن. بۆنموونە، لـە نۆڤەمبـەری ٢٠٠٥، توندڕەوەکان بۆجـاری یەکەم عێراقیان بەجێهێشت بۆئەوەی لەدەرەوە هێرش بکـەن، ئـەوەبوو هێرشـیان کـردە سـەر ئـوردن، لەئەنجامـدا پـەنجا و حـەوت کەسـیان لەبـەردەم قـەرەباڵغی هۆتێلێـك لـەکاتی ئاهەنگگێڕانێکی ژنهێنان کوشـت. بـەپێی توێژینەوەیـەکی دەزگـای هـەواڵگری ئەمـەریکا هاتووە، کەوا خاکی عێراق زیاتر کاریگەری هەیـە بـۆ ڕاهێنـانی تیرۆریسـتان بەبـەراورد لـە ئەفغانستان لەساڵانی ١٩٨٠، لەبەرئەوەی عێراق وەك تاقیگەیەکی ڕاستەقینەی جیهانی وایە

بۆ جەنگی مەدەنیەت. پسپۆڕانی ئەم بوارە لەوە دەترسن کەوا تیرۆریستان لەزۆر وڵاتاندا رادەهێنرێن لەسەر تیرۆرکردن و فڕاندن و دروستکردنی بۆمب و هێرشکردنە سەر ئامانجە دەوروبەرەکان. کلۆدی مۆنیکێت، بەڕێوەبەری گشتی سەنتەری زانیاری ستراتیژی و ئاسایشی ئەوروپی دەڵێ، " ئەوەی ئێستا چاوەڕێی دەکەین سەرهەڵدانی نەوەیەکی نوێی تیرۆریستانە، ئەو منداڵانەی تەمەنیان لە نێوان ١٢-١٥ دایە لە ١١/ سێپتەمبەری ٢٠٠١، کە تەنها ساڵێك تا دوو ساڵیان بۆ دروستکردنی هەمان ئەم پرۆسە ئایدیۆلۆژییەیە وەرگرتووە، کە دەبێتەهۆی پەیدابوونی توندوتیژی.

ئەگەربێتو قاعیدە و هاوپەیمانانی نسکۆ بێنن، بەڕاشکاوی پێویستە ئەم کۆبوونەوانەی دابخرێن. بەمەش داوای سەرکەوتنێکی سیاسی دەکات کەوەك سەرکەوتنی دیموکراسییەت بەسەر کۆمۆنیزم یەکلایکەرەوە بێت.

ئەمەش خاڵێکی دڵخۆشکەرە بەوەی هیچ حکومەتێکی سەر ئەم زەوییە بەئاشکرا باوەشی بۆ رێکخراوی قاعیدە نەکردۆتەوەە. ئەوەی قاعیدە حەزدەکات ئەوەیە بە جێگرتنەوەی ئەم سیستەمە نەتەوەیە دەوڵەتییەی ئێستایەی بە حکومەتێکی ئایینی—جێنشین— بۆئەوەی بتوانێ فەرمان بەسەر موسڵمانانەوە بکات. ئەمەش دەگمەنە بەوەی بەخۆی پاڵپشتی لەتوانەوەی خۆی دەکات. لەکاتی جەنگی ساردا، دەمانتوانی پێوانەی پرۆسەی خۆمان لەسەر نەخشە بکەین بەوەی کە کامە وڵاتە پشتگیری لە کوتلەی سۆڤیەتی دەکرد، کامەیە بەشێکە لە جیهانی ئازاد و کامەشیانە لایەنگیری هیچ کام لەم دووانە ناکات. بەڵام ئەم سیستەمەی ئەمڕۆکە وا بەم شێوەیە ئاسان نییە بۆ ئەوەی دەستنیشانی کەسانی خراپ بکات و بیان پشکنێ کامەیان گیراوە و کامەیان کوژراوە. دامەزراندنی ئەندامی نوێ و پەیوەندیکردنیان بەم تۆڕە دەبێتە هۆی فراوانبوون و ئەرکی زۆری ئەم رێکخراوەیە. وەك گرووپێك کە لەلایەن قاعیدەوە شێوەیان بۆ دەکێشرێت بەڵام لەلایەن ئەم رێکخراوەوە رێنمایی ناکرێن. هەروەك دۆناڵد رامسفێلید سکاڵای ئەوەی دەکرد، " کەموکوڕیمان لە پێوەرێکەوە هەیە بۆئەوەی بزانین ئایا ئێمە ئەو شەڕە جیهانییەی کە لەدژی تیرۆریستانەوە ئەنجامی دەدەین سەرکەوتووینە یاخود شکستمان هێناوە. ئایا رۆژانە تیرۆریستەکانمان دەستگیرکردوون، کوشتوون، و یاخود رێمان لێگرتوون لەئەنجامدانی کردە تیرۆریستییەکانیان زیاتر لەوەی پیاوە ئایینییە رادیکاڵییەکان هەڵدەستن بە ناونووسکردن و راهێنان و دابەشکردنی ئەرکەکانیان لەدژی ئێمە؟" پرسیارەکەی رامسفێڵد "زار و مار" ی بەبیرهێنامەوە، یارییەکە کاتی خۆی بەمنداڵی

دەمكرد ئێستاكەش لەگەڵ حەفیدەكانم دەیكەم، بەس ئەوكاتەی هەستدەكەی لە كۆتایی ئەنجامەكە نزیك بوویتەوە، لەپڕێكا دەكەویتە نێودەمی مارەكە، بۆخوارەوە دەگەڕێیتەوە، ناچاردەبی لەسەرەتاوە دەست پێبكەیتەوە[1].

لەماوەی دە ساڵی رابردوودا، ولایەتە یەكگرتووەكان ملیاران دۆلاری بۆ دروستكردنی ئاژانسە هەواڵگرییەكان، راهێنانی هێزە ئەمنییەكان، چاككردنی پەیوەندییەكانی لەگەڵ دەرەوە، و هەروەها خۆئامادەكردن بۆ بەرگریكردنی نیشتیمانی خەرجكردووە. ئەمانە هەمووی پێویستن، لەڕاستیدا، زیاتریش پێویستە ئەنجامبدرێت. هەرچەندە، ئێمە هێشتاكە باشترین شێوازی رووبەڕووبوونەوەی هەڕەشەی تیرۆریستانمان نەدۆزیتەوە. جێبەجێكردنی یاسا تەقلیدییەكان بەس نینە، لەكاتێكدا نەگونجانێك لەنێوان تیۆرییەكانی سەربازی و شەڕكردن لەگەڵ یەكتردا بەدیدەكرێت. كەچی وتەبێژانی ئیدارە هەڵدەستن بە دڵنیاكردنەوەمان بەوەی تاوەكو ئێستا چەندین سەركردەی قاعیدە كوژراو و دەستگیركراون. بەڵام هەروەكو لە یادداشتنامەكەی رامسفێڵدا هاتووە، ئەمە تاچەندی مانادارە؟ قاعیدە گرووپێكی چەتە نییە تاوەكو لەسەر شەقامەكان دەورە بدرێت یاخود سوپایەك نییە لەگۆڕەپانی جەنگدا تێكبشكێنرێت. بەڵكو وەك ڤایرۆسێك وایە لە كەسێكی تووشبوو دەگوازرێتەوە بۆ كەسێكیتر، لەگەڵ هەموو خراپەیەكدا زیاتر دەردەكە قووڵتر دەبێ—جا راستی بێ یان بانگەشەكراو—بەمجۆرە لەلایەن ولایەتە یەكگرتووەكانەوە حیسابی بۆكراوە.

دوابەدوای ئەم هەوڵانەش سەرانی ئەمەریكی پێویستە كار بۆ كەمكردنەوەی ئەم كردانە بكەن كە تیرۆرستان هەوڵی بەدەستهێنانیان دەدەن، بەڵام كاتێكی سەختمان لەپێشە بۆ ئەنجامدانیان. هێرشەكانی ٩/١١ خوێنی هەموومانی وەرگرت، میحنەت و كاری شەڕانگێزانە لەدژی سوپای ئەمەریكی و خەڵكی سڤیلی عێراقی بوونە هۆی ناخۆشتركردنی هەستە سۆزدارییەكانمان. تیرۆریستان كاریگەری ئێمەیان دەویست و سەركەوتووش بوون. تێبینی ئەو

(١) قاڵدرمە و مار (زار و مار) یارییەكە پێش چەندین سەدە لە هیند پەیدابوو. لەم یارییە هیندییە، هەر یەك لەمارەكان ئاماژە بە خراپەیەك (دزیكردن و درۆكردن) دەكات، و هەر قاڵدرمەیەكیش ئاماژە بە كارێكی باش (ئارامی و خێر) دەكات. گەیشتن بە كۆتایی هێمایەكە بۆ گەیشتن بە بەهەشت. ڤێرژنی نوێی ئەم یارییە، ناوی " ئاوەڕۆ و قاڵدرمە" یە بەمەش كەم و كوڕی لەم رەهەندە ئەخلاقییەوە هەیە.

قسانەی کۆلۆنێلێکی خانەنیشکراوی نێو سوپای ولایەتە یەکگرتووەکان، لەکۆربەندێکی ئایین و ئاسایشدا کە لە واشنتۆن لەپاییزی ٢٠٠٤ دا وتبووی.

لەیەکێك لە میحوەرەکان، پێویستیمان...بەگرتن و کوشتنی زۆرترین ژمارەی تیرۆریستانە و نیشاندانی ئەوەی کە ئێمە گەورەترین و خراپترین و بەهێزترین سوپاین لەجیهان، سوپایەك کەهیچ شتێك ناتوانێ ببێتە رێگر لەبەردەم راپەڕاندنی ئەرکەکانی...لەمیحوەرەکەیترەوە...جیاکردنەوەی ئەو کەسانەی کەبەدوایانەوە کەوتوونە، وایان لێبکەین ئەو شوێنەی کەبۆتە جێگای دالّدە و پالّپشتیان ببێتە بناغەی تێکشکاندنیان. و هەروەها لەسەرمان پێویستە کار بۆ هەر دوو میحوەرەکە بکەین. پێویستە لەسەرمان شەڕ لەدژی ئیسلامییە توندڕەو و رادیکالّەکانەوە بکەین... هەر لە ئەفریقیاوە تادەگاتە باشووری رۆژهەلّاتی ئاسیا و ناوەڕاست و باشووری ئەمەریکا، و هەروەها رۆژهەلّاتی ئەوروپا.

وای بۆدەچم زۆربەی ئەمەریکییەکان لەسەر ئەم قسانەوە کۆکن. لەوەتەی ٩/١١ وەیە بەشداری چەندین کۆبوونەوەم لەبارەی تیرۆریزم کردووە، تاوەکو ئێستا گوێم لەکەسێك نەبووە قسەیەکیتر جگە لەوەی ئێمەی ئەمەریکی پێویستە لەوەلّامدانەوەکانمان رەق رەفتار نەبین، بلّێ. و بەدلّنیاییەوە، ئەم دوو ئامانجەی کە لەلایەن کۆلۆنێلّەوە دیاریکرابوو—سەرکەوتنی سەربازی و جیاکردنەوەی کەسانی شەڕان - زۆر بەتەواوی لەجێگای خۆیەتن. جیاکردنەوەی تیرۆریستەکان لە جێگای پالّپشتیکردنیان زۆر کارێکی زەرورییە. بەلّام چۆن ئەم کارە بکەین؟ بە شەڕکردن لەدژی "چەکدارانی توندڕەوی ئیسلامی" لەهەر شوێنێك کە بوونیان هەبێ؟ ئەمەش رێگایەکە بۆ ماندووبوونی سەربازانمان، زیاتر دوورخستنەوەی رای گشتی جیهانە بەرامبەر ئێمە، و هەروەها نوێبوونەوەی بانگەشەی ئەوەی کەوا ئێمە نیازمان دووبارە شەڕکردنەوەی خاچ پەرستییە. بەدلّنیاییەوە ئەم ئامانجە زۆر فراوانە.

ملیۆنان موسلّمانی چالّاکی سیاسی هەیە کە بڕوایان بە تەفسیری زۆر تەسکی ئیسلام هەیە. لەوەیە زۆربەی ئەوانە دژی رۆژئاوایی بن و دوور لە ئایدیۆلۆژیای دیموکراتی لە بیرکردنەوەکانیان، ترساون لە بوونی ئەمەریکییەکان لەنێو خاکی عێراق، هەروەها دوژمنی ئیسرائیلن و پەرۆشی ئەوەن رۆژێك دابێ بۆچوونی ئەخلاقی خۆیان لەسەر ئەوانیتر بسەپێنن، بەلّام ئەوان تەنها ئەگەر کارێکی تیرۆریستی بکەن یاخود ئاسانکاری بکەن دەچنە نێو قالبی تیرۆریستان. پێویستە لەسەرمان گفتوگۆ لەبارەی خالّە ئایدیۆلۆژییە ناکۆکییەکانمان لەگەلّیاندا

بکەین، بەڵام حکوومەتەکەمان هیچ بانگکردنێکی نییە، تەنها بەسانایی لەسەر بناغەی باوەڕەکانی خەڵکەوە چەقی گرتووە، بۆ هێرشکردنە سەریان لە ڕێگای سەربازییەوە. هەروەك ئەوەی تەقەمان لە کۆمۆنیستەکان نەکرد لەبەرئەوەی کۆمۆنیست بوون، و هەرگیز ئاشتی ناناسین ئەگەربێتو بکەوینە نێو ئەم بیرۆکەیەی کەوا هەموو موسڵمانان ئەوانەی ڕەتی بیرۆکە سیاسییەکان دەکەنەوە وەك دوژمنی مرۆڤ سەیریان بکەین و حیسابیان بۆ بکەین. دوژمنی ئێمە ئیسلام نییە و شێوەکانی ئیسلامیش نییە، بەڵکو دوژمنەکە قاعیدە و شێوەکانیەتی. دەربارەی دروشمی پردەکان ئەویە کە سەربازانی ولایەتە یەکگرتووەکان گەورە و خراپ و تۆقێنەرن و لە" هیچ شتێکیش دەست هەڵناگرن"، ئەمەش ڕێگایەکی زۆر زەحمەتە بۆئەوەی بتوانیٚ قەناعەت بە بێدەنگی زۆرینەی موسڵمانان بکات تا ڕووبەڕووی تیرۆریستان ببنەوە. بەپێچەوانەوە، ئەم شێوازە یارمەتی تیرۆریستان دەدات بۆئەوەی پاڵپشتی لە دروشمەکەیان بکەن بەوەی شەڕ دەکەن لەپێناو "دەست هەڵنەگرتن لە هیچ شتێك".

شێوازی قاعیدە بۆ کاری تیرۆریستی ئەو کاتە لەناودەچیٚ ئەگەربێتو گوتاری سەرەکییان لەلایەن ئەو کەسانەی کە باوەڕیان پێی هەیە بەدرۆ بخرێتەوە. ناتوانین پێشبینی ئەوانە بکەین کە خۆیان وەك بەرگریکاری ئیسلام دادەنێن بۆئەوەی واز لەم دیمەنە خۆییە بێنن. هەرچەندە هیوامان وایە بتوانین قەناعەت بە زۆرێکیان بێنین کەوا هێرشکردنە سەر خەڵکی بێگوناه لەنێو پاس و شەمەندەفەر و فڕۆکەکان هۆیەك نییە بۆ بەرگریکردنی ئیسلام. وەنابیٚ ئەم پەیامە بە زەحمەت وەربگیرێت. کوشتنی سیڤیل و منداڵ و موسڵمانانیتر لەژێر ناوی ئیسلام تا ئەوپەڕی دووڕوویی و گومڕایی پێوە دەبینریٚ. پەیوەندییەکان لەنێوان دابەشبوونی کلتوور تووشی لێکترازان هاتووە. بەگوێرەی دیراسەیەك کە لەلایەن وەزارەتی بەرگرییەوە سەرپەرشتی دەکرا، " کێشەی سەرەکی لە دیپلۆماسییەتی گشتی ئەمەریکا بەرامبەر جیهانی ئیسلامی " بڵاوکردنەوەی زانیاری " نییە، و تەنانەت دارشتنی پەیامی " ڕاستی " و پێشکەشکردنیشی نییە. بەڵکو ئەمە کێشەیەکی بنەڕەتی باوەڕ بوونە " مصداقیە". هیچ ڕێگایەك نییە— ئەمڕۆکە ولایەتە یەگکرتووەکان هیچ کەناڵێکی کارکردنی پەیوەندیکردن نییە بۆ موسڵمانانی جیهان و ئیسلام.

ئایا چی وایکرد ئەم وێرانکارییە ڕووبدات؟ کاتیٚ کۆڵۆنێڵ باسی لە هێرشکردنە سەر " ئیسلامییە توندڕەو و ڕادیکاڵەکان" ی دەکرد، لەپێشدا ئەم دڕاندانەی لەمێشکدابوو کە لەعێراق دەستیان بەخوێنی کەسانی بێگوناه سوور بووبوون. تووڕەبوونەکەی زۆر ڕوونە، بۆیە

ئێمـەش بەشـداری تیادەکـەین. سـەرکردە موسـڵمانەکانی جیهـان ئەوانـەی هەسـت بـە لێپرساوییەتی ئەم ئایینە دەکەن بەهەر شێوەیەك لەشێوەکان ئیدانەی ئەم کردە تیرۆریسـتیانە دەکەن. بەڵام زۆربەی موسڵمانانیش وەك منـداڵ و ئافرەتـان بەرێکـەوت لەئۆپەڕاسـیۆنەکانی سەربازی ئەمەریکی دەکوژرێن. ژمارەی پێشـبینیکراوی کـوژراوە سـیڤیلییە بێگوناهـەکانی لـەعێراق لەلایـەن سـوپای هاوپەیمانانـەوە لـە ٣٠،٠٠٠ تـا ١٠٠،٠٠٠ مەزەنـدە دەکرێـت. ئەگەربێتو ئەوانەش حیساب بکەین کە بەهەزارانیتر برینداربوونە و ماڵیان تێکدراوە، ژیانیـان بەهۆی ئۆپەڕاسیۆنە ئەمەریکییەکانەوە کەوتۆتە باری هەڕەشەی مردنەوە، نابێ سەرمان سـوڕ بمێنێ لەو ئەنجامە تاڵانەی کەلە عێراقدا ئامادەکراون.

موسڵمانانیش ئەم مامەڵە خراپانەیان لەنێو مێشکدا هەیە کەبەرامبەر بەندییـەکانی نێـو عێراق و ئەفغانستان و گوانتانامۆی دەکرێ. ئەم ئابڕوچوونانەی کەبەرامبەر بەندییەکانی نێـو بەندیخانەی ئەبو غرێب یاخود لەهەر دەستبەسەرگرتنێکی ئەمەریکیدا هەیـە کـارێکی پاسـاو هەڵنەگرە. هەندێکیان گفتوگۆی ئەوە دەکەن کەئەم کارە وەحشیانەی کە بەدرێـژایی سـەدەکان ئەنجامدراوە هیچیان تۆمار نەکردووە، یاخود بە بـەراورد لەگـەڵ ئـەم کـارە تێکدەرانـەی کـە لەلایەن رێکخراوی قاعیدە و چەکدارە عێراقییەکانەوە ئەنجامدەدرێن. هەربۆیەش ئـەم هۆیـە کـە بۆچـی وەزیـری دەرەوەی ڤاتیکـان نـاوی لـەم ئابڕووچـوونەی بەندییـەکان بنـێ بـە " دوژمنداریيەتی لەگەڵ خودا و کارێکی زۆر ترسناکتر بۆ ئەمەریکا لە هێرشەکانی ٩/١١".

باسکردنی ئەم مەسەلە ئازاردانانە زۆر ئاسانترە لەوەی بە پڕاکتیـزەوە بکـرێ. زۆربـەمان ئەوانـەی ڤێتنامیـان بەبیردێتـەوە بەهـەمان شـێوەش داواکارییـەکانی دەسـەڵاتدارییەتی ئەمەریکایان بەبیردێتەوە کەوا ڤێتنامی باکوور پێویستە پابەندبێت بە پەیمانی جنێڤ دەربارەی مامەڵەکردن لەگەڵ بەندییەکانی جەنگ. کەچی جێمی کارتەر مافەکانی مرۆڤی لە ئەولەویاتی حکوومـەتی ولایەتـە یـەکگرتووەکان دانـابوو، و هـەروەها وەزارەتـی دەرەوەش رەخنـەی لەحکوومەتەکانی دەرەوە دەگرت بەوەی بەنهێنییەوە ئەشکەنجەی بەندییەکانی خۆیـان دەدەن و رێگایان لێدەگرن لەپەیوەندیکردنیان لەگەڵ رێکخراوە مرۆییەکان. بەبۆچـوونی سـەرۆك بـۆش خراپ مامەڵەکردن لەگەڵ بەندی لەگەڵ ئەو بەرنامەیـە نـاگونجێ کەلـە ئەمـەریکا پـەیڕەوی دەکـەین. بـەڵام واقیـع زۆر ئـاڵۆزترە. بەتایبـەتی دوای رووداوەکـانی ٩/١١ لێپرسـراوە ئەمەریکییەکان پەرۆش نەبوون بە پابەندبوونیان بە بەندە یاساییەکان، و هەروەها رای گشـتی ئەمەریکیش ئەمجۆرە کاریگەرییەی نەبوو. تووڕەبوونمان بەرامبـەر رووخـانی ئـەم دوو تـاوەرە

پرسیارێکی نادیاری هێنایە بەرهەم: ئێمە بۆچی ئازار ناخەینە سەر ئەو دوژمنانەی کە نیـازی رووخاندنی ئێمەیان هەیە، بەتایبەتیش ئەگەر ئەم کارە بکەین لەوەیە زانیاریمان بـۆ پاراسـتنی رۆحی خەڵکانی بێگونـاهـ دەسـت بکـەوێ؟ دوای هـەموو ئەمانـەش، دە سـاڵ پـێش ئێسـتا دەسەڵاتداران لە فیلیپین بەئاشکرا ئەشکەنجە و ئازاریان بەکاردەهێنا بۆئەوەی گومانباران ناچار بەقسەکردن بکەن و رێگابگرن لە روودانـی فڕانـدنی فڕۆکـەکان. هـەروەك کلتـووری میللیـی ئەمەریکی لەمێژەوە رێزی زۆری لە جۆری ئەم کارەکتەرانە گرتووە کە جۆن واین یاخود کلینت ئیست ود وێنەیان کێشابوو: کەسی شەڕانگێز ئەوەی کاری خراپە دەکـات بـەبێ رەچـاوکردنی یاساکان باجەکەی دەدات.

لەسـاڵی ٢٠٠٥، پاڵـەوانی زنجـیرە دڕامـای میللـی (٢٤)، ئەشـکەنجەی بـەردەوامی بەکاردەهێنا بۆ دەسـتکەوتنی زانیـاری بۆئـەوەی ئەمـەریکا لـە دژی هێرشـی تیرۆریسـتان بپارێزێ. لەم دڕامایەدا، کـاتێ سـەرۆك رەتـی سەرپشـککردنی ئەشـکەنجەدان دەکـات، وەك کەسێکی لاواز وێنەی دەکێشـرێت. کاتێـك پـارێزەری مـافی مـرۆڤ نـاڕەزایی دەربـڕی، وەك کەسێکی شەڕانگێز نیشاندرا. دەنگەکان هەمووی تۆمارکراوە: ئەو کەسـەی ئیهانـە دەکرێـت زۆر روونە کەسێکی شەڕانگێزبوو، زانیارییەکە تازە و باوەڕپێکراوبوو، کات لەسـەرووی کـارە جەوهەرییەکانەوەبوو، ئازاردراوەکە، کەسـێکی، رێـك و مەردانـە دەهاتـە بەرچـاو، " تـەنها هەڵساوە بەکاری خۆی". ئەگەر کاریگەری تەلەفزیۆن بەلاوە بنێین، زۆربەمان—ئەگەر لەگـەڵ خۆماندا راستگۆبین—بەلایەنی کەمەوە دەتوانین خەیاڵی بارودۆخەکانی ژیانێکی راسـتەقینە بکەین بەجۆرێك بەکارهێنانی پێوانەییە زۆرەملێکان بۆ دەرکردنی زانیاری پاساوهەڵگر دەبێ.

لەوەتەی ٩/١١ وەیە، ئەم پرسیارە هۆشی زۆرێك لەپسپۆڕانی بـواری ئـەخلاقی و یاسـای بۆخۆی راکێشاوە. پرۆفیسۆر ئالان دێرشۆویتز لە زانکـۆی هارڤـارد بانگەشـەی ئەشـکەنجەدان دەکات بەجۆرێك لەلایـەن دادوەرەوە دەسـەڵاتی پێـدرابێ بـۆ بـەکارهێنان لەهەنـدێ کەیسـی تایبەتدا[٢]. بوونی بۆچوونێکی ئاوا نابێ زۆر خۆمانی لێ بەدوور بگـرین. ئەمـەریکاش، وەك

(٢) دێرشۆویتز پاڵپشتی لە ئەشکەنجەدان ناکات. دەڵێ لەبڕی ئەوەی ئەشکەنجەدان بەکاربێت کە دەسەڵاتدارەکان لەهەندێ بواردا حەز بەبەکارهێنانی دەکەن، باشترە بۆیان لەچوارچێوەیەکی یاساییەوە ئەم حاڵەتە بەکاربێنن نەوەك لەدەرەوەی یاسا. لە *Los Angeles Time* نووسیبووی " ئەگەربێتو ئەشکەنجەدانمان هەبێ، دەبێ لەلایەن یاساوە ئەو دەسەڵاتەی پێدرابێ بۆ بەکارهێنانی".

زۆربەی وڵاتان، ئیدانەی ئەشکەنجەدانی کردۆتەوە. لەساڵی ٢٠٠٣ و ٢٠٠٤ لە یادداشتەکانی وەزارەتی داد ئەوە هاتبوو کە شەرعیەت بەبەکارهێنانی ئەشکەنجەدان دەدات، بەڵام هەرزوو ئیدارەی بۆش ئەم تەفسیرە تایبەتییەی جیاکردەوە و بەرامبەریەوە وەستا. بەشێوەیەکی ڕێسایەوە، زۆر بەتوندی بەرامبەر ئەشکەنجەدانەوە وەستاوین. بەشێوەیەکی ڕاستی، هێشتاکە هەستە ئاوێتەبوونەکانمان هەیە.

ئەمەیان بەس نییە. پێویستە لەسەرمان بچینە قووڵایی مەسەلەکە و باشتر بیری لێبکەینەوە. لەسەرەتادا، ژیانی ڕاستەقینە وەکو درامای (٢٤) نییە. کارێکی خەیاڵییە گەر بڵێین ئەشکەنجەدان بەشێوەیەکی گشتی هۆیەکی کاریگەرە بۆ دەستکەوتنی زانیاری ورد. ئەشکەنجەدان کاری خۆی دەکات بەڵام هەمیشە سەرکەوتوو نابێ. ناپلیۆن " دڵی بێ خوێن"، بەر لە دوو سەدە تێبینی ئەوەیکردبوو، " نەریتی بەربەرییەکان ئەوەبوو ئەشکەنجەی پیاوانیان دەدا ئەوانەی گومانی ئەوەیان لێدەکرا نهێنییان حەشاردابێ، بۆ درکاندنی ئەم نهێنییانە پەنایان دەبردە بەر لێدان و ئازاردان، کەچی سەرئەنجام هەموو هەوڵەکان بێ سوود دەمایەوە".

دووەم، هەروەك جۆن ماککین دەیووت، ئەم گفتوگۆیە لەبارەی دوژمنەکانمانەوە نییە کە هاوشێوەی ئەم چینەن، بەڵکو لەبارەی ئێمەوەیە.

ئەگەر ئەشکەنجەدان بە عەقڵانییەوە لێکبدەینەوە، یاخود هەڵاوێردنێك بکەین بۆ ئەم بارودۆخە تایبەتییانە، هەموو کەسێك ئەم کارە دەکات. ئەو حکوومەتانەی بەشێوەیەکی ڕۆتینی ئازاری بەندییەکانیان دەدەن پەنجە بۆ ولایەتە یەکگرتووەکان درێژدەکات و داوای پاساوی لێدەکەن. هەڵوێستمان لەسەر سووربوونمان بەرامبەر مامەڵەکردنێکی مرۆڤانەی ئەمەریکییەکان بەرامبەر بەندییەکان ڕوو لە لاوازبووندایە. ئەمەریکا بەوە ناسراوە وەك وڵاتێکە کە ئازار و ئەشکەنجەدان خەڵکی تیا دەبینرێ یاخود کارئاسانی بۆ ئەوانیتر دەکات بۆ ئەنجامدانی ئەم کارە. بۆ چ مەبەستێکەوە؟ بۆ زاڵبوون بەسەر تیرۆریستان؟ کاریگەرییەکە تەواو پێچەوانە دەبێ؟ گوانتانامۆ چەندین ئەندامانی چینی تیرۆریستی ساڵی ٢٠٠٢ ی لای خۆی دەست بەسەرکردووە لەسەر کاری تێکدەری جیاجیا، بەڵام لەساڵی ٢٠٠٦ ئەم ڕووبەرە فراوانتربوو. ئەم ناوەندە دەست بەسەرداگرتنە دەبوایە ماوەیەکی زۆر پێش ئێستا داخرابوایە. بەندیخانەی ئەبو غرێب، گەورەترین دیارییە بۆ ئەوەی بانگەشەکارانی قاعیدە لەخۆیەوە وەرگرێت.

ئەوەی لێرە جێگای سەرنجە ئەوەیە، زۆربەی ئەوانەی ئەشکەنجە و ئابڕوویـان دەبرێـت یـان کەسانی بێگوناهن و یاخود زانیارییەکی وا زۆریان پێ نییە کە شـایانی ئـەم ئازاردانـە بێـت. نیشانەیەکی واهەیە لەسەر پاسەوانانی ئەمـەریکی بـەوەی تـا ئەوپـەڕی توانایـان ئـەم کـارە ناشرینانە ئەنجامدەدەن بۆ ئابڕوبردنی پیاوانی عەرەب لەبەرئەوەی توانایان هەیە و زۆرجـاریش بۆ خۆشی وەرگرتن ئەم کارە دەکەن. لەکاتێکدا زۆربـەی سـەربازە ئەمەریکییـەکان لەهـەوڵی دروستکردنی پردێکی لێك تێگەیشتن و هاوڕێیەتیدانە لەنێوان خۆیان و موسڵمانان، و هەروەها پاسەوانان و لێکۆلەرەوان—ئەوانەی ڕێنمایی دەبەخشن—ناڕەزایی و رق بەرامبەر کلتـووری عەرەبی و مافە سەرەتاییەکانی مرۆڤ نیشاندەدەن. هەر ئەم کردانەیە دەبێتە هۆی خراپترکردنی هەستی زۆربەی موسڵمانان کە ئەوان بوونەتە قوربانی و لەژێر حاڵەتی داگیرکردندانە.

بـۆ زۆربـەی ئێمـەی ئەمـەریکی سـەختە بگەینـە ئـەو بڕوایـەی دان بـەوەبنێین کەلـەم هەولانەماندا تووشی هەڵەبووینە، بەڵام ئەم ئابڕووچوونانە هەڵەی زۆر گەورەنە ناکرێ بە چەند سـزایەکی سـووك بۆسـەر ئەوانـەی نزیکـی زنجـیرەی فەرمانـدەرەکان بوونـە بارودۆخەکـە چاکبکەینەوە. پێویستە کەیسەکە گەورەتر بکەین تا دەگاتە دەسەڵاتی گەورە. ئەگینا کارەکان زۆر مەحاڵ دەبێ بۆ هێورکردنەوەی ئەم تێگەیشتنە نێگەتیڤـەی کـە ولایەتـە یـەکگرتووەکان لەنێو مێشکی موسڵمانان دروستی کردووە. لەوکاتەی یەکەم وێنەی فۆتـۆی ئابڕووچـوونەکەی ئەبو غرێب بەدیارکەوت، چەندین نامیلکە و گۆڤار لەنێو کۆمەڵگاکانی عەرەبی دەسووڕایەوە تیایدا وێنە شەرم هەڵگرەکانی فەڵەستینییە مردووەکان و منداڵانی عێراقی تیان دەردەخست. لەمانشـێتی سـەر وێنـەکان دەخوێندرایـەوە " کـوا ئـەم پیاوانـە؟ کـێ تۆڵـەی کەرامـەتمان دەکاتەوە؟" لەهەرێمێك کە یادگارییەکی زۆرم لێی هەیە، دەترسم لـەوەی ئـەم وێنانـە ببێتـە هەوێنی توندوتیژی دژی ئەمەریکی لەنێو زیهنی ئەم نەوەیەی کەدواتر دێنە دونیا.

بەگوێرەی ئەزموونی خۆم سەربازانمان تووشی ماوەیەکی درێژی نائاسایی دەبنەوە بـۆ خـۆ رزگارکردن لە قوربانییە سیڤیلییەکان. لەهـەمان کاتـدا، سـەرکردە سیاسـییەکانمان دەتـوانن سوپایە چەکدارییەکانمان لـەم شـوێنانە بـڵاوە پێبکـەن کەتیایـدا زۆرتـرین قوربـانی سـیڤیلی لێدەکەوێتەوە. ئەنجامەکە لە سـەرکەوتنێکی سـەربازی دەگۆڕێـت بـۆ زاڵبـوونێکی سیاسـی. هەروەکو ڤێتنام، لەوەیە لە رووبەڕووبوونەوەکان سەربکەوین، بەڵام لە شـەڕەکە بەگشـتی ئـەم سەرکەوتنە نەبێ. بەبێ ستراتیژییەتێکی سیاسی کاریگـەر، ولایەتـە یـەکگرتووەکان نـاتوانێ بەسەر قاعیدە زاڵبێت.

ئەم ستراتیژییەتەش پێویستە بە باوەڕەوە (ثقة) دروستبێت. بن لادن و دواکەوتوانی هیچ شتێکی راستەقینەیان نییە تاوەکو ببەخشنە خەڵکەکە. هێرشەکانی ٩/١١ مەودایەکی بینینیانی پێ بەخشی بەوەی ئەم گرووپە شایانی ئەوەنییە باس بکرێن گەربێتو بەردەوام نەبن لەم کارە تیرۆریستییانەی کە لەدژی ئێمەوە ئەنجامی دەدەن. ئەرکمان جەختکردنەوەیە لەسەر تیشك خستنە سەر ئەو رەتکردنەوە تەکفیری و کارە وەحشییانە و درۆیانە. ئەگەر بەم کارەی خۆمانەوە هەڵسین ئەوا لەکۆتاییدا دەتوانین ئەم پاڵپشتییە بەدەست بێنین کە ئاواتی بۆ دەخوازین. بوونی جێی باوەڕی پاساو نییە بۆ رازیبوون. دەبێ گفتوگۆی ئەم کەیسەمان بکەین تەنانەت لەبەردەم رەخنەگرترین و سەختترین گوێگران.

کۆمیتەی نیشتیمانی ولایەتە یەکگرتووەکان تایبەت بە هێرشەکانی ٩/١١ گەیشتە ئەو ئەنجامەی کە:

> *بن لادن و تیرۆریستە ئیسلامییەکان بەتەواوەتی ئەوەی دەڵێن کە مەبەستیانە: بە بۆچوونی ئەوان، ئەمەریکا شەیتانی راستەقینەیە: سەری مارەکەیە"، و هەروەها پێویستە بگۆڕدرێت و لەناوببرێت. ئەم مەسەلەیە هەڵوێستێك نییە ئەمەریکا بتوانێ مامەڵەی لەگەڵ بکات و دانوسانی لەبارەیەوە بکات. هیچ ئەرزییەتێکی هاوبەش لەگەڵ ئەم رێکخراوەیە نییە—نەك تەنانەت رێزگرتن بۆ ژیان—بەجۆرێك دەستیش بکرێ بە دیلۆگ. تاکە شتێك هەیە ئەویش تەنها یان دەبێ بەتەواوەتی لەناوببرێت یاخود لێیەوە جیابیتەوە.*

کۆمیتەکە بەبێ هیچ گومانییەکەوە لە پێناسکردنی بن لادن و دواکەوتوانی زۆر راستگۆبوو وەك دوو توخمی چارەسەرنەکراو لەجیهاندا، و هێشتاکەش کۆمیتەکە ئەوەمان پێ دەڵێ کەوا ئەم بڕیارەی کە هێرشەکانی ٩.١١ ی پێ جێبەجێکرا بڕیارێکی گشتگیرنەبوو. ئەوە ئاشکراکراوە کە مەلا عومەر، سەرکردەی تالیبان، رەتی ئەوەی کردبۆوە هێرش بکرێتە سەر ئەمەریکا، چونکە لەتۆڵە سەندنەوە دەترسا. بەڕێوەبەری دارایی رێکخراوی قاعیدە پاڵپشتی لەهەڵوێستەکەی مەلا عومەر دەکرد. زانای ئایینی بەناوبانگی قاعیدە وتبووی هێرشکردن دژی ئایەتەکانی قورئانە. مامۆستای رۆحانی ئەبو مەسعەب زەرقاوی، سەرکردەی چەکدارە بیانییەکان لەعێراق، لەسەر مەسەلەی خۆکوشتن و کوشتنی سیڤیلە بێگوناهەکان تووشی پەیمان شکاندن هات لەگەڵ زەرقاوی.

ئەم جیاوازییانە لە بۆچوونەکاندا مانای وانییە ڕۆژئاوا بەدوای "دانوساندن" لەگەڵ قاعیدە بگەڕێت، بەڵکو مانای ئەوەدەدات کە لەنێو تۆڕە تیرۆریستییەکان بیروبۆچوونی جیاواز هەیە و پێویستیشە لەسەرمان هەموو هەوڵمان بخەینە گەڕ بۆ ئیستغلالکردنی ئەم هەلۆێستانە.

هەندێك لەو خەڵکانەی، لەوەیە زۆربەیان، کە ناونووسکراون وەك تیرۆریست لەدەرەوەی تێگەیشتنە لۆژیك و ویژدانییەکان بن، بەڵام بەپێی ئەو فێربوونەی کەکاتی خۆی لەکۆلیژ وەرمگرتبوو هەندێکیان وەك "کارەکتەری عەقلانی" وەسف دەکرێن. ئەستەمە قەناعەتیان پێبینی کە کوشتنی کەسانی بێ چەك و بێگوناه لەئیسلامدا سەرپێچیکردنە لەوەی بەرگریکردبێت، یاخود بۆیان سەختترە بە بەجێهێشتنی خێزان و هاوڕێکانیان، وەیان لەوەیە بەشێوەیەکی سەرەتایی لەلایەن ئامانجە ناوخۆیەکان و بەرژەوەندییەکانەوە هانبدرێن بۆ قسەکردن لەسەر ولایەتە یەکگرتووەکان و تەواوی ڕۆژئاوا. تەنانەت هەندێکیان هەستەوەرن بۆ پێشکەشکردنی کار و سوودمەندییە مادديیەکان. ئەمەش بەهیچ جۆرێك یارمەتیمان نادات بۆئەوەی مامەڵە لەگەڵ تۆڕەکانی تیرۆریستان بکەین وەك ڕێکخراوێکی هەمیشە نەگۆڕاو. وەکو گرووپەکانیتر، لەو کەسانە پێکدێن کە بەبێ شەڕکردن وازناهێنن. لە ساڵی ٢٠٠٢ لە وڵاتی یەمەن، بیرمەندانی ئیسلامی تەحەددای بەندییەکانی قاعیدەیان دەکرد و لەژێر ڕووناکی قورئان گفتوگۆیان لەگەڵ کردن ئەوەبوو توانییان قەناعەت بە نزیکەی ٣٥٠ کەسیان بێنن و ئامادەیی خۆیشیان نیشاندا بۆ هاریکاریکردنی دەسەڵاتی یەمەنی. دادوەر حمود حیتاری، خۆی ئەم هەوڵانەی دابوو، دەیووت، "ئەگەر تۆ تیرۆریزم لەجیهان بخوێنیتەوە، ئەوکات دەزانی تیۆرێکی زۆر فیکری لەدواوەی ئەم تیرۆریزمەدایە، هەموو ئایدیایەکی فیکری دەتوانرێ بە فیکریەکیترەوە شکست بخوات". لەلایەکیترەوە، ئایدییەکی باش باشترین ڕێگایە بۆ زاڵبوون بەسەر ئایدییەکی خراپ.

لەو ڕوانگەیەی کە ئیسلام پێگەیەکی بەناوبانگی لەنێو یاسادا هەیە. لەساڵی ٢٠٠٥ لە عەمان نزیکەی ١٨٠ زانای موسڵمان لەنێوان چل و پێنج وڵاتەوە (لەنێوانیشیاندا ولایەتە یەکگرتووەکان) کە نوێنەرایەتی هەشت قوتابخانەی فیکرییان دەکرد کۆنفرانسێکیان سازکرد لەژێر ناوی " ئیسلامی ڕاستەقینە". مەبەستیان بێ بایەخکردنی پەرۆشی ئەوانەبوو کە فتوا دەردەکەن بێ ئەوەی شایستەی ئەم کارە بن و یاخود لەلایەن ئایینی ئیسلامەوە ڕێگایان پێدرابێ، و هەروەها ئەوانەی کە بەدوای پاساو هێنانەوە دەگەڕێن بۆ بەکارهێنانی توندوتیژی لەدژی موسڵمانانیتر حیسابکردنیان وەك کەسانی هەڵگەڕاوە لەم ئایینە. زانایە موسڵمانەکان

بەدوای ئەوەدا دەگەڕان بۆ گۆڕینی ئەو زێدەڕۆیانــەی کــە لەلایــەن تیرۆریســتانەوە لەدژیانــەوە ئەنجامدەدرێن، و هەروەها بــەکارهێنانی یاســا ئیســلامییەکان بــۆ ئــەم کارانــەیان بــەجۆرێك بۆشاییەکی فراوان هەیە لەنێوان نیشاندانی مەبەستە پیرۆزەکانیان و کارە نــا پیرۆزییــەکانیان. لەکۆتاییدا، گەیشتنە ئەو دەرئەنجامەی، کەئایا بەمجۆرە تیرۆریــزم شکســت دەخــوات، بــەهۆی یەکگرتنەوەی موسڵمانە راستەقینەکان بۆ پاراستنی ئیسلام لــە هــەموو بکوژەکــان ئەوانــەی هەوڵی دزینی ئەم ئایینە دەدەن.

رووبەڕووبوونەوەی قاعیدە پێویســتی بەتــەواوی کەرەســتەکانی سیاســەتی دەرەوە هەیــە، لەنێوانیانــدا دەزگــا هەواڵگرییــەکان و ســەربازانمان. بێگومــان کــاتی خــۆی دادێ بــۆ دەستنیشانکردنی پێگەی تیرۆریستان ئینجا ئــەوکات ســوپایەکی بــەهێز بــەکاردەهێنرێت بــۆ لەناوبردنیان. هەڵە دەکەین گەر باوەڕمــان وابــێ تیرۆریــزم بەدەرەجــەی یەکــەم هەڕەشــەیەکی سەربازییە. ئەگەر وابوایە، ئــەوا ماوەیــەکی زۆربــوو لەناوچــووبووین. لەبەرئــەوەی ئەمــەیان بەرەنگاربوونەوەیــەکی سیاســی و دەروونییــە و پێویستیشــە بــە هــەمان هۆکــاری سیاســی و دەروونی رووبەڕووی ببینەوە. هیچ شتێك نییە بۆئەوەی ولایەتە یەکگرتووەکان بەکاری بێنێ بۆ کەمکردنەوەی ئەم رقەی کە عەرەب و موسڵمانان هەستی پێدەکەن، بەڵام ئەوەش زەروری نییە بۆ گۆڕینی بیرکردنەوەی هەر تاکێك.

بەگوێرەی وتەکانی ڤاکلاڤ هاڤڵ، " کۆمۆنیزم بەهۆی هێزی سەربازییەوە نسکۆی نــەهێنا، بەڵکو بەهۆی ژیانەوە بوو، بەهۆی رۆحی مرۆڤ، بەهۆی ویژدان، بــەهۆی بەرگــەگرتنی بــوون و یاریکردن بە مرۆڤەکانەوە بوو". بەمانایەکیتر، شکســت خواردنیــان، لەبەرئــەوەبوو ئەوانــەی بەرهەڵستی ئەوەیان دەکرد گوایە کۆمۆنیزم دەتوانێ ژیانێکی باشتر بێنێتە بەرهــەم و هــەموو درۆ و شکستەکان دەردەخات. لەوەیــە تیرۆریســتان جارجــار بتــوانن لەهاتنــە ژوورەوەی ئــەم بەربەستانەی کەبۆ پاراستن لێیانەوە دروستکراون سەربکەون. بەڵام هەرگیز ناتوانن ســەربکەون تــاوەکو رێگایــان پێنــەدەین بۆجیاکردنــەوەی ئــەم بەهایــەی کــە بۆماوەیــەکی درێــژ کلیلــی سەرکەوتنی ئێمە و نسکۆی ئەوانی هەڵگرتووە.

کۆتــایی هــاتنی جــەنگی ســارد لــە تەلــەفزیۆن نیشــاندرا. ئەوکاتــەی لــە ئۆفیســەکەم دانیشتبووم، دەمبینی قوتابیان لەخۆشی رووخانی دیواری گەورەی بەرلین ســەمایان دەکــرد، و ئاهەنگیان بەبۆنەی ئەم پایتەختە نوێیە ئازادانەی نێو ناوەند و رۆژهەڵاتی ئەوروپا دەگێڕا. من بەتایبەتی ئەو کاتە خۆشەم بیردێتەوە، لەودیمەنەی کەلە چوارڕیانی وێنسێسلاس لە براغ، ئــەو

شوێنەی ڤاکلاڤ هاڤڵ و هەندێ پاڵەوانیتری "شۆڕشی قەدیفە" ئەم داوەتنامـەیان قـەبووڵکرد بە پێشڕەویکردنی چیکۆسلۆڤاکیا تاکاتی سەربەخۆیی و ئازادی. ئەوکات بەخۆمم وتم "ئائـەو کاتەیە کە چاوەڕوانمان دەکرد، سوپاس بۆ خودا".

ئایا چۆن رووبەڕووبوونەوەکانمان لەگەڵ تیرۆر کۆتایی دێت؟ زۆر بە جیایی، هەروەك یەکێك ئەو گریمانەیە دادەنێ. لەوەیە رووداوی زۆر سەرسوڕهێنەر هەبێ. لەوەیـە کـاتی ئـەوەبێ لـەم کتێبەدا دەستگیرکردنی یاخود مردنی بن لادن بڵاوبکرێتەوە. لەعێراق، لەوەیە زەرقاوی ببێتـە هەواڵی دوێنێکە. بێگومان، کاری هێرشکردن و دەستگیرکردن و شکست خواردن بـەردەوامی دەبێ. پێناچێ، بۆنەیەکی هاوشێوەی چوارڕیانی وێنسێسلاس ببیـنین. گومـانم هەیـە لـەوەی رۆژێك دابێ کەناڵی تەلەفزیۆنەکـەمان بگـۆڕین و بڵێـت، " ئائـەو کاتەیـە کـە چـاوەڕوانمان دەکرد". لەخراپترین حاڵەتدا، گەواهیدەری هێرشە یەك لەدوای یەکەکان دەبین (لەوەیە چەکی بایلۆژی و ئەتۆمی تیایدا بەکاربهێنرێت) لەدژی ئەم لیستە فراوانەی ئامانجەکان. شوێنی زۆرتر دەبینین لەتەواوی وڵاتاندا کەبۆتە پێگـەی حەواندنـەوەی توندـڕەوەکان. ئێسـتاکەش دەبیـنین ئیسلام بۆتە دووبەش لەنێوان ئەو کەسانەی کە بەئاشتیانە پەیڕەوی ئەم ئایینە دەکەن و لەگەڵ ئەو کەسانەی کەوا مێشك و زیهنی خۆیان بە رقهەڵگرتنی کەسانی دەوروبەر ژەهراوی کردووە.

بەڵام لەباشترین حاڵەتدا، پێچەوانەکەی دەبیـنین: بەکەمکردنـەوەی ژمـارەی هێرشـەکان، تەسککردنەوەی ئەو شـوێنانەی کـە بوونەتـە داڵـدەی تیرۆریسـتان، و هـەورا نزیکبوونـەوەی ریزەکانی لەنێو ئایینی ئیسلام. ئەگەر ئەوانە رووبدەن، ئەوا رووبەڕووبوونەواکانمان بەبێ ئەنجام کۆتـایی پێـدێت. بـن لادن و جێنشـینەکانی هەڕەشـە وێنەیـەکیان تۆمـارکرد بەمەبسـتی رووخاندنی ئێمەوەبوو، وەهیچ لایەنێك ئەم وێنەیەی بڵاونـەکردەوە چـونکە تیرۆریسـتان هـیچ پاڵپشتییەکی ئاشکرا و جەماوەرییان نییە. ئایا تاوەکو ئێستا گەیشـتووینەتە ئـەم قۆناغـە؟ وەڵامـی ئـەم پرسـیارە هـەنگاو بەهـەنگاو روون دەبێتـەوە و بناغـەی لەسـەر رووداوەکـانی شوێنەکانی دەرەوە دەگرێت و درێژدەبێتەوە بۆ ئەرخبیل مالایۆ بۆ چیاکانی قەوقاس لەوێشەوە بۆ باکووری ئـەفریقیا. لەهەمووشـیان گـرنگتر جیهـانی عەرەبییـە، کەتیایـدا ئیسـلامی لێ لەدایکبووە، و هەروەها لەنێو ئەم جیهانەدا، کە پاشایەتی عەرەبی سـعودیە کـە گـەورەترین ئاڕاستەی ئەم ئایینەیە.

(١٤)

كێشەی عەرەبستانی سعودی

لە هاوینی ٢٠٠٤ یەکێك لە عەرەبەکانی سعودیە دەیووت، " زۆر دەترسێم، نازانم ئاڕاستەی وڵاتەکەم بەرەو کوێ هەنگاو دەنێ. دەمانەوێ پێشکەوین، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەشمانەوێ وەك موسڵمانە چاکەکانی پێش ١،٤٠٠ ساڵ بەر لە ئێستا بژین. دەمانەوێ گۆڕانکاری دەست پێبکەین، کەچی گۆڕانکاری ڕێگای جەهەنەممان پێ دەناسێنێ. دەمانەوێ خەڵکانێك هەبن پێشڕەوی وڵات بکەن و بەڕێوەی ببەن، کەچی حەزیش بە دیموکراسییەت ناکەین. دەمانەوێ دەرگای دیالۆگ لەگەڵ ڕۆژئاوا بکەینەوە، کەچی زانا ئایینییەکانمان هەموو ڕۆژانی هەینی پێمان دەڵێن هەموو ڕۆژئاوا و خەڵکانی نا موسڵمان دەچنە جەهەننەم".

دامەزرێنەر و یەکگەرەوەی عەرەبستانی سعودی مۆدێرن، پاشا ئیبن سعود، لەسەرەتای سەدەی بیستەم ئەوەی ڕاگەیاند" پاشایەتی من هەر بە زیندوویی بەردەوام دەبێ، وڵاتێکە دەستکەوتنەکانی زەحمەتە بۆیە دەمێنێتەوە، ئەو شوێنەیەیە کەوا دوژمن هیچ مەبەستێکی نابێ تیایدا بەدی بێنێت جگە لە دەرچوونی لەم وڵاتە نەبێ". یەکێك لە وتەبێژەکانی خێزانی شا سعود لە سەرەتای سەدەی بیست و یەکەمدا ئەوەی ئاشکراکرد بەوەی جەختی لەسەر وڵاتەکەی دەکردەوە: " ئێمە ناتوانین تەنها تەماشاکەر بین لەکاتێکدا باقی جیهان بەرەو سیستەمی نوێی گلۆبالیزمییەوە بەرەو پێشدەچن".

لەوەتەی هێرشەکانی ٩/١١ ڕوویانداوە، بەهایەکی بچووکی کتێبخانەی کتێب و وتارەکان بەدیارکەوتوونە، لە ڕۆژئاوا دەنگۆی ئەوەیان دەکرد کە عەرەبستانی سعودی شەڕانگێزە—شوێنی لەدایکبوون و ناندەر و بانکی تیرۆرە کە بەناوی ئیسلامەوە ئەنجامدەدرێن. هەروەك ئیقتیباسەکانی سەرەوە پێشنیاری ئەوە دەکەن، زاراوەیەکی تەواو گونجاوتر بۆ " شەڕانگێز" لەوەیە " شێواو" بووبێت.

هیچ وڵاتێك هەوڵی ئەوەی نەدایە هەنگاو بۆ چەرخی مۆدێرن بهاوێژێ خێراتر لە وڵاتی عەرەبستانی سعودی. هەندێ وڵات هەنە کەمتر ئەم هەوڵانەیانداوە. کلتووری سعودی بەهۆی

وەهابیزمەوە زۆر کاریگەربووە، بزووتنەوەیەکی سوننی پیوریتانە کەلەسەدەی هەژدەمەوە سەریهەڵداوە زۆر بەتوندیش لەم وڵاتە جێگای خۆی قایمکردووە، لەوکاتەی ماڵی ئال سعود دەستیانگرت بەسەر نیمچە دوورگەی عەرەبی لەساڵانی (١٩٢٠) ی سەدەی رابردوو. پشتیوانانی رێبازی وەهابی گەڕان بەدوای دووبارە گەڕانەوەی ئەوەی خۆیان ناویدەنێن ئیسلامی پاك و راستەقینە[1]. وەهابییەکان جل و بەرگی نیشتیمانیان بەسەر خەڵکەکە سەپاند—جلی سپی بۆ پیاوان و جلی رەش بۆ ئافرەتان—قەدەغەکردنی مۆسیقا، بەتاڵکردنی وڵات لە کلتووری جیاواز و زۆرینەی هەرێمی. ئەنجامەکەی زۆر بە رەقی کۆنترۆڵی کۆمەڵگایانکرد بەجۆرێك شوێنە گشتییەکان کەوتنە ژێرچاودێری توندی پۆلیسی ئاییندارەوە، هەروەها ئەو شوێنانەی کەتیایدا خۆشەویستی تیایدا نیشاندەدرێت (تەنانەت خۆشەویستی خێزانیش بێت) قەدەغەکرا، سەماکردن دوورە لەیاسا، هەروەها رێگەگرتن لەئافرەتانی شار بۆ لێخوڕینی ئۆتۆمبێل. ناسنامەی پادشایەتی نێوەندی رەوشە هەنووکەییەکەی گرتووە وەك خزمەتکار و چاودێری سەرەکی مزگەوتی پیرۆز لە شاری مەککە، ئەو شوێنەی کە پێغەمبەر **محەممەد** تیایدا لەدایکبووە، شاری مەدینە، ئەو شوێنەی تیایدا نێژراوە. ئەو رەوشە شانازییەك دەبەخشێ، بەڵام لەهەمان کاتیشدا جەختکردنەوەیەکە بۆ گونجاندن. لەم شوێنە پیرۆزەدا پەرستن بۆ موسڵمانە شیعەکان زۆر سنووردارە (مقید)، هەروەها بۆ کەسانی ناموسڵمان تەنانەت چوونە ژوورەوەشیان بۆ نێو ئەم شوێنە پیرۆزە قەدەغەیە. هەرزەکارانی ناموسڵمان تەنانەت ناتوانرێ لەسەر خاکی سعودیەش بنێژرێن. سەدا نۆهەتی ئەو کتێبانەی بڵاودەکرێنەوە لەچوارچێوەی ئەم پادشایەتییە پەیوەندییان بە ناونیشانی ئایینییەوە هەیە، و زۆربەی هەرە زۆری دەرچووانی زانکۆ بڕوانامەکانیان لەدیراساتی ئیسلامییەوە وەرگرتووە. ئەم وڵاتە هیچ دەستوورێکی نووسراوی نییە جگە لە قورئان نەبێ[2]. مەبەستە نموونەییەکەیان

---

(١) لەبەرئەوەی زاراوەی (وەهابی) هەندێ مانای نێگەتیڤ دەدات، هەندێك بەکاربەر پێیان باشترە ناوی بنێن "سەلەفییەکان"، ئەو دواکەوتووانەی کە بەدوای مۆدێلێك دەگەڕێن بۆخۆیان، کەلەدوای نەوەی سێیەمی موسڵمانانەوە هاتوون.

(٢) لەساڵی ١٩٩٢، سعودیەکان " یاسای بنەڕەتی حکوومەتیان" دانا کەلەهەندێك رووەوە هاوشێوەیی دەستوورە.

ئەوەیە ئەم وڵاتە دەبێ ببێتە دورگەیەکی پاك، جیابکرێتەوە و دووربێت لەئاوێتەبوونی کارو نەریتی خراپەی رۆژئاوا.

عەرەبستانی سعودی بۆتە یەکێك لەو چوار وڵاتانەی لەریزبەندی یەکەمی جیهانی دێن بۆ دەرهێنانی نەوت، هەرئەمەشە ئەم وڵاتە وای لێکردووە ببێتە یەکێك لەو وڵاتە دەوڵەمەندانەی کەپەیوەندی پتەویان هەیە لەگەڵ وڵاتە پیشەسازییەکانی جیهان. ئەم نەوتە پێوانەیەکی باشی سەروەت و سامان دەبەخشێ، لەساڵانی ١٩٧٠ نرخی نەوتەکە بووە هۆی چەندجارکردنی سامانی دەوڵەمەندانی سعودی. گەورە بازرگانانی رۆژئاوا، پەرۆشن بۆ کارکردن لەگەڵ ئەم وڵاتە، بەڵێننامەی چەندین ملیار دۆلار لەگەڵ عەرەبستانی سعودی واژوو دەکەن بۆکاری تەکنەلۆژیا و ئاوەدانکردنەوە و کاری خزمەتگوزاری. کاتێ نرخی نەوت لەبازاڕەکانی جیهان بەرزدەبێتەوە، شازادەکانی سعودی بەجوانترین ستایل جل دەپۆشن، هەروەها خێزانەکانیشیان (ژنەکانیان) بە پۆشاکی مۆدەوە دەردەکەون. نزیکەی بیست ساڵ پێش ئێستا، لەوەیە شازادەیەك لەخانووێکی قوڕاوی بێ فیزی چۆڵەوە ژیانی بەسەر بردبایە. کەچی لە چەرخی ئێستادا هەمان شازادە لە کۆشکێکی بەرز دانیشتووە، بە نوێترین مۆدێلی ئەساس و کارەباییەوە کۆشکەکەی رازاوەتەوە، دەوروبەریشی بە دیواری بەرز دەورەدراوە.

شۆڕشی ئیرانی ١٩٧٩ هەڕەشەی تێکدانی ئەم پارچەیەی دەکرد. ئەوکاتەی دەسەڵاتی گرتە دەست، ئایەتوڵا خومەینی بانگەشەی راپەڕینی سەرتاسەری لەدژی حکوومەتی سعودیەکرد، بەجۆرێك خومەینی وەسفی ئەم حکوومەتەی بە "نا ئیسلامی " دەکرد. ئەم هەڕەشەیە لە نۆڤەمبەری هەمان ساڵ بووە راستی ،کاتێك چەکداران هەڵسان بە بارمتەگرتنی مزگەوتی گەورەی مەککە. یاخیبووان دروشمی ئەوەیان رادەگەیاند کەوا خێزانی شاهانە گەندەڵن و داوای پاشەکشێیان لەدەسەڵات لێدەکردن. دوابەدوای سێ هەفتە، هێزی ئاسایشی سعودی هێرشێکی زۆر وردیان ئەنجامدا، سەرئەنجام بووە هۆی کوشتنی ژمارەیەك لە چەکداران و دەستگیرکردنی ئەوانیتر، کەلەدواتر لەسێدارەدران. لەپاشان حکوومەت دامەزراوە ئایینیەکانی وەرگرتەوە و کۆنترۆڵێکی توندی لەسەردانان، دەسەڵاتێکی زۆری بە پۆلیسەکان دا بۆ چاودێریکردنی ئەم شوێنانە لە هەڵسوکەوتی میوان و هاووڵاتیاندا. یاسای کۆمەڵایەتی سعودی زیاتر سنوردارتربوو، لە بەهێزکردنی توخمە کۆنزەرڤاتییەکانی نێو کۆمەڵگا. ئەم رووداوانە لەلایەن زانا و توێژەرە توندڕەوانەی لە سوریا و مصر هاندەدران و یارمەتیدەدران، بەجۆرێك ئەم وڵاتانە (سوریا و مسر) نەیارەکانیان لەحکوومەتەکەی خۆیان دووردەخستەوە،

کەچی ئەمانیش لەگەڵ خۆیاندا چەندین رادیکالیزمی ئیسلامی دەهێنن کە زۆر چالاك و سیاسیترن لە ئەجیندای تەقلیدی وەهابییەکان.

لەم کاتەشدا، نرخی بەرزی نەوت، عەرەبستانی سعودی گەیاندە ئەوپەڕی خۆشگوزەرانی. لەکۆتاییەکانی سالآنی ١٩٨٠ هەر هاوولآتییەکی سعودی لە پێداویستییەکانی تەندروستی و پەروەردە ئازادبوو. هەر دەرچوویێکی زانکۆ، نێر یان مێ، شایستەی ئەوەیە ٥٠،٠٠٠ دۆلاری پێببەخشرێ بۆ دەست پێکردنی بزنسێکی سەرەتایی. هەر کەسێك دەگاتە تەمەنی هەرزەکاری پارچەیەك زەوی پێدەدرێت لەگەڵ ٨٠،٠٠٠ دۆلار بەقسیت بۆ دروستکردنی خانوو. ئاو و کارەبا بەبێ بەرامبەر بە خەڵکەکەی دەدرێت. سعودییەکان و راوێژکاران پێشبینی کۆتایی هاتنی ئەم کاتە خۆشانەیان دەکرد. ئەم وڵاتە بەهۆی شکست خواردنی بۆ پلان داڕشتنی پێشینە و ئەو هاوولآتییانەی کە ماڵ و سەروەتیان بەبەلاش سەرف دەکەن نزمبوونەوەی بەخۆیەوە بینیوە.

لەنێوان سالآنی ١٩٨١ تا ٢٠٠١ دانیشتوانی سعودیە زیاتر لە دووئەوەندەی لێهات. ئەگەر ئافرەتانی سعودی بەردەوامبن لە نانەوەی منداڵ (حەوت منداڵ بۆ هەر یەکێك) ئەوا دووبارە دانیشتوانیان لەساڵی ٢٠٢٠ دەبێتە دوو ئەوەندەی ئێستاکە. کاتێ ئەم هەموو گەنجە بەدوای کاردا دەگەڕێن، بێگومان هەندێکیان تووشی بێ ئومێدی دەبن لەپەیداکردنی کار. رێژەی دانەمەزراندنی فەرمانبەران سەدا ٢٠٪ بەرزبۆتەوە لەکاتێکدا رادەی بەرهەمهێنان نزم بۆتەوە بەبەراورد لەماوەی چل ساڵی رابردوو. دەستکەوتەکانی نەوتی وڵات بۆ هەرتاکێکی سعودی لەساڵی ١٩٨٠، ٢٢،٠٠٠ دۆلاری ئەمەریکی بوو، ئەم رێژەیە کەمبۆوە بۆ ٤،٠٠٠ دۆلار لەساڵی ٢٠٠٤ لەگەڵ ئەوەی نرخەکانی نەوت بەرزبۆتەوە. شارە رووناکەکانی سعودیە دەڕوانێتە سەر شارەکانی شوێنەکانیتر، هەروەها بەهۆی دراوسێیە پیسەکان و قەرەباڵغی بینایەکان تاڕادەیەك تێك شێواون.

لەکاتێکدا فشارە کۆمەلآیەتییەکان بەرزدەبێتەوە، جیاوازی نێوان ستایلی ژیانی رۆژئاواییەکان و ئیسلامی بۆهەموو لایەك روون دەبێتەوە. دیاردەی نوێی پەیدابوونی سەتەلایت و تەلەفزیۆن و کۆبوونەوەی ئازارەکانی عەرەب و موسڵمانان، بۆتە جێگای گرنگیدانی سۆزەکانی دژە رۆژئاوایی. لەسالآنی ١٩٩٠، هێزەکانی سەربازی ئەمەریکی لەنێو ئەم پادشایەتییەدا جێگیربوون بۆ رێگەگرتنی سەددام حسێن لەدووبارە داگیرکردنەوەی وڵاتی

کوێت. ئەمەش بووە مایەی شکاندنی پیرۆزی ئەم شوێنە کەلەلایەن بن لادن و قاعیدەوە بەمجۆرە لێکدەدرایەوە.

بەیەکگەیشتنی ئەم فاکتەرانە خوێندنەوەیەکی نویێ دەبەخشێ لەدوای ۹/۱۱ وە. لەپرێکا، عەرەبستانی سعودی—ئەو شوێنەی کە چواردە لەکۆی نۆزدە رفێنەرانی هێرشەکەی ۹/۱۱ لەم جێگەیە لەدایکبوونە—چیتر لەگەڵ ستریۆتایپی کۆمەڵگایەکی دەوڵەمەند و رێکخراو نەدەگونجا. لەوکاتەوە ماڵی ئال سعود لەهەموو سایدەکانەوە کەوتنە ژێر گەمارۆ. لەکاتێکدا هەندێك لەرۆژئاوا خێزانی شاهانەیان بە پاڵپشتیکردنی قاعیدە تۆمەتباردەکرد، لەوکاتەشدا قاعیدە ئیدانەی ئەم کارەی سعودیای دەکرد بەوەی هاریکاری نهێنی و دوور لەدڵسۆزی لەگەڵ رۆژئاوا دەکات. قاعیدە دەڵێ پادشایەتی سیستەمێکی نایاساییە، وتارەکانی سەرۆك بۆش لەبارەی گۆڕین و دیموکراتیکردنی رۆژهەڵاتی ناوین، گەربێتو وەك دەرئەنجامێکی لۆژیکی وەربگیرێت، هەمان پرسیار دەخاتەڕوو. لەڕووی ناوخۆییەوە، ئەم رژێمە رووبەڕووی فشاردەبێتەوە بۆ کرانەوەیەکی فراوانی سیاسی لەلایەن ئەو ئافرەتانەی کە هیچ مافێکی سیاسیان نییە، رۆشنبیرە خاوەن ئەقڵە ریفۆڕمەکان، کەمایەتییە شیعەکان، هەروەها گەنجە هاننەدراو و ناڕازییەکان. توخمە ئایینییە کۆنزەرڤاتییەکان شەڕ لەدژی هەر گۆڕانکارییەك دەکەن کەببێتە مایەی کەمکردنەوەی کاریگەریەکەیان. زۆربەی زۆری هاووڵاتیان حەز بە دەنگێکی بەرچاوتردەکەن لەچۆنیەتی، یاخود بۆ بەرژەوەندی کامەلایەنە ئەم وڵاتە بەڕێوەدەبردرێت.

حکوومەتی سعودی بەبێ ئەوەی ئاگای لێبێت خۆی لەنێو گۆڕەپانی میندا دۆزیوەتەوە. بۆئەوەی خۆی لەم نێوەندەدا بهێنێتە دەرەوە، پێویستی بەوەدەبێت ئەو زانا ئایینیانە لەخۆی جیابکاتەوە کە بۆچوونێکی لۆژیکی دەبەخشنە تیرۆریزم. پێویستە دەستبکات بە مۆدێرنکردنی لایەنە ئابووریەکەی، هەروەها فەراهەمکردنی سەدان هەزار کاری نوێ، هەروەها چاوپێخشاندنەوەی هەڵوێستی بەرامبەر بەئافرەتان. پێویستە وەڵامی کاریگەر بداتە رەخنەگرانی رۆژئاوا بێ رازیکردنی بانگەشەکانی قاعیدە بەوەی پەیوەندی عەرەبستانی سعودی زۆر نزیکە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی رۆژئاوا. ئەمانە هەمووی سیستەمێکی درێژە بۆکۆمەڵگایەك کە زۆربەی سەرکردە باڵادەستەکانی لەتەمەنی حەفتا تا هەشتاساڵیدانە هەروەها گەورەکراون بۆ چاوەڕوانکردنی ژیانێکی نیمچە جیاواز کە بناغەی لەسەر نەریتی کۆن و راستەقینە ساکارەکانەوە چەقی گرتووە.

ئایا حکوومەتی عەرەبستانی سعودی بەرپرسیارە لەرووداوەکانی ٩/١١؟ نەخێر. ئایا عەرەبستانی سعودی هاوپەیمانیەتی هەیە لەگەڵ قاعیدە؟ بێگومان نەخێر. ئایا ئەمە پێشنیازەکی شووم نییە بەوەی گوایە گرووپێکی سعودی چەند رۆژێك دوای ٩/١١ بە فرۆکەیەکی تایبەتەوە ولایەتە یەکگرتووەکانیان جێهێشتووە؟ نەخێر بەگوێرەی کۆمیتەی سەربەخۆیی ٩/١١، تیایدا هاتووە هەموو ئەو گەشتیارانەی کە دوای ٩/١١ گەشتیانکرد لەلایەن نووسینگەی لێکۆڵینەوەی فیدرالی (FBI) بە شاشای گەورە وێنەیان نیشاندەدرا کە "هیچ کەس نەناسرایەوە کە پەیوەندی هەبوبێ بە تیرۆریزم، و بەم فڕۆکانەوە ئەمەریکای جێهێشت بێ". سەرکردەکانی سعودی خۆپارێزن، رادیکاڵ نین، لەسەرووی هەمووشیانەوە، خەڵات بۆ سەقامگیری دەبەخشن. پەیوەندی نێوان کلتووری سعودی و قاعیدە دەوەستێتە سەر ئەم پرسیارەی ئایا ئەم حکوومەتە کەوتۆتە داوی تیرۆریزمەوە. هۆکارێك بۆ لێدانی ئەو زەنگە ئەویش ئەو بوارەیە کە پارەی تایبەتی سعودی یارمەتی دارایی کردە تیرۆریستییەکان دەدات. دووەم هۆکار ئەوەیە ئایا سەرکردە سعودیەکان بەبێ بوونی بەڵگە باوەڕیان بە رۆڵی د. فرانکشتاین کردووە، بەدروستکردنی دڕندەیەك بەجۆرێك خۆیشیان نەتوانن کۆنترۆڵی بکەن.

لەساڵی ١٩٨٦، شا فەهدی عەرەبستانی سعودی بەفەرمی ناونیشانی خۆی گۆڕی لە "خاوەن شکۆ" بۆ "خزمەتکاری هەردوو مزگەوتە پیرۆزەکە" (خادم الحرمین الشریفین)، فەهد (لە مانگی ئۆگۆستی ٢٠٠٥ مرد). شانازی بەو کارەی دەکرد، بەجۆرێك منی نیگەرانکرد—پاڵپشتی حکوومەتەکەی پێشکەشکرد بۆ دامەزراوە ئیسلامییەکان لە دەرەوەی ولات، لەنێوانیاندا، نزیکەی ٢١٠ ناوەندی ئیسلامی، زیاتر لە ١.٥٠٠ مزگەوت، ٢٠٠ کۆلیژ، زیاتر لە ٢،٠٠٠ قوتابخانە. سعودیەکان کەوتونەتە جێی باوەڕ کە ئیمانەکەیان زۆر راستە بەجۆرێك هیچ نەگونجانێك و خیلافێك لە ئایینەکەیان نابینن لەهەمان کاتیشدا قەدەغەی پڕاکتیزەکردنی هەموو ئایینێك لەماڵەکانیان دەکەن. لەگفتوگۆکانماندا، کاربەدەستانی سعودی زۆربەی هەرە زۆری مەکانەتی پادشایەتییەکەیان بۆ پارێزگارو بەرگریکاری ئیسلام بەکاریانهێناوە. ئەمەش رەنگدانەوەی دەبێ لەسەرهەستی هەڵاوێردن و ئەرکیان، هەروەك خۆیان دەیبینن، بۆ بڵاوکردنەوەی ئیمانیان. ئایا ئەمەش هۆکارێکی گونجاوە بۆ شانازیکردن، هەرچەندە، پشت دەبەستێ لەسەر چۆنیەتی یان لەرێگای کامەوە ئەم ئیمانە وەردەگیردرێت (تەرجەمە) دەکرێت. لەماوەی کۆبوونەوەکانم پێش ٩/١١، لایەنە سعودییەکان بەتووڕەییەوە بەرپەرچی هەر

پێشنیازێکیان دەدایەوە کە تۆڕەکانی تیرۆری موسڵمانان هێزیان دەستکەوتبێ. ئەو بانگەشانەیان کە دەخستەڕوو وەك هەوڵێك بۆ ناشرینکردنی ئایینی ئیسلام بەکاردەهێنرێن.

لەژێر رۆشنایی ئەوەی کەچی روویانداوە، لەوەتەی عەرەبستانی سعودی بەپێویستی زانیوە سەیری لێپرسراویەتی خۆی بکات لە چەندین روانگەی جیاوازەوە. راستە کە هەندێ نووسەر لەئەمەریکا و ئەوروپا و ئیسرائیل عەقیدەکانی ئیسلام و سیاسەتەکانی سعودیایان شێواندووە، لەکاتێکدا باس لە تەعەسوبیەتی کلتووری عەرەبی دەکەن بەو رادەیەی کەتەنها ئەوانن راستییەکان دەزانن. بەڵام رووخانی راستەقینەیی بۆ ئیسلام لەو بکوژانەوە سەرچاوە دەگرێت کەخۆیان وانیشاندەدەن موسڵمانی ئایینداڕن، هەڵدەستن بە دروستکردنی وێنەیەکی ناشرین بۆ ئیمانەکەیان. ئەگەر عەرەبستانی سعودی دەیەوێت پێشڕەوی بکات لەبەرگریکردنی ئیسلام، ئەمانە دوژمنن پێویستە لەسەرەتادا بەسەرئەوانەوە زاڵبێت.

لە شاری **ریاض،** پایتەختی عەرەبستانی سعودی، یەکەم کاردنەوەی هێرشەکانی ٩/١١ نکۆڵیکردن بوو. لەگەڵ ئەوەی رۆڵی ئوسامە بن لادن و نەتەوەیی زۆربەی رفێنەرەکان لە سعودیاوە بوون، کاربەدەستانی سعودیە نەیاندەویست دان بەوە بنێن کەوا قاعیدە ئامادەییەکی گرنگی هەیە لەنێو پادشایەتییەکەیان. ئەمەیان وەك بەشێك لەپەیوەندییە گشتییەکانەوە بینی، نەك وەك بوارێکی ئاسایش. لەپاشاندا، لە ١٢ی مایسی ٢٠٠٣، سێ لەتیرۆریستی خۆکوژ نزیکەی سی و پێنج کەسی لەشاری **(ریاض)** کوشت. لەمانگی نۆڤەمبەر، تەقینەوە تیرۆریستییەکان کۆشکێکی لەو شوێنەیان هەژاند. لەمایسی ٢٠٠٤، هەندێ چەکدار بیست و دوو هاووڵاتی لە کۆمەڵگایەکی نیشتەجێ بۆ کرێکارانی پیشەسازی نەوت لە خوبار کوشت. هەر لەو مانگە، دووبارە لە **(ریاض)** رفێنەران پۆڵ جۆنسۆن، کە مقاولێکی ئەمەریکی بوو، گرت و سەریانبڕی. لەمانگی دیسەمبەری هەمان ساڵ، چەکداران هێرشیان بردە سەر قونسوڵخانەی ولایەتە یەکگرتووەکان لە جەددە، پێنج کارمەندیان کوشت.

تەنانەت دەسەڵاتدارانی سعودیش ناتوانن کەمتەرخەم بن لەم جۆرە کردە توندوتیژیانە، حکوومەت سەدان تیرۆریستی گومانلێکراوی دەستگیرکرد، کەپەیوەندییان لەگەڵ هەندێ شانەی خوێناوی سەر بە قاعیدە هەبوون، تیایدا هەندێ دۆکیومێنتی سەفەری نایاسایی و بۆمبی دەستی و چەکیان دۆزیەوە. لەکۆتاییدا کاربەستانی سعودی گەیشتنە ئەو راستییەی—بەلایەنی کەمەوە بەشێوەیەکی نادیار—پەیوەندی هەیە لە نێوان ئەوەی لەسەر شەقامەکانیان روودەدات لەگەڵ ئەوەی لەمزگەوتەکان فێردەکرێن. زیاتر لە ٣،٥٠٠ ئیمام

داوایان لێکرابوو بۆ بەشداریکردنی بەرنامەکانی دووبارە فێرکردنەوە و پـەروەردەکردن کـە بـۆ بەرزکردنەوەی گیانی لێبوردەیی لەنێو ئاییینی ئیسلام رێکخرابوو. زانایان هاندەدران بۆ وتاردان لەبارەی مەترسـی زێـدەڕۆیکردن لەئیسـلام. ئـەو تێکسـتانەی کەدەبوونـە هـۆی زیـادکردنی توندوتیژی لەدژی کەسانی ناموسڵمان لە خوێندنی قوتابخانەکان لابران. لەژێر فشاری ولایەتـە یەکگرتووەکان، سعودیەکان چەند یاسـایەکیان دەرچـواند بـۆ رێگـەگرتن لـەو پارانـەی کـە بەنایاسایی دەچنە بانکەکانی دەرەوەی وڵات.

راگەیاندنی سعودی دوورن لە رادەربڕینی ئازادانە، بەڵام بەشێوەیەکی سنووردار گفتوگـۆی دڵسۆزانە ئەنجامدەدەن. هێرشی قسەکردن لەدژی ئیسرائیل تێکـەڵی نێـو گفتوگۆیـەکان بـوو کەلەبارەی ماناو ئەرکەکانی ئیسلامەوە دەردەبـڕان. سەرنووسـەری یـەکێك لـە رۆژنامــەکان، کەهاوڕێی منالّی ئوسامە بن لادن بوو، وتارێکی نـاڕەزایی نووسـی بۆئەوانـەی کـەوا قورئـان بەکاردێنن بۆ ئیدانەکردنی مەسیحی و جوولەکەکان. ژمارەیەك لە کۆڵەمنیستەکان رەخنـەیان لە قاعیدەی دەگرت بەوەی هەوڵی کێشانی وێنەیەکی ناشـرینی ئیسـلام دەدات لـەنێو هـزری کەسانی بیـانی وەك ئـاییینی شـەڕکردن. (عبـدالرحمن الراشـد) بەڕێوەبـەری گشـتی کـەناڵی سەتەلایتی العربیە تایبەت بە گواستنەوەی هەواڵ، رایگەیاندن.

راستییەکی روونە کەوا هەموو موسڵمانان تیرۆریست نینە، بەڵام بەدڵنیاییەکی یەکسانەوە، بەداخەوە، زۆربەی زۆری تیرۆریستان موسڵمانن... لەناخی خۆمانەوە ناتوانین لەو کەسانە ببورین کە رۆژنامەنووسەکانمان دەفڕێنن، خەڵکی سیڤیل دەکوژن، پاسی پڕ لە خەڵکی بێگوناهـ دەتەقێننەوە، ناتوانین لەخۆمانیان حیساب بکەین، لەگەڵ هێنانەوەی هەر بیانوو و پاساوێك بۆ تاوانکارییەکانیان. ئەمانە جۆرە خەڵکانێکن ناوبانگی ئیسلامیان زراند و لەکەیان هێنایە سەر وێنەی پاکی ئیسلام.

لەسەر ئاستی لێپرساواندا، سەرکردە سـعودییەکان زۆر بێزاربـوون لـەدەربڕینی نـاڕەزایی بەرامبەر تیرۆریزم بەوەی وەك" تاوانێکی جیهانی و بە مێشکێکی شەڕانگێزانییەوە بەرامبەر مرۆڤایەتی کاری رق هەڵگرو تیرۆریستی دەکەن". زانایانی پادشایەتی بەشێوەیەکی بـەردەوام لەسەر تەلەفزیۆنەکان دەردەکەون بۆ رەتکردنەوەی تیرۆر و ئاڕاستەی پێچەوانەی لەگەڵ ئیسلام. ئەم راگەیاندنانە پێشوازی لێدەکرێت، بەڵام باقی ئەوانیتر ئارام نابنەوە تا قەناعـەتیان نـەبێت بەوەی کە نە پارەی سعودیە و نە رێبازەکانی سعودی بەکارنایەن بۆ بەخێوکردن و گەشەکردنی نەوەی داهاتووی قاعیـدە. ئەمـەش نابێتـە هـەنگاوێکی یارمەتیـدەر بـەوەی کاربەدەسـتانی

سـعودی جـەخت لەسـەر ئـەو نکۆڵیکردنـە دەکەنـەوە بـەوەی کـەوا ئـەم توندڕەوانـە هـیچ پاڵپشتییەکیان لەنێو وڵاتەکەیاندا هەبێ، کەچی لەیەکێك لـە ڕاپرسـییەکاندا کەبەشـێوەیەکی تایبەت بەم مەسەلەیەوە ئەنجامدرابوو، ئەوەی روونکردەوە کە لەنێو ئەم پادشایەتیەدا ٤٩٪ ی خەڵکەکەی پاڵپشتی لە ئایدیاکانی بن لادن دەکـەن. بەشـێوەیەکی یەکسـان، لەنێوانیشـیاندا زیاتر لە بیست و چوار زانای دیاری سعودی، کە وانە لـە زانکـۆ دەڵێنـەوە، لـە نۆڤەمبـەری ٢٠٠٤ فتوایەکیان دەرکردووە لەسەر عێراق، " بۆ بەرگریکردنی خۆیی و شەڕەفی و خـاکی و نەوتی و ئێستای و داهاتووی لەدژی هاوپەیمانە ئیمپریالیستیەکان، تـەواو وەکـو ئـەو کاتـەی لەرابردوو بەرگەی کۆلۆنیالیزمی بەریتانیان گرتبوو". واژووکـەران باسـی ئـەوەیان دەکـرد، " جیهاد لەدژی داگیرکەران ئەرکێکە لەسەر شانی هەموو کەسـێکی توانـادار"[٣]. بۆیـە نـابێ سەرمان سووربمێنێ بەوەی زۆربەی خۆکوژە بیانییەکانی ناو عێراق لە سعودیەوە دێن.

لەفێبرایەری ٢٠٠٥، بەشداریمکرد لە کۆبەندی ئابووری جەددە. بۆنەکە لە هۆڵی هۆتێلێکی گەورە سازدرابوو، ئامـادەبووان پیـاوانی دەریـایی بـوون کـە بـەجلێکی سـپیەوە بەشـداریان تیادەکرد. بەدرێژایی لایەکی هۆڵەکە بـە دیـواری ئاوێنـەیی داپۆشـرابوو، کەلەبـەر قـەبارەی ئاوێنەکان سەرنجت رادەکێشرا. لە تێبینی و روونکردنەوەکانمدا، پیرۆزباییم لە سعودیەکان کرد لەو بڕیارەی بە سازدانی هەڵبژاردنی شارەوانییەکان (کـاتی هەڵبژاردنـەکان نزیـك بوونـەوە)، هەروەها وتم هیوام وایە ئافرەتان ئەو مافەیان پێبدرێت بتوانن بەشداربن لەدەنگدان بە جۆرێك ئافرەتانی عەرەبستانی سعودیە خێراتربن لە ئافرەتانی نێو ولایەتە یەکگرتووەکان.

بەسەرسوڕمانییەوە، ئەم قسانە بـە چـەپڵەلێدانەوە لەدەوروبەرمـەوە پێشـوازیی گـەرمی لێکرا. کاتێ سەیری ئامادەبووانی بەردەمی خۆمکرد، کەس چەپڵە لێنادا. پیـاوانی دەریـایی هیچ جوولەیەك کاریی لێنەکردبوون. لەبڕی ئەوەشدا، کەچی چەپڵەلێدانەکە لەپشتەوەی دیوارە ئاوێنەیەکانەوە دەهاتە ژوورەوە ئـەو شـوێنەی کـە ئافرەتـە سـعودییەکانی لـێ کۆببونـەوە و

---

(٣) ئەم لێدوانە، لە ٥ ی نۆڤەمبەری ٢٠٠٤ بڵاوبۆوە، لەلایەن باڵوێزی سعودیە لە ولایەتە یەکگرتووەکان و بەریتانیای گەورە رەخنەی توندی لێگیرا. ژمارەیەك لە کۆڵەمنیستە سعودیەکان ئیدانەی ئەم فتوایەیان کرد کەبۆ هاندانی گەنجانی وڵاتە تابەرەو عێراق بچن بۆ ئەنجامدانی کاری توندوتیژی. پشتیوانانی ئەم لێدوانە ستایشی ئەم لێدوانەیان کرد بۆ ناچارکردنی یەکگرتنەوەی لایەنی سوونی و شیعەکانی عێراق هەروەها بۆ لاوازکردنی توندوتیژی لەدژی کەسانی بێ چەك، لەنێویشیاندا بێگانەکان وەك رۆژنامەوان و کرێکارانی دەستی.

بەشداریان لەم کۆبەندییە دەکرد. ئافرەتانی ئەم وڵاتــە هەمیشــە جیاکراونەتــەوە لــە پیــاوان، بەدیارناکەون—بەڵام مایکرۆفۆنیان لەبەردەمە، کەچی دوورن لە ئامێرە بیستەنیەکان. کــاتێ وەزیری کاروباری سعودیە باسی ئەوەیکرد کــەوا ئافرەتــانی ســعودی پێویســتە پابەنــدبن بــە سیاسەتی جیاکردنەوەی جێندەری لەشوێنی کارکردن و هیچ بەرژەوندییەك لەوەدانییە بۆ رێگە پێدانیان لە لێخوڕینی ئۆتۆمۆبێل. ئافرەتێك پرسیاریکرد بــەوەی کــە بۆچــی وەزیــر بــەمجۆرە بیردەکاتەوە. وەزیر ئاماژەی بەو هەموو ئیمەیلــە پاڵپشــتیەدا کەبەدەســتی گەیشــتوون بۆیــە بەمجۆرە بیردەکاتەوە، ئافرەتانیش داوای ناونیشانی ئەم ئیمەیلــەیان لێکــرد. ئافرەتــان نیــوەی دانیشتوانی زانکۆکانی سعودیە پێکدێنێت، بەڵام کەمتر لــە یــەك لــە دەی هێــزی کــارکردنی وڵاتی بە ئافرەتانەوە نابینرێت. زوو یا درەنگ، ئەم ئافرەتە خوێندەوار و خاوەن بڕوانامانە—کەسوودمەندی شــارراوەی نیشــتیمانن—دەربــڕین و دەســتەیەکی فــراوانتر لــەدەرەوەی مــاڵ دەدۆزنەوە.

لەکاتی گفتوگۆیەکانمان لە جەددە، یەکێك لە پیاوە سعودیەکان دڵنیــای کردمــەوە لــەوەی سیاسەتی وڵاتەکەی بەرامبەر ئافرەتان لەسەر بناغەی ئارەزووەوەیە نەك کپکردنی مافەکانیان بەڵکو بۆ رێزگرتنی ئافرەتانە. وتی: " ئێمــە بڕوامــان بــەوە هەیــە کــەوا ئافرەتــان لەبــەردەم دەروازەکانی بەهەشتەوە دانیشتوون، تەنها ئامانجــەکانمان پاراســتنی شــەرەفی ژنەکانمانــە". منیش وتم: تێیگەیشتووم، وەبڕوام وانەبوو رۆژئاوا ئەم هەموو وەڵامەی هەبووبێ. پــێم وت، " هەرچەندە، بڕوای تەواوم بە مافی خەڵکی هەیە بۆ دروستکردنی هەڵبــژاردە بنەڕەتییــەکانی. ئەگــەر ئافرەتــان ئیختیاریــان لەبەردەســتبایە، لەوانەیــە هەنــدێکیان بڕیــاری ئــەو ژیــان بەسەربردنەیان دابووایە کەئێستاکە تیدانە. بەڵام ئافرەتانیش، شانبەشانی پیــاوان پێویســتە دەرفەتی ئەوەیان پێبدرێت بۆئەوەی بڕیــار بۆخۆیــان بــدەن. ئــەوان گــەنجن، خــۆ منــداڵ نــین، پێویستە بەگوێرە سروشتیانەوە مامەڵەیان لەگــەڵ بکرێــت. ئــەی ئێــوەی پیــاوان لەچییەوە دەترسن؟ هیچ کەسێك لەبەرژەوەندیدا نییە دەست بە شەرێکی رەگەزەکان پێبکات".

وەك هەرزەکارێك، ئەوکاتەی لەیەکەم ژوانەکانم لەگەڵ کوڕان دەردەچووم کە ئۆتۆمۆبێلیــان هەبوو، باوکم سووربوو لەسەر بەدواکەوتنمان بەئۆتۆمۆبێلی خێزانەکەمان بەدرێژایی رێگاکــە. سیستەمی سعودی زۆر موتەحەفیزە، جگە لەوەی کە باوکەکە لەنێو ئۆتۆمۆبێلەکە لەپێشــەوە لەگەڵ کوڕەکانی دادەنێشێ و کچەکانیش لەدواوە، لەپشت پەردەن.

لەسەردانەکەمدا دەرفەتی ئەوەم بۆ ڕێکەوت بۆ نوێکردنەوەی ناسینەوەکانمان لەگەڵ شازادە عبدالله دابنیشین، ئەم ڕووداوە شەش مانگ پێش ئەوە بوو کە دواتر پادشایەتی لە شا فەهد وەرگرت، لەبەرئەوەی شا فەهد بۆماوەیەکی درێژ نەخۆش کەوتبوو. هەرچەندە عبداللە تەمەنی لەسەرەتای هەشتاکانەوەبوو، بەڵام خاوەن جەستەیەکی بەهێزبوو، تەواو خۆشی لەژیان وەردەگرت. سمێڵ و سەکسووکەیەکی پڕی هەبوو، هێشتاکە هەر بەڕەشییەوە دەیپاراستن، لە قسەکردندا زۆر هێمن و شکۆدار بوو. کاتێ پێموت بەنیازی نووسینی کتێبێکی ئاوام، زەردەخەنەیەکی ڕازیبوونانەی کرد و ئاماژەی بە کۆپییەکی قورئانی بەرگ سەوز کرد کەلەتەنیشت خۆیەوە لە نووسینگەکەی دایانبوو.

لەکاتی قسەکردنەکانماندا، زۆر بەراشکاوانە لەو وێنە شێواوانە دەترسا کەهەندێ کەس ئەنجامیدەدەن و دەیخەنە پاڵ ئیسلام، بەجۆرێك خۆی ئیسلامی وەك ئایینێکی ئاشتی و میهرەبان ناودەبرد. وتی: مەسیحییەت و یەهودی و ئیسلام هەرسێکیان لە توخمە سەرەکییەکانیان یەکدەگرنەوە، هەندێ مەسیحی کۆنزەرڤاتیڤ هەنە واهەستدەکەن کەپێویستیان بە دروستکردنی مەسەلەك هەیە بۆئەوەی ململانێی کۆتایی دونیا (Armageddon) بێنن. ویستم ئەوە بزانم کە ئایا ئیسلام موسڵمانانی قەدەغەکردووە لە بەخشین و دەستهەڵگرتن لەخاکێك کەرۆژێك لەرۆژان فەرمانڕەوایی تیاکردبێ. وتی، هیچ شتی وا بەجۆرە ڕەق نەبووە، جگە بۆهەندێ ناوچەی تایبەت و شوێنی پیرۆزنەبێ. پرسیاری ئەوەم لێکرد، " لەم کۆمەڵگا ئایین پەروەرە بەرزەیە، بەبۆچونی ئێوە چ ڕۆڵێك پێویستە تا داوا لە خوای گەورە بکەی بۆئەوەی لەئیدارەی ئەم پادشایەتییە بەڕێوە ببرێت؟". وەڵامی دایەوە، " ئیمان دەبێ بەردەوام هەبێ، بەڵام تۆ داوا لەخودا ناکەی پێش ئەوەی ڕاوێژی لەگەڵ هاوڕێ و ڕاوێژکارەکان نەکەی. دواتر پشت بە خودا دەبەستی بۆئەوەی یارمەتیت بدات لە دەرکردنی بڕیارەکان، و داواشی لێدەکەیت بۆئەوەی هەموو شتەکان بەقازانجی تۆوە بگێڕێت". کاتێ پرسیاری عێراقم لێکرد، بەرووخسارێکی ناشرینەوە وتی: "پێویستە، بابەتەکە بگۆڕین".

لەماوەی ئەو سەردانەی کۆتاییم بۆ عەرەبستانی سعودی، جیاوازییەکی سەرسوڕهێنەرم بەدیکرد بەبەراورد لەگەڵ گەشتەکانی پێشووترم. هەڵوێستێکی گشتی دروستبووە بەجۆرێك بڕیار لەسەر هەموو پرسە گرنگەکان دراوە. ئێستاکە، هەموو شتێ بەردەوام لەگۆڕاندایە، کەش و هەوای سیاسی و تێڕامان و گفتوگۆیەکان، سیاسەتی سعودیە ئەدگاری درامی خواستووە.

لەماوەی حەوت ساڵی رابردوودا، ماڵی ئال سعود بانگی چاکسازی دەکەن بێئەوەی خۆشیان بگرێتەوە. ئەم هەنگاوەش لەوەیە بەرەو زیادبوون بچێت لەبەر رۆڵی نوێی عبداللە. لەوکاتەی هێشتاکە هەر شازادەبوو، سەرپەرشتی زنجیرەیەك كۆبوونەوەی نیشتیمانی لەسەر مافەکانی کەمە ئایینییەکان و ئافرەتان دەکرد، دروستکردنی ناوەندێکی فیدڕالی بۆ دیالۆگ، هەروەها رێگەدان بە هەڵبژاردنەکانی پێشبڕکێی شارەوانی. وەك شایەك، فەرمانی بە ژووری پیشەسازی و بازرگانی جەددە دا بۆ رێگەدان بە کاندیدە مێینەکان بۆ هەڵبژاردنەکانی بۆردەکە، ئەوەبوو دووانیان هەڵبژێردران. نزیکەی ٣،٣ ملیار دۆلاری بۆ مۆدێرنکردنی سیستەمی خوێندنی سعودی و مەنهەجەکانی تەرخانکرد. لەلایەنی ئابوورییەوە، عەرەبستانی سعودی گەیاندە نێو رێکخراوی بازرگانی جیهانەوە، زۆر بەسەرکەوتوویی دەتوانێ پاساو بۆ نەهێشتنی گەندەڵی بێنێتەوە، هەروەها دووبارە رێکخستنەوەی بیرۆکراسی خەوتووی وڵات و چاککردنەوەی پەروەردەیی لەهەندێ بابەتی دونیایی وەك ئەندازیاری، زانست، هەروەها بیرکاری.

سەرکردەکانی ئەمەریکی لەلایەن کۆنگرێسەوە فشاریان دەخرێتە سەر، بۆ وەرگرتنی هەڵوێستێکی توند لەگەڵ سعودیە لەسەر ئەو مەسەلانەی پەیوەندیان بە تیرۆریزمەوە هەیە. ئێستا ئەمەریکا هەیبەتەکەی کەمتر بۆتەوە لەوەی پێشووتر. سعودییە چیتر پشت نابەستێ بە ولایەتە یەکگرتووەکان بۆ تەکنەلۆژیا، گرنگی ئەمەریکا وەك کڕیاری نەوت کەمتربووەتەوە بەبەراورد لەگەڵ وڵاتەکانیتر. بەهۆی مەسەلەکانی ئاسایشی ئێستای جیهانییەوە، سعودییەکان کەمتر حەز بەوەدەکەن بێنە ولایەتە یەکگرتووەکان، هەروەها ئەمەریکییەکانیش کەمتر گەشت بۆ عەرەبستانی سعودیە دەکەن. ئەگەر ئەم لێك تێگەیشتنە نێگەتیڤانە بەردەوام بێت، ئەوا سەرکردە سعودی و ئەمەریکییەکان کەمتر یارمەتی سیاسی یەکتردەدەن.

سعودیەکانیش زۆر هەست بە ئاسودەیی ناکەن بەو رۆڵەی کە خەلکانێك هەڵیانبژاردوون: "چەشنێك لە دڵی نەوتاوی نێو تاریکایی" یەکێك لە نووسەرەکان ئەم ناوەی پێداون، " کانییەك لە ئالۆزی، سیستەمی بەهای دوژمنداریەتی". زۆر خۆشحاڵ دەبن بەگەڕانەوەی ئەوکاتانەی کە ئەم دوو وڵاتەی سەرەڕای بوونی جیاوازییەکانیان لەگەورەترین شەڕەکانی رۆژهەڵاتی ناویندا بەیەکەوە کاریاندەکرد. پێویستە لەسەرمان هانی سعودییەکان بدەین بۆ گەڕانەوەی ئەو پەیوەندییانە، ئەمەش بێگومان لەڕێگای پاراستنی هەوڵەکانیان بۆ پاکسازی قاعیدە، هەروەها لەڕێگای رێگەگرتنی کۆمەککردنی تیرۆریستان و سوود وەرگرتن لەهەموو

دەرفەتەکان بۆ بەبیرهێنانەوەی هاوولاّتیانیان بەوەی کەوا کوشتنی کەسانی بیّ چەك پێچەوانەی کلتووری عەرەبییە و هیچ ڕێگایەکیش نییە بۆ بەدەستهێنانی شوێنێك لەبەهەشت.

شەڕی فەلسەفی لە عەرەبستانی سعودی لەدەوری ئەم پرسیارە فەندەمێنتاڵییەوە دەسوورێتەوە ئەویش: سعودییەکان خۆزگە بە بوونی چ جۆرە ولاّتێکەوە دەخوازن: قەلاّیەکی جیاکراوە کەلەلایەن تەقلیدە کۆنزەرڤاتییەکانەوە فەرمانڕەوایی لێدەکرێت یاخود ولاّتێکی مۆدێرن (ولاّتێکی تا ئەوپەڕی ئایینی) کە دەبێتە هۆی کرانەوەی جیهان. لەکاتێکدا سعودییەکان حەزدەکەن بەدوای ئەو سنوورانەدا بگەڕێن کە ئیسلام ڕێگای پێداوە، کەچی هەندێك هەن تائەوپەڕی توانایان بڕیار لەسەر سنووردارکردنی ئەم ئایینە دەدەن. سەرت سوڕنەمێنیّ، گەر بلّێین هەندێك لە سعودییەکان ناتوانن خۆیان لەهیچ سایدێك بێننەوە. پێویستییەکانی بەمۆدێرنکردن زۆر بەڕوونی دیاریکراوە، بەلاّم ترسی ئەوە هەیە کۆنترۆڵمان لەدەستبچیّ. ئەم گفتوگۆیە لەتەواوی جیهانی عەرەبی و هەندێك لەکۆمەڵگا موسڵمانەکانیش دەنگیدایەوە. ئەنجامەکەی بەرهەمی ئالّۆزییەکی زۆر گرنگە لەرووبەڕووبوونەوەی دوو ئایدیەی گەورە: ئەویش هەموو تواناکان لەلایەن خوداوەیە، هەروەها دەسەلاّتی شەرعی سەر ئەرزیش لەلایەن خەڵکەکەیە.

(١٥)

ديموكراسييەتی عەرەبی

لەتەموزی ساڵی ١٩٦٧، جۆن کەنێیدی، لەوکاتەی سیناتۆری پلە ناوەندی ولایەتە یەکگرتووەکان بوو لە مەکسیکۆستی ئەوەی ڕاگەیاند کەوا، " بەهێزترین سوپای جیهان لە ئەمڕۆکەدا نە کۆمۆنیزمە، نەسەرمایەداریشە، نە مووشەکی ئاسمانیشە—بەڵکو خۆزگە و ویستی نەبڕاوەی مرۆڤە کە دەبێ ئازاد و سەربەخۆبێت".

بەردەوام دەبێت و دەڵێ، " دوژمنی گەورەی ئەم ئازادییە پێی دەوترێت ئیمپریالیزم. بۆیەش تاکە تاقیکردنەوەی گرنگی سیاسەتی دەرەوەی ئەمەریکا کەپێویستە پەیڕەوی بکات ئەوەیە دەبێ ڕووبەڕووی بەرەنگاربوونەوەی ئیمپریالیزم ببینەوە، ئەوەی دەمانەوێ ئەنجامی بدەین فەراهەمکردنی زیاتری ئازادی مرۆڤە".

لەقووڵاییەکانی جەنگی ساردا، کەنێیدی—بەشێوەیەکی بەرچاو—پێناسەی کۆمۆنیزمی نەکرد، بەڵکو پێناسەی ئیمپریالیستی وەك تاقیکردنەەی سەرەکی سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکای کرد. لەوکاتەی کەنێیدی ئەو قسانەی دەکرد جەنگاوەرانی ئازادی جەزائیری کەوتبوونە نێوان ململانێی مەرگ و ژین بۆ وەرگرتنی سەربەخۆیی لە فەڕەنسا، وتەبێژی پارتی دیموکرات، ئەدلای ستیڤن سۆن، لەسەر ئەوە ڕازیبوو کەوا، قسەکانی کەنێیدی زۆر گرنگ بوو لەهەمان کاتدا داوەتکردنی ژاوەژاوەبوو، هەروەها هەڕەشەیەکیشە بۆ NATO. بەڵام سەربەخۆیی ئایدیایەك بوو بەجۆرێ کاتی خۆیان هاتبوو،جەزائیر لەساڵی ١٩٦٢ توانی بەدەستی بێنێ. لەوکاتەیدا، کەنێیدی سەرۆکی وڵات بوو، حەزی وابوو ولایەتە یەکگرتووەکان بخاتە لایەنی ئازادی بۆ ئەو خەڵکە داگیرکراوانەی لەناو هەموو ئەم جیهانە پێشکەوتووەوەن، بەشێکی گرنگ هەبوو ئەویش موسڵمانان بوون. کاتێ کەنێیدی باسی لە ئازادی مرۆڤی دەکرد، مەبەستی پەرۆشی نەتەوەکانی دەردەخست بۆ ڕزگاربوونیان لە داگیرکەری بێگانە. بەڵام سەربەخۆیی هیچ گەرەنتیەك نادات بەجۆرێك خەڵکەکەش ئازادبێت لە کپکردنیان

لەلایەن حکوومەتەکانیانەوە، هەروەها دامەزراندنی ئەمجۆرە ئازادییە شتێکە تەنانەت بەرەنگاربوونەوەکەشی سەختترە.

لەنۆڤەمبەری سالّی ۲۰۰۳، سەرۆك بۆش ئەوەی راگەیاند کەوا، ولایەتە یەککگرتووەکان بەدوای "ستراتیژیەتی رۆشەن لە رۆژهەلاتی ناویندا دەگەڕێت". ئەم وتارەی لەبەردەم ئەو ئامادەبووانە پێشکەشکرد کەبۆ ئاهەنگێڕانی بیستەمین سالّەی دیاری نەتەوەیی بۆ دیموکراسی کۆببونەوە، بۆش وتی" سەقامگیری ناتوانرێ لەسەر حیسابی ئازادی بکرێتەوە. تائەوکاتەی لە رۆژهەلاتی ناویندا ئەو شوێنەی تیایدا ئازادی پێشوەچوونی بەخۆیەوە نەدیوە، هەروەها وەك شوێنێکی ئاوسان و تووڕەیی و توندوتیژیشەوە دمێنێتەوە. هەروەها لەگەلّ بلاّوبوونەوەی چەکە بەکۆمەلّکوژییەکانەوە بەجۆرێك دەبێتە هۆی دروستبوونی هەرەشەی مەترسیدار بۆسەر ولاّتەکەمان و هاوپەیمانانمان، بێ سوودە لە قەبوولّکردنی ئەم بارودۆخەیە".

لەهەرێمێك کەوا تیۆرەکانی کودەتای تێدا زالّە، گومانێکی زۆر فراوان هەیە لەبارەی مەبەستەکانی ئیدارەی بۆش. ئەو بیرۆکەیەی کە ئەمەریکا پشتیوانی لە دیموکراسی دەکات زۆر بە ئاسانی باوەڕی پێناکرێت چونکە بەرژەوەندییەکی زۆری بۆ عەرەبەکان تێدایە. هەرلایەنێك ئەوەیتر تۆمەتباردەکات، و هەولّی گۆڕینی باباتەکەش دەدات: سەرکردە ئەمریکییەکان قسە لەبارەی ئەو پێویستیانە بۆ حکوومەتەکانی عەرەبی دەکەن کە گونجاوبێ بۆ ریفۆڕمی سیستەمەکەیان زیاتر لەوەی کێشەی فەلّەستینی باسبکەن، کەچی سەرکردەکانی عەرەبی قسە لەبارەی هەموو شتێکەوە دەکەن جگە لە دیموکراسی نەبێ.

سەرۆك لەهەولّدانەکەی راست بوو بۆ چاککردنەوەی ئەم ئینتیمایەی کەهەلّوێستی ئەمەریکا لەسەر ئازادییەوە وەستاوە لەهەموو شوێنێك جگە لە ولاّتە عەرەبییەکان، ئەمەش لەبەرئەوەی هەندێ راستی لەپالّ ئەمەوەیە. بۆماوەی چەندین دەیە سالّ دەچێ ئیدارە دیموکرات و کۆمارییەکان وەك یەك هەمان هۆکاری باشیان هەیە بۆ گەڕان بەدوای پەیوەندی میانڕەوی لەگەلّ سەرکردە عەرەبییە ئۆتۆکراتییەکان. ئەو ولاّتانەی کە لەرووییێکی ستراتیژییەوە گرنگن بۆ فەراهەمکردنی سەقامگیری، ئەمەریکا پەیوەندییەکانی خۆی لەگەلّ باشکردووە وەك عەرەبستانی سعودی و مصر. عەرەبەکان نەوت بەرهەم دێنن، کریارە ئەمەریکییە داوای دەکەن. عەرەبەکان تەکنەلۆژیای پێشکەوتوو داوادەکەن، کۆمپانیا ئەمریکییەکانیش پێیان دەفرۆشن. لەکاتی جەنگی ساردا، ئەمەریکا لەدژی یەکێتی سۆڤیەتی پێویستی بە پالّپشتی عەرەبەکان هەبوو. لەسالاّنی ۱۹۹۰، ئیدارەی کلینتۆن بەدوای

پاڵپشتی وڵاتە عەرەبییەکان دەگەڕا بۆ دانانی پڕۆسەی ئاشتی لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاست. ئەم وڵاتە عەرەبییانە، کە خاوەن بیرکردنەوەی زۆر خەوشدارن، واپێدەچوو پەسەندی ئەڵتەرناتیڤ بکەن. لەکۆتایشدا، زۆر سەرقاڵی سەددام حسێن لەعێراق، موعەممەر قەزافی لە لیبیا ، هەروەها رژێمی تیۆکراتی لەئێران بووین. هەرچەندە زۆربەی ئەو مەسەلانە ماونەتەوە و چارەسەرنەکراون، کاتەکەش زۆر گونجاوە بۆمامەڵەیەکی نوێ. یەکێك لە بیانوویەکانی رێکخراوی قاعیدە ئەوەیە کە ولایەتە یەکگرتووەکان پاڵپشتی لەو حکوومەتانە دەکات کە زۆردار و ناشەرعی و گەندەڵن. رێگایەك بۆ نکۆڵیکردنی پاڵپشتی لە ریفۆرمە دیموکراتییەکان لەهەموو وڵاتەکان نەبوونی ئازادییە.

ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە ئێمە بێین سیستەمی خۆمان بەسەر خەڵکانێك بسەپێنین کەخۆیان نایانەوێ. ئیسلام فێری دواکەوتووەکانی دەکات کە باشترینی شتەکان لە شارستانیەت وەربگیرێت، دیموکراسیەتیش گەورەترین لایەنی قسەکردنە لە لایەن رۆژئاواوە. تاقیکردنەوەکان ئەوەیان سەلماندووە بەشێوەیەکی گشتی دانیشتوانی عەرەبی و موسڵمانان حەز بە چەمکەکانی وەك ئازادی را دەربڕین، فرە سیستەمی، مامەڵەکردنی یەکسان لەژێر یاساوە دەکەن. زۆربەی خەڵك دەڵێن زۆر گرنگە بۆ سەرکردەکان دیموکراتی بن لەوەی بەهێزبن. هەربۆیش دیموکراسی هەنووکە بەڕێوەیە. وڵاتێکی بچووکی وەك قەتەر خاوەن دەستوورێکی نوێیە کە پێشکەشی دەستەی راوێژی کردووە تیایدا پارێزگاری لە ئازادی ئایینی و ئازادی را دەربڕین و مافەکانی مرۆڤ دەکات. پەرلەمانی کوێتی، دوای چەندین ساڵ لەرەتکردنەوەی پڕۆپۆزەلەکەی، لەکۆتاییدا رێگای بە مافی ئافرەت دا بۆدەنگدان. لەساڵی ٢٠٠٣ ئوردن و یەمەن لە هەڵبژاردنەکانیان پێشبڕکێ لەپڕۆسەکە بەدیدەکرا بەمەش تارادەیەك ئازادی پێوە دەبینران. دەسەڵاتداریەتی فەلەستینی هەڵمەتی هەڵبژاردنیان سازدا بۆ هەردوو سەرۆك و پەرلەمان. ئێستا زۆربەی وڵاتە عەرەبییەکان جۆرێك لە دەستەی تەشریعی و راوێژکاریان هەیە، لەگەڵ ئەوەشدا هێزەکانیان بێ فیزە. لەسەرتاسەری ئەم ناوچەیە هەستێك هەیە کەوا رێگایە کۆنەکان لەگۆڕاندایە، بۆئەوەی لەلایەن شتێکی ترەوە جێگای بگیرێتەوە هێشتاکە بەتەواوەتی پێناس نەکراوە، بەڵام نوێ نییە.

ئیدارەی بۆش هیوای وابوو مۆدیلێکی دیموکراسی لە عێراق سەرهەڵبدات و عەرەبەکانیش پەرۆش بن بۆ لاسایی کردنەوەی. لەوەیە رۆژێك دابێ ئەم هیوایە بێتەدی. بەڵام لەروانگەی سیاسییەوە کاتێ ئەم هەموو شەڕ و توندوتیژییە لەناو شەقامەکان روودەدەن، ئەوکاتەیە کە

زۆربەی عەرەبەکان سەیری عێراق دەکەن دەڵێن، " خۆزگە دەخوازم وڵاتەکەشم وەك ئەمەی لێبێ". تاوەکو ئێستا هیچ نموونەیەکی مۆدێلی دیموکراسی نییە عەرەبەکان پێیەوە رازین[1](١). لەساڵی ١٩٩٢، شا فەهدی عەرەبستانی سعودی باسی ئەوەی دەیکرد، " سیستەمی هەڵبژاردن لەناو عەقیدەی ئیسلامیدا نییە، ئەو عەقیدەیەی کەوا بانگەشەی حکوومەتێکی ئامۆژگاری و راوێژ و ئاگاداربوون لە رەعیەتەکان دەکات". ئەم بیرۆکەیەی— کەوا دیموکراسی مۆرکێکی ئیسلامییە—لەوەیە جێی رەزامەندی بێت لەلایەن هەندێك پادشاکانی عەرەبی، بەڵام توزێك قورسایشی هەڵگرتووە. نەریتی عەرەبی، هەروەك شا فەهد ئاماژەی پێدابوو، دەکرێ بەناو رێساکانی دیموکراسیەتەوە درێژبکرێتەوە ئەم ویستانە ببەخشێ کە بوونی هەیە. بەدڵنیاییەوە، لەدەرەوەی نیمچە دوورگەی عەرەبییەوە ئیسلام هیچ بەربەستێکی بۆ ئازادی سیاسی نییە، نیوەی موسڵمانانی جیهان لەژێر حکوومەتی هەڵبژێردراوەوە دەژین—لەو شوێنانەی وەك ئەندەنوسیا، هیندستان، بەنگلادیش، مالیزیا و تورکیا.

ئیسلام بەربەست نییە لەبەردەم ئازادی، لەهەمان کاتیشدا رێ خۆشکەریش نییە بۆ بەدەستهێنانی گۆڕانی دیموکراسی. لەو وڵاتانەی تیایدا ئیسلام بە کۆنزەرڤاتیڤەوە تەفسیر دەکرێت، ریسکێك هەیە بەوە دیموکراسی وەك هاوڕێیەکی ئیسلام وەرناگیرێت بەڵکو وەك جێگرەوەیەکی لێکدەدرێتەوە—بەتایبەتی ئەگەر ئەم دیموکراسییەتە بەرێگای سەرکەوتنە لەلایەن ولایەتە یەکگرتووەکانەوە هێنرابێت. لێك تێنەگەیشتن لەدواوەی بەکارهێنانی هەندێ وشە دەبێتە مایەی سەرهەڵدانی کێشە. هەندێ موسڵمان، وەك مەسیحی و جوولەکەکانیش، داوای یەکسان بوونی زاراوەکانی " عیلمانی" و "بێ خودایی" دەکەن، چونکە نابێ کەسێك ئایینداربێ کەچی بێ ئەوەی بگەڕێتەوە سەر سەرچاوەکانی ئایینی کارەکانی حکوومەت راپەڕێنێ. یەکێك لە پسپۆڕان دەنووسێت، " بوون بە عیلمانی مانای وایە...نەك هەرتەنها رەتی عەقیدەی ئایینەکە دەکەیت بەڵکو دەبێ تەواوی پەیڕەوە ئەخلاقی و نەریت و ئەو یاسایانەی کە لەنێو کۆمەڵگا موسڵمانەکانیشەوە کاری پێدەکرێت وازی لێبێنی". ئەمە بەبێ

---

(١) (مصر) لەنێوان دوو شەڕی جیهانییەوە پێشکەوتنی باشی بەخۆیەوە بینییەوە لەبواری فرە سیستەمی، بەڵام کاتێ هێزی سەربازی جڵەوی دەسەڵاتی گرتە دەست لەساڵی ١٩٥٢، ئەم بارودۆخە نەما.

هیچ گومانێك ئەم تێڕوانینەش کاریگەری زۆری هەبووە لەسەر ئـەزموونی موسـڵمانان لـەژێر دەستی قوڕسی سەرکردە عیلمانییەکان وەك (ناصر) لە مصر و شا لە ئێران.

ئەمەو چەندین مەسەلەی تر هۆکارێك بوون بۆ کردنەوەی ئەم بۆچوونەی کـەوا دیموکراسـی لەگەشەکردندایە بەمەبەستی لاوازکردنی ئیسلام. بۆ رەوینەوەی ئەم بۆچوونە، بانگەشـەکارانی ریفۆرمخوازی پێویستە ئەوە بۆ خەڵکەکە روونبکەنەوە کەوا پاڵپشتیکردن لە دیموکراسی مانـای ئەوە نییە فەرمانی مرۆڤ لەسەرووی فەرمانی خوداوە دەبێ. بەپێچەوانەوە مانای نکۆڵیکردنە لە فەرمانی زۆرداران و پەیڕەوکردنی خواوەندە لەسـەر زەوی. دیموکراسـی دەنـگ دەبەخشـێتە هەموو هاووڵاتییەك نەك هەرتەنها بە گرووپێکی باڵادەست و بەختەوەر. لەیەکێك لەسـەرکردە ئیسلامییەکانم گوێ لێبوو، کە خەڵکی نایجیریا بوو، دەیوت ئیسلام دیموکراتیتیرین ئایینە بـۆ ئەم مەبەستە، چونکە هەموو کەس لەبەرامبەر خودا یەکسانە.

هەندێك لە چاودێران وای بۆدەچن کە گرنگی ئایین سەرتاپای وڵاتانی گرتۆتەوە ئـەو مەسـەلە جددییەی کە پێیەوە پەیوەندە ئەویش لایەنی ئابوورییە ــ عەرەبەکان قەناعەتیان بەوە هەیە کە دیموکراسی رێگای فەراهەمکردنی ژیانێکی خۆشتریان پێدەدات، هیچ شتێکیتر پێیەوە پەیوەسـت نییە. ئەم مەسەلانە ساتێکی ئەم فیلمەم بیر دێنێتەوە "دەرچووــــالمتخـرخ" کـاتێ کارەکتـەری فیلمەکە دۆستن هوفمان لەوە دڵنیایە کە کلیلی خۆشگوزەرانی داهاتووی کارێکە لـە پلاسـتیك. بیرکردنەوەیەك لە نێو رۆژئاوادا بەربڵاوە ئەویش هەموو کەس دەیەوێ وەك رۆژئاواییەکان بـژیت. بەگوێرەی ئەم بیرکردنەوەیە، ئەگەر عەرەب و موسـڵمانەکان تـووڕە و یـاخین، ئـەوەش تـەنها لەبەرئەوەیە چونکە ئیرەیی بە خۆشگوزەرانی و ئارامی ژیانی رۆژئاوا دەبەن.

لایەنە پێچەوانەکەی وەرنەگیراوە: کەبەلایەنی کەم هەندێ عەرەب بڕوایـان وایـە رۆژئـاوا لەهەوڵی ئەوەدایە بۆ ئیغرا و سەرنجڕاکێشی ئـەو عەرەبانەیـە بـۆ ژیـانێکی دەسـتکرد و بـێ رەوشت لەعنەتکراویە هەتاهەتایە بەجێیان دێڵن. بەرژەوەندی ماددی گرنگـی خـۆی هەیـە، مێژوو پێمان دەڵێ بەتوند وەرگرتنی ماددە یان ئەوەتا ژیانت رۆشـەن دەکـات یـان لەخشـتەی دەبات. یەکێك لە زانایـانی بـەناوبانگی موسـڵمان دینووسـێت، " ئەگـەر یـەکێك پرسـیار لەموسڵمانێك بکات، ئایا ئازادیت دەوێت، بەدڵنیاییـەوە وەڵامەکـە بـە بـەڵێ دەبـێ. بـەڵام زۆربەی موسڵمانان ئەمە زیادەدەکەن، لەسەرەتا، بە بۆچونی خۆیانەوە، ئازادی مانای *ئازادی* لە خودا و ئایین ناگەیەنێ، ئەوان ئازادی تر لەباوەش دەگرن، بـەجۆرێك ئـەو عەقیـدەیان لـێ تێکنەدات کە مانایەك بەژیانیانەوە دەبەخشێ".

قوتابخانەیەکیتری بیرکردنەوە پێشنیازی ئەوە دەکات کە هەردوو نیوەی ریفۆرمی دیموکراتی—ئابووری و سیاسی—یەك لەدوای یەك دێت. بەگوێرەی ئەم تیۆرە، عەرەبەکان ئامادەنین بۆ پێشوازیکردنی دیموکراسیەت. ئەوان لەسەرەتادا پێویستە زیاتر رۆشنبیرتر و کراوەتر و زیاتر لە چینی ناوەڕاست نزیك ببنەوە : بەمانایەکیتر، زیاتر رۆژئاوایی بن. ئەمە فیزی پێوەدیارە، هەروەها گرنگینەدانە بەوەی ئەو راستییەی کە ریفۆڕمەکانی ئابووری و سیاسی یەکێك ئەوەیتر بەهێزدەکات. دەسەڵاتی رەها بەربەستێکە بۆ پێشکەوتنی ئەو شوێنەی کە دیموکراسیەت یارمەتی میانڕەوی رێگاکە دەدات. هەندێك لە سەرکردەکانی عەرەبی زۆر بەتوندی سەرنجیان بۆئەم ئایدیایە راکێشراوە سەرەتا بە دانانی ریفۆرمەکانی ئابووری، بەو هیوایەی ئەمە ببێتە هۆی دواخستنی گۆڕانی راستەقینەی سیاسی بۆکاتێکی نادیار. سەرۆك حوسنی موبارەکی مسری باشترین نموونەیە.

لەوەتەی جڵەوی دەسەڵاتی لەساڵی ١٩٨١ گرتۆتە دەست، موبارك بۆتە کەسێکی دیاری نێودەوڵەتی کە پشتگیری لە هەڵوێستە میانڕەوەکان دەکات لەمەسەلەکانی جیهانی و پشتیوانییەکی گرنگی پرۆسەی سیاسی دەکات لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست. خۆیشی سیاسەتمەدارێکی زیرەکە توانیویەتی چەندین گۆڕانکاری ئابووری پێویست ئەنجامبدات. لەگەڵ ئەوەشدا، کەسێکی دیموکراتیش نییە. بۆزیاتر لە چارەگە سەدەیەکە، چاوی پۆشیوەتە نارەزایی سیاسی لەرێگای بەردەوامبوونی حاڵەتی هەمیشەیی نائارامی لە وڵات. هەر هاووڵاتییەکی مسری بەرهەڵستی موبارك بکات تووش دەستبەسەرو ریسك تەنانەت ئازاردانیش دەبێتەوە. موبارەك ئەوەی راگەیاندووە کە سیاسەتەکانی زۆر سەختن لەدەرەوەی پێویستیدانە بەجۆرێك زۆر بەفراوانی کاریان لەسەرکردووە، لەچەند ساڵی رابردوودا چەند رووداوێکی تیرۆریستی ناوەخۆیی روویاندابوو. سەرۆك بۆش دەڵێ، " ئازادی چارەسەری تیرۆرە"، سەرهەڵدانی رێکخراوی قاعیدە هانی رژێمەکانی عەرەبی دەدا بۆئەوەی بەرەو ئاراستەی دیموکراسی هەنگاو بنێن. هەر دوای ماوەیەکی کەم لە هێرشەکانی ٩/١١ سەرەك وەزیرانی (مصر) بەپێچەوانەی بۆش جەختی لەسەرئەوە کردەوە کە تیرۆریزم هانی ولایەتە یەکگرتووەکان دەدات بەرەو ئاراستەی (مصر) هەنگاوبنێت. ". دەیووت، "ولایەتە یەکگرتووەکان و بەریتانیا، لەنێوانیشیاندا گرووپەکانی مافی مرۆڤ، لەرابردوودا، داوایان لە ئێمە دەکرد بە پێدانی 'مافەکانی مرۆڤ' بە تیرۆریستان. ئێوە دەتوانن ئەم مافە مرۆڤانەیان پێبدەن کە شایانیانە تاوەکو لەرێگای ئەم مافانە بتانکوژن. دوای ئەم کردە قێزەوەنانەی لەنیویۆرك و ڤێرجینیا

ئەنجام دران، لەوەیە وڵاتانی رۆژئاوا بیر لە شەڕی (مصر) بکەنەوە لەدژی تیرۆر وەك مۆدێلێکی نوێ".

سەرۆك بۆش بانگەشەی مسری کرد بۆئەوەی" پێشڕەوی ئەم رێگایە بکات" بەرەو دیموکراسیەتی عەرەبی. موبارەك وەڵامی دایەوە و رازیبوو لەسەر رێگادانی بەرامبەر کاندیدە بەرهەڵستەکان لەکاتی دووبارە هەڵبژاردنەوەی لە سێپتەمبەری ٢٠٠٥. ئەمە جۆرێك لەتێڕوانینەکان بەرهەم دێنێ کە بەشێوەیەکی هامشی لە وڵاتە دیموکراتەکانیش بەدیدەکرێن. هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی بە پیلانێکی زۆری دیموکراسی و بابەتێکی کەم هاتەبوون. هەڵمەتەکە زۆر کورت بوو، تەنها نۆزدە رۆژبوو. پارتی دەسەڵات کۆنترۆڵی هەموو دەزگا راگەیاندنەکانیان کردبوو شانبەشانی بودجەی هەڵمەتەکەش. کاندیدەکان پێویست بوون رووبەڕووی هەموو ئەم پێوەرانە ببونایەوە کە موبارەك، بەشێوەیەکی چاوەڕوانکراو لەهەڵبژاردنەکان دەرچوو، گوشیبوونی. سەرەڕای ئەم هەموو نارازیبوونە، هێشتاکە لایەنی هاندان بەدیدەکرێت. بۆیەکەمجارە لەمێژووی درێژی ئەم وڵاتە، مسرییەکان لەبەرچاوی سەرکردەکەیاندا لە پێشبڕکێی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردندا داوای پاڵپشتی لە هاووڵاتیان دەکەن. دەنگدەران ئەزموونی دەنگدانی زیاتر لەیەك هەڵبژاردەیان پێدرا. ئاپۆرای خەڵك ئەوەی بەخۆیەوە بینی کە دروشمەکانی دژی حکوومەت بەرزبکەنەوە و بێ ئەوەی ئازاربدرێن. دانیشتوانی مسری زیرەك و رۆشنبیرن بۆ پاڵپشتیکردنی پارتە سیاسییەکان بەهەموو رووخسارە ئایدیۆلۆژییەکانەوە، ئەگەر هەڵبژاردنەکان بە شێوەیەکی کراوە و راستەقینەوە سازبکرێن، پارتی دەسەڵاتی بەرهەڵست دەکەوێتە دەست گرووپە ئیسلامییەکان—ئیخوان موسلمین، ئەو پارتەی کە لەساڵی ١٩٢٨وە دامەزراوە. ئیخوان موسلمین بەشێوەیەکی فەرمی توندوتیژی رەتکردۆتەوە، هەروەها لقیان لەهەموو وڵاتانی عەرەبی هەیە. باوەڕی سەرەکیان ئەوەیە کەوا ئیسلامی سوننی چارەسەری پێشکەش بە هەموو کێشەکان کردووە، هەروەها گەڕانەوە بۆ عەقیدەیەکی پاك و بێگەرد دەبێتە هۆی چاککردنەوەی هەموو نەخۆشییە کۆمەڵایەتییەکان. لەم چەند ساڵەی رابردوودا لە (مصر)، گەشەیان بەزمانی دیموکراسیدا و کارکردنی زیاتر لەگەڵ گرووپە ریفۆرمە عیلمانیەکان. هەرچەندە رێکخراوەکە بەفەرمی لەکارو چالاکییەکانیدا قەدەغەکرا، بەڵام کاریگەریە کۆمەڵایەتییەکەی هێشتاکە بە گەورەیەوە ماوەتەوە، ئەندامەکانی—وەك بێلایەن خۆیان کاندیدکردبوو—ناوی خۆیان لە هەڵبژاردنی پەرلەمانی ٢٠٠٥ تۆمارکردبوو. ئیخوان موسلمین گەشەی بەخۆیەوە داوە، ئەگەر رێپێدراوبێ، وەك پارتی ئیسلامی بێ لایەن بەجۆرێك

که دەسەڵاتی کەوتە دەست لە وڵاتانی وەك تورکیا، ئەندەنوسیا، بۆسنیە هێرسەگۆڤینیا، ئێستاش بەشێوەیەکی نهێنی لە عێراق. سیناریۆیە کەمتر گوڵیەکانیش پێشوازی لێدەکرێت. حکوومەتی مسری جەخت لەسەر ئەوەدەکاتەوە کە ئیخوان موسلمین خۆیان ئامادە دەکەن بۆ بەکارهێنانی توندوتیژی، هەربۆیەش حکوومەت رێگا بەو گرووپە نادات تاوەکو رکابەری گرتنە دەستی دەسەڵات بکەن بەرێگایەکی ناتوندوتیژی. ئەمەشی کپکردنێکی لۆژیکیانەیە.

بێگومان، نییەتی موبارك بەخێوکردنی ئۆپۆزۆسیۆنێکی رێکخراوەییە کە رووخسارێکی دیموکراسی نیشانبدات بێئەوەی هەڕەشە لە پارتەکەی خۆی بکات لە کەمکردنەوەی دەسەڵاتەکەی. دانیشتووانێك کەتازە لەخەو هەڵسابن کۆنتڕۆڵکردنیان ئاستەمە. ئەو ئایدیایەی کە مسرییەکان پێویستە ئەڵتەرناتیفی راستەقینەیان هەبێ بۆ حوکمی تاکە پارتی وەکو ئەوەیە بۆبەدەستهێنانی هێزی زیاتر لەنێوان ئێستا و ٢٠١١ وادەی هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی داهاتووەوە. بۆکەمکردنەوەی فشاری گۆڕان، موبارك بەردەوام سوودمەندی خۆی لەم بوارە بەبیری سیایەت دانەرانی ولایەتە یەکگرتووەکان دێنێتەوە. دوای دەرچوونی بەشی غەززە لەژێر کۆنتڕۆڵی ئیسرائیل و هەڵکشانی بارودۆخی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بۆ جارێکیتر، موبارەك چاپووك دەبێ لە رێکخستنی رووداوەکان کە دەبێتە نیشاندانی توانستی خۆی بۆ بینینی کاریگەری لەسەر فەڵەستین و رۆڵی وەك پیاوی وڵاتێکی گەورە لەنێو ناوەندی عەرەبیدا.

دوای سی و چوار ساڵ لە وتارەکەی جۆن کەنێیدی دەربارەی ئازادی، سەربەخۆیی جەزائیر، لەکۆتییدا هەڵبژاردنی فرە حیزبی نەتەوەیی ئەنجامدرا. ئەو کاتساڵی ١٩٩١ بوو، پارتی سەرکەوتوو ئیسلامی بوو. سیاسەتمەدارانی رۆژئاوا نیگەرانبوون بەوەی ئەم پارتە — کەبەشێوەیەکی دیموکراتی هاتۆتە سەر دەسەڵات— هەرەس لە بەجێهێنانی ئەرکەکانی دیموکراتی دێنێ— وەك رێگەدان بە ئۆپۆزۆسیۆنە یاساییەکان، ئازادی راگەیاندن، سەربەخۆیی دادوەری. کاتێ سوپای جەزائیری هاتنە ژوورەوە، ئەنجامەکانیان راگەیاند، ئیدارەی بۆشی یەکەم هەستی بەئارامیکرد. وەزیری دەرەوەی پێشوو جەیمس بەیکەر وەسفی ئەم حاڵەتەی دەکرد:

کاتێ من لە وەزارەتی دەرەوە بووم، سەرقاڵی دوورخستنەوەی سیاسەتی فەندەمێنتاڵە رادیکالییەکانی جەزائیرمان بووین، تەنانەت وامان دەزانی ئەوە سیاسەتێکە کە دژی پاڵپشتیکردنمانە لە دیموکراسیەت. بەشێوەیەکی گشتی، کاتێ تۆ پاڵپشتی لە دیموکراسیەت دەکەی دەبێ بزانی کە دیموکراسیەت خۆی چیت پێدەدات. ئەگەر

دیموکراسیەت فەندەمێنتاڵە ئیسلامییە رادیکاڵەکانت پێدەدات، ئەوا دەبێ تۆش لەگەڵ ئەمانە بژیت. ئێمە نەماندەویست لەگەڵ ئەمانە بژین لە جەزائیر چونکە هەستمانکرد تێڕوانینەکانی فەندەمێنتاڵە رادیکاڵییەکان زۆر جیاوازە لەوەی ئێمە باوەڕمان پێی هەبوو... هەروەها بۆ بەرژەوەندییە نەتەوەییەکانی ولایەتە یەکگرتووەکان.

هەروەك مێژوو پێمان دەڵێ، کەوا هەموو هەڵبژاردنە دیموکراتییەکان تەنها دیموکراتەکان براوەنینە. لەزۆربەی کۆمەڵگا عەرەبییەکان، گەورەترین گرووپی بنەڕەتی کۆمەڵگاکان لەدەوروبەری ئایینەوە رێکخراون. ئەگەر دیموکراسیی بۆ بەرهەمهێنانی بەیانی بووبایە، ئەوا ئەنجامەکانی هەڵبژاردن زۆربەی بە قازانجی سەرکردە موسڵمانەکانەوە دەشکایەوە لەوەی بەلای گرووپە بچووکە ئەکادیمیاو خەڵکانی بزنس و پرۆفێشناڵەکان، ئەوانەی کە پاڵپشتی سەرەکی گۆڕانی دیموکراسین. ئەمەش بەڕاستی کەیسێکە لەدەسەڵاتداریەتی فەڵەستینی و عێراق بەدیدەکرێت.

لەساڵی ٢٠٠٥، بەشداریم لە تیمێکی کارکردنی فرەحیزبی لەسەر دیموکراسیەتی عەرەبی بۆ ئەنجوومەنی پەیوەندییەکانی دەرەوە کرد. هاوکارەکەم کۆنگرێسمانێکی پێشوو بوو، ڤین ویبەر، کەسێکی زۆر بەڕێزبوو. تیمی کارکردنەکە گەیشتنە ئەم دەرئەنجامەی کە ئەگەر عەرەبەکان بتوانن بەئازادی و سەلامەتی سکاڵاکانیان دەرببڕن، ئەوا زیاتر لە دروستکردنی کۆمەڵگای سەرکەوتوو و پێشکەوتووەوە نزیك دەبنەوە. ئەمەش سوود بەوان و ئێمەش دەگەیەنێ. بۆزیاتر قسەکردن لەسەر ئەم بابەتە، لە بەرەو پێشچوونی دەزگا دیموکراسییەکان، پێویستە ئەوە لەمێشکمان دانێین کە گۆڕانی لەناکاو نە پێویستە و نە خوازراویشە. ئامانجمان دەبێ هاندانی گەشەکردنی دیموکراسی بێ نەك شۆڕشی دیموکراسی. ئەم ئاگادارکردنەوەیە زۆر بەپێی پێویست نەبوو بۆیەکێك لەئەندامانی ئەم تیمە کە نارەزایی ئەوەی نوسیبوو ولایەتە یەکگرتووەکان بەهیچ شێوەیەك بۆی نییە تەرکیز بخاتە سەر هەڵبژاردنەکانی جیهانی عەرەبی. وتی "تەنانەت پارتە عەرەبییە میانڕەو و ناتوندوتیژەکانیش، هەروەها نارازیشبوو بەرامبەر بە ئامانجەکانی ئەمەریکا لەسەر مەسەلەکانی عەرەبی- فەڵەستینی و بەهیچ شێوەیەکیش ئامادەنییە بە رازیبوونی ئەم جۆرە کاریگەری و رۆڵەی کە ئێستاکە ئەمەریکا لەناوچەکە دەیگێڕێ". سەرم سوڕما لەم لێکدانەوەیە، کەلەگەڵ ئەم کاتە ناگونجێ. باوەڕکردن بەوەی ئەمەریکا دەتوانێ

بەردەوامبێ لەسەر ئەم کاریگەریەی کە لەسەر وڵاتە موسڵمانەکان هەیەتی بێئەوەی پاڵپشتی لە هەڵبژاردنی ئازاد و دادگەری بکات هەمان ئەو باوەڕەیە بەوەی کە ئەمەریکا دەتوانێ بەسەر تیرۆریستانا زاڵبێت بەهۆی بەکارهێنانی ئەو رێگایانەی کە سەرکردە تیرۆریستەکان چاوەڕوانیان دەکرد. وەك ئەوە وایە شەڕ لەسەر خاکێك دەکەین کە سەقامگیری قاچەکانمان پێدەبەخشێ، بەمەش بەلایەنە ستراتیژییەکەی هیچ مانایەکی نییە.

هەندێ لە توێژەران ترسی ئەوەیان هەیە کە دیموکراسیەت رێگا بە بزووتنەوە سیاسییە ئیسلامییەکان بدات تەواوی دەسەڵات بگرنە دەست لە باکووری ئەفریقیا درێژبێتەوە بۆ رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و کەنداو، هەروەها بەسەر وڵاتانی باشووری ئاسیاشەوە. ئەنجامەکەش دەبێتە کوتلەیەکی مەترسیدار بە وڵاتانی یەکگرتووی بۆ رق هەڵگرتن لە ئیسرائیل و بەرهەڵستیکردنی ئەمەریکا و بەرگەگرتنیان لە فشارە دەرەکییەکان لەبارەی تیرۆریزم و بەرهەمهێنانی چەکی ئەتۆمی. هەرچەندە ریسك كارێکی سروشتی دیموکراسییە. هەروەها نموونەی ئەم ئەنجامە دوورە. ئیسلام توانای زۆر زیاترە بۆ کۆکردنەوەی ئەم هەموو کۆمەڵگایانە لەوەی کۆمۆنیزم هەیبوو، هیچ بزووتنەوەیەکیش ناتوانێ سەرکەوێ لەنێو ئەم هەموو جیاوازیی کلتووری و تیۆلۆژیانە لە چوارچێوەی ئەم عەقیدەیە.

ئەو تێڕوانینەی کە موبارەك و سەرکردە عەرەبە هاوبیرەکانی وەك خۆی دایانهێنا ئەوەبوو کە ئەو پارتە سیاسیانەی لەدەورەی ئیسلامەوە دروستدەبن دوورن لەدیموکراتی و هەوێنی توندوتیژی. ئەمە گریمانەیەك بوو لەلایەن ولایەتە یەکگرتووەکان هەردوای هەڵبژاردنەکەی جەزائیر لەساڵی ١٩٩١ دروستبوو. ئەمەش بیرۆکەیەکە ناکرێ بە سادەیی دووربخرێتەوە. لەڕاستیدا، بیرمان بۆئەوە دەچێ کەوا ئەنجامی هەڵبژاردنی ئازاد لە هەندێ وڵاتدا بردنەوەی رژێمە ئیسلامییە توندڕەوەکانی لێدەکەوێتەوە. ناشکرێ قەدەغەی بەشداریکردنی ئەم پارتە سیاسییانە بکەین لەسەر بناغەی ئەوەی کە هەندێکیان چ جۆرە رەفتارێك ئەنجامدەدەن. زۆر ئاسانە بۆ حکوومەتێکی سەرکوتکار ناوی" تیرۆریست" لەو کەسانە بنێت کە رازینین بە سیاسەتی ئەم حکوومەتە. ئەگەر دیموکراسی رۆچووە نێو رەگی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، پارتە ئیسلامییەکانیش ناکرێ دووربخرێنەوە لەم دیموکراسیەتە. لەمێژوودا، زۆر پارتی سیاسی هەبوونە کە لە بنەڕەتدا لەدەرەوەی

چوارچێوەی یاساوە دروستبوونە، تەنانەت بزووتنەوەکانیش کە ڕۆژێك لەڕۆژان پەیوەندییان لەگەڵ تیرۆریستانەوە هەبووە پێویستە هان بدرێن بۆئەوەی واز لە توندوتیژی بێنن و بەرەو ڕێگای ڕاست هەنگاوبنێن.

بۆئەوانەی کە دوودڵن لەبەرامبەر پارتە ئیسلامییەکان، باشتروایە خۆیان سەرقاڵ نەکەن بە قەدەغەکردنی ئەم پارتانە بەڵکو دەستبکەن بە پێشبڕکێکردن لەسەر سندووقەکانی دەنگدان لەگەڵیاندا. لە ڕۆمانەکەیدا بەناوی *بەفر*، نووسەری تورکی ئۆرهان پامۆك باس لە سەرکەوتنی ئەوان دەکات.

> *دەربارەی ئیسلامییەکان، دەرگا بەدەرگا بەگرووپ سەردانی یەکتردەکەن، قۆری و مەنجەڵ، هەروەها ئەم کەرەستانەی کە پورتوقاڵی پێوە دەگوشرێت دەدەنە ئافرەتەکان، لەگەڵ سندووقە سابوونەکان، گەنمە کوتاو و ماددەی پاککەرەوە. جەخت لەسەر دراوسێیە هەژاراکان دەکەن، خۆیان لەگەڵ ئافرەتەکان دەناسێنن، قولاب بە دەزووی زێڕ دەدوورن بە شانی منداڵەکانیان دەکەن بەنیازی پاراستنیان لە ئەهریمەن و جنۆکە. دەڵێن، " دەنگت بدە پارتی خۆشگوزەرانی، پارتی خودا، ئێمە کەوتووینەتە نێو هەژاری و نەداری چونکە سەرمان سوڕماوە لە ڕێگای خودا..." ئەوان باوەڕی تووڕەبوون و بێ کارەکانیان بردۆتەوە، لەگەڵ خێزانەکانیان دادەنیشن، نازانن ژەمە نانخواردنی داهاتوویان لەکوێوە دێت، کەچی هیوایان پێدەدەن، بەڵێنی دیاری زیاتریان پێدەدەن... ئێمە تەنها قسە لەبارەی نزمترینی حاڵەتەکانی دونیا ناکەین. هەتا خاوەن کارەکان—تەنانەت بازرگانەکانیش—ڕێزی ئەمانە دەگرن، چونکە ئەم ئیسلامییانە زیاتر لەسەر کارەکانیان جددیترن، دڵسۆزترن، بێ فێزترن لەهەر کەسێکیتر.*

گرتنەخۆی پارتە ئیسلامییەکان بەشێك لەپڕۆسەی دیموکراسیەت بەحکوومەت دەبەخشن، هەروەك دوورخستنەوەشیان بەشێك لە تێکدانی ئەم پڕۆسەیە دەبەخشن. دیموکراسی چەمکێکی زۆر بەهادارە چونکە دوور لە توندوتیژی ڕێگای چارەسەرکردنی سەخترین کێشەکان دەبەخشێ، لەڕێگای گفتوگۆ و دەنگدان. سەخترین کێشەکان لەجیهانی عەرەبی ئیمڕۆکە لەدەوری ئەو مەسەلانە دەسووڕێتەوە کە پەیوەندیان بە پارتە ئیسلامییەکانەوە هەیە: ئایا ئیسلام چ داوا دەکات؟ چۆن تیرۆر پێناس دەکرێت؟ ئایا

گەنجەکان پێویستە فێری چ بکرێن؟ چۆن بتوانین هاوسەنگییەك لەنێوان داواکراوە مۆدێرنەکان و بەها تەقلیدییەکان رابگرین؟ پێویستە بۆ راگرتنی ئەم هەموو مەسەلانە باشتر وایە نیشاندان و داواکردن (**عرض و طلب)** لەپرۆسیجەری دیموکراتی بەکاربێنین، لەوەی هەولّی چارەسەرکردنیان بدەین لەرێگای بەکارهێنانی توندوتیژی و سەرکوتکردنیان.

هەندێ کۆمەڵەی بچووك لەوەیە بەراستی ئامادەبکرێن بۆ سەرکەوتن لەرێگای هێز یان تیرۆر. بۆناسینەوەی ئەمە، پێویستە لەسەر هەموو پارتە سیاسییەکان پابەندبن بە بریارەکانی دیموکراسی، لەنێوانیشیاندا رێزگرتن لە پرۆسجەرەکانی دەستووری دوور لە توندوتیژی، هەروەك پارتە ئیسلامییەکان هەنووکە بەڵێنی پابەندبوونیان داوە[٢] (١).

لەمەودایەکی درێژتر، باشترین رێگا بۆ پەراوێزکردنی ئیسلامییە توندرەوەکان کردنەوەی بوارێکی فراوانترە بۆ وەرگرتنی تێروانینە جیاجیاکانی دوور لەتوندوتیژی. هیچ شتێ هانی بزووتنەوە سیاسییەکان نادات تابەرەو سەنتەر هەڵبکشێن خێراتر لەو پێویستییەی بۆ دۆزینەوەی ئەو سیاسەتانەی کەدەبێتە هۆی راکێشانی دەنگەکان. سەرۆك بۆش، کە هەندێ شت لەبارەی بردنەوەی هەڵبژاردنەکانەوە دەزانێ، بەمجۆرە ئەم تێروانینەی کێشا،" لەوەیە هەندێك بڵێن...، دەنگم پێبدەن، پێشبینی تەقینەوەی ئەمەریکا دەکەم، بەلاّم ...وای بۆدەچم، بەشێوەیەکی گشتی ئەو خەڵکەی کە خۆیان بۆ پۆستێك کاندید دەکەن دەڵێن، دەنگم پێبدەن، بۆئەوەی چاکسازی لەناو سیستەم بکەم و دڵنیاتان دەکەمەوە لە نانی سەر خوانەکەتان" تیپ ئۆنێل، لەشوێنێکیتردا هەمان خاڵی ورووژاند، " هەموو سیاسییەکان ناوەخۆیینە".

---

(٢) بەگوێرەی راپۆرتێك کەلەلاین گرووپی ئاریشەکانی نێودەوڵەتی ئامادەکراوە، *ئیسلامیزم لەباکووری ئەفریقیا ١: میراتەکانی مێژوو* (نیسانی ٢٠٠٤)، " بزووتنەوەکانی ئیسلامی سیاسی لە باکووری ئەفریقیا چیتر ئیدانەی دیموکراسیەت ناکەن وەك بیرێکی نائیسلامی یاخود ئایدییەك کەپێچەوانەی ئەم ئایدیەیانە بێت کەئێستاکە لە ولاتە موسڵمانەکان بوونی هەیە. لەراستیدا، زۆر بە ئاشکرا رەتی ئایدیە تیۆکراتییەکان دەکەنەوە و قەبوولّی رێساکانی دیموکراسی و فرەیی، هەروەها رێز لەو یاسایانە دەگرن کە لەنێو دەستووری هەنووکەدا نووسراونەتەوە".

سەرکردە عەرەبەکان پێویستە چاك ئەمە بزانن کە گەشەسەندنی دیموکراسی لە جیهانی عەرەبی ئەنجامی باشی لێدەکەوێتەوە لەڕووی پەیوەندییەکانیان لەگەڵ ولایەتە یەکگرتووەکان و پێچەوانەکەشی راستە. ئەو دەوڵەتانەی هەنگاو بەرەو دیموکراسیەت دەنێن پێویستە تێبینییەکی تایبەت بۆ بوارەکانی بازرگانی، وەبەرهێنان، هاوکاری بکەن، هەروەها واشنتۆنیش خۆی بەدوور دەگرێت لەو حکوومەتانەی کە هەمیشە رەتی دانپێدانی مافی هاوولاتیانی دەکەنەوە.

ولایەتە یەکگرتووەکان پێویستە پاڵپشتی لەدیموکراسیەت بکات لەرۆژهەلاتی ناوەڕاست، هەروەك ئەوەی لەهەموو شوێنەکانیتری جیهان هەولی بۆدەدات لەسەر ئەساسی هەمان مەبەست. هیوادارم بەردەوام بین لەگەڵ بوونی هەندێ ئەدگاری بێ فیزی. دیموکراسی دیارییەك نییە کەنە لەلایەن خوداوە و نەلەلایەن ولایەتە یەکگرتووەکانیشەوە ببەخشرێت، بەڵکو سیستەمێکی حکوومەتە بەوەی هەر وڵاتێك لەوەیە هەڵیبژێرێت بۆ بەرەو پێشچوونی هەنگاوەکانی و شێوازی فەرمانڕەواییکردنی. لە وتاری دووەم خولی هەڵبژاردنەکەی، سەرۆك بۆش رایگەیاند، "لەرۆژی دامەزراندنمانەوە، ئەوەمان ئاشکراکردووە کە هەر پیاو و ئافرەتێك لەسەر ئەم زەویە ماف و کەرامەت و بەهای بێ سنووری خۆی هەیە". ئەمەی زیادنەکرد کە لە ولایەتە یەکگرتووەکان لە ١٣٥ ساڵی یەکەمدا یان زیاتر، نیوەی ئەو خەڵکەی کە بەهای بێ سنووری هەبوو (کە دەکاتە نیوەی دانیشتووانی ئەوسای ولایەتە یەکگرتووەکان- و) مافی دەنگدانیان نەبوو. یان لە حەفتا و پێنج ساڵی یەکەم، ملیۆنەها کەس بە زنجیر بەستراببوونەوە، یان پێش ئەوەی شارستانیەتی ئەمەریکا دروستببێ، بیگومان شارستانیەتێکیتر هەبووە و ناچار بەنەمانیکراوە.

دەبێ تەواو واقعی بین لەوە کە پێشبینی چی دەکەین. بە بۆچوونی ئیدارە، گۆڕانی رۆژهەلاتی ناوەڕاست زۆر پێویستە بۆ سەلامەتی ئەمەریکا—نەك بۆ ئەو تێڕوانینەی کە زۆربەی عەرەبە ریفۆڕمخوازەکان حەز بەبەکارهێنانی دەکەن. دیموکراسیەتی عەرەبی، ئەگەر بەتەواوەتی بێت، ئەوا دەبێتە هۆی بەدیهێنانی ئارەزووەکانی عەرەب. ئەمەش بە شەو و رۆژێك ناگۆڕێت کەچۆن عەرەب سەیری جیهان دەکات، نە چاکبوونیان لەگەڵ ئیسرائیل، نە دڵنیابوونیشیان لە بەدەستهێنانی لیبڕالی کۆمەلایەتی. بەلام هەڵبژاردنەکان هێشتاکە هەنگاوێکن لە ئاراستەیەکی راست ئەگەربێتوو پێشڕەوی گفتوگۆیەکی سیاسییانەی

راستەقینە بکەن. جیاوازییەکی گەورە هەیە لەنێوان ئەو کۆمەڵگایەی کە بۆچونەکان پشت دەبەستن بەوەی" هەرتاکێك چۆن بیردەکاتەوە" لەگەڵ کۆمەڵگایەکیتر کە هاوولاتییەکانی دەستدەکەن بە وتنی، "با ئەوەت پێ بڵێم کەخۆم بیری لێدەکەمەوە".

کاتێ لە حکوومەت کارمدەکرد، زۆرجار پێشنیازم پێشکەشدەکرد و هاوکارەکانم ئەوکات رەتیان دەکردەوە، کەچی دواتر لەئامێزیان دەگرت ئەوکاتەی وەك پێشنیازی خۆیان حیسابیان دەکرد. منیش پێشنیازی کەسێکیترم رەتدەکردەوە بۆئەوەی دەرفەتی زیاترم هەبووایە تا بیرم لێکردبایەوە ئینجا قەبوولم دەکرد. سەرکردە عەرەبەکان لێیان چاوەڕوان ناکرێ بەشەو و رۆژێك بەدیموکراسیەت رازیببن، ئەگەر بینرا، ئەوا ناچار بە رازیبونیان کراوە. هەموو جیهان هیوای ئەوە دەخوازن ئەم سەرکردە عەرەبییانە بەلایەنی کەم پێشکەوتنێك لە سیستەمی حوکمڕانییەکانیان بەدیبێنن کە نزیك بێت لە دیموکراسی هەتا ئەگەر ناوێکیتریشی لێبنێن. کاتێکیش ئەمە رووبدات، ئەمە نابێتە کاری رۆژئاوا. بەڵکو ئەمە روودەدات لەبەرئەوەی سەرکردە عەرەبەکان فێربوونە، لەوەیە زەحمەتترین رێگا، هەروەك جۆن کەنێیدی چەند ساڵێك پێش ئێستا باسی لێوەکردووە ئەوەیە کە، بەهێزترین هێز لەجیهان ئارەزووی مرۆڤە بۆئەوەی ئازاد بێت.

(١٦)

ئیسلام لەرۆژئاوا

هەردوای ئەوەی پۆستی وەزیری دەرەوەم پێبەخشـرا، دەسـتمکرد بـە گەشـتێك بـەدەورەی جیهان، پێنج وەستانی یەکەمم لەئەوروپابوو. تەنها لەئەڵمانیا ئایین مەسەلەیەکە، ئـایین لـەم وڵاتە بۆتە بابەتی زانستی. سەرکردە ئەڵمانییەکان، بانگەشەی ئەوەدەکەن، کـەوا ئـایین بۆتـە سیستەمی پارە پەیداکردن، بۆیەش قەدەغەی ئەم کارەیانکرد، ولایەتە یەکگرتووەکان (بۆ ئەم هۆکارانە پێویست ناکات توانج بە تۆم کروز بدەین) ئەم ئایینەی وەك عەقیدەیـەکی شـەرعی وەرگرتووە. لەساڵی ١٩٩٧، ئەم مەسەلەیەش وەك خیلافێکی ئایینی گۆڕا.

ماوەی ئەمجۆرە بەرائەتە بەسەرچووە. هێرشەکانی سەر دوو تاوەرەکە و تەقینەوەکانی شاری مەدرید و تەقاندنەوەی میترۆی شاری لەندەن روانینی داهاتوومانی تاریك کرد. ئەم کردەوانە جیاوازبوون لەئەنجامدان و قەبارەی قوربانییەکان، بـەڵام بەهـەمان ئاراسـتە وەردەگیرێـن بـە دیمەنێکی هاوبەش لـەنێو مێشـکماندا مۆربـووە—دووکەڵەکـە، رووخسـارە خوێناوییـەکان، نیگەرانی تیمی رزگارکردن، هەنسکی خزم و کەسەکان، رووناکی مۆمەکانی دەسـت قەشـە و دەستە گوڵی کلۆڵ. هەروەك چـاوەڕوان دەکـرا، ئـەم تراژیدیانـە بوونـە هـۆی نزیکبوونـەوەی ئەوروپییـەکان و ئەمەریکاییـەکان، بـەڵام ئـەم هاریکارییـە مشـتومڕێکی زۆری لەسـەرە. سەرکردەکان لەسەر ئەو ئامانجەی رێگەگرتنی هێرشی زیاتر رازین، بـەڵام نـەك لەسـەرئەوەی چۆن بەباشترین شێوە ئەم ئامانجە بەدەستبێنین. لەگەشتەکانمدا، ئەوروپیـەکی زۆرم بینـی کـە زۆر لەمەسەلەی عێراق تووڕەبوونە و قەناعەتیشیان بەوە هەبوو کەوا هەستی ناکۆکی سـەرۆك بۆش لەبارەی بەشەرعیکردنی پرۆسەکە و وتارەکانی دەربـارەی جیاکردنـەوەی بـەرەی خـەیر و شەڕ بووە هۆی دروستکردنی تیرۆریستی زۆرتر لەوەی بەسەریاندا زاڵبێت.

ئەوروپاییەکان، بۆماوەیەکی درێژ لەژێر سەرچاوەی جیاوازی هەرەشەی تیرۆریستانەوە ژیان بەسەردەبەن، سەریان لە داواکراوەکانی ولایەتە یەکگرتووەکانەوە شێواوە بەوەی ٩/١١ هەموو

شتێکی گۆڕی. لەلایەن خۆیەوە، ئیدارەی بۆش پێشنیازی ئەوەیانکرد هەندێ کەس لەوبەری ئۆقیانووسی ئەتڵەسییەوە ئەم هەڕەشانەی بەو جددیەوە وەرناگرن، بەتایبەتی ئاماژەی بە پاشەکشێکردنی سوپای ئیسپانیدا لەعێراق بەماوەیەکی کورت دوای تەقینەوەکانی مەدرید—— ئەم کاتە ناخۆشە ئەو جوولەیەی بەتیرۆریستاندا کە خۆیان بەدوایدا دەگەڕان.

ئەزموونی من لەگەڵ تەقینەوەکانی ئەوروپا دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتاکانی ساڵانی منداڵیم، کاتێك خۆم لەگەڵ خێزان و دراوسێکانمان لەژێر زەمین لەکاتی جەنگی بەریتانیا حەشاردەدا. گومان لەوەدا نەبوو لۆمەی کێ بکرێت بەهۆکاری سەرەکی ئەم تیرۆرە. مەسەلەی لێپرسراویەت زۆر بە توندی مشتومڕی لەسەرکراوە، دوابەدوای هێرشەکانی سەر لەندەن دێت لە تەمووزی ٢٠٠٥. هەندێك، لەنێوانیشیاندا حاکمی لەندەن (کەچەپ ڕەوە) هەروەها کینیت کلاڕك (کە ڕاست ڕەوە)، بڕوایان وایە ئەم تەقینەوانە هۆکاری ئەوەیە بەریتانیا بەشداریکردووە لە هێرشەکانی بۆسەر عێراق، هەندێکیتر لۆمەی ئەم وتارە توند و تیژانە دەکەن کەلەلایەن هەندێ زانای موسڵمانەوە دەدرێن و لەبەریتانیاوە نیشتەجێن. هیچ کام لەم لێکدانەوانە تەواو ڕازیکەرنین. داگیرکردنی عێراق ڕێگاکەی بۆ ئیمامەکان ئاسانترکرد بەوەی جەخت لەسەرئەوەبکەنەوە کە موسڵمانانی هەموو جیهان لەژێر هێرشکردندانە، بەڵام هەستی قوربانیدان ئەو پاساوە ئەخلاقییە نادات بە تەقاندنەوەی ئەندەرگراوند لە لەندەن.

ئەم مشتومڕە گەشەسەندنی زۆری بەخۆیەوە بینیوە لەبابەت پێناسەکردنی بەها ئەوروپییەکان، چوارچێوەکانی دەربڕینی ئازاد، گەشەسەندنی کێشەی کۆکردنەوەی کۆچبەرە موسڵمانەکان. لەوەتەی ساڵی ١٩٧٥ ەوەیە ژمارەی موسڵمانانی کیشوەری ئەوروپا بۆ سێ ئەوەندەی خۆی زیادبووە، ئەمەش لەبەر ڕێژەی لەدایکبوون و هاتنی بەکۆمەڵی کرێکارەکان لە باکووری ئەفریقیا، ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و باشووری ئاسیا. ئەگەر ئەم ئاڕاستەیە بەمجۆرە بەردەوام بێ، ئەوا موسڵمانان لە ساڵی ٢٠٢٠ سەدا ١٠ی دانیشتوانی یەکێتی ئەوروپا پێکدێنن. لەهەمان کاتدا، دەیان ملیۆن کۆچبەر چاوەڕوانی دەرفەت دەکەن، بەبێ کار لەسەر شەقامەکانی تونس، ڕەبات، جەزائیر و دیمەشق ڕۆژدەکەنەوە. ئەم بەنداوەی کەبۆتە هۆی جیاکردنەوەی ئەوروپای مەسیحی و ڕۆژهەڵاتی موسڵمانان دووچاری لیك هاتووە، هەروەك هەموو ئەوانەی بەسەر شۆستەکانی شاری لەندەن و پاریس دادەڕۆن شاهێدی ئەوە دەدەن، هیچ شتێ ناگەیەنێ جگە لە گۆڕینی کلتووری ئەوروپا نەبێ.

گەیشتنی کۆچبەرانی هەر کۆمەڵگایەك کاریگەری خۆی لەسەر وڵاتی میواندار هەیە. لە ولایەتە یەکگرتووەکان هەر شەپۆڵێکی یەك لەدوای یەکی کۆچبەران مەترسی لەسەر ناسنامەی ئەمەریکی دروستدەکات ئەویش بەوەی یان بەرەو لاوازی دەچێت یان بەرەو نەمانی یەکجارەکی دەبات. بەرزبوونەوەی ئێستای دانیشتووانی ئاسیا و لاتینی کاردانەوەیەکی گۆڕاو نیشاندەدات، بەڵام گونجاندن لە ئەوروپا سەختترە، ئەو وڵاتانەی کە کەمتر لێڕاهاتوونە بۆئەوەی توانای وەرگرتنی ئەم خەڵکانە بدەن. فراوانبوونی یەکێتی ئەوروپا بۆ رۆژهەڵات و باکوور و باشوور سیمایەکی نویٚ بە پرسیارە کۆنەکە دەبەخشێ لەبارەی ئایا بوون بە ئەوروپی چ مانایەك دەدات. ئایا تەنها پرسیارێکە ئەو کەسە شەوانە لەکویٚ بەسەر دەبات، یاخود وەڵامەکە لەسەر بناغەی بەها و نەریت و باوەڕەوە دەدرێت؟ هەروەك سەرکردەیەکی کڵێسە لە ئەڵمانیا تێبینی ئەوەیکرد، "وڵاتانی ئەوروپا هەمان بنەمای کلتووریان هەیە. ئێمە دەزانین چۆن لەگەڵ کاسۆلیك و پرۆتستانتیەکان بژین چونکە ئیمانی هاوبەش و باوەڕی هاوبەشمان بە مەسیح هەیە. بەڵام پەیوەندییەکان لەگەڵ موسڵمانان تەواو جیاوازە... ولایەتە یەکگرتووەکان خەڵکی لە زۆربەی کلتوورەکان کۆکردۆتەوە. بەڵام وڵاتانی ئەوروپا لەرووە تەقلیدییەکەیەوە هەمان شێوە و کلتووریان هەبووە".

تەمەنم یانزەساڵان بوو کاتیٚ خێزانەکەم لە ولایەتە یەکگرتووەکان نیشتەجێبوون. هەرچەندە شانازیم بە کلتووری ئەوروپی خۆم دەکرد، بەڵام تاکە بەرزخوزایم (**طموح**) گونجانم بوو لەگەڵ ئەم وڵاتە نوێیە. پەرۆش بووم بەوەی وەك رۆئاڵێکی (هەرزەکار) ئەمەریکی دەبینرێم، بنێشتم دەجوی، کتێبی خەندە ئامێزم دەخوێندەوە، لەڕووی جلوبەرگ و قسەکردنەوە لاسایی هاو پۆڵەکانم دەکردەوە. شێت دەبووم کاتیٚ دەمبینی باوانم وەك بێگانە مامەڵەدەکەن، دایکم بەردەوامبوو لە خوێندنەوەی چیرۆکی چارەنووس و خورافی، باوکیشم گرنگی زۆری بە رەفتاری رەسمیات دەدا بە پۆشاککردنی چاکەت و بۆینباغ تەنانەت ئەوکاتەی دەچووە راوە ماسیش. کەچی ئەمڕۆکە لە ئەوروپا، مامەڵەکردن لەنێو نەوەی خێزانی موسڵمانان پێچەوانەیە. گەورەکان زیاتر توانای گونجاندنیان هەیە لەوەی منداڵەکانیان یاخود نەوەکانیان. گەنجەکانی بێرمینگهام، مەرسیلیا، رۆتەردام، وەکو ئەوانەی لە قاهیرە و **(دارالبیضاء)** دەعوە دەکەن ـــ یاخود لەلایەن بیرکردنەوەکانیانەوە فشاریان دەخرێتە سەر ـــ بۆ سەلماندنی پێناسەی ئیسلامی خۆیان لەڕێگای دەربڕینی بۆچوونە سیاسییەکانیان و پۆشینی بەرگی ئیمان و کڵاو و سەرپۆش و ریش دانانەوەیە.

بەرەنگاربوونەوەی پێکەوەبوون بەتایبەتی لە وڵاتی فەرەنسا زۆر بەدیدەکرێ، دیمەنی ئەو ئاژاوە بەرفراوانەی کەلە پاییزی ٢٠٠٥ روویدا، لەدەرئەنجامدا دوو رووئاڵی موسڵمان لەبەردەست پۆلیس رایانکرد دواجار بەبەکارهێنانی کارەبا کوژران. خەڵکانی گەنج، زۆربەی بێکارەکان، و ئەوانەی کەلەسەر شەقامەکان ژیان بەسەردەبەن، ئاگریان لەهەزاران ئۆتۆمبێل بەردا، لەبەرنارەزایی جیاوازی لەمامەڵەکردن، بێزاری، هەندێ خەڵك ئەنجامدانی ئەم ئاژاوەیە تەنها "بۆ خۆشی" ناویان دەبرد. دەسەڵاتدارانی فەرەنسا باری نائاساییان لە وڵات راگەیاند، ئەوەش بۆجاری یەکەمە لەوەتەی جەنگی سەربەخۆیی جەزائیر بەرپابوو لەنیوەی سەدەی رابردوو. زۆربەی ئەوانەی ئەم نارەزاییانە شیدەکەنەوە لۆمەی فەرەنسییەکان دەکەن بەوەی کە بەجۆرێك رەفتار دەکەن وەکوئەوەیە دروشمەکەیان " ئازادی، یەکسانی و برایەتی" واقیعی بێ لەجیاتی ئەوەی نموونەیی. وڵاتی عیلمانی فەرەنسی جیاوازی ئایینی و رەگەزی ناناسێتەوە، بۆیەش هیچ بنەمایەك بۆ سیاسەتەکەیان نییە کە بگەرێ بەدوای کەمکردنەوەی رێژەی بەرزی بێکاری لەنێوان هاووڵاتیانی رەسەنی باکووری ئەفریقیا. ئەنجامدانی رووپێوێك لەبارەی بنەچەی رەنگ و عەقیدەوە کارێکە لەوەیە ئەمەریکی و بەریتانییەکان بیکەن نەك فەرەنسییەکان. ئەمەش کۆچبەران لە ناخۆشی و ئاریشەوە جێدێڵێت، پێیان دەوترێت ئێوە تەواو هاووڵاتی فەرەنسین، بەڵام زۆرجار وەك هاووڵاتی نمرە دوو مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت لەکاتی پێدانی کار و بەکرێگرتنی شوققە و خانوو. بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە، حکوومەت ئەنجوومەنێکی پێکهێناوە بۆ رووبەرووبوونەوەی جیاوازی چینایەتی و دەستیکردووە بە ئەنجامدانی چەند هەنگاوێك بۆ جێبەجێکردنی کارەکانی پرۆگرامەکە بەشێوەیەکی ئەرێنی. ئەمەش دەبێتە هەنگاوێکی شۆرشی بۆ فەرەنسا و بەرگەگرتنی توندوتیژی راست رەوەکانی نێو وڵات.

تەنانەت پێش ئەم کردەوە ئاژاوەیەی فەرەنسا، سەرکردە ئەوروپاییەکان نیگەران بوون لە نەتوانینی ئەو کۆچبەرانە بۆ گونجانی خۆیان لەگەڵ ژیانی ئەو وڵاتانەی کەهەڵیانبژاردووە. بۆ موسڵمانان لەئەوروپا، ئەوە مەسەلەی ئیسلام و رۆژئاوانییە، ژیانیان رەنگدانەوەی ئاریشە و

دەرفەتی ئیسلامە لە رۆژئاوادا. توانستی ئەوروپا بۆ وەرگێڕانی ئەم واقیعە بۆ شتێکی پۆزەتیڤ هێشتاکە لەپێواندایە(*).

دەرفەتی ئەوەم هەبوو گفتوگۆی ئەم بەرەنگاربوونەوەیە بکەم لە سێپتەمبەری ٢٠٠٥ لە کۆنفرانسێکدا کە سەرۆکی پێشوو کلینتۆن لەنیویۆرك میوانداری کردبوو. لەنێو بەشداربووان مستەفا سیرتچ، گەورە موفتی بۆسنی دانیشتبوو. سیرتچ پێشنیازی ئەوەیدەکرد کە ئەوروپاییەکان بە ساردییەوە مامەڵە لەگەڵ ئەو بەشداربوونە دەکەن کە موسڵمان و جووەکان پێشکەش بەمێژووی ئەوروپای دەکەن. بۆچەندین سەدە دەچێ موسڵمانان لەناوەڕاستی ئەوروپا و بەلقان و رۆژئاوا دەژین، ملیۆنان نەوەی دووەم و سێیەمی کۆچبەران کەبەتەواوەتی ئەندامی کۆمەڵگایەکە پێکدێنن. بەمەش شەپۆلێکی گەورەی هاتووەکان کە پێکەوەبوونێکی دژواری دروستکردووە. سیرتج وتی، پێویستە موسڵمانان بە حوکمی ئەو شوێنە رازیبن کە تیایدا یاساکانی ئیسلامی جێبەجێناکرێت وەخۆیشیان تیایدا کەمینەن.

بەڵام ئەم ئەوروپیانەش پێویستە قەبووڵی مافەکانی موسڵمانان بکەن تاوەکو بەیەکسانی لەگەڵ ئەوانیتر بژین. پەیمانێکی کۆمەلایەتی پێشکەشکرد بەجۆرێك موسڵمانە ئەوروپییەکان بەڵێن دەدەن بۆ راپەڕاندنی رێسا دیموکراتییەکان لەکاتێکدا جەختیش لەسەر مافە سیاسی و ئابووری و ئایینەکانی خۆشیان دەکەنەوە. سیرتج باس لەوەدەکات کە موسڵمانان دەبێ تەرکیز بخەنە سەر لێپرسراویەتەکانیان بۆئەوەی شایانی وەرگرتنی ئازادی بن هەروەها ئەوروپییەکانیش بزانن کە ئیسلام بەکلتووری ئەوانەوە بێگانە نییە بەڵکو بەشێکە لەم کلتوورە.

ئەرکەکەی سیرتج زۆر زەحمەت دەبێ بەهۆی بوونی ژینگەیەکی سیاسی گڕگرتوو بەجۆرێك تۆمەتەکانی لایەنگیری خول بەدەوری کەمترین خڕوشانی لایەنێکەوە دەخواتەوە بەبەراورد لەگەڵ بانگەشەکانی رادیکالیزمی لەلایەنەکەیتردا. لە سێپتەمبەری ٢٠٠٥، رۆژنامەیەکی دانیمارکی زنجیرەیەکی کاریکاتێری کارتۆنی بلاوکردەوە لەسەر شێوەی محەممەد پێغەمبەر کە

(*) مەسەلەکانی گونجان و پێناسە کەلەم بەشەدا خراوەتەڕوو، پەیوەندیشی بە ولایەتە یەکگرتووەکان هەیە، بەڵام بە رێژەیەکی کەمتر. هەرچەندە ژمارەی تەواو دیاریکردنی ئاستەمە، بەڵام موسڵمانان سەدا ١ تا ٢ی رێژەی دانیشتوانی ئەمەریکا پێکدێنن. لەم ژمارەیەدا، بەلایەنی کەم، یەك لەسەر سێی ئەفریقی ئەمەریکییە لە ولایەتە یەکگرتووەکان لەدایکبوونە. شێوە و ئاڕاستەی (ئیسلامە ئەمەریکییەکان" بابەتی دیراسە و توێژینەوەیە لەنێو کۆمەڵگاکانی ئایینی و ئەکادیمی.

لـەقالبی تیرۆریسـتان ئامـاژەی بۆکردبـوو. شـەپۆلێك لـەنارەزایی و هەنـدێك توندوتیـژیش، بەرپابوون لەوکاتەی ئەم کارتۆنە ریسواکەرانە دووبارە لە شوێنێکیتری ئەوروپا لەچاپدرانەوە و لەسەر تۆڕی ئینتەرنێتیش بڵاوکرایـەوە. ئـەم هەڵچـوونە بەشـێوەیەك دروسـتبوو بەهۆیـەوە ئەوروپییە عیلمانییەکان و موسڵمانان دابەشبوون، هـەروەها پەرۆشـی تونـدڕەوەکان لەهـەموو شوینێکەوە رقی خۆیان بەرامبەر بەرژەوەندییـەکانی ئـەوروپا هەڵرشـت. بڵاوکردنـەوەی ئـەم کارتونانە، لەگەڵ ئەوەی راهێنانێکی ئازادی رادەربڕینە، هەروەها کارێکی تەعەسوبیەتیشـە. پرۆتستۆکردنەکانیش بەهەمان شێوە راهێنانەکی ئازادی رادەربڕینە، جگە لەوانەی ئاڕاسـتەی پرۆتستۆیەکەیان بـە توندتیژییـەوە گـۆڕی. هـەموو ئـەم کارانـەی کـران زۆر جێگـای داخ و پەشیمان بوونەوەی لەدوا هات، سـەرکەوتنێکی سـۆزبوو بەسـەر عـەقڵ. ئـەم هەڵوێسـتانەی کەبووە هۆی پەیدابوونی ئەم ئاریشەیە، کارێکی تازەنەبوو بەڵکو بەرنامەڕێژبوو.

لەساڵی ١٩٩١، بەشداریم کرد لە رووپێوێك کەرۆژنامەی لـۆس ئـەنجلۆس تـایمز ئـەنجامی دابوو بەناونیشانی " ترپەی ئەوروپا". بەدۆزینەوەی لایەنگری بەرامبەر گرووپـە کەمینـەکان مەندەهۆش نەبووین، بەڵام بەو هەستە ناخۆشانەی کەبەرامبەر موسـڵمانەکانەوە دەردەبـڕدران سەرسام بووم، بەتایبەتی ئەوانەی لە باکووری ئەفریقییاوە کۆچیانکردووە. کاتێ جەنگی بۆسنە بەرپابوو، تووشی شۆك (بەڵکو غەمباری) ببووم بەو هەڵوێستانەی هەندێ هـاوڕێی ئـەوروپیم ئەوانەی موسڵمانەکانی بۆسنیەیان بە نـا شارسـتانی و نارۆشـنبیری لەقەڵـەم دەدا بەرامبـەر زۆردارە کرواتی و سربیەکان. لەماوەی ئەم چەند ساڵەی رابردوودا گوتارێك هەبوو کە بەدەنگی بـەرزەوە هـاواری بـۆدەکرا "ئـەوروپا بـۆ ئەوروپیـەکان" و "بێگانـەکانیش بـۆ ماڵـەوە". سیاسەتمەدارەکان بەشێوەیەکی رۆتینی بانگەشەی خۆبەستنەوەیەکی توندتر لەسـەر کۆچـبەران دەکەن لەکاتێکدا موسڵمانەکان سکاڵای ئەوەدەکەن کە جیاوازی چینایەتیان لەدژیەوە دەکرێ، چونکە ئەوان بەگوتەی خۆیان بوونەتە قوربانیانی " فۆبیای ئیسـلام". ئاریشـەی کارتۆنـەکان دوابەدوای هەندێ رووداوی ناشرینەوە دروستبوون—لەساڵی ٢٠٠٢ کوشتنی سیاسەتمەدارێکی هۆڵەندی کە رەخنەی لە ئیسلام گرتبوو، کوشـتنی هۆڵەندییـەکی تـر لـە ئۆکتۆبـەری ٢٠٠٤ کەسێکی سینەماکاربوو، فیلمێکی دەرهێنا کە بە دژایەتیکردنی ئیسلامی دادەنرا.

لەهـەمان کاتـدا، کلتـووری لێبـوردەیی، کەبۆماوەیـەکی زۆرە جێـی شـانازی زۆربـەی ئەوروپییەکانە، بۆتە جێگای گومان لەلایەن ئەوانەی کەدەڵێن" بژی و لێگەرێ کەسانیتریش با بژین" ئەوا دەبێتەهۆی لەدەستدانی کۆنترۆڵ. زانایان نیگەرانن لـەوەی ئـەوروپا ببێتـە خـاکی

خوێناوی بۆ تیرۆریستان. شـوێنێکه کەتیایـدا پیلانگێـڕان دەتـوانن خۆیـان لەپشـت دیـواری یاسایەوە حەشاربدەن و دەسـتکەوتنی سـوودمەندییە کۆمەڵایەتییـەکان، نـەریتی ئـازادی را دەربڕین و نەبوونی سزای لەسـێدارەدان. پێشـڕەوانی موسـڵمانانی ئـەوروپی لـەبارەی هـەمان باوەڕەوە زۆر نیگەرانن. هەوڵیان داوە بۆ لابردنی مایکرۆفۆن لەبەردەم ئەم ئایدیۆلۆژیایانەی کە دەربڕینی تووڕەبوونـەکانیان ناونیشـانە سـەرەکییەکان وەردەگـرن بـەڵام شـەرمەزاردەبن یـان ڕووبەڕووی مەترسی زۆرینەی موسڵمانان دەبنەوەی ئەوانـەی پابەنـدن بەیاسـا(*) (*). بـوونی توخمی توندڕەو ململانێی لەگەڵ ناکرێت.

لە نیسانی ٢٠٠٤، پۆلیسی بەریتانی دەسـتیانگرت بەسـەر نیوتـەن مـەوادی ئـەمۆنیۆم نـیترات، کـە تـوخمێکی تەقەمەنییـە، پێشـتر لـە هێرشـە تیرۆریسـتەکانی بـالی و تورکیـا بەکارهاتووە. دۆزینەوەی ئەم مەوادە بووە هۆی دەستگیرکردنی هەشت پیاوی موسڵمان. دوای ساڵێك، پۆلیسی ئیسپانی گرووپێکی پاکستانی گرت گوایە پەیوەندیان بە قاعیدەوە هـەبووە. لەسەرەتاکانی ساڵی ٢٠٠٥، پۆلیسی فەرەنسی و ئەڵمانی خانەیەکیان تێکدا کەلەرێگەیـەوە ناونووسی توندڕەوەکانی بۆ عێراق لێ ئەنجامدەدرا. چالاکوانانی ڕێکخـراوی تیرۆریسـتی ئـەبو موسعەب زەرقاوی لە شەش وڵاتی ئـەوروپی دەسـتگیرکران. کاربەدەسـتانی بـەریتانیا وای بۆدەچن ١٠،٠٠٠ تا ١٥،٠٠٠ موسڵمان هەبێ لەناو شانشینی یـەکگرتوو کـە پاڵپشـتی لـە قاعیدە دەکەن، لەنێوانیشیان ٦٠٠ کەسیان لەسەر دەستی گرووپە توندڕەوەکانی ئەفغانستان و شوێنەکانیتر ڕاهێنراون. بێ ئومێـدی دەسـەڵاتداران لەوەدایـە کـە گومـانلێکراوانی تـیرۆر بەرێکی لەگەڵ هیچ پرۆفایلێکی دیموگرافی ناگونجێن. لەگەڵ ئەوەشدا زۆربەیان لـەنێو خێزانـە کۆچبەرەکانن، جێبەجێکارانی تەقینەوەکەی تونێلی مـیترۆی لەنـدەن لـەدایکبووی بـەریتانی

(*)تەقینەوەکانی لەندەن خێرایی دایە سەرکردە موسڵمانەکانی ئەمەریکا بۆ چڕکردنەوەی هەوڵەکانیان بۆ ڕێگەگرتن لە کاری توندڕەوی و توندوتیژی. بەگوێرەی سەلام مەرەیاتی بەڕێوەبەری تەنفیزی ئەنجوومەنی کاروباری ئیسلامی لە لۆس ئەنجلوس: "پێش ئەوەی خەڵك بیربکاتەوە، هیچ شتێکمان لەگەڵ تیرۆریستان نییە، ئایینەکەمان ڕوونە، دەبێ بۆهەموو کەسێکیش ئاشکرابێ. لەئێستاوە نابێ چیتر دوورەپەرێزبین، بەڵکو دەبێ بەشداربین لەبیناکردن. بۆیە بەکۆمەڵە ئەم کارە ئەنجامدەدەین، بەیەك دەنگ قسەدەکەین، بەمنداڵەکانیشمان دەڵێین ئەمە بەڕاست وەربگرن، نابێ سەرلێشێواوبن و بەوکەسانە باوەڕبکەن کەدێن و پێیان دەڵێن بواری توندوتیژی لە ئیسلام هەیە.

بوون، یەکێکیان باری دارایی زۆر باش بوو، هیچ کەسێکیشیان رابردوویەکی بەوجۆرە خراپ و توندوتیژی نەبوو. ئەگەر ئەمەش نموونەیەك بێ، ئەوا ناونووسکراوە بەئەزموونەکان گۆڕانێکی خێرایان لەهەڵوێستی ئایینەوە بەسەرهاتووە. موسڵمانێك بەبێ مەبەست ژیان بەسەردەبات گرنگییەکی کەم بە عەقیدەکەی دەدات، لەپڕێکا لەرێگای پەرستن و تێکۆشانەوە ناسنامەیەکی نوێ دەدۆزێتەوە. سەرەك وەزیرانی بەریتانی، تۆنی بلێر، پێی وتم، "بەشێك لە تایفەی ئیسلامییەکان لەگەڵ ئەم کۆمەڵگایە ناگونجێن و تێکەڵ نابن. جوولەکەکان، هیندۆزەکان، چینییەکان و زۆرینەی موسڵمانەکان توانیویانە خۆیان بگونجێنن، بەڵام هەندێ گیرفانی موسڵمانان هەیە بۆ کاری توندڕەوی تەراخانکراوە". چونکە لەنێو ئیسلامی سوننی هیچ ناوەندێکی دەسەڵات نییە ، بۆیە هیچ کەس نییە وەك زانایەکی ئایینی وتارەکانی پێشکەش بکات. بلێر دەڵێ، " لەم هەلومەرجانەدا، یەکێك هەڵدەستێتەوە ئیعلانی ئەوە دەکات، "من ئیمامم و ئەم قسانەش فتوانە". بۆیە ئیمامە رادیکاڵەکان زۆر مەترسیدارن. ئەوەی فێری خەڵکی دەکەن ئیسلامی راستەقینە نییە، بەڵکو وەرگێڕانێکی شێواوە تێکەڵ بە سیاسەتکراوە و جۆرە پەندێکە کەدوورە لە ناوەڕۆکی دەستەواژەکانی قورئانی کە تەنها لەلایەن بن لادنەوە پەسەندکراوە. موسڵمانە لاوەکان بەدوای شتێکدا دەگەڕێن کەماناداربێ، تاوەکو گرنگی پێ بدەن، بەڵام سەریان لێ دەشێوێنن و ئەو گوتارانە دەدۆزنەوە کە لە جیهاد بەکاردەهێنرێن، بۆیە دووبارە وەك تیرۆریست لەدایك دەبنەوە.

بەندیخانەکانی ئەوروپا بنارێکی بەموسڵمانەکانەوە پڕبۆتەوە. لە وڵاتی فەرەنسا زۆرینەی بەندییەکان پێکدێنن. پسپۆڕانی بواری رووبەڕووبوونەوەی تیرۆریزم لەوە دەترسن کە کۆبوونەوەی تاوانباران گرنگترین شوێنە بۆ ناو تۆمارکردن کە قاعیدە کاری لەسەربکات(*).

(*) ریتشارد رید، یەکێك بوو لەو سەرنشینانەی ئەو فڕۆکەیەی کەبەرەو مەیامی لە دیسەمبەری ٢٠٠١ بەڕێدەکەوت، لەنێو پێڵاوەکانیدا بۆمبی هەڵگرتبوو، لەنێو بەندیخانەیەکی بەریتانی ببووە ئیسلام. محەممەد بوییری، بکوژی سینەماکاری هۆڵەندی تیۆ ڤان غۆخ، بووە کەسێکی رادیکاڵ لەماوەی حەوت مانگی بەندکردنی. لەکۆتاییەکانی ساڵی ٢٠٠٤، پۆلیسی ئیسپانی سێزدە کۆچبەری باکووری ئەفریقیایان دەستبەسەرکرد کەپلانی تەقاندنەوەی دادگای نیشتیمانیان لەمەدرید داڕشتبوو. ئەو پیاوانەی، کەبۆماوەیەکی کورت گیرابوون، دوای یەکتربینینیان لە بەندیخانە، بڕیاریاندا بە دەمەزراندنی گرووپێکی تیرۆری، بەناوی شەهیدانی مەغریب.

ژمارەیەکی کەمی بەندی رۆژئاوایی ئامادەکراون بۆ پێشکەشکردنی رێنمایی ئەخلاقی دەنگی بۆ ژمارەیەکی زۆری هاوبەندییە موسڵمانەکان. حکوومەتەکانی ئەوروپی لەم کێشەیە ئاگادارن بەڵام دڵنیانین لەچۆنیەتی وەڵامدانەوەی. هەندێکیان هەوڵی جیاکردنەوەی بەندییە موسڵمانەکانیان دەدا، هەندێکیتر پێیانوایە ئەمە تەنها بڵاوکردنەوەی مەترسییە. هەرچۆنێك بێ ماوەی بەندیخانە دیاریکراوە. بەرەنگاربوونەوەیەکیتر دۆزینەوەی رێگەیەکە بۆ رێگەگرتن لە دراوسێیە ئەتنیکییەکان لەتێکچوونەوە بۆ پەنهانکردن. ئەوەی دواتر نیشتیمانێکە جۆرێکە لە بێبەشکردنی ئابووری و کۆمەڵایەتی ئەوانەی لەنێو خەڵك دوورخراونەتەوە بەجۆرێك سەدەیەك پێش ئێستا تادەگاتە پەیماننامەی یوتۆپیای مارکسیزمەوە.

لەم رووەوە، سەرکردە ئەوروپییەکان هەڵبژاردەی زۆریان لەبەردەست نییە بۆ دووبارە چاوپێخشاندنەوەی نزیکبوونەوەکان لەهاوسەنگکردنی نێوان گرنگی ئاسایش و رێساکانی دیموکراسی. پرسیارێك لەهەردوو بازنەی ئایینی و عیلمانی دەکرێ ئایا ئەمە زیرەکییە بەهەوڵدان بۆبەخشینی نەریت و بەهاکانی کۆچبەران یاخود سووربوون لەسەر ناچارکردنیان بۆئەوەی بەتەواوی پابەندبن بە یاسا ئەوروپییەکان. پێگیرەکان (متشددون) پێشنیازی ئەوەدەکەن کە گرتنەبەری دیالۆگ بێ بەرهەم دەبێ چونکە گەیشتن بەو کەسانەی کەکێشەکان دروستدەکەن نسکۆ دێنێ، تیرۆریستان بەشداری لەکۆنفرانسێ ناکەن کە ئەندامانی مەسیحی دانشتبن تیایدا، هەروەها گوتارەکانی خۆشیان ناگۆڕن. بۆیە دەبێ سەلامەتی لەپێش هەموو شتێکەوەبێ.

هەر لەم رۆحیەتەوە، هەوڵەکان بەردەوامن لەوزۆربەی وڵاتە ئەوروپییەکان بۆ فراوانکردنی دەسەڵاتی پۆلیس بۆ سیخوڕیکردن و راوەدونانی تیرۆریستە گۆمانلێکراوەکان. وڵاتەکان زۆر ئاسانتر هەوڵەکانیانداوە بە دوورخستنەوەی وتاربێژە توندڕەوەکان و دەستکردن بە دارشتنی پرۆگرامەکانیان بۆ راهێنانی کەسانی بێلایەن و میانڕەو ، بەهیوای چاودێریکردنی پێشکەوتنەکانی مۆدیلە ئەوروپییەکەی ئایینی ئیسلام. هەندێ وڵات هەڵساون بە کۆمەکردنی مزگەوتەکان تاوەکو وایان لێبکەن کەمتر پشت بە سەرچاوەکانی دەرەکی (وەك عەرەبستانی سعودی) ببەستن بۆئەوەی زیاتر ئاوێتەی مەسەلەی کۆمەڵایەتی بن. لەهۆڵەندا، داوا لەزانایانی ئیسلامی کراوە وتارەکانیان بە زمانی هۆڵەندی بخوێننەوە لەوەی بە عەرەبی. حکوومەتەکەی بلێر قەدەغەی هاتنە ژوورەوەی ئەو کەسانەیانکردووە کە رابردووەکیان لە پاڵپشتیکردنی تیرۆر هەیە، هەروەها لیستێکی رەشیشیان ئامادەکردووە بۆ بلۆککردنی ئەو کەسانەی کە سۆزدارن

بۆ تیرۆریستان و دەرکردنی ئەوانەش کە ئێستا لەبەریتانی نیشتەجێن. هەنگاویشـی نـاوە بـۆ ڕاگرتنی ئەو وتار و نووسین و ماڵپەڕانەی کەدەبێتە هۆی خۆشکردنی ئاگری تیرۆریزم.

دیموکراسی لەنێو پرۆسەیەکی کراوەی گفتوگۆ چەق لەسەر بنچینەی جیاوازی سیاسـەتەوە دەگـرێ. هــەر حکوومــەتێکی دیمــوکراتی دەســتبکات بــە داخســتن و ڕێگەنــەدانی هــەموو پۆڵێنەکانی دەربڕین ئەوا لەناکاو خۆی لەناو خاکێکی غــەریب دەدۆزێتــەوە، وەك زۆردارەکـان لەسەریەوە ڕێدەکات. کۆمۆنیستەکان ئەوانەی لەساڵانی جەنگی جیهانی دووەمــەوە کـۆنترۆڵی دەسەڵاتی چیکۆسلۆڤاکیایان کرد لێبوردەیی پارچەبوونیان نەبوو، بۆیە خێزانەکەمان لە ولایەتە یەکگرتووەکان نیشتەجێبوون. بۆچەندین سەدەیە دەچـێ، دیکتاتۆرەکـان بەندیخانـەکانیان بـەو خەڵکانە پڕکردۆتەوە کە بیروباوەڕەکانیان بە مەترسیدار و تووڕەکەر لەقەلەم دەدرێـن، یـاخود هانی توندوتیژی دەدات لە سیستەمی حوکمڕانی ئێستادا. لـەماوەی ئـەم سـاڵانەی ڕابـردوو، ستەمکارەکان هەڕەشەی تیرۆریستی وەك پاساوێك بـۆ بێـدەنگکردنی بەرهەڵسـتە توندوتیـژو ناتوندوتیژەکان وەك یەك دێننەوە. ترسی ئـەوروپای ئـەمڕۆ (بـۆ ولایەتـە یـەکگرتووەکانیش) ئەوەیــە جیــاوازی لــەنێوان پاڵپشــتیکردنی تیرۆریــزم و ڕەخنــەگرتن لــە سیاســەت ناکـات و هەردوولایــەنی تێکــەڵکردووە، یاســاش بــەکاردێت وەك هۆکــارێکی ڕێگــەگرتنی گفتوگــۆی ڕێپێدراو.

ئەم ترسە لەدژی ئەوانیتریشەوە حیساب دەکرێت، لەنێوانیشیاندا ئەم وشە خوێناویانەی کە دەبنە هۆی سەرهەڵدانی فیتنە و دووبەرەکی، زنجیرەیەك کە ڕابردووەکی لەخۆیەوە هەڵگرتووە. وتەی کۆن لەبارەی ئازادی ڕادەبڕین ئەوەیە کە ئەم ئازادییە درێژنابێتەوە بـۆ "ئـاگر" گـرتن، لەناو شانۆیەکی قەرەباڵغ. ئێمە ئێستاکە لەناو شانۆیەکی قـەرەباڵغ داینــە، وای بۆدەچـم زۆر دادگەرییە بە قەدەغەکردنی ئەم دەربڕینانەی کەببە ئاشکرا دبێتە هۆی بەرزکردنـەوەی کـردەی تیرۆریستی. منیش هاوڕام لەگەڵ ئاگادارکردنەوەکەی بلێر بۆئەو کەسانەی لە وڵاتەکانیتر دێنە ناو بەریتانیای گەورە جا ئەوەی بەمەبەستی شوێنگەیەکی سەلامەتی سیاسی دادەنێت یـاخود بۆ دەرفەتی ئابووری دەگەڕێ. دەیوت، " لێرە بمێنەوە خۆت بەئەرکێکەوە سـەرقاڵ بکـە، ئـەم ئەرکە بەشداریکردن و پاڵپشتیکردنە لەو بەهایانەی کە بەردەوامی بە شێوازی ژیانی بەریتانی دەدات. ئەوانەی کە پێشێلی ئەم ئەرکە دەکـەن هــەوڵی نانــەوەی کـاری توندوتیــژی لــەدژی وڵاتەکــەمان دەدەن، جێگایــان لــەم شــوێنە نابێتــەوە". هــەمان هۆشــداریش بـۆ ولایەتـە یەکگرتووەکان بە گونجاو دادەنێم.

کاتێ ئەوە دەڵێم، باوەڕی خۆم دەخەمە نێو کۆمەڵگا و دادگەی سەربەخۆی تەشریعی و دیموکراسیەتی ئەوروپی و ئەمریکی بۆ پاراستنیان لەدژی خراپ بەکارهێنانی دەسەڵات. ئەو هاوسەنگییەی کە لەهەردوولای ئەتڵەسییەوە بەدوایدا دەگەڕێین جگە لەبەرهەمی هەستێکی گشتی پاك چیترنیە: وەستاندنی ئەوانەی هەوڵی رووخانی سیستەمەکەمانیان دەدا، بێئەوەی خۆمان لاوازبکەین لەبەرامبەر رێسا بنچینەییەکان کە پێناسەی ئەم سیستەمە دەکەن.

سەرکەوتنی راستەقینە بەسەر تیرۆریزم بە بێدەنگکردنی خەڵکان نایەتە بوون، بەڵکو لەرێگەی گەورەترکردنی دەنگە عەقڵانییەکانەوە دەبێ وەك مستەفا سیریتج. لەئەوروپا، وەکو شوێنەکانیتر، شەڕ حیسابی زۆر لایەن دەکات و لەسەر هەموو ئاستەکانی نێو دڵ و رۆحی ئیسلامەوە دەستی پێکردووە، وەك لەنێو خێزانەکان، دراوسێیەکان، کۆمەڵگاکان، هەروەها نەتەوەکان. لەم شەڕەدا، هەر هاوپەیمانییەك جیاوازییەك دروستدەکات، هەر هاوپەیمانییەکی ونبوو پێویستە بدۆزرێتەوە. هەر لەبەر ئەم هۆیەشەوە، زۆر نیگەرانم بەو ئیتحیمالەی کە ئەوروپاو ویلایەتە یەکگرتووەکان پشتیان لە خەڵك و حکوومەتی تورکی کردووە، کەبۆماوەیەکی درێژدەبێ ئەم حکوومەتە دۆستی رۆژئاوابووە ئێستاکەش لە شوێنێکی دوور لە یارمەتیدانە.

سەرکەوتنی هاوپەیمانان لە جەنگی جیهانی یەکەم هەموو ئەو پاشماوانەی لە ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی مابوونەوە تێکیشکاند، لەخۆڵەمێشەکەی ئەم ئیمپڕاتۆریەتە شتێك سەری هەڵدا کەهەرگیز لەپێشووتر نەبینراوە: وڵاتێکی ئیسلامی عیلمانی. کۆماری تورکیا لەسەر دەستی یەکەم سەرۆك، کەمال ئەتاتورك، دروستبوو، پیاوێك کە تواناکانی بێ سنووربوو لە بنیاتنانی وڵاتێك کە لەلایەك مۆدێرن بوو لەلایەکیتریشەوە ئاڕاستەکەی بەرەو رۆژئاوا هەنگاودەنا. ئەتاتورك بەباوەڕ بەخۆبوونێکی زۆرەوە وەسفی ئایینی دەکرد بەوەی " وەك خەنجەرێکی ژەهراوی وایە رووەو دڵی خەڵکەکەم هەنگاویناوە". بۆ کاردانەوە لەدژی دەروێش و شێخە ئایین پەروەرەکانی ئەو سەردەمە، ئەوەی راگەیاند، " زۆر بە توندی رەتی باوەڕهێنانی ئەوە دەکەمەوە، کە ئەمڕۆکە... لەژێر سایەی زانست و زانیاری و شارستانیەتدا، ... لەنێو کۆمەڵگای شارستانی تورکییەوە، کەسانی زۆر سەرەتایی هەبن بەدوای لایەنی خەیری ماددی و ئەخلاقیدا بگەڕێن لە رێنماییکردنی... شێخێکەوە".

ئەتاتورك چەکوشێکی گەورەی بەسەر بناغەکانی کۆمەڵگا داهێنا، خەلافەتی ئیسلامی هەڵوەشاندەوە و جەختی لەسەر کۆنترۆڵکردنی دەوڵەت لەسەر ئایین کردەوە. هەربەم

ئاڕاستەیەوە، قوتابخانە ئایینییەکان داخران، بەلاتینی کردنی زمانی تورکی، شێوە دەستووری رۆژئاوایی لەناو تورکیا پەیڕەودەکرا، پڕاکتیزەکردنی جیاکردنەوەی رەگەزەکان لەناو پۆلەکان و شوێنی کارکردن کۆتایی پێهات. بانگەشەی ئەوەیدەکرد، " نابێ لە جیهانی نوێ دابڕێین، ئەگەر بتوانین تەنها نیوەی دانیشتووانەکەش بەمۆدێرن بکەین". لەدوای چەند سەدەیەك، سوپای تورکی وەك پاسەوانی میراتی ئەتاتورك خزمەتیان دەکرد، پارێزگاریان لە سروشتی عیلمانیەتی حکوومەتەکەیان دەکرد. بەپەرۆشەوە حەزدەکەن هەڵوێستێکیان وەك وڵاتێکی ئەوروپی هەبێ، تورکیا لەساڵ ١٩٦٠ دەستیکرد بە پێشکەشکردنی داوای بەئەندامبوونی لە بازاڕی گشتی ئەوروپی، کەدواتر بووە یەکێتی ئەوروپا، تاوەکو ئێستاش لەو دەرگایە دەدات.

وەکو یانە تایبەتییەکان، یەکێتی ئەوروپا ئەندامانی خۆی هەڵدەبژێرێ. خۆتێهەلقولێنی وەزیرەکانی دەرەوەی ئەمەریکا هیچ لەبابەتەکە ناگۆڕێ وکاریگەری نییە. کاتێ لە پۆستی خۆم خزمەتم دەکرد، هانی هاوڕێیە ئەوروپییەکانم دەدا بۆئەوەی تورکیا لەم یەکێتییە قەبووڵبکەن. تێڕوانینەکەم، کە رەنگدانەوەی سیاسەتی ولایەتە یەکگرتووەکانە، یارمەتیدەربوو بۆ سەرکەوتوویی و پاڵپشتی رۆژئاوا بەوەی تورکیا هۆکاری سەرەکییە بۆ دڵنیابوون لەسەقامگیری ناوچەکە. زۆر خۆشحاڵ بووم بەوەی لەساڵی ١٩٩١، یەکێتی ئەوروپا ئەوەی رایگەیاند کە تورکیا کاندیدی سەرەکییە. لەوکاتەشەوە تورکیا هەڵساوە بە چاوپێخشاندنەوەی لیستی درێژی گۆڕانکارییەکان کە پێویستە ئەنجامبدرێن تاوەکو لەگەڵ هاوکێشە رێساکانی ئەوروپا بگونجێن. هەڵسا بە لادانی سزای لەسێدارەدان، چاکسازی لە یاسادانان کرد، یاسایەکی نوێی سزادانی نووسییەوە، یاساکانی بانکی گۆڕی، هەروەها پاراستنێکی زیاتری بۆ مافەکانی مرۆڤ فەراهەمکرد. زۆربەی ئەم چاکسازییانە لەژێر سەرکردایەتیکردنی پارتی گەشەپێدان و ئاشتی ئیسلامییەوە جێبەجێدەکران، ئەو پارتەی کە سەری لە ستریۆتایپی ئیسلامییەوە شێواندووە کەلەلایەن شێوازی ئەتاتورکی عیلمانییەوە قەبووڵکرا، بەرەو ناوەندی سیاسییەوە هەنگاوی دەنا، بەشێوەیەکی گشتیش رێزی لە مافەکانی ئافرەتی تورکی کەمەنەتەواییەکان دەگرت.

تورکیا گرنگییەکی تایبەتی خۆی هەیە چونکە تاکە ئەندامی پەیمانی باکووری ئەتڵەسییە کە لە ناو رێکخراوی کۆنگرەی ئیسلامی جیهانییەوەیە، کەنوێنەرایەتی هەموو وڵاتە ئیسلامییەکانی جیهان دەکات، هەروەها یەکێکە لەو چەند وڵاتە ئیسلامییەی کەپەیوەندی دیپلۆماسیان لەگەڵ

ئیسرائیل هەیە. لە وتەکانی وەزیری دەرەوەی تورکیا عەبدوڵا گوڵ[*] ،" ئەو کاتەی خەڵك باسی بەریەککەوتنی شارستانیەتەکان دەکەن، تورکیا پردێکی سروشتی شارستانیەتەکانە. هەموو ئەوانەی ئێمە هەوڵی بۆدەدەین بەکارهێنانی شوێنگەی تورکیایە بۆ نزیکتربوونەوەی ئیسلام و رۆژئاوا". یۆشکا فیشەر، وەزیری دەرەوەی ئەوکاتەی ئەڵمانیا لەسەر هەمان بیرکردنەوە وەڵامی دایەوە، ، " بۆ بەمۆدێرنکردنی وڵاتێکی ئیسلامی دەبێ لەسەر بنەمای بەشداریکردنی بەهاکانی ئەوروپی بێت ئەوکات دەبێتە رۆژێکی گرنگ بۆ ئەوروپا لەجەنگی دژە تیرۆر". بۆیە گرنگترین پێشکەوتن بوو لەوکاتەی یەکێتی ئەوروپا لە دیسەمبەری ٢٠٠٤ بڕیاریدا بە وەرگرتنی هەنگاوی دووەم، رایگەیاند کە تورکیا پێشکەوتنی پێویستی ئەنجامنەداوە بۆدەستپێکردنی دانوستانی فەرمی لەبارەی بەئەندامبوونەکەیەوە. پرسیارەکە لێرە ئەوەیە ئایا ئەوروپییەکان تورکە موسڵمانەکان لەباوەش دەگرن یاخود هاوبەشیەکی دیپلۆماسی شانێکی ساردیان پێدەدەن.

لە حوزەیرانی ٢٠٠٥، کاتێ ئەندامانی ئەڵمانی و فەرەنسی رەتی دەستووری نوێی پێشنیازکراوی یەکێتی ئەوروپایان کردەوە، سۆزدارانی دژە تورکی تووشی لۆمە و گلەییەکی زۆربوونەوە. هەرچەندە زۆربەی سەرکردە ئەوروپییەکان پاڵپشتی خۆیان بۆداواکەی تورکیا دەربڕی، بەڵام زۆرینەی هاڵبژاردەکانیان بەم داوایە رازینینە. پرۆسەی فراوانبوونی یەکێتی ئەوروپا دەوەستێتە سەر بینینی کیشوەرەکان وەك دینامێتییەك و سەیرکردنی دەرەوە، بەڵام زۆربەی ئەوروپییەکان —لەڕوانگەی جیهانگیرییەوە— پەسەندی ئەوەدەکەن پێویستە ئەم یەکێتییە لە فراوانبوون بپارێزرێت. فراوانبوونی ئەم یەکێتییە توانیوەتی والە ملیۆنەها کرێکاری نوێ بکات پێشبڕکێ لەسەر کار بکەن. ئەوروپییەکان حەزناکەن سنوورەکانیان لەگەڵ تورکیا بکەنەوە، وڵاتێك کە دەوڵەمەندە (بە رێژەی دانیشتووانەکەی کە ٧٠ ملیۆن کەسە) و هەژارە (بەوەی کە داهاتی هەر تاکێك دەکاتە نیوەی داهاتی هاووڵاتییەکی پۆڵەندی).

ئەو زەحمەتیانەی کەلەپشت دۆلار و یۆرۆوە سەریان هەڵداوە، بۆ مەسەلەیەکی جەوهەری دەگەڕێتەوە: ئایا کلتووری تورکی لەگەڵ کلتووری ئەوروپی دەگونجێ. ئەو رق لێبوونەوەو رێزنەگرتنەی بەرامبەر موسڵمانانی ئەنجامدرا لەکاتی شەڕی بۆسنیە بەهەمان شێوەش

(*) ئەو کاتەی ئەم کتێبە نووسراوەتەوە لە ٢٠٠٦ عەبدوڵا گوڵ وەزیری دەرەوە بوو، ئێستاش سەرۆك کۆماری وڵاتە- و.

رووبەڕووی تورکیا دەبێتەوە. ئەمەش لەوە رەنگدەداتەوە کە هەموو ئەوروپا لەچەند روییێکەوە شەڕیان لەدژی تورکەکان دەستپێکردووە، یۆنانییەکان چەند جارێك لەسەر قوبرس و چەند دورگەیەك لەسەر دەریای ئیجە لەگەڵ تورکەکان بەرەو رووی یەك بوونەتەوە، مەسیحییەکانیش ئەم کۆمەڵکوژییە لەبیرناکەن کە تورکەکان لەکاتی جەنگی جیهانی یەکەمەوە لەدژی ئەرمەنییەکان ئەنجامیاندابوو. ئەم مێژووە دوور لەهەموو رووەکانییەوە، لایەنگیرییەکی لەنێو خۆیدا دروستکردووە. سەرەك وەزیرانی ئیتالیا سیلڤیۆ بێرلیسکۆنی زۆر شانازی بە "باشترینی" شارستانیەتی ئەوروپا دەکات بەبەراورد لەگەڵ شارستانیەتی "وڵاتە ئیسلامیەکان".

ڤالێری جیسکار دیستان، سەرۆکی پێشووی فەڕەنسا، ئەوەی راگەیاند، " تورکیا وڵاتێکی ئەوروپی نییە"، بەردەوامبوو دەیوت، وەرگرتنی تورکیا مانای، " کۆتایی هاتنی یەکێتی ئەوروپا"یە. کاردینالْ جۆزیف راتزینگەر بەرلەوەی ببێتە پاپا بێندیکتی شازدە، بەرهەڵستی خۆی بەرامبەر داواکەی تورکیا دەربڕی، "تورکیا هەمیشە نوێنەرایەتی کیشوەری جیاواز دەکات، بەپێچەوانەی ئەوروپا".

سەرنەکەوتنی دەستووری ئەوروپی بۆ پێکەوە گەیاندنی دەنگدەران شکستێکی گەورەبوو بۆ پشتیوانانی فراوانبوونی یەکێتی ئەوروپا. ئێستاکە زۆر کەس هەنە حەزبە لەبیرکردن و بەلاوەنانی مەسەلەی بەئەندامبوونی تورکیا دەکەن. نابێ لەبیربکرێت. دوورخستنەوەی تورکیا هەڵەیەکی زۆر گەورەیە. هەروەها لەوەیە ببێتە دیارییەکیتر بۆئەوکەسانەی حەز بە بوونی کێشە دەکەن لەنێوان موسڵمانان و رۆژئاوا.

ئەگەر گریمانەی ئەوەبکەین دانوسانەکان بەرەو پێش دەچن، هەندێ رێسا هەیە نابێ پشت گوێیان خەین. یەکەم، لایەنی یەکێتی ئەوروپا و تورکیا گەیشتوونەتە لێك تێگەیشتنێك. ئەگەر تورکیا لە پێشکەوتنە خێراکانی خۆی بەرەو ستاندارده ئەوروپییەکان بەردەوام بێ، مافی ئەوەی هەیە بۆ پێشبینیکردن لەبەدەستهێنانی پاڵپشتی بەئەندامبوونی لەلایەن سەرکردە ئەوروپییەکان. ئەمەش پاساوی ماقولەکانە لەپشت پڕۆسەی دانووسانەکان.

دووەم، نابێ پرسیار لەبارەی ناسنامەی تورکیای ئەوروپی بکرێ. هەرچەندە ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی، لەوکاتەیەوە، دەسەڵاتی زیاتربوو لەهێزی ئەوروپییەکان، کەهەرگیز لە هێزی ئەوروپا کەمترنەبوو. هێشتا تورکیا ناوچەی ئاوای تێدایە گەر سەیری ناوەوەیان بکەیت، زۆر کەم

گۆڕانکاری بەسەر ژیانی رۆژانەیاندا هاتووە سەرەڕای تێپەربوونی سەدان ساڵ، بەڵام لەوەتەی ئەتاتورك هاتووە، گومان لەوەدانییە کە گرنگیدانی سەرەکی تورکیا بەرەو رۆژئاوایە.

سێیەم، نابێ ناسنامەی ئایینی تورکیا تێکەڵ بەداواکەی بکرێ بۆ پەیوەندکردنی بە یەکێتی ئەوروپا. ئەم رێسایە وەك بنەمایەکە، بەڵام هێشتاکە روون نییە بۆ لێك تێگەیشتن. هەردوولا ئەوروپا و تورکیا حکومەتی عیلمانییان هەیە. ئەوروپا، وەك ولایەتە یەکگرتووەکان، گەشەی بە کۆمەڵگای فرەنەتەوەیی داوە. گرنگییەکە لەوەیە، یەکێتی ئەوروپا لەدەوری پێوانەکانی دیموکراسی رۆژئاوا رێکخراوە، کە لەناو دڵی ئەم ئازادی ئایینییەوە پەیدابووە. سەرئەنجام دەبێتە خیانەتێکی گەورە لە بەهاکانی خودی ئەوروپا بەدوورخستنەوەی وڵاتێك کەلەسەر بنچینەی ئایینەوە بێ.

لەکۆتاییدا، گفتوگۆکردن لەسەر ئەم بابەتە زۆر رازیکەر نییە، هەروەك هەندێك قسەی لەسەردەکەن، بەوەی ئەندامبوونی تورکیا دەبێتە هۆی لێکترازانی گونجاندنی کلتووری ئەورووپی بەگشتی. لەوەیە ئەم بیرکردنەوەیە مانایەکی بدایە لەکاتی بازاڕی هاوبەش کەژمارەیان تەنها شەش ئەندام بوون، بەڵام بۆ ئەمڕۆی یەکێتی ئەوروپا، لەگەڵ بوونی بیست و پێنج ئەندام و کلتووری جیاواز هیچ مانایەك نادات. بۆیەش بەزیادکردنی تورکیا ئەم کلتوورە ناگۆڕێ.

لەساڵانی ١٩٩٠، دەرفەتی پەیوەندیکردنی NATO پاڵنەرێکی بەهێزی بەخشی بۆ چاکسازی دیموکراتی لەنێو وڵاتانی ناوەڕاست و رۆژهەڵاتی ئەورووپای ئازادی نوێ. لەبڕی دووبارە گەڕانەوەی ناکۆکییە مێژوویەکان، جەخت لەسەر ئامانجە دیموکراتییەکان دەکرێتەوە، وەکو رێزگرتنی بڕیاری یاسا، مافەکانی مرۆڤ، گیانی دەست پێشخەری ئازاد، کۆنتڕۆڵکردنی مەدەنی بەسەر سوپای سەربازی. NATO هێزێکی موگناتیسی بەخشی بۆگۆڕانکاری ئەرێنی، شوێنێك بۆئەوەی دوژمندارانی پێشوو تیایدا کاربۆ فەراهەمکردنی ئاشتی بکەن. یەکێتی ئەوروپا هەمان خزمەت دەکات، بەڵام بەردەوام نابێ تاوەکو دەرگا بۆ داواکارە نوێیەکان نەکاتەوە و مێشکیان بەکراوەیی نەپارێزن بۆبڕیاردان لەسەر ئەوانەی کەبەنیازن داواکانیان پێشکەشبکەن. تۆنی بلێر دەڵێ، " گومان لەوەدانییە وڵاتێکی زۆر کەم دەنگیان بە بەڵێ دەدا ئەگەر بهاتایە راپرسییەك لەبارەی بەئەندامبوونی تورکیا بکرابووایە. بۆیە پێویستە لەسەرمان کاربکەین بۆ گۆڕینی ئەم تێڕوانینە. تورکیا رێگایەکی دووری بڕیوە، ئێستا بۆ ئێمە دەبێتە هەڵە بۆ گۆڕینی تورکیا بەرەو ئاڕاستەیەکیتر".

ولایەتە یەکگرتووەکانیش ئەرکی تایبەتی خۆی هەیە. بڕیاری ئیدارەی بۆش بەداگیرکردنی عێراق تورکەکانی تووشی شۆك کرد، سەدا ٤٠ ی ئــەوان—بــەگوێرەی راپرسـێك کەلەسـاڵی ٢٠٠٥ ئەنجامدرا - ئەمەریکا وەك گەورەترین دوژمن دەبینن. پڕ فرۆشترین رۆمانی تـورکی، *گەردەلوولی کانزا*، پێشبینی داگیرکردنێکی ئەمەریکا بۆ تورکیا دەکات، بـۆ تۆڵەسـەندنەوەی تەقینەوەی بۆمبێکی ئەتۆمی نزیك کۆشکی سپی.

لەم ساڵانەی رابردوودا چەند جارێك گەشتم بـۆ تورکیـا کـردووە. ولایەتـە یـەکگرتووەکان عێراقی—دراوسێی تورکیا—داگیرکـرد بـێ وەرگرتنـی بۆچـونی تورکیـا وابەئاسـنی لـەبیر نابردرێتەوە. ئەم بۆچونە کاریگەری قورس دەکاتە سەر پەیوەندی ئاڵۆزی تورکیا و کوردەکـان. تورکیـا بــەوە نیگەرانــە کەسـەربەخۆیی کوردسـتان لـەناو عێـراق دەبێتــە هــۆی هانـدانی بەرزخوازییەکانی ناسیۆنالیزمی لەنێو کەمینە کوردەکانی وڵاتی تورکیا، هەروەها دوودڵیشـە بەوەی تیرۆریستە کوردەکان خۆیان لەژێر قاچی باکووری عێراق پاراستووە، هەروەها نیگەرانـە بەوەی کوردەکانی عێراق زاڵبن بەسەر کەمینە تورکمانەکانی عێراق بـۆ کـۆنترۆڵکردنی شـاری کەرکوکی دەوڵەمەنـد بـە نـەوتی خـاو. سیاسـەتی داهـاتووی ئەمــەریکا پێویسـت ناکـات بەتەواوەتی بگونجێ لەگەڵ سیاسەتی تورکیا لەسەر ئەم مەسەلانە، بەڵام زیرەکییە ئەگـەربێتو بە هێمنانە هاوکاری یەکتربکەن لەوشوێنەی کە دەکـرێ، لەکاتێکـدا هێشـتا جـەخت لەسـەر رێزگرتنی مافەکانی کوردی دەکاتەوە.

گەر سەیری دە ساڵ دواتر بکەین، لەوەیە ئیران بەهاوپەیمانیەتی شـیعەکانی عێـراق بنـە تاکە هێزی کۆنترۆڵکردن لە کەنداوی فارسدا. کـارێکی سـەختە بـۆ زێـدەڕۆییکردنی گرنگـی تورکیا لەم رووەوە، وەك ئەندامێك لە NATO، سەرکردەیەکی نێو رێکخـراوی کۆنفرانسـی ئیسلامی جیهانی، هاوڕێی ئیسرائیل، هەروەها هێزێکی یەکگرتوو لەسەرتاسـەری ئـەوروپا و نزیك ئاسیا. زۆر زەحمەتە، لەسەر بنەمای بەراوردکردن، بۆ بەهای مامەڵـەکردنی ئـەوروپا و ولایەتە یەکگرتووەکان لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی تورکیا کە زۆر جددی بێ بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆمان. ئەگەر رۆژئـاوا رێـزی وڵاتێکـی ئیسـلامی وەك تورکیـا نـەگرێ بـەجۆرێك کـە زۆر یارمەتیدەربووە بۆ بەرژەوەندییەکانمان، زەحمەتی زۆری دێتە پێش بەدروستکردنی ئـەو بـاوەڕە لەگەڵ هەر وڵاتێکیتری ئیسلامی کە هاوڕێیەتی پاداشتی لەدواوەیە.

هەنـدێجار ئامــاژەکردنی بچــووك جیــاوازی گــەورە دروســتدەکات. ئــەم تێبینیــەم لەکاربەدەستانی تورکی کرد کەنە رازیبوون و نە رەتیشیان دەکردەوە، بەڵکو چاوەڕوانی گۆڕانی

بابەتەکەیان دەکرد. بابەتەکەش بارودۆخی کۆلیژی حلقی لاهوتی ئۆرتۆدۆکسی بوو لە دورگەی هێیبیلیادا، بەنزیکەی کاتژمێرێك بەبەلەم لە ئەستەنبۆڵ دوورە. ئەم کۆلیــژە لەســاڵی ١٨٤٤ دەستی بەکارەکانی کردووە، بــەجۆرێك وەســفکراوە وەك " بەشــێکی سەرنجڕاکێشــی هونــەری تەلارســازی ناوەڕاســتی ســەدەی نــۆزدەم—ســەقفێکی بــەرزی هــەوایی بــەجۆرێك لەهــەر ئاڕاستەیەکەوە بەسەر هەموو دیمەنەکانی شار دەڕوانێ". ئەم کۆلیژە لەســاڵی ١٩٧١ داخــرا، نەك لەبەرئەوەی بە تێکدەر لەقەلەمدراوە، بەڵکو لەبەرئەوەی بوونی ئەم کۆلیژە ریسوایەکە بۆ یاسا عیلمانییەکانی وڵاتی تورکیا. ئەگەر دەزگا ئیسلامییەکان ڕێگایان پێنەدرێ لــەدەرەوەی کۆنترۆڵی حکوومەت کاری خۆیان بکەن، ئەی بۆچی ڕێگا بەم کۆلیژە مەســیحییە بــدرێت؟-- یاخود ئەم بیرکردنەوەیە دەڕوات. ئەم سیاسەتە بۆ گرووپێکە هەروەك ئەوروپییەکان ئاماژەیــان پێداوە بە، "یەکگرتوویێکی گەمژانە".

من وەك هاوڕێیەك و وەك کاربەدەســتێکی ئەمــەریکی قســەمکرد، فشــارم خســتە ســەر تورکەکان بۆکردنەوەی ئەم کۆلیژە وەك ئاماژەیەك بۆ نیشــاندانی نییــەتپاکی بەرامبــەر ٢٥٠ ملیۆن مەسیحی ئۆرتۆدۆکسی جیهان—ئەمــەش هەنگاوێکــە مانــادارترە بــۆ ڕاســتییەکانی مێژوو: بەجۆرێك ئەم ناوەندە ئۆرتۆدۆکسییە مەسیحییە لە وڵاتێکی مەســیحی نییــە بــەڵکو لەتورکیایە. نەك هەر فەتحکردنی قوســتەنتەنییە لەلایــەن عوسمانییــەکان لەســاڵی ١٤٥٣ بــۆ ناچارکردنی پاتریارکییە—کە هاوشانی ئۆرتۆدۆکســییەکانی فاتیکــان بــوو—بــە پایتــەختی مێژوویی خۆی.

دەرفەتی ئەوەم هــەبوو لەگــەڵ ســەرۆك و خــانم کلینتــۆن (هــیلاری) چــاوم بــە بــەتریارك مەسکۆنی **بارثولومیو** بکەوێت لە بارەگای سەرەکی خۆی لەناوەڕاســتی شــاری ئەســتەنبۆڵی کــۆن. ئەســتەنبۆڵ شــارێکی خۆشــە، بــەڵام بەدەنگــە دەنــگ و قەرەباڵغــە. بەپێچــەوانەوە، پاتریارکییە هێمن و سادەبوو. بەتریارك خۆی هاووڵاتی تورکییە، دەرچــووی کۆلیــژی حلقــی و ئەندامی پێشووی سوپای تورکییە. شێوەی بەوجۆرەیە کە هەر بەتریارکێك هەیەتی، ریشێکی ســپی درێــژ، چــەندین میدالییــەی پێــوەنراوە، خاچــێکی بەملیــەوە خوولاندووتــەوە، لەگــەڵ عەبایەکی رەشی سەرنجراکێش بەسەر شانیەوە شۆڕبۆتەوە.

لەوکاتەی ئەم پۆستەی پێدراوە لەساڵی ١٩٩١ ەوە، **بــارثولومیو** ستایشی زۆری لــەبارەی ژینگەی چالاکی و هەوڵەکانی ئاشتکردنەوەی فرەئایینییەکان وەرگرتووە. کەسێکی رۆشــنبیرو پڕبیرە، توانای قسەکردنی حەوت زمانی هەیە، بەڵام زۆر ئاڵۆزە کاتێ قســە لــەبارەی کۆلیــژی

حلقی دەکات. لەوە تێنەدەگەیشت بە چۆڵکردنی ئەم دامەزراوەیە کێ سوودمەندبوو، یاخود ئەم کۆلیژە یان ئەم کەمەنەتەوە مەسیحییە بچووکەی لەتورکیا دەژین چۆن وەك هەڕەشە بۆسەر هەرکەسێك هەژمار دەکرێت. بەپێچەوانەوە، کردنەوەی ئەم کۆلیژە بەدڵنیاییەوە دەرفەتی تورکیا زیاتر دەکات بۆ ئەندامبوونی لە یەکێتی ئەوروپا، ئەمەش ئامانجێکە کە بەتریارك بەتەواوی پاڵپشتی دەکات. حکوومەتیش دەڵێ دەمەوێ بەدوای چارەسەریەك بگەڕێم، بەڵام دوای سی و پێنج ساڵ ئەم گەڕانە دەبێ کۆتایبێ. چارەنووسی تاکە سەنتەرێکی فێرکردن گرنگییەکی بەمجۆرەی نییە لەپەیوەندی نێوان دوو شارستانیەتدا، بەڵام لەجیهانێك وەك جیهانی ئێمە، نابێ لەو دەستکەوتانە کەمبکەینەوە کەئەم کۆلیژە لەماوەی کارکردنەکەیەوە بەدەستیهێناوە.

(١٧)

ئەفریقیا: پێشبڕکێی رۆحەکان

یەکێك لە سەرکردە موسڵمانەکانی ئۆگەندا دەیوت، " هەروەك دەبیینی ئێمە بەرەو بەریەککەوتن هەنگاو دەنێین". ولایەتە یەکگرتووەکان "هەرگیز لە شەڕکردنتان ناوەستێنیّ تاوەکو لەئایینی خۆتان دوورنەکەونەوە". یەکێکیتر لە ئۆگەندییەکان، کە وەزیرێکی مەسیحی بوو، وتی، "پێشبڕکێیەك هەیە. ئیسلامیش هەمیشە پێشبڕکێی وەرگرتنی رۆح و مێشکی ئەفریقییەکان دەکات". لەهیچ شوێنێك بووژاندنەوەی ئایینی جیهانی نییە وەك لەوەی لە ئەفریقیادا بەدیدەکریّ، ئەو شوێنەی کە دوو تەیاری دژیەك سەری هەڵدا و شۆڕشی زانیاری ناچاری موژدەبەرانی مەسیحی و زانایانی ئیسلامی کرد لە ژوورەکان و هۆڵەکانی کۆمەڵگا کۆکردنەوە. وڵاتە ئیسلامییەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و باکووری ئەفریقیا (بەتایبەت عەرەبستانی سعودی و لیبیا) پارەیەکی زۆریان بۆ فێرکردن و پەروەردەکردنی گەنجەکانی ئەفریقا هەڵڕشت. مزگەوتی نویّ و قوتابخانەکانی ئایینی زۆر بەخێرایی زیادبوون، فێرکردن و رێنماییکردن بە زمانی عەرەبی روو لەزیادبوون بوو، ئیسلام شوێن پێگەیەکی گەورەی دۆزییەوە تەنانەت لەنێو وڵاتە مەسیحییە تەقلیدییەکانیشەوە وەك زامبیا، رواندا، و ئۆگەندا.

لەهەمان کاتدا، ژمارەی ئەو ئەفریقیانەی کەخۆیان بە مەسیحی ئینجیلی ناودەنێن زۆر زیادی کردووە، لەماوەی سی ساڵی رابردووەوە لە ١٧ ملیۆن کەپێشبینیی دەکریّ بۆتە ١٢٥ ملیۆن کەس، کۆی گشتی دەبێتە زیاتر لە ٣٥٠ مەسیحی ئەفریقی. ناوچەکە پڕبووە لە کڵێسە و رەشماڵی بووژاندنەوەی ئایینی و نووسین لەسەر ئۆتۆمبێلەکان وەك "مەسیحی رزگارکار". کتێبی پیرۆز و ئەو تێکستانەی پەیوەندیان پێوە هەیە بۆ سەدان زمان و دیالێکتی ناوخۆیی وەرگێڕدراون. واپێشبینیی دەکریّ لەبیست ساڵی دادیّ ژمارەی مەسیحییەکان لە ئەفریقیا زۆر زیاتربیّ لەژمارەی مەسیحییەکانی هەردوو ئەوروپا و ئەمەریکای باکوور پێکەوە. ئەم فراوانبوونەش لەلایەن بزووتنەوە

تەبشیرییەکان و ناسیۆنالیستەکان یارمەتی دەدرێن هەروەها لەلایەن کڵێساکانی رۆژئـاواوە کۆمـەکی دارایی دەکرێن.

زۆربوونی ئەمانە باشە، باوەڕ دەتوانێ هیوا بەو کەسانە ببەخشـێ کـە زەحمـەتی دەبیـنن بـەهۆی سەختی ژیانی رۆژانە کەخەریکن روو لەهەڵـدێر دەکـەن. پشـکدارانی دارایـی—جـا لـە رۆژهـەڵاتی ناوەڕاست بێ یان ناوەڕاسـتی ئەمـەریکا—دەتـوانن قوتابخانـە و کلینـك و سـەنتەرە کۆمەڵایەتییـە پێویستییەکان بکەنەوە. پەیوەندی دامەزراوی نێوان کڵێساکانی ئەفریقی و ئەمەریکی دەکـرێ قـووڵتر بێتەوە لەتێگەیشتن و پاڵپشتیکردنی تێڕوانینـی ئەمـەریکا لەسـەر دیموکراسـی و تیرۆریـزم، لـەکاتی بەرزکردنەوەی هۆشیاری لەبارەی ریسواییەکانی وەك توندوتیـژی نـاوخۆیی و خەتەنـەکردنی ئەنـدامی مێیینەی ئافرەتان.

فراوانبوونی هاوکاتی چالاکییەکانی ئیسلامی و مەسیحی مەترسیش دروستدەکات. لەو وڵاتانـەی کە دانیشتووانەکەیان بەشێوەیەکی یەکسان دابەش دەبـێ، پێشـبڕکێیە ناکۆکـەکانیش سـەرهەڵدەدەن. لەو وڵاتانەی کە یەك باوەڕ باڵی کێشاوە، زۆرجار کەمینەکان هەست بە نزیکبوونەوە دەکەن. ئەمڕۆکـە ئەفریقیا بۆتە گۆڕەپانێکی جەنگی ئایینەکان، هەروك گۆڕەپانی جەنگی ئایدیۆلۆژییەکان بوو لـەماوەی جەنگی سارددا. ئەم پێشبڕکێیە، لایەنی ئەرێنی خۆیشی هەبوو. ولایەتـە یـەکگرتووەکان، ئـەوروپای رۆژئاوا، یەکێتی سۆڤیەت، چین هەموویان کۆمەکی دارایی ئەفریقیایان دەکرد بەمەبستی پێشـکەوتن، هەریەك لەمانە پەرۆش بوو بۆ فێرکردن و سەرنجڕاکێشانی سەربازگەکانیان بۆ گەورەکردنی نەوەیەك لـە هەڵبژاردەکانی ئەفریقیا. ئەم پاڵنەرانە بەگران لەسەریان وەستا، لـەڕێگای لەدەسـتدانی ئـەو رۆحانـەی لەکاتی بەرزبوونەوەی ناکۆکییە ناوخۆییەکان بۆ شەڕە بریکارەکـانی لیسـتێکی درێـژی وڵاتـانی وەك، چاد، سودان، ئەتیوبیا، سۆماڵ، ئەنگۆلا، مۆزەمبیق، زائیر. ئەوکاتـەی بـەکرێگیراوانی کۆمـۆنیزم و جیهانی ئازاد کەوتنە بەربەرەکانێی یەکتر، سوپاکان وەك لێشـاو هاتنـە نێـو ناوچـەکە، حکوومەتـە ئۆتۆکراتییـەکان یارمـەتی دەدران، هـەروەها ئەرکـە پێویسـتییەکانی بنیاتنـانی نەتـەوەی گرنگـی پێنەدەدرا، وەکو دروستکردنی هەستی نیشتیمانپەروەری و دامەزراندنی دەوڵەتێکی بەهێز.

لەسەر ئاستی ئابووری و کۆمەڵایەتی، گرنگترین پێویستی لەئەفریقیا هـەروەك چـەند دە سـاڵێکە وەك خۆی ماوەتەوە: بنیاتنانی کۆمەڵگایەکی پێکبەستراو و حکوومەتێکی بەهێز بەجۆرێك کە هـانی پێشکەوتن بدەن. ئەم ئەرکە لەسەر رووی هەموو لایەنێکەوە زۆر سەختە لەبەرهۆی جیاوازی زمـانی و ئەتنیکی. ناخۆشتر لێرەوەیە ئەگەربێتوو هەرتاك و گرووپێك بانگ بکرێت بـۆ جێگرتنـەوەی ناسـنامە ئایینییەکەی لەپێش دڵسۆزی نیشتیمانەکەی.

ئایینییە تەقلیدییەکانی ئەفریقیا ئەمجۆرە داوایە ناکەن. بڕوایە رۆحییەکان زۆر گشتگیرە و لەسەر ئەم قەناعەتە چەقی گرتووە کە خودا لەنێو هەموو دروستکراو و بابەتێکەوە بوونی هەیە، هەروەها رۆحی ئەژدادەکانیشمان بوونیان لەم جیهانەدایە. بەپێچەوانەی عەقیدە نوێیەکان، **طقوسی** عەقیدە رۆحییەکان ژیانی رۆژانەی پارچە پارچە کردووە، هیچ جیاکردنەوەیەکی ناچاری نییە، کاتێ مەسیحییەکان دەچنە کلێسا و موسڵمانان بۆنوێژکردن دەوەستن، هیچ رووبەرووبوونەوەیەکی رەمزی نییە لەنێوان ئینجیل و قورئان، خاچ و مانگ، وە عەرەبی و زمانەکانیتری ناوخۆیی.

حکوومەتێك هەوڵی رێکخستنی سوپایەك بدات یاخود بنیاتنانی سیستەمێکی باشتری قوتابخانەکان ئەوانی خۆی بەشەرمەزاری دەبینێتەوە ئەگەربێتو هەر هەنگاوێك بەوجۆرە شیبکرێتەوە کە کاریگەری دەبێ لەسەر کێبڕکێی نێوان مەسیحییەکان و موسڵمانان. ئەم رکابەرییە زۆر تاڵتردەبێ کاتێ داواکاران (مبشرون) بۆنەی عەقیدەی خۆیان بگۆڕن بە شێواندنی عەقیدەی ئەوانیتر. موسڵمانەکان لەوەیە شوێنکەوتووانی مەسیح تۆمەتباریکەن بە پەرستنی سێ خودا لەجیاتی یەك خودا. مەسیحییەکانیش وەسفی محەمەد دەکەن بەوەی کەسێکی سەرنجڕاکێش ناشایستەیە بەبەراورد لەگەڵ مەسیح کەئەوەندە پەرجو (معجزە) انەی ئەنجامدەدا. هەرچەندە سەرکەوتنی ئەم ئایینە لەوەتەی بازرگانە موسڵمانەکان یەکەمجار سەردانی کەنارەکانی ئەفریقیایانکرد لەسەدەی حەڤدەم، لەم ساڵانەی دواییدا ئەم هێرشکردنانە بەرەو خراپتربوون چوون.

پەیوەندی پڕکێشەی نێوان مەسیحی و موسڵمانان بەهۆی دەستێوەردانی دەرەکی بەرەو خراپتردەچێ، ئەوانەی کە بەرژەوەندییان لەم ململانێیە ناوخۆییەی ئەفریقیاوە هەیە—زۆربەیان نییەتیان پاکە وەهەندێکیتر پێچەوانەی ئەم نییەتەن. مەترسییەکیتریش هەیە بەوەی کە ئەفریقییەکان سوود لەم دەستێوەردانە وەردەگرن بۆ پەیداکردنی پاڵپشتی سیاسی و دارایی بۆ هۆکارەکانی "ئەخلاقی"، کەچی لەڕاستیدا تەواو پێچەوانەی بەهاکانە. ئەمەش جاری یەکەم نییە. ئەوپارەیەی کە بۆکاری خێری ئیسلامی بەرزکراوەتەوە زۆرجاران بۆکاری سیاسی و دەستکەوتی شەخسی بەکاردێت، لەساڵانی ١٩٨٠، راستڕەوە مەسیحییەکانی ئەمەریکا پاڵپشتی گرووپە یاخیبووەکانی مۆزەنبیق و ئەنگۆلایان دەکرد کەبانگەشەی کاری ئایینیان دەکرد کەچی لەڕاستیدا لە دڵدا بۆ بەرژەوەندی خۆپەرستی بوو.

توندوتیژی نێوان مەسیحی و موسڵمانان کێشەیەکە زۆربەی بەشەکانی ئەفریقیای گرتۆتەوە، بەڵام بەتایبەتی ئاژاوەی لەنێو سودان دروستکردووە، کەگەورەترین وڵات و نایجیریا کەپڕ دانیشتووانترین وڵاتی ئەم کیشوەرەن. بابەتی زۆر هەیە کەوای لەم دوو وڵاتە کردووە شەڕی لەسەر بکەن،

لەنێوانیشیاندا نەوتی خاو. هەردوولاش کاریگەری زۆریان هەیە لەناوچـەکە ــــ سـودان لـە بـاکوور و ڕۆژهەڵاتی ئەفرقیا، نایجیریا لە ڕۆژئاوا ــــ هەردووکیشـیان سـەرقاڵی ڕاکێشـانی گرنگیـدانی ولایەتـە یەکگرتووەکانن.

هەرچەندە ڕەخنەی زۆر لە دانەرانی سیاسەتی ولایەتە یەکگرتووەکان دەگیرێ، بە گرنگینەدانی بـە ئەفریقیا، من خۆم کاتێ لە حکوومەت کارم دەکرد حەوت جار سەردانی ئەم کیشوەرەم کردووە، زیـاتر لە دوانزە وڵات وەستاوم، لەنێوانیشیاندا سودان، لە بەهاری ١٩٩٤. زۆر دوودڵ بووم چـونکە ئەمــەیان یەکەم ئەرکی دیپلۆماسیم بوو بۆ حکوومەتێك کە وەك دوژمن حیسابمان بۆدەکرد. تـاوەکو ئێسـتاش، لەلایەن سەرۆك عمر ئەلبەشیر پێشوازی گەرمان لێـدەکرێت، کـە ئەفسـەرێکی سـەربازی پێشـووبوو، لەڕێگای کودەتایەکی سەربازی چەند ساڵێك لەمەوبەر دەسەڵاتی وڵاتی وەرگرت.

بەشیر، تەمەنی لەسەرەتای پەنجاکانە، خـاوەن سمێـڵ و ریشـێکی کـورت و ڕووخسـارێکی زبـرە، لـەکاتی کارکردنیـدا گۆچـانێکی دار بـەکاردێنێ، لەدەربڕینیشـدا زۆر جددییـە. بـەر لـەوەی دەسـت بەگفتوگۆکانمان بکەین، گلاسێکی درێژی پڕ لـە شـلەی ڕەنـگ پەمــەیی پێشکەشـکردم، شـامپووی تێدابوو. زۆرجاران دەکەمە گاڵتە بەوەی وەك باڵیۆزێك لەجیاتی هاووڵاتییە ئەمەریکییـەکان دەخـۆم و دەخۆمەوە، بەڵام ئەمەیان لەدەرەوەی ئەرکی خۆمە. لەگـەڵ ئەوەشـدا، تێبینـی ئـەوەم کـرد، بەشـیر ناخواتەوە، وەك هەر سودانییەکیتر. بۆچی؟ ئەو ترسەم هاتە مێشکی کە ئەوان هەوڵی ژەهراوی کـردنم دەدەن. ئەوکاتەی بەشیر سەیری دەکردم، خواردنەوەکەم هەڵگرت، بە قەناعەتـەوە قـومێکم نۆشـکرد، بەڵام دڵنیا نەبووم کە شتێکی تێدابێت و قـووتم دابـێ. تامەکـەی زۆر شـیرین بـوو، وەکـو پێپتـۆ-بیسمۆڵ. لەکاتی حەوانەوەمدا، بەهۆیەوە هیچ گۆڕانکارییەکم لەخۆ بەدینەکرد.

بابەتی دانیشتنەکەم لەگەڵ بەشیر جگە لە خواردنەوە چیتر نەبوو. مەبەسـتم گەیانـدنی هۆشـداری بوو لەرۆلی سودان بـە پێـدانی پێگەیـەکی ئـارام بەتیرۆریسـتانەوە. هۆشـدارییەکەم گـوێی پێنــەدرا. لەساڵانی دواتر ئەم حکوومەتە تۆمەتی ئەوەیدراپاڵ کە بەشداریکردووە لەو هەڵمەتـە سـەرنەکەوتووەی کەبۆ تیرۆرکردنی سەرۆکی مسری داڕێژرابوو. لەوکاتەدا، دەسەڵاتدارانی سودانی لەپرۆسەی هەوڵـدانی گـۆڕینی سیسـتەمی وڵاتەکـەیان بـوون بـۆ پێشـەنگی هـەرێمی شۆڕشـی ئیسـلامی. لـەنێو ئـەو تیرۆریستانەی کە داڵـدەی دەدان ئوسـامە بـن لادن بـوو، بـەجۆرێك کۆمپانیـای بیناسـازی کـەخۆی خاوەنیەتی دەکرد چەند ڕێگایەکی سەرەکی دروستکرد بۆشەڕکردن لەدژی جوداخوازانی باشوور.

ڕووبەری سودان یـەك لەسـەر چـواری ڕووبـەری ولایەتـە یەکگرتووەکانـە، سـنووری وڵاتەکـەی لەکەنارەکانی دەریای سوور درێژدەبێتەوە تا هێڵی ناوەڕاستی کیشوەر. نیـوە بەشـی بـاکوور هـەژارن،

دانیشتووانەکەی زۆربەیان موسڵمانن. نیوە بەشی باشوور هەژارترن، ماڵی ئەفریقییە رەشەکان و مەسیحییەکانە، هەروەها لەگەڵ هەندێ موسڵمان. ئەم خاکە بە پیتە توانای پێدانی خواردنی هەموو سودانییەکان و زیاتریشی هەیە، کەچی لەبڕی ئەمە بەمین داپۆشراوە. لەوەتەی سەربەخۆیی وەرگرتووە لەساڵی ١٩٥٦، سودان بۆتە دیمەنی نەوەستانی شەڕی ناوخۆیی. سەرکردەکانی پایتەخت، خەرتووم، بۆماوەی چەندین دەیە ساڵە بەدوای خۆبەهێزکردنی سیاسیدا دەگەڕێن تاوەکو کۆنترۆڵی باشوور بکەن، بەشێکی لەبەر نەوتە خاوەکەیە. لەسالانی ١٩٨٠ بەدوای کۆنترۆڵکردنی ئایینیشدا دەگەڕان، لەرێگای چەسپاندنی شەریعەتی ئیسلامی. بزووتنەوە یاخیبووەکانی باشوور، سەرەڕای دابەشبوونیشیان، شەڕیان لەپێناو سەربەخۆیی و ئۆتۆنۆمی دەکرد. سسەرئەنجام بووە ئاریشەیەکی بەردەوامی مرۆڤایەتی، بەهۆی گەردەلوولی تۆزاوی و شەپۆلی وشکە ساڵی بارودۆخەکە خراپتربوو، هەروەها بەهۆی شەڕی دڕندەیی نیشانەیەك بە رووخساری ئەم ولاتە داهێنرا، کەبووە هۆی لەدەستدانی گیانی ٢ ملیۆن هاوولاتی. لەگەڵ ئەوەشدا، هەموو لایەنەکان تاوانبارن بەرامبەر کوشتنی ئەم سڤیلیانە، حکوومەتەکەی بەشیر بە ریسواکەری سەرەکی دێ، بەهۆی راگرتنی بەخشینی خواردەمەنی، هێرشکردنە سەر لادێیەکان، ناچارکردنی ژمارەیەکی زۆری خەڵك بەدەرکردنیان لەسەر ماڵ و حاڵی خۆیان بۆ ئەو شوێنانەی کەنەیان دەتوانی تیای بژین.

گەڕان بەدوای رێگای یارمەتیدان، لەهەردوولا لە ئەفریقیا و واشنتۆن، چاوم بەو کەسانە کەوت کە شاهێد حاڵی کۆمەڵکوژی ئەم شەڕانەن. چیرۆکەکانیان لەبارەی برسیکردن، بەندایەتی، مامەڵەی خراپی ئایینی، ئازاردان، هێرشەکان بۆسەر سڤیلییەکان زۆر تووڕەیان کردم. زۆر سەرسام بووم بە گەنجێکی سودانی کە نەحتێکی مەسیحی رەش پێشکەشکردم بە گرووپەکانی قوتابخانەی منداڵانی ئەمەریکی کەبۆ نوێژکردن هاتبوونە ئەوێ. قەشەیەکی کاسۆلیکی، کەبۆماوەیەکی زۆر بوو لە چیاکانی نوبا Nuba Mountains کاریدەکرد، ئەوەی روونکردەوە کە زیاتر لە دوازدە قوتابی سەرەتایی گیانیان لەدەستدا لەکاتێ بۆردومانکردنی بەئەنقەستی قوتابخانەکەیان. وتەبێژێکی حکوومەت زۆر بە توندی وەڵامی ئەم تراژیدیایەی دایەوە، دەیوت ئەم قوتابخانەیە ئامانجێکی سەربازی یاسایی بوو. ئەم قەشەیە داوای یارمەتی لەمن کرد تاوەکو ئەم کارە تراژیدیایانە دووبارە نەبێتەوە. کاتێ لەوێ دانیشتبووم بەم هەموو هێزەی ولایەتە یەککگرتووەکان کەلەپشتمەوەبوو، دەبووایە بڵێم، دڵنیا نیم لەوەی زیاترمان پێبکرێ. ماوەیەکی زۆرە ئابلوقەی سەربازی و ئابووریمان بەسەر سودان سەپاندووە. هەروەها ئەوەشمان بۆیان روونکربۆوە ئەگەر سودان نیازی پەیوەندییەکی نۆڕماڵی لەگەڵ ئێمە دەوێ، پێویستە رێ بگرێ لەبەردەم ئەم پێشێلکردنانەی مافەکانی مرۆڤ.

هەروەها زیاتر لــە ١ ملیــار دۆلارمــان بەخشــییە حەوانــەوەی مرۆڤایــەتی (**اغاثة الانسانیة**) بــۆ قوربانیانی ئەم شەڕانە، لەگەڵ دەستنیشانکردنی نێردراوێکی تایبەت بــۆ یارمەتیــدانی دانووســتانەکان لەنێوان حکوومەت و بەشی باشوور. فەرماندەی یاخیبووانی باشــوور جــۆن گــەرانگ بــوو. تەمــەنی پەنجاو دوو ساڵ بوو کاتێ بۆیەکەمجار لە ئۆگەندا چاوم پێکەوت. پیاوێکی چوارشــانە، ســەرێکی شــێوە خــڕ و ریشــێکی ســپی بــەدەوری گەردەنیــەوە ســووڕاوەتەوە. خوێنــدنی لــە ولایەتــە یــەکگرتووەکان تەواوکردووە، گــەرانگ خــاوەن ناوبــانگێکی باشــی بــوو لــە رازیکردنــی هەرکەســێك لــە تیۆریزانــە کۆمۆنیستەکان بۆ چالاکییە مەسیحییەکان، سەرسوڕمان نەبووم کــاتێ بــەرووني پێــی وتم، دەمــەوێ گوێم لەچی بێت: گەرانگ پاڵپشتی لە ئاشتی دەکرد، رێزی لەمافەکانی مرۆڤــی دەگــرت، حــەزی بــە دابەشکردنی دەسەڵات بوو، هیوای ئەوەبوو سودان گەشە بکات بۆ ولاتێکی دیموکراسی. ئێمە دەزانــین قسەکانی گەرانگ دوورە لە هەر پەڵە و خەوشێك، ناشمانەوێ ولایەتە یــەکگرتووەکان ببێتــە لایــەنێك لەو شەڕە ناوخۆییەی سودان. لەگــەڵ ئەوەشــدا، (گــەرانگ) مــان بینــی وەك تاکــە کەســێك بتــوانێ بۆیەکگرتنەوەی باشوور و فشار بخاتە سەر حکوومەت بۆچاکسازی شــێوازەکانی. گــەرانگ، لەوەتــەی ١٩٨٣ یەوەیە کەسێکی جەنگاوەربووە، ستایلی کاریزمــایی و زانیــاری باشــی لــەبارەی ســەرکردەی راستەقینە لاهەیە، شارەزایی لەبارەی کاروباری ئابووری و سەربازیدا هەبوو. شێوە رووخســاری لەســەر هەموو لافیتەکان و تیشێرت T-shirt ەکان نەخشێنراوە.

هێرشەکانی ٩/١١ لەوەیە گۆڕانکاری بەسەر هەموو شــتەکان نــەهێنابی، بــەڵام ترســێکی لــەناو حکوومەتی سودانی دروستکرد بۆئەوەی بەدوای چاککردنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ واشنتۆندا بگــەڕێ. لەناکاو بەشیر دەستیکرد بە راگەیانــدنی هەڵوێســتی یارمەتیــدانی لەســەر تیرۆریســتان و کردنــەوەی دەرگای دانوستاندن لەگەڵ گەرانگ، بەڵام دوور لەپەلــەکردن. نێــردراوی ئەمــەریکا، جــۆن دانفــۆرت، قەشــەی پرۆتســتانی و ســیناتۆری پێشــوو، بەبــەردەوامی هــەردوولا بــاکوور و باشــووری ناچــار بــە گفتوگــۆکردن دەکــرد. لەکۆتاییــدا، لــە ســاڵی ٢٠٠٥، گەیشــتنە دەرئــەنجامێك و بەڵێنیانــدا بــە تێکەڵکردنی سوپاکان و دابەشکردنی دەسەڵاتی سیاسی و داهاتــەکانی نــەوت. ئــەم رێککەوتنــە بــە ئاهەنگ و یۆبێلەوە پێشوازی لێکرا. نزیکەی ١ ملیۆن کەس لەناوەڕاستی شــاری خــەرتووم ئاپۆڕایــان دروستکرد بۆ دەربڕینی خۆشــییەکانیان، کــاتێ بینیــان ئــەم دوو دوژمنــەی لەپێشــینەیە—بەشــیر و گەرانگ—دەستیان لەناویەکتردا بەرزکردۆتــەوە وەك دوو شــەریکی حکوومــەتێکی نــوێ. ســەما و گۆرانی لەنێو شەقام پەیدابوو.

ئاهەنگەکە لە ٩ی تەممووز دەستیپێکرد و هاوکاتیش بوو لەگەڵ دەست نیشانکردنی گەرانگ بۆ جێگری سەرۆکی وڵات. ئەمەیان خاڵێکی بەرزبوو. سێ هەفتە دواتر گەرانگ بە رووداوێکی کەوتنە خوارەوەی هەلیکۆپتەر کوژرا. وتاربێژان لەکاتی مەراسیمی بەخاك سپاردنی گەرانگ، بەراوردیان لەگەڵ پێغەمبەر موسا پێدەکرد، پێشڕەوێك کەلەسە خاکی بەڵێندراو (الارض الموعودة) لەناویان برد. جێگرەکەی، سالڤاکیر مەیاردیت، لەگەڵ بەشیر دەستیان بەرزکردەوە و بەڵێنی جێبەجێکردنی میراتی پێشڕەوە مردووەکەی بدات لەڕێگای جێبەجێکردنی ئاشتی.

هەست بە هیوایەك دەکەم بەڵام گەشبینیش نیم. کەسایەتی والەناو سودان هەیە کە سوود لەم سیستەمەی پێشووتر وەردەگرێ هیچ بەرژەوەنییەکی نییە کار لەگەڵ بەشی باشوور بکات وەك شەریك لەحکوومەت. ئەوان لەدژی یەکتری وەك گرووپێکی بچووکی رکابەری جیاواز حیسابیان بودەکرێ، یاخیبووەکانی پێشوو لەهەولی خۆیەکخستنەوەدان لەهەمان کاتدا پەرە بەبواری بەڕێوەبردنی پێویست دەدەن بۆ خزمەتکردنی گشتی. نەتەوە یەکگرتووەکان ئامادەی یارمەتیدانە، هەروەها گەڕانەوەی رۆشنبیرە سودانییەکان لەپەناهەندەیی، بەڵام پێویستییەکانی پێشکەوتنی ئەم وڵاتە بێ سنوورە. دابەشبوونی ئایینی بۆتە بەربەست لەبەردەم یەکگرتوویی ئەم وڵاتە وەك چالاکوانە ئیسلامییەکان بەدوای فراوانکردنی کاریگەریەکانیان دەگەڕێن بۆ بەرگرگرتنی لە مەسیحی و رۆحانییەکان. بەڵکو لەوانەش مەتریسدارتر، رێککەوتنی ئاشتی کەناتوانێ ئاشتی بۆسەرتاسەری سودان دابینبکات. ئەمەش درێژنابێتەوە بۆ دارفۆر، لە رۆژئاوای سودان، تیایدا میلیشیاتە تاوانبارەکان، کەلەلایەن حکوومەتەوە پاڵپشتی دەکرێن، گەڕان بەدوای پاکتاوکردنی هەرێمە ناعەرەبیەکان لەسەر حیسابی گیانی سەدان هەزار هاووڵاتی. هەروەها حکوومەت بەردەوام بوو لەسەر دابینکردنی شوێنگەیەکی ئارام بۆ سوپای بەرگریکاری ئۆگەندی. سەرەڕای پەرەپێدانی خودی خۆی لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی، بەشیر هێشتاکە زۆر بابەت ماوە وەڵامیان بداتەوە.

لەژێر رێککەوتنی ئاشتی، هەڵبژاردە نەتەوەییەکان لەساڵی ٢٠٠٩ نەخشەی بۆدانراوە. دوای دووساڵێتر، باشوور مافی ئەوەی هەیە راپرسیەك بکات کەئایا حەز بەمانەوە لەگەڵ حکوومەت دەکەن یان جیابوونەوە. هەرچەندە گەرانگ هەوڵی زۆری بۆ پێکەوەبوونی وڵاتدا، بەڵام تێڕوانینی جیابوونەوە زۆربەی شوێنکەوتووانی بۆلای خۆی کێشکرد. ولایەتە یەکگرتووەکان ئەوەی لەتوانای دابێ بۆیارمەتیدانی ئەم رێککەوتنە ئاشتییە دریغی ناکات کەبۆتە هاندەرێك بۆ چارەسەری فراوانتری دیپلۆماسی کەلەکۆتاییدا ببێتە بنبڕکردنی جینۆساید و توندوتیژی ترسێنەری لەباکووری ئۆگەندا. ناسینەوەی ئەم ئایینە نابێ پشتگوێبخرێ، دەبێ بەردەوام ئەوە بەگوێیانەوە بچرپێنین کە سیاسەتی

ئێمە مەبەستی یارمەتیدانی هەموو سودانییەکانە. ئەوەدەکەین کەدەتوانین بۆ ڕێگەگرتن لە هێزی دابەشبووی دەرەکی، جا ئایا مەسیحی بێ یان موسڵمان، بۆئەوەی بەهۆی دەستێوەردانەکانیان بارودۆخەکە خراپتر نەکات. لەبری هەوڵدان بۆ ئەنجامدانی هەموو شتێ لەلایەن خۆمانەوە، پێویستە کار لەگەڵ وڵاتانیتریش بکەین پاڵپشتیکردن لە هەوڵەکانی گرووپە ناوبژیکارەکان بۆ بەستنەوەی سودان لەسەر هێڵەکانی جوگرافی، رەگەزی، و ئایینی.

ئەزموون ئەوەمان پێدەڵێ، کە نیوەی ئەو وڵاتانەی لەدەرەوەی شەڕی ناوخۆنە توانای دەستکەوتنی سەقامگیریەکی بێ کۆتاییان دەبێ. گەیشتنی ئاشتی بۆ باکوور و باشووری سودان زیاتر لە بیست ساڵی خایاند، پاراستنی ئەم ئاشتییە—ڕێگەگرتن لەهەر بازنەیەکیتری ئەشکەنجەدان—پێویستی بە هەوڵدانی بەردەوام هەیە. کۆنترین شاری ڕۆژئاوای ئەفریقیا—کانو لە نایجیریایە—تاوەکو ئێستا هیچ وەزیرێکی دەرەوەی ئەمەریکا ئەو سەرەڕۆییەی نەکردووە سەردانی ئەم شارە بکات، منیش لەبەرئەم هۆیە چوومە ئەوێ. جیهان گۆڕداربوو، دیپلۆماسیەتی ولایەتە یەکگرتووەکان پێویستی بە گەیاندنی نوێ بوو. بۆهەزار ساڵ دەچێ، کانو—ئێستاکە شارێکی نیو ملیۆن کەسییە—ببووە سەنتەرێکی ئیسلام. لەوەتەی ١٨٠٤، ئەم شارە ببووە بارەگای خەلیفەیەك کە لەدوای زنجیرەیەك شەڕی پیرۆز—جیهادەوە—بنیاتنراوە. سێزدەمین خەلیفە، ئەمیر ئادۆ بایرۆ، لەوەتەی **١٩٦٣** ئەم پۆستەی وەرگرتووە. لەساڵی **١٩٩٩** ئەو خۆی میوانداری کردم.

لەکۆشکەکەی خۆی چاوم پێیکەوت. دوای گۆڕینەوەی سڵاو، بەرەو هۆڵێکی نەخشێنراوی ئەندازەیی هەنگاومانا. بەرلەوەی خۆی لەسەر ئەم کورسییە دابنیشێ کەبە پێستی بەرخ داپۆشرابوو، داوای لێکردم لەلای دەستە راستییەوە دانیشتم، وەك نیشاندانی رێز بۆ میوان. سەرپۆشەکەی ئەمیر زۆر بە جوانی رازابۆوە، بەو رەنگانەی کە ئاماژەی بۆ لادێ و خێزانەکەی دەکات، بەدەوری ملیەوە پێچی خواردبۆوە تالەسەری گرێی دابوو. بۆ سوود وەرگرتنی ریپۆرتمانەکان، سەرەتای دانیشتنەکەی بە بەخێرهێنانی من دەستی پێکرد بەزمانی ناوخۆیی (هاوسا)، دواتر منیش بە ئینگلیزی قسەمکرد. هاتینە دەرەوەی هۆڵەکەی لەژێر دوو چەتری ریشەدار دەڕۆیشتین بەنێو ئاپۆڕایەك کەلەبەردەم هۆڵەکە کۆببوونەوە، ببوونە دوو بەش وەك دەریایەکی سوور لە مرۆڤ. هەرکەس لەلای خۆیەوە گۆرانی دەچری، منیش هیچ ئایدیایەکم نەبوو لەوەی ئەمانە چ دەڵێن. پیاوە پیرەکان تفەنگیان بەرزکردبۆوە، ئەوانیتریش تیرو رمەکانیان لەهەوا دەشەکاندەوە. منیش دەستم بۆیان بەرزکردبۆوەو سڵاوم لێیان دەکرد. ئەمیریش لەلایەن خۆیەوە دەستی توند گیرکردبوو وەك مست بەڕووی خەڵکەکەی دەجوولاندەوە، ئەو کات لەوە فێربووم کە ئەمانە هەمووی ئاماژەیەکن بۆ ڕێزگرتنی میوان. بەسەر

سەکۆیەك کەوتین، ئەو شوێنەی من وەك دیمەنی بێ هاوتای دوربــار durbar ەوە مامەڵــەم لەگــەڵ دەکرا: ئەم بۆنەیە بەبیرهێنانەوەی ئــەم جیهــادە ســەرکەوتووەبوو بــەر لــە دوو ســەدە، لــە نیشــاندانی تێکەڵبوونی کلتووری دەوڵەمەندی ئەفریقی و ئیسلامی بوو.

بۆنەکە لەلایەن حاکمەکانی ناوخۆیــەوە دەســتیپێکرد لەگــەڵ پێــداوتنی بــە شــان و بــاڵی ئــەمیر لەرێگای گۆرانی وتن و سەماکردن و کاری پێکەنیناوی. کۆمەڵــە پیاوێــك بەســواری ئەســپەوە جــۆرە دروشمانەیان هەڵگرتبوو کەئاماژە بەو لادێیانەیان دەکــرد کــە لێیــەوە هــاتبوون. جــەنگاوەران تەقــەی رووناکی مۆدەی کۆنیان بەهەوادا دەتەقاند. پیاوانی پزیشکی دەهاتن بەخەنجەر لــەخۆیان دەدا و بەچــاو و گوێ و لێویانــدا دەخشــاند بــەو مانایــەی کــە ئازاریــان نــادا. ئــەمیر، بەشــانازیەوە، هەنــدێ لــەو سوارچاکانای بۆم پێناسکرد، کەتەمەنیان لە حەڤدە ساڵ تێپەڕی نــەدەکرد. لــە ترۆپکــی ئاهەنگەکــە، جەنگاوەران ریزەکانی خۆیان یەکخست بەرەو سەکۆی نیشاندانەکە هەنگاویان دەنــا. بەخۆشــحاڵییەوە، پێم وترابوو کە پێشبینی ئەم رووداوە بکەم، هەروەها ئەوەشم پێووترابوو کە ئەسپەکان لــەکاتی خۆیــان دەوەستن. بەڵێ وەستان. بەپەرۆشەوە سوپاسگوزاری خۆمم بــۆ نیشــاندان، لەســەر پێیــەکانم هەڵســام، دەستم کرد بە چەپڵە لێدان پێش ئەوەی بەبیرم بێتەوە کەدەبێ دەســتی تــوونگیراوم وەك مســت بۆیــان بەرزکەمەوە.

ڤیستیڤاڵەکانی دوربار و نەریتەکانیتر پەیوەندیان بە رەنگدانەوەی خەلافەت و شــانازی کلتــووری و ئایینی کۆمەڵگای ئیسلامییەوە هەبوو. ئەمیر خۆی لەهەردوولا بەرجەستەی ئەم شانازییەی دەکــرد و هەروەها لــە جیاوازییــەکانیش دەچــووە دەرەوەی ئاهەنگــەکان. لەچوارچــێوەی هەرێمەکــەی خــۆیی و سەرتاسەری نایجیریا کەسێکی خۆشەویست بوو چ لەلایەن موسڵمانانەوە وەچ لەلایــەن مەســیحییەکان. کەسێکی ئاوا پێویستە چاودێری و گرنگی پێ بدرێت چونکە ژمارەی دانیشــتوانی نایجیریــا خــۆی لــە ١٢٨ ملیۆن کەس دەبێ بەجۆرێکیش دابەش ببوونە سەر هەردوو باوڕەوە. هەروەکو ئەوەی لــە ســودان بەشی بــاکووری موســڵمان تیایــدا زاڵــن، وەلــە باشــووریش مەســیحییەکان. توانســتی ئــەم دووانــە پێکەوژیانیانە وەپێویستیشە بۆ داهاتووی وڵاتەکە.

بەداخــەوەی نیشــانەی کێشــە و دووبــەرەکی هــەردوای ســەردانەکەم لەنێوخۆیانــدا ســەریهەڵدا. نایجیریــەکان اولوســیگۆن ئۆباســینگۆ یــان وەك ســەرۆکی خۆیــان هەڵبــژارد، کەســێکی سیاســی، کەبەتێڕوانینی هەندێك لە نایجیرییەکانی باکوور، سێ خاڵی لەدژی ئەمیر هــەبوو: یەکــەم، ئۆباســینگۆ خەڵکی بەشی باشوورە، دووەم، لەدایکبووی مەسیحییە، سێیەم، بڕیاریداوە پاکسازی گەنــدەڵی لــەنێو سوپای نایجیری بکات، کەزۆربەی ئامانجەکانیشی ئەفسەرە پلەدارەکان موسڵمانی بەشــی بــاکووربوون.

لەبەرئەم هۆکارانەیە، سەرکەوتنی ئۆباسینگۆ وەك سەرۆك کاردانەوەی دەستبەجێ و ترسی لەلایەن دانیشتووانی ولایەتەکانی بەشی باکوور لێکەوتەوە. کاندیدێکی حاکمی یەکێك لەم ولایەتانە بیری لەوە دەکردەوە کە زیرەکییە گەر بەڵێن وەربگرین لەوەی بەرژەوەندییەکانی موسڵمانان دەپارێزرێت، ئەگەربێتو سەرۆك بەیاسای ئیسلامی هەڵبژێردراوە. تەڵەکە سەرکەوتووبوو، بەڵێنەکەش بەخێرایی هاتەجێ. حاکمەکانیتریش رازیبوون، لەنێوان دوو هەفتەدا، یاسای ئیسلامی لە دوانزە ولایەتی باکوور پەیڕەودەکرا، لەنێوانیشیاندا کانو.

لەپێشدا، موسڵمانان رێگایان پێدەدرا بە بڕیاردان بە کاروبارە کەسیەکان (وەك تەڵاق) لەنێو دادگاکانی خۆیاندا، لەکاتێکدا کاروبارەکانی تاوانکاری رادەستی دەسەڵاتداری مەدەنی دەکرا. پەیڕەورکردنی یاسای ئیسلامی مانای ئەوەبوو یاساکانی دەبێ بەشێوەیەکی فراوانتر جێبەجێ بکرێن. سەرکردە موسڵمانەکان پاساودێننەوە بۆکردارەکانی وەك رێگەگرتن لە گەندەڵی، کۆنترۆڵکردنی بەد رەوشتی و تاونکاری. هەرچەندە، مەسیحییەکانیش هەست بە هەڕەشە دەکەن. ناڕەزایان بەرامبەر ئەو داواکاریانە دەردەبڕی کە قورئان و زمانی عەرەبی دەبێ لە قوتابخانەکان بخوێنرێن. مەسیحییەکان بەرهەڵستی ئەم سزا توندانەیان دەکرد بەوەی کە شەریعە دیاری کردووە (هەرچەندە زۆر بەکەمی جێبەجێدەکرێ) هەروەها سەپاندنی قەدەغەکراوەکان لەدژی کحول و سەماکردن. ئەوان بەبێ سوود ئاماژە بە دەستووری نایجیری دەدەن، کە قەدەغەی هەر ولایەت و حکوومەتێکی ناوخۆیی دەکات لە بەکارهێنانی ئایینی رەسمی.

هەرلەوکاتەیەوە ژاوەژاوی موسڵمان و مەسیحییەکان بە کاری توندوتیژی تۆمەتبارکران. لە کانو، خانووی قەشەیەکی مەسیحی، کە تۆمەتبارکرابوو بە هەڵگەڕاندنەوەی موسڵمانان، ئاگری تێبەردرا و تەواوی خێزانەکەشی کوژران. شەڕی بەرفراوان لەساڵی ٢٠٠٢ دەستپێکرد کاتێك یەکێك لە رۆژنامەنووسە کۆڵەمنیستە ناوخۆییەکان بەهەموو حەماسیەتیەوە نووسیبووی، یەکێك لە بەشداربووانی ڤیستیڤاڵی شای جوانی شایانی پێغەمبەر مووحەممەد بوو بۆ زەواجکردن. سەدان رووداوی ئاژاوەی توندوتیژی لەدژی کڵێسا و مزگەوتەکان دروستبوون، زۆرجار بانگەشەی نادروست دەبووە هۆی ئەوەی شوێنکەوتووانی ئەم باوەڕە رێز لەوەیتر نەگرێ. نزیکەی ١٠،٠٠٠ کەس کوژران و هەزارانیتریش ماڵیان بەجێهێشت. هەرچەندە حکوومەتی فیدراڵ قەدەغەی وروژانی ئایینی دەکرد، بەڵام کەمتەرخەمی هەبوو لە شێواز و دەسەڵاتی ئەخلاقی بۆ جێبەجێکردنی ویست و بڕیارەکانی. سەرکردە مەسیحییەکان بەردەوامن لە تۆمەتبارکردنی موسڵمانەکان بەوەی دەیانەوێ هەموو

مەسیحییەکان بەتەواوی لەبەشـی بـاکووری نایجیریـا دەربکـەن، موسـڵمانەکانیش تـووڕەن بەرامبـەر هەوڵەکانی مەسیحی بۆ بەمەسیحی کردنی دانیشتووانی موسڵمانان.

رەگی ناکۆکییە ئایینیەکانی نایجیریا تەنها مەسـەلەی ئـایینی نییـە. وەکـو وڵاتـەکانی ئـەفریقیا (لەنێوانیشیاندا، سودان، هەروەها عێراقیش)، نایجیریا لەگەڵ هێزەکانی رۆژئاوای بەیەکەوە ژمارەیـەکی زۆر گرووپی ئەتنیکیان دروستکردبوو. هەر لەرۆژەکانی یەکەمی سەربەخۆییدا، حکوومـەتی فیـدراڵی نایجیری لەهەوڵی خۆسەلماندن دابوو تاوەکو کۆنترۆڵی هەرێمە بەرهەڵستەکانی بکات. بۆماوەی چـەندین دەیە ساڵە، دیکتاتۆرە چلێسەکان ئابووری نایجیریا بەخراپە بەکاریاندەهێنا، داهـاتی نەوتەخاوەکەشـیان تالآندەکرد، لەگەڵ ئەوەشدا دانیشتووانەکەشیان بە هـەژاری و گاڵتەجارییـەوە بەجێدەهێشـت. لەهـەر شوێنێك ژمارەیەکی زۆر هەژاری و بێکاری هەبێ، لەهـەر پڕوشـکەیەك چـاوەڕوانی ئـاگرێکی گـەورە بکە. لەگەڵ ئەمەشدا، گاوانە موسڵمانەکان لەناوەڕاستی بانەکانی نایجیریا تووشـی شـەڕکردن بوونـەوە لەگەڵ جووتیارە مەسیحییەکان لەسەر مافەکانی لەوەڕاندن و پێدانی ئـاو بـۆ مانگاکانیـان. (هـەمان رکابەری لەسەر سەرچاوەکانی کشتوکاڵی لەسەر سنوورەکانی ئەمەریکا لەسەدەی نۆزدەهەم روویانـدا). لەنایجیریا گرژییەکان بەرەو خراپتربوون دەچوو بەهۆی کۆکردنەوەی کەمی ئاوی بـاران و رێـژەی بـەرزی چاندن، بەجۆرێك وای لەخەڵکەکەکرد کەهەوڵی خۆ ژیانیان بدەن لەسەر زەویەکی کشتوکاڵی بچـووکتر. لەکاتێکدا گرژییەکانی ئابووری دەبنە سەرچاوەی سەرەکی بۆ توندوتیژی، بەڵام جیاوازییە ئایینییـەکان کێشەکە سادەتردەکەن بەوەی وای نیشاندەدەن ئەم کوشتنانە مەبەستی گـەورەتری لـەدواوەبوو لـەوەی تەنها لەسەر مافی لەوەڕاندن و زەوی دانەوێڵە بێ.

لەسودان و نایجیریا و هەندێ شوێنیتری ئەفریقیا مەترسییەکان بـەردەوامیان هەیـە: دانیشـتووانی موسڵمانە گۆشەگیرەکان شوێنی گونجاویان تەرخانکردووە بۆ ناونووسکردنی گرووپـەکانی وەك قاعیـدە. حکوومەتە لاوازەکـان، سـنوورە بـێ چـاودێرییەکان، ناکۆکییـە ناوخۆییـەکان رێگـە خۆشـکەرن بـۆ دروستبوونی رێکخراوە ئیجرامییەکان. ئیسلام لەئەفریقیا میانڕەوترین و بە لێبووردەترین ئـایین بـوو، بـەڵام فشـاری تونـدڕەوەکان کەلـەدەرەوەی وڵاتـەوە دەهـاتن، پارەیـان دەدایـە رادیکاڵییـەکان بـۆ ئیدارەکردنی مزگەوت و سەنتەرە کۆمەڵایەتییەکان بۆ ئەوەی یارمەتی پێشکەش بە هەژارەکان بکـەن. سـەرکردە تەقلیدییـە موسـڵمانەکان لەبەرنـەبوونی سەرچـاوەی پێویسـت توانـای رکابـەریان نییـە، پەیامەکانیشـیان کـەمتر کاریگـەریان بەسـەر خەڵکەکـەوە هەیـە. هەنووکـە، ژمارەیـەکی زۆر لەئەفریقیایـەکان لـەڕیزی یـاخیبووانی دژی حکوومـەت بینـراون شـەڕ لـەعێراق دەکـەن. ولایەتـە یەکگرتووەکان وەڵامی ئەوانەی دایەوە بەناردنی هێزی سەربازی بۆ جیبـۆتی وەك بەشـێك لـە ئـەرکی

نەهێشتنی تیرۆر لە کیشوەری ئەفریقیا. هەروەها هەڵساوە بەڕاهێنانی زۆرێك لەلایەنە سەربازییە جیاوازەکانی ئەم ناوچەیە لەسەر شێوازی رووبەڕووبوونەوەی تیرۆر. ئەمەش بەها و گرنگییەکی خۆی تێدایە، بەڵام لەهەمانکاتیشدا مەترسیداریشە. دەمانەوە لەوە دڵنیابین کە ستراتیژییەکەمان هەردوو لایەن دەگرێتەوە هەم گشتگیرە و هەمیش هەڵبژاردەیە. لەکاتی جەنگی سارد دا، هەندێجار پاڵپشتیمان لەحکوومەتە دژبەکۆمۆنیستەکان دەکرد کەچی لەبەرامبەر خەڵکەکەی بەبێ رێزی و زراندنی ناوبانگی لێکدەدرایەوە . ئەگەر ئێمە کۆمەکی پێشکەش بەو هێزە سەربازییانە بکەین کەهاوکاری لەشەڕکردنی لەگەڵ قاعیدە دەکەن، بەڵام بەشێوەیەکی فراوان کارێکی رق هەڵگرە، لەم رووەوە خۆمان داواکانی قاعیدە بەهێزدەکەین.

ئەگەر بمانەوێ یارمەتی ئەفریقییەکان بدەین بۆشەڕکردن بەوجۆرەی کە قاعیدە پڕاکتیزەی دەکات، پێویستە یارمەتیان بدەین لەڕێگەی شەڕکردن لەگەڵ ئەو هێزە گەورانەی کە مەترسیان لەسەر دروستدەکات—لەنێوانیان نەخۆشی، کەمی ئاوی پاکی خواردنەوە، نەبوونی فێربوون و پەروەردەی پێویست، تێکچوونی باری ژینگەیی. ئەگەر بمانەوێ راهێنانی سەربازییان پێشکەشکەین، دەبێتە ئامانجێك بۆیارمەتیدانی هێزەکانی ئاسایشی ئەفریقی بۆ رێگەگرتن لە ململانێی ناوخۆیی و جینۆساید، هەروەها شەڕکردن لەگەڵ تیرۆر. پێویستە لەسەرمان گەشە بە ئاراستەی مەسەلەی عەقیدە بدەین. پێشتر ئەوەم بۆ دیپلۆماتە ئەمەریکییەکان نووسیوە کەدەبێ زانیاریان لەسەر ئایین و بیروباوەڕی ئەم وڵاتانە هەبێ کەبەنیازن سەردانیان بکەن.

گۆرانییەکانی جادوویی، لەلایەن نووسەری نایجیری، بێن ئۆکری، نووسراوەتەوە، بەوە دەست پێدەکات: " ئاژاوەمان نەبینی کاتێ گەورەبوو، کاتێکیش شەپۆڵەکانی لەنێوان خۆماندا دۆزییەوە ئامادەنەبووین بەرگەی گێڕانەوە تووڕەیەکە و رووخسارە دڕەندەییەکەی بگرین" . ئەمڕۆکە، هیچ پاساوێکمان نییە. دەبینین کەچۆن ئاژاوەکان گەشەدەکەن. خودا یارمەتیمان بدات گەربێتوو خۆمانیان بۆ ئامادە نەکەین.

بەشی سێیەم

تێڕامانی کۆتایی

(١٨)

هەموو گونجاوە پێکاوەکان

مەهاتما غاندی دەیوت، "چاو بەچاو وادەکات تەواوی جیهان کوێرەبن". لەبەشەکانی پێشــووتر، تەماشای ئەم ئازارەمانکرد کە بەهۆی نزیکبوونەوەی سفری بوو لــەئایینی رۆژهــەڵاتی ناوەڕاســت، ئێــران، عێــراق، ئەفغانســـتان، ئــەوروپا، و بەشــەکانی ئــەفریقیا. دەمــانتووانی بــەدوای هــەمان مەسەلەکان بگەڕێین لەو وڵاتانەی وەك ئەندەنوسیا، تایلەند و فیلیپین لە باشووری ئاســیا، هــەروەها قەوقاس و شیشان لە ئاسیای ناوەڕاست. دەمانتوانی ئەم کردە هاوسەنگییە زەحمەتە تاقیبکەینــەوە کە ئەدگاری سروشت ولایەتە یەکگرتووەکانە بەرامبەر پاکستان، یــاخود دیمــەنی دەرەوەی لوبنــان، ئەو شوێنەی موسڵمانە شیعی و سوننەکان و مەسیحییەکان خەبات دەکەن بۆ هێمن راگرتنــی ئــەم مەنجەڵە دابەشکراوەی کە پەیوەندی بە مەسەلەکانی خێڵەکی و سیاسی و ڕێبازەوە هەیە. تەنانەت لە ئەمەریکای باکووریش، ئەو شوێنەی کە ئیســلام بــە خێراتــرین گەشــەکردنی ئــایین دادەنرێــت، هەندێ پرسیاری قەبوولکردنی کلتــووری و جیــاوازی رەگــەزی هەیــە کــە وەڵامدانــەوەیان تووشــی هیلاکیت دەکات، بەمەش لەلایەن ترسەکانی توندوتیژی توندڕەوەکان قووڵتر دەبێتەوە، تیرۆریستانی ٩/١١ لەوەیە لەشوێنیتر لەدایك بووبن، بەڵام لەناو ولایەتە یــەکگرتووەکان دەژیــان و راهێنرابــوون بۆماوەی چەند مانگێك بەر لەهێرشەکان.

لەوەیە هەندێ خەڵك کۆتاییەك بۆئــەم گشــتگیری و چــرپە ناکۆکیانــە بێــنن بــەوەی کەئــەمرۆ بەرەنگاربوونەوەی ناوەندی لەجیهان ئەوەنییە چۆن خۆت لە بەریەککــەوتنی شارســتانیەت بپــارێزی بەڵکو چۆن ئیدارەی ململانێیەك دەکەی کەبەرێوەیە. ئەمەش وێنەیــەکی زۆر تاریکــە. قاعیــدە و شوێنکەوتووانی بەنیازن شۆڕشە ئیســلامییەکانی جیهــانی تێکــەڵ بکــەن، بــەڵام ئەمــەش مانــای ئەوەنییە کە سەردەکەون.

ترس خۆراکی تیرۆریزمە. تەنها ئەگەر ترس رێگە بە بڵاوبوونەوەی درا ئــەوا قاعیــدە پاڵپشــتی بەردەوامی دەبێ. روپێوەکان ئەوەیان دەرخستووە کە عەرەب سەیری تەعەسوبیەتی ئــایینی دەکــەن

وەك کێشەیەکی گەورە لەهەردوولا لەنێو کۆمەڵگاکانی خۆیان و رۆژئـاوادا. بەشـێوەیەکی گشـتی موسڵمانان حەزبە پێوەلکانی توندوتیـژی ناکـەن. ئەگـەر بەشـتێکەوە رازیبـوون، ئـەوە سروشـتی ئاشتیانەی ئایینەکەیەتی. تەنانەت ئەوکاتەی بزووتنەوەی تالیبان دەسەڵاتی زۆربـەی ئەفغانسـتانی گرتە دەست لەکۆی پەنجاو سێ وڵات کە زۆرینەی دانیشتوانەکانیان موسڵمانن تەنها سێ وڵات دانی بەم حکوومەتە نـا. هێرشـە تیرۆریـەکان کـەبووە هـۆی کـوژرانی موسـڵمانان لـە وڵاتـەکانی وەك عەرەبستانی سعودی، ئوردن، (مصر)، تورکیـا، ئەندەنوسـیا، و بـەنگلادیش و هەنـدێ موسـڵمان ئەوانەی کە سۆزداری قاعیدەبوون و بیرکردنەوەیان گۆڕابوو.

لەلایەن خۆشیەوە، ئیدارەی بۆش، سەرەڕای هەڵە گـەورەکانی لـەکاتی بڕیـاردان، بـەڵام خـۆی نەهاوێشتە نێو کێشەی خاچ پەرستی ئایینییـەوە. سـەرۆك لـەوە تێـدەگات کەباشـترین رێگـا بـۆ زاڵبوون بەسەر قاعیدە بێبەشکردنی ئەم رێکخراوە تیرۆریستییە لە پاڵپشتی و سۆزی ئەو کەسـانەی کەلـەنێو موسـڵمانانن، بـەجۆرێك قاعیـدە هۆشـی ئـەوانی بۆخـۆی کێشـکردبوو. زۆربـەی ئەمەریکییەکانیش هەمان بیرکردنەوەیان هەیـە. ژمارەیـەکی کـەم، تەنانـەت لـەنێو مەسـیحییە ئینجیلییـەکان، لەگـەڵ پـات رۆبێرتسـۆن کـۆکن بـەوەی رووبەڕووبوونـەوەی قاعیـدە لەبنەڕەتـدا، "ململانێی ئایینییە"(*) . فرەیەکان وادەبینن کـە ئیسـلام وەکـو ئایینـەکانیتر نییـە بـۆ هانـدانی توندوتیژی.

کارێکی باشە بەوەی بەشێوەیەکی رێـژەیی هەڵوێسـتە تەندروسـتەکان بـەردەوامیان زیـاتربوو سەرەڕای کۆمەڵێك رووداوی لەسەریەك کـە هـەوڵی بـەژەهراوی کردنیـانی دەدا. راسـتییەکە لێـرە ئەوەیە زۆربەی موسڵمانان بەرژەوەندی لەباریان هەیـە لەگـەڵ ئەوانـەی لـەرۆژئاوان، عەرەبـەکان و ئەمەریکییـەکان سـوود لـە چـاککردنی پەیوەندییـەکانیان وەردەگـرن . لەڕاسـتیدا، ویلایەتـە یەکگرتووەکان بەبێ یارمەتی عەرەبەکان ناتوانێ بەسەر قاعیـدەدا زاڵبێـت، عەرەبـەکانیش بـەبێ وەبەرهێنەرەکانی رۆژئـاوا نـاتوانن تەندروسـتی ئـابووری خۆیـان بپـارێزن. کەواتـە هـیچ شـتێ لەئارادانییە بەناوی شەڕی پیرۆز، جیهاد.

(*) رۆبێرتسۆن لە ٢٠٠٤ لە قودس بەگوێگرانی وت: خوشکان برایان بەهەڵە تێمەگەن—تەواوی جیهان بەهۆی ململانێی ئایینییەوە دەهەژێ. شەڕەکە بۆ پارە و ناوچە نییە، شەڕەکە لەدژی هەژاری و سەرمایە نییە، شەڕەکە لەدژی نەریتە کۆنەکان بۆ مۆدێرنیتی. نەخێر—ململانێیەکە بۆ ئەوەیە ئایا هوبەل، خودای مانگی مەککە، کە وەك الله دەناسرا، ئەو باڵایە، یاخود خودای مەسیحی و یەهودی کەلەکتێبی پیرۆز ناوی هاتووە باڵایە".

لەگەڵ ئەوەشدا، جیاوازی ترسناکی بۆچوون هەیە لەبارەی سێ مەسەلەی سۆز هەڵگر: یەکەم، دارِشتنێکی دادگەری، تەواونییە لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، دووەم، شەرعییەت بوونی سەربازانی ئەمەریکی لە عێراق، سێیەم، سروشتی تەواوی مەبەستەکانی ولایەتە یەکگرتووەکان. کاتێ ئەم مەسەلانە راستیان پێوە بینرا، تێڕوانینی گەشەسەندن لەهەموو لایەکەوە دروستدەبێ. دوای چەندین ساڵ لەتوندوتیژی، ئێستا هەردوولا فەڵەستین و ئیسرائیل سەرۆکی نوێیان هەیە. لەگەڵ گۆڕانکاریەکان ژاوەژاو دروستبووە، کەچی دەرفەتیش هەیە. ئیسرائیلییەکان، لەژێر سەرکردایەتی شارۆن، قەبوولی هەندێ داوکاری کرد کە زۆربەی خەڵك نکۆڵیان لێدەکرد—موساوەمەکردن لەسەر خاك پێویستە بۆپاراستنی ولاتێکی دیموکرات و زۆرینەی جوولەکە. فەڵەستینییەکانیش، سەرۆکێکیان، مەحمود عەبباس، بۆخۆیان هەڵبژارد، کە بڕوای تەواوی وایە دانووستاندن، نەك بەگژداچوون و شەڕکردن، باشترین رێگەیە بۆ دەستەبەرکردن و فەراهەمبوونی پێداویستە سەرەتایی و هیواکانی خەڵکەکەی. هەرچەندە ئێستاکە حەماس کە شوێنگەیەکی باشی هەیە بۆتە بەربەست لەبەردەم بەرەو پێشچوونی ئاشتی، تەڵبەندێك لەنێوان هەردوو سایدا هەیە بۆدۆزینەوەی چارەسەریەکی بەردەوام. هیچ شتێ لەوە باشترنییە بۆ رێککەوتنی ئاشتی نێوان ئیسرائیل و فەڵەستین و دانانی پەیوەندییەکان لەنێوان عەرەب و رۆژئاوا لەسەر خاکێکی رەق.

دەربارەی کەیسی عێراقییەکان، پێشبینییەکانی عەرەب زۆر نزمن بەجۆرێك دەستکەوتە بێ فیزەکان دەتوانن کاریگەری گەورە دروستبکەن. ئەگەر عەرەبە سوننییەکانی عێراق پرۆسەی دیموکراسیەت لەباوەش بگرن، ئەوە کاری ئەو عەرەبانەیە کەبەردەوام لۆمەی سیاسەتەکانی ئەمەریکا دەکەن لەشوێنەکانیتر بە زەحمەت دێنی. ئەگەر توندڕەوەکانیش کەمبوونەوە، ئەوا بارودۆخەکە ئاسانتر و سەلامەتتر دەبێ بۆ کشانەوەی سەربازانمان. ئەگەر خۆمان بەخۆبەخشی دەربازکرد لەماوەیەکی ماقوول، ئەگەر ئەو حکوومەتەی لەدوای خۆمان بەجێدێڵین شەرعی بێت و ولاتێکی دابەشنەکراوبێ، ئەوا تووڕەبوونەکان دەڕەوێتەوە و گومانەکانی سەر هاندانەکانمان کەمتر چڕ دەبنەوە.

کۆمەڵێك لەم "ئەگەرانە" ئەوە نیشاندەدا چەند عەرەب لەبیرکردنەوەیان بەرەو گۆڕان راستن. بۆچوونی هەنووکەی ناوچەکە، بەپێی دیراسەیەکی هاوبەشی گرووپەکان لەولایەتە یەکگرتووەکان و مصر رێکخراوە، ئەوەیە کە، " ئەمەریکاییەکان، لەخۆباین، دەسەڵات پەرستن، رەوشت داڕوخاون، نادادگەرن، دڵرەقن، بەهەوەسەوە بەرەو دەسەڵات و سامان دەچن". روپێوی دووەم ئەوە نیشاندەدا کە زۆربەی موسڵمانان بەمجۆرە ئەمەریکییەکان دەبینن کە خەڵکانی چلێس و بێ رەوشت و

توندوتیژن. ئەم ستریۆتایپانە ناتوانرێ بەتەنها لۆمەیان لێـبگیرێ، یـاخود بەشـێوەیەکی سـەرەکی، لەسەر سەرۆك بۆش، بەڵام لەماوەی دەورەی یەکەمی ئەم کێشانە زۆر قووڵبوون. ئەمەش هاوکـات نەبوو. بەتایبەتی، لەعێراق، سەرۆك قوربانی بە پاڵپشتی نێودەوڵەتیدا بۆ هێنانەدی ئەو ئامانجانەی کەخۆی پێی وابوو راستن، بەبێ رەچـاوگرتنی بۆچـوونی عـەرەب و موسـڵمانەکان. لەبـەر هەسـتی وەزارەتی دەرەوە، کە ئەوکات کۆڵن پاوڵ بەڕێوەی دەبرد، ئەو هەوڵە ناپێویستیانە بـەلاوەنران کـەبۆ رێگە خۆشکردنی دیپلۆماسی گرترابوونە بەر. سـەرۆك هێـز و ویسـتی هـەبوو بـۆ جێبـەجێبکردن ئەجینداکەی خۆی. بۆباشترکردن یان خراپترکردن، بۆ خراپترکردن، گوێنەدان بە رای گشتی جیهان.

لەکاتی وەرگرتنی پۆسـتەکەی لەسـەرەتاکانی سـاڵی ٢٠٠٥، کۆنـدەلیزا رایـس رایگەیانـد، " ئێستا کـاتی دیپلۆماسـیەتە". بەڕاسـتی، لـەژێر رێنماییـەکانی رایـس، وەزارەتـی دەرەوە زیـاتر شەفافیەتی پێوەدیاربوو لـە سیاسـەتی دەرەوە لـەوەی لـەکاتی دەورەی یەکـەمی بـۆش، هـەروەها ئیدارەش زیاتر بەپەرۆشـەوە کـاری لەگـەڵ هاوپـەیمانان و وڵاتـەکانیتر دەکـرد. تەنانـەت سـەرۆك، واپێدەچوو هەوڵی زیاتر دەخاتەگەڕ بۆ سارێژکردنی ئەم برینانەی کە لەپێشووتر دروستبوونە، کـارین هیـوزی راسـپارد، کەیەکێکـە لـە بـاوەڕپێکراوترین یاریـدەدەرەکانی، بـۆ هاریکـاریکردنی و پێشکەشکردنی یارمەتی بۆ جیهانی ئیسلامی.

لەکاتی مەڕاسیمی سوێندخواردنەکەی هیوزدا، سەرۆك وتی، من پێشـبینی ئـەم کـارەم بۆئـەو دەکرد، هیوزیش ئاشکرایکرد " هەموو دەزگا و وەزارەتێك کار بۆ دیپلۆماسیەتی گشـتی دەکـات منیش بەهەمان ئاستی پێشینەیی کاری بۆدەکەم". دواتر قسەکانی لەسـەر سـێ خـاڵی سـتراتیژی چڕکردەوە: داواکردنی یارمەتی بۆ کەرتی تایبەت، وەڵامدانەوەی خێرای پڕۆپاگندەکانی تیرۆریستان، ناچـارکردنی ئەمەریکییـەکان بـۆ "خوێنـدنی مێـژوو و تڕادیشـناڵەکانی گـەورەی" رۆژهـەڵاتی ناوەڕاست. دواتر ئەمەشی زیادکرد و وتی هەر هاووڵاتیەك کە" پێشوازی لە قوتابی بکات بـۆ نـاو مـاڵی خۆیـان (لەچوارچـێوەی بەرنامـەی ئـاڵوگۆڕکردن) ئـەوا وەك بـاڵیۆزێکی ئەمـەریکی سەیردەکرێ". کێشەی ئەم سۆزە گولاوییـە لێـرە ئـەو قوتابییـە موسـڵمانانەن کـەبۆ وەرگرتنیـان لەزانکۆکانی ئێمە چاوەڕوانن بۆشوێنێکیتر هەنگاو دەنێن، ئەمەش لەدەستدانی دەرفەتـە لەبـەردەم هەردوولا کەلەوەیە نەوەیەك بۆ چارەسەرکردن وەربگرێـت. بەمـەش پشـکداری لـە دیپلۆماسـیەتی گشتی گەورە دەکات ئەگەر ئێمە بتوانین هاوسـەنگییەکی باشـتر بدۆزینـەوە لـەنێوان پێوانـەکانی ئاسایشی شـەرعی و ئـەو سیاسـەتانەی کـەلێك تێنەگەیشـتن دروسـتدەکەن. ئەمڕۆکـە، زۆربـەی عەرەبەکان ئەم هەسەتەیان هەیـە کـە ولایەتـە یـەکگرتووەکان بەچـاوی تیرۆریسـتی راسـتەقینە و

شارراوە سەیریان دەكات. هەندێكیشیان گەیشتوونەتە ئەم قەناعەتەی، بۆنموونـە، کـەبۆ وەرگرتنـی ڤیزا بۆ گەشتکردنیان بۆ ئەمەریکا، عەرەبەکان دەبێ سەرەتا وێنـەی بـە رووتـی بگـرن، بۆئـەوەی بسەلمێنرێت کە بۆمبیان لەگەڵ خۆیان حەشار نەداوە.

من خۆم لەبارەی ئەم هەموو ترسە زێدەڕۆییەوە هەست بە هەژانێکی دەروونی دەکـەم، ئەگـەرنا بۆئەم ئەزموونەی کەهەیەتم لەبارەی ئەو کەسەی کەناوی دەنێم ئەحمەد.

ئەحمەد هەمیشە ولایەتـە یـەکگرتووەکانی وەك مـاڵی خـۆی هەسـتپێدەکرد. لـە زانکۆکـانی ئەمەریکا خوێنـدنی تـەواوکردبوو، لـە ولاتەکـەی خـۆی وەك فەرمانبـەرێك لـە ژووری بازرگـانی ئەمەریکی کاریدەکرد، چەند جارێك لەبۆنە تایبەتییەکان سەردانی ولایەتە یەکگرتووەکانی کردبوو. کەسـێکە کـەدەزانێ و حەزیشـی بـە ئەمەریکایـە چـونکە دەزانـێ هاوپـەیمانی بەرهەڵسـتکردنی توندڕەویە. لە ئۆگەستی ٢٠٠٥، لەرێگا بـوو لـەناو فڕۆکـە بۆئـەوەی لـە کۆنفڕانسـێك ئامـادەبێ کەخۆشم یەکێك بووم لەبەشـداربووان، ئەحمـەد لەیـەکێك لـە فڕۆکەخانـەکانی بـاکووری ولایەتـە یەکگرتووەکان وەستێنرا. بەبێ هیچ هەراسـانکردنێك پرسـیاریان لـەبارەی تەندروسـتی "هـاوڕێ" یەکەی ئوسامە بن لادن لێکرا. لەدوایدا بۆچـەند سـەعاتێك چـاوەڕێی کـرد، پرسـیاریان لێـدەکرد لەبارەی شێوازی کلاسـیکی پۆلیسـی باشـی / پـۆلیس خـراپ، هـەروەها جانتـا و لاپتۆپەکەشـی پشکێنرا. لەماوەی ئەم میحنەتەدا، وێنەی کوڕە شەش ساڵانییەکەی بـووە هـۆی تۆمـەتبارکردنی ئەحمەد بەوە حەز بە کاری سێکسی منداڵان دەکات. کۆپییەك لەکتێبەکەی رۆبێرت کێسلەر، کە بە یەکێك لە پڕفرۆشترین کتێبەکان دادەنرێت، بەناوی *شەڕی CIA لەسەر تیرۆر،* زنجیرەیەك لەپرسیارە گاڵتەئامێزەکانی لەبارەی گرنگیدانەکانی ئەحمەد بە تیرۆرەوە بڵاوکردۆتەوە. ئەجیندای کۆنفڕاسـەکە کەخۆی بەنیازبوو بەشداری تیابکات ورووژاندنی هەندێ پرسیاربوو لـەبارەی پەیوەندییـەکانی خـۆی لەگەڵ عەرەبەکانیتر. بینیان کۆپییەك لە بەرنامەیەکی کۆنی تەلەفزیۆنی سـی ئـێن ئـێن لـەبارەی قاعیدەوە لەنێو جانتاکـانی لەگـەڵ خـۆی هـەڵگرتبوو، سـەرئەنجام بـووە هـۆی ئـەوەی ڤیزەکـەی هەڵبوەشێتەوە بگەڕێتەوە وڵاتی خۆی. لەوەیە کارمەندانی هـەواڵگری بیربکەنـەوە کـە ئەمـەریکا ئارامتر و سەلامەتتر رادەگرن، بەڵام ئەم کارانە و هاوشێوەی ئەمانە ئەرکی کارین هیوز ناخۆشـتر و قورستر دەکات.

وێنەی کوڕە شەش ساڵانییەکەی بووە هۆی تۆمەتبارکردنی ئەحمەد بەوە حەز بە کاری سێکسـی منداڵان دەکات.

دیپلۆماسی گشتی نـاتوانێ دەسـتکەوتی زۆر بەدەسـتبێنێ تـاوەکو ئـەو سیاسـەتانەی کـەبۆ پاڵپشتیکردنی ئەم دیبلۆماسیەتە دیزاینکراون تواناداڕ نەبێ بۆ سـەرکەوتن بۆئـەو خەڵکـەی کـەبۆ گـوێگرتن بەشـدارن(*) (*). لەهـەردوو حاڵەتـدا، ئیحتیمالاتـەکان رۆشـەن دەبـن، گـەربێتوو سـیناریۆیەکان ببنـە راسـتی هـەروەك لەبەشـەکانیتریش باسمـان لێوەکردبـوون، ئـەگینا کێشـە هەنووکەییەکانیش روو لەخراپتربوون دەکەن. بۆنموونە نسکۆیەکانی سیاسی و ئـەمنی لەرۆژهـەڵاتی ناوەڕاست دەتوانێ بەئاسانی توندوتیژی بێنێتە بەرهەم. عێراق تووشی پارچەپارچە بوون دەبـێ یـان شکستخواردن، کەبۆتە مۆڵگەی بەهێزبوونی تیرۆریستان، وای لە سەربازانی ئێمەکردووە یان ئـەوتا بەبێ نیزامی پاشەکشێ بکەن یان لەشوێنی خۆیان بمێننـەوە بـێ ئـەوەی گـەرەنتی سەرکەوتنیشـان هەبێ. ناکۆکییەکانی نێوان سوننە و شـیعە لەوەیـە ببێتـە رکابەریـەکی زووگڕگرتـووی ناوچـەکە. بەشێوەیەکی فراوانتر، فشـارەکانی نـاو ئیسـلام لـەنێوان موسـڵمانان و مەسـیحی و جوولەکـەکان زیاددەبێ، والە شوێنکەوتوانی هەرسێ ئایین دەکات بەلەدەستدانی بەها هاوبەشەکانیان.

راوێـژکاری پێشـووی ئـەڵمانی کـۆنراد ئـەدینوار تێبینـی ئـەوەیکردبوو، " مێـژوو بریتییـە لەکۆمەڵێك رووداوی کۆکراوە دەکرێ لێیانەوە رزگاربین". رووبەڕووبوونەوەی گشتی نێوان ئیسلام و رۆژئاوا دەکرێ و پێویستیشە لێیەوە بەدووربین، دەشبێ ئەگەر ئەوانەی خاوەن هێزن بۆ دروستکردنی رووداو و هەڵوێستەکان خۆیان لەمانە بپارێزن. حەوت ئایدیـەم پێشکەشـکردووە—ئەگـەر نەبێتـە کۆڵەگەی زیرەکایەتی—بەلایەنی کەم هۆشدارییەکە لەدژی هەڵە گەمژەییەکان.

یەکەم، بەناوەخۆکردن، نەك بۆ بەجیهانکردن. قاعیدە پەرۆشی تـەختی شـانۆی جیهانـە، بۆیـە دەبێ کاربکەین بۆرێگەگرتنی لەداواکردنی پەیامەکانی. ئاوێتـەبوونی مەسـەلە سـنووردارەکان لـە شیشان، نایجیریا، رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، عێراق، ئەو شوێنانەی کە ئاژاوەی لێ بەدیـدەکرێت، دەبـێ هەریەك بەجیا مامەڵەی تایبەتی لەگەڵدا بکرێت. بەمەش بۆچارەسەرکردن ئاسان دەبێ، لەکاتێکدا رێگەش لەبەردەم تیرۆریستان دەگیرێ لە وێناکردنی هەر کێشەیەك وەك بەشێك لە ململانێـی تاکـە ئایینی.

(*) نموونەیەکی روون بۆ پەیوەندی نێوان سیاسەت و جەماوەر بڕیارەکەی سەرۆك بۆش بوو بۆگەیاندنی یارمەتییەکی گەورەی سەربازی و مەدەنی بۆ لێقەوماوانی کارەساتەکەی تسونامی ساڵی ٢٠٠٤ لە رۆژهەلاتی ئاسیا. تەقدیراتی ولایەتە یەکگرتووەکان لە ئەندەنوسیا و هیند بەشێوەیەکی دراماتیکی بەرزبۆوە وەهەر بەم ئاستە بەرزەوە مابۆوە.

دووەم، ئەوەت بەبیربێت کە کێ دوژمنتە. خـانووێکی پیشەسـازی راڤـەکارانی رۆژئـاوا هەیـە پەرۆشی ئەوەن پێناسەی " ئیسلامییە رادیکاڵییەکان" بـە کۆمـۆنیزمی نـوێ بکـەن. سـەرکردەی عەرەبی هەیە بەشێوەیەکی پێچەوانە ئیستیغلالی ترسـی هاووڵاتییـەکانی دەکـات بـەوەی ئیسـلام لەژێر هەڕەشەی خەڵکانی بێگانە دایە. بەڕاستی بێ مانایە. نە ئیسلام و نە رۆژئاواش لـەژێر هـیچ هەڕەشـەیەکی بێگانـەدا نییـە. هـەردوولا تووشـی تـرس بوونـە لەلایـەن قاعیـدە و رێکخـراوە تیرۆریستەکانیتر. بۆیە پێویستە زاراوەکانی رووبەرووبوونەوە تادەتوانرێ بەرتەسکتر بکرێنەوە.

سێیەم، یاری لەگەڵ ئاگر مەکـە. کـەش و هـەوای سیاسـی هەنووکـە زۆر گـەرم بـووە. هـەر لێکدانەوەیەکی هەڵەی وشە و کردار پلەی گەرما بەرزتر دەکاتەوە. لەتیۆریدا، گەیاندنە مۆدێرنەکان سۆزەکان هێمن دەکەنەوە لەرێگای دروستکردنی بناغەیەکی راسـتییە وەرگیراوەکـان. لەڕاسـتیدا، دەزگا راگەیاندنەکان سۆزەکان لە قەبارەی خۆی زیاتر گەورە دەکەن لەرێگای پەخشکردنی بانگەشە ئازاردراوەکان و وێنە سەرسورهێنەکان (یاخود کارتوونە ئابڕووبەرەکان) بۆ بینەران و گوێگرەکـانی سـەرئەنجام خەڵکەکـەش بەپەرۆشـەوە کاردانـەوە لەدژیانـەوە ئەنجامـدەدەن. لەبـەهاری ٢٠٠٥، ئاژاوەیەکی گەورە روویـدا کەتیایـدا چـەند کـوژراو و برینـداری لێکەوتـەوە وەك وەڵامدانەوەیـەك بەرامبەر ئەو راپۆرتە دوور لە جێی باوەڕەی کەگوایە سـەربازە ئەمەریکییـەکان پـیرۆزی قورئانیـان شکاندووە. بۆخۆلادان لەم جۆرە رووداوانە و هاوشێوەی ئەمانە، کاربەدەستانمان پێویستە رابهێنـرێن لەسەر دیسپلینی نائاسایی لـەوەی کـە چ دەڵـێن و چ دەکـەن، داواکردنـی هـەمان هۆشـداری لـە بەردەستەکانیان. ئەمەش تاکە رێگای ئامانجەکە نییـە. ئـەوەی قسـەیەکی ناشـیرین دەکـات یـان مامەڵـەی خـراپ بەرامبـەر کتێبـە پیرۆزەکـان دەکـات دەبـێ ئیدانـە بکرێـت —وەك سـەرکردە موسڵمانەکان پێویستە فشاریان بکرێتە سـەر بـۆ رازیبـوون—ئەمـەش پاسـاوهێنانەوە نییـە بـۆ توندوتیژی.

لەهەر حاڵەتێکدا، هـەموو هـەوڵێك دەبـێ بـۆ باشـترکردنی پەیوەندییـەکان بێـت. بۆنموونـە، دوژمنایەتی ئیدارەی بۆش لەبەرامبەر تۆڕی کەناڵی سەربەخۆی عـەرەبی ئەلجـەزیرە لـەجێی خـۆی نییە. بینەرانی ئەلجەزیرە ئەوانەن کەپێویستیان بە کاربەدەستانی ولایەتە یەکگرتووەکانە بۆ گەیشتن بەم کەناڵە. لەبری هێرشکردنە سەر ئەلجەزیرە، حکوومەتەکەمان پێویستە باشترین بێـژەری رەسمـی ئامادەبکات بۆئەوەی لەبەرنامەکانی ئەم تۆڕە بەدیاربکەوێ و گۆشەیەك پێشکەشبکات.

چوارەم، پێویستە تێگەیشتنێکی هاوبەشمان لەسەر تیرۆریزم هەبێ. لەسیاسەتدا، کۆنترۆڵی ئـەو وشە پڕمانا قبووڵکراوانە بکەن کە گرنگیـان وەك کـۆنترۆڵکردنی گۆڕەپـانی جەنگـە: لەهەنکـەوە،

هەوڵی هەندێك بۆ وەسفكردنی پۆلێكی دیاریكراوی تیرۆریستان كە وەك جەنگاوەری ئازادی باس دەكرێن. ئەم هەولانەش نابێ ڕێگا بەسەركەوتنیان بدرێ. خەڵك تیرۆر وەك ڕێگایەك بەكاردێنێ بۆ وەرگرتنی سەربەخۆی نەتەوەكەی، یاخود بۆ بەرگەگرتنی داگیركردن لەپێناو ئازادی كەلەنێو مێشكیان چەسپاوە، بەڵام هاندانەكانیان پاساونییە بۆ شێوازی دەربڕینەكانیان، ئەمانە تیرۆریستن دەشبێ لەسەر ئەم ئەساسەوە مامەڵەیان لەگەڵ بكرێ. زۆرجاران قسەم لەگەڵ سەركردە عەرەبییەكان لەمبارەیەوە كردووە. هیچ كام لەوان بەڕوونی پاساویان بۆ توندوتیژی نەهێناوە لەدژی خەڵكی سیڤیل، بەڵام زۆربەیان وایان دادەنا كە هێرشە تیرۆریستییەكانی فەلەستینی بۆسەر ئیسرائیل توخمی یاسایین بۆ گەڕانەوەی خاكی داگیركراویان. سعودیەكان، بۆنموونە، پارە بۆ ئەو خێزانانە دەنێرن كەخۆیان دەتەقێننەوە، تەنانەت ئەگەر لە ڕاگەیاندنەكانیش بڵاوبكرێتەوە(*). كاتێ پرتستۆی ئەم كردانەم دەكرد، دەیانوت، ئەم پارەیە "بۆهۆكاری مرۆڤایەتی" دەبەخشرێت.

بەم دوایانە لەبارەی ئەم بۆچوونە، لەلایەن سەید موحەممەد ئەلموسەوی سەرۆكی رابیتەی موسلمانە شیعەكانی جیهانی لە لەندەن، جەختی لەوە دەكردەوە كە " دەبێ جیاوازیەك بكرێ لەنێوان ئەو كەسە خۆكوژانەی كەبەمەبەستی هەوڵدانە بۆ بەرگریكردنی خۆیان لەدژی داگیركەرەكان، كە شتێكی جیایە لەگەڵ ئەوانەی خۆكوژی دەكەن تەنها بۆ كوشتنی خەڵكی بێگوناهی سیڤیلە، كەئەمەش بە تاوانێكی گەورە هەژماردەكرێ". هەرچییەك بووترێ لەمبارەیەوە ئەوا لەبەر ڕووناكی خۆكوژەكانی فەلەستینی ون دەبێ. چۆن ئەمە بەرگریكردنە بە تەقاندنەوەی پاسی قوتابخانە و چێشتخانەی پیتزا و بازاڕی سەوزەفرۆشان؟

توندوتیژی بەئەنقەست بەرامبەر كەسانی بێ چەك لەڕووی یاسای و ئەخلاقییەوە هەڵەیە. ئەم ڕێسایە لەسەر ئەو كەسانە جێبەجێدەبێ كە بۆمب لەشوێنی گشتی دادەنێنەوە، بۆ هەموو لایەنەكانی ناو عێراق، ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، وەهەروا بۆ تاكەكان و میلیشیاتەكان و هێزە

(*) بالیۆزخانەی سعودیە لە واشنتۆن لە ٢٠٠١ وتارێكی بڵاوكردەوە، تیایدا داوای لە كۆمیتەی سعودی كردبوو بۆ پاڵپشتیكردن لەراپەڕینی قودس، كەلەلایەن وەزیری ناوخۆ ئەمیر نایف سەركردایەتی و ئیدارە دەكرا. ٣٣ ملیۆن دۆلاری تەرخانكرابوو بۆ یارمەتیدانی بریندارن و كەم ئەندامانی فەلەستینییەكان بۆ (٢،٢٨١ خێزانی بەندكراوەكان و ٣٥٨شەهید). هەروەها ڕۆژنامەكە ڕاپۆرتێكی بڵاوكردبۆوە بەوەی ئەم كۆمیتەیە " بەڵێنی داوە بڕی ٢٠،٠٠٠ ریالی سعودی (٥،٣٣٣$) بداتە هەر خێزانێك كە بەهۆی شەهیدبوونی یەكێك لەئەندامانی ئازار دەچێژن"

سەربازیی ڕێکخراوەکان جا ئایا خزمەت بە دیکتاتۆری دەکەن یاخود بە دیموکراسی. هەروەها لەسەر ئەو کەسانەش جێبەجێدەکرێ کە دڵنیان لەوەی رووخسەتی خودایان هەیەکە ئەوان لەم نێوەندەدا هەڵاوێرد کراون (استثناء). ئەم ڕێسایە جیهانییە.

ئەمە مانای وانییە کە بەراورد لەنێوان کاری یاسایی و نایاسایی هەمیشە دیارو بەرچاوە. زۆرجاران هاوسەنگییەکی بەئازار داواکراوە—تەنانەت لە مەسەلە دادگەریەکانیش—لەنێوان دەستکەوتە پێشبینیکراوەکانی سەربازی و ریسکە شیاوەکانی سەر خەڵکی سڤیلەکان. خەڵکی تێگەیشتوو لەهەندێ حاڵاتدا زۆر بەباشی جیاوازی دەکات لەنێوان ئەو کەسانەی کە جەنگاوەرن و ئەوانەی کە هەونینە. هەروەها، هێڵی نێوان بەرگریکردنی خودی و کاری دوژمنکاری لەتوانایدا هەیە ون ببێ سەرئەنجام هەریەك دەبێتە ترس لەسەر ئەویتر. لەلایەکیتریشەوە زانیاری هەڵە لەوەیە هەڵەی تراژیدی و رووداوی ترسناکی لێبکەوێتەوە. کلۆسوێتز لەسەر حەق بوو کاتێ ئەوەی نوسیبوو کە رووداوەکان توانای وەرگرتنیان هەیە لەسەر، "رەهەندە زێدەڕۆیەکان و رووخساری ناسروشتی"وەکو " کاریگەری تەم و تریفەی مانگ".

هەرچۆنێك بێ، بەلایەنی کەم، دەتوانین روون بین لەگەڵ ئەوەی کەچی روونە. هیچ پاساوێك نییە بۆ بەئەنقەست هێرشکردنە سەر خەڵکی بێ چەك، یاخود حیساب نەکردنی ئەو کەسانەی کە چەکیان پێنییە لەکاتی پێکانی ئامانجە سەربازییەکان. ئەو وڵات و خاوەن مەسەلانەی کەناتوانن بەبێ بوونی هێزی سەربازی تەقلیدی ئامانجەکانیان بەدەستبێنن مافی ئەوەیان نییە بۆ قەرەبووکردنەوەیان ڕێگای نا تەقلیدی بەکاربێنن بۆ بڵاوکردنەوەی تیرۆر لەنێو خەڵکی سڤیلدا.

پێنجەم، پێویستە قسە لەبارەی ئافرەتەوە بکەین لەو سۆنگەیەی کەدەبێتە پێشکەوتنی راستەقینەی بارودۆخەکانیان. خۆم پاڵپشتی لە بەهێزبوونی ئافرەت دەکەم لەهەردوولا وەك مافەکانی تاکی مرۆڤ یاخود وەك توخمێکی سەرەکی پێشکەوتنی ئابووری و کۆمەڵایەتی. هەرچۆنێك بێ، ئەم مەسەلەیە لەلایەن زانیاری هەڵە و رەخنەگرتنی ساکار لە ئایینی ئیسلامەوە پێش ناکەوێ. لەمێژوودا هەندێ کۆمەڵگا هەبوون شانازی بەخۆیان دەکەن لەبەر مامەڵەکانیان بەرامبەر بە ئافرەتان. تەنانەت لەرۆژگاری ئەمڕۆکەش، لەلایەن هەندێ موسڵمانانەوە پرسیاری ئەوەم لێدەکرێ ئایا من حەزدەکەم کچێکی رووئاڵی تازە پێگەیشتوو لە بورکا ببینم یاخود لە قەحپەخانە. ئیسلام نە ئافرەتانی پەڕاوێزکردووە و نە پاساویشی بۆ هێنراونەوە، بەڵام ناشکرێ ئەم دوو رەگەزە کە لە قورئان هاتووە فەرامۆشبکرێ، ئەگەر قورئان بەگوێرەی ئەوانەوە قسەی خودایە. کەسانی ناموسڵمان مافی سەپاندنی پێوەرەکانیان نییە، پێویستیش ناکات بیسەپێنن. لەزۆربەی

کۆمەڵگا ئیسلامییەکان، ئافرەتان دەتوانن و دەبێ پەرە بـەخۆیان بـدەن و پێشـبکەون، هەرچـەندە هەندێکیتر ململانێی لەدژیەوە دەکەن بـەجۆرێك شـۆڤینییە درەنـدەکان کەبەرێژەیـەکی زۆر لـەنێو هەموو کلتوورێکدا دەبینرین. هەڵەدەکەین گەر لۆمەی ئیسلام بکەین یاخود گریمانـەی ئەوەبکـەین کەوا هەموو شتێك لەژێر باڵی یاسای شەریعەتەوە لەدەستچووە، ئاراستەیەکی باشتر ئەوەیە خەبات بکەین بۆ دەستکەوتنی ئەو مافانەی کە ئافرەتان پێویستە لـەژێر بـاڵی یاسـاوە هـەیانبێ جـەخت بکەین لەسەرمافەکانی ئافرەتان لەهەموو شوێنێکەوە بۆ دیاریکردنی رۆڵیان.

شەشەم، مەسیحی و موسڵمان و جووەکان پێویستە ئەوە بـزانن کەلەچـەند شـتدا لەگـەڵ یـەك هاوبەشن. هەمان ئەو هێزە جیهانگیری و گۆڕانکارییەی کەبۆتە هـۆی بەرزکردنـەوەی تـرس لـەنێو کۆمەڵگا ئیسلامییە کۆنزەرڤاتییەکان، بەهــەمان شـێوە بۆتــە هــۆی دروسـتبوونی دڵـەڕاوکێ لــە رۆژئاوا. هەستی لەدەستدانی رۆلی خودا وەك سەرچاوەی سـەرەکی یاسـا و رێنمـاییکردنی خـەڵك لەلایەن ئایینـدارەکانی کەنسـاس بەهــەمان شـێوە لــە کەراشـی وەك یەکـە، هــەروەها لەتـەواوی ئۆرتۆدۆکسی کیبۆتز و لەگەڵ **ریاض** وەك یەك وانە. ریك وارەن، قەشەیەکی ئینجیلـی بەناوبانگـە، نووسـەری کتێبـی *The Purpose-Driven Life* باسـی نوێبوونـەوەی ئاشـتیخوازانەی ئیسلامی دەکات وەك ئامانجێکی نێونەتەوەیی سەرەکی لەبیست ساڵی داهاتوو. من رازیـم، بـەڵام لەگەڵ دروستبوونی جارێکیتری باوەڕەکان لەناو کۆمەڵانی ئەمەریکی، لەوە دڵنیانیم کە کێ شـیاوە بۆئەوەی وانە بەو کەسانە بڵێتەوە کەپێویستیان بە نوێبوونەوە هەیـە. موسـڵمانە کۆنزەرڤاتییـەکان واتێدەگەن شەڕ لـەدژی ئیسـلامە، مەسـیحییە کۆنزەرڤاتییـەکانیش بڕوایـان وایـە ئـەوان لـەژێر گەمارۆدان. خێزانە ئاییندارەکانی نیمچە دوورگەی عەرەبی و باشووری ئاسـیا حەزناکـەن واشـنتۆن پێیان بڵێت کەچۆن منداڵەکانتان پەروەردە بکەن، بەهەمان شێوەش راسـتە خێزانـەکانی فلۆریـدە و ئەلەسکا، جا سەیری خاڵەکانی نێوانیان بکە. ئەو کەسانەی کە مەیلیان بەرەو رووێکـی عیلمـانیتر هەنگاو دەنێ و یاخود پراکتیزەی عەقیدەیـەکی کەمـە نەتـەوەیی دەکـەن نیگـەرانن بـەوەی کـە بۆچوونە ئەخلاقییەکانی زۆرینەی ئایینەکە لەسەریانەوە بسەپێنرێت، لـە ولایەتـە یـەکگرتووەکان، هەندێك هەست بە ترس دەکەن، بەوەی بەربەستە دەسـتوورییەکانی نێـوان ئـایین و دەوڵـەت دەبـێ بشکێنرێت. سەرنجراکێشترین هەڵوێست لەبارەی نێوان ئیسلام و رۆژئاوا ئەوەنییـە کەئێمـە چـەندە جیاوازین، بەڵکو ئێمە چەندە لەیەکچووینە. لەسەرهەردوولامان پێویستە باشتر لەیەکتر بگەین.

کاتێ لەڕێگای تەلەفۆن پرسیارم لەمبارەیەوە لە بیل کلینتۆن کرد، وتی پرسیارەکە لەوە دێت کەئایا ئێمە ئامادەین دان بەوەدا بنێین کە هەموو راستییەکانمان لانییە. وتی، ئەمەش، " بوونی هەموو گونجاوە پێکاوەکان، بوونی هەموو سیستەمە".

بەردەوام بوو، " شتێکی ئاساییە بڵێی بڕوات وایە ئایینەکەت راستە، تەنانەت راستترە لە ئایینەکانیتر، بەڵام نەك بڕوات وابێ کە تۆ لەو خاوەنیەتە دابیت سەدا سەد لەژیانتدا راست بێ". ئاماژەی بە وتەیەکی پۆلس کرد کەلەبارەی جیاوازی نێوان ژیانی سەر زەوی و ژیانی بەهەشت دەکات: "ئێستاکە من بەتاریکی لەنێو گلاسەوە دەڕوانم، بەڵام ئەوکات رووبەڕوو دەبینم، ئێستا بەشێك دەزانم، بەڵام ئەو کات بەجۆرێك دەزانم تەنانە وەك خودا دەناسرێم".

لەگفتوگۆیەکی دواتر، لەماڵی خۆی لە تشاباکا، لەنیویۆرك، کلینتۆن پێی وتم، " ئەگەر رازیبوویت بەوەی هەموو شتێك نازانی، زەحمەتترە لەوەی هەستکردن بەهەرجۆرە خۆشییەك کە لەئازاردانی کەسانیتر وەریدەگری. گەرەنتیت دەدەمێ ئەوکەسانەی فڕۆکە بەرەو سەرەوەی هەورەکان دەفڕێنن بڕواناکەن کە بەتاریکی لەنێو شووشەکان ببینن، ئەوانەی مزگەوت دەتەقێننەوە و شوێنە پیرۆزەکان دەڕووخێنن بیرلەوە ناکەنەوە کە ئەوەی دەیزانن بەشێکە لەزانیارییەکان، ئەو کەسەی ئیسحاق رابینی کوشت بەو مەبەستەی کە " جووێکی خراپ" بوو، قەناعەتی تەواوی هەبوو کە ئەمانەی هەموو دەزانی. ناتوانی نیشانی ئەوە بدەیت ئەگەر تۆ کەسێکی ئیمانداری کە ئایین کاریگەری بەسەر سیاسەتەکانی تۆوە نییە، بەڵام گەر بڕوات وابێ هەموو ئەو شتانە دەزانی کە پێویستە بزانرێ، ئینجا وابیر لەخەڵك دەکەیەوە کە پیرۆزیان کەمترە، بەهایان کەمترە و شایستەی رێزگرتنیشیان کەمترە. نەخێر ئەوە ناگەیەنێ کە راستەقینە نییە، بەڵکو ئێمە لەهەموو شتەکان نازانین. زۆربەی ئایینەکان هەمان شتەکان فێری خەڵك دەکەن—جۆرێك لەئاوێتەبوون کەئەمەش بۆهەر کۆمەڵگایەك کارێکی باشە. بارودۆخمان باشتر دەبێ گەر دیالۆگێکی راستگۆیانە لەبارەی خاڵە جیاوازەکانمان بکەین و بەهەموو کەسێکیش بڵێین هەموو راستییە رەهاکان نازانن".

قورئانیش ئایەتێکی تێدایە هەمان ئەو مانایەی دەستەواژەکەی کلینتۆن دەدات کە لەپۆڵس وەریگرتبوو: ((فاستبقوا الخيرات الى الله مرجعكم جميعا فينبئكم بما كنتم فيه تختلفون)) ئاماژەکردنی کوشتنی جالوت بەدەستی پێغەمبەر داود، قورئان ئامۆژگاری دەکات و دەڵێ، ((ولولا دفع الله الناس بعضهم لبعض لفسدت الارض ولكن الله ذو فضل على العالمين)).

زێدڕۆیی نییە گەر بڵێین کەئەگەر داهاتوومان " پڕبێت لە بەزەیی" ئەوا خەڵکی هەموو ئایین و کلتوورە جیاوازەکان پێویستیان بەگونجانی یەکترەوە هەیە. لێرە فێرکردن رۆلی سەنتراڵی هەیە.

پێویستە لەسەرمان بەدوای هەموو شێوازەکانی پێشکەوتن و گواستنەوەی تێگەیشتنە هاوبەشەکانی زیاتری مێژووی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و پەیوەندییەکانی نێوان ئیسلام و رۆژئاوا و وەرێکخستنی هەرسێ باوەڕەکانی ئیبراهیمی، هەموو ئەو مەسەلانە بگەرێین کە چۆنیەتی جیاوازییەکانی نێوان ئاستی و پرۆپاگەندەی خورافی دیار دەکەن. ئەمانە مەسەلەی گەورە و تەشەنەکراون، پێویستیان بە پشتبەستنی سەرچاوەی زۆر هەیە، نەك تەنها بە دەستە وەڵامێکی " راستە". ئەم رازیبوونە گشتگیرییە پێویستی بە بیرکردنەوە و هیوای زیاتر هەیە. لەگەڵ ئەوەشدا گفتوگۆی گەردەلوولی و یەکلایکەرەوەکان ئەرزیەتێکی هاوبەش پێکدێنن بۆئەوەی بەشداربووان وتارە لاوازەکانیان شانبەشانی وتارە زیندووەکان بخەنەڕوو. دیالۆگ بەتەنها گەرەنتی نییە بۆ ئاشتی، باشتروایە هەندێ لایەن سەرقاڵی پاراستنی دۆگما کۆنەکان بن و ئەوانەشی کەدەمێننەوە دووبارە بەسەریاندا بچنەوە بۆ هەمووارکردنیان.

ساویلکەییم پێوەدەبینرێ گەر هەموو باوەڕم لەو پرۆژانەدا بنێم کە بە کۆمەڵ کاری بۆدەکەین لەژێرناوی، " بۆچی ناتوانین هەموومان لەگەڵ یەکدا بگونجێین؟" بەشێوەیەکی نۆرماڵ، ئەو خەڵکانەی لەمجۆرە پرۆژانە بەشداریدەکەن پێویستیان بە رازیکردن نییە، ئەوانەشی کە لێپرسراون لەکێشەکان بەشداری ناکەن. ئەنجامەکەی زۆر شیرین دەبێ- بەرچاوڕوونیشە، بەڵام لەخواردندا کەم توانادابێ. لەسەر ئەم کۆمەڵە مەسەلانەوە، بەتایبەتی لەم کاتە، تەرکیزکردن لەسەر تواناکان لەسەر تەواوی ئاستەکان بەهای خۆی هەیە. لەوەیە نەتوانین ئایدیەی توندڕەوی بگۆڕین، بەڵام دەتوانین چالاکتر و یەکگرتر و دڵنیابوونی بکەین.

بۆیەش، لەلایەن ئەم راستییەوە هاندەدرێم بەوەی کە هەوڵەکانی تێکەڵبوونی کلتوور و ئایینەکان بۆتە گەشەکردنی پیشەسازی لەزۆر رووی کۆمەڵگاوە وەك زانکۆ و دەزگاکان. زۆرجار لە هەموو شوێنێکدا دەبینی، مەسیحییەکان و موسڵمانەکان و جوولەکەکان—زۆرجار خەڵکانی ئایینی تریش—بەیەکەوە کۆدەبنەوە گفتوگۆ دەکەن واژوو لەسەر بەیاناتەکان دەکەن و بەدوای ستراتیژیەتدا دەگەڕێن. جێی سەرسوڕمانی نەبێ، دەستپێشخەریە جیهانییەکەی بیل کلینتۆن، کە جێبەجێکردنی چوار لایەنی کردەیی گرتەوە، لەنێوانیشیاندا ئایین. گرووپی باڵای شارستانیەتەکانی هاوپەیمانی نەتەوە یەکگرتووەکان، کەلەلایەن تورکیا و ئیسپانیاوە سەرپەرشتی دەکرێ، تێدەکۆشن لەپێناو بەرزرکردنەوەی گیانی لێبووردەیی و نزیککردنەوەی هەندێ ئەقڵەکانی جیهان. رێکخراوێکیتر کەپێی دەڵێن میدان—ناوەکەی لە وشەی عەرەبی وەرگیراوە بەمانای چوارڕیانی شار—زنجیرەیەك گفتوگۆی راستەوخۆی پێکدەینی. بۆنموونە، ئایا چ پرسیارێك لە باوانی کچێکی

عەرەبستانی سعودی بکرێ، قوتابییەکی کۆلیژ لە پاکستان، دوکانداریکی سوننی لەعێراق، یاخود مامۆستایەك لە ئێران؟ ئایا چیمان لەوان دەوێ تالەبارەی ئێمەوە بزانن؟

بەناوی ئەم شارە ئیسپانیا کراوە، کەتیایدا لەچەرخەکانی ناوەڕاست موسڵمان، مەسیحییەکان، جوولەکەکانی لێ دەژیاو بەیەکەوە گەشەیان دەکرد. زانکۆی یالْ بەشداریکرد لەگەڵ سەنتەری نیشتیمانی بۆ ئینجیلییەکان و حکوومەتی مەغرب بۆ دەستپێکردنی دیالۆگ لەنێوان مەسیحی و موسڵمانان. دەزگای لاوانی فرە ئایینی، بارەگاکەی دەکەوێتە شیکاغۆ لەلایەن دکتۆر ئیبوو پاتێل سەرپەرشتی دەکرێت، بۆ هێنانی خەڵکانی لاو لە ئایین و نەتەوەی جیاواز بۆئەوەی بەیەکەوە بەشداربن لە کارکردن لەپێناو دادگەری کۆمەڵایەتی. ڕێکخراوی چاندنی تۆوی ئاشتی بەردەوامە لە پێدانی دەرفەت بە لاوانی عەرەبی و ئیسرائیلی بۆفێربوون لەبارەی هەریەکەیان و لە ژینگەیەکی ئازاد لەنێو فشاری توندی نیشتیمانەکانیاندا.

هیوا هانی ئەمجۆرە پرۆژانە دەدات بۆ هێنانی بیرۆکەی چیرۆکێکی ئەم دراما ئەڵمانییەی بەناوی Nathan the Just ی سەدەی هەژدەم. ئەم چیرۆکەیە باس لە ئەلقە (خاتم)یەکی تایبەت دەکات کەدەبێتە هۆی گواستنەوەی ڕێزگرتنی هاوشانی خۆی لەسەر زەوی و ڕەزامەندی خودا. ئەم ئەلقەیە لەنەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکیتر ئەم دەست و ئەو دەست دەکات، هەمیشە دەکەوێتە چاکەکارترین کوڕەکان (ئەمەش، لەپاش هەموویان، لە سەدەی هەژدەم، هیچ لە کچەکان ڕۆلیان نامێنێ لە چیرۆکەکە). سیستەمەکە بەباشی کاریدەکرد لەلایەن یەکێك لەنەوەکان پێکهاتبوو لە سێ کوڕی یەکسان لە چاکەکردن. بابەکەش بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە، هونەرمەندێکی ڕاسپارد بۆئەوەی دوو ئەلقەی هاوشێوەی تریش دروستبکات، بەجۆرێك هیچ کام لەم کوڕانە نەتوانن جیاوازی لەنێوان ئەم دووانە و ئەلقە بنەڕەتییەکەدا بکەن. بەرلەوەی ژیانی زیاتر خراپ بێ، باوکەکە هەرسێ ئەلقەکەی بەکوڕەکانیدا و پێشی ڕاگەیاند هەریەك لەئێوە بەجۆرە ڕەفتاربکات کە خۆی خاوەن ئەلقەی بنەڕەتییەکەیە. کوڕەکان کەوتنە مشتومڕ گوایە ئەلقەی کامەیان بنەڕەتییەکەیە، مەسەلەکەش ڕادەستی دادگاکرا. بەهۆی ڕێنمایی دادگا، هەموویان ڕازیبوون لەسەرئەوەی کەتاکە چارەسەر ئەوەیە هەریەکێکیان تەواو باوەڕی بە ئەلقەی خۆیەوە هەبێ بە بەرزە بەهاوە بیپارێزێ لەکاتی ئەنجامدانی کردە ئەخلاقییەکان. لەگەڵ ئەوەی ڕێگابدەن بە هەندێ شیاوانەی تر.

لەم ڕۆحییەتەوە، گەیشتینە پێشنیازەکانی حەوتەم و کۆتایی. سەرکردەکانی قاعیدە نە بەواقیعیانە قسە دەکەن، نە بە گاڵتە. خۆیان وەك مەسەلەکانی مێژوویی، ناسنامەیی، ئیمانەوە

حیساب دەكەن. بۆئەوەی گوێمان لێبگرن، پێویستە بەقووڵی مامەڵە لەگەڵ مەسەلەكان بكەین. هەر سێ ئایینە یەكگرەكان نەریتێكی دەوڵەمەند دەداتە ڕێسا و ئەخلاق و باوەڕە ئاوێتەبووەكان. هەریەكەیان شوێنی بەهایەكی بەرز لەسەر دادگا و بەزەیی دەگرێتەوە، لەسەر هەمان ئەرزیەتی هاوبەش ڕێنماییی دەدەن، پێشكەشكردنی دەرفەت بۆ لێبوردن، هەریەكەشیان ئایینی ئاشتین. سەركردەكان نابێ دوودڵ بن لە كێشكردنی بەهاكان بۆ پێناسەكردنی ئەو شتانەی كەباشترینیانە بۆ كلتووری هەردوو ئایینی ئیسلامی و مەسیحی، گەڕان بەدوای ئامانجە هاوبەشەكان. ئەم ئامانجانە هێرشكردنە بۆسەر هەژاری جیهانی هەروەك ئامانجەكانی پێشكەوتنی هەزارەیی كەلەلایەن نەتەوە یەكگرتووەكانەوە وێنای بۆكێشراوە، یاخود " ئاشتی ئازا" كە ئیسحاق رابین ئارەزووی بۆدەخواست لەرۆژهەلاتی ناوەڕاست، یاخود بەدیهێنانی ئەم ئارەزووە كە شا عەبدوڵڵای ئوردن دەریدەبڕی، بەدیتنی ١.٢ ملیار موسڵمانی جیهان ببنە " شەریكی تەواوی ئەم پێشكەوتنەی شارستانیەتی مرۆڤایەتی، هەروەها گەشەكردنی مرۆڤایەتی لەم چەرخەماندا.

لەیەكێك لە چیرۆكە خورافییەكانی رۆمانی ئەیسوب، شێرێك راوی مێگەلە گایەك دەكات بێ ئەوەی سەركەوتن بەدەست بێنێ، چونكە ئەم شێرە هەمیشە ئەم مێگەلەیەی دەبینی لەیەك بازنەدا كۆدەبوونەوە. لەهەر لەیەكەوە ئەم شێرە نزیك دەبۆوە و هێرشی دەبرد تووشی چەند قۆچێك دەبۆوە. رۆژێكیان گایەكان مشتومڕیان دەكەوێتە ناو تووڕە دەبن لێك دەترازێن، هەریەك بەنێو مێرگەكەدا پەرتەوازە دەكەن. بەتاكە گیران، هەریەكەشیان بووە نێچیری شێرەكە. پێویستە ئاگاداری خۆمان بین، بەبێ رێزی سەیری باوەڕەكانمان نەكەین، چونكە ئەم جیهانەی ئەمڕۆ خاڵی نییە لە شێری بۆسەكێشراو.

(١٩)

داواكردنى فريشتەيەكى باشتر

زۆر ورياى ئەو كەسانەم كەداواى دڵنيابوون لە پرسيارە گەورەكان دەكەن. دڵنيابوون خۆى لەخۆيدا سوودمەندى نييە، بەجۆرێك پشت دەبەستێ بەوەى ئايا ئەو كەسە تاچەند دڵنيايە لەوەى راستييەكى راستەقينەيە. ئايين بەشێوەيەكى تايبەت پشت بە هەوڵەكانى سەلماندن دەبەستێ. بۆنموونە، هەندێ گرووپى مەسيحى لەو هەوڵەى ئەوەدابوون بۆ بەكارهێنانى رێگاى زانستى بۆ نيشاندانى ئەوەى كە دوعاكردن سوود بەخاوەنەكەى دەگەيەنێ. ئەمەش بەدابەشكردنى دوو گرووپى خەڵكى نەخۆش، دوعايان بۆ گرووپێكيان كرد بۆئەوەيتريان نەكرد. تائەمڕۆكەش ئەنجامەكانى ئەم تاقيكردنەوەيە يەكلاييەنەكراوەتەوە. ئايا ئەمەش لەبەرئەوەى خودا گوێ نادات ياخود لەبەرئەوەى باشترينى شوێنكەوتووانى مەسيحى ئەم تاقيكردنەوەيە هەرەس پێدێنن بەوەى بەنهێنى دوعاى بۆهەردوو گرووپەكە دەخوێنن؟ هەروەك س، لويس مێژوونووسى Narinia(*) ، تێبينى ئەوەيكرد، " مەسيحى و بەرهەڵستكارەكانيان پێشبينى ئەوەدەكەن هەندێ دۆزينەوەى نوێ يان ئەوەتا دەبێتە هۆى گۆڕانى عەقيدە بۆ مەعريفە، ياخود دەبێتە هۆى كەمكردنەوەيان بۆ عەبەسيەتێكى ئاشكرا. بەڵام ئەمەش هەرگيز روونەدايە".

كاتێ دەچمە نێو تەمەنەوە، كاسۆلييەكى باشم بەبيردێتەوە—هاوڕێيەكى هاوڕێيەكمە—ئەو پارچە نووسينەى لەسەر گۆڕەكەى نووسراوە ئەوەبوو، " ئەم جيهانەم بەجێهێشت كەلێيەوە هاتمە ژوورەوە: سەرسام بن". ئەم ساڵانە هيچ دڵنيايەكيان لەبارەى ئايينەوە بۆنەهێناوم. مەسيحييەكى زۆر گەشبينم، بەڵام باوەڕيشم بەخۆم نييە، گوماندارم. رێز لەهەموو ئايينەكانيتر دەگرم چونكە دەزانم ئەوانيش بۆهەمان راستى هاتوونە، بەس بە وێنەيەكى جياواز. زاناى لاهوتى پرۆتستانتى پۆڵ تيليچ دەينووسێ،

(*)Narinia، زنجيرەيەكە پێكدێت لە حەوت چيرۆكى خورافى منداڵان.

" گومان پێچەوانەی عەقیدە نییە بەڵکو توخمێکە لەتوخمەکانی". زۆر بەم مانایە سەرسامم.

دوای دانپێنان بەو دوودڵییەی، زۆر بەتوندی دەڵێم فەندەمێنتالیستەکان هەڵەن، بەڵام زۆر لەوە دڵنیان ئەوان لەسەر بیروباوەڕێکی راست بن. ئینجیلییەکان رازین لەسەر پێدانی دەسەڵاتێکی بەرز بۆ تێکستی ئایینی کەچی فەندەمێنتەلیستەکان سوورن لەسەرئەوەی هەموو وشەیەکی کتێبی پیرۆز راستە. باوەڕ لەکتێبی پیرۆز یاخود هەر کتێبێکیتری پیرۆزی هاوشێوە گرنگی زۆرە لەبارەی توانستی گێڕانەوەی مرۆڤ بۆ بەرزرکردنەوەی کاریگەرییەکانی زەمان و شوێنەکانیان. کتێبی پیرۆز پڕیەتی لە سیاسەت. بەبۆچوونی من،

بنەمای فێرکردنەکان، کێشی ئەوەی هەڵگرتووە کە ئایین لەبارەی چییەوە دەدوێ. نیگەرانم بەرامبەر ئەو کەسانەی، کە ئاماژە بەهەندێ سەرچاوە دەکەن وەك دەستەواژە وەریدەگرن، بڕوایان وایە کە ئافرەت نابێ رێگای پێبدرێ بۆئەوەی سەرپەرشتی کلێسە بکەن یاخود سێکسی هاوڕەگەزی لەلایەن خوداوە بەکاری قێزەوەن دەناسرێت. وەك رێنماییەکی پراکتیکی بۆ ژیانی ئەخلاقی ئیسرائیلی کۆن، کتێبێکی وەك Leviticus لەوەیە خزمەتێکی باشی کردبێ، بەڵام پارچە نووسراوێك کە قەبوولی بەندایەتی دەکات، دەسەڵات دەداتە کەسێك بە فرۆشتنی کچەکەی، قەدەغەکردنی رازاندنەوەی ریشی، هەروەها قەدەغەکردنی لەبەرکردنی ئەو پۆشاکانەی کەبە دەزووی جیاوازەوە دەدوورێن بێ خەوش و تاهەتان. مەسیح پێغەمبەر فەندەمێنتالیست نەبووە. لەلایەن فەریسەکانەوە ئیدانە دەکرا بەوەی لەرۆژانی شەممە کاردەکات، مێزی خواردنەکەی لەگەڵ کۆکەرەوەی باجەکان دابەشدەکرد، یارمەتی کەسانی زیناکاری دەدا. بەربەستەکانی کلتووری وشەی قەدەغەکراوی شکاند بە گفتوگۆکردنی لەگەڵ ئافرەتان لەسەلا بیرەکانی ئاو، قسەکردنی بەجددی لەگەڵ منداڵان. بەئاشکرا رێسای " چاو بەچاو" ی رەتکردەوە.

ئەگەر خودا بەرنامەیەکی هەبێ، ئەوا جێبەجێ دەکرێت. ئەمەش دەسەڵاتێکی ئاسمانییە، نەوەك هی ئێمە. ئەگەر یەکێك بڕوای وابێ لەگەڵ دروستکردنی ژیان و ئازادی سەربەخۆیشمان پێدرابێت، ئەوا ئێمە لەبەردەم پرسیارێکیتر سەرسام دەبین ئایا چیمان پێدەکرێت لەگەڵ ئەم دوو دیارییە. بەمەش هەردوولا دەگرێتەوە

بەرەنگاربوونەوەیەکی پڕاکتیکی و ئەخلاقییە، هەروەها لەگەڵ ئەوەی ئەم کتێبە باسی لێوە دەکات.

ئایین گرنگی بە هیوا و ترسەکانی هەموو ساڵاکان دەدات زاراوەی سەرۆکەکانی ئەمەریکا زۆر خۆشنوود نییە. سیاسەتەکانی حکوومەتی ولایەتە یەکگرتووەکان پێویستە لەسەر ئەو بنەمایەوە بنیاتبنرێ کەخۆمان هیوامان وایە بۆ سەرکەوتنی وڵاتەکەمان لە ماوەیەکی بێ سنوور لەسەر ئەم زەویە، نەك بۆ پێشبینیکردن بۆماوەی هەزاران ساڵ. لەهەمان کاتدا، ئەوەی لەسەر زەوی بەدەستمان هێناوە تێکەڵەیەکە لەگەڵ ئەو تێگەیشتنانەی کە مرۆڤ لەبارەی خوداوە هەیەتی. ئەوکاتەی گەشتم بە جیهاندا دەکرد، زۆرجار رووبەڕووی ئەم پرسیارە دەبوومەوە،" ئایا بۆچی ناتوانین ئایین لەدووری سیاسەتی دەرەوە رابگرین؟" وەڵامەکەشم ناتوانین و ناشکرێ. ئایین لایەنێکی گەورەیە لەهاندانی خەڵك و وێناکردنی بۆچوونەکانی رەوشتە دادگەری و راستەقینەکان. پێویستە ئەمانەش بە هەند وەربگیرێن. ناکرێ سەرکردەکانمان هەر بڕیارێك دەربکەن دووربێ لە باوەڕە ئایینییەکانیان. سنوورێك هەیە کە تاچەند مێشکی مرۆڤ پۆلێن دەکرێ. بەهەر حاڵ، بۆچی سەرکردەکانی جیهان ئەوانەی ئایینیدارن بەجۆرێك کار و قسەدەکەن کەهیچ رەنگدانەوەیەك نییە لەگەڵ ئایینەکەیان؟ پێویستە لەگەڵ بیروباوەڕەکانمان بژین لەگەڵ ئەوەشدا لەگەڵ جیاوازییەکانیشماندا بگونجێین نکۆڵیکردن کارێکی باش نییە.

ئەم مانایە نییە، بەوەی گرنگی ئەم جیاوازیانە گەورەبکەین. بەڵکو ئەمە ئەدگاری مرۆڤە بە رێکخستنیان بۆ گرووپەکان. بەگوێرەی زۆربەمان ئەم پڕۆسە بەزۆریە کارێکی نێگەتیڤە. ئەو گرووپانەی ئێمە پەیوەندیمان پێوە هەیە بەشێکن لە میرات و کلتوورمان—ئەنجامی ئەوەی لەکوێ لەدایك بووینە و چۆن گەورەبووینە. میراتی خێزانەکەم جوولەکەیە، بەڵام من وەك مەسیحییەکی کاسۆلیکی گەورەبوومە. ئەگەر، ئەو کاتەی منداڵ بووم، بناردرابامایە مەعبەد لەبری ئەوەی بۆ کڵێسا، ئەوا تادەگەیشتمە تەمەنی رووئاڵی لەگەڵ گرووپێکی ناسنامە جیاواز گەورەدەبووم. خۆم لەدەرەوەی وڵات لەدایك بوومە. ئەگەر جەنگی سارد نەبووایە خێزانەکەم کۆچیان نەدەکرد بۆ ولایەتە یەکگرتووەکان، هەروەها منیش هەرگیز نەدەبوومە هاووڵاتییەکی ئەمریکی.

سروشت بەجۆرێك رێگامان پێدەدا نە باوانمان هەڵبژێرین و نەشوێنی لەدایکبوونیشمان. راستە، هەندێکمان تەوازنی پێشبڕکێی فەلسەفیانە و گۆڕینی ئایینێك بۆ ئایینەکەی تر لەسەر بناغەی روونـاکی رۆحانی و قەناعەتی عاتفی و فکرییە. هەندێکیتر هۆکار دەدۆزنەوە بۆ گۆڕینی دڵسۆزیان لە ولاتێکەوە بۆ ولاتێکیتر. بەلاَم زۆربەمان لەسەر هەمان پۆلێنی گشتی دەمێنینەوە ئەوانەی کە پێشتر لەسەریەوە مابووینەوە بەهۆی هەندێ هۆکار کە لەدەرەوەی کۆنترۆڵی خۆمانەوەبوو. ئەمەش دەستکەوتێکی زۆر مەزن نییە.

بەشێوەیەکی لۆژیکی، جیاوازییەکان کێشەیەکی وا گەورە نییە. خەڵکی نێو نەتەوە جیاواز و ئایینە جیاوازەکان پێویستە خۆیان بگونجێنن. لەگەڵ ئەمانەشدا، بۆشایی نێوان ئەوەی کە پێویستە و ئەوەی لە واقیعدا هەیە بۆتە سەرچاوەیەکی دووبارە لە تەواوی بوونی مرۆڤدا. چەند دەیە ساڵێك پێش ئێستا، رەینهۆڵد نیبور ئاگاداری کردینەوە لەوەی ئەم کارە نامرۆڤانەیەی کەلەبەرامبەر نەتەوە و گرووپەکانەوە ئەنجامدەدرێت نابێ وەك مەسەلەیەك تێپەڕبێت بەجۆرێك تاچەندە هەوڵی خۆمان دەدەین. دەنووسێ، " ناکۆکی کۆمەلاَیەتی، کارێکە دوورە لەخۆ رزگارکردن لەمێژووی مرۆڤ، لەوانەشە تاکۆتاییەکەشی بێت". دان بەوەدەنێ، پیاوی چاك و زیرەکەکان لەوەیە بەدوای رێگەگرتنی کارەسات بگەڕێن، بەلاَم لەوەیە نەتوانن بەرەنگاری ئەو ترس و بەرزخوازیانە ببنەوە کەوا لەم گرووپانە دەکات رووبەڕووی یەك ببنەوە. زیرەکییە، بەوەی نیبور بەرلە روودانی جەنگی جیهانی دووەم گەیشتۆتە ئەم بڕیارە. خۆی کاردانەوەی بۆ جەنگەکە نەبوو، بەڵکو پێشبینی روودانی دەکرد.

ئەگەر دانێین نیبور لەسەر راستییە، گەڕان بەدوای ئاشتی هەمیشە کارێکی زەحمەتی بەدواوەیە. هێشتاکەش، ناتوانم بەم بۆچوونە قەبووڵبکەم چونکە کارەکتەرەکانمان خەوشدارن، هیچ شتێك لەئارادانییە بۆ سەلماندنی بارودۆخی مرۆڤ. دانەرانی سیاسی بەڕێگەیەکی سوودمەندانە دەتوانن بەدوای ئەو رێگایانە بگەڕێن بۆ کەمکردنەوەی ئەو ناکۆکییە کۆمەلاَیەتییانەی کە نیبور ئاماژەی پێداوە—لەگەڵ ئەو کەموکوڕیانەی هەمانە هێشتاکە هیوامان هەیە بتوانین داهاتوویێك بۆخۆمان دروستبکەین. دەزانین کە رێگای راست بۆ سەرکردایەتیکردن دەتوانێ زۆر شت بکات بۆ رێگەگرتن لە شەڕەکان،

دووباره بنیاتنانەوەی کۆمەڵگا وێرانەکان، فراوانکردنی ئازادی، هەروەها یارمەتیدانی هەژاران.

لەسەرەتای ئەم کتێبە ئەوەم نووسیوە، بەنیازم ئەم شێوازانە بخەمە روو بۆ کۆکردنەوەی خەڵك لەپاڵپشتیکردنی سیاسەتەکان کە رەنگدانەوەی یەکگرتوویی دەدەن لەوەی پەرتەوازەی ئایین بکەن. ئامانجم ئەوەنییە بە دروستکردنی بازنەیەکی رۆحانی بەجۆرێك ببێتە کەمکردنەوەی پێشبڕکێی داوایە ئایینییەکان بەرژەوەندیم لە چارەسەرکردنی کێشەکان وەڵامدانەوەی رێبازێکی سیاسی پڕاکتیکییە. تەکنەلۆژیا زیاتر شەفافیەتی لەگەڵ خۆی هێناوە، سنوورەکان زیاتر هاتنە ژوورەوەی بەخۆوە بینیوە، چەکەکان زیاتر ترسناك بوونە، ناکۆکییەکان تێچووی زیاتری دەوێ. لەپرۆسەی ئاشنابوون بە خەونەکانمان، زانایانیش مۆتەکانی نزیکترکردوون لە ژیانی واقیعی. کاری سەرکردەکانمان چاودێریکردنی ژینگەی نێودەوڵەتییە، بەجۆرێك دەتوانین لەگەڵ ئازادی، ئاسایش، دادگەری زۆردا بژین، بەڵام لەسروشتیدا، پێویستی بە هاریکاری و گەیاندن هەیە.

سەرۆك بۆش شایانی سوپاسگوزارییە چونکە وڵاتی ئەمەریکای کردە سەنگەری بەرزنرخاندنی دیموکراسیەت. هەروەها دەبێ ستایش بکرێت لەسەر ناونانی ئازادی سیاسی وەك سەرچاوەیەکی شارراوەی جیهانی یەکگرتوو. توانستەکانی خۆی لاوازکرد لە پێشڕەویکردنی بەنێو ئەم هەموو هەڵە و فەرامۆشکردنانەی کە زۆربەی ئەو وڵاتانە ئەنجامیاندا کە تۆزقاڵێ پەرۆشی لەوەستان لەگەڵ ئەمەریکایان هەبوو. بەڕوونی نابێ، روانینی تەسك و بێ لایەنی یەکەم دەورەی سەرۆك بۆش نابێ دووبارەببێتەوە. پێویستە هاوپەیمانانمان چاکبکەینەوە، هەموو هەرێمێك بە جددی وەربگرین، لەوەش بگەین ئەگەر وڵاتانیترمان دەوێ هاوکاریمان بکەن لەو ترسانەی بوونەتە هەڕەشە بۆسەرمان، هەروەها دەبێ مامەڵەش لەگەڵ ئەو مەترسیانە بکەین کەهەڕەشە لە وڵاتە هاوپەیمانانمان دەکەن.

یارمەتییەکی زۆری ئەمەریکای دەدا گەربێتوو ئەمەریکییەکانی دەرەوەی رەنگە سیاسییەکان کۆببوونایەوە (هەروەك لە بەشی حەوتەم پێشبینیم بۆیدەکرد) بۆ ئەوەی فشاربخەنە سەر حکوومەتەکەمان تاوەکو پێشڕەوی مافەکانی مرۆڤ و مەسەلە مرۆڤایەتییەکانی بکردایە. ئەمەش دەبووە هۆکارێك بۆ زیندووکردنەوەی هاوپەیمانان و زیادکردنی ئاسایش و ئارامی لەدژی هەر کردەیەکی تیرۆری.

لەوەشیان گرنگتر پرسیارێکیترە، چۆن ئەمەریکییەکان پێناسەی ڕۆڵی نێودەوڵەتی وڵاتەکەمان دەکەن. ئایا سەیری خۆمان کردییە وەك ملکەچییەکی یاساکان: یاخود بەمجۆرە مامەڵەمانکردییە کە لەگەڵمان دەگونجێ؟ ئایا ئەم لێپرسراویەتەمان هەیە بۆ بۆبەهێزکردنی دەزگا و یاسا نێودەوڵەتییەکان، یاخود ئەرکێك بۆمانەوەی ئازادی لەنێو ئەم تەلبەندانەدا لە " وەلامێك بۆ بانگکردنی لە دوورەوەی ئەستێرەکان؟" ئایا ڕۆڵی گونجاوی ئێمە پێشڕەوی کردنە یان زاڵبوون؟

ولیەم کریستۆڵ، نووسەری کۆنزەرڤاتیڤی نوێ، پرسیاری ئەوەیدەکرد، " چ کێشەیەك لە زاڵبوون و خزمەتکردنی ڕێسای ڕاستەقینەکان و نموونە بەرزەکان هەیە؟" ئەمە پرسیارێکە ئەمریکییەکان سەدەیەك پێش ئێستا لەکاتی داگیرکردنی فیلیپین دەیانپرسی. سەرۆك ماکینلی باسی ئەوەیدەکرد کە وەلامەکەیان لە ئاسمانەوە وەرگرتووە بەجۆرێك ماندێتیێکیان لەبەردەستە بۆ چەسپاندنی ویستەکانیان. باوەڕی پێبێنێ یان نا ئەمە وەلامێکی ڕاست بوو بۆ سەردەمی خۆی بەلام بۆ ئەمڕۆکە وەلامێکی هەڵەیە. سیاسەتی زاڵبوون پێچەوانەی ڕوانینەکانی ئەمەریکایە، هەروەها ڕێگایەکی لاوازیشە بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانمان. داواکردنی لەو خزمەتەی لەوەی سەرکردەکانمان باوەڕیان پێ هەبوو " ڕێسا ڕاستەقینەکان و نموونە بەرزەکان"—هەروەك ئێستا لەعێراق پەیڕەو دەکرێ—بۆتە هۆی بەهەوابردنی سەرچاوەکانی ئەمەریکی و هێزە سەربازییەکان و هەیبەتی وڵاتەکەی. با ئەمە وەك وانەیەك وەربیگرین. هەلاوێردنی ئەمریکی ژیانی دوور و درێژی نەك هەرتەنها قەرزاری هێزی ولایەتە یەکگرتووەکانە بەڵکو زیرەکی و چڕکردنەوەی ئەو هێزەیە کە سەرفیانکردووە—لەنێوانیشیاندا بەکارهێنانەکە تەنها بۆ سەربازی نییە بەڵکو بۆهەموو ئەو توانست و سامانانەیە کەبەشداری دەکەن لە ئاسایش و ناوبانگی باش.

لەکاتی بەرەو پێشچوون، زۆر سوود لەوە دەبینین گەر کارەکتەری ئیبراهیم لینکۆلن مان بەبیرخۆمان بێنینەوە لە سەرکردایەتیکردنی شەڕەکان. قەت لەشەرکردن بۆ مەسەلەیەکی دادگەری پاشەکشەی نەدەکرد، بەلام هەرگیزیش داوای قۆرغکردنێکی چاکەی نەدەکرد. بەوە ڕازیبوو کە ویستی خودا دێتەجێ بێئەوەی داوای تێگەیشتنی لێبکات. ڕەتی پێشنیارێکی دەکردەوە کە داوا لەخودا بکات ببیە لایەنێك لەم یەکێتییە، بەڵکو لەبڕی ئەوە داوای دەکرد یەکێتی ببێتە لایەنێکی خودا.

لینکۆڵن سەرکردایەتی وڵاتێکی دابەشکراوی دەکرد. پێویستە ئێمەش سەرکردایەتی جیهانێکی دابەشکراو بکەین. لەبەرئەم هۆیەشەوە، دەبێ ریالیزم و ئایدیالیزم تێکەڵبکەین، شوێنی ئەخلاق لەناوەندی سیاسەتە دەرەکییەکانماندا نزیك بکەینەوە تەنانەت کاتێ گفتوگۆی تێگەیشتنێکی جیاواز دەکەین لەسەرئەوەی ئایا ئەخلاق مانای چییە. پێویستە خۆمان رێکبخەین بۆ تێگەیشتنی جیهانێکی باشتر کە دڵسۆزی ئایینی هەردوو کە هێزێکی پۆزەتیڤی بەتوانا و هێزێکی رووخێنەری پچڕاو. هەروەها پێویستەی بە ورەییەکی بەرز و باوەڕبەخۆبوونەوە وەڵامی مەترسییەکانی قاعیدە و هاوشێوەکانی بدەینەوە. دەبێ لەهەڵوێست و پەیامەکانمان زۆر روون بین نەك تەنها بۆئەو لایەنانەی کە ئەمریکا لەدژیانەوە دەوەستێ، بەڵکو بۆئەوانەش کە لەپاڵ ئەوانیشەوە دەوەستن.

نیو سەدە پێش ئێستا، لە نووسینەکەی لەبارەی جەنگی سارد، باوکم دەیگوت، ئێمە "تاکێکی ئەمریکین، یاخود کرێکارانی بەریتانی، موحافیزکاران یاخود پێشکەوتووان، دیموکراتە سۆشیالەکان، یاخود سۆشیالیستە دیموکراتییەکان، سپی، رەش، یاخود زەرد—دەتوانین هەموو ئەمانە قەبووڵبکەین کە کەرامەتی مرۆڤ و رێزی تاکەکان" دەبێتە خاڵی جەختکردنەوەی هەموو شتەکان. منیش ئەم بڕوایەم هەیە.

رێزگرتنی مافەکانی مرۆڤ و خۆشگوزەرانی هەموو تاکەکان شوێنێکە کەتیایدا باوەڕە ئایینییەکان و ئیلتیزاماتی ئازادی سیاسی نزیکترین پەیوەندیان لەگەڵ یەکدا هەیە. فەلسەفە لەسەر بنەمای ئەم رێسایەوە چەقی گرتووە کە توانایەکی شارراوەی زۆری هەیە بۆ نزیککردنەوەی هەموو ئەو خەڵکانەی کە بۆچوونی جیاوازیان هەیە، چونکە هیچ کەس هەڵاوێردن ناکات، داوا لەهەمووشیان دەکات بۆئەوەی گرنگی بەهەموو ئایدییەکان بدەن کەپێویستیان بەیەکەوە هەبێ (*).

پرسیارێك خۆی قوتدەکاتەوە: چۆن دەتوانین هیوای ئەوەمان هەبێ بە یەکگرتنی ئەو خەڵکانە لەدەوری رێسایەك—وەك رێزگرتنی تاك—کە چەمکێکی رۆژئاوایی فەریدە.

(*) رێزگرتن بۆ تاکەکان، هەروەك هەندێك دەڵێن، پێچەوانەی رێزگرتن نییە بۆ مافەکانی گرووپەکان. بەپێچەوانەوە، تاکەکان هەوڵی وەرگرتنی مافەکان دەدەن بۆ گرووپەکان کەخۆیان پەیوەندیان پێوە هەیە. بۆیەش، ئازادی لە جیاوازی لەسەر بنەمای رەگەز، جێندەر، یاخود ئایین هەردووکە مافی تاك و گرووپە.

بەدڵنیاییەوە، وەڵامەکە نەخێرە. هیندۆیزم داوای ئەوە دەکەن " هیچ کەسێك کارێك لەگەڵ ئەویتر ناکات کە بۆ خودی خۆی قیزەون بێ". تۆراه ڕێنمایی ئەوە دەدا" پێویستە دراوسێیەکانت وەك من خۆش بوێ". زەردەشت تێبینی ئەویدەکرد، " ئەوەی بۆخۆم پێم باشە، پێویستە بۆ هەمووان باش بێ". کۆنفۆشیۆس دەیوت،" ئەوەی بۆخۆت حەزناکەی ئەنجامی بدەی، دەبێ بۆکەسانیتریش ئەنجام نەدەی". بوزا فێریکردووین، خەڵکانیش وەك خۆمان حیساب بکەین. راقیونەکانی یۆنانی کۆن گفتوگۆیان لەسەرئەوەدەکرد کە هەموو مرۆڤێك" لەبەردەم دادگای ئازادی یەکسانە". ئینجیلی مەسیحی داوای ئەوەمان لێدەکات، "بەوجۆرە رەفتار لەگەڵ خەڵکی بکە کەخۆت پێتخۆشە ئاوا رەفتارت لەگەڵ بکەن". قورئان هۆشداری دەدا بەوەی باوەڕداری راستەقینە ئەوەی بۆخۆی پێخۆشە دەبێ بۆ برای خۆشی پێی خۆش بێ. لەکۆتاییدا، یەکەم یاسای جیهانی رایدەگەیەنێ، "سەرکەوتنی دادگەری دڵنیابوونەوە لەوەی بەهێزەکان ستەم لە بێ هێزەکان ناکات" ئەمەش، هەروەك بیری لێدەکەینەوە، جۆرێکە لە سیستەمی یاسایی لەوەی جیهان پێویستە بەرەوپێش ببات وەك دیاریەك لەگەڵ خەڵکی عێراق بەکاری بێنێ. لەڕاستیدا، ئەمە یاسایەکی حامورابییە، دیاری شارستانیەت چوار هەزار ساڵ پێش ئێستا لە بابیلۆنی کۆن وەرگیراوە، کە ئێستا پێی دەڵێن عێراق.

لەژێر رۆشنایی ئایدییەکەی لەبارەی ئایینی راستەقینە، بینجامین فرانکلین ئەوەی درکاند کەوا، " باشترین خزمەتکردن بەخودا ئەنجامدانی کردەی باشەیە لەگەڵ مرۆڤ". واهەستدەکەم، ناتوانین تەواو لەوە دڵنیابین، بەڵام دەتوانین بەلایەنی کەم ئەوە بخەملێنین ویژدانیکمان بۆ ئەم هۆکارانە پێدراوە.

بەگوێرەی هۆنراوەیەکی ییتس، رووخان ئەو کاتە روودەدا کە کەم و کوڕی لە عەقیدە هەبێ، خراپترین پڕیەتی لە توانای سۆزداری، ناوەند ناتوانرێ بگیرێت، ئاژاوەش بەجیهاندا بەربڵاوە.

لەسەردەمێکدا دەژین کاتێك خراپترین پڕیەتی لەتوانای سۆزداری. پرسیارەکە لێرە ئەوەیە ئایا ئەوەی لەئێمە ماوەتەوە هاندانی بیروباوەڕەکانی هەیە یان ژیریەتی، بۆئەوەی باشترین هەڵبژاردن دەستنیشان بکات. ژیریەتی لە فێربوونەوە دێت، ئەویش لەپەروەردە. دڵی پەروەردە گەڕانە بەدوای راستی. بەڵام چەندین جۆر راستی هەیە.

له بیركاری و زانستدا، زانیاریی بەسەریەكدا كۆدەكرێتەوە. تیۆرەكان لەسەر تیۆری تردا سەرچاوە دەگرێ، یاسا لەسەر یاسا. ئەوەمان دۆزیوەتەوە كە زەوی خڕە، هەرگیز جارێكیتر نابێتە تەختایی. ئەوە فێربووینە كە گۆشەی لایەكی سێگۆشەیەكی لا یەكسان یەكسانە بەدوو گۆشەكەی لاكانیتری. لەڕێگای ئەزموون و توێژینەوە، زانایان بەشێوەیەكی بەردەوام زانیاریمان زیاد دەكەن. لەم رووەشەوە، ئێمە زۆر زیرەكترین لەنەوەكەی پێشووتر لەبارەی ئەوەی كە جیهان چۆن بەڕێوە دەچێ.

بەڵام لەوە دڵنیانین كە ئێمە زیرەكتربین بەبەراورد لەگەڵ رابردوو لەبارەی سیاسەتی جیهانی و تێگەیشتن لەفرەئایینەكان.

سەدەی بیستەم خوێناویترین سەدە بوو لەمێژووی مرۆڤایەتیدا. كاتێ هەزارەی سێیەم هات، سوێندمان خوارد كە دەستپێكێكی نوێ دەست پێبكەین، بەڵام تاوەكو ئێستاش بەباشەی دەستمان پێنەكردووە.

خۆم كەسێكی گەشبین و زۆر نیگەرانم، تەمەنم نزیكەی حەوت دەیە ساڵ دەبێ، لەژیانمدا زۆر نموونەی خۆبەخشانەم بینی كە مرۆڤ لەگەڵ مرۆڤ دەیكات بۆمەبەستی بەردەوامبوونی ژیان، هەروەها نموونەی دڕندانەی زۆریشم بینیوە كە مرۆڤەكان لەدژی یەكەوە دەیكەن بەمەبەستی سەركەوتن بەسەر یەكتردا. خاڵە ناكۆكەكانی سروشتی مرۆڤ لێك جیانەكراوەی مرۆڤە. ئازادی هەم دیارییە و هەم ئەركە بەسەر شان، بۆیە هەڵگرتنی لێپرسراویەتە بۆهەڵبژاردن هەروەها مەسەلەیەكیشە بۆئەوەی هەڵبژاردەكان وەربگرین.

ناتوانم كۆتاییەكی دڵخۆشانە بۆئەم كتێبە بنووسم. هێشتاكە لەناوەڕاستی ململانێیەكانەوە ماوینەتەوە. هەروەك بیل كلینتۆن بەبیرمان دێنێتەوە، هیچ كەس لەئێمە ناتوانێ ناونیشانێكی تەواو بە راستەقینە بدات. هەمووومان هیوای بەسەركردایەتیكردنی ناوخۆ و دەرەوە دەخوازین، كە ئارەزووی باشترینی بۆخۆمان و ئەوانیتر بكەین. لینكۆڵن، دووبارە ئەم دەستەواژەیە دەڵێتەوە، كەلەدوای شەڕەوە دەیوت، " باشترینی فریشتەكانی ئەم سروشتەمان"—داواكردنە بۆئەوەی چاودێری یەكتربكەین بەو رێگایانەی كەبەهیچ شێوەیەك ناتوانرێ بەهۆی بەرژەوەندی كەسی، لۆژیك، هەروەها زانستەوە وەسفبكرێ.

هەربۆیەش ڕێسا زۆر گرنگە: هەموو تاکێك حیسابی بۆ دەکات. ئەگەر بەڕاستی وەرمان گرتو کارمان لەسەرکرد، ئەوا دەبینە خاوەنی بنچینەیەك بۆ یەکگرتوویی بەدرێژایی هەموو سنوورەکان. دەستێکی بەهێزمان دەبێ بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی تیرۆریستان، دیکتاتۆرییەکان، ستەمکاران، هەروەها موتەعەسیبەکان. بەشداری هەموو خەڵکمان دەستدەکەوێ، دەتوانین بەرگری لە ئازادی بکەین و فراوانتری بکەین لەبڕی ئەوەی خوێنی لێبچۆڕێنین. بەئەنجامدانی ئەمانە، هیوای ئەوەدەخوازین بە هێواشی لەگەڵ کاتدا پێشکەوین نەك بەرەو شارێکی تایبەت و ڕۆشنی سەر بەرزاییەك، بەڵکو بەرەو جیهانێك کە توانا و ڕاستی هاوڕێی نزیکی یەکترن و کەرامەت و ئازادی پشکی هەموو تاکەکان بێت.